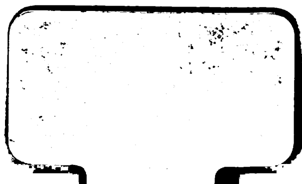

EX LIBRIS
GABRIELIS
TURVILLE·PETRE

ENGLISH FACULTY
OXFORD
UNIV.
LIBRARY

ENGLISH FACULTY
OXFORD
UNIV.

3000 12424G

57

Arthur J. Evans, esq.

with the authors' best wishes.

Studier

over

Kong Valdemars Jordebog.

Efter trykte og utrykte Kilder.

Af

Johannes C. H. R. Steenstrup,

cand. jur.

Kjøbenhavn.

Forlagt af Rudolph Klein.

G. S. Wibes Bogtrykkeri.

1874.

Forord.

Som andet Stykke af de i det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Skrifter af Professor Dr. C. Paludan-Müller meddelte Studier til Danmarks Historie i det 13de Aarhundrede udgav denne ansete Forsker et Arbejde om Kong Valdemars Jordebog, som maatte vække den største Opmærksomhed. Resultatet af hans Undersøgelser over denne Fortidslevning, der efter hans eget Udsigende hidtil var bleven betragtet med næsten afgudisk Veneration, var nemlig intet mindre end dette, at Jordebogen, der kun foreligger i et eneste Haandskrift — som Bestanddel af en Pergamentskodex, der opbevares i Rigsbiblintheket i Stokholm — var en Bog til Øvelse i Skjønskrift. Ligesom de andre Stykker af Haandskriftet danne en broget Samling uensartede og formentlig uordentligt nedskrevne Sager, saaledes skulde selve Jordebogen ved Siden af det smukke Udstyr udvise en saare skjødesløs Behandling af Indholdet. Da Hovedsagen for Nedskriveren havde været Skrifttræk og Tegning, var der ingen Rimelighed for, at Forskriften gjengaves korrekt, og navnlig var meget vistnok oversprunget eller udeladt. Opfattes Bogen som et kalligrafisk Arbejde, har man en Forklaring paa de mange Lakuner og tilsyneladende urimelige Ting, som Jordebogen frembyder.

Det umiddelbare Indtryk ved Læsningen af Prof. Pal.-Müllers Arbejde var vistnok paa de fleste Læsere, at Beviset for hans Opfattelse ikke var fyldestgjørende. Det lykkedes Forf. nærmest kun at vise, hvor lidet Bogen endnu var bleven forstaaet, eller højst at vække Mistanke mod den; og selv om man vilde indrømme, at der fandtes alle de paapegede Fejlskrivninger eller Fejltællinger, maatte dette synes lidet betydende i et saa stort Arbejde, der udelukkende bestaar af Tal og Navne. — Ved at gjøre nøjere Bekjendtskab med Haandskriftet (desværre kun i nogle faa Uger), der var nedlaant hertil for at benyttes ved den nye Udgave af Jordebogen, kom jeg til den bestemte Overbevisning, at Skriftet saa langt fra var en Øvelsesbog i Skrivning, at det i Et og Alt syntes udarbejdet med Nøjagtighed og i al Fald at være forstaaet af Nedskriveren; ogsaa havde Pal.-Müller gjort denne Uret i flere af de Punkter, hvori han havde bebrejdet ham Skjødesløshed og Ukorrekthed. Dette skal udførligere blive vist i anden Afdeling af mine Studier.

Prof. Pal.-Müller havde imidlertid ganske sikkert godtgjort, at Jordebogen hidtil var for lidet studeret. Skjønt Mange havde givet Bidrag til Fortolkningen af enkelte Punkter i dette Arbejde, havde endnu Ingen anstillet Studier, der i lige Grad gjaldt Jordebogens Indhold og en minutiøs Prøvelse af Haandskriftet. De Stykker af Bogen, som angaa Rigets danske Dele, havde endnu ikke været undergivne en Behandling, som den, der er bleven Estlandslisten til Del i v. Breverns og Schirrens Arbejder. Men hvad der frem for Alt savnes som Udgangspunkt for en Forstaaelse, er efter min Formening et saavidt muligt paa andre Kilder end Jordebogen bygget Overblik over Staten og Samfundet paa Kong Valdemars Tid. Pal.-Müller havde formentlig selv vist, at det var saadanne Forarbejder, det skortede paa, idet han som anden Afdeling af sit Skrift havde meddelt en Række fortrinlige Studier over »ældre Landboforhold til Forstaaelse af Jordbogen«, og deri givet

saa mange Bidrag til at klare disse Punkter, at man maatte ønske, at han havde anstillet og gjort Andre delagtige i lignende Forstudier til Forstaaelse af andre Sider af Bogen.

I denne første Afdeling af mine Studier har jeg nu søgt at give som et nødvendigt Forarbejde en Udsigt over Landets og Samfundets Forvaltning i det 13de Aarhundrede, over de enkelte Stænders Stilling i Administrationen og disses Bidrag til Landets Husholdning. Jeg antager, at der i denne Ramme vil blive omtalt de vigtigste af de Forhold, der berøres af Jordebogens enkelte Stykker, uden at disse Forstudier ville miste Karakteren af et afsluttet Hele, selv om jeg er kommen til at dvæle længere ved enkelte Sider, der netop af Hensyn til Jordebogen fortjene at belyses saa nøje som muligt. De her behandlede Forhold ville i Reglen findes fulgte i deres Udvikling fra Valdemar Sejrs Dage indtil Erik Menveds Død 1319, med hvilket Aar en Periode i Landets Historie maa anses afsluttet; efter denne Tid begynder Historien om Landets Adslittelse og Ødelæggelse, eller Forspillet dertil. Det nævnte Tidsrum danner især et Hele med Hensyn til Landets indre Forhold, som under Valdemar Sejrs lange Regjering, efter at Drømmen om et østersøisk Rige var svundet med Slaget ved Bornhøved, og Folket var kommet i Ro, uddannede sig i en fast Form. Samfundet antog ved Selvvæxt en bestemt Skikkelse, og Kongen gav ved Lovgivningsarbejder sin ordnende Hjælp. I den følgende Tid, hvor der arbejdes videre paa den under Kong Valdemar opførte Samfundsbygning, henvises stadigt til hans Regjering, ja det hedder i Forhandlinger og Overenskomster ofte, at Forholdene skulle forblive, som de vare i »Konning Valdemars Dage og af Arild«, saa den hele tidligere Udvikling synes ligesom afspejlet i hans Regjeringstid; bag den ligger Arilds Dage.

Jeg tror i øvrigt at burde tilføje dette. Der findes med Hensyn til det Meste af hvad her fremstilles, ingen Forarbejder, og Kilderne ere meget sparsomme; det vil derfor næppe

kunne undgaas, at Mangen vil blive uenig med mig i Opfattelsen af forskjellige Punkter; i de overalt anførte Kilder maa jeg da have mit Forsvar eller finde min Anklage. Men selv hvor jeg ikke maatte være kommet til det rigtige Resultat, haaber jeg, at der ved Hjælp af de fremdragne Kildesteder og disses Sammenstilling vil kunne gaas videre i Forstaaelsen af Kilderne og Jordebogen.

Det vil ikke være paa mange Punkter, at jeg i det foreliggende Skrift kommer til samme Resultat som Prof. Pal.-Müller, og min endelige Dom vil være den, at han har været meget ubillig mod Jordebogen. Jeg finder det derfor ikke overflødigt til Slutning at udtale, at Ingen mere end jeg kan agte denne udmærkede Forskers Grundighed og Skarpsindighed og sjældne Kritik; men jeg har ikke kunnet bekæmpe den Tro, at han i den foreliggende Sag mere har anvendt sin Kritiks sønderdelende, end dens gjennemskuende Evne.

Den 14. Maj 1873.

Johannes Steenstrup.

Opmærksomheden henledes paa, at der ved Anføring af Privilegier ikke er henvist til nogen trykt eller utrykt Kilde, da der ved Værkets Slutning vil blive givet en fuldstændig Fortegnelse over de inden Aar 1400 til de enkelte Byer, Bispesæder, Kapitler, Klostre osv. af Konger og andre verdslige Fyrster meddelte Privilegier med Henvisning til det bedst tilgjængelige Skrift, hvor Privilegiet maatte være trykt, samt en lignende Fortegnelse over de indtil Erik Menveds Død 1319 til udenlandske Byer givne Privilegier.

Indholdsoversigt til første Afdeling.

Oplysninger om Landets Forvaltning i det 13de Aarhundrede.

Indholdsoversigt til anden Afdeling.

Jordebogens Fortolkning.

Første Afdeling.

Oplysninger om Landets Forvaltning i det 13de Aarhundrede.

I. Kapitel.

Landets Inddeling.

(Lande. Sysler. Herreder. Birker. Sogne.)

1. Rigets betydningsfuldeste Inddeling var den i de tre Lande: Skaane med Halland og Blekingen, Sjælland med Laaland, Falster og Møen, og Jylland med Fyen, Samsø, Langeland og øvrige mindre Øer. Dette var Rigets Hovedinddeling, thi det for en verdslig Inddeling væsentligste Moment, Ensartetheden i den borgerlige og offentlige Ret, udgjorde dens Grundlag. Udenfor »Landet« gjaldt en anden, forskjelligartet om end lignende Ret; Beboerne under denne vare Fremmede indenfor den første Retskredses Omraade, om de end vare særligt beskyttede fremfor de udenrigsboende. Vi gjenfinde denne Hoved-Inddeling i de to andre nordiske Riger, i Sverrig som Landskaper, i Norge som Lagdømmer. I Danmark som i Broderlandene have vi i Lovene endnu Mindesmærker om denne Inddeling. De tre danske Hovedlove, den skaanske, sjællandske (i sine to Former) og jydske Lov skrive sig i deres foreliggende Skikkelse fra Slutningen af det 12te Aarhundrede eller Begyndelsen af det 13de. De i det 13de Aarhundrede givne Forordninger, der slutte sig til disse Love, udgik i forskjellig Skikkelse til de enkelte Lande. Ogsaa paa mange Punkter i Landets Administration har der været fulgt forskjellige Regler indenfor Landene. Vi skulle som et Exempel nævne, at hvert Land

udgjorde et særeget Møntdistrikt, indenfor hvilket Mønten skulde udpræges med samme Gehalt. — Hvert Land havde sit fælles Ting, Landsting (placitum commune vel generale), hvor de Forhold, der berørte hele Landskabet, forhandledes. I Lund, Ringsted og Viborg holdtes disse Ting, der endnu ikke vare nogen Anden-Instans, men derimod rette Værneting for et stort Antal Sager, navnlig kriminelle, som strax skulde behandles der. Landstinget var derhos det Sted hvor Kongen henvendte sig til Folket, naar han forhandlede med det om offentlige Anliggender[1]). Her udbød han Leding og tingede med Folket om Skatter[2]). Saaledes betegnes en af det 14de Aarhundredes extraordinære Skatter som Landehjælp, og det siges, at den vedtoges paa Landstinget.

Med Tiden bleve disse tre Landområader Beboerne for store. Man maatte have det fælles Ting nærmere ved Haanden. Der opstod derfor Landsting for enkelte Øer eller mindre Landsdele, for Halland, Laaland og Falster og Fyen. Dernæst kunde Kongen ønske ved Hyldinger eller ved Forhandlinger om Skatter eller politiske Forhold at samles med et enkelt, mindre Omraades Beboere og sammenkaldte da Folket til saadanne Landsting. Da Knud den Hellige var valgt paa Viborg Ting, rejste han rundt i Landet og holdt Ting med Bønderne i Halland og Skaane[3]). Tinget paa Urnehoved havde utvivlsomt væsentligt politisk Betydning; her hyldedes Kongerne, og her forhandlede de med Sønderjyderne om offentlige Forhold. Kong Erik Emun, som i Følge Hamsfort (Script. I. 273.) blev dræbt, da han holdt Ting om en Skat af Jorderne (dum contributionem agrariam decernit), er

---

[1]) Scr. VI. 369: cum olim præfectus Scaniæ et nonnulli alii fideles regis pro ipso dom. nostro et regno Lerbeckshøy juxta civitatem Lundensem existerent responsales etc.

[2]) Brev 9. Marts 1340: nec tributa seu tallias aliquas preter tributa, quæ imponi contigerit in pl. generali, nobis exponere debeat. Scr. IV. 529. Kbhvns. Dipl. I. 76.

[3]) Knytl. Saga Kap. 28.

saaledes sandsynligvis dræbt paa Urnehovedting. Det synes som man kun ved at opfatte dette Ting som et politisk, kan forstaa, at der er forholdsvis saa faa Spor af dets Tilværelse. Blandt de Aktstykker, hvori det omtales, kan erindres det mærkelige Vidnesbyrd af 1424[1]), at den, som forurettes ved en Dom i Sønderjylland, skal indanke Sagen for Viborg Landsting. Urnehovedting har saaledes aldrig været en Appelinstans. — Som en Parallel fra Norge til denne Deling i Landstingsdistrikter under de store Lovomraader kunne vi nævne Lagmandsdømmerne indenfor hvert Lagdømme. De fremkom mod Slutningen af det 12te Aarhundrede, men Embederne og Embedskredsene fandtes her, forinden der udskiltes Lagting for hvert Lagmandsdømme[2]).

2. Som Underdeling af »Landene« træffe vi Øst for Lille Bælt Herreder, men Vest for samme Sysler og Herreder[3]). Sysselinddelingen hører til Landets mærkeligste og bærer i sin hele Karakter og Væsen mest Præg af en Oprindelse, der er ældre end al Historie. Indenfor Syslet havde det sociale Liv uddannet sig i et bestemt, ensartet Udseende. Beboerne udgjorde alle ligesom en stor Slægt, i hvilken det fælles Familiepræg endnu ikke var udslettet. Det for Jylland karakteristiske »Kønsnævn«, der navnlig havde at dømme i Familiesager, var saaledes 12 Mænd inden tredie Byrd og inden Syssel. Den Frænde, der var draget ud af Syslet, var som udflyttet af Slægten. Indenfor Syslet rørte

---

[1]) Scr. VII. 421. Se ogsaa Ælnoth (Scr. III. 361) om Viborg Landsting: ubi ex totis Jutiæ partibus qvam sæpius non minima multitudo, tam de causis communibus tractatura, qvam et de Legum veritate, sive firmitate, discutienda simul et stabilienda, convenit.

[2]) Keyser: Efterl. Skr. II. 172.

[3]) Til Syslerne regnedes dog ikke Vtland, som ifølge V. Jordebog bestod af: Horsæbybæret, Bokyngh., Syld, Føør, Byltryngh., Wyriksh., Pylwærmh., Edomsh., Lundæbyargh., Thynningh., Glæthningh., Holm, Hæfræ.

Samfundslivet sig i særegne sociale Forbindelser, med egne Sæder og Skikke, — eget Kornmaal, maaské egen Dialekt. Med Hensyn til de tvende sidste Ting skal dette dog bemærkes. Paa Kong Valdemar II's Tid har der næppe været nogen Uensartethed af Betydning i Kornmaalet her i Landet. Det er først efterhaanden, navnlig ved Brug af udenlandsk Maal, at Forskjelligheder trængte sig ind. Ligeledes har Sproget vistnok først sent formet sig i Dialekter.

Den fælles sociale, familielignende Forbindelse mellem Beboerne er det særlig karakteristiske ved Sysseldelingen. Sysseltinget er et Grandestævne i det Store. Her kommer navnlig Eiendomstrætterne for, Illen og Kæren. Gaardens Beliggenhed betegnes derhos efter Syslet, som om dettes Ting var Eiendomsværneting[1]). Iøvrigt hersker der i mange Punkter Uklarhed om Syslernes og Sysseltingenes Betydning og Karakter. I Dr. Nielsens Bog om Sysseldelingen er samlet meget herom, men Forf. har faaet altfor Meget med.

Hvad man først og fremmest maa skride til for at naa til en Forstaaelse af Sysselinddelingen, er at udskille af alt det, man hidtil har sammenhobet om Syslerne — hvad der virkelig vedrører disse og hvad ikke. Da jeg ikke tror for Tiden at kunne give en fyldestgjørende Skildring af Syslernes egentlige Væsen, om end maaske nogle nye Bidrag til den rette Opfattelse deraf, skal jeg her indskrænke mig til Behandlingen af det Spørgsmaal, til hvis Besvarelse Jordebogen giver særlig Hjælp: Hvor fandtes Syslerne?

3. Den verdslige Sysseldeling standser ved Lille Bælt. Øst derfor findes kun Sysler med gejstlig Betydning. Dette

---

[1]) Suhm. X. 995: curia . . in Thyudh villa Høstrlid. XI. 226: Gods i Heingi i Harbosyssel. XII. 293. Scr. V. 537: . . in Skaasted in Warwithsysel. 559: . . in Stubby in Harthsyll 559. VI. 401, 419. Nye Kirkehist. Smlger. III. 799. — Dette fremdrages her, da Dr. Nielsen ikke har omtalt det, skjønt allerede Larsen har gjort opmærksom derpaa.

har allerede I. E. Larsen udtalt[1]), men den modsatte Antagelse har dog hidtil havt de fleste Forsvarere.

Under Dr. O. Nielsens Hænder er Sagen navnlig rykket langt frem, og han har fundet formentlige Spor af verdslige Sysler i disse Lande rundt om i Kilderne. Han finder dem for det Første i Lovene i Betegnelsen Bygd. Bygdemænd og Bygdeting skal efter hans Paastand — den er mulig rigtig — i Jylland falde sammen med Sysselmænd og Sysselting. Bygd kan imidlertid i Sjælland og Skaane ikke betyde Syssel. Naar det hedder i Er. Sj. L. III. 2 (IV. 32), at man ved Lovbydelse af Jord til Frænderne ikke maa sætte den til en højere Værdi »æn sva sum thær hanær førræ væræt kopt dürræst i then by annær æm mykil iord ællær annær by i the bügd liggær æm goth sum hun«, da er det klart, at Syssel her bliver for stort et Omraade; der maa i et saadant findes højst forskjellige Priser paa Jord. — Naar det i Er. Sj. L. III. 48 (VI. 8) siges, at Herred eller Bygd véd, at Gaardgang har fundet Sted, er dette atter ikke det vidtstrakte Syssel, som har denne Kundskab. Her sigtes ganske sikkert til Bygd som et geografisk Omraade med aldeles ubestemte Grænser. Bygd kan være Herred og Sogn eller andet ubegrænset Opland jfr. Sk. L. IV. 3: Hæftis uægh fore hæræz mannum ok andri bygd til køpingæs ællær strandæ. I denne Betydning findes Bygd i Sverrigs Love; det har aldrig været bekjendt, at Sverrig har havt nogen Sysselinddeling. Den samme Bemærkning, at Bygd forstaaet som Syssel bliver et altfor stort Omraade, gjælder Sk. L. XVII. 6: thaghar lanbo uil fara af fæstu sinni, tha skal han sua mykit sa af rughsæth sinni sum logh æræ til i the bygd, ær han bor innæn, ok æi mera, foræ thy at summum stathum takæs undæn tue lotær af rughiorth, summum stathum æi mer æn husætoft ok summum ække uæta. Hvis Bygd her betød Syssel, lærte Lovstedet os, hvad der var Brug i hvert af de 3 Sysler,

---

[1]) Saml. Skr. I. 1. 122.

hvori Skaane i Almindelighed formenes delt, men Lovstedet forudsætter klart nok langt flere Bygder med langt løsere Omrids, jfr. summum stathum. — Bygden tilkaldes til Vidnesbyrd om hvad der har fundet Sted indenfor Familien. Efter Er. Sj. L. III. 36 (V. 34) skulle saaledes de bedste Mænd af Bygden vidne om, at en Mand ej har sit Vid tilfulde; de samme Mænd skulle ifølge Er. Sj. Lov I. 23 sværge om hvad der er Konejord, hvad Fang og Fædrene. Som det i Jydske Lov i et saadant Tilfælde vilde være Kønsnævn, som kaldtes til Vidnesbyrd, og altsaa ikke blot Folk indenfor Syslet, men tillige indenfor Slægten, saaledes er det her dem, der vidste bedst Besked, de Nærboende. Bygd er derfor intetsteds et administrativt Omraade, hverken, som Nielsen mener, et Syssel, eller, som Rosenvinge antager, et Herred. Dets Betydning er den, det endnu har i norsk og svensk Sprog. Danmark var ikke paa Valdemar Sejrs Tid, som nu, et eneste, stort Landskab, men ved vidtstrakte Skove og øde Strækninger delt i Bygder, saaledes som Bjerglande deles ved Højdedragene.

4. Det er dog navnlig i historiske Aktstykker, at Dr. Nielsen finder Syslerne omtalte og især Tingene, men atter i Skjul under et andet Udtryk, det latinske placitum commune. Jydske Aktstykker iagttage ganske vist stundom at gjengive Sysselting ved placitum commune og Landsting ved pl. generale, men denne Terminologi er paa ingen Maade fast fulgt[1]). Placitum commune kan derhos betyde

---

[1]) Suhm. X. 980: scotatio in communi placito Vibergensi. Dipl. Svec. II. 426: actum et datum Lundis in comm. pl. Scaniensi. 623: in comm. pl. Scaniæ. Brev 11. Marts 1355: in generali placito Warythsysel. Roesk. Stadsret 1268 § 12: Nec citandus est aliquis civis Roesk. ad comm. pl. terræ nec ad dominum regem terre etc. Scr. VI. 527: in pl. generali Danehof dicta. 6. Mai 1355: in generali pl. nostro justitiario. Michelsen, Nordfriesland. 196: tota communitas in Westerherredfør — in communi placito nostro.

helt andre Ting f. Ex. Byting[1]). Dr. Nielsens Beviissteder ere alle tagne fra Liber donationum monasterii Sorensis, hvori der nævnes en stor Mængde Retshandler og vel at mærke saadanne, som ikke kunne vedrøre et gejstligt Ting, foretagne in communi placito Selandensi (eller: Ringstadiæ). Det er imidlertid klart, at Betegnelsen »commune pl. Selandense« umuligt kan betyde et Sysselting. Navnet angiver et Ting, som er fælles for hele Sjælland, og det har dog aldrig været antaget, at Sjælland kun udgjorde ét Syssel. Man er derfor berettiget til at slaa en Streg over alle de til Vidnesbyrd paakaldte Steder, hvor Betegnelsen lyder som anført. Naar det kun er i ét historisk Kildeskrift, at disse mange Exempler paa »pl. commune« forekomme, laa det derhos nær at antage, at Distinktionen mellem pl. commune og generale her ikke var fulgt, men en Indvending af den Art imødegaar Dr. N. selv med den Bemærkning, at pl. generale Ringstadiæ eller Selandense i Gavebogen ofte forekommer som Noget, der er forskjelligt fra pl. commune, og nævnes tæt ved Siden af det. Det vil derfor ikke være overflødigt at vise, at her er en Misforstaaelse, som har sin Grund i at identiske Aktstykker gjentages flere Gange i Gavebogen i forskjellige Udtryk[2]). Blandt Dr. N.'s Bevissteder ere saaledes Side 476 og 486:

S. 476.	S. 486.
Egregius Vir Andreas Jacobi de Egede, Miles, frater prædicti Folmari, Vir æqve nominatus & potens,	Dominus Andreas Jacobi de Egede, Miles, frater hujus Folmari, vir æqve egregius, inivit cum Monaste-

[1]) Riberret § 98: Quicquid homo in communi placito promiserit. Priv. for Slesvig 1256: advocatus, qui in communi pl. delicta observet.

[2]) Pladsen tillader ikke her at vise, af hvilke forskjellige Stykker Gavebogen er bleven sammensat for at fremtræde i den Skikkelse, hvori den nu foreligger i Scr. IV. Her ønsker jeg kun at constatere, at Bogen indeholder en Række Gjentagelser, idet jeg ogsaa paa et andet Sted i disse Undersøgelser vil benytte denne Omstændighed.

commutationem bonorum cum monasterio de sollicitatione Domini Nicolai Clementis Abbatis utiliter iniens, assignavit Fratribus de hæreditario suo mansos duos in villa Broby provinciæ Alstædhæherweth, qvorum unus vocatur vulgariter Giordhæbool, & habet sub se qvatuor inqvilinos, & alter mansus similiter quatuor inqvilinos habet, scotavitqve illos cum universis attinentiis suis in communi placito terræ in possessionem perpetuam, obligans se & hæredes super appropriatione, disbrigatione, & ab impetentibus defensione faciendis monasterio legaliter pro eis. In recompensationem autem recepit a Fratribus duodecim oras terrarum in villa Glumsøø provinciæ Thydhæhersherweth, & quindecim solidos terrarum in villa Hawnæløff provinciæ Stewnsherweth, cum attinentiis suis, Anno Domini MCCCCII. feria qvarta infra octavas Paschæ. In simili commutatione bonorum post annos 16. a proxime superiori commutatione continuos assignavit Monasterio de procuratione dicti Domini Abbatis idem Andreas Jacobi curias capitales duas in supradicta villa Broby sitas, qvarum qvælibet reddit 8. talenta annonæ cum aliis proventibus inde solitis in censu annuo. Insuper & qvidqvid sui juris atqve parentum juris in qvibuscunqve possessionibus, proprietatibus & rebus ibidem erat in ipsa vidilicet villa Broby, hoc transtulit totaliter in manus Monasterii ad possidendum de toto in perpetuum, scotavitqve in communi placito terræ, obligans se etc. — In recompensationem autem plenariam rio perutile concambium bonorum, in hunc modum: Ipse Andreas assignavit Monasterio de propria hæreditate duos mansos in Broby provinciæ Alstedhærit, qvorum unus vocatur communiter Giordebool, & habet qvatuor inqvilinos, alter mansus habet etiam similiter qvatuor inqvilinos. Hos duos mansos cum universis attinentiis suis scotavit Monasterio in generali placito Selandiæ cum obligatione consveta etc. — et pro eis recepit a Monasterio bona in Glumsiø provinciæ Tydebergshærit, videlicet XII. oras terrarum, et bona in Hawneløff provinciæ Steffnshærit, videlicet XV. solidos terrarum cum suis attinentiis omnibus, Anno Domini 1402. qvinta feria infra octavam Pasche. Fecit itidem Andreas Jacobi aliud concambium valde bonum; tradidit enim Monasterio ad perpetuam possessionem duas capitales Curias suas in eodem Broby, qvarum qvælibet reddit octo talenta annonæ pro pensione annua. Insuper omnes possessiones et proprietates ac omnia & singula, qvæ erant sui juris & Parentum ejus in molendino & in aliis qvibuscunqve in villa Broby transtulit — scotavitqve legaliter in Placito Generali Ringstadiæ cum obligatione consveta etc. — Et in recompensationem istorum recepit a monasterio bona in Hasleby, in Smitztorp, & in Witskyle proviñciæ Flakkebergshærit, cum eorum pertinentiis omnibus, Anno Domini 1417. Vigilia ascensionis Domini.

recepit a Fratribus et Monasterio bona in Hæslæby, bona in Smistorp, & bona in Vitschøwle provinciæ Flackæbersherweth, Anno Domini MCCCCXVII. Vigilia ascensionis Domini.

Enhver vil indrømme, at disse Stykker ere Uddrag med lidt Forandring af samme Diplomer. Den eneste Forskjel af Betydning er den, at der i Stykket S. 486 læses quinta feria, hvilket maa være en Fejlskrift for quarta f., da iøvrigt Alt er ens, da Tinget kaldes pl. generale og Landstingsdagen i Sjælland var en Onsdag. Det til Grund for første Del af Stykket liggende Dokument er excerperet et tredie Sted i Gavebogen (S. 485), hvor ingen Dato findes, men Tinget angives som pl. generale Ringstadiæ. Ved nøjere Eftersyn viser det sig nu, at alle de af Dr. N. i Argumentationen inddragne Steder ere Uddrag af samme Aktstykker, der have klædt sig i forskjellig Dragt paa de forskjellige Steder. S. 476 og 486 gives Uddrag af selvsamme Gavebrev, udstedt af dom. Folmarus Jacopsson de Magleby, Miles; det er omtrent ordlydende ens i begge Uddrag; Pladsen tillader ikke at aftrykke dem her Side om Side. S. 476 er Udstedelsesdagen 1384 in Vigilia beatorum Apost. Petri et Pauli, Tinget commune placitum terræ; S. 486 er Datoangivelsen den samme, men Tinget pl. generale Selandiæ. Det er vist urimeligt at antage Syssel- og Landsting afholdte samme Dag paa samme Sted. Side 479 og 490 gives Uddrag af samme Skjøde, udstedt af Johannes Hvitting; det første Sted er Tinget commune placitum, det andet pl. generale Ringstadiæ. — Af de paa Side 479, 515, 524 gjengivne Dokumenter ses det, at »commune placitum« har været holdt om Onsdagen, der vitterligt var Landstingsdag i Sjælland. Naar Dr. N. endelig, som et vigtigt Argument, anfører S. 508: Agnes bona in Hesleby scotavit . . in communi Placito terræ . . . . Agnes iterum secundo sco-

tavit ea Monasterio in eodem communi Placito Ringstadiæ, præsentibus multis Nobilibus, et tradidit ea in manus Monasterii in elemosinam perpetuam pro anima sua, præhabita super hoc legali determinatione tam nobilium qvam Placiti Generalis, saa er dette »idem commune pl. Ringstadiæ« jo det, som først kaldes »placitum commune terræ«, hvad kun kan oversættes ved Landsting. Oversættelsen bør derfor lyde, at Agnes har havt Kjendelse i Sagen baade paa de Adeliges, det er paa Kongens Ting, og paa Landsting.

Hermed ere samtlige de Argumenter, som kunne hentes fra den Sorøske Gavebog, imødegaaede. Naar Dr. N. for at bevise, at Skatteforhold behandledes paa Sysselting, hvorom der ellers ingen Beviser foreligge, i sit Skrift (S. 27) henviser til Gavebogen S. 529, er Forf. atter vildledet af Betegnelsen pl. commune. Valdemar Kristoffersen giver Sorø Kloster med Hensyn til noget Gods i Udesundby exemptionem ab omni jure Regio, specialiter a talliis, exactionibus, precariis, et tributis, quæ vel in communi placito vel in placitis provincialibus imponuntur interdum ɔ: Skatter, som paalagdes paa Landsting eller Herredsting. Parallelstedet haves f. Ex. i Diplom. 1341: nec alicui talliam seu tributum interim exsoluat . . . siue in pl. generali Syellandie siue provinciali imponatur[1]).

Udenfor Ringsted — hvor der som bevist ikke findes Spor til noget Sysselting — søger Dr. N. for Sjællands Vestsyssel et Tingsted i Egeslev (i V. Flakkebjerg H.). At en vis Helias (1142) kaldes »præpositus Eggaslouensis« og sandsynligvis har havt Egeslev Sogn i Præbende (senere var det henlagt til Ærkedegnedømmet) beviser dog ikke, at her har været noget gejstligt Ting for Vestersyssel. Om et verdsligt Sysselting haves der ingen Oplysning.

Om Østersyssels formentlige Tingsted i Slangerup

---

[1]) Kbhvns. Diplom. I. 76.

finder Dr. N. Vidnesbyrd i et Tingvidne af 1280 om at Gods var tilskjødet Æbelholt Kloster: in pl. gen. Ringst. et in comm. pl. Slangethorp. Af disse Ord har Knudsen allerede givet den rigtige Oversættelse. Overdragelsen fandt Sted paa Tryggæ Herrethsting eller som det ogsaa kaldtes pl. trium provinciarum, nemlig for de tre Herreder, Strø, Jørlunde og Lynge[1]). Dr. N. tager ikke desto mindre Stedet til Indtægt for Sysselinddelingen med den Bemærkning, at disse Herreder ikke kunde have fælles Herredsting, da hvert af dem nævnes for sig i Tingvidner, hvorfor han slutter, at »Thrygge Herredsting var Provsteting for Dekanus i Kbhvns. Kapitel, der havde den gejstlige Jurisdiktion i disse 3 Herreder« (S. 83).

Hertil skal jeg bemærke Følgende. Det findes ofte, at et stort Herred i Middelalderen har sondret sig i mindre Herreder, eller at flere mindre slutte sig sammen til et fælles Herred. Nu maatte vel i Følge Er. Sj. L. II. 48 et Herredsting ikke »anner stath skiutæs utæn mæth allæ hærræthz mannæ viliæ oc kunungs ia,« men saadan Sanktion af Kongen fulgte dog ofte først efter at Forandringen var vedtaget af Beboerne. I andre Tilfælde overførtes i Begyndelsen kun enkelte Sider af Jurisdiktionsforholdet til den nye Retskreds. De ældre Herreder nævnes da som bestaaende ved Siden af de nye. Hornsherred i Jylland, der endnu var ét Herred paa Jordebogens Tid, delte sig i Slutningen af det 13de Aarhundrede i Øster-, Vester- og Nørrehorneherred, men ikke desmindre nævnes det endnu 1340 som ét Herred[2]). I Sjællands tre nordligste Herreder maa netop et lignende Forhold have fundet Sted, thi vi finde i en lang Aarrække omtalt, at der har samtidigt været afholdt Ting for Lyngeherred i Uggeløse og for Tryherred i Slangerup, uden at det kan ses, om de tvende Ting stode lige i Rang eller

[1]) Danmark i Middelalderen, 16—17.
[2]) Danske Samlinger. Første Række. I. 115.

om enkelte Sider af Jurisdiktionsforholdet endnu holdt sig til det gamle Tingsted[1]).

5. Gaa vi til Skaane, forsvinde alle Spor af en Sysselinddeling, endog en gejstlig. Et eneste Bevissted, som forlængst burde været gjendrevet, anføres atter og atter. Saxo omtaler (S. 932), at Absalon 1180 ved Rygtet om et Oprør tog over til Skaane og i Lund stævnede »Scaniæ primores« til at møde sig. Da han paa Grund af Almuens Raab og Skrig ikke kunde komme til Orde, besluttede han at underhandle med dem delvis. »Qui cum multitudinem imperitis clamoris jurgiis obstrepentem salubriumque monitorum impatientem adverteret, dividendum ratus, provinciarum conciliis trifariam distribui jussis cunctas se principum culpas emendaturum edixit .... Proxima Absaloni cum australibus concio fuit.

Naar det nu vides, at Saxo — der iøvrigt som Rhetor ikke respekterer nogen Terminologi — hvor han bruger provincia om Landets mindre Dele, derved forstaar Herred f. Ex. provincia Steffnica, Odda, Frosta[2]), og at denne Terminologi er aldeles fast i Middelalderens Sprog[3]), er man uberettiget til her at oversætte provincia ved Syssel eller paa anden Maade. Absalon bestemte, at Herredernes Raad eller

---

[1]) D. A. M. I. 166 (1248): secundo apud Slangethorp, Thryggæhærætksthing. Scr. VI. 161—162 (1257): in trium prov. pl. Slangethorp, 164 (1280): in comm. pl. Sl. 168: (1314) in pl. Lynghehæreth et Tryhæreth in Sl. Suhm XII. 287 (1337); Brev til alle dem, som bivaanede Thrigæhærrethe, Slangetorp og Lyongehærredsting i Uggeløse. Brev 19 Sept. 1360: pl. Lywngæhæret.

[2]) S. 565, 854, 964.

[3]) F. Ex. Scr. IV. 529. VI. 479. VII. 109. Kbhvns. Dipl. I. 64. Dipl. Svec. III, 147, 228, 256, 688, 709 IV. 570, 588, 610. V. 42, 141, 236, 304, 333. Man plejer at anføre den gamle Oversættelse af Jydske Lov som en Undtagelse; men denne gjør udtrykkeligt opmærksom paa, at den bruger prov. i en særlig Betydning, se 1ste Bogs 1ste Kap.: infra prov., quæ vulgariter dicitur sysel. Terminologien er aldeles fast og undtagelsesfri baade i Danmark og Sverrig.

Udsendinge skulde samles i tre Hold; Tredelingen er ikke fremkommet ved en Deling efter provinciæ, men valgt vilkaarligt (Absalon deler ikke provinciatim, men trifariam). En gammel skjødesløs Oversættelse af Ordene har forledet til den opstillede Sætning, at der her skulde være omtalt Sysler.

6. Hovedresultatet af denne Undersøgelse er saaledes, at vi i Østdanmark ingensomhelst Spor have til Sysler i verdslig Henseende. Det bedste Bevis for disses Ikketilværelse er imidlertid Kildernes fuldstændige Tavshed, hvor man maatte vente, at de talte. Det kan vel siges, at om nogensinde et historisk Bevis kan føres e tacendo, da er det i denne Sag. Medens Sysselinddelingen i Jylland var saa sammenvoxet med den Grund, hvorpaa den fandtes, og saa rodfæstet i Folket, at dens Betydning holdt sig i Aarhundreder, efter at den var forladt af Administrationen, er det ikke muligt i Sjælland og Skaane at paavise et eneste Punkt (f. Ex. i Retsforhold, Maal, o. s. v.), som kan siges at have staaet i Forhold til en Deling i Sysler. Havde der været holdt særegne Sysselting i Sjælland eller Skaane, da havde de vel været nævnte i Kilderne, men Lovene og Diplomerne forbigaa dem aldeles.

Det eneste Lovstykke, hvori Sysselinddelingen findes nævnt i og udenfor Jylland, er en Forordning (eller et Udkast til en Forordning) om Majestætsforbrydelser fra Kristoffer I's Tid[1]). I dennes Slutning hedder det »Qui impetitus fuerit synnan aa, ibidem se purgabit, qui northan aa, eciam ibidem se purgabit. set Feonia pro ij sysel, Sielandia pro tribus sysel et quelibet smalandarum pro j sysel computabitur, et quilibet in smalandis constitutus in episcopatu, ubi eum rex citauerit, sese purgabit«. Lovstykket skriver sig efter hele sit Indhold fra en Gejstlig, det opfører Bisperne blandt dem, mod hvem Majestætsforbrydelse kan begaaes, og

---

[1]) Geh. Arch. Aarsber. V. 15.

benytter fremdeles Delingen i Stifter[1]). Det kan vel ikke forundre os, at ogsaa Sysselinddelingen anvendes. Men nu lyde Forordningens Ord oven i Kjøbet saaledes, at det ses, at man kun i Jylland betragter Sysselinddelingen som faktisk; Fyen skal man regne for 2 Sysler, Sjælland for 3 og hvert af Smaalandene for 1. —

Hvilken Inddeling af Landet følger nu Kong Valdemars Jordebog? Det vil for at paavise dette være nødvendigt at forudskikke følgende Bemærkning om Jordebogs-Haandskriftet. Det er udarbejdet med stor Omhu for dets ydre Udseende; hver Side er nøjagtigt delt efter Lineal og Maal, forinden Noget skreves derpaa, og der er ved Anbringelse af forskjelligt farvede Initialer søgt at give Haandskriftet et saa tiltalende og derhos vejledende Udvortes som muligt. Disse Farver ere nemlig ikke paasatte vilkaarligt, hvor de toge sig ud, men angive — som det skal paavises i dette Skrifts andet Stykke — Mærker til Forstaaelse af Bogens Indhold. Saaledes netop i dens Hovedstykke. Medens alle Initialerne i Herredsnavnene ere røde, ere Sysselnavnenes blaa. Forlade vi Jylland, findes de blaa Initialer overalt ved Hovedlandene eller Øerne. Det hverken omtales eller angives ved noget grafisk Mærke, at der i disse Lande har været Sysler. Landets administrative Inddeling bliver da i Følge Jordebogen denne:

Wændlesysæl.	Feonia.
Thythæs.	Alsæ.
Salings.	Ærræ.
Harthes.	Thosland.
Himbers.	Langæland.
Omungærs.	Laland.
Abos.	Falstria.
Lofræths.	Syaland.
Warwiths.	Möön.
Jalyngs.	Imbræ.

[1]) Saaledes anvender Frdg. 1304., hvor der tildeles Biskopperne store Roller, Delingen i Stifter.

Almundæs.	Rô.
Barwiths.	Scania.
Ellæms.	Halland.
Istathesysæl.	Blekyng.
Ytland.	Burghændæholm.

En anden Optegnelse beviser, at vi netop her have fundet den Inddeling af Landet, som var den gjældende i det 13de Aarhundrede. Der findes i et gammelt Haandskrift umiddelbart foran en bekjendt Fortegnelse over Indtægterne af Landet paa Valdemar II's Tid, en Liste over samtlige Landets Hoveddele med Angivelse af hvormange Herreder der fandtes i hvert. I Jylland anføres Syslerne, men Øst for Lille Bælt netop de selvsamme Landskaber og Øer som foran ere nævnte (dog er Lyster blevet optaget i disses Tal[1]).

I Jordebogens Hovedstykke fandt vi saaledes ingen Antydning af Sysler udenfor Jylland. Dr. N. og Prof. Pal.-Müller have imidlertid i et andet Stykke af Jordebogen, den saakaldte Plovtalsliste, troet at finde Spor af Sysler. I den nævnte Liste ere Herrederne i Sjælland, Laaland, Falster, (og som Tillæg Møen) opførte i Række med Angivelse af hvormange Plove, »aratra«, der fandtes i hvert; Listen er delt i fire Grupper, hvis sidste dannes af Hammer- Fakse- og Baarseherred samt Laaland og Falster. Det er nu vitterligt at disse Sjællands sydligste Herreder aldrig have været regnede til Laaland og Falster. Allerede heri skimter man det Vilkaarlige i Delingen; Nedskriveren maa have havt et udenforliggende Maal for Øje. Dette er netop Tilfældet. Delingen er arithmetisk. Af samtlige 33 Herreder dannes der 4 Grupper, 3 paa 8 og den 4de med Sjællands 3 sydlige Herreder, Falster (2 H.) og Laaland (4 H.) paa ialt 9 Herreder. Herved har Nedskriveren skaffet sig et Overblik over Herre-

[1]) Listen er trykt i Scr. II. 528; den gjør iøvrigt Indtryk af at være skrevet i Aarhundredets Slutning.

derne og lettet Sammentællingen af Plovene, hvis Antal i hver Gruppe bliver omtrent lige stort.

Til de Dele af Jordebogen, som naa længst tilbage i Tiden, hører den saakaldte Broderliste. Det skal i 2den Afdeling af mine Undersøgelser blive bevist, at denne mærkværdige Fortegnelse — hvis Affattelsestid og Betydning hidtil har været en Gaade — er nedskrevet i Slutningen af det 12te Aarhundrede. Listen, som nævner en lang Række Personer, der ordnes 3 og 3 som Brødre, følger i Jylland Syslerne som Inddeling, men i Fyen og Sjælland kjender den ingen Underafdelinger (Skaane nævnes ikke). Altsaa heller ikke i et saa gammelt Aktstykke traf vi nogen Sysselinddeling anvendt Øst for Lille Bælt.

Da vi ere komne saa langt tilbage i Tiden uden at træffe paa Sysler i det østlige Danmark, fristes jeg til at gaa endnu et Skridt tilbage, til Beretningen i Knytlinge Saga K. 109 om Striden mellem Tronprætendenterne Svend og Knud 1152. Efter at de havde indgaaet Forlig om Landets Deling, bliver Knud misfornøjet. Ved Valdemars Mægling forandres Overenskomsten da derhen, at Knud skal have et Syssel i Jylland, 6 Herreder i Sjælland og 6 Herreder i Skaane. Meningen var klart nok at give Knud Magt i alle 3 Lande; men hvorfor gaves der ham da ikke Sysler i Sjælland og Skaane? Er det atter tilfældigt, at vi kun høre om jydske Sysler?

7. Gejstligheden benyttede i Jylland Sysselinddelingen bl. A. ved Ordningen i Provstier. For at have en tilsvarende Inddeling i andre Dele af Landet, delte den i alt Fald Sjælland og Fyen i Sysler. De to fyenske Syslers Navne kjende vi ikke, saa lidt som vi vide, hvilke Herreder den har henlagt under hvert af dem. Dr. N. deler Øen i et Vester- og Østersyssel og anfører som Støtte herfor, at den ved Forliget 1348 deltes mellem Hertug Valdemar og de holstenske Grever i en østlig og vestlig Halvdel, til hvilken sidste Vends og Baag, Salling og Sunds Herreder skulde henhøre. Denne

Del af Fyen kunde nok falde sammen med den Halvdel af Øen, som Kong Valdemar II gav sin portugisiske Svigerdatter i Morgengave: medietas tocius Pheonie, illa videlicet que est versus australem plagam, in qua sunt tria hec castra sita, Swineburgh, Wordburgh, Foburgh[1]). Men saafremt der i disse beskrivende Ord betegnes et Syssel, hvorfor udtales det da ikke? Disses Navne maatte da i hvert Fald være Søndersyssel (versus austr. pl.) og Nørresyssel. — Fyenske Sysselting nævnes ingensinde. De af Kong Valdemar 1180 og af Knud 1183 i Hjulby udstedte Breve ere ikke, som Dr. N. angiver (S. 76), udfærdigede paa noget Ting. Hvis der paa Hjulby, som var Kongefamiliens Ejendom, har været holdt Ting, har det været Kongens eget og ikke noget Sysselting.

A. D. Jørgensen har forsøgt at udfinde de under Syslerne i Sjælland — deres Navne ere Vester-, Øster- og Medelsyssel — hørende Herreder paa følgende Maade[2]). Ved Gave af Absalon var der tillagt Ringsted Kloster en gejstlig Indtægt af Vester- og Medelsyssel i Sjælland, det saakaldte Marieskud. Vi vide andet Steds fra, at der er blevet opkrævet Marieskud over hele Jylland, paa Fyen, Laaland, Falster og de mindre Øer samt Bornholm, og det er vel derfor sandsynligt, at Sjællands Østersyssel ogsaa har svaret en saadan Afgift. Af tvende Stadfæstelsesbreve af Pave Alexander (det sidste af 1257) paa Roeskilde Frueklosters Priv. vides det, at Absalon havde skjænket Klostret »redditus, qui collecta St. Margaretæ vocantur« i en Del Herreder i Sjælland, nemlig Stævns, Bjæverskov, Ramsø, Søme- og alle de Nord og Øst derfor liggende Herreder. Jørgensen antager derfor, at disse have udgjort Østersyssel. Da den i Pavebrevet nævnte Gruppe af Herreder nu findes midt i Rækken af Sjællands Herreder, saaledes som de anføres i Jordebogens Hoved-

[1]) Nordalb. Stud. I. 84. Jfr. Antiquar. Tidsskr. 1852—54. 251. Hist. Tidsskr. IV. R. III. 215.

[2]) Nye Kirkehist. Saml. V. 869 ff.

stykke, skulle de Herreder, som findes før og efter disse, udgjøre Vester og Medelsyssel.

Den rette Congruens mellem de nævnte Angivelser forekommer mig dog ikke at være til Stede[1]). Der vækkes Formodning om, at Østersyssel svarer et Marieskud, men vi faa kun at vide, at nogle Herreder, der ikke angives som et Syssel, svare et Margretheskud. Hvorfor bebyrdede man Paven med Opremsningen af denne Række Herredsnavne, naar de simpelthen kunde betegnes ved Østersyssel? Lad os imidlertid antage, at Gisningen er rigtig, og se, hvorledes Grænserne for de sjællandske Sysler da falde. Sjælland, som har sin største Udstrækning fra Nord til Syd, deles i samme Retning i 3 langstrakte Sysler, der gaa omtrent gjennem hele Øen. Østersyssel strækker sig fra Landets Nordpynt til midt ind paa Halvøen Stævns med Grænser til Roeskildefjord og Øresund. Medelsyssel gaar fra Sjællands sydligste Kyst i et Bælte langs op igjennem Landet, lige indtil Hornsherreds Nordpynt, og Vestersyssel indtager Landets vestlige Del fra Nord til Syd. I Modsætning til A. D. Jørgensen, der mener, at Inddelingen falder »paa den naturligste Maade«, kan man vist sige, at en saadan Afgrænsning efter »lige Linier« langs igjennem Øen giver det bedste Vidnesbyrd om, at Delene ikke ere opstaaede ved en Sammenslutning i Følge indre Fællesskabs Forhold, men ere vilkaarligt udsondrede fra oven.

8. Det sidste Led i Landets verdslige Inddeling var Delingen i Herreder, som fandtes overalt i Danmark, som næsten over hele Norden[2]). Den var i sin Oprindelse vist-

---

[1]) Roeskilde Bisps Jordebog, hvor man dog snarest skulde formode at finde Herrederne ordnede efter Syslerne, har da heller ikke en Rækkefølge, som svarer til Jørgensens Angivelse.

[2]) Jordebogen nævner omtrent 200 Herreder; nøjagtigt kan det ikke angives, da man ofte ikke ret véd, om de enkeltvis opførte Skattedistrikter f. Ex. Øer ansaas som Herreder. Den ovenanførte Liste i Scr. II. 528 har 191 Herreder.

nok bygget paa de beboende Familiers Antal (Herred af Hær, en Afdeling paa Hundrede ɔ: 120 Mand) dog 'saaledes, at man ved at trække Herredsgrænsen saa vidt muligt fulgte de naturlige, geografiske Forhold[1]). I det 13de Aarhundrede var der dog ikke Tale om en numerisk Lighed mellem de enkelte Herreder enten i Ejendommenes eller Beboernes Tal (se Plovtalslisten og Hallandslisten). Indenfor Herrederne findes endelig Fjerdingerne, en Fjerdedel af Herrederne, delt efter Sognene[2]). Denne Inddeling benyttedes i administrativ og justitiel[3]) Henseende og af Gejstligheden[4]). Inddeling i Skipæn og Hafnæ er kun militær og skal omtales ved Ledingsvæsenet.

Udenfor Delingen i Herreder findes ofte de mindre Øer. Oprindelig hørte disse vel under det nærmest liggende Herred paa det faste Land, men navnlig i Skatteforhold udsondrede de sig tidligt. Saaledes finde vi i Jordebogen de mindre Øer stundom opførte med en særlig Afgift, stundom slaaede sammen med et Herred[5]). Da efterhaanden flere af Øerne fik egne Ting, blev Adskillelsen fuldstændig.

9. Dette leder os ind paa den paa Exemtion fra den almindelige Retskreds beroende Inddeling, Birkerne.

For at et Birk kunde udskille sig fra Herredet, maa der have været et Midtpunkt, til hvilket den nye Retskreds

---

1) Jahrb. für die Landeskunde. II. 326.

2) Var en saadan Fjerding geografisk skarpt udsondret, stod den næsten som et særligt Herred f. Ex. Hannæs, jfr. V. J. B.: Hanæhæret. Seruicium duarum noctium uel XX marce annone & Næs seruicium I noctis. Valdemar IV eftergiver al Klage mod Ridder Erik Nielsen de Agarth »supra provinciam Hanehæreth & Næsbofyærthingh et pro omni Strandwræk ibidem emergenti« Vid. Selsk. Skr. IV. 215.

3) I Følge Jydske Lov skulde der vælges 2 Sandemænd, 2 Ransnævninger, 2 Biskops- og 3 Herredsnævninger af hver Fjerding (II. 1, 51. 78, III. 64).

4) D. A. M. I. 6. Dipl. Sv. II. 327. Om Fjerdingskirker se N. Kirkeh. Smlger. III. 829.

5) Øndælaghæ (Endelave) 20 marce. - Sundzhæret 80 mr. puri cum thosland.

kunde slutte sig. Som saadanne Centra maa først og fremmest nævnes de kongelige Gaarde. Til det Ting, der holdtes paa disse, have tidligt de til Gaarden og Godset hørende Bønder sluttet sig, idet først Retstrætterne mellem dem selv indbyrdes ere blevne afgjorte paa dette Ting; senere have ogsaa Andre maattet søge dem der.

Saadanne store Gaarde, hvor en mægtig kongelig eller biskoppelig Lensmand residerede, eller hvor Herremændene havde deres Sæde, kaldtes i det gamle Sprog Huseby. Husebyer høre til de ældst bekjendte Ejendomme i Landet og findes i alle tre nordiske Riger. De have vistnok i Oldtiden været Centra for Herrederne og Sognene, hvoraf nogle i Danmark, men endnu flere i Norge og Sverrig have optaget Navnet Huseby. Det egentlige Betegnende for Husebyerne er det, at de vare Hovedsædet for en mægtig Herre, hans Sædegaard eller Embedsgaard[1]). Et Brev om Gudstjenesten, som Biskop Hartvig Juul af Ribe 1493 udsteder paa Gaarden Husby i Husbyherred, daterer han »in dote Husby«[2]). Her var altsaa Biskopssæde eller Sæde for Biskoppens Embedsmænd jfr. dos ecclesiæ, Præstegaarden. Disse Gaardes Betydning er derfor ganske misforstaaet, naar de nylig ere blevne fortolkede som Ladegaarde[3]); de vare netop ikke Avlsgaarde eller Annexer til andre Gaarde, indrettede med særligt Hensyn til Agerbruget[4]). Husebyerne vare derhos ofte be-

[1]) Helsingalagen Thingmalæbalk. I: Nu kumber konungxbrecf æller buth till Landsins tha scall lænzman buthkaulæ wp skæræ, fiuræ af hwærium husæby. Kong Magnus pantsætter 1334: omnes et singulas exactiones in tyarpahundære nec non curiam nostram ibidem dictam Husaby cum molendinis aliisque adjacenciis suis omnibus. — Mads Ketilmundsen, Høvedsmand i Finland, bortgiver: curiam meam husaby. Dipl. Sv. IV. 1, 359. V. 39.

[2]) Terpager, Ripæ 296.

[3]) A. D. Jørgensen i en Afhandling i Aarb. f. N. Oldk. 1872. S. 258.

[4]) Einar Tambeskælver havde sit Hovedsæde paa Gaarden Husabær. Husabyr i Heinafylke var Kongsgaard og Kong Hakon Hakonsen lod der opføre en Gildesal. Paa et Husabær boede Halvard, Kong Olaf den Helliges Frænde, og paa et andet Erlend af Huseby, der gav Philip Baglerkonge Kongenavn. Munch. Norge i Middelalderen, 82, 143, 163, 190.

fæstede, efter hver Tidsalders Skik og Brug, men Ladegaarden laa udenfor Fæstningsværkerne[1]).

Af et Brev fra Valdemar IIs Tid ses, at det var en ældgammel Sæd, at Bispen i Ribe paa saadanne Gaarde, som hed Huseby, skulde have foruden gejstlig tillige verdslig Jurisdiktion (3 Mrk. Sager) dog ikke Leding, og Kongen paa sine Huseby-Gaarde have gejstlig Jurisdiktion foruden sin egen[2]). Husebyerne ansaas saaledes som Centra i Kongens og Biskoppens Administration, hvorfor enhver Indblanding af fremmed Højhed ønskedes fjærnet. Dette Enemærke udstraktes efterhaanden videre. Af Processen mod Jacob Erlandsen ses, at denne, naar hele Landsbyen var hans, ansaa sig berettiget til at have al kgl. Ret, selv Vrag og Fyrretyvemarksager af Beboerne[3]). — Det er efter det Udviklede sandsynligt, at vi i disse Gaarde netop have egentlige Midtpunkter for Birkerne. Iøvrigt hører Birkernes Oprindelse til et af de dunkle Spørgsmaal i Retshistorien. De kongelige og biskoppelige Birker ere vist først opstaaede. Adelige Birker og Klosterbirker har man maaske næppe kjendt i det 13de Aarhundrede. Privilegierne for Klostret paa Øland i Limfjorden (1272, 1279), hvorefter Bønderne kun for hvad de forbrød mod hinanden indbyrdes, skulde stævnes for Klostrets eget Ting, vise, at Birkeret ikke i Almindelighed var

---

[1]) Se f. Ex. et Brev af 9. Marts 1373 hvorved Ridder Niels Eriksen lover at gjenopbygge Akersburgh: Similiter et curiam ante castrum A. ante combustionem ejusdem castri edificatam . . reedificare, prout eadem curia dicta grangia ante combustionem vel destructionem . . edificata fuit.

[2]) Oldemoder 5. Notum sit tam presentibus quam futuris, quod in nostris villis, que huseby dicuntur iurisdiccionem episcopi habuimus cum iure nostro, et episcopus eiusdem ecclesie in talibus villis suis cum iure suo a nobis causas trium marcharum preter expedicionem dinoscitur habuisse. Et ne a quouis officialium nostrorum super tam antiqua consuetudine sibi in posterum fieret preiudicium, eidem cauendum duximus autentico presencium litterarum.

[3]) Scr. V. 598.

tillagt Klostrene[1]). Det er iøvrigt værdt at lægge Mærke til, at dette Ø Klosters Ting med sin begrænsede Virkekreds i Priv. af 1272 og 1279 siges opstaaet i Følge Vedtægt (»de consuetudine«) paa Kong Valdemars Tid. Det er altsaa ikke oprettet ved noget Kongebud, som ellers vilde have været nævnt. Klostret faar først ved disse Privilegier kongelig Sanktion paa denne Ret.

Kjøbstæderne vare endelig i vor Periode vistnok alle undtagne fra Herredstingene og udgjorde særegne Retskredse. Det bestemmes i Privilegierne og Stadsretterne, hvor langt Byretten og Byfreden skal strække sig. — Om derimod de saakaldte Land- eller Bondebirker, — en Art Birker der ikke, som de allerede omtalte, synes at have havt noget Centrum, om hvilket Retskredsen dannede sig, hvorimod specielle Grunde i hvert enkelt Tilfælde have bevirket, at nogle Egne ere blevne udrevne af Herredsdelingen — have været kjendte i det 13de Aarh., er vist tvivlsomt. Naar Molbech og med ham Flere[2]) som Exempel paa et Bondebirk nævne Herrested i Fyen, der fra Kong Valdemar IIs Tid gjennem en Række af kgl. Priv. var forlenet med Birkeret, er dette i hvert Fald ikke rigtigt. Denne By har i det Mindste i det 13de og 14de Aarh. været en Kjøbing. Vel kaldes Beboerne i Priv. 1258 endnu »bondones«, men saaledes betegnes jo ogsaa Borgerne i Lund i den ældste Stadsret. Ifølge Priv. af 1270, 1288, 1320 osv. ere Indvaanerne i Herrested villani, og der indrømmes dem »leges et jura forensia«. Byen er netop et godt Exempel paa en Axelkjöbing, hvorom videre i det Følgende.

10. I det 13de Aarhundrede vare Birkerne ikke mange i Tal, men jeg mener dog at finde dem antydede paa flere Steder i Jordebogen. Jeg hidsætter til Oplysning følgende Steder af dens Hovedliste:

---

1) Stemann, Retshistorie 235.

2) Histor. Tidsskr. IV. 600. Stemann, Retshistorie 237.

Lyungæhæret syndræ. 8 ℳ puri cum fusing. Item Grafusin 3 mansi ualentes 30 ℳ auri. Item Vpfusing 7 octonarii valentes 7 ℳ auri.
Mæthælsholmhæret 15 ℳ puri cum Wæling. In Wæling sunt 6 mansi ualentes 48 ℳ auri. Ibidem molendinum ualet 3 ℳ auri.
Vgglæhæret. 20 ℳ puri. Cum byscopstoft. 40 ℳ auri.
Fræslæt cum ykærnæburgh 100 ℳ puri.
Sundzhæret. 80 ℳ puri cum thosland.
Schogbyhæret cum haræslef 440 ℳ den. Haræslef cum attinenciis suis 144 ℳ auri.
Arshæret. Seruicium 2 noctium cum angxethorp et sibi attinentibus.
Ryngstathæret cum haraldstath 20 ℳ.
Gæræhæret cum wæ 70 ℳ argenti.

I de anførte Skatteangivelser er det betegnet, at der under Herredet var medtaget mindre Omraader enten Øer (Taasinge) eller Kjøbinge (Wæ) eller betydelige Jordegodser, som da tilhørte Kongen (Fusing, Wæling, Byscopstoft, Haræslef) eller Kronen (Angxetorp, Haraldstath). Det ligger da nær at formode, at disse Omraader have været Birker, og Rigtigheden af Antagelsen godtgjør den senere Historie. Wæ, hvis Beboere i Privilegierne (1250, 1260, 1293 osv.) kaldes »villani«, havde den sædvanlige Byerne tilkommende Birkeret. I de i Nye Danske Mag. VI. Bind trykte Optegnelser om Statsindtægterne paa Frederik den Førstes Tid vil man gjenfinde Fusing og Wæling som Birker: (S. 303) Wiss rennte aff Sønderliungherret och aff Fusing bierck. (S. 281) haffuer han (her Prytbiørnn) oc Velling berck i Medelsom herrett i pantt.

Birkerne ere imidlertid ogsaa opførte selvstændigt. Herrested, der som sagt var et Kjøbstadbirk, findes under Guthumherred: »In hærmæstath dantur 2 ore avene et 8 ℳ den«, og saaledes opgives Indtægten af Kjøbstæderne i Almindelighed for sig. — Helgenæs og Mulnæs paa Mols anføres i Jordebogen med »Hælghænæs 20 ℳ puri. Mulnæs 20 ℳ puri.« Begge have vistnok været Birker. I Fortegnelsen fra Frederik I's Tid anføres i alt Fald »Helness Bierck« (S. 301).

11. Sognene vare gejstlige Kredse. Det maa endnu

staa hen, om Sognene ere opstaaede paa Grundlag af en tidligere hedensk Inddeling efter ældgamle gudelige eller militære Kredse. I det 13de Aarhundrede var Fællesskabet om Kirken det sammenholdende Baand mellem Sognets Beboere. Det er særdeles betegnende for Inddelingernes konservative Væsen, at Sognegrænserne endnu ere saa godt som de samme som i Middelalderen, og Sogneinddelingen omtrent uforandret. Herpaa afgiver Jordebogens »Falsterliste« det bedste Bevis. Den indeholder en Fortegnelse over alle Byer paa Falster og anslaar de enkelte Byers Jordtilliggende efter Udsæden til Mark og Ører Skyld. Det falder strax i Øje, at Listen følger Sognedelingen. Den begynder med Vaalse og ender med Brarup Sogn; i begge findes Kirkebyerne først, derefter de andre Byer. Netop samme Orden vil findes i hele den mellemliggende Række. Prof. P.-Müller siger om Listen (S. 211), at den ikke alene har alle nuværende Kirkebyer, men tillige kjendeligt den samme Sogneinddeling som nu — med et Par Undtagelser, der maaske hidrøre fra senere Omlægninger, maaske ogsaa fra Samlerens Skjødesløshed. Til denne Formodning skal jeg dog som Sagfører for Jordebogen svare dette. Det fremgaar af en anden Omstændighed aldeles uomtvisteligt, at ikke Skjødesløshed, men kun de paa Jordebogens Tid bestaaende, og senere forandrede Forhold have medført, at Listen enkelte Steder afviger fra den nugjældende Deling. Allerede ved en nøjagtig Iagttagelse af det fotolitograferede Haandskrift ses det, at det »NB.« Mærke, som findes foran alle Kirkebyerne paa Falster, er kraftigere tegnet end det foran de øvrige Byer; ved at efterse Haandskriftet finde vi, at alle disse Mærker foran Kirkebyerne ere blaa, de øvrige røde. Heraf fremgaar da klart, at det har været Nedskriveren fuldt vitterligt, at han ved Opremsningen i den givne Rækkefølge tillige nævnede Sogneinddelingen. Kirkebyerne ere i P.-M.'s Oversættelse angivne med Tal, og foran disse 27 Byer vil der i Haandskriftet findes et blaat Mærke. Jordebogs-

Kalligrafen, om hvis Paalidelighed Prof. P.-M. har udtalt saa stræng en Dom, viser sig her korrektere end sin Dommer, thi foran den sidste Kirkeby, Brothærthorp, har han rigtigt det blaa Mærke, medens P.-M. har glemt Tallet.

I verdslig Henseende nævnes Sognene kun sjældent. Det er først paa Landets Adsplittelsestid i det 14de Aarhundrede, at man i Administrationen faar Brug for saa smaa Kredse. Da bortforlenede og pantsatte Landets Herskere de enkelte Sogne trindt om i Landet, og Lensmændene udhøkrede deres Forleninger i Sognelen.

II. Kapitel.

Landets øverste Styrelse.

(Kongen. Rigsdagen. Kongens Raader. Fyrstelige Len. Mindre Len. Drost. Staller. Marsk. Skjænk. Camerarius. Kantsler. Gælkær i Skaane.)

---

12. I det nu afsluttede Overblik over Landets Inddeling er dets store Udstykning faldet i Øje. Gaa vi videre i Betragtningen over Landets indre Forhold, Skatters Arter og Skatters Paaligning, Skyldsætning af Jorder osv., bliver man end tydeligere vár, at ikke blot den geografiske Spredthed, men endnu mere Samfundsforholdenes forskjellige Karakter har gjort Riget til en saare sammensat Bygning. Man spørger da om, hvad der egentlig sammenholdt Riget til et Hele. Ved at behandle Spørgsmaalet om Landets Regjering og højeste Embedsstand komme vi til det første Punkt, hvor Sammenholdet aabenbarer sig: den fælles øverste Styrelse.

Landet havde for det Første én Konge, som var antaget og hyldet i alle Landets Egne. Kongen var Rigets højeste Embedsmand og uindskrænket Ihændehaver af den administrative Myndighed. Medens den dømmende og lovgivende Magt endnu i Hovedsagen var i Folkets Eje, havde Kongen i Rigets Administration derimod ubundne Hænder. Dette ansaa man hovedsagelig for Kongens Hverv, at administrere Landet og værne Undersaatterne. Han skulde paasé, at Lovene overholdtes, saa at Dommen fulgte paa Lovens Overtrædelse og Dommens Fyldbyrdelse paa Kjendelsen. Saaledes

siger Jydske Lovs Fortale: Thæt ær kunnungs æmboth oc høfthings i lændæt ær. at gømæ domæ. oc gøræ ræt oc frælsæ thæn thær mæth wald thwingæs. swa sum ær widdæwæ. oc wæriæ løs barn. oc pilgrim. oc utlands mæn. oc fatøkæ mæn. then gær tithæst wald yuær. oc latæ æi ilwærkis mæn the thær æi wilæ rætæ i sit land liuæ. for thy at i thet han pinær ældær dræpær vdæthæs mæn. tha ær han gusz thianest man. oc lox gæszleman.[1]) Som Lovens Vogter er han Administrationens Herre, besætter Landets Embeder eller giver Landsdele i Forlening. For at have Midler til at styre er han raadig over Landets Formue, over Kunungseign og Kununglef — dog turde han ikke skille Noget deraf fra Kronen uden Folkets Samtykke — over Regalerne og deres Benyttelse. Endelig oppebærer han alle Landets Skatter[2]); der skjelnes ikke mellem, hvad der af disse gik til Hofholdningen og hvad til Landets Tarv. Først i Aarhundredets Slutning uddannede sig Regler om, at enkelte Indtægtsposter skulde tilfalde Staten og ikke Kongen, men disse vare enestaaende Bud. Kongen var i øvrigt eneraadig over, hvortil Rigets Indtægter skulde anvendes. Nye Afgifter kunde han derimod ikke fordre. Folket skulde bevillige alle Paalæg, direkte saa vel som indirekte Skatter, og kun dem, der vare vedtagne én Gang for alle eller svarede fra Arilds Tid, kunde Kongen kræve uden Folkets Samtykke. — Kongen var derhos øverste Krigsherre med Magt over alle Borge og Fæstninger og raadig over, om Leding skulde udbydes eller ikke. Dog maatte han til Leding udenfor Landets Grænser have Folkets Samtykke.

---

[1]) Jfr. Tillæg til Södermanna-Lagen: at han scal æslschia alla rætuiso ok sannind styrkia ok göma. ok alla uranguisu osannind ok allan oræt niðir thrykkia, baðe með ræt ok konunglichó ualde sino.

[2]) Jfr. Uplands-Lagen. Kununx. B. III: tha a han aff ærki biskupi ok lydbiskupum til krunu wighiæs i upsalæ kirkiu, sithæn ær han skyldughær kunungær wæræ ok krunu bæræ. tha aghær han upsalæ øthæ ok dulghæ drap. ok danæ arff. tha ma han thiænistumannum sinum læn giwæ.

13. Imidlertid opstod der i Løbet af det 13de Aarhundrede tvende kontrollerende Magter ved Kongens Side. Den første af disse var den nu ofte sammentrædende Rigsdag, Danehoffet, hvor alle Stænder, selv Kjøbstadborgerne og Bønderne vare repræsenterede. Paa Rigsdagen behandledes vel især de Sager, hvorom Folket i Følge det foran Sagte skulde høres, Lovgivningssager, Spørgsmaal om Krig og Fred, Skattebevillinger osv., men den havde tillige et almindeligt Tilsyn med, hvorledes Regjeringen førtes.

Den anden kontrollerende Magt, som vogtede paa Kongens Haand, var Kongens Raader. De højeste Embedsmænd, der stadig omgave Kongen, have vel fra de ældste Tider været Kongens Raadgivere. Først i Midten af det 13de Aarhundrede, omtrent samtidigt med at de hyppigere Rigsdage opkom, viser der sig et fast Raad omkring Kongen, bestaaende, foruden af de høje Embedsmænd, af andre verdslige eller gejstlige mægtige Herrer i Landet. Et af de første Breve, hvori disse Raadgivere nævnes, er saaledes et Priv. for Lybek af 1268: »Datum in Concilio apud Slagloeoes Anno Domini 1268. Non. Julii tercio. Presentibus dominis Tukone Arusiensi, Johanne Burglanensi, dei gracia Episcopis, Nicholao prefecto Lundensi, Johanne paruo, Nicholao dicto Hak quondam marescallo, Matheo de Florthorp, dapifero nostro ceterisque melioribus regni nostri consiliariis nostris«.[1]) Da Kongen stadig æsker Raadernes Mening, og da disse underskrive de udfærdigede Kongebreve med ham, har det næppe staaet ham frit for at spørge dem eller ikke.

Begge de nævnte Institutioner skulde udgjøre Kontrollen med Kongens Regjering. Men i begge Institutioner udtaler sig tillige Folkets Villie om at samles til Et og have en ensartet Administration. Paa Rigsdagen kunde alle Lande give deres Mening tilkjende og have Indflydelse paa Afgjørelsen af Sager, der angik andre Landsdele end dem, hvis Ud-

---

[1]) Dipl. Svec. II. 650.

sendinge de vare. Det enkelte Land fik Sikkerhed for, at det behandledes lige med de andre. Bestemmelserne i Frdg. 1284 for Sjælland § 5, for Skaane § 8, for Jylland § 9, at Kongen alene ikke kan udstede Udførselsforbud, thi deri skulle alle Lande samtykke, er saaledes fremstaaet af denne Følelse af Gjensidighed. — I Kongens Raad vare ligeledes Folk fra de forskjellige Landsdele tilstede. Som det ansaas for Kongens Pligt at rejse om i Landet, at ikke enkelte Dele deraf skulde forurettes i Styrelsen, saaledes vare Raaderne fra det Land, hvori han rejste, samlede om ham og deltog i Afsigen af Domme og Kjendelser. Det skulde nemlig paases, at den paagjældende Landsdels Lov blev anvendt. Kongens Raader, selv om disse ikke vare Kongens Embedmænd, repræsenterede endelig hans Regjering og Tilsyn i de enkelte Egne. Som der i Sverrig tales om »Radh i Landsændarne«, saaledes siges det i Processen mod den forbryderiske Bisp Tyge i Børglum, at han var advaret af Rigets bedste Mænd i denne Del af Landet.[1])

14. Efter at have givet denne korte Oversigt over Kongens Stilling som den øverste Myndighed i Administrationen, vende vi os til hans Embedsstand. Vort første Spørgsmaal bliver, om Kongen nogensinde overdrog Dele af sin Regjeringsmyndighed til Andre, saaledes at disse i enkelte Dele af Landet herskede i eget og ikke i Kongens Navn. Kjendte man i hin Periode Forleninger, og hvilke Rettigheder tilkom Lensmanden?

Ældre Historikere have ment at kunne forfølge Forleninger helt op til Oldtiden. Man har da overset Forskjellen mellem de egentlige Embedsmænd og Lensmændene. Kongelige Bestillingsmænd, der have haandhævet Kongens Rettigheder og besørget Indkrævning af Skatter, har der været

[1]) Scr. VI. 547: »per nos et meliores regni nostri in illis partibus constitutos fuit monitus.«

fra de ældste Tider; men Indtægterne tilfaldt ikke Embedsmanden, han beholdt maaske en enkelt af disse for sig, men i øvrigt skyldte han Kongen Regnskab[1]). Man bør ved de egentlige danske Len saavel med Hensyn til Forleningernes Indhold og Væsen som deres Ælde skjelne — som Kofoed Ancher har gjort — imellem de store og fyrstelige Len og de mindre Len. Ældst ere de fyrstelige Len, som omtales af Saxo (beneficia); de bleve givne til de kongelige Prinser og Fyrster. Fortællingen om Prinds Buris's mislykkede Forsøg paa hos Kong Valdemar at udvirke, at Lenene bleve arvelige, viser at Lenet faldt til Kongen ved Lensmandens Død. Kongerne have i den ældste Tid været forsigtige med at bortgive saadanne Forleninger. Karl, Ærkebiskop Eskils Dattersøn og paa fædrene Side af kongelig Æt, henvender sig til Absalon for at faa hans Medhjælp til hos Kong Valdemar at erholde et Len (»provinciale beneficium«), men Kongen — som vidste, at Karl havde oprørske Planer — lovede at give ham Løn af Statens Kasse, indtil der var Lejlighed til at give ham et Len[2]). Fra Tiden før Valdemar II kan man i det Hele kun nævne faa Exempler paa saadanne Len, men under hans Regjering ere de hyppigere. I Løbet af Aarhundredet udsondrer Sønderjylland sig som et særegent Led af det danske Rige under en Hertug, og flere andre Landsdele bortforlenes jævnligt til Kongernes Børn, der endog stundom faa arvelig Ret til Lenet. Vi skulle i det Følgende (se Kapitlet om Nathold) nævne de i det 13de Aarhundrede givne Forleninger.

I de store Len, som gjerne benævnes Fanelen, overdrager Kongen virkelig en Del af Regjeringsmyndigheden til Lensmanden. Hertugen eller Fyrsten udøver de kgl. Rettigheder i eget Navn. Han giver og stadfæster Privilegier og er Herre over Borge og Byer.

---

[1]) Ann. f. N. Oldk. 1847. 286.

[2]) Saxo 899: ex fisco suo se stipendia Carolo soluturum promittit, quoad honoris ei impertiendi facultas incideret.

Han tager sig Herremænd og beskikker Embedsmænd, og disse aflægge Ed til ham. Men Hertugen er Kongens Vasal, hans Hovedpligt er at være Kongen tro og lydig og tjene ham med fuldtvæbnede Krigere og øvrigt Mandskab. Hertugens Magt er i det 13de Aarhundrede paa flere Punkter begrænset, og mange Sider af Regjeringsmyndigheden forbeholdes Kongen. Denne har saaledes den øverste Opsigt med Mønten og oppebærer i Reglen Ledingspengene og alle extraordinære Skatter[1]). Hertugen er derhos ansvarlig for sin Styrelse for Kongen og Danehoffet[2]).

Det er vanskeligere at faa Øje paa de mindre Lens Fødsel, men de ere dog formentlig opkomne ikke længe efter de kongelige. I et Brev af 1140 overdrager Erik Lam til Bisp Herman noget Jordegods i Brønby og desuden Lille Herred, det halve Smørum Herred samt endnu et tredie Herred; han skulde deraf have al kgl. Ret (omnem justitiam regalem illius concedo[3]). I Jordebogen finde vi flere Forleninger anførte, og der har utvivlsomt været mange, som den ikke omtaler.

Lensmanden i de mindre Len er ligesom Fyrsten eller Hertugen Kongens Vasal og tro Mand, der skal tjene ham i Leding med sine Undergivne. Han indkræver Skatterne og oppebærer alt Sagefald paa det ham betroede Lensgods, vistnok hyppigst for sig selv, stundom har han dog maattet aflægge Kongen Regnskab derfor. I det ovenanførte Exempel

---

[1]) Se herom det Følgende.

[2]) Forleningen 1286: Vi skal . . ingen heller udi Førstendommet, som der haffver Gods, forhindre eller besværge om de lader steffne os for Konningen, for deres Besværinge oc Paaleg 1296. Hertugen skal ingen Uret gjøre voris Bønder i Hertugdommet, men den deel, som Ret er, naar han tiltalis der om. Vil han det icke gjøre, da skal hand svare os oc Danmarckis Raad til Perlemente oc Dannehoff, som holdis. 1307. Kom der Tuist imellem hannem oc hans Vndersaatte, da motee de frit appelere til Kongen. Huitfeldt I. 291, 308, 334.

[3]) D. A. M. I. 7.

hedder det, at Lensmanden skal oppebære al »justitia« af de tre Herreder. Hvad forstaas nu derved? Foruden det egentlige Sagefald maa for det Første alt Fald ɔ: uvisse Indtægter gaa ind derunder, thi disse tvende Ting blandes i ældre Tid ofte med hinanden[1]). Endvidere indbefatter Justitia alle Skatter[2]). I Privilegierne findes ikke Personer, men Gods fritagne for Justitia, hvad der vilde være besynderligt, naar det alene betød Sagefald og ikke omfattede Skatterne, der netop svaredes af Jorder. Enkelte Privilegier vidne derhos om, at man ved Fritagelsen for Justitia unddrager Jorden for al kgl. Ret og Krav, jfr. Priv. for Lunds Domkirke 1135« terras has a justitia regali immunes et omnino liberas esse volumus.« (Priv. af 1085 bevidner det Samme; Domkirkens Gods fritages for al Justitia, dog ikke Danearv og Redskud (Kjørsel), naar Kongen kom[3]). Endelig findes i Middelalderen udenfor Danmark Justitia meget ofte brugt om al kgl. Ret (jfr. Ducange). I det anførte Exempel har Lensmanden derfor kunnet oppebære alle Indtægter. — Fra Lensmandens Ret undtoges imidlertid vist altid extraordinære Skatter og Ledingspengene.

De første Lensmænd have Kongernes høieste Embedsmænd været. Fra gammel Tid synes disse at have havt Ret til at erholde Len. Af nogle Artikler fra Kong Olavs Tid ses det, at det var Marskens Ret at have en god

[1]) Priv. for Ribe Domkap. 1327: quod omnes villici .. tam 40 ₰ quam inferiorum jurium, exceptis frithkøøp et his quæ de naufragio proveniunt, ipsis et nulli alii de cetero respondeant. Priv. for Domkap. i Lund 1385. Priv. for St. Nicolai Hospital i Kallundborg 1327, 1361.

[2]) Priv. for Klostret i Næstved 1140: forum ville [Nestweith] ac omnia fori iura cum omni iustitia ac Danorum consuetudine concedo. Nominatim autem trium marcarum ac quadragintarum forisfacturam quod ad regiam dignitatem pertinet cum debito, quod Danico vocabulo dicitur Mitsomerschield. Priv for Esrom. Kloster 1194: ab universis servitiis et exactionibus regiæ jurisdictioni debitis emancipamus.

[3]) Jfr. Hammars Fortolkning af disse Ord i Lunds Univ. Årsskrift IV. 44.

efter hans Stilling passende Forlening uden Regnskabspligt[1]). Kantsleren havde fremdeles Ret til at forlenes med Kongens Gods i Brønbyøster og hele Smørum Herred[2]). Det er mærkeligt nok netop disse Godser, der som ovenanført bleve bortforlenede til Bisp Herman 1140. At denne Biskop har beklædt noget verdsligt Embede, kan ikke ses, men er dog højst sandsynligt, da det af gamle Kilder vides, at han havde gjort Krigstjeneste hos Erik Emun og af denne herfor erholdt Bondegods til Skjænk[3]). De nævnte Forleninger fik han, da han maatte vige fra sit Bispesæde i Slesvig paa Grund af Almuens Oprør. Kong Erik havde 1318 Strid med Drosten Niels Olufsen, der efter at have nedlagt sit Embede som Drost tilbageholdt Borgene mod Kongens Villie. Ved Bisp Herman af Schwerins Mægling blev han dog forligt med Kongen. Her siges det udtrykkeligt, at han havde Forleninger i Egenskab af Drost[4]). Endelig ses det af Jordebogens Indtægtsliste, at Olav, som var Kongens Skjænk, havde en Forlening i Sjælland (de exactione dom. pincerne 60 ℔).

Af disse Oplysninger, som have maattet hentes fra meget forskjellige Tider, fremgaar det formentligt, at Embedsmændene have havt Krav paa at erholde Len. Forleninger synes især at have været knyttede til de enkelte Landes Centralpunkter. I Slesvig var en Lensmand paa sin Plads som Grænsevogter. I Nørrejylland var Viborg og i Fyen Odense Landets Midtpunkter og Lensmændenes Sæde.

Kongen har sædvanlig overladt det judicielle Embede at

---

[1]) Art. 13. De jure domini marschalci est, . . habere bonam exactionem a rege sine computo pro statu suo sufficientem.

[2]) Art. 15. De iure cancellarii est, habere omnia passagia dicta feriestæde in regno, centum marcas nouas de qualibet moneta, omnia bona regis in Brønbyøstre et provinciam totam Smørumhæret.

[3]) Suhm V. 542.

[4]) Huitfeldt 401: qui castra sua, postquam officium dapiferiæ suæ resignavit, contra voluntatem ipsius Domini Regis detinuit.

have Forsædet paa Landstingene i Jylland og Fyen til en Lensmand i disse Egne, hvem da Indtægten af de omliggende Herreder var overladt. I Beskyldningen mod de Adelsmænd, som have vækket Almuen til Oprør 1313, udtaler Erik Menved om Johan Papæ[1]): »for større Troskaff skyld, tilbetrode vi hannem at være Landsdommere, oc fik vi hannem tredie Parten aff Judland udi Forlæning; huad Ret hand hafuer skaffet de fattige Bønder, det lade vi til Gud«. Kongen havde gjort Hr. Niels Lauritsen til Ridder og Landsdommer og »forlænt hannem med Gods, hand hafuer gjort ondt Regenskab deraff. Kongen hafuer forlænt hannem i Judland try Herreder.« »Aar 1326 forlænte Konning Voldemar Her Lodvig Albretsøn med Viborg, oc Landstinget at forordne, biudendis dennem til Wiborg, at de svare Her Lodvig oc huem hand tilforordnet, giffuendis hannem all Kronens Rettighed[2]).« Den Jacob Flep, der nævnes ved Aaret 1316 som Præfectus Fioniæ og Krigsøverste, var i Følge andre Kilder tillige Landsdommer i Fyen[3]), og Martin Due, en Hærfører under Erik Menved, var Dommer i Jylland[4]).

Af Jordebogen ses, at Dom. Woghen havde Forleninger omkring Viborg, og at Aasum- Odense- og Lunde-Herreder vare bortforlenede til en Høvedsmand i Odense[5]). Det er næppe urimeligt at antage, at disse Len have været tillagte den øverste administrerende Autoritet i Landet, og at særlig Forsædet for Landstingene har tilkommet disse.

Byerne vare i det Hele hyppigt bortforlenede tilligemed det omliggende Land. Kolding By har maaske

---

1) Huitfeldt, I. 374 ff.
2) Huitfeldt, I. 436.
3) Huitfeldt, I. 393. Suhm XI. 793.
4) Suhm. XI. 793.
5) Lyungæhæret nørræ. Wibiærgh. 120 ℳ den. pro expedicione et 80 ℳ den. pro moneta. Dominus woghen tenetur pro exactionibus suis 224 ℳ den. — Asum- Othæns- Lundæhæret: de exactione 30 ℳ puri. De ipsa ciuitate 20 ℳ puri vel 150 ℳ den.

paa Jordebogens Tid været forlenet bort tilligemed Andst og Almind Herreder. Jordebogen er paa dette Sted ikke klar, men vi finde i al Fald senere, at Byen med omliggende Herreder udgjorde et Len. I et mellem Erik Menved og Hertug Valdemar og hans Broder sluttet Forlig vedtoges det, at Hertugerne, naar Kongen havde deponeret 1600 ℔ hos Borgerne i Lybek, Stralsund, Rostok og Vismar, skulde overgive denne Kolding Amt med Bønder og Tjenere[1]).

15. Vi gaa over til at omhandle Landets højeste Embeder. »Drost«, som i det svenske og norske Sprog hedder »drotset«, kan maaske udledes af »drot« og »sæti« den, som sidder nærmest ved Kongen. Imidlertid bliver man betænkelig ved denne Derivation, naar man finder, at den samme Embedsmand i Tydskland hedder: »Truchsesz« ɔ: den som har med Fadet og Bordet at gjøre (dapifer). Ordet er maaske derfor, som flere af Betegnelserne for Embedsmænd, kommen Syd fra. Det findes her i Danmark først under Valdemar den 2den benyttet om en kgl. Embedsmand; derimod nævner Saxo en »Nicolaus, qui regiæ mensæ præerat[2])«, hvad der rimeligvis er en Gjengivelse af Titlen. Denne Niels var imidlertid i Følge Saxos Beretning virkelig den, der havde med Anretningen at gjøre, en Hofbetjent, og vistnok samme Embedsmand som den i Jordebogens Natholdsliste nævnte dapifer (major et minor).

Under Kong Valdemar II er Drostens Stilling voxet til den store Betydning, som den havde i hele den senere Middelalder. Det i en Kilde fra denne Konges Regjeringstid givne Udsagn »Item levavit Matthias dapifer de denariis causarum, Sagefald, aarligen C. millia marcharum[3])« viser, at Drosten nu havde Andet end den egentlige Hofholdning under sig, og at hele Finantsvæsenet har henhørt under ham. Noget senere

[1]) Huitfeldt. I. 308. Suhm XI. 219.
[2]) Saxo 902.
[3]) Huitfeldt, I. 187.

opkommer dette Embede i Sverrig; den første Drost nævnes under Magnus Birgersøn 1276[1]). Paa Valdemar Sejrs Sønners Tid er Drosten den øverste Embedsmand i Staten. Han er i Reglen ved Kongens Side og bevidner de udfærdigede Kongebreve, under hvilke ofte kun hans og Kongens Segl findes. I Reglen følger han Kongen paa dennes Rejser; under andre Forhold betroes det ham at styre Landet i Kongens Fraværelse. Han bestyrer Finantsvæsenet og har Tilsyn med den hele Embedsstand. Han udsteder i Kongens Navn Befalinger og Forbud, og som øverste Repræsentant for den exekutive Magt tager han Forholdsregler i ordentlige og overordentlige Sager. Da Kong Erik 1299 lægger Beslag paa Johan Grands Indtægter, sker det ved Drosten, som udsteder Forbud mod, at Nogen betaler Landgilde eller Afgifter til Bispen og mod at Nogen sætter sig i Forbindelse med Bornholm. Han drager om og forjager Ærkebispens Mænd og indsætter kongelige i Stedet for[2]). I et Brev af 1284, maaske det ældste Brev af en dansk Embedsmand, tilskriver Uffo »miles seu illustris regis danorum dapifer« uden at nævne Kongens Navn Borgerne i Lybek, Stralsund og de øvrige Søstæder om at give Lunds Borgere Erstatning for hvad de ved deres Flaade havde plyndret af et af Lunds Borgeres Skibe[3]). Udbryder der Oprør i Landet eller Krig mod Nabofolkene, findes Drosten ofte nævnt som Anfører for Hæren, skjønt Marsken ellers var den øverste militære Embedsmand. Drosten Niels Olufsen sendes 1313 mod de oprørske Bønder i Jylland. Han gaar ligeledes i Spidsen for en Hær mod den urolige Hertug Kristoffer af Halland[4]).

Under Kong Olav bestemmes Drostens Stilling saaledes:

---

[1]) Reuterdahl II. 1. 230.
[2]) Scr. VI. 344.
[3]) Lüb. Urk. I. 426.
[4]) Suhm XI. 700, 816.

Jus suum est regere regnum tempore, quo dominus rex fuerit alibi, instituere et destituere officiales et advocatos, ordinare de redditibus regiis, omnes causas appellacionis nomine regis terminare, tanquam rex esset personaliter presens.

Af Kilderne kjende vi følgende Droster[1]):

Thurbernus 1204 (Lüb. Urk. Nr. 12.)
Mathias (Huitfeldt I. 187.)
Thrugillus 1224—30 (Lüb. Urk. Nr. 26. Regesta 734.)
Astradus Fracki under Valdemar Seir. (Scr. V. 511.)
Petrus Finsen Synde 1252—63 (Scr. VIII. 114, V. 571.)
Petrus Erresen (nævnes 1254 Scr. IV. 500; 1267 forhen Drost, Suhm X. 601.)
Mathæus of Flortorp 1264—68 (Suhm X. 518, 614.)
Uffo Nielsen 1268—78 (Suhm X. 615, 883.)
Petrus 1279—83 (Suhm X. 785, 864.)
Erik, Hertug Knuds Søn 1283—84[2]).
Uffo Nielsen 1284 (Suhm X. 883.)
Petrus Nielsen Hoseøl 1288—89 (fanges af Hertug Valdemar paa Danehof i Nyborg 1289. Suhm XI. 31, 59.)
David Thorstenson (Hak) 1289 (Suhm XI. 63. Er sidste Gang Vidne 31. Dec. 1289.)
Skelm Stigsen 1291—92 (Suhm XI. 104, 118; dræbes.)
Petrus (Nielsen Hoseøl?) 1293 (Suhm XI. 131; underskrev sidste Gang 17. Mai 1293.)
Aage Jonsen 1294 (Suhm XI. 155.)
Nicolaus Biler 1297 (Suhm XI. 258. 3. Marts 1300 sidste Gang. 1304 og 1306 er han Camerarius. Suhm 462, 513.)
Nicolaus Olufsen 1313—1318 (Suhm XI. 700, 828[3]).

Ovenstaaende Liste, som alene har taget Hensyn til saadanne Kildesteder, hvoraf det fremgik, at Vedkommende

---

[1]) Jeg har bestræbt mig for at give Navnene i den Form, hvori de hyppigst findes: Døbenavnet nævnes derfor paa Latin, Patronymet paa Dansk. Men denne Regel har ikke kunnet gjennemføres overalt.

[2]) Scr. I. 372 (1283) domicellus Ericus Kanuti ducis filius factus est dapifer. (1284) Ericus ducatus gubernaculum suscepit. Dom. Uffo secundario dapifer est effectus.

[3]) 1299 nævnes »Joannes Nyst quondam illustris regis danorum dapifer« Scr. VI. 342. Hvornaar han var i Embede, vides ikke.

paa den angivne Tid var i Embede, viser, at den ene Drost afløser den anden, og at flere ikke findes samtidigt.

Imidlertid nævne Kilderne nogle faa Navne, som ikke ere anbragte i Rækken, fordi Vedkommende, efter min Formening, havde Drostnavnet, enten som en Titel eller som beklædende en Hofbestilling. Saaledes underskrives et Brev af 1295 af Aage Drost, Johan Drost og Peder Drost[1]). Aage Jonsen var paa den Tid den, der bevidnede Kongens Breve, og de tvende »dapiferi«, der ellers ikke forekomme, have da enten været Hofbetjente eller forhenværende Droster. I et Lejdebrev af 1299 findes blandt en Del Riddere nævnt Joen Liele dapifer, Ako dapifer, Absalon dapifer, men paa den Tid var Niels Bieler Drost og bevidnede Kongens Breve. Ogsaa i dette Dokument ere derfor andre Personer tituleredе som Droster (jfr. Jordebogens dap. major et minor). Disse ere omtrent de eneste Tilfælde, hvor Personer, der ikke have beklædt det egentlige Drostembede, nævnes som Droster.

Hvad der hyppigst forhindrer Oversigten over Kongens Embedsmænd, er just dette, at disse efter deres Aftrædelse beholdt deres Titel, stundom med et »forhen« foran, men oftest uden dette. Saaledes kaldes Uffo Nielsen Drost i et Brev af 31te Dec. 1289, men dengang havde David Thorstensen dette Embede, og bevidner som saadan det samme Brev. I et andet Brev af samme Dag er kun David Drost Vidne. Suhm, som hyppigt hentyder til, at der har været flere Droster, har blandt andet ikke været opmærksom paa, hvilken Dag i Aaret den nye Drost er tiltraadt. At der 1268 nævnes to Droster, er saaledes kun en Følge af, at Mathias af Flortorp fratræder Embedet og Uffo Nielsen følger efter (mellem 5te Juli og 26de Nov.).

---

[1]) Suhm XI. 205.

Der gjøres aldrig nogen Forskjel paa Kongens og Rigets Drost, thi Drosten er som alle andre Embedsmænd kun Kongens[1]).

16. Stallere vare de Embedsmænd, som forestode Kongens Staldvæsen og sørgede for hans Skytsfærd og Rejser. Stallere nævnes allerede ved det frankiske og angelsaxiske Hof og her i Landet fra ældgamle Tider. Saaledes omtales i Tillæget til Vederlagsretten »Vithe staller i byrgh« under Kong Niels[2]). Det er rimeligvis den samme Vido, som 1117 tilligemed Joannes og Volff, alle stabularii, underskrive et Privilegium, udstedt af Kong Niels[3]). Kong Valdemar sendte i Følge Saxo (S. 904) Henrik, »quem stabulo suo præposuerat«, i et Gesandtskab til Hertug Henrik af Saxland, da han var vel inde i tydsk Sprog. Beretningen viser, at Stalleren ingenlunde var en simpel Embedsmand[4]). Iøvrigt bruges Benævnelsen Stallere ofte i videre Forstand om alle Kongens eller Bispens Hoffolk, hvorfor der i Dokumenter vil findes samtidig nævnt et større Antal Stallere, saaledes i Kong Knuds Gavebrev til Lunds Domkirke 1085 5 stabularii (Allo, Haquinus, Petrus, Sueno, Ascer Achonis).

17. I det 13de Aarhundrede forsvinder dette Embede. Stallerne afløses af Marsken, hvis Navn har den samme Betydning af en Staldembedsmand. Allerede i Valdemars Jordebog findes kun en Marscalcus og Submarscalcus, men ingen Stabularius omtalt. Marskens Embede stiger derhos i Betydning. Foruden Opsyn med Staldvæsenet kommer hele Krigsvæsenet under hans Styrelse. Han bliver den øverste

---

[1]) J. E. Larsen har allerede paavist, at det kun er i slette Extrakter og upaalidelige Kopier af Dokumenter fra denne Tid, at Embedsmændene benævnes som Rigets. Saml. Skr. I. 2. 243.

[2]) Rosenvinge, Love. V. S. 6.

[3]) D. A. M. I. 3.

[4]) jfr. Scr. IV. 543: Nicolaus Stabularius dictus Falster consobrinus dom. Absalonis Archiepiscopi. ib. 468: Nicolaus Mule, Søn af Esbern Snare, var Staller hos Valdemar I.

Embedsmand i militære Sager og Anfører i Krigen. Dog er hans Stilling ikke saa betydningsfuld som Drostens, og han nævnes ofte efter denne[1]). Hans Forretninger ere jo desuden langtfra saa omfattende som Drostens, thi Hærens og Flaadens Udrustning var endnu i Undersaatternes egen Haand. Det var kun en forholdsvis lille Del af Skibene og et mindre Antal Tropper, som Kongen selv bragte tilstede for de Midler, der havdes i Landets Kasse.

De fra vor Tidsalder bekjendte Marsker ere:

Scori 1204. (Lüb. Urk. Nr. 12.) 1224 (Scozio. ib. Nr. 26.) 1229 quondam maresch. (Nordalb. Stud. I. 84.) 1230 maresch. (Lüb. Urk. Nr. 46.)
Johannes 1224, 1230 (Lüb. Urk. Nr. 26, 46) 1229 (Nord. St. l. c.)
Heinligo 1230 (Lüb. Urk. Nr. 46.)
Johannes Ebbesen 1232 (Scr. VI. 153.)
Harald 1246, 1248, 1250 (D. A. M. 156, 168, 175) 1254 (Scr. VIII. 222. regis Valdemari quondam marsc.)
Ivar Tagesen 1252 (Oldem. 7) quondam m. 1254 (Oldem. 12. Scr. VIII. 222: regis Abel qu. m.) 1261 er han Anfører i den danske Armee, men kaldes ikke Marsk. (Suhm X. 432.)
Nicolaus Hak, allerede 1254 Scr. VIII. 222.) og i en Række senere Diplomer qu. m. regis Christophori.
Ebbo Ugoti 1264 qu. m. (Suhm. X. 518.)
Johan Kalf 1260—67 (Suhm X. 405, 600) qu. m. 1272 (Lüb. Urk. Nr. 331.)
Henrik 1277 (Huitf. 440.)
Stig Andersen 1275—1284 (Suhm X 720, 883) 1287 qu. m. (Scr. VI. 416.)

Der har muligvis stundom været to Marsker i Funktion. Sikkert er det imidlertid, at den afgaaede Marsk endnu hyppigere end det var Tilfældet med Drosten, beholdt sin Titel efter Aftrædelsen fra Embedet. Saaledes kaldes Harald Marsk i Diplomer af 1246, 1248 og 1250, skjønt det af et Diplom af 1254 ses, at han har været Marsk under Kong Valdemar.

18. Skjænken (pincerna) var en af de tre høje Em-

---

[1]) Under Kong Olav: de jure domini mareschalci est preesse guerre in expensis regni juxta requisicionem dapiferi.

bedsmænd ved Kong Valdemars og de tidligere Kongers Hof; i Følge Jordebogen var der baade en Under- og en Overskjænk. I Slutningen af Aarhundredet nævnes dette Embede sjældent; mere end en Hofstilling er det aldrig blevet[1]).

19. Camerarius nævnes som Titel for 3 Personer i Jordebogens »Broderliste« Petrus, Tupy og Jones, der nævnes andensteds under Kong Valdemar I. Man kan af Titlen slutte, at Camerarius har havt med Kongens Pengeforretninger at gjøre[2]), men i øvrigt er saa godt som Intet bekjendt om hans Stilling. Han maa stundom have staaet i Forskud for Forstrækninger til Kongen eller Hoffet. Ove eller Uffo Dyre, som var blandt Erik Glippings Mordere, siges saaledes at have været blandt de Misfornøjede, fordi Kongen ikke vilde betale en Fordring, han havde paa ham[3]). Dronning Agnes pantsætter Andreas Camerarius noget til Kronen forbrudt Gods for en Gjæld, hun var ham skyldig[4]). — Camerarius har vist havt et Opsyn over de skaanske Markeder. Kong Abels Frdg. om Tolden paa Skanør siger nemlig, at »camerarius vel alius ex parte nostra« er berettiget til for Toldens Skyld at undersøge de Skibe, som gaa derfra til Norge[5]), og i et Priv. for Domkirken i Lund 1264 byder Erik Menved saavel sin Camerarius som Præfectus Scaniæ og de øvrige Embedsmænd, at de ikke krænke Kirkens Rettigheder i Lund By eller i Saxægilde-Stræde paa de skaanske Markeder[6]). Camerarius' Stilling var vistnok anset. Han

[1]) Agi 1170 (D. A. M. I. 23) Taky 1216 (Scr. VI. 396) Buro 1224 (D. A. M. 293) Olavus quond. pinc. 1229 (Nordalb. Stud. I. 84) Olavus pinc. 1245 (Suhm X. 965.) Andreas Olavi 1260—66, Søn af Foranførte (Diplom.)

[2]) Kæmmerere findes allerede omtalte i Kbhvns. Stadsret 1294 § 10 (de — redditibus camerarii civitatis in presentia episcopi et consulum compotum reddant).

[3]) Suhm. X. 935.

[4]) Suhm XI. 57.

[5]) Dipl. Sv. I 703.

[6]) Dipl. Sv. I. 423.

var ofte af fornem Familie; saaledes var Nicolaus Petersen en Ætling af Ebbe Sunesen, Tyge Pust af Skjalm Hvides Æt[1]). Imidlertid findes Camerarius vistnok ogsaa brugt, ligesom Staller, om Hofbetjente i Almindelighed[2]). Saaledes synes det jo af den bekjendte Beretning, at Rane Jonsen har været egentlig tjenstgjørende Kammerherre hos Erik Glipping, hvad der ikke derfor gjør Embedet mindre betydeligt; Rane var jo af gammel Slægt.

Johannes under Valdemar I. (Scr. IV. 474.)
Thuri 1183 (D. A. M. I. 270.)
Ingimer 1204. (Lüb. Urk. I. Nr. 12.)
Petrus under Valdemar II. (Scr. IV. 541, 548.)
Tupo 1229 (Nordalb Stud. I. 84.) 1230 (Lüb. Urk. I. Nr. 46.)
Tuko (Pust) Bost under Abel (Suhm. X. 141 og flere Steder.)
Nicolaus Petersen døer 1266. (Scr. I. 291.)
Petrus. 10/11 1280.
Ove eller Uffo Dyre og Rane Jonsen Lange, der vare blandt Erik Glippings Mordere, nævnes som Camerarier, Cubicularier (Suhm X. 935—936.)
Andreas 1281 (Bunge I. 590.) 28/1 1289.
Kanutus Esbernson Mulæ 2/5 1301 til 8/8 1302.
Nicolaus Biler (tidligere Drost) 1304, 1306 (Suhm XI. 462, 513.)
Nicolaus Herlughson 20/6 og 21/12 1309.

20. Kantsleren findes allerede nævnt i et Brev af Valdemar I. 1159: »Radulphus cancellarius«. Denne Rudolph nævnes endnu 1158 kun som »capellanus regis«[3]). 1161 omtales han atter som Kongens Kantsler og samtidig Henrik som Kongens Kapellan, saa det synes, at han fra den ene Stilling er rykket ind i den anden. Rudolph var af Fødsel en Englænder og var Kongens betroede Mand, som

---

[1]) Suhm. X. 141.
[2]) Jfr. Testament af 13. Mai 1350 af Biskop Jacob af Roeskilde: Item camerariis nostris Offoni, Absaloni et Jacobo Nicclesson . ., item cuilibet aliorum camerariorum nostrorum equum de una marca argenti (Diplom.).
[3]) D. A. M. I. 12. 15.

for Ex. blev sendt i Gesandtskab til den tydske Kejser. Senere bejler han til en Bispestol og vælges til Bisp i Ribe. Da han, som sagt, er den første Kantsler, der nævnes, er det rimeligt, at Embedet er oprettet midt i det 13de Aarhundrede. Baden og Schlegel sætte det imidlertid langt længere tilbage i Tiden, endog i Knud den Stores Dage. Beviserne herfor kjender jeg ikke; muligt har der ved Kongens Hof været Mænd af lignende Betydning og Værdighed, men Kantslernavnet er først fra det 12te Aarhundrede. Omtrent paa samme Tid opkommer det i de andre nordiske Lande, i Norge nævnes en Kantsler første Gang i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede, i Sverrig ved Aaret 1196[1]).

Kantslerens egentlige Forretninger vare Udfærdigelsen af Kongens Breve og Korrespondancen med de udenlandske Magter. Til ham betroede Kongen derfor sit store Segl[2]). Paa Grund af de Fordringer til boglig Dannelse og Færdighed i fremmede Sprog, især Latinen, som dette Embede stillede, gaves det næsten udelukkende til »lærde Mænd«, hvad et Blik paa nedenstaaende Kantslerrække vil vise.

Karulus 1175. (Westphal. IV. 3113—14.)
Nicolaus, Biskop i Roeskilde. Broderlisten.
Petrus, Biskop i Roeskilde 1204. (Lüb. Urk. I. Nr. 12.)
Nicolaus, Biskop i Slesvig 1215 (Scr. VII. 333.)
Nicolaus, Biskop i Slesvig 1229—30 (Nord. Stud. I. 84. Lüb. Urk. Nr. 46.) 1233 »døde Niels, Kongens Cantzeler«. Huitf. I. 200.
Nicolaus, Biskop i Roeskilde 1244 (Scr. VI. 398.)
Peder Ranesen, Magister. 1246—48. (D. A. M. I. 156, 160.)
Nicolaus, Biskop i Slesvig 1253—67 (Suhm X. 234, 599.)
Niels Jyde, Magister 1267—80 (Suhm X. 600. 798.)
Johannes, Biskop i Reval 1260 (Lüb. Urk. I. Nr. 401.)
Otto af Ravensborg, Greve 1282 (Suhm. X. 838.)

---

[1]) Aschehoug 34. Nordström I. 58.
[2]) Brev af Valdemar IV. 30 Sept. 1341: dilectis nostris cancellario et vicecancellariis nostra sigilla servantibus magnum secretum et legale. (Diplom.)

Jacob, Biskop i Slesvig 1283—86 (Lüb. Urk. Nr. 451. Suhm X. 925.)
Martinus Magnussen, Magister, 1288—1304 (Scr. VII. 328, III. 269.)
Brotherus 1309 (Suhm XI. 603.) Kaldes Vicecancellarius 1299 (Suhm XI. 327) 1311 (Scr. VI. 447.)
Gwido, Decanus Lundensis 1314—19 (Dipl. Svec. III. 186. Suhm. XI. 850.)

Kantslerembedet havde imidlertid en langt større Betydning end den, der netop udtalte sig i de Forretninger, der vare henlagte til det. Vi saa, at Rudolph fra Kongens Huskapellan blev hans Kantsler, og der ligger heri som en Antydning af det Forhold, der i Følge Datidens Anskuelse bestod imellem Kongen og hans Kantsler. I den »almindelige Opfattelse var Kantsleren Kongens Skriftefader i Landets Anliggender. Kantslerens Kjendskab til Landets egen og den kanoniske Ret, hans ofte ved Udenlandsrejser uddannede Verdenserfaring maatte gjøre ham særligt skikket til Raadgiver i Landets Sager. Han havde derfor skjønt »Minister uden Portefeuille« en anset Stilling i Kongens Raad[1]).

21. I Landets Administration har Skaane indtaget en særegen selvstændig Stilling. Det er vitterligt, at der i Aktstykker ofte nævnes en »Præfectus Lundensis« eller «Præf. Scaniæ« paa Dansk Gældkær[2]). Ja der kan opregnes en hel Liste af Præfecti fra dette Land, medens et lignende Embede i de andre Landsdele saa godt som ikke omtales[3]). I Lovbud, der vedkomme Skaane, findes Præfecten

---

[1]) De iure cancellarii est . . . secretum aut ordinarium habere omnium sigillorum, tam ad priuilegia quam ad causas, jntrare consilium regis et exire sine omni condicione, quando sibi placet (under Kong Olav).

[2]) Lunds Stadsret § 11: man skal føre Tyv til Gældkæren, »tha a gielkere thiwff at halda fore pascha-penning oc iwlapenning. »Sk. Kirkelov: Thorth gælkyæræ. Ledingsret: konings gælkæræ.

[3]) 1284 nævnes Petrus Jacobson advocatus Feoniæ (Sartorius, Gesch. der Hanse II. 137) 1294 Trugillus Blak adv. Lalandorum (Suhm XI. 171). 1316 Jacobus Flep præfectus Fioniæ, Eskillus Krake præf. Hallandiæ (Scr. VI. 521.) Disse ere vistnok de eneste Til-

omtalt som Landets øverste administrative Embedsmand, der handler selvstændigt under Ansvar for Kongen. Han fremstaar f. Ex. paa Tinget paa Lerbækshøj og aflægger paa Kongens Vegne Regnskab for Folket[1]). Vi vide desuden, at Præfectus Scaniæ i det 14de Aarhundrede indtog en særlig høj og uafhængig Stilling. Han var vel Drosten underordnet og skulde gjøre ham Regnskab, hvorhos Sager fra ham skulde appelleres til Drosten, men sin Landsdel styrede han dog selvstændigt i Kongens Navn »quasi rex esset presens«, indsatte og afsatte Fogederne, hævede alle kongelige Indkomster og dømte i alle Sager — dog under Regnskabspligt og Appel[2]). Præfecten stilles derfor ved Siden af Kongens tre andre højtstaaende Embedsmænd: Drosten, Marsken og Kantsleren.

Thorth 1164 (Diplom.). Skaanske Kirkelovs Indledning.
Petrus 1201 (Knud VI. Fordng. om Mandebod).
Ingemar 1211 (D. A. M. I. 287, 288.)
Toco 1241 (Dipl. Svec. I. 296.)
Nicolaus 1251 (Dipl. Svec. I. 704.) 1258. (Scr. VI. 162) 1268 (Dipl. Sv. II. 650) 1272 (Lüb. Urk. Nr. 331) $^{20}/_{8}$ 1282 (Geh. A. Aarsber. V. 17.) $^{13}/_{6}$ 1283 N. quondam præf. (Bunge I. 601.)
Petrus Jonæson 1299 (Scr. VI. 342. D. Sv. V. 346) 1304 quond. præf. (D. Sv. II. 426.)
(Erlandus suffectus nævnes 1288. D. Sv. II. 46.)

22. Netop samme Hofetat, som Kongen havde, havde Landets øvrige høje Herrer, saaledes Hertugerne og Bisperne. Hertug Eriks Drost Johannes Hwitting er bekjendt. Han er

---

fælde, hvor Embedsmænd for større Landsdele omtales. Embedet har enten knyttet sig til Landets Hovedby (jfr. ovenfor) eller været et militært Embede.

1) Scr. VI. 369.

2) De iure prefecti Scanie est, preesse Schanie nomine regis, iustituendo et destituendo aduocatos, redditus regios leuando et omnia in Scania terminando, quasi rex esset presens, computare dapifero et secundum eius consilium facere, et in causis potest de eo ad dapiferum appellarj. (Optegnelse fra Kong Olavs Tid.)

Hærfører; han udsendes 1263 af Hertugen for at dømme i en Retstvist, hvori Løgumkloster er indviklet[1]). Skjænker og Camerarier nævnes ligeledes ved disse mindre Hoffer[2]).

Hermed ende vi Oversigten over Landets større Embeder. Om de mindre og specielle Bestillinger vil der blive talt paa forskjellige Steder i det Følgende.

---

[1]) Scr. VIII. 39.

[2]) Dipl. Sv. I. 297 (1241) Tuko, filius Swart, Skjænk hos Ærkebispen i Lund.

III. Kapitel.

Jordernes Skyldsætning.

(Rebet Jord. Kænnæland. Plovenes Antal. Mark Skyld. Mark Guld. Skov. Eng.)

---

23. Vi gaa over til at omhandle Skatterne og deres Fordeling paa Undersaatterne. Da de offentlige Afgifter næsten udelukkende hvilede paa Jorderne, idet Jordegods i det 13de Aarhundrede var den væsentligste Bestanddel af al Formue, bliver det nødvendigt som Indledning at behandle Jordernes Skyldsætning. Vi ville derefter søge at belyse de enkelte Stænders Skattepligt og ved at omtale Bønderne dvæle ved denne Stands hele økonomiske Stilling, ikke blot fordi den udgjorde Kjærnen af Befolkningen og sad Landets egentlige Formue nærmest, men fordi det historiske Aktstykke, vi stræbe at fortolke, er en Bog over Jordegods.

For én Gang for alle at gjøre Rede for nogle af de vigtigste Kilder, som omtales i det Følgende, nævnes disse her:

I. **Oldemoder**, udg. af O. Nielsen 1869. Indeholder bl. A. en i Tiden fra 1291 til 1317 nedskrevet Fortegnelse over Ejendomme og Indtægter, der tilhørte de enkelte Kanonikater i Ribe, det samlede Kapitel, enkelte Messer og Bygningsfonden, jfr. nærmere Fortalen.

II. **Aarhusbogen.** Aarhusiensis Liber, trykt i Scr. VI. 376 ff. Her benyttes navnlig Fortegnelsen over Bispe- og Kannikebordets Indtægter fra Begyndelsen af det 14de Aarh. (1309 er det seneste Aarstal, som nævnes) p. 423—436.

III. **Sorøbogen.** Liber donationum monasterii Sorensis. Scr. IV. 463 ff.

IV. **Roeskildebogen.** Registrum reddituum decimarum et exactionum ad episcopum Roskildensem in Selandia, Meonia et Rugia pertinentium circa 1270. Scr. VII. 1. ff. Den angivne Tid er omtrent rigtig. Enkelte Dele ere dog noget yngre, saaledes den i Kbhvns. Dipl. I. 92 optrykte Liste (S. 72), der er nedskrevet mellem 1377—1389. Det sidste Aarstal angiver Udgiveren af Dipl., det andet faas af Brev af 1377 i Æ. Ark. Reg. III. 354 »Torbern Gunderszen haffuer pantsett sin gaard liggendis wed stranden till Bisp Niels« jfr. S. 73 (K. D. 94), hvor den nævnes som pantsat.

24. Ved Betragtningen af Jorderne og deres Skyldsætning møder os Hovedadskillelsen mellem rebet og urebet Jord. Benævnelsen rebet Jord kunde synes at hentyde paa en Opmaaling til Udfindelse af Jordens Areal. Rebmaalingen giver imidlertid alene relative Bestemmelser. Den Jord er rebedret, hvis Areal bestemmes ved et Kvotaforhold til hele Bykommunens Jordtilliggende. I hver enkelt By bestod et Fællesskab i Raadigheden over Jorden. Hver Gaard var der tillagt en bestemt Husplads og Tofte, en Lod i Marken, nemlig en Fjerding, Otting eller Saadant af hele Byens Agerjord og endelig en Brugsret over Fælleden, bestemt ved samme Tal ($^1/_4$, $^1/_8$ osv.). Dette Tal var det egentlig Vejledende for hvad der tilkom Gaarden i Jordbesiddelse. Opstod der Tvist om Grænser mellem Marklodderne, delte man, naar de geografiske Beviser slap, ikke efter Skjøn, men optog alle Grænsemærkerne i det enkelte Bol, indenfor hvilket Tvisten stod, eller i hele Byen, og delte Jorden efter hint Grundtal, som da den første Gang skiftedes.

Den Jord, som ikke var rebet, kaldtes Kænnæland. Dens Omrids var mærket med Sten eller Stabel og kjendt, men den stod som Jord med egne Retsforhold ved Siden af den rebede — jeg fristes til at sige som Kænnæsønnen (Slegfredsønnen) ved Siden af den ægte fødte.

25. Ornum kaldtes den Jord, som udgjorde en Parcel af hele Byomraadet, men ikke gik under Reb med

Byen[1]). »Er ornum i by tha skal hvn wæræ af areld oc swa særmærct svm af aræld havær wæræt antugh mæth grvft æth mæth sten. æt mæth staplæ. hun repæs æi with by. for thy at hvn skærthær al by.« (J. L. I. 46.) Ornum var saaledes noget, som fandtes i Byen jævnsides med dens øvrige Jord. Den havde et fra evig Tid bestemt geografisk Omraade, hvis Grænser ikke omlagdes. Medens de andre Dele af Byen havde i Byens Toft ligesom deres »Hoved«, henviste Ornummet ikke til noget andet Jordstykke, hverken til en Husplads eller Tofte i Byen eller til en Andelsret i Fælleden. — Hvorledes Ornum er opstaaet, er vanskeligt at vise, men efter al Rimelighed har Ornum været i Byen, før denne blev anlagt. Ornummerne ere nemlig altid store Jordstykker, ofte med fuld Plovs Land[2]). Byen har vistnok dannet sig om den enlige Gaard, der havde optaget Jorden forud. Saaledes mener jeg, man bedst kan forstaa det »privilegium dignitatis«, som i Følge Anders Sunesen (IV. 8.) knyttes til Ornum.

I Sjælland findes fra gammel Tid hele Bol, der kaldes Ornummebol. Saadanne nævnes i Gavebogen fra Sorø i mange Byer. Ornummebolet i Hæsleby siges at ligge »propius ad solem cum fundo et domibus suis«, og synes saaledes at have ligget jævnsides de andre Bol. Det ses af Sammenhængen, at det har den sædvanlige Størrelse af 8 Markskyld. I Bjæverskov er der et Ornummebol, der betegnes som mansus og vistnok har havt Bolets sædvanlige Størrelse. I Solbjerg nævnes et Ornummebol, hvori Sorø Kloster har ejet 3½ Ørtugskyld Jord; det synes altsaa at være reb-

---

1) Scr. IV. 468: Domina Gythe contulit monasterio bona in Sierstædhe, videlicet 14 oras terræ in censu de terra communi, et in Ornumme dimidiam marcam. VII. 7: curia principalis habet duo bool, exceptis Ruth et Ornummæ. 42: Non habet terram Rebedret, sed ornummæ. Ordorp, que villa habet terram, videlicet nouem oras et unum solidum, et magnam terram, que vocatur ornummæ.

2) Oldemoder 13.

draget Jord[1]). Disse Ornummebol bør vistnok holdes ude fra hvad der ellers kaldes Ornum, som netop modsættes Bol. De forekomme parallelt med andre Bol og ere skyldsatte, hvilket Ornumme ellers ikke vare (man se Roeskildebogen[2]).

Af anden urebet Jord bør især nævnes Rud ɔ: Jord, der var ryddet til Agerbrug ved Omhugning af Skoven. Om Rud gjælde samme Retsforhold som om Ornum.

26. Endelig nævne baade Lovene og Diplomerne som ikke rebet Jord Stuf[3]). Hermed forholder det sig saaledes. Stuf betyder et Stykke, en Del. Dersom man af sin rebede Jord, der jo altid var bestemt som en Kvotadel af Byen, afhændede et Stykke, kunde det være, at dette ikke kom til at udgjøre et Tal af samme Kvotabeskaffenhed som det, hvori Jorden iøvrigt var delt ($^1/_4$, $^1/_8$, $^1/_{16}$ osv.). Et saadant Salg ansaas ikke at vedkomme Byen; det Afhændede »skortede kun den Mand, der solgte«. Blev Bolet eller Byen omrebet, toges der ikke Hensyn til Stuf. Den, som havde erhvervet det, skulde fremdeles have det samme Stykke, men kun under Betingelse af, at Grænsen for den Otting eller Fjerding, hvorfra det var afhændet, ikke blev omlagt, thi da maatte Stufgrænsen flyttes og Ejeren have Vederlag i

---

[1]) Scr. IV. 471, 507, 509.

[2]) Scr. VII. 27: Birkinge habet 17 oras cum dimidia terre et unum ornummæ, in quo seminantur 6 ore. 30: Kathorp habet 10 oras terre et unum ornummæ, in quo ornummæ possunt seminari 12 ore annone. 31: Wigh. curia principalis habet duas oras terrarum et unum ornumme de 3 oris terre. 42: Wethinge . . habet hec villa magnam terram dictam ornummæ. — Villa [Ordorp] habet terram videlicet 9 oras et unum solidum et magnam terram, que vocatur ornummæ. 62: tres Ornummæ, in quibus possunt seminari 27 pund annone.

[3]) Scr. IV. 497: bona sua patrimonialia in Nesby Vnderskow, scil. 11 oras terræ in censu, cum dimidia in Rebedret, et cum Stuuejordh ipsi oppido Nesby Vnderskow adjacentibus. VI. 435. 12. Marts 1283 (Dipl.): terras 16 solidorum in censu et tres particulas terræ, quæ Stuuæ danice nominantur.

andet af den Jord, hvorfra den var solgt[1]). Stuf var saaledes forskjelligt fra Ornum deri, at den var taget af den rebdelte Jord, men i dette lig denne, at den ikke havde Tilknytningspunkter udenfor sig: fremfor alt ingen Husplads eller Tofte i Byen og vistnok sjældent nogen ideel Andel i Fælleden.

27. Forskjellen mellem den rebede og urebede Jord kommer til Anvendelse ved Fordelingen af Skatterne, navnlig saaledes, at kun Ejeren af rebet Jord lægges i Lægd til Udredelse af Ledingsbyrden. Derimod var den urebede Jord ikke, som man stundom ser paastaaet, skattefri[2]). For det Første ikke Ornum. Der haves intet Bevis for, at Ornum ikke skulde bære Skatter. At Anders Sunesen kalder Ornum »priviligeret«, vil — som ovenfor sagt — kun hentyde til dens Forret, ikke at gaa under Reb, naar Byen rebedes. Jydske Lov III. 13 siger om Landbo, at han, hvis han svarer under 4 Ørtug Sølv i Landgilde, skal i Stedet for at deltage i Hafnæfordelingen rede 1 Ørtug Sølv til Kongens Gaard, »hwat hældær thet ær rep draghæt æth kænnæ land.« Hermed er Landboen imidlertid ikke bleven særlig beskattet fremfor Andre, som dyrkede urebet Jord. Loven fremhæver kun, at Landboen i dette Tilfælde, skjønt han dyrker rebdraget Jord[3]), ikke skal deltage i Hafnætjenesten, men udrede Penge. Den anden Art urebede Jord, Rud, var heller ikke inddraget i Hafnælægdet. I Halland var der saaledes i Følge Valdemars Jordebog foruden 18 Skipæn 126 »silvestria oppida«, Byer i Skovene, der svarede en Pengeafgift i Stedet for personlig Ledingstjeneste[4]).

[1]) J. L. I. 49, 55. — Sk. L. IV. 13. And. Sun. IV. 10 Vald. Sj. L. III. 5. De sidstanførte Lovsteder afgive dog næppe — som det almindelig antages — sikre Beviser herfor.

[2]) Neues Staatsb. Magazin. VI. 48.

[3]) Jfr. J. L. III. 11: Lanbo e hwæs sum the æræ . . . . haldæ vp lething oc landwæræn. of the æriæ rep draghæn iorth.

[4]) Sunt autem in hallandia in 18 navigiis 534 hafnæ seu totidem marce argenti et silvestria oppida 126.

Stuf var derimod snarere at kalde skattefrit og af følgende Grund. Stuf indtog — som paavist — et vist Afhængighedsforhold til den Boldel, hvorfra det var solgt. Ved Fordeling af Byens Byrder tog man ikke Hensyn til det afhændede Stykke; det skortede den Mand, der solgte. Toften var Hovedet for de skiftede Jorder, til hvilket man holdt sig (Sk. L. IV. 11: Fore husætoft skal man læthing, innæ ok stuth rethæ.). Saaledes kunde Boldele, hvorfra Meget var afhændet i Stuf, blive tungt bebyrdede med Skatter. Det var derfor i Skaane og Sjælland omtvistet, om ikke den, som kjøbte Hustoften, kunde søge det i Stuf Afhændede tilbage, naar der til Toften endnu knyttede sig én Ager i hver Vang. Da imidlertid Udstykning af Jorden var tilladt i den videste Grad, og det syntes en Baand paa Bondens Frihed, om Saadant skulde forbydes eller Afhændelsen ikke have fuld Retskraft (scal man æi mughu thæt gøræ, tha thükkis han æi wara fræls yuir sinu æghno), antoge de Fleste dog, at Stufkjøberen kunde hævde sig i Besiddelsen af Jorden. (Sk. L. IV. 13. And. Sun. IV. 10. Vald. Sj. L. III. 6.)

28. Man har i Danmark i den ældre Middelalder ad tre forskjellige Veje søgt at finde en Kvalitetsbestemmelse for Jorderne, et Maal svarende til Nutidens Hartkorn.

I. For det Første ved Tallet af Plovene, der anvendtes til Driften af Jorden. Denne Maade at angive Brugets Størrelse paa, er naturligvis lidet nøjagtig. Der bliver store Spillerum mellem de enkelte Jordklasser, navnlig ved de mindre Ejendomme. Maaden er nærmest kun brugbar til Maximumsbestemmelse; man kan angive, at der med én Plov kan drives saa megen Jord, heller ikke mere. Saaledes findes den ogsaa anvendt i Jydske Lov (III. 15: tha ma han fæstæ til sæk e til han havær full plox ærja). I Roeskildebogen benyttes den kun til Bestemmelsen af de store Ejendommes Tilliggende. Hovedgaarden i Tudse havde 4 Bol, der var saa meget, som dreves med 4 Plove; Hoved-

gaarden i Jydstrup havde 2 Markskyld, hvori der kunde saas rigeligt 4 ℔ Sæd, og Jorderne udgjorde saa meget, som kunde pløjes med 4 Plove; Brydegaarden i Høtwit havde 6 Øre 2 Ørtug Jord, der var saa meget, som kunde pløjes med 1 Plov[1]). — Som et nemt Maal til at basere en Skat paa kan denne Bestemmelsesmaade imidlertid tiltale, navnlig naar en over hele Landet gjældende Skyldsætning fra Statens Side mangler. Beskatning efter Plove er af Staten kun benyttet i et eneste Øjemed, som Basis for Plovskatten. Der er derfor ingen Tvivl om, at det af Jordebogens Stykker, der kaldes Plovtalslisten (se foran S. 15), er affattet i Anledning af denne. Naar Tallet paa Plovene var angivet, havde man ved Multiplikation Skatteindtægten. Paa samme Maade angives i Hallandslisten Antallet af Hafnæ; Ledingsafgiftens Størrelse var derved givet, nemlig et ligesaa stort Antal Mark Sølv.

29. II. Den anden Art Skyldsætning er efter Udsæden. Denne Maade er rationelt ypperlig og derhos særdeles praktisk. Den er derfor den almindeligste over hele Riget. Selv hvor en anden Skyldsætning (som i Jylland Mark Guld) er den sædvanligste, nævnes Saakornets Størrelse hyppigt ved Siden af. I det østlige Danmark bliver det Hovedmaaden at bestemme »Hartkornet« paa.

Hvilket Kornmaal brugtes nu paa Kong Valdemars Tid? Kornmaalet havde samme Navn og samme Inddelingsforhold som Pengene. Der tales om Mark Sæd og om Mark Penge, og ved begge findes Underafdelinger af 8 Ører, 24 Ørtuger og 288 Denarer. Det maa da vistnok antages — saaledes som Pal.-Müller smukt og fyldestgjørende har udviklet[2]), — at der virkelig har været en Tid, hvor Kornprisen var saa lav, at Skjæppen (solidus), det eneste kubiske Kornmaal, som kjendtes, gialdt 1 Penning, og Sandheden heraf bevidner

[1]) Scr. VII. 19, 54, 55, 64.
[2]) Om Kong V. Jordebog 232 (72).

Skaanske Lov ved sin Bestemmelse om, at den befalede Brandhjælp kunde ydes med 1 Penning (Denar) eller med 1 Skjæppe Byg. Det er jo derhos en historisk Overlevering, at paa Erik Ejegods Tid kostede en Skjæppe Korn kun 1 Denar.

Den Jord, hvori man udsaaede 1 Mark Korn, kom naturligen til at kaldes 1 Mark Jord (terra unius marce in censu), og her blive da Underafdelingerne de samme. Man taler om Mark-, Øre-, Ørtug- og Penningeskyld[1]). Jorden har saaledes ikke direkte overtaget Mark og Ørebetegnelsen af Mønten. Mønten har overladt sine Benævnelser til Kornmaalet, og fra dette er den paa Grund af Bestemmelsesmaaden ved Hjælp af Udsæden kommen til Skyldsætningen af Jorden[2]).

30. Allerede tidligt maa i det østlige Danmark ved Ordet Bol (mansus) være forstaaet et Jordstykke med bestemt Størrelse og Kvalitet. Endog i det 12te Aarh. synes et Bol i Fyen at være et fast Værdimaal, thi Knudsbrødrenes Jorder anslaas i et Brev af Absalon 1180 i Følge Vurdering til 30 Bol »que juxta estimationem 30 mansorum numero repondent«[3]). I Jordebogens Laalandsliste finde vi, at Bol har et vist Antal Ører i Skyld; til Oplysning hidsætte vi dens Begyndelse:

---

[1]) Frdg. 1284 f. Sj. § 11: Hwa sum hauær mark scyld æth ni øræ æth ti øræ oc ællæf øræ i iorth. Dipl. 29. Dec. 1298: ita quod ipsa habeat dimidium markskyld de nostra terra in Lyndby pro suo dim. markskyld. Scr. IV. 398: thet gotz, som kallis i øræ skud (skyld) i Kalkerop. VII. 55: una curia habens 14 ørtuskild.

[2]) I det sydlige Sjælland og paa Øerne Syd for er ofte Pund og Skjæppe anvendt i Stedet for Mark og Ører: in Lalandia in Batilsby terras 44 talentorum in semine (Scr. VI. 448). 2 Gaarde i Væthæby i Laaland af 12 Pd. Land (Suhm XIII. 329). Trygæ Skjæppe Land, 6 Skjæppe Land i Reinstorp, Gunderslev Sogn ved Susaa; 3 Pund Land i Saldorp ved Vordingborg Bugt. (Scr. IV. 381, 385.)

[3]) D. A. M. I. 264.

Rokælund. X. bool. II. oris minus.
Thoræby. VIII. bool. & census. IIII. orarum.
Flyntingi. census. IX. solidorum.
Ryggethorp. census. VI. orarum.
Wyrnæs. XI. bool. II. solidis minus.

Der synes ikke at være Tvivl om, at Bolet her rummer et bestemt Antal Mark og Ører i Skyld, men hvormange? Efter al Rimelighed har Bolet i Laaland havt samme Størrelse som i Sjælland[1]), hvor det var 8 Ører eller 1 Mark i Skyld. Dette Sidste lære vi af Aarhusbogen, der (S. 424) udtaler sig saaledes: »I Forsing er der 10 Ører Skyld, som svarer til 1¼ Bol; de 6 Ører Skyld ligge adskilt for sig og de 4 Ører Skyld, eller et halvt Bol, for sig; thi her som overalt i Sjælland udgjøre 8 Ører Skyld ét Bol«. I et Diplom af 11. Nov. 1335, hvorved nogle Jordejendomme skiftes og deles, nævnes »unus mansus cum dimidio in Ferslef Lillæ, unus mansus, id est census unius marce in Ullerthæ, census 8 solidorum et census 3 orarum in Ølstikkæ, census 6 orarum ibidem et in Massøu census dimidie marce, id est dimidius mansus«[2]). Roeskilde Bisps Jordebog gaar endvidere overalt ud fra denne Forudsætning. Fra alle Sjællands Herreder findes Angivelser om, at Bol var lig census 8 orarum[3]). Jordebogen gjør selv opmærksom paa en Undtagelse; ved Byen Arløsetorp i Flakkebjerg Herred føjer den til: Nota, quod hic computantur 12 oræ terræ pro 1 bol[4]). Endelig giver Sorø Klosters Gavebog de samme Oplysninger, se bl. A. Scr. IV. 509.

---

1) Pal.-Müller er i Tvivl om Karakteren af Laalandslistens Skyldbetegnelser (S. 256), men den forekommer mig at pege bestemt i den angivne Retning.

2) Utrykt. Findes i den Arne-Magnæanske Diplomsamling, fasc. 37. Nr. 3.

3) Scr. VII. 18, 20 (Tudseherred) 30, 37, 42 (Odsh.) 43 (Arsh.), 53 (Ringstedh.) 57 (Lyngeh.).

4) Scr. VII. 11.

Ved Beregningen er iøvrigt vist altid Gjennemsnittet af den aarlige Udsæd taget i Betragtning, og Marken ikke tænkt besaaet netop hvert Aar.

31. III. Guldvurderingen har sin Rod paa Jydske Lovs Omraade. Den findes sjældent anvendt paa Jorder i Landene Øst for Store Bælt, efter det 13de Aarhundrede vistnok aldrig. Ansættelsen sker efter Jordens Værdi; i de Ord som hyppigst tilføjes »valentes«, »secundum estimationem etc.« ligger dette udtalt[1]. Vi finde denne Skyldsætning anvendt allerede i det 12te Aarhundrede.

For at Pris og Værdi skulle komme til at danne en egentlig Skyldsætning, maa det forlanges, at Bestemmelsen efter disse anvendes almindelig og ikke ændres med Tider og Kursforhold. Et bestemt Tidspunkt maa være lagt til Grund, — hvilket sikkert ogsaa har været Tilfældet med Mark Guld. Den enkelte Private kunde naturligvis angive sin Jord til Mark Gulds Værd efter dens nuværende Pris, men dette findes sjældent; og i offentlige Forhold fulgtes selvfølgeligt den gamle Ansættelse. Det tilføjes ofte, at Jorden er saaledes vurderet fra gammel Tid. Skulde Betegnelsen forstaas relativt til en vis Tid, maatte der i hvert foreliggende Tilfælde gives Oplysning om denne Medbestemmelse, men dette findes ikke. Blot ved Angivelse af Tallet af Mark Guld er Skyldsætningen givet. Naar denne Vurdering har fundet Sted, er vanskeligt at afgjøre; allerede i Jordebogen tales der om »antiqua estimacio«.

Pal.-Müller har en hel anden Anskuelse om Mark Guld. Det var et Værdimaal for Jorden af lokal eller kommunal Betydning, men ingen almindelig Matrikulering.

---

[1]) I Jahrbücher f. die Landeskunde d. Herzth II. 348. anføres følgende Sted af Aarhusbogen (Scr. VI. 435) som Bevis for, at Mark Guld ikke betyder et Jordstykke med et bestemt Areal: Hic habet mensa in terris 11 ℳ argenti et tantum de Stuvækøp, quod equipollet 5 ℳ arg. Tantum betyder imidlertid ikke et ligesaa stort Areal. Det gaar paa det Efterfølgende (quod = quantum).

Paa en vis ubestemt Tid var indenfor den enkelte Egn Prisen eller Værdien bleven anvendt som Kvalitets-Betegnelse for Jorden; den havde holdt sig længe nok til at antage Karakteren af Skyld. Men det Tidspunkt, paa hvilket Værdien saaledes havde fæstnet sig, var forskjelligt i Landets forskjellige Egne, og en nyere Tids Værdi eller Pris kunde fortrænge den ældre Ansættelse, forandre den enkelte Ejendoms Markguldtal. Mark Guld bliver saaledes en relativ Bestemmelse.

Imod at Mark Guld i Jord skulde være uens i de enkelte Byer, taler for det Første, at der da i Jylland ikke har været nogen fælles eller almindelig Maade at angive Jordens »Hartkorn« paa. Bolet, der i flere af de andre Landsdele — som foran vist — var et fast Maal, var nemlig i Jylland hverken bestemt i Størrelse eller Egenskab; derom ere Alle enige. I K. V. Jordebog bestemmes saaledes indenfor Sønderlyng Herred et Bol som 8, 9 og 10 ℳ Guld. I Hanherred og Middelsom Herred finde vi det atter ansat til 8 ℳ Guld, men i Slet Herred til 16 ℳ og i Hornum Herred endog til 40 ℳ Guld. Gjennemgaa vi Aarhusbogen, finde vi det igjen enkelte Steder bestemt som 8 ℳ Guld, men i andre Byer til langt højere Beløb (16, 21 ℳ Guld[1]). Hvis Mark Guld nu ogsaa gjøres til et for hver By uens Maal, haves slet ingen Midler til Skyldbestemmelse, og, hvad Mere er, vi finde to Midler, der begge ere relative, benyttede til at bestemme hinanden. Det synes dog lidet sandsynligt, at f. Ex. det Tal i Mark Guld, som igjennem hele Hovedstykket af K. V. Jordebog anføres ved Siden af Boltallet, er et Maal der forandres i hver By. — Hvad der dernæst taler for, at Guldvurderingen var en virkelig Ansættelse af offfciel Karakter, som var bestemt én Gang for alle, og hvori ingen Forandring vilkaarligt kunde gjøres af Bønderne, er — trods

---

[1]) Scr. VI. 429, 431, 432 (8 ℳ Guld), 427 (12 ℳ) 426 (16 ℳ) 429, (21 ℳ).

Pal.-Müllers Indsigelse — dette, at Mark Guld benyttes ved Skatteansættelsen. Det maa formodes, at Staten beskatter sine Borgere lige og derfor vælger en Skattebasis, som ikke er altfor uens i Landets forskjellige Egne. Jydske Skattebud anvende jo dog f. Ex. ikke som Skattebasis det overalt uens Maal Bol; kun Plovenes Antal og Mark Guld benyttes. I Følge J. L. III. 12 skal Tredingshafnæ ikke udredes af mindre end 1 ℔ Guld i Jord, Sjettingshafnæ af 4 ℔ Sølv og Tolvtingshafnæ af 2 ℔ Sølv; af hvad der er derunder gjøres ikke Leding. P.-M. siger nu, at der i den nævnte Bestemmelse ikke ligger, at Leding var fordelt af Staten paa al Guldsjord som paa en i Landet ens Skattebasis; Loven vil ikke bestemme Ledingens Fordeling, men regulerer kun enkelte Punkter, Grænsen imellem de forskjellige Afgiftsklasser. Fordelingen, der var ordnet kommunalt ved frivillige Forhandlinger mellem Beboerne, sker efter hvert Skipæns egen Guldvurdering. — Jeg tror nu for det Første ikke, at Ledingens Fordeling har været i den Grad ukontrolleret, som Pal.-Müller antager, men maa herom henvise til det Følgende. Skipæn kan dernæst vist ikke siges at have en Guldvurdering, thi Skipæn var ofte et helt Herred, eller to eller tre Skipæn udgjorde et Herred; Omraadet bliver derfor langt større end det, til hvilket P.-M. knytter Guldvurdering, Byen. Der er saaledes indenfor de mindste Kredse fulgt en forskjellig Skattebasis; dette er det usandsynlige. Endelig lyder det anførte Lovsted om Ledingspligten parallelt med Bestemmelserne i Frdng. for Sjælland 1284 § 11: Hwa sum hauær mark scyld æth ni øræ æth ti øræ æth oc ællæf øræ i iørth, tha rethæ thær af æn full hafnæ. æn hauær han tolf øræ scyld, tha ræthæ for half annæn hafnæ. Nu er det imidlertid vist, at i Sjælland var Markskyld et bestemt Begreb, som var éns over hele Øen, ikke beroende paa nogen kommunal Vurdering. Det bliver rimeligst at antage, at ogsaa Jydske Lov følger en paa lige Maade givet Basis.

En anden Skat, der er bleven lignet paa Jorden efter Mark Guld, er Guldkorn, den Strafskat, som Erik Menved i Aaret 1313 paalagde Bønderne i nogle Sysler i Jylland, fordi de havde gjort Oprør. Bønderne i Harde- og Almind-syssel skulde give Kongen af hver Mark Guld Jord én Skjæppe Rug til evig Tid. Om Nogen lagde mere til Mark Gulds Jord, end der havde været fra Arilds Tid, skulde Jorden været forbrudt til Kronen. Med samme Trusel befales det Bønderne i Jellinge at give Kongen 2 Skjæpper Rug af Mark Gulds Jord[1]). Skjønt jeg nu langtfra paastaar, at Guldvurdering er en »Matrikulering til Paalæggelse af Statsskatter«, — samme Befaling paalægger Bønderne i de nævnte Sysler en Afgift i 2 Aar af 1 Pd. Korn og 3 ₰ Penge af hver Plov, og Bønderne i Jellinge 2 Pd. Korn i ét Aar af hver Plov og anvender altsaa ogsaa en anden Skyldsætning — forekommer det mig dog sandsynligt, at Kongen, der vælger en vilkaarlig Straf, som rammer Skyldige og Uskyldige i Flæng, fordeler Skatten nogenlunde ligeligt paa hver Bonde og netop derfor benytter Guldvurderingen. At det var i Bøndernes Magt at lægge mere eller mindre til Mark Guld, end der har været fra gammel Tid, ligesom ogsaa, at der i et enkelt Kildested omtales Byvurdering, viser kun, at Byens Matrikulering ikke byggede paa den nuværende Pris; det var i en svunden Tid bestemt, hvormeget der skulde høre til 1 ₰ Guld i Byen. Men at Mark Guld ogsaa oprindeligt var forskjellig i hver By, er jo ingenlunde en Nødvendighed. Der forelaa sandsynligvis ikke nogen skriftlig Matrikel, og Underretning om, hvormange Mark Guld Byen indeholdt, og hvormeget der laa til hver Gaard, maatte søges i Landsbyens Tradition. Ja selv om der havdes en skriftlig Optegnelse, hvad var der da til Hinder for, at Bønderne under den enkelte, skattepligtige Gaard kunde henlægge mere af Byens Mark Guld Jord end det Tal, hvorpaa Gaardens Ansættelse oprindelig lød? I Roeskilde Bisps Jordebog findes bestemte Optegnelser

[1]) Huitfeldt. I. 367.

om, hvor mange Markskyld der var i hver By og under hver Gaard i Byen, men ikke desto mindre bemærkes det tidt af Nedskriveren, at Bønderne undertrykke Jord, eller at Jord ikke kan findes, fordi Bønderne havde draget det ind under, hvad de dyrkede.

32. Til nærmere Bestemmelse af hvad Mark Guld var efter Nutidens Maalestok, have nogle Forfattere forsøgt at sammenligne et Jordstykke af bestemt Hartkorn fra Nutiden med den Angivelse, som Jorden sattes til i gammel Tid efter Guldvurderingen. Selv om der kunde paavises en saadan gammel Angivelse for en Ejendom, hvis geografiske Omraade bevislig var den samme, kunde Jordens Egenskab imidlertid være saa forandret, at al Sammenligning er umulig. Forsøget har været anstillet med Øen Agerø i Limfjorden, men hvorledes Beregningen af de anførte Grunde og mange andre Omstændigheder glipper, kan læses hos P.-Müller (S. 246).

For at komme til en tilnærmelsesvis rigtig Opfattelse af Mark Guld, især bestemt i Forhold til de andre Skyldbetegnelser, tror jeg at kunne anvise en hidtil ikke fulgt Vej, hvilken formentlig tillige vil lære os, at den forsvarede Anskuelse er rigtig, at Mark Guld var en Ansættelse under Statens Kontrol og éns paa Jydske Lovs Omraade.

Hvis vi tage Aarhusbogen for os, ville vi se, at der ved en stor Del af de opregnede Gaarde anføres foruden Markguldtallet, hvormegen Udsæd Jorden kunde modtage. I den S. 61 trykte Liste findes alle de Steder, der give Oplysninger om begge disse Punkter; jeg har nøiagtigt udregnet, hvor meget Sæd der falder i hver Mark Guld.

Til Forstaaelse af Listen bemærkes Følgende. I Jylland, hvor Trevangsbruget ikke anvendtes, brugtes forskjellige Driftsmaader. Hvilken der har været anvendt i den østlige Del af Jylland, hvorfra de ovenstaaende Angivelser ere, kan ikke ses. Kun saa meget lære vi af Listen, at der ikke hvert Aar har været lige stor Del af Marken indtaget til Saaland. Det hedder derfor »singulis annis«, »uno anno cum

Scr. VI.	By.	Herred.		Udsæd i 1 ℳ︀ Guld i Jord.
425	Hedensted.	Hatting.	si ex toto arentur.	2 oræ.
426	»	»	si ex integro aretur.	2 oræ.
427	Lille Dalby.	»		$2^{2}/_{27}$ oræ.
427	Tilst.	Hasle.	secundum antiquam estimationem in terris valent 14 ℳ︀ auri, quarta pars cujuslibet bool pro 1 ℳ︀ auri computata, quæ tamen quarta modo valet ultra 30 denarios.	3 oræ.
428	Molnes.	Mols.	uno anno cum altero computato.	$1^{2}/_{3}$ oræ.
429	Digherhøveth.	»		2 oræ.
429	Begtrup.	»		$1^{11}/_{21}$ oræ
429	Veilby.	?	in istis terris possunt seminari alternatis annis 9 ore annone et alternatis annis 14 ore.	$1^{2}/_{7}$ oræ. 2 oræ.
429	Koldt.	Ning.		$1^{23}/_{35}$ oræ.
431	Sundfæri.	?	annis singulis.	$2^{2}/_{3}$ oræ.
431	Ølsted.	Hatting.	annis singulis.	$1^{3}/_{4}$ oræ.
431	Tirstrup.	Mols Sønderh.		$1^{1}/_{2}$ oræ.
432	Ekhøgh.	Sønderhald.		$1^{1}/_{3}$ oræ.
434	Vester Alling.	»	si esset culta.	$3^{1}/_{5}$ oræ.
434	Roxeworæ.	Rougsø.	singulis annis.	$1^{15}/_{17}$ oræ.
436	Surækiær.	?		5 oræ.

altero computato« ɔ: saa meget saas omtrent hvert Aar. Et Sted hedder det »alternatis annis«, og her har da været et toaarigt Skifte. Udtrykket »si ex integro aretur« vil vistnok sige, at Jorden første Gang tages op, efter at have ligget brak.

Udsæden i én Mark Guld Jord findes overalt at være henved 2 Ører, en enkelt Gang naar den op

til 3 og kun én Gang — som en Undtagelse[1]) — 5 Ører. Der gjøres derhos paa ét af de Steder, hvor Udsæden er saa stor (S. 427), udtrykkeligt opmærksom paa, at Ansættelsen er lav ɔ: Jorden er stærkt opdyrket, og et andet Sted (S. 434) er Angivelsen kun efter et Overslag; den største Del af Marken henligger uopdyrket. At Udsæden skulde være absolut lige stor overalt, kunde ikke ventes, da Mark Guld var en gammel Skyldsætning, og da Angivelserne overalt ere meget omtrentlige og *for store Ejendomme.* Men naar der endnu i det 14de Aarh. kan være saa liden Forskjellighed i Udsæden paa de enkelte Gaarde, er der den største Sandsynlighed for, at Mark-Guld Ansættelsen er i svundne Dage *sket i alle Landets Byer paa samme Tid og efter samme Maalestok og har været kontrolleret fra oven.*

Desværre kan Fortegnelsen ikke forøges yderligere andensteds fra, thi mig bekjendt findes der ikke andre Kilder, der give lignende Oplysninger. Dog bestyrkes Antagelsen af et Dokument af 1295, hvorved nogle Gaarde i Vends Herred i Fyen overdrages. Her nævnes baade Mark Guldtallet og Holdskornet ɔ: det Korn, som overleveredes ved Gaardens Tiltrædelse, Saakornet (jfr. herom næste Kapitel). Der fandtes af Saadant for hver Mark Guld paa en Gaard i Skrilling $2^{10}/_{11}$ Øre, i Kavslunde $2^{22}/_{27}$ Øre, i Voldby $2^{2}/_{7}$ Øre, i Veilby 2 Øre, altsaa netop som ovenfor[2]).

---

[1]) Jorden siges paa dette Sted (S. 436) desuden ikke at indeholde saa mange Mark Guld, men anslaas af Nedskriveren dertil.

[2]) Nicolaus Hamundsens Testament af 1. April 1295: in parochia Kauæslund curiam meam in Skrilling sitam, ad quam iacent tres marcæ auri in terris, duabus marcis argenti minus, cum marca annone ad censum eiusdem curie et quatuor bobus, vacca eciam una, de quolibet pecore dabitur dimidia marca denariorum, duas curias in Kauæslund, ad quas iacent decem et octo marce argenti in terris, cum duobus bobus, quatuor iumentis et vacca una, de quolibet dabitur dimidia marca, ambe curie habent ad estimacionem decem et novem solidos annone, curiam meam in Wolby, ad quam iacent quatuordecim marce argenti cum dimidia in terris, et

Til Høhøsten, som anføres i Aarhusbogen med meget forskjelligt Beløb for Gaarde med samme Mark-Guld-Tal, har jeg ikke taget noget Hensyn, da kun Jord, som saas, eller kun Udsædens Størrelse bestemmer Skyldsætningen jfr. Frdg. 1251 § 6: si jam terra non colitur, nihil solnat (Frdg. 1257 § 8 tilføjer: donec terra colatur), og da Høet havde en mindre Værdi og kun toges af Engene, ikke af den hvilende Agerjord, hvor Kvæget græssede.

Afgjort sikkert lære vi af Listen dette, at Mark Guld, der kunde modtage en Udsæd af henved 2 Ører, er langt mindre end det sjællandske Bol eller Markskyld, hvori der saas 8 Ører eller, hvis det antages, at der ved den sjællandske Skyldsætning er taget Hensyn til hele det Areal, der kunde besaas og ikke til Gjennemsnitsudsæden, da i al Fald over 5 Ører[1]).

33. Skovene, der dengang ikke havde synderlig stor Værdi, dertil vare de for talrige og vidtstrakte, vare ikke

---

quatuordecim marce argenti in Kuxstorp marck cum silua sua in Gunnæskogh et marca annone ad estimacionem dictarum terrarum, in quibus bonis snnt 6 boues, vnus equus et una vacca, et unam marcam auri in terris in Wæthælby in parochia Nybøl, cum duabus oris annone, quas tenetur Andreas Gythæsun, duobus bobus et una vacca, et cum duabus oris annone, quas habet Mæret in Ryclæ, uno boue et vna vacca.

[1]) Blandt de mange endnu dunkle Steder om Jorders Skyldsætning er Thord Degn art. 29: Si aliquis contra aliquem legaliter docuerit, quod terras venditas venales in placito non exhibuit, tunc considerandа est deterioracio istius monetæ juxta bonitatem monetæ regis woldemari et iuxta illam bonitatem ematur quælibet marca auri. Den Beregning, som her skal foretages, gaar ikke ud paa at udfinde, hvor mange Mark Guld den solgte Jord indeholder (paa denne besynderlige Maade fortolkes Stedet af Pal.-Müller, S. 251). Dette maa ikke alene være givet og findes i Salgskontrakten, men det er jo netop Mark Gulds Egenskab af Værdibetegnelse, som skal benyttes. Nu skulle Frænderne imidlertid ikke kjøbe Jorderne efter Gulds Pris paa Salgstiden, men efter dets Pris paa Kong Valdemars (I.?) Tid. Da stod den f. Ex. i 16 Ꝁ Penge (jfr. Scr. VI. 429.); nu ere Pengene engang saa slette, og Kjøbesummen bliver da 32 Ꝁ.

skyldsatte og ikke beskattede. De Skove, der vare i privat Eje, kunde enten være en Privatmands Enemærke eller Landsbyens Fælleseje. Den Skov, som hørte til Landsbyen, laa sædvanlig i Fællig, saa at hver Bonde havde Ret til at benytte den for en bestemt Andel (pro parte indivisa). Dette udtryktes ofte ved, at Enhver af Lodtagerne ejede hvert 3die, 4de osv. Træ i Skoven[1]). Men Skoven kunde ogsaa være delt efter paaviselige Grænser saaledes at hver Bonde ejede i den et Enemærke, et »Enemærke Skovskifte«[2]).

Den Skov, der var udskiftet, kunde i Følge Thord Degn art. 7[3]) ikke ved opstaaet Tvist deles paa ny ved Rebning. Grunden til denne Forskjel fra hvad der var Regel ved Markjorder, er naturligvis den, at medens det er vanskeligt at ødelægge Agerjorden ved urigtigt Brug, saaledes at den bliver væsentlig forringet og i al Fald ikke kan blive det for en længere Aarrække, kan Skoven forhugges og drives saa urigtigt, at den for lange Tider er uden Frugt, eller den kan ødelægges aldeles[4]).

Naar Skoven var Landsbyens Fælleseje, blev den naturlige Betegnelse for Andel i Skoven den samme som den, hvormed Jordbruget i Byen betegnedes, (til Exempel: In scoghusas tantum in silva quantum pertinet ad unum mansum. Unam curiam 4 solidorum terræ tam in agris quam in sil-

---

[1]) Ældste Archivreg. II. 38: en gaards eye udj Foxstrup udj Wratzherrit och huer fierde fur j Foxstrup marck och huer fierde tre vdj F. skouff.

[2]) Æ. A. II. 180: thre ennemercke schoff skiffter. — Alling closter haffuer et ennemercke skouffskiffte liggendes nordenn wed Ømosze. 367: itt skouffskiffthe i Wamen skouff.

[3]) Silva semel divisa nunquam potest fune solari dividi, licet campus dividatur.

[4]) En Dom, udgangen i Mogens Munks Tid, at dersom nogen kalder paa og vil have Skov til Rebs og haver skadelig forhugget den Del, de haver i Værge, da bør dem ikke at have en anden Skov, førend de haver opfredt den igjen, saa at hun er saa god som de andre deres i Byen. Ny kgl. Sml. 838 f. Nr. 50. jfr. Scr. VI. 179.

vis. — In Northorp in terra et silva solidus terræ. -- En fuld Gaards Eje over al Salten Mark og Skov[1]). Skoven selv anslaas aldrig til Mark og Øre, men Agerjordens Mark og Øretal anvendes til Bestemmelse af den ideelle Del i Skoven. Stundom synes det som Skovene selv bære disse Benævnelnelser[2]), men det, der omtales, er da sikkert ikke længer træbevoxet Grund, men ryddet. Naar det saaledes hedder i Roeskildebogen: Item in silva Stenswith habet Episcopus 22 oras terræ in censu, et attinet curiæ Lekkingæ, quæ jacent divisæ in duas partes, — da maa dette være opdyrket Land, hvoraf der fandtes meget i Stenswith (se Listen over Konunglef i V. J. B. »omnia oppida facta de Stenswith«). Gaarden Lekkinges Tilliggende beskrives desuden i Forvejen som »duo bool exceptis Ruth & Ornummæ«. Andre Steder er det derimod Jord, som fra Agerjord er bleven Skov, men har beholdt sin gamle Skyldbetegnelse f. Ex. »Roskilde Domkirke haffuer 12 bool Jorde poo Olden i Hornshæreth, ther som fordom war Skeneby[3]).«

I øvrigt benyttede man mange forskjellige Maader at betegne Besiddelsen i Skov paa. Man angav, hvormange Svin man havde Ret til at have paa Olden (hermed staar i Forbindelse den paa enkelte Steder i Jylland benyttede Deling efter Svinslag[4]). Eller man talte om, hvormange Vognlæs Tømmer man maatte hugge[5]). Det er i øvrigt karakte-

---

1) V. J. B. Dipl. Sv. V. 292. Scr. VII. 16. Ældste Archivr. I. 257.

2) Scr. VII. 9: unum solidum terre in silva, que dicitur Maggehavæ, quem emit Episcopus antiquitus de quodam Boo Rand. 13: in silva Ruthe novem solidos terre excepta silva, quam prius habuit. 44: ora terre in silva Harskow. VI. 426: unam marcam auri, que dicitur Scoghsjorth.

3) Scr. VII. 8, 49.

4) Oldemoder 38: silvam quandam in waræ videl. quinque laagh. Scr. VI. 434: Roxeworæ. Hic habet mensa centum viginti octo swinslagh in terris, que equipollent 8 ℔ auri, 16 swinslagh pro marca auri computatis.

5) 29. Sept. 1368: unum bool terrarum et septem solidos terr. in censu cum silvis dictis bonis adjacentibus videl. twiggæ woghns-

ristisk at se, at Skovens forskjellige Bestanddele den Gang, som nu, vare bestemt adskilte, og at de enkelte Rettigheder kunde tilkomme forskjellige Personer. Et var Grunden, et Andet Tømmerhugst, et Tredie Græsning og Oldengang. Sorø Kloster kjøber af Provst Ascers Arvinger Halvdelen af Skoven Jælinge Ore dog saaledes at, naar Træerne ere huggede, den underliggende Jord skal tilhøre Roeskilde Bisp[1]). Paa Groskæmark ejede Aarhus Kirkes Bygningsfond (fabrica) en Skov, men Bispebordet havde Oldengangen i Skoven, nemlig for 300 Svin eller saa[2]).

34. Engene vare lige saa lidt skyldsatte eller beskattede som Skovene. Man plejede sædvanligt over hele Danmark at betegne Engens Værdi og Størrelse ved det Antal Læs Hø, der aarligt kunde høstes. (I Jylland, navnlig paa Vestkysten, findes en Betegnelse: Skar[3]).

---

hwgh in Høghæbiærsheynidh et unam partem silvæ dictam skowlooth in silva dicta Hiærnæbyærskow in Dywngswith. 25. Marts 1389: unum skousland in campo Wysyngthorp.

1) Scr. IV. 471.

2) Scr. VI. 431: Creditur, quod silva sit ad fabricam ecclesie data, pastura vero est mense.

3) Scr. VIII. 247: 6 Sckar in pratis, que dicuntur Hemmingsbrøth Enge.

IV. Kapitel.

Bondestanden.

(Bonde. Bryde. Landbo. Gaardsæde. Jordbrugenes Størrelse.)

---

35. Bonden var den oprindelige Borger i Staten. Hans Stilling bares i ingen Henseende af noget Privilegium, men i Kraft af Loven var han den frie og uafhængige Undersaat, der deltog i Udredelsen af de offentlige Byrder og mødte personlig i Leding. Som skattepligtig Borger betegnes hans Stilling nærmere som Skattebonde (Innæbonde) — i Modsætning til Herremanden. Bonde i egentlig Forstand er dog kun Selvejeren, Adelbonden (bondo); kun han har den fulde Uafhængighed og den Vederhæftighed, som efter de Tiders Forhold kun Jordbesiddelse og ikke nogen anden Formuebestanddel kunde give. Ligesom der ved strænge Bud var draget Omsorg for, at arvet Jord ikke gik ud af Familien, til hvem Bonden i Tilfælde af Salg skulde lovbyde den, saaledes skred Bonden under et økonomisk Tryk sidst til at sælge sin Jord; det var bedre, at han udstykkede Ejendommen eller solgte maaske den største Del af den, end at han afhændede den helt og blev en Andens Landbo (Sk. L. IV. 13). I øvrigt var det ikke nødvendigt, at Adelbonden selv dyrkede sin Jord; han kunde give den i Forpagt-

ning til en Bryde og overtog maaske selv en Brydes Stilling, hvad Kilderne ofte omtale. — Selvejeren er saaledes den fuldt skattepligtige Bonde, men tillige den fuldt berettigede, hvem navnlig intet af de Hædersombud, som Samfundet kunde tildele, kunde nægtes. En nøjere Belysning af hans Stilling ville de følgende Betragtninger over de andre Klasser Bønder give.

36. Bryde har i det ældre Sprog flere forskjellige Betydninger og Brydens retslige og økonomiske Stilling undergaar i Løbet af det 13de og 14de Aarhundrede en hel Række Forandringer. Det bliver derfor nødvendigt, at skjelne skarpt imellem forskjellige Betydninger og imellem nyere og ældre Tider.

Bryde kommer af brytja, at uddele, at fordele Maden til en Gaards Folk[1]). Den Træl, der havde Overopsynet over de andre Trælle og forestod Husholdningen, kaldtes Bryde; vi vilde vel nu kalde ham Gaardbestyrer, Forvalter. Denne Bestilling findes ofte omtalt i de islandske og ældste danske Kilder før Landslovene og gjenfindes i Jydske Lov, hvor dog sædvanligen ved Bryde forstaas Fælligsbryde, som vi strax skulle tale om. Naar J. L. vil betegne den simple Bryde i Modsætning til Fælligsbryden, kalder den ham Redesvend. En nøjere økonomisk Forbindelse mellem Husbonde og Bryde og en mere uafhængig Stilling for denne opnaaedes i det saakaldte Brydefællig. Der oprettedes et Fællesskab mellem Jordejeren og en anden Bonde, hvilket gik ud paa fælles Brug af Jorden og Sameje af alt Løsøre. Forholdet er oprindeligt opstaaet ved at Bonden, som paa Grund af Jordernes Størrelse eller formedelst Alder og Svagelighed ikke selv kunde overkomme Driften af Jorden, tog en Anden til sig i Gaarden i Fællig. Saaledes finde vi Bryden i de ældste Love. Skaanes og Sjællands Love gaa vist overalt ud fra, at Bryden bor i samme Gaard som Husbonden.

---

[1]) N. M. Petersen i Ann. f. n. Oldk. 1847. 265.

Lovene forudsætte kun et Sameje af Løsøre. Ved Kjøb og Salg af Gaarde, der drives af Bryder, findes ikke omtalt mere end én Ejer; J. L. II. 104 gaar ogsaa ud fra, at Bryden ikke ejer Jord[1]). Uagtet der nu ikke oprindeligt var Sameje i Jord, kunde det jo tænkes, at der opstod et saadant i den Jord, som senere erhvervedes. Dette har Velschow paastaaet og henvist til Fællig i Familieforhold[2]). Det er imidlertid urigtigt at bestemme Brydefælliget ved Hjælp af Familiefælliget, som netop henviser til hint. Er. Sj. Lov I. 11 bestemmer saaledes, at naar Bonden tager sin Datter og hendes Mand i Fællig med sig og lyser til Tinge, hvormeget de have i Fællig med ham, da »bider dem ingen Arv, for det er som Brydefællig«. Datteren og Svigersønnen fik ikke Lod i det arvede Løsøre. Nu følger ganske vist herpaa: »Køpæ the nokær iorth, tha takæ the sva mykil lot sum the aghæ i fælagh«, men her henviser Loven ikke til Brydefælliget, og at den skulde finde Anvendelse dér, er ikke rimeligt. I Familiefælliget er der jo en fortsat Sammenerhverven, der ikke afbrydes af nogen Opgjørelse; hele Formuen er fælles og Alt indgaar i denne. Jordejeren derimod, og da især, naar han boede i en anden Gaard end Bryden, maatte forlange en aarlig Opgjørelse af denne, hvorved det erhvervede Overskud kunde blive delt efter den vedtagne Kvota.

I Jorden var der saaledes ikke Fællig. Vi skulle nu se, hvad Lovene forstaa ved Fællig i Løsøre. Naar Tvende indgik en Forening, hvorved de indbragte Løsøregjenstande i ét Bo, kunde der efter de ældre danske Love opstaa et juridisk Forhold af meget forskjellig Art. Der skjelnes imellem to skarpt adskilte Vilkaar: Fællig og Virning. Saa-

[1]) Of nokær man gluær annæn thiufs sak, thær sialf havær iorth. tha ma han sialf gangæ i tak for sik. æn of lanbo givæs sak. tha skal hin thær iorthæn a. gangæ i tak for ham ok swa bondæ for sin bryti.

[2]) Hist. Tidsskrift I. R. I. 112 ff.

ledes til Ex. Er. Sj. Lov I. 11. Naar en Bonde tager sin Datters Mand til sit Hjem, skal han lyse, om de have lovlig Fællig med ham eller om han tager deres Ejendele til Virning. »Lægger han oc thæm i fælagh mæth sic, tha scal han thet liusæ a thingi, horæ mükæt the aghæ i fælugh mæth hanum. — Æn liusær han, at han hauer takit them at virthninge, tha hvat sum bo varthær bætær ællær værræ, tha fa the ecki meræ æn the varæ in taknæ i virthninge mæth, æcki oc minnæ«. Disse Forhold komme atter frem i Provinslovenes Regler om Umyndiges Midler, som tages i Forvaring. En anden Betegnelse for de omtalte virde Penge var Halspænninge eller Halsfæ. I den Dalbyske Frdg. § 2 hedder det saaledes: »tha scal bondans børna møthrinæ oc hans stypbørnæ fæthrinæ in takas til fælax ællær til halzs pænningæ oc a thingi lyusa«, jfr. Er. Sj. L. III. 33. Om disse Hals- eller virde Penninge hedder det fremdeles i J. L. II. 114: »wirdæ pænning mvghæ æi for tapæs«, og Sk. L. XVI. 5: »Takær annær nokæt til halsfæ, tha ma thæt aldrigh tapæs, num skal e thæt atær gialdæ huat sum at kumbær«[1]).

Af de anførte Lovsteder kunne vi bestemme den juridiske Karakter af disse Forhold. Fællig er et Sameje i samtlige de i Boet til enhver Tid værende rørlige Ting efter en bestemt Kvota (communio pro rata parte), Virning er et Depositum irregulare; Gjenstanden selv eller dens Værdi, hvis den var forgaaet, skulde tilsvares ved Forholdets Ophør. Anders Sunesen definerer derfor ogsaa Halsfæ som det Gods, der tages i Forvaring med det Vilkaar, at dets Værdi skal tilsvares, hvad der saa hænder Godset[2]).

Anvendt paa det foreliggende Tilfælde vil det ses, at et

---

[1]) Jfr. fremdeles J. L. I. 30, II. 61, Erik Sj. L. I. 48. III. 10.

[2]) XVI. 7: Quicumque recipit ea conditione quelibet conservanda ut in eodem, quicquid eis contigerit, valore reddantur, que deposita halzsfæ lingua patria nominantur.

Brydefællig ikke kunde opstaa, fordi der var givet Bryden enkelte Gjenstande til Virning eller Halsfæ. Fællig kunde det kun kaldes, naar Husbondens Ret bestemtes som en Kvota af det paa Gaarden til enhver Tid værende Løsøre. — Naar et saadant Fællig blev indgaaet, var det for at sikre Kontrahenterne indbyrdes, men endnu mere Trediemand, befalet, at det skulde lyses til Tinge, med hvilket Kvotaforhold Samejet bestod.

Fælligsbryden var i øvrigt i de fleste Henseender retslig uafhængig af Husbonden. Han kunde selv forfølge Ran (J. L. II. 67) og kunde blive Sandemand; han var Husbonde i sin egen Familie og kunde paatale Hærværk mod den (II. 33). Men hans Formue var paa en særegen Maade baandlagt, han kunde derfor ikke paatage sig Værgemaal (I. 31) og ikke gaa i Borgen i Tyvssager (II. 104).

Dette Fællig maatte i flere Henseender vise sig upraktisk, idet det som andre Fællesskabsforhold lagde Baand paa den Enkeltes Frihed. Der kunde derhos let handles svigagtigt af Bryden. Denne kunde unddrage Gods fra Fælliget og, naar Delingstiden kom, formindske Boet. Sk. L. XV. 4—6, der indeholder nøjagtige Bestemmelser til Betryggelse for at Delingen sker retfærdigt, omtaler saaledes det Tilfælde, at Gods underslaas af Bryden, eller at denne paastaar, at enkelte Gjenstande aldrig have været sammenlagte i Fælliget. Man udfandt da mindre forviklede Retsforhold, hvorved samme Resultat kunde naas. Der er allerede ved Jydske Lovs Tid tydeligt nok sket den Forandring i Forholdet, at Bryden nu ikke tænkes at bo paa samme Gaard som Bonden[1]. I Midten af det 13de Aarh. forlades aldeles det

---

[1]) J. L. II. 33: hwat sum gørs a then garth thær bryti sitær i thet ær bondans kæræ. 60: Havær bathæ hin ther rænær. oc hin thær rænt warthær iordt i thet hæræth thær hin sitær thær ran sac warthær givæn. tha skvlæ the næfning ther um skiliæ thær i thet hæræth ær. tho at han sitær i ant hæræth thær rans sak gaf. of iorthen ær bygd mæth lanbo. æth mæth bryti. æth han arthæ sialf then

gamle Fællesskabsforhold. Fælligsbryden i egentlig Forstand findes ikke mere. Til Bevis herfor skulle vi gjennemgaa Jordebøgerne, idet vi stadigt have for Øje den ovenfor paaviste Adskillelse mellem Fællig og Virning (Halsfæ, æstimatio[1]).

37. Vi have først Bryderne fra »Oldemoder«. Fællesskabet er her ikke i Bygningerne. Disse anføres nemlig ofte i Jordebogen[2]), og Meningen hermed kan kun være, at de vare Kannikebordets Ejendom; at Bryden skulde have en Ret med Hensyn til disse, omtales ingen Steder. Der har maaske været andre Bygninger paa Grunden, som have været Brydens, og paa flere Grunde have Bygningerne alle være Brydens, da Kannikerne kun opføre Besætning og Inventarium, men ikke Husene. Husene vare saaledes Forskjelliges Eje, i Sameje vare de ikke. Det samme har været Tilfældet med Besætningen. Flere Steder anføres, hvor meget Kvæg der var paa Gaarden[3]); dette har været Kannikernes Ejendom, som skulde tilsvares af Bryden ved

iord at thet næstæ agrøthæ. 67: Bryti ma wæl ran swæræ vm alt thet thær til then garth hør thær han ær bryti for. æn tho skal husbondæ ham um bivthæ the delæ at delæ. oc a thingi livsæ at ær fælæx bryti oc æi ræthe swen. æn havær han sialf annæn garth. oc thær i bryti. tha ær han theræ husbondæ oc wæriæ. tho at han ær anstæth bryti oc ma for then garth delæ rans delæ of han warthær theræ rænt, jfr. 71.

[1]) Æstimatio svarer ganske til det danske »Virning«. At æstim., navnlig i Pluralis, ogsaa kan betyde en Afgift, som Prof. Matzen siger i Panterettens Historie S. 171 Anm. 8, har jeg ikke fundet, — naar da ikke Afgiften netop sættes til en vis Værdi- f. Ex. i et Brev 1291 »æstimationem 20 marcharum in redditibus de bonis illis annuatim percipiant« ɔ: Varer til en Værdi af 20 ₰.

[2]) S. 61, tres domus, 63, quatuor domus, 103, 4 domus videl. aulam et duo orrea et parvum lofth.

[3]) S. 61, 6 boues, 6 vacce, 2 eque, 2 vituli, porci et oves et plaustra, 63, 68, 79, 81 og 84: villicus habet 40 marchas in pecoribus et demittet in curia duas marchas annone, quando recesserit, et dicta pecora.

Afleveringen. Havde Bryden været Medejer, havde hans Ret vel været nævnt, men derom tier Bogen ganske. Paa én Gaard siges Bryden udtrykkelig at have Kvæget i Virning til 40 ℔. — Der bliver da ikke Meget tilbage, som vil kunne retfærdiggjøre, at Bryden kaldtes Fælligsbryde. Imidlertid var Indtægten af Ejendommen fælles, eller der findes ved denne dog Anvendelse for et Kvotaforhold. Ingen af Bryderne anføres med en fast Landgilde, men kun med en omtrentlig (jfr. S. 61: de quibus bonis 16 solidi annone vel amplius percipiuntur cum lacticiniis et cetera. 63: De quibus solvuntur 4 solidi siliginis vel parum ultra cum lacticiniis et cetera, — de quibus soluuntur 4 solidi siliginis vel parum amplius cum lacticiniis et cetera. 67: de qua annuatim soluitur marcha annone vel circa hoc cum lacticiniis et cetera. 79: In tribus atting residet villicus . . atting valet 4 solidos cum dimidio annone vel plus. 82. una curia . . . . fere valuit marcham annone in redditibus cum tribus coloniis ibidem). Der er al Rimelighed for at antage, at Afgiften har været en Part af Indtægten, og dette angives ogsaa udtrykkeligt enkelte Steder. Bryden i Grene gav Trediedelen af Sæden eller stundom 2 Ører Rug i Stedet for Tredieparten. Bryden i Folding gav Tredieparten af Sæden, Bryden i Karkov Trediedelen af Kornet, nemlig omtrent 14 Skjæpper Sæd. Bryden i Tange opføres som svarende ½ ℔ Sæd eller Tredieparten, hvilket maa forstaas saaledes, at han gav en Trediedel af Afgrøden, som var omtrent eller i det Mindste skulde være ½ ℔ Sæd[1]). — Desuden svaredes Afgift af Smør og Ost (lacticinia). Kanni-

[1]) S. 65: in parochia grenæ villicus soluit 50 caseos et paruam metretam butiri de qualibet alia vacca et lanam, que dicitur vul, de ouibus, terciam de annona vel aliquando duas oras siliginis pro tercia. 74: De fuldærn, de villico tercia pars annone. 97: De curia in carchouæth in parochia seem butirum de qualibet vacca et tercia pars annone, videlicet circa 14 solidos. 103: dabit annuatim 3 metretas cum dimidia butiri, dimidiam marcham annone vel terciam.

kerne skaffede som anført et vist Antal Kvægstykker til Gaarden; ønskede Bryden større Besætning, maatte han selv anskaffe den. Kannikernes Indtægt i de anførte Varer bliver derfor beregnet efter Køernes Tal. Hyppigst findes kun bemærket, at der svares Smør og Ost (lacticinia), men da f. Ex. Bryden i Grene svarede 50 Oste og en lille Maade Smør af hver to Køer, og der af Gaardene i Stadil, He og Folding gaves Smør og Ost efter Køernes Tal[1]), er det vel rimeligt, at Afgiften overalt er bleven beregnet paa den anførte Maade.

Resultatet bliver saaledes, at Bryden kun uegentligt kan kaldes en Fælligsbryde. Der var vel forskjellige Ejere af Løsøret paa Ejendommen, men i intet var der Sameje; kun den høstede Afgrøde kunde kaldes fælles, forsaavidt Bryden skulde give en Kvotadel deraf til Husbonden. I Overensstemmelse hermed maa man forstaa Udtrykkene i et Brev af Bisp Gunner af Ribe 1261, der nævner Kannikernes »villici vel coloni partiarii vel nummis colentes terras ipsorum«[2]). De, som saaledes svarede en bestemt Del af Afgrøden, kunde vel kaldes »partiarii«.

38. Aarhusbogen indeholder langt mindre om Brydernes Stilling end Oldemoder. Om Huse, Besætning og Inventarium udsiges Intet, men det kan vel antages, at her, som andetsteds i Jylland, disse dels have været Brydens, dels Husbondens. Jeg skal minde om følgende Udtalelse i Processen mellem Kristoffer II. og Bisp Tyge af Børglum. En af Bispens Bryder, Haldan, klagede over, at Bispen havde voldeligt frataget ham Heste, Kvæg, Korn og andre Varer, hvis Pris angives, altsammen ud over hvad der som Virning var Bispens (»ultra estimationem suam, quam habebat in curia« Scr. VI. 549). Besætning og Inventarium var saaledes dels

[1]) S. 73: De curiis in stathæl et he et fuldærn dantur lacticinia secundum numerum vaccarum.

[2]) Terpager, Ripæ 179.

Bispens dels Brydens, men det Betroede tilsvaredes kun efter Virning. — Hvorledes Afgiften af Brydernes Gaarde er beregnet, kan ikke ses, men en fast Afgift som af Landboen var den ikke. Det hedder næsten overalt om Bryden, at han »plejer at give« saa og saa meget Sæd »et cetera«, medens Landboen og Gaardsæden opføres med en bestemt Afgift[1]). Sandsynligt er det derfor, at Bryden har svaret en Part af Kornhøsten.

39. Vi have hovedsageligen maatte holde os til de gejstlige Stiftelsers Landbrug i det 13de Aarhundrede, hvorom det Meste og Klareste foreligger, men de samme Forhold har man utvivlsomt kunnet gjenfinde paa Privates Gaarde. I et Testamente af 1295 fra Fyen (se foran S. 62) testeres en Del Ejendomme, der baade paa Grund af Ordet »curia«, der sjældent benyttes om Fæstestederne, og paa Grund af Jordernes Størrelse maa have været Brydegaarde. Paa hver Gaard fandtes en Del nærmere specificeret Hols-

1) Scr. VI. 426: iste 4 curie solent dare 3 marchas annone et 3 oras cum aliis minutis, — Villicus solet dare 2 oras annone cum minutis. 427: Villicus solet dare 3 oras ann. et cetera. Item ibidem est colonus, qui habet solvere. 428: Villicus . . qui solet dare . . Villicus . . qui solet dare 16 solidos ann. et cetera. Coloni sunt 7, quorum 4 quilibet dat etc. — In hiis terris residet colonus, qui solvit annuatim marcham den. et duos pullos. — Ibi est villicus, qui solet dare . . . 429. Villicus, qui solet dare — . . . In istis terris est colonus, qui reddit annuatim . . . In hiis terris est villicus, qui solet dare marcham annone et cetera. Et Garsethus, qui solvit. — Villicus hic residens dat 10 oras annone et cetera. 430: Villicus solet dare — colonus ibidem debet oram den. et 2 pullos cum operis 3 dierum. — Hic sunt 3 villici, quorum quilibet solet dare . . Item ibidem est colonus, qui solvit . . Item est ibi inquilinus sive Gartsetus, qui solvit. 431: Villicus, qui solet dare . . . Villicus hic residens solet dare . . 3 villici, qui solent dare 10 oras ann. vel circa. 432: Quilibet colonus dat. villicus . . solet dare. — Villicus hic residens solet solvere marcham annone; colonus est ibidem qui solvit annuatim . . . o. s. v. S. 429 er indløbet et »colonus solet dare«.

korn og Holsfæ. Afgiften af Gaardene nævnes ikke, men det maa antages, at den var en Anpart i Afgrøden, saaledes som paa Ribe Kannikers Gaarde. Ved to af disse fyenske Gaarde nævnes en Afgift af ½ ℔ Penge af hvert Kvæghoved — svarende til den Afgift, som gaves af Besætningen paa Kannikernes Gaarde.

40. Fra Skaane have vi fra disse Tider ikke nogen Jordebog, men af de Aktstykker, som foreligge, synes det at fremgaa, at Bryden overalt havde Løsøregjenstande i Virning og ikke i Fællig. Saaledes bortskjænker Ærkedegnen Erland 1269 flere Brydegaarde og alt det Løsøre, som tilhørte ham paa disse[1]). Paa Brydegaarden i Stangby ejede Lunds Domkirke alle de Bygninger, som vare af Træ, og til Vedligeholdelsen af disse skulde en Del af Indtægten anvendes, men af Huse af Pilevaand kun Halvdelen[2]), i hvilke sidste Bryden saaledes var Medejer. Af Besætningen og Sæden var paa denne Gaard en Del lagt i Virning (æstimatio) — og saaledes har det været overalt i Skaane[3]).

---

[1]) Dipl. Svec. I. 449: mansum integrum . . ., in quo presidet villicus trugotus cum omnibus mobilibus et immobilibus ad me in dicto manso pertinentibus. Item tres quadrantes . . . quos tenet ako willicus . . . cum omnibus mobilibus ad me pertinentibus ibidem. Item mansum integrum . . . ubi sunt duo villici cum omn. mob. ad me pertinentibus ibidem.

[2]) Scr. III. 522. Item obiit Nicolaus Theotonicus sacerdos, hujus loci canonicus, qui dedit ecclesie ad luminare 3 quadrantes in Stangby et dimidiam marcam annone et duos boves estimatos pro 12 oris argenti et tres vaccas pro 12 oris arg. . . . Preterea domus lignee ad ecclesiam Lundensem pertinent, medietas domorum de virgis factarum, fenum vero exhibeat villicus, qui pro tempore fuerit, quantum ad pascua animalium sufficit, si recedit.

[3]) Scr. III. 476: Eodem die obiit Sveno pie memorie Sacerdos, hujus loci canonicus, qui reliquit ecclesie tres mansiones in sui memoriam in Walkærle, unam, que est juxta ecclesiam, mense canonicorum cum domibus, que tunc erant, et continet tres quadrantes, duas reliquas Altari beati Thome, que continent 6 quadrantes cum bonis mob., que estimata sunt pro 18 marcis argenti, exceptis annona et

41. Om de sjællandske Forhold haves mærkeligt nok de færreste Oplysninger. 1331 nævnes Æstimationes i et Bol Jord i Sømeherred: Skelm, Prepositus Roskildensis . . . dedit unum mansum in Hærthingæløs cum estimationibus, sc. 2 bobus, 1 equa, 1 equo, dimidia marca annone et 6 las feni (Scr. III. 271) og 1339 i en Gaard i Holboherred (una curia villicalis cum 4 inquilinis, qui dicuntur Garsæde, que sunt in censu terre novem ore cum omnibus suis attinentiis sc. agris etc. nec non sum omnibus estimationibus in ipsa curia jam manentibus videl. 2 bobus et dimidia marcha annone. Suhm XII. 418.) Disse Bestemmelser ere imidlertid fra en noget senere Tid, men et Testament af 1306 oplyser Forholdet mellem de enkelte Klasser Bønder godt. John Litle bortskjænker herved til Esromkloster Byen Uggeløse, nemlig to Brydegaarde i samme, den større og den mindre, med alt deres Tilbehør i Marker, Enge og Skove, Huse, Besætning og Redskaber, for saavidt det tilhørte ham, og 16 Landbo- og Gaardsædestavne med Jordtilliggende. Ved disse sidste nævnes hverken Huse, Besætning eller Redskab; de svare derhos en fast Afgift, 16 ℔ Penge. Af Indtægterne af Brydegaardene, hvoraf ingen Afgift anføres, skulde der tages det Nødvendige til at skaffe

---

feno. Annona, que non est estimata, continet 16 sol. ann. in utrisque mansionibus. Villicus autem occidentalis mansionis tenetur respondere in 20 plaustratis feni et orientalis in 15. Quicunque vero mansiones istas tenuerit, debet respondere vicario dicti altaris, qui obligatus est ad tres missas singulis septimanis, in 8 marcis denariorum. Ita quod estimatio integre conservetur. 478: cum estimationibus et omnibus eorum pertinenciis. 484: unam mansionem bene instructam in Akæthorp cum molendino et 6 coloniis. 501: curiam suam in Thorathorp cum estimacione et omnibus attinenciis. 528: unam curiam in Høgh cum domibus et estimatione. Brev af 2. Nov. 1353: bona mea in Fathærstorp in parochia Othenzstrø sita cum estimationibus videl. 2 vaccis legalibus, 4 sol. annone et uno gwlf feni.

Inventarium paa disse — atter ikke paa Landbostavnene[1]). Et Testament af Bisp Olav i Roeskilde fra Aaret 1310 viser os endelig, at Afgiften af Brydegaardene netop beregnedes paa samme Maade som i Jylland. Biskoppen disponerer her over: »in Tokæthorp mansum terre, in quo resident duo villici et dant tertiam annone. Item in Nybølæ quinque oras terre in censu, in quibus residet unus villicus et dat tertiam annone. Item in Ysøghæ unum mansum terre, in quo resident duo villici et dant tertiam annone. Item in Sighærstorp duas oras terre, in quibus residet unus villicus et dat tertiam annone. Item in Windæthorp decem oras terre, in quibus resident duo villici et dant tertiam annone. Item in Lungæthorp in Hornshæræth virginti sex solidos terre in censu, in quibus residet unus villicus et dat tertiam annone«. De i disse Gaarde siddende Bryder have saaledes alle svaret en Trediedel af Afgrøden (tertiam annone), — som i Jylland.

Spørge vi nu til Slutning, om der aldrig i Diplomer eller andre historiske Aktstykker omtales Fælligsbryder med samme økonomiske Stilling som i Lovene, maa Svaret herpaa vistnok være Nei. Exempler paa Fællig i alt Løsøre, som der f. Ex. nævnes paa Brydegaarde i Sverrig[2]), findes vist ikke. Nogle enkelte Gange omtales i det sydlige Jylland en communitas i Løsøre paa Brydegaarde, men om der her-

---

[1]) Suhm XI. 896. Donavi et contuli villam Ughløse in Lywnghehereth duas videlicet curias villicales in eadem majorem et minorem, cum agris, pratis, pascuis, nemoribus, domibus, et pecoribus, ac omni instructione, in utensilibus et in universis rebus mobilibus et immob. ad me spectantibus . . . Aliis autem proventibus, in pecoribus, ovibus, porcis, de villicis memoratis, de colonis, sedecim marchis prompte pecunie, de molendino ibidem duodecim marchis provenientibus, in edificationes bonorum eorundem et in instructiones grangiarum et curiarum villicalium integraliter convertendis.

[2]) Dipl. Svec. II. 561: curiam meam Risaby cum dimidietate omnium bonorum mobilium ibidem existentium, quia villicus dimidietatem possidet.

ved betegnes et Fællig i egentlig Forstand eller blot dette, at baade Bryden og Gaardens Ejer have en Ret i Løsøret, den Sidste nemlig i Følge Virning, er ikke klart. Fra samme Egne haves dog Exempler paa, at Husbond og Bryde ere Samejere af Kvægbesætningen[1]).

42. Landbo (Colonus) kaldtes den Bonde, der havde lejet anden Mands Jord til Dyrkning imod en bestemt Afgift. Kontraktsforholdet er langt simplere end ved Brydeforholdet. Jordejeren skal hjemle Landboen i Besiddelse af Jorden, og denne skal paa rette Forfaldsdag, til Marie Messe (15. August), svare sin Landgilde. Kontrakten anses indgaaet paa ét Aar og forlænges til næste Fardag uden Vedtagelse derom, naar Opsigelse ikke finder Sted inden Marie Messe. Rette Fardag er Torsdag efter Paaske. Førend Landboen drager bort, skal han have saaet saamegen Jord med Rugsæd, som Skik er i Egnen, og forlader han Bruget før denne Tid, maa Jorden være bragt i en Driftsstand, som svarer til Aarstiden. Landboen var saaledes simpelthen Lejetager af Jord. Bygningerne paa Grunden vare i Reglen hans egne. Allerede den fuldstændige Tavshed om disse i Jordebøgerne f. Ex. Oldemoder, viser, at de ikke vedkom Jordejeren. De vare jo af let Beskaffenhed, aldrig af Sten, sammentømrede, med »Vendredør og Flagreled«, som det hedder i Folkevisen. Landboen, som opsagde Fæstet, kunde oprindeligt tage Huset med sig, om han ikke kunde blive enig med den nye Landbo eller Husbonden om en Løsningssum. Endnu helt op imod Nutiden flyttedes Husene jo fra

---

[1]) Terpager, Ripæ. 283, 285: has terras suprascriptas cum omnibus bonis mobilibus videl. domibus ac aliis omnibus in communitate repertis. Kinch, Ribe 215: Kvæg og »communitas«. Scr. VIII. 145: cum communitate pecorum et stathkorn in eisdem. 154: exceptis dimidietate pecorum. — Bisp Christiern af Ribe skjænker Fjerdedelen af en Gaard med Huse og Ottendedelen af Besætningen; Bryden har her vist været Medejer. Oldemoder 80. — Flere end disse Exempler kjender jeg ikke.

Sted til Sted[1]); de vare faktisk som juridisk Løsøre. Ved Skaanske Lov XVII. 3 blev det paabudt, at Landboen skulde lade Husene, der kaldes hans, blive paa Grunden imod at faa en Løsningssum af den nye Fæster eller af den, der overtog Driften af Jorden[2]).

I Besætningen var der ikke Fællig, og heller ikke var der nogen overleveret Kvægbestand. Skaanske Lov, som omtaler Landboens Forhold udførligt og især Forholdets Ophør, nævner Intet om Besætningen, og der har saaledes i den Henseende ikke været noget Mellemværende mellem Fæsteren og Husbonden. Ogsaa Diplomerne tie derom. Kanniken i Lund og Roeskilde, Niels Bunkeflod, siger i sit Testamente 1346[3]) udtrykkeligt, at i 4 Gaarde, (hvorved i stræng Forstand altid forstaas Brydegaarde), som han bortgav, var der »estimationes«, men ikke i de to Landbostavne (colonatus).

Imidlertid blev det, navnlig i det 14de Aarhundrede, da man havde faaet Øje for, at overleveret Kvæg forrentede sig fortrinligt, sædvanligt, at der medfulgte Kvægstykker, hvoraf der svaredes særlig Afgift[4]). Saaledes findes det, at

---

[1]) Som Exempel paa dette, der i øvrigt er vel bekjendt, fortjener at anføres, at det ved et Kongebrev af 9de April 1662 blev bevilget Tolderne i Fredericia eller, som den nyligt anlagte Stad da hed, Frederiksodde, at tilforhandle sig nogle Huse i de nærmestliggende Kjøbstæder i Fyen og Jylland og flytte dem til Byen; thi i denne var der stor Mangel paa Bygningstømmer. (Jydske Reg.)

[2]) Æld. Sl. Stadsret § 70: nulli vendat domum nisi prius eam obtulerit domino territorii venalem. Flensb. St. § 41. Sk. L. XVII. 3: Far lanbo bort af iortho tha køpæ hin hus ær til far; far ængin man til, num fæstis at bara kroke, køpæ e thæn ær hus iorthana sar ok yrkir. — Følgende Sted i Scr. VII. 105: »Johannes Belthere habet quadrantem ad bolekrosjorth« bør vistnok fortolkes ved Hjælp af det anførte Udtryk at fæste »at bara kroke«.

[3]) D. Svec. V. 610: Omnia bona mea, quæ habeo in wæggæthorp et yrtøftæ, ubi habeo 4 curias cum estimationibus et 2 colonatus sine estimationibus.

[4]) Scr. V. 562: unum atting in Skastath, de quo dantur due ore annone tripartite et 20 ore den. de pecoribus.

Beneficiarer paa gejstligt Gods ved at anbringe Kvægbesætning paa Præbendens Ejendomme, saavel Landbostavne som Brydegaarde, søgte at bringe et langt større Udbytte deraf. En Decanus i Lund, B., testerer saaledes 1285 til sine Søsterbørn »estimationes cum domibus, que ad me pertinent in fundis prebende mee«. Og saaledes i mange Diplomer[1]). — Der kunde heraf fremkomme forviklede Spørgsmaal paa Skiftet efter en afdød Gejstlig; thi der skulde sondres imellem hvad der paa Præbendegaarden var Landboens eller Brydens, hvad der var Beneficiarens og hvad endelig den kirkelige Stiftelses eller Præbendes eget[2]).

43. Jeg tager af det Foranførte Anledning til at gjøre opmærksom paa, hvorledes man ved dette Forhold, det overleverede Kvæg, har skaffet sig en Maade at forrente den lille Kapital paa. At udlaane Penge paa Rente var strafbart. Forbudet herimod trykkede de økonomiske Forhold. Spekulationen maatte foruden sine sædvanlige Omraader søge at udfinde Maader, hvorved man undgik at krænke den kanoniske Rets Bestemmelser. Nu var det ikke forbudt at tage en Afgift af udlejede Gjenstande. Ved det simple Lejeforhold var der imidlertid den Mangel, at Tingens tilfældige Undergang faldt Udlejeren til Byrde, og var der Tvivl om Casus forelaa og om hvem der skulde bære Tabet, blev Bevisførelse nødvendig osv. Naar Gjenstanden derimod gaves til Halsfæ, var Forholdet simpelt; forgik Tingen casu, skulde

---

[1]) D. Sv. I. 477. Kanniken Niels Thorkilsens Testam: 20 ℳ denar. de rebus mobilibus, quas habeo in aby ultra estimacionem, quam canonicis lundensibus exhibere teneor de bonis ibidem. 666. II. 84: Domprovst Trugots Testam: ad horum solucionem obligo omnia bona mea mobilia que habeo in fundis prepositure et canonie et ecclesiarum in Scania. 9. Marts 1358: etiam omnes meas estimaciones videl. 10 oras ordei et 13 modios siliginis ac 5 ℳ den. nov. scan., quas de meo proprio posui in fundis adjacentibus dicte ecclesie mee Screplinge.

[2]) Dipl. Svec. V. 570.

en ny sættes i Stedet. Afgiften maatte i Følge heraf naturligvis være meget mindre. Til saadant Halsgods benyttede man Kreaturer, og især Køer, der udsattes ikke alene i Gaarde eller paa Jord, man havde Ejendomsret eller i al Fald Beneficiarret over; man anbragte Køer hos den Jordbruger, der maatte ønske dem, og modtog derfor en aarlig Afgift. Det var som sagt ikke noget Lejeforhold, som ophørte f. Ex. ved Kreaturets Død; thi dette skulde altid findes paa Gaarden som »Hald«. Disse Kreaturer bleve derfor kaldede »udødelige« (immortales, non morituræ) — man kunde sige, med samme Føje som Xerxes's Tropper — de skulde altid være tilstede i samme Antal af samme Værd og Godhed.

Disse »udsatte Køer« bør maaske rettest sondres fra de egentlige Halsfæ; de vare en særegen, rentebærende Formuebestanddel. I Roeskilde Bisps Jordebog findes en Fortegnelse over en Del Bønder i det af Dronningen pantsatte Odsherred, der hver opføres med 3 Køer og en Afgift af ½ Lagena Smør. I det Hele var der »VIII. mynnæ æn C. køer i Lænet«. Ingen af de dér anførte Bønder vil man gjenfinde blandt de Landboer eller Bryder, der opføres paa Kongens eller Bispesædets Gods eller Bispens eget. Man faar derved Formodning om, at de enten ikke have staaet i noget Forhold til Kongen eller Bispen som Godsherre, eller at de have været Gaardsæder, som paa de ubeboede Jorder, hvoraf der netop i alle de anførte Byer var et stort Tal, have græsset det dem betroede Kvæg. Den første Antagelse er imidlertid den sandsynligste og bestyrkes derved, at de i Brendholt og Kaldækoth anførte Bønder ved Sammenhold med den kort derpaa følgende Liste vise sig at være »bondones«, Selvejere[1]).

---

[1]) Scr. VII. 38: Isti habent vaccas Dom. Episcopi per Suenonem Dyegn.

In Brendholt.

Asmundus habet 3 vaccas & dat dimidiam lagenam butiri.

Regjeringen har altsaa anset det som en heldig Maade at forrente Kapital paa at indkjøbe Køer og udsætte dem hos Bønderne imod en Afgift. En hermed aldeles parallel Liste fra en nyere Tid vil findes i Saml. til Fyens Historie V. 302. I en Fortegnelse over hvad Kirken i Sandager Sogn i Baag Herred har i Indtægt, opføres 14 Bønder med en Afgift af 2 ß for »Køer, som kircken hafuer«, og det oplyses af Meddeleren, Assistent Weeke, at lignende Fortegnelser haves for de fleste andre Sogne i Baag Herred. Kirkerne have altsaa anvendt deres Formue paa samme Maade som ovenfor er paavist ved Lensadministrationen. Saadanne Køer, der tilhøre Kirker, vil man meget hyppigt finde omtalt[1]).

44. Landgilden var en én Gang for alle bestemt Afgift, hvis Størrelse naturligvis rettede sig efter Jordernes Udstrækning og Godhed, men tillige begrænsedes ved hvad der var Brug i Egnen. Landboforholdet var i det Hele et kontrolleret Forhold, og det kan antages, at Landgilden allerede i den her behandlede Periode ikke vilkaarligt maatte skrues i Vejret hverken under samme Landbo eller ved Skiftet af Landboer. Det kan nemlig paavises, at det i saa godt som den hele Tid indtil Kr. V.'s Lov var antaget, i Følge ufravigelig Sædvane, at Landgilden var en fast Kanon af Jorden, der under sædvanlige Omstændigheder ikke turde

Nicolaus Jensson habet 3 vaccas.
Johannes Pætersson habet 3 vaccas.
Item in Kaldækoth.
Jacobus Skinnæræ habet 3 vaccas & dat dimidiam lagenam butiri. Nota. Redditus hujus butiri longe largius est registratus in Libro Regis, de quo fiat inquisicio. — 39: Isti sunt bondones in Odzhæret . . in Brendholt: Erlandus. Johannes Selle. N. Jønsson. Asmundus . . . Item in Kaldekoth: Jacobus Skinnere.

1) Scr. VIII. 98: thy kiendis till ad were y Kijrkens regenschabs bogh for Koo lye och giald. Falkman, Upplysningar II. 178, 192, 258. Terpager 59: Item ecclesiæ Rwthager I Koo til lyws. Item plebano ibidem I vaccam, que semper viuat.

forhøjes[1]). Fra Kong Valdemars Tidsalder haves ikke direkte Beviser for at denne Retsanskuelse gjaldt, men da flere Kontraktsforhold paa denne Tid vare unddragne Parternes frie Raadighed, og der i mange Tilfælde fandtes faste, lovbestemte Priser, er det vel rimeligt at antage, at de samme Regler have gjældt da som senere.

I et Brev af 24. Maj 1289 forbyder Hertug Valdemar af Jylland, da Borgerne i Slesvig efter Byens Brand havde forhøjet Jordskylden, at Nogen maatte fordre en større Afgift end den, der tidligere var svaret. I denne Bestemmelse kan man vistnok se et Udtryk for Tidens Anskuelse om, at Udlejeren ikke ubetinget var raadig over Lejeafgiftens Størrelse, hvad enten han udlejede Grunde i Kjøbstaden eller paa Landet. Sætningen om Landgildens Uforanderlighed ansaas i senere Tider ogsaa gjældende ved Leje af Huse.

Det vilde være interessant, om der lod sig udfinde en Regel for, hvor stor den sædvanlige Landgilde af Jord har været. I Følge Jydske Lov maa det antages, at 8 Ørtug Sølv var en sædvanlig Landgilde af 1 ℔ Guld. Hvis 1 ℔ Korn paa den Tid har staaet i en Pris af omtrent 2 ℔ Sølv (denne Pris findes i Jordebogen), har Landgilden været $1^2/_3$ ℔ Korn af Jord, hvori der kunde saas omtrent ligesaa megen Sæd. Denne Beregning er dog meget usikker. Ser man imidlertid hen til et senere Tidspunkt i Middelalderen, vil man finde, at Landgilden ofte har havt samme Størrelse som Udsæden. Dette fremgaar for det Første — saaledes som Pal.-Müller allerede har paavist — af mange Steder af Roeskildebogen. Af Bisp Niels's Gods i Snertinge og Ordrup i Skippinge Herred gives der 1 Skilling (Skjæppe) Sæd af hver Skilling Jord. Det samme iagttages paa flere andre Steder i Sjælland, som i Stevns Herred i Klippinge, i Baarse Herred i Mærn, Kjøng, Øster-Egesbjerg, Ristofte,

---

[1]) En Række Undersøgelser af Forf. om dette Punkt vil om kort Tid blive offentliggjort.

Lækkende, i Ods Herred i Hagendrup, Yderby, Lumsaas og Vædinge. Af alt det under Lensgaarden i Tømmerup i Holbo Herred hørende Gods i Hald, Sverkilstrup og Torup ydes en Afgift i Sæd, der svarer til Skyldtallet[1]).

At Landgilden ogsaa paa andre Steder af Landet har været ligesaa stor som Udsæden, fremgaar vistnok af andre Data. I al Fald er Følgende værdt at bemærke. Blandt de »estimationes«, som medfulgte Gaarden, nævnes især Holdskornet. Dette Korn var vist udelukkende Saakornet, dels det, som ved Fæsterens Tiltrædelse var udsaaet, dels det, som i Aarets Løb skulde saas. Det er nu mærkeligt, at dette Holdskorn meget hyppigt findes at have samme Størrelse som den aarlige Landgilde. Bisp Peder af Ribe tillagde 1363 St. Barbara Kapel ved Domkirken 2 Gaarde i Vilslev med Kvæg og »communitas«, den ene havde til Holdskorn 1 Læst Sæd af alle Slags og udredede lige saa meget i aarlig Afgift tillige med det sædvanlige Smør, den anden havde til Holdskorn 1/2 Læst og gav ligesaa meget i Landgilde foruden Smør[2]). Her var en overleveret Kvægbestand, som forrentedes særligt, men Landgilden var i øvrigt lig Holdskornet. Thord Jakobsen pantsætter 24. Febr. 1367 en Gaard i Fersleff i Flæskumherred: »novem oras annone cum modio siæting in redditibus pro nunc valentia et novem oras annone cum octo jumentis ad estimationem habencia.« Den 23de Maj s. A. overdrager Peder Munk til Kong Valdemar: »unam curiam in Norrewind, in qua P. R. residet, valentem in redditibus annuatim unam marcham annonæ, in qua etiam est una marcha annonæ in æstimatione et duo pecora; item ibidem unam curiam, in qua residet Soti cum 8 solidis annonæ in redditibus, 8 sol. ann. in æstimatione et 2 jumentis; item in Skiwelund unam curiam cum sex solidis annonæ in redditibus et sex sol. ann. in æsti-

[1]) Scr. VII. 3, 6, 26, 33, 36, 41, 51.
[2]) Kinch, Ribe 214.

matione«. Den 17. Sept. 1374 pantsætter Niels Esgyson: »unam curiam in parochia Syælnes sitam in qua P. H. residet cum una lesta annonæ pro Holzkorn et pro redditibus tantum cum 3 jumentis«. Naar det hedder i et Diplom 1469: »Frwgardh lyggende i Hwitberigh i Hasingherrit gyffuer 6 Pund korn til affgyfft och 6 tiil Holtzkorn«, »En gard i Honborgh skyller 3 Pundh korn tiill affgyfft, och 3 til Holtzkorn«[1]), da er dette kun en meget forkortet Form for det i de latinske Aktstykker Betegnede, at Kornet som haves »in æstimatione«, er i Størrelse netop ligt det, der skulde udredes, Afgiften. Ved at tage Dueholms Brevbog[2]) for os lære vi endelig, hvor udbredt denne Brug var; Landgildekornet vil paa det store Antal Gaarde, hvorfra der i denne Bog findes Oplysninger om Holdskornet, altid findes at have samme Størrelse som dette, f. Ex.: »unam curiam in parochia Ludrwp sitam . . . in redditibus trium pund ann. et estimacionibus infra scriptis, videl. tribus pund ann. et uno sue cum duobus anseribus«, (1389. S. 48.) »Een gardh i Iwlby østen aa . . giwer til skyld hwært aar thry pund korn och stoor met thry pund til holzkorn meth eth øgh, met høns och gesz« (1412. S. 42.) og saaledes S. 7, 11, 12, 13, 15, 16, 25, 29, 57, 59. —

Efter det 14de Aarhundredes Midte synes al Forskjel mellem Bryde og Landbo at forsvinde. Bryden sidder endnu stadig i den større Gaard, men svarer Landgilde af bestemt Beløb[3]). Husene ere vistnok Grundejerens, og denne overlader ofte Bryden Besætning, men da der ogsaa gives Landboen Kvæg, er der heller ikke Forskjel i dette Punkt.

45. Gaardsæderne (Inquilini) svare nærmest til vore Husmænd med og uden Jord. Det var den Klasse

---

[1]) Molbechs Glossarium: Holdskorn.

[2]) Dueholms Diplomatarium, udgivet af Dr. phil. Arkivar O. Nielsen 1872.

[3]) Brydegaardens sædvanlige Størrelse er fra 4 til endog 8 Ører Skyld, se Roeskildebogen.

Bønder, som senest opstod. De nævnes ikke i de ældste Privilegier; paa den Tid vare de indbefattede i de store Gaardes Tjenerskab (familia) og havde Løn eller Kost for deres Arbejde. Senere er denne Klasse Bønder bleven friere stillet. Ved den intensivere Drift af Jorden er der bleven Trang for flere Hænder, og man har anvist Familier, der kunde deltage i Arbejdet paa Gaarden, Plads paa dens Grund. Gaardsæde betyder derfor ikke, som N. M. Petersen vil, den der har Sæde eller bor paa Gaarden, men snarere den, som sidder i Nærheden af Gaarden og hører til den, jfr. det islandske og gammelsvenske háseti (hasæti) den, som har Plads ved Aaretolden. Det vil derfor ofte findes, at Gaardsæderne ikke havde Jord paa Byens, men paa Hovedgaardens Grund[1]). Imidlertid kunde ogsaa Byens Jord være udlagt til saadanne smaa Brug, eller Husmændene kunde have ryddet dem Plads i Skovene. (In Horsæruth sunt 5 inquilini, qui habent vnum Skousrwth. Scr. VII. 61.)

Som oftest havde Gaardsæderne ingen Agerjord, kun en Kaal- eller Urtehave. I Roeskildebogen findes sjældent nævnt noget Jordtilliggende til en Gaardsædestavn, stundom $^1/_2$ Øre, højst 1 Øre Skyld. Sædvanlig nævnes kun Gaardsæder-

---

[1]) Scr. VII. 30, 62, 67. N. M. Petersen har fremdraget dette i sin Afhandling i Annaler f. n. Oldk. 1847, 258. Det er imidlertid urigtigt, at han anfører, hvad Roeskildebogen har om Byen Særetzløf (S. 101) som et Exempel paa det Modsatte. Stedet lyder saaledes: . . habet Episcopus quatuor mansos terre vno quartali minus ad suam curiam principalem, et habet i b i quinque inquilinos. Item habet Episcopus quatuor mansos terre cum vno quartali ibidem, in quibus i s t i resident & dant pensionem, hvorefter 11 Bønder opregnes. Disse antager N. M. Petersen for inquilini og retter derfor Tallet paa Gaardsædestavnene til 11. Meningen er imidlertid, at Hovedgaarden havde $3^3/_4$ Bol og 5 inquilini, d e r b o e d e p a a G a a r d e n s G r u n d. Desuden havde Bispen $4^1/_4$ Bol, der dyrkedes ved Landboer. At de 11 Bønder vare Landboer, følger allerede af deres Jorders Størrelse, i det 6 havde et halvt og 5 et Fjerdedels Bol.

nes Tal. Deres Hovederhverv kan Jordbruget saaledes ikke have været. De maatte — for saa vidt som de ikke drev et Haandværk — erhverve deres Underhold ved Arbejde til de større Gaarde. Man bør i øvrigt blandt Gaardsæderne skjelne imellem dem, der dagligt arbejdede paa Gaarden, og dem, som kun ydede et bestemt Antal Høstdage eller tærskede et bestemt Maal Sæd[1]).

46. Efter at have omtalt de forskjellige Klasser af Bønder, skulle vi skaffe os et Overblik over, hvorledes Jordbrugene vare fordelte. Det er særdeles karakteristisk for den ældre Middelalder, at den ikke kjender Gaarde med vidtstrakte Jorder, end mindre Godser. Den Rige, der ejede meget Jord, havde Strøgods og ikke samlede Besiddelser (jfr. Jordebogens Falsterliste). Fra Landets Bebyggelsestid har der ligget Gaard ved Siden af Gaard, og Sammenlægning af Jorder har været lidet almindelig. Den Tids Agerbrug har ikke, som Nutidens, kunnet have Fordel af en større Drift, og selv de største Gaarde have kun havt Jord til 3—4 Plove. — De store Ejendomme vil man især finde i Landets ældste og mægtigste Familiers Eje. Bisp Peder Vagnsøn († 1206) af Absalons Æt gav saaledes betydelige, sammenhørende Ejendomme (Enemærker) til Bispebordet i Aarhus af sin Fædrenearv, saaledes hele Dramelstrupmark (til 9 ℔ Korn i Udsæd) med den senere Hovedgaard og øvrige Gaarde derpaa, hele Groskæmark, ligeledes et Enemærke, den halve Del af Nexelø og meget sammenhørende Gods i Føllesløv[1]). Endelig var der ingen Grænse for Udparcelleringen; Jorderne

[1]) Scr. VII. 55, 62, 67: Item curia principalis habet quinque garsæde, qui habent agros et prata ex illis duo bool curie principalis, tali condicione, quod in autumpno laborent per IV. dies qualibet septimana, et triturabunt post autumpnum II. marchas siliginis pro semine. 69: curia pr. Swenstorp . . . . in Swenstorp sunt octo inquilini dicti Gardsæder quotidie laborantes, qui non dant aliam pensionem interim quod laborant. Item in Grønolt sunt decem inquilini dicti gardsædher, qui eciam laborant, non dantes pensionem aliquam interim quod laborant.

kunde udstykkes i de mindste Lodder, kun maatte der ikke derved lægges Hindringer i Vejen for Fordelingen og Opkrævningen af Skatter.

Vi træffe paa følgende Navne paa Jordbrugene: Curtis er en ældgammel Betegnelse for en større Gaard, i det Mindste en Brydegaard[2]), jfr. Scr. VI. 426: »hic (Hæthenstath) habet mensa nostra curtes 4 villicorum«; disse dyrkede i alt 18 ℔ Gulds Jord. Curtes vare ofte de ældre og udflyttede Gaarde, om hvilke en Torp dannede sig og som havde et særegent Navn. I Lunds Dødebog findes saaledes: Obiit Ingimar laicus, qui curtem Wesum dedit Sancto Laurentio; anniversarium Guthsercs, qvi dedit Sancto Laurencio curtem et molendinum Werpingi[3]).

En mere almindelig Betegnelse for en større Gaard er i den ældste Tid Mansio (der i Lunds Dødebog findes nævnt sidste Gang 1267). Mansio havde ofte et særegent Navn: mansio quæ vocatur Tumæholmæ, quæ dicitur Myruthorp, Phaterstorp, Akætorp[4]). De dyrkedes alle af Bryder[5]) og kunde have endog 6 coloni under sig.

47. Af disse enkelte større Gaarde opstod de saakaldte Hovedgaarde, curiæ principales (stundom capitales). De findes næppe før ind i det 14de Aarhundrede. I Skaane nævnes de saaledes første Gang 1317, da Præsten Ascer

---

[1]) Scr. VI. 423, 431. 432.

[2]) Scr. III. 477 (villicus de Wæsum), VI. 425, 426, 427.

[3]) Scr. III. 449, 455.

[4]) Scr. III. 484, 519, 546. VIII. 16 (mansio, quæ Kiærgaard dicitur).

[5]) Scr. III. 476, 522, 577. Reg. 498. (1199) mansionem suam Alexstathe cum agris pratis et silvis et 3 mansis et dimidio et omnibus pertinentiis suis absque familia. Scr. VI. 157 synes at skjælne mellem curia og mansio: bona mea in Hærstæde wæstræ & Brønby østræ situata videl. unam curiam in H. cum suis pertinentiis nullis demptis et unam mansionem in Brønby cum pratis, agris et uno fundo, ceterisque sibi adjac., nullis demptis. Sorøbogen slaar disse Begreber sammen, jfr. Scr. IV. 468: mansionem seu curiam, det Sidste sandsynligvis som den yngre Betegnelse. Gaarden i Alexstathe hedder saaledes curia (478).

ved St. Michaels Kirke i Lund testerer »unam curiam principalem cum 4 coloniis etc.[1])«. 1319 træffe vi derpaa en Pantsættelse af en saadan Gaard, og efter den Tid nævnes de hyppigt. I disse to første Exempler siges ikke, at Gaarden var Ejerens Sædegaard, hvad de dog hyppigst, om end ikke altid, vare[2]).

Hovedgaardene benyttes af Bisperne til Sæde for deres Lensmænd; der var saaledes i Følge Roeskildebogen i hvert af Bispens Len en Hovedgaard. Af disse anføres der ingen Landgilde; Indtægten deraf gik da enten helt til Lensmanden, eller denne skulde gjøre Regnskab derfor[3]). Dette afhang sikkert af det enkelte Lensbrev[4]). De oprindelig spredte Jordbrug ere saaledes af Bisperne blevne samlede til større Gaarde. Dette kunde ske ved, at mindre Gaarde nedlagdes. Saaledes havde Brode Hovedgaard rejst sig dér, hvor der i Følge den gamle Træbog havde været 1 Brydegaard, 4 Landbo- og 4 Gaardsædestavne. — Det er derhos værdt at bemærke, at Hovedgaarden ofte ikke har rebedret Jord. Hovedgaarden i Asnæs i Ods Herred havde saaledes Jord, som laa skilt fra Byens og var urebet; af dette havde dens 14 Gaardsæder Jord. Slavslunde Hovedgaard i Slavslunde Len havde foruden 2½ Bol Jord tre Ornumme, i hvilke der kunde saas 27 Pd. Sæd. Lækkinge Hovedgaard i Lækkinge Len havde 2 Bol Jord foruden Rud og

---

1) Dipl. Svec. III. 342.

2) D. Svec. V. 46. (curia pr., in qua meam facio residentiam.)

3) At der enkelte Steder findes flere Hovedgaarde i ét Len og der da svares fast Landgilde, har sin særegne Grund. Disse vare nemlig oprindelig Lensgaarde, men da de to faste Borge Dragsholm og Hjortholm bleve Centra i Bispens Lensadministration, nedlagdes Hovedgaardene i Oplandet om disse, og de bleve Brydegaarde.

4) Biskop Jakobs Testament 30. Mai 1350. Item Nicolao Unit unam marcham annone et cum hoc dimittimus sibi exactionem nostram Hastorp pro 20 ℳ arg. in quibus sibi tenemur, donec per redditus eiusdem sibi integre fuerint persolute et postea ad dies suos de confidentia capituli pro pensione competenti.

Ornumme[1]). En Hovedgaard Pilegaard nævnes 1337 i Solbjerg i Flakkebjergherred; den havde Jord i et Ornummebol og udenfor dette »Stwejordh in Toweland«[2]). Hovedgaarden staar saaledes ofte med et Jordtilliggende ved Siden af Landsbyens, hvilket da enten er det, der var Gaardens, før Landsbyen opstod, eller — hvad der navnlig er Tilfældet, hvor det Erhvervede er Rud — Jord, som er tillagt Gaarden ved Opdyrkning.

48. De Gaarde, der uden at være Sædegaarde dyrkedes under Ejerens specielle Opsigt ved et af hans Tyende, en Forvalter eller Ladefoged i Nutidens Sprog og i Datidens en Redesvend, kaldtes »grangiæ«, Ladegaarde. Disse vare naturligvis især de tæt ved Hovedejendommene liggende Gaarde[3]); saaledes nævnes i hele den store Roeskildebog kun én Grangia, nemlig Bispens paa Bidstrupgaard (ipsa curia, quæ est grangia episcopi, habet terram pro 3 aratris, S. 64.) Klostrene kunde dog i den ældste Tid have Grangier paa fjærnere Steder. Sorø Kloster havde ved Aaret 1200 Grangier i Slagelse, Lynge, Gudum, Bjergby, Ondløse, Vedby, Asserbo og Eiby. I Reglen var det da Brødre, som dyrkede disse Gaarde med egne Hænder, naar Klosterordenen ellers tillod det[4]). I Klosteradministrationen rangere efter Grangien de fjærntliggende større Gaarde med tilliggende Landboer — de saakaldte mansiones exteriores[5]).

[1]) Scr. VII. 7, 11, 18 (Moselens Hovedgaard med Lykkefenkt jfr. p. 29 fyengtenjort), 30, 62.

[2]) Scr. IV. 507.

[3]) Scr. IV. 469: videns autem venerabilis pater Absalon possessionem illam (Slauelsebo) fratribus aptam pro grangia, eo quod erat monasterio vicina.

[4]) D. A. M. I. 46.

[5]) Scr. 566, 567: Locum ipsum Sore — grangias vestras Slaglose Lynghe etc. — similiter exteriores mansiones videlicet Snærthinge, Ubby, Hagneleff, Glostrup, Wininghe etc. cum adjacentibus terris et concoloniis suis.

V. Kapitel.

Gejstligheden.

(Gejstlighedens Skattepligt. Privilegierne, deres Erhvervelse, Stadfæstelse og Fortolkning.)

---

49. Om Gejstlighedens Stilling i Landets Forvaltning og særlig om dens Pligt til at deltage i Udredelsen af Skatter, findes i den ældre Middelalder ikke noget almindeligt Lovbud. Bag de talrige specielle Privilegier for de enkelte Instituter ligger vistnok skjult, at Standen i Almindelighed var skattepligtig, men denne Hovedsætning er saa overskygget af Undtagelser og saa overgroet af specielle Benaadninger, at det modsatte Princip næsten synes gjældende. Standen er i denne Henseende stillet paa en usikker Basis, som let forvoldte Splid. Medens paa den ene Side Skattefriheden kun bygger paa det enkelte Priv. og i sidste Instans hviler i Kongens Haand, — et givet Tilsagn, der ikke forpligter hans Eftermand, — er Gejstligheden paa den anden Side dog ikke underkastet Vilkaarlighed ved Overholdelsen af de erhvervede Begunstigelser, — baade politiske og moralske Hensyn lode Kongerne opretholde Privilegierne.

De eneste Bestemmelser af almindelig Natur, der give Regler om gejstlig Skattefrihed, ere Jydske Lovs Artikler 9—11 i Tredie Bog, — ellers hvilede Alt paa specielle

Privilegier. Jydske Lov sætter her den Jord, som Klostrene have erhvervet før det »general Concili war, thær Innocencius pauæ hafthæ« (1215), som fri for Leding, og dermed utvivlsomt for al Skat, og den giver den Præst, som lever i Cølibat, Ret til at have ét Bo frelst uden al Landredsel. Udenfor disse Tilfælde er Kongen raadig over, hvo der skulde have Skattefrihed; dog tilbagekaldes ikke tidligere givne Benaadninger. Disse Regler maa antages for de over hele Landet gjældende. I Kong Magnus's Frdg. for Skaane 1340 § 3 og Kong Eriks 1356 § 3 udtales det saaledes, at Sognepræsten skal have ét Bo, som fra Kirkens Grundlæggelse har været tillagt denne, skattefrit tilligemed det derpaa boende daglige Tyende[1]).

50. Ville vi i øvrigt kjende Gejstlighedens Skattepligt, maa vi gaa til Privilegierne og undersøge, om de Gejstlige sædvanlig have været skattefri, eller om dette hørte til de særegne Benaadninger[2]).

Allerede i det 11te Aarh. er der tilstaaet gejstlige Stiftelser Skattefrihed. Oplysning om et af de ældste Privilegier haves efter min Formening i et Brev af 1135, hvorved Kong Erik Lam skjænker Lunds Kirke en Del Jordegods, »som han er raadig over og som ikke kan fravristes af nogen ved Lov«; han bestemmer, at disse Ejendomme skulle være skattefri og aldeles frelse for al kgl. Ret, og heri efterligner han, hvad hans Forgængere Svend, Magnus og Knud tidligere have skjænket[3]). Kongen

---

[1]) Priv. for Vejle 1327: omnes et singuli præter dom. rectorem eccle sie ibidem, qui fundos ibidem apud eos in villa vel mansiones habuerint seu emerint, omnes solutiones — supportent et exsoluant.

[2]) Det bør bemærkes, at her nærmest omhandles de Gejstliges Skattepligt med Hensyn til de direkte og ordinære Skatter; om de indirekte og extraordinære, saavel som om den ved Privilegierne tilstaaede Sagefaldsret, Vragret osv. maa henvises til vedkommende Steder i det Følgende.

[3]) Suhm V. 650: Terras has a justicia regali immunes et omnino liberas esse volumus ad imitacionem earum, quas dederunt felicis

siger her, at Kong Magnus eller, hvis han ved Knud tænker paa Knud den Store, da allerede denne har tillagt Lunds Kirke Immunitet.

Det ældste endnu kjendte Privilegium, hvori Skattefrihed indrømmes gejstligt Gods, er imidlertid Knud den Helliges Priv. af 1085, da han tillagde den endnu ikke færdigt byggede St. Laurentius Kirke i Lund en stor Mængde Gods og bød, at Alt hvad der heraf med hvilkensomhelst Ret tilkom Kongen, skulde tilfalde Provsten og de andre Gejstlige, dog med Undtagelse af følgende tre Ting, at den, som mistede sin Fred, skulde kjøbe den igjen af Kongen og ikke af de gejstlige Herrer, skjønt hans Gods forbrødes til dem, at den, som forsømte Leding, skulde bøde til Kongen, og at arveløst Gods tilfaldt ham. Disse Privilegier ere omtrent de samme som dem, Kong Niels 1117 gav til St. Knuds Kirke i Odense. — I det 12te Aarh. uddeles Privilegier hyppigt; af disse kan mærkes Priv. for Skovkloster 1140 og for Esrom af 1148. Klostrene have ofte skyldt den Omstændighed, at de ere oprettede af Kongerne paa gammelt kongeligt eller fyrsteligt Gods deres vidtstrakte Privilegier. Esrom Klosters Ejendomme vare saaledes gammelt Krongods. Prins Buris opretter (1163) Tviskloster af sit Fædrenegods, og Vidskøl Kloster kan tilskrive sine store Privilegier, at det grundes paa Valdemar I's Fædrenegods.

51. De gejstlige Instituter, som Kongerne tillagde Privilegier, vare først og fremmest Bispesæderne, hvortil sluttede sig Domkapitlerne med talrige og vidtstrakte Friheder. Dernæst vare Klostrene rigt begavede, navnlig de sjællandske, af hvis Privilegier der er bevaret os et overordentligt stort Antal. Af Kirker vare ikke mange særligt benaadede — naar der da ikke til dem knyttede sig et Kloster eller Kapitel; — i Byerne nogle, paa Landet vist ingen. Andre

---

memorie predecessores nostri Sweno, Magnus et Canutus, reges catholici. — Om Fortolkningen af Ordet Justicia se foran S. 32.

gejstlige Stiftelser synes ikke at have været beskyttede ved Privilegier. Præsterne vare jo i Følge Jydske Lov skattefri af den Gaard, de drev; ikkun sjældent findes andre Gaarde, der ere henlagte til Præstens Bord, skattefri. 1293 gav dog Kong Erik noget Gods, som Ridder Jens Kanne havde lagt til Præstens Bord i Løderup i Ingelsted Herred, fri for Innæ, Stud, Leding og al kgl. Tynge. Mange Hospitaler (i et Testament af 18/11 1268 nævnes endog 14 Hospitaler i Jylland), Fattighuse og Skoler vare vel doterede med Jordegods, men først i det 14de Aarh. finde vi dem privilegerede, saaledes faar Puggaard ved Ribe Privilegier 1304, Helligaandshus i Flensborg 1325, og St. Nicolaj Hospital i Kallundborg 1327 (Aahus Hospital dog allerede 1252).

52. Der havde efterhaanden uddannet sig en Bevillingspraxis med Hensyn til Meddelelsen og Stadfæstelsen af Privilegier. Allerede Jydske Lov siger, at de engang erhvervede skulle blive ved Magt, og det udtales i Abels og Kristoffers Forordninger, at alle Privilegier, nye som gamle og fremtidige, for bestandigt skulde blive i Kraft[1]). Der har paa den Tid maaske næppe været nægtet Stadfæstelse paa Privilegier, men det synes som der ofte er forlangt Betaling derfor. I den nyborgske Frdg. af 1282 § 12 bestemmes det, at alle Kongens aabne Breve og Privilegier skulde blive ved Magt, med mindre Kongen paa Rigsdagen kunde godtgjøre, at de med Føje burde tilbagekaldes. Der ligger i disse Ord udtalt, at Privilegiernes Bevarelse i sidste Instans dog skulde hvile i Regjeringens Haand.

Ved Kongens Tronbestigelse maatte Privilegierne stadfæstes, hvorfor Alle søgte til ham for at erholde saadan Konfirmation. Stiller man Privilegierne i kronologisk Orden, vil man snart se, hvilken Mængde der falder i Kongernes

---

[1]) Frdg. 1251 § 12, Kristoffers Frdg. § 3: Omnia privilegia antiqua et nova et in futurum legitime danda in perpetuum inviolabiliter conseruentur.

Tiltrædelsesaar. Efterhaanden som Kongen drager frem paa sin »Eriksgate«, uddeler og fornyer han Privilegier; man kan af deres Dateringer udfinde hans Vej. Men ogsaa til andre Tider vil det findes, at de Gejstlige trænge sig om Kongen for at faa deres Privilegier stadfæstede. I Aarene 1268 og 1269 falder saaledes en hel Gruppe af Privilegier, for Klostrene i Esrom, Æbbelholt, St. Marie i Roeskilde, Vidskøl, Løgom og Sorø og for Aarhus og Roeskilde Domkapitler. Der ligger heri et sikkert Udtryk for, at Stridighederne med Jakob Erlandsen og Pave Clemens ere ved at sagtnes. Kong Erik havde i September 1267 gjort Paven betydelige Indrømmelser, og Kardinal Guido, der var sendt for at dømme i Tvistigheden, blev hjemkaldt. Pave Clemens døde derpaa i Novb. 1268, og 1269 gjør Kong Erik yderligere Skridt til Forsoning hos Kurien i Rom[1]). Der er vist ikke Tvivl om, at den anførte Række af Privilegier staar i Forbindelse med samtlige disse Skridt til Forsoning.

Først efter Aarhundredets Udgang mærkes der en virkelig Uvillie hos Kongen mod at stadfæste de givne Friheder. I Aaret 1300 konfirmerer Kong Erik vel Esrom Klosters Privilegier, men udtaler udtrykkeligt, at Saadant kun skal gjælde til han med sit Raad har overvejet, hvad der vil være at foretage med dette og de øvrige Klostres Fribreve. Striden med Johan Grand var da paa sit Højeste, og de anførte Ord vise, at Kongen uforknyttet har Regjeringstøjlen i sin Haand. Han tænker øjensynligt paa bestemte Forholdsregler for at indskrænke eller i hvert Fald regulere Gejstlighedens Friheder, — og hans Planer gaa maaske endnu videre. De gjældende Skattebud vare da forældede. Skatterne vare ulige fordelte, og kun ved hyppige extraordinære Paalæg erholdtes tilstrækkelige Midler til Dækning af Landets Udgifter. Da Kong Erik 1302 giver Randers Borgere Told-

---

[1]) Pal.-Müller, Studier til Danmarks Historie i det 13de Aarh. 4de Stykke p. 52 ff. (Vid. Sel. Skr. hist. og phil. Afd. IV. 368).

frihed, hvorhen de kom, tager han det udtrykkelige Forbehold, at Privilegiet kun gjaldt, til han bestemte at tilbagekalde dette og andre Kjøbstadprivilegier om saadan Frihed[1]). 1304 udkommer da ogsaa en Forordning, som aldeles forandrer Ledingsbyrdens Fordeling. De anførte Ord i Esrom Klosters Privilegium ere vel tilføjede af Kongen i Kampens Hede, men de vidne vistnok tillige om en Plan til i Almindelighed at gribe ind i Gejstlighedens Skatteforhold. Da Freden sluttes med Johan Grand og Paven 1303, udsteder Kongen et almindeligt Brev om, at alle Bisper, Klærker, og alle fromme Stiftelser, der vare bestemte til Gudsdyrkelse eller Fattiges Trang, skulle være fri for alt uretligt Krav og Undertrykkelse og Tynge og nyde de gamle og rette Friheder[2]). Disse Ord ere saa omfattende og Udtrykkene saa mistænkeligt almindelige, at det Hele synes som en Forsikring uden Betydning, der er aftvungen Kongen efter hans Nederlag. I Frdg. 1304 § 8 lover Kongen da ogsaa kun at overholde de givne Friheder, forsaavidt de ere Riget gavnlige og ikke stride mod Gud og Ret; selve Privilegierne eller sikre Kopier deraf skulde derhos forevises[3]). I de første Aar derefter indlader Kongen sig slet ikke paa at konfirmere Klostrenes Priv. Før ved Aaret 1308 findes ingen bekræftede, men da er man besynderligt nok kommet ind paa den gamle Bane, og en stor Mængde Klostre faa deres Privilegier fornyede, saaledes St. Claras og St. Agnetes Klostre

---

1) Jfr. hermed Hertug Kristoffers Priv. af 1307 for Halmstad: omnia eadem jura, que singule ville forenses regni dacie de dilecto fratre nostro et domino rege dacie habere dinoscuntur, cupimus et concedimus per presentes, donec aliud cum eisdem duximus faciendum.

2) Terpager, Ripæ 182.

3) De literis et priuilegiis, que handfæst dicuntur, promissum est, quod cum ipsa priuilegia per se vel eorum certa transscripta fuerint presentata, omnia et singula, que corone regnj et communitatj proficua fuerjnt et vtilia, Deo autem et jurj non contraria, stabilia habeantur.

i Roeskilde, og Klostrene Esrom, Tvis og Æbbelholt, samt 1310 Slangerup Kloster.

Derimod har Kongen naturligvis benyttet sin Frihed til at stadfæste Priv. eller undlade dette, naar det syntes ham tjenligt. Da Ribe Bispestol i Aaret 1313 stod ledigt, konfirmerede Kongen Bispesædets Privilegier, dog skulde Friheden kun gjælde, til den ny Bisp var valgt, hvorved Kongen utvivlsomt vilde paavirke Valget. Da dette faldt ud efter hans Ønske, stadfæstede han Privilegierne fuldkomment[1]).

53. Naar saaledes en hel Stand var skattefri, om end ikke for alle sine Godser, saa dog for det langt overvejende Antal af disse, naar det endelig var den Stand, som besad de største Jordegodser og dernæst stadigt forøgede disse ved at de skattepligtige Jorder formindskedes, er der vel Grund til at spørge, om Landets Finantser kunde taale denne Forringelse i Indtægter. Maatte der ikke aabnes nye Indtægtskilder eller de givne Friheder beskjæres? Dette var en absolut Nødvendighed. Staten var nødsaget til at paalægge extraordinære Skatter, med Hensyn til hvilke Gejstlighedens Skattefrihed ikke gjaldt, — hvad der skal blive vist i det Følgende. Ligesom alt Spørgsmaal om Ledingsfrihed ophørte, naar Fjenden faldt i Landet, saaledes ansaas Skattefriheden ikke gjældende, naar der i Landets Nød paalagdes overordentlige Afgifter.

54. Vi skulle til Slutning gjøre opmærksom paa, at de vundne Friheder paa andre Maader vare beskaarne.

I. Privilegierne blive for det Første ofte kun tilstaaede mod Vederlag[2]). Jeg tænker ved dette egentlig ikke paa, at vedkommende gejstlige Stiftelse ofte maa love at holde en bestemt Messe, skjønt denne Forpligtelse dog ogsaa har

---

[1]) Kinch, Ribe 149—151.

[2]) Herved sigtes naturligvis ikke til Brevpengene, jfr. Haandf. 1326 § 31: privilegia — gratum et absque precio, sallario scriptoris antiquitus consueto duntaxat excepto, renouentur.

en Værdi og stundom en betydelig, som da Kannikerne i Roeskilde 1241 maatte love at holde for Kong Erik en evig Messe ved et særligt Alter. Men Kongerne have ofte ved Overdragelse af Jordegods faaet Vederlag for et meddelt Privilegium. Saaledes afstod Skovkloster 5 Bol paa Møen til Kong Valdemar I for Eftergivelse af én Nats Hold, og 1209 fik det Frihed for alt kgl. Hold imod Afstaaelsen af en Gaard i Ristorp paa Falster. 1180 betingede Kong Valdemar sig i et Priv. for Marie (St. Knuds) Kirke og Kloster i Odense, at noget af ham skjænket Jordegods skulde komme tilbage til hans Familie, hvorhos Brødrene skulde have 10 Vogne parate til hans Afbenyttelse, naar han kom til Odense. 1239 fik Kong Valdemar af Viborg Kanniker Jord paa Øen Aker til Vederlag for et Priv., og 1353 Valdemar Atterdag af Skovkloster ligeledes for et Privilegium Turebølle Ore, Faxinge og Præstø med sit Fang.

Derimod har det vist været mindre hæderligt at sælge Privilegierne — og dog har dette været i Brug. Det lægges især Abel til Last. Ry Kloster maatte 1237 betale ham, der da var Hertug i Sønderjylland, 53 ℔ Penge for sine Friheder og Ribe Bisp 1240 200 ℔ Penge for sine, hvorfor ogsaa Munken, som har nedskrevet Priv. i Bogen Oldemoder, fortørnet siger (S. 10), at man hellere skulde kalde det et Salg end en Gave. Den hæftige Munk, som har fortalt om Øm Klosters Oprindelse, opirres ligeledes ved Tanken om Abel, denne elendige Brodermorder, som fordrede 300 ℔ Penge af Klostret for de Friheder, som alle hans Forgængere havde tilstaaet det gratis[1]). Om de følgende Konger have ladet sig Privilegierne betale, kan ikke ses; dog har dette vel ikke været Tilfældet, efter at det var blevet slaaet fast i Haandfæstningerne, at Privilegierne skulde staa ved Magt. Imidlertid vides det, at Kristoffer II af Vidskøl Klo-

[1]) Scr. V. 262.

ster har forlangt en saa stor Sum Penge for et Priv., at det nødtes til at sælge Gods paa Læsø[1]). I Valdemar Eriksøns Hdfstg. 1326 § 31 bestemtes det, at der ikke maatte forlanges Betaling for Fornyelser.

II. Det kan dernæst ikke betvivles, at der ved Fortolkning af Privilegierne er anvendt enhver Regel og ethvert Retskneb, hvorefter saa lidt som muligt blev indlagt i Frihedsbrevet; den Sætning »non plus intelligitur datum quam expressum« har ikke alene været Hovedreglen, men den er bleven benyttet paa den spidsfindigste Maade. En Anvendelse af de strænge Fortolkningsprinciper haves f. Ex. i den Afgjørelse, hvorefter Ribe Bisp, uagtet han fra gammel Tid havde Ret til Halvdelen af den kgl. Indtægt af Ribe, undtagen Vrag, Forban og 40 Mark Sager, dog ikke oppebærer Hestetolden, fordi den, — skjønt ikke udtrykkeligt undtaget i Kongernes Privilegier —, dog var paalagt senere end de tre anførte, undtagne Indtægter[2]).

III. Det maa fremdeles antages, at Privilegiet aldrig ansaas at gjælde for andet eller mere Gods end det, Privilegiehaveren besad ved dets Erhvervelse. Man har i Almindelighed paastaaet, at Friheden maatte omfatte ogsaa de senere erhvervede Ejendomme, men det er ganske vist ikke Tilfældet i den her omhandlede Tidsalder. Man er vildledet af Udtrykkene i Privv. fra det 12te Aarh., hvor der i alt Fald stundom gaves Frihed ogsaa for fremtidige Erhvervelser. Saaledes i Priv. af 1117 for Knudsbrødrene i Odense og 1187 for Bispen i Slesvig[3]), ja Kong Valdemar gav endog 1170 Ringsted Kloster et Brev om, at Enhver,

---

[1]) Suhm XII. 422.

[2]) Oldemoder 2.

[3]) 1117 (jam collatis seu adhuc conferendis) 1187 (quos in præsentiarum habes sive in futurum tu vel tui successores juste et canonice habueritis).

som gav sin Hovedlod dertil, skulde være fri for al kgl. Skat og Skyld. Bisperne havde dengang endnu ikke den store verdslige Magt, de senere fik; Klostrene vare ikke mange, og man ønskede at beskytte dem i deres Opvæxt.

Denne Vidde havde Privilegierne imidlertid ikke i den følgende Tid. Det findes for det Første stundom i disse sagt, hvormeget Gods der skal indbefattes derunder. Saaledes lyder Priv. af 1180 for Knudsbrødrene i Odense udtrykkeligt paa, at kun det Gods var frit, som de ved gyldige Beviser kunde godtgjøre at have erhvervet ved Kjøb, Gave eller paa anden Maade inden den Dag, da Priv. udstedtes. Om dette Gods siger Absalon i sit Priv. af samme Aar, hvori Kongens Gave omtales, at det efter Vurdering svarede til 30 Bol. I Privv. for Helligaandshus i Flensborg bestemmes nøjagtigt, hvor stort det skattefri Jordegods maa være. 1325 og 1330 maatte det kun være Gods med en aarlig Afgift af 150 ℔ Kobberpenge, 1337 udvidedes det noget, dog maatte det ikke overstige 12 ℔ Sæd og 100 ℔ Penge i Indtægt.

I et stort Antal Diplomer fra de forskjelligste Tider bestemmes derhos, at kun de allerede erhvervede Ejendomme vare indbefattede under Friheden. Disses Antal er saa stort, at det ikke gaar an at antage dem for Undtagelsesbestemmelser; de lære os netop, hvad der var den gjældende Regel. Udtrykkene, der bruges, ere »det nu havende Gods«, »det hidtil erhvervede«.

Til Exempel: Esrom Kloster 1203 (omnes possessiones, quas habent in Hallandia sive a patre meo sive a fratre meo vel ab aliis bonis donatione vel emptione seu concambitione adepti sunt.) 1259, 1273 (noviter et antiquitus acquisitas) 1289, 1308 (quæ in præsentiarum habent) Æbbelholt Kloster 1288 (quæ in præs. habent) Ry Kloster 1237 (eatenus acquisitas). Aahus Hospital 1252 (quam habent) Puggaard ved Ribe 1304, 1326 (quæ in præs. habent) Aarhus Bisp 1298 (quos in præs. habet) Slesvig Bisp 1310 (bona et possessiones, quas episcopus — possederat usque in diem 15 vig. nat. St. Mariæ in autumno), jfr. Priv. for Ribe Kanniker 1246 (qui sunt canonici ripenses anno domini 1246 mense januario.)

Særligt bestyrkes Sætningen derved, at Privilegier ofte erhverves paa Tider, hvor der ellers ikke var Grund til at søge nogen Konfirmation — f. Ex. midt under en Konges Regjering; Hensigten hermed kan kun være den, at faa ogsaa de nyeste Erhvervelser skattefri. Dette udtales ogsaa. Sorø Klosters Priv. af 1234 omfatter saaledes »alle de Ejendomme, det besidder, saavel dem, som det har erhvervet af Esbern Nielsen[1]), som hvad det tidligere har havt«. Valdemar Sejr udvider Vidskøl Klosters Privilegier til at gjælde nogle nyerhvervede Godser, siden (1236) udstrækkes de til alle Ejendomme, erhvervede efter det generale Koncilium. Erik Menved gav 1299 noget Gods, som tvende Herrer havde skjødet til Kannikernes Bord i Ribe, frit for alle Afgifter, som han forhen havde gjort Kannikernes øvrige Gods skattefrit. Valdemar Kristofferson tillægger Sorø Kloster Skattefrihed særligt med Hensyn til noget Gods i Udesundby. Da Kannikerne i Aarhus havde solgt noget Gods i Giæfning for 500 ℔ Sølv, blev det af Kong Erik 1244 bevilget, at det Gods, de agtede at kjøbe for denne Sum, ogsaa skulde være skattefrit.

I den saakaldte Næstvedske Gavebog, som indledes med de af Konger og Bisper Skovkloster givne Privilegier, vil man ved hvert enkelt Priv. finde anført, hvilke Ejendomme der ere indbefattede under Frihederne. I Valdemar I's Priv. loves, at Gods til en Indtægt af 6 ℔, som de af en eller anden Grund maatte tilbytte dem for hvad de havde, ligeledes skulde være frit. I den efterfølgende Jordebog vil der endelig ved hver enkelt Besiddelse findes bemærket, om og naar den har erholdt Skattefrihed[2]).

Der forekommer næppe i hele Aarhundredet et konge-

---

[1]) Esbern Nielsen Snerling gav 1233 Sorø Kloster en Del Gods i Bringstrup og Ørslev. Scr. IV. 481.

[2]) Scr. IV. 337 ff. — 3:8 (Grimstorp ær frii for kgl. tyngæ), 392, 402 405 ff.

ligt Privilegium lydende paa Frihed for Gods, som senere erhverves. Derimod findes i et af Hertug Erik 1261 givet Priv. for Kapitlet i Slesvig de vide Udtryk: »omnes villicos suos et colonos suorumque successorum, quos ad præsens prædictum capitulum sive in futurum habiturum sit legitime et canonice vel ejus successores habuerint«.

IV. Privilegierne udfærdiges i temmelig ensartede Former med Hensyn til de Personer, der gjøres skattefri; stundom findes en speciel Begrænsning. Saaledes har Domkapitlet i Ribe først i Aarhundredets Slutning faaet Frihed for sine Landboer. Priv. af 1206 lyder paa »villici«, 1242 »villici in ipsorum mansionibus existentes«, 1252 i den ene Gjengivelse (Oldemoder S. 30) paa »villici et coloni«, men i en anden (Scr. VII. 330) kun paa »villici«. Er her nu en Forfalskning eller en Forglemmelse? 1299 og 1309 gjælder Friheden alle Bønderne.

55. Vi skulle til Slutning kaste et Blik paa Gejstlighedens Stilling i de to andre nordiske Lande for at se, om man i Danmark er gaaet videre i at tilstaa Gejstligheden Skattefrihed end i disse, eller om de trende Riger have holdt Skridt med hverandre.

I Sverrig var Skattefrihed anerkjendt endog i meget gamle Tider. Kong Sverker bekræfter 1200, at Kirkernes Huse og Jorder skulle være fri for kgl. Afgifter. Da til disse Ejendomme omtrent kunde regnes Alt det, der tjente Præster og Munke, synes Friheden at have en overordentlig Udstrækning. Denne Ret er maaske faktisk ikke altid bleven overholdt af Kongerne eller deres Embedsmænd, men Friheden bekræftes i ethvert Fald, saaledes 1281 af Magnus Ladulaas og siden af de følgende Konger. Ved hver Konfirmation udstraktes Gejstlighedens Privilegier til det Gods, den senere havde erhvervet.

I Norge var Forholdet derimod anderledes. De Gejstlige vare fra gammel Tid fri for Leding. Efter deres Stilling kunde de ikke forpligtes til at gjøre Krigstjeneste og

følgelig heller ikke til at deltage i Udredelsen af det Vederlag, som krævedes i Fredstider. 1277 blev denne Frihed nærmere bestemt saaledes, at alle Bisper, Abbeder og Klærker fritoges for Leding og Ærkebispen derhos havde Ret til at have et stort Antal Mænd ledingsfri. Hver Lydbiskop skulde have 40 Mand fri og hver Sognepræst to Personer af sit Hus. Da Magnus Lagabøter gav ny Lovgivning om Leding, hvorved denne, i Stedet for en personlig Afgift, blev en Skat paa Jordbrug, antoges Gejstlighedens Frihed at ophøre. Først i Retterboden 1308 (eller 1309) og 1311 optoges den gamle Regel om Ledingsfriheden, hvad der bør forstaas saaledes, at de Gejstlige fik saa megen Nedsættelse i Skatten af de Gaarde, de selv brugte, at den nye Fordelingsmaade ikke kom til at paaføre dem forøget Byrde. Deriimod opnaaede Gejstligheden aldrig nogen almindelig Skattefrihed[1]).

Det vil formentlig heraf fremgaa, at Gejstligheden i Danmark — trods dens utallige Klager — har været forholdsvis godt stillet. Dens Skattefrihed blev opretholdt, om end ikke som i Sverrig ved et almindeligt Bud, dog ved en stadig Konfirmation af de erhvervede Friheder; i ethvert Fald havde den langt større Begunstigelser end den norske Gejstlighed. Hvad endelig extraordinære Paalæg angaar, da maatte selv Sverrigs Gejstlighed finde sig i at udrede disse.

---

[1]) Aschehoug 91 ff. Nordstrøm I. 211. Reuterdahl II. 1. 239. II. 2. 645.

VI. Kapitel.

Herremændene.

(Fandtes en Adelstand? Retten til at tage »Mænd«. Herremandens Ledingspligt. Opfyldelsen af denne Pligt er en Betingelse for Bevarelsen af den privilegerede Stilling. Skattefriheden.)

---

56. Som en Stand maatte for en følgende Tid Adelen utvivlsomt nævnes, men er der Berettigelse dertil allerede i det 13de Aarhundrede? Kunne de Mægtige i Samfundet opfattes som en særlig Del af dette? Stand er nu ganske vist et Begreb med ubestemte Omrids; thi naar opstaar en Stand, og hvormange Stænder findes der i Nutiden? Naar en hel Klasse af Statens Undersaatter ikke blot økonomisk, men juridisk ere stillede forskjelligt fra deres Medborgere, findes der dog vist en Stand.

Før en Adel opstod her i Landet, var der en Kreds af store Slægter, mægtige ved Godsbesiddelse, ved Slægtskab indbyrdes, samt ved betroede Statshverv; men de vare skattepligtige som andre Undersaatter. Vilde de nu ogsaa gjøre deres borgerlige Stilling forskjellig fra disses, traadte de i et nærmere Forhold til Kongen som hans Mænd. De vare da som Bestanddele af en udvidet Hird, som den beskyttende Kongemagts Arme, der strakte sig over det hele Land. Her-

med var dog endnu ikke nogen Stand opstaaet; thi de vare kun Kongens Tjenestemænd og Landets Embedsmænd; deres Begunstigelse var kun grundet i denne deres Stilling, og ophørte de at tjene, da udslukkedes ogsaa Privilegiet og de vare atter Skattebønder, jfr. J. L. III. 7, at Herremanden, om han ikke gaar fuldrustet i Leding, skal være Innæbonde. Man kunde da opfatte Herremændene som en Bestanddel af Krigshæren. Denne Betragtning fyldestgjør dog vistnok ikke heller for det 13de Aarhundredes Vedkommende. Denne Embedsstand var for det Første ikke blot knyttet til Kongen, men til alle de Store, der havde Ret til at tage sig Mænd, Bisper, Grever, og Kongens Børn. Embedet var derhos arveligt, Søn efter Fader kunde blive Herremand, og, hvad der betyder langt mere end denne Mulighed, Arveovergangen var den sædvanlige. Dette ligger for det Første i J. L.'s Ord (III. 18): Oftæ warthær oc swa, at then iorth thær hærræ mæn køptæ oc then the hafthæ fyrræ æftær then døthæ gangær til skipæn swa sum fyrræ. Det kunde altsaa hænde, at Jorden ved Herremandens Død blev skattepligtig, og at hans Arvinger, særlig Livsarvingerne, vare almindelige Skatteborgere, men det Sædvanlige var det ikke. Den i Processen mod Johan Grand fremkomne Ytring, at Bispen havde søgt at gjøre Herremænd, hvis Forfædre fra ualmindelige Tider havde været skattefri, til skatpligtige Bønder[1]), synes ogsaa at antyde, at Arveovergangen var den sædvanlige; i det foreliggende Tilfælde skrev Kaldelsen til Herremand sig endog fra Arilds Tid. Efter det Anførte er det vist berettiget at anse Herremændene for mere end en Embedsstand; de vare en Stand i Staten, en Begyndelse til det 14de Aarhundredes Adelsstand.

---

[1]) Scr. VI 292: Insuper nonnullos homines Dom. Regis liberos et nobiles, quorum progenitores a tempore, a quo non extat memoria, semper extiterant liberi a servitute rustica, ad æqualitatem servitutis rusticorum redigere satagendo.

Da det almindeligste og mest betegnende Navn for denne Klasse Borgere var Herremænd, vil dette Navn udelukkende blive benyttet i det Følgende, men det bør i øvrigt erindres, at disse Privilegerede ofte vare Riddere (milites), eller de benævnes »barones«, »nobiles« osv.

57. Hvilke vare nu de Mægtige, hos hvem man saaledes kunde træde i Tjeneste? Vi lære det af J. L. III. 8, der tillige oplyser os om, indenfor hvilke Omraader disse »Herrer« kunde tage sig »Mænd«:

I. Kongen havde naturligvis Ret til at tage sig Mænd »yvær alt hans rikiæ i hwilt skipæn sum han wil«, og følgelig kunde han ogsaa tage dem i Hertugdømmet.

II. Hertugerne maatte tage Mænd i deres Hertugdømme, men ikke udenfor dette, jfr. Brevet, hvorved Halland forlenes til Kristoffer 1307: han maa ingen Tjenere tage uden sit Herredømme, han skal ingen tage i Tjeneste, som Kongen med Ed er forpligtet, uden hans Villie og Samtykke (Huitfeldt I. 334).

III. Kongens Børn eller Frænder eller Grever maa ej tage »uthen theræ eghæn ræt oc theræ læn«, altsaa kun i de Lande, som vare dem forlenede, eller i de Gaarde, de ejede, og

IV. Bisper ikke udenfor deres Bispedømme. I Aaret 1288 blev denne Regel tilsidesat til Gunst for Biskop Kristiern i Ribe, der paa Grund af sine mange Tjenester mod Landet af Kong Erik fik Ret til at tage sig Mænd ogsaa udenfor Bispedømmet[1]).

Foruden disse Bestemmelser, der nærmest gaa ud paa at drage Grænsen mellem »Herrerne« indbyrdes, var der imidlertid andre Forhold, der maatte lægge Baand paa Ret-

---

[1]) Oldemoder 24: Recipiendi homines in suum et ecclesie sue séruicium in dyocesi sua et extra damus et dimittimus liberam facultatem. Brevet er udstedt »de consilio et consensu dilecte matris nostre ac aliorum conciliariorum nostrorum«.

ten til at udpege af de skattepligtige Bønder Folk til Herremænd. Det hele Land var som bekjendt inddelt i Ledingslægder eller Skipæn; udtog man nu af dem en Mand til Krigstjeneste paa Herremandens Maade, »formindskedes Skipænet«. Man berøvede den Herre eller Styrismand, som ejede Skipænet, ledingspligtigt Mandskab, og Ledingsbyrden kom derhos til at hvile haardere paa de andre Hafnæbønder. De Mægtige indgik derfor Forlig om ikke at formindske hverandres Skipæn. Saaledes lover 1237 Hertug Erik, Kong Valdemars Søn, Ribe Bisp ikke at formindske hans Skipæn. Kom en Bonde og vilde sværge Huldskab og Troskab, idet han fordulgte, at han var fra Bispens Skipæn, skulde saadan Troskabsed være ugyldig[1]. Efter Valdemar Sejrs Død er der vist særdeles hyppigt bleven optagen Mænd til Kongsmænd eller Herremænd af de dertil Berettigede, thi Landet var fuldt af kongelige Børn og Frænder. Herved skete der hyppigt Indgreb i Skipænene. De Magthavende indgik da ved Frdgerne af 1251 og 1257 Kontrakter om at afskedige alle Mænd, de havde taget fra Andres Skipæn: »dom. rex et dom. Christoforus [dom. rex Christoforus], dom. archiepiscopus et omnes episcopi et comites resignant omnes homines ab homagiis, quos ab aliquibus navigiis dinoscuntur accepisse«. Jakob Erlandsen efterkom imidlertid ikke denne Forpligtelse; i al Fald beskyldes han af Kongen for at have taget sig og Kirken Mænd af Andres Skipæn[2].

58. Betingelsen for at de Privilegier, som knyttedes til Stillingen som Herremand, kunde skjænkes, var den, at Herremanden gjorde Leding som fuldt rustet Kriger (jfr. Kapitlet om Leding). At denne Pligt blev opfyldt,

---

[1]) Oldemoder S. 8: si ergo aliquis homo de nauigio suo ad nos venerit et fraudulenter nobis homagium fecerit, tacito hoc, quod sit de nauigio episcopi, uolumus tale homagium cassari et pro infecto haberi; dignum est enim, quod mendax precator carere debeat impetratis.

[2]) Scr. V. 586: quod recipit sibi homines ecclesiæ, qui sunt obligati alienis navigiis. 589: sumit homines de aliorum navigiis.

paasaa baade vedkommende Herre og Kongen, men kun Kongen kunde tillade Nogen at blive siddende hjemme. At denne Ret, som de gejstlige Herrer ikke vilde indrømme Kongen, virkelig tilkom denne, ligger for det Første naturligvis deri, at Kongen kun kan tillade Oprettelsen af en privilegeret, militær Stand paa Betingelse af, at den virkelig møder til Landets Forsvar, men tillige er den begrundet i det Hovedopsyn med Ledingspligtens Efterkommelse, som Kongen havde forbeholdt sig, hvormeget end Hærvæsenets Ordning i Enkelthederne var overladt til Undersaatterne. Saaledes have Ledingsbøderne fra den ældste Tid hørt til de Rettigheder, Kongerne ikke gave fra sig. Allerede Knud den Hellige bestemmer i sit Priv. for Lunds Kirke 1085, at uagtet Sagefaldet af Kirkens Gods tilfaldt de gejstlige Herrer, skulde Bøden for forsømt Leding tilfalde Kongen (»si expeditionem neglexerit, erga regem emendet«; Saxo: »detractæ expeditionis poenæ«). Der synes her nærmest tænkt paa den fulde Forsømmelse af Ledingen, men Priv. 1117 for Knudsbrødrene i Odense har det almindelige Udtryk »lethang withe« og saaledes alle Bøder i Anledning af Ledingen. I de saakaldte Husebygaarde havde Ribe Biskop vel al kgl. Ret i 3 Mark Sager, men ikke Ledingsbøder (se foran S. 21). Ligeledes forbeholdt Kongen sig ved Forleninger Ledingspengene eller de Afgifter, der svaredes, naar Leding ikke udgik. Af Jordebogens Hovedstykke ses, at Kongen havde 214 ✠ Penge af Hr. Woghæns Len, hvilket var Ledingspenge, thi den samme Afgift (220 ✠) anføres med sit Navn i Indtægtslisten. I en Dom af 1285 dømmes det efter forudgaaet Kjendelse af Vorthelnævn, at Ledingspengene i Sønderjylland ikke tilkom Hertugen, men derimod Kronen[1]); i det af Kongen kort efter udstedte Lensbrev til Hertug Valdemar[2]) udtales det derfor, at naar Kon-

---

[1]) Suhm. X. 1024.
[2]) Huitfeldt. I. 290.

gen og hans Raad »synes at udbyde Leding i Sønder Jylland eller synes at løse den for Penge, skal hans Villie ske, dog saa, at hvis Penge som gives for Løsen og Fetalie, som almindeligen kaldes Vpurgshaffne, og anden Tjeneste skal følge os«[1]). — Med dette Kongens Overopsyn med at Ledingspligten blev efterkommet eller at en Afløsningssum udrededes, har Kongens Ret til at bestemme, om nogen Herremand — han have hvilken Herre, han vil — kunde blive siddende hjemme, staaet i Forbindelse. De gejstlige Herrer vilde imidlertid, som sagt, ikke erkjende denne Ret. Allerede mod Jakob Erlandsen rejser der sig Beskyldninger »quód dat licentiam hominibus Ecclesiæ ab expeditione«. Imod Kongens Paastand om at den Bøde, som betales for forsømt Leding, skal gaa ind i Statens Kasse, gjør Ærkebispen gjældende, at dette hører til Lunds Kirkes Rettigheder, som han ikke vil give Slip paa uden efter Pavens Afgjørelse. Han alene kunde vide, hvilke Mænd der egnede sig til Ledingsfærd og kunde udholde saa store Anstrængelser; skulde han ikke have Ret til at bestemme, hvem der kunde blive siddende hjemme, og hvem der skulde gaa i Leding, kunde de ikke kaldes hans Mænd. Denne Ret har den umiddelbare Lensherre i Følge en gammel anerkjendt Sætning; hans Mænd tjene ham og ikke Kongen. Denne har fremdeles ingen Beføjelse til at lade dem sidde i sine Borge. Naar Kongen befaler, at de, som ikke have Heste, skulle gjøre Tjeneste i »Husene«[2]), frister han netop Herremændene til ikke at anskaffe Heste. Bispen maatte derhos have Ret til at holde en Mængde Herremænd hjemme, thi han havde Borge

[1]) I Lensbrevet 1307 tillægges der imidlertid Hertug Kristoffer Ret til Udbudspenge. Huitf. I. 334.

[2]) Ogsaa Kongens Mænd betingede sig Frihed for den lidet yndede Tjeneste i Borgene jfr. Frdg. 1284 for Sjælland § 9, for Skaane § 14: Kvnunghs mæn the sculæ æi nøthæs til at sitiæ burgh sætæ (ofnæ hus), for vtæn hær ær for land mæth vfrith oc almint both bivthæs wt.

og Fæstninger, der skulde bevogtes, og han havde mange Steder verdslig Myndighed, til hvis Hævdelse Mænd maatte benyttes[1]. I Johan Grands Proces møder dette Tvistens Punkt igjen, og Kongen maatte i det endelige Forlig overlade Bispen i al Fald Retten til Bøderne for forsømt Leding[2].

59. At Nogen saaledes optoges til Herremand, skete naturligvis paa en højtidelig Maade. Noget Brev derom er vist ikke bleven udstedt, thi saadanne Diplomer ere ikke blevne os overleverede, og de omtales heller ikke i Kilderne[3]. I det 14de Aarh. vare de derimod almindelige, og de synes endog at høre med til Formen for Optagelse i den nye Stand jfr. Brev af 1341, hvorved Kong Valdemar pantsætter nogle Herreder i det nordlige Sjælland til Roeskilde Bisp og dermed Rettigheden til »literarum daciones . . . . libertatum

---

[1]) Scr. V. 586; 589: Si Archiepiscopus . . non sumat homines de aliorum nauiglis, nec dare possit suis hominibus ab expeditione remanendi licentiam, et quod emenda, quam homines Ecclesiæ pro hujusmodi delicto soluere consueuerant, fisco applicetur. — Ad quæ respondit Archiepiscopus, quod hæc sunt jura Lundensis Ecclesiæ, quæ nec potest nec vult dimittere sine judicio Romani Pontificis, 593, 598, 599.

[2]) Scr. VI. 365: Forslag af Johan Grand § 8: item si expeditio necessaria immineat, per Archiepiscopum de hominibus et familia ejus fiat, et non per regem, et si qua poena vel mulcta propter defectum vel delictum in hominibus ipsius infligenda fuerit, Archiepiscopus eam imponat, jusque exinde proveniens pertineat ad eundem. — Pontopp. Annales II. 89: Item, qvod si vocatus in generali placito incolarum Lundensis diæcesis ad expeditionem pro defensione dicti regni præfati homines Archiepiscopo et Ecclesiæ Lundensi contumaces fuerint, vel deliqverint in præmissis, Archiepiscopus ipsos puniat et compellat; si vero in hoc negligens fuerit, vel remissus vel prædicta commiserint ejus mandato, conniventia vel concessu, nostram, in quos deliqverint, juxta leges paternas sentiant ultionem.

[3]) Huitfeldt omtaler allerede Adelsbreve fra Valdemar I's Tid, men den anførte Formular (I. 147), der skal stamme fra saa gammel Tid, hører sikkert hjemme i det 14de Aarh. (jfr. dog Stemann, Retshistorie 96).

scilicet quando bondones vel alij meliorare voluerint suum statum«[1]), ved hvilke Udtryk der hovedsagelig maa være ment Breve om Optagelse i Herremændenes Stand. Den vilkaarlige Paastand om, at Nogen var Herremand, kunde naturligvis ikke frigjøre denne for Skattepligt. Ogsaa i denne Henseende har der imidlertid vist oftere fundet Urigtigheder Sted. Naar Kong Erik Menved indkrævede Skat og Skyld hos en Bonde, plejede Johan Grand — det beskyldes han i det mindste for — stundom under Trusel med Ban at forbyde Enhver at søge Saadant hos Bonden, der var hans Mand; hvis Bispen skulde have Ret hertil, vilde han kunne unddrage alle Kongens Bønder fra Skattepligten[2]).

60. Medens Herremanden havde den strænge Forpligtelse til at møde som Kriger ved Hæren, var hans Gods — dette er Hovedreglen — ledingsfrit og skattefrit. I Følge J. L. III. 7 skulle Kongens eller Bispens Mænd, hvad heller de have ét Bo eller flere, have fuld Vaaben og fare i Leding paa egen Kost. Herremændene kunde saaledes eje flere Gaarde, og de havde Ret til at kjøbe saameget, de vilde, uden at forøge Ledingspligten, fordi de redede fuldt ved selv at vove deres Hals for Kongen og for Landets Fred (III. 18). Men denne Frihed gjældte dog kun de Gaarde, som Herremanden enten selv beboede eller drev med Bryder; J. L. III. 11 siger udtrykkeligt, at Herremandens Landboer ikke vare frelse, med mindre Kongen ved Privilegium gav dem fri. Hvis Herremanden derimod ikke havde »fuld Plovs«

---

1) Kbhvns. Dipl. I. 79.

2) Scr. VI. 293: cum ex parte Regis a quodam rustico suo debita exigebantur servitia, inhibuit idem Archiepiscopus sub poena excommunicationis, ne quis cujuscunque conditionis præmissa ab eo exigere præsumeret, aut levare, dicens ipsum rusticum esse hominem, quod si facere sibi fas esset, singulos et omnes Regis rusticos a servitiis regi debitis abducere posset pari ratione. S. 301: loquitur de quodam rustico in genere, non tamen credit, se de aliquo rustico injuriam Regi fecisse.

Land, kunde han fæste, indtil han havde saameget Jord, uden at svare Leding af, hvad han lejede. (J. L. III. 15).

At Herremanden var fri for **Skatter**, følger af den hele Stilling, han indtog; han fyldestgjorde i Følge J. L.s Ord for sin Pligt mod Samfundet ved at vove sit Liv for det. Hans Skattefrihed kan imidlertid ogsaa bevises af andre Data[1]); det ses saaledes af det ovenanførte Sted af Processen mod Johan Grand, at det at være Herremand var nok til at slippe for Skatter; thi Bispen havde ved Paastand om, at Bønderne vare hans »Mænd«, hindret Fogeden i enhver Indkrævning. Af Analogien af Budene om Leding fremgaar, at Friheden ikke udstrakte sig til Fæstebønderne, medmindre de ved speciel Benaadning af Kongen vare fritagne for Skattepligten. Saadanne Privilegier ere dog ikke bevarede. Det 14de Aarh.s Adelsbreve lyde alle paa, at samtlige Bønder skulde være fri, ogsaa Landboen og Gaardsæden, og der skete da ligesaa stor Formindskelse af Skattegods ved den tiltagende Adel, som den, Gejstlighedens voxende Magt havde medført i det 13de Aarh. I det 14de Aarhundredes Slutning blev der derfor afsluttet Kontrakter mellem Kongen og Adelen om ikke at formindske det skattepligtige Bøndergods. Af nogle Artikler fra Kong Olavs Tid ses det, at Adelen, skjønt den ikke efter Loven var forpligtet dertil, havde lovet ikke at kjøbe Bøndergods fra den Tid, Artiklerne affattedes, og til den første Rigsdag i Nyborg. I Følge Dronning Margrethes Brev af 1396 § 5 til Fyen og Jylland lovede Adelen senere, at den ej skulde til sig tage eller kjøbe noget Bondegods eller i nogen Maade formindske Kronens Indgjæld, indtil Kong Erik blev myndig.

I det 13de Aarh. har der næppe bestaaet nogen Forpligtelse for Herremændene eller Gejstligheden til ikke at kjøbe skattepligtigt Bondegods. Det kan derfor ikke Andet end forundre os, at Erik Menved finder Grund til at be-

---

[1]) Jfr. Kbhvns. Stadsret 1254 art. 13, 1294 art. 22.

skylde Johan Grand for, at have erhvervet Bondegods for Kirken. Den Dristighed, hvormed Ærkebispen svarer, at Saadant ikke skal nægtes af ham, da han i Følge den gjældende Ret har fuld Beføjelse dertil og heller aldrig forhen har hørt nogen Klage derover, viser temmelig sikkert, at Kongen i dette Punkt har Uret[1]).

[1]) Ser. VI. 293: Terras rusticorum Regis plurimorum, a quibus ipsi Regi annuatim certæ pensiones debebantur, pro pecunia emerat, eo ipso Regi redditus exinde debitos prorsus evacuando. 301: respondet: non negat se aliqua bona ad usum Lundensis Ecclesiæ emisse juxta morem Patriæ a temporibus, a quibus non extat memoria, observatum, sicut alii Episcopi et quicunque alii tam Clerici, quam Laici emere consueverunt, nec super hoc unquam audivit alicujus inhibitionem et querimoniam esse factam: et vellet, quod plura satis ad usum Ecclesiæ comparasset et acquisivisset justo modo.

VII. Kapitel.

Kjøbstæderne.

(Kjøbstædernes Oprindelse. Axel- og Strandkjøbinge. Kjøbstædernes Herre. Begyndelsen til Kjøbstadinstitutionerne. Beskyttelsen. Kjøbstadfreden. Civitas og villa forensis. Jordskyld. Lagkjøb. Midtsommersgjæld.)

---

61. Det kan ved et stort Antal af de danske Kjøbstæder paavises, at der, forinden Staden rejste sig, paa samme Plet laa en Landsby med Landsbyinstitutioner, Markfællesskab osv.; for at tage et Exempel af Jordebogen finde vi i denne endnu Landsbyen Saxtorp, hvor senere Saxkjøbing opstod. En Mængde af Kjøbstædernes Retsforhold lader sig derfor udlede af denne Oprindelse. Det er den nyeste tydske Opfattelse, fremsat og forsvaret af Maurer[1]), at de fleste tydske Kjøbstæder ikke alene have indtaget tidligere Landsbyers Plads, men at selve Kjøbstadretten og Byinstitutionen er oprunden som Udvikling af Landsbykommunen. Hvis man nu udelukkende vil søge Kilden til Kjøbstadinstitutionerne ogsaa her i Landet i Landsbyerne, gjør man sig vist skyldig i énsidig og af den tydske Forfatter paavirket

---

[1]) G. L. v. Maurer, Geschichte der Städteverfassung in Deutschland. 1869—70.

Opfattelse. Man bør sikkert i hvert Fald være opmærksom paa, at medens mange Kjøbstæder ere oprundne af Landsbyer, hvor Agerdyrkningen er Hovedsagen og Markfællesskabet det ledende Forhold, skylde maaske de fleste Fiskerlejet deres Oprindelse. Ved Fiskerlejerne haves liden Jord, benyttet navnlig til Kreaturernes Græsning, ikke til Dyrkning; Beboernes Hovederhverv er Fiskeriet. — Denne her fremsatte Adskillelse findes ogsaa i Lovene[1]). I Thord Degns Art. 45 bestemmes det saaledes, at Prisen for Øl i Axelkjøbing ikke skal være over 10 Ører for Tønden, men i Byer, som have Havne, hvad andetsteds kaldes Strandkjøbinge, ikke over 1 ℔. Prisen sættes saaledes lavere i Strandkjøbingen, hvortil Grunden maa være den, at der i Byer, hvor der haves den største Konkurrence og største Tilførsel, skal findes den laveste Pris. Bestemmelsen angaar et lidet betydende Forhold, men den antyder et almindeligt. I Strandkjøbingen har der rørt sig et langt friere Handelsliv, paavirket ved de talrige Besøg af Fremmede og ved Beboernes egen Færden omkring i Landene. Denne Antagelse bestyrkes ved en anden Bestemmelse. I Priv. for Odense 1477 § 8 bydes det, at alle Jorder og Grunde, som ligge inden Odense Freds Steder og Markeskjæl, skulle være fri for alle Tynger, saasom Innæ og Stud, og de samme Jorder skulle ikke skiftes som Strandkjøbings Jorder, men som almindelig Lands Lov udviser. Meningen hermed kan kun være, at den Sætning, at Kjøbstadjord var Løsøre og skulde behandles som saadant paa Skifte, ikke skulde finde Anvendelse i Odense By, medens den derimod var gjældende Regel i Strandkjøbinge, — hvor den af Handelsomsætningen følgende hele Forskjel i Formuebestanden havde medført den ovennævnte Regel.

At disse Strandkjøbinge skulde kunne optage Institutio-

---

[1]) Jfr. hermed Regesta 730: ut in foris et portubus super rebus quascumque comapraverint vel quocumque modo habuerint, immunes sint et liberi a thelonii exactione.

ner eller Retsforhold fra Landsbyerne, med hvilke de ingensinde have havt noget at skaffe, synes ikke rimeligt. Der vil i dem umuligt kunne vise sig saa jordbundne Forhold, og Forskjellen mellem Jordbesiddere og Jordløse kan ikke faa Betydning. Vi skulle ogsaa i det Følgende se, at mange Forhold stille sig forskjelligt i Strand- og Axelkjøbingen. Her skal kun anføres som karakteristisk for Strandkjøbingenes ældste Privilegier, at Kongen maa sørge for at sikre Byen den nødvendige Jord til Græsning af sine egne Overdrev og Ejendomme, ligesom han maa tillægge dem Ret til at samle Kvas og Vindfælder i sine Skove. Borgerne i Svendborg maatte saaledes græsse deres Kvæg og samle Brænde paa Thurø. Faaborgs, og Steges Indbyggere maatte benytte den Forte om Byen, som de havde havt paa Kong Valdemars Tid o. s. fr. For disse mindre Byer vare disse Rettigheder af overordentlig Betydning, og de konfirmeres i Besiddelsen deraf i alle de meddelte Privilegier.

62. Den umiddelbare øverste Herre over alle Kjøbstæder har oprindelig alene Kongen været. I Begrundelsen af denne hans Ret mener jeg, man bør skjelne mellem Strandkjøbingen og Torvkjøbingen. Kongerne havde fra gammel Tid en Ret over alle Havne; de maatte have Tilsyn med disse Landets Døre og kunne skaffe sig Kundskab om, hvem der fór ind og ud af Landet[1]). Af samme Grund havde de fra gammel Tid en Ret over alle Færgesteder. Vi se saaledes paa flere Steder i Jordebogen opført en Afgift af Færgen. Af Getæsby paa Falster havdes der 10 ℔ Sølv »de conductione navium«. Ved Vordingborg af »transitus« 18 ℔ Sølv. Ved Varnæs i Sundeved

---

[1]) Scr. VI. 285. Balivis suis et præcipue in locis circa portus marinos districte, ut decuit, præcipisse, ne hujusmodi nuntii — impedirentur. Quidam balivus ipsius regis Aslonem nuncium — arrestavit.

en Afgift af »transitus maris« og paa Femern af »Feriee« 46 ℔ Penge aarlig. At Færgefarten over Bælterne har været i Kongernes Haand, ses af Privv. 1288 for Knudsbrødrene i Odense og 1328 for Munkene i Sorø Kloster; Kongen giver dem fri for Afgift ved Overgangen over Bælterne. Ligesaa hedder det i Priv. 1314 for Tvis Kloster, at ingen af dette Convent skal betale hos nogen Færgested eller Toldsted (jfr. for den følgende Tid N. D. M. VI. 317 »Medelfart til Byskat og af Færgen 100 ℔« og flere Steder). Af et Aktstykke fra Kong Olavs Regjeringstid ses, at det var Kantslerens Ret at oppebære al Indtægten af Færgerne (»de jure cancellarii est habere omnia passagia dicta feriestæde in regno«).

Retten over Færgestederne er kun én Side af den almindelige Højhedsret, som Kongen havde over alle Kyster særligt over Havnene. Ingen havde Ret til at oprette Havne uden Kongen. Naturligvis var der Anløbssteder overalt ved Kysterne, ved Fiskerlejerne, men »aabne Havne« eller »almindelige Havne«[1]), hvor enhver Gjæst kunde tage ind, lade, losse og sælge, kunde kun Kongen have. I et Brev af 1292 overlader Kong Erik til Bispen i Aarhus og Kannikerne Havnen Norsminne (hvor der endnu er en lille Havn og Færgefart til Thunø), da de havde til hinanden grænsende og sammenhængende Jordbesiddelser paa begge Sider af Udløbet af Kysingfjord, saaledes at alle Søfarende, som kom til dette Sted, skulde svare Told og anden kgl. Afgift til dem, ved hvis Grund de landede og lossede[2]). Heraf fremgaar formentlig, at ikke det at have Jordbesid-

[1]) Priv. for Greifswalde 1320, 1338 (applicandi omnes publicos portus regni Daciæ, portus quoscumque communes exire volentes).

[2]) Scr. VI. 398, 411, 430. Concedimus eis et eorum successoribus, ut naute omnes et singuli, qui ad predictum locum venerint, eis ad quorum possessiones declinaverint et in quorum bonis res suas reposuerint, de omni jure nostro tam thelonio quam aliis juribus regalibus de cetero respondeant.

delse ved Havet og i øvrigt naturlige Forhold til at tjene som Anløbssteder for Skibe, var Adkomst til at have en Havn. Naar Roeskilde Bisp derfor opfører i sin Jordebog, at han i Baarseherred har 2 Havne, af hvilke han har Told, Kinvik og Sandvik, maa disse enten være usurperede eller indrømmede af Kongen[1]). Blandt Beskyldningerne mod Jacob Erlandsøn er ogsaa den, at han har bygget en Kjøbing paa Kirkens Grund og bemægtiget sig Kysten og taget Told og Vrag. I Følge det Foranførte er det formentligt ikke noget fyldestgjørende Svar, naar Ærkebispen herimod erklærer, at Kirken skal bestyre sin Grund saaledes, at den ikke lever af Rov og Tynger paa Fattige, men af lovlige Indtægter, den ved egne Midler kan forskaffe sig[2]).

I Følge det Udviklede maa det antages, at Kongen havde den umiddelbare Ret over alle Kjøbinge, der tillige havde Havne (Th. Degns »portum habentes«). De anførte Omstændigheder kunne imidlertid ikke begrunde, at Kongen har Højhedsret over Axelkjøbingen. Ses hen til de tydske Lande, var det dér en almindelig anerkjendt Statsgrundsætning, at kun den, der havde »Heerbann«, kunde anlægge Byer. I Reglen maatte selve Kejserens Samtykke haves, senere kunde Rigsfyrsterne bygge Stæder, men den blotte Grundherre var aldrig berettiget hertil[3]). Dette var begrundet i, at Byerne sædvanligvis vare befæstede med Murværk eller Planker; kun Landets Fyrste var berettiget til at anlægge Fæstninger eller til at omgive Landsbyer med Mure. — Det er ikke rimeligt, at andre Regler i denne Tidsalder have været gjældende her i Norden. Der var fra gammel Tid maaske anlagt Fæstninger af Private eller højt-

---

1) Scr. VII. 7, 8. Habet episcopus 2 portus dictos hafuen, de quibus habet thelonium, videlicet Kinwik et Sandwik).

2) Scr. V. 586, 598. Quod occupat littora maris in territorio ecclesiæ et recipit de stationibus, quæ ibi fiunt, thelonium et res tempestate appulsas.

3) Maurer I. § 6.

staaende gejstlige Embedsmænd, som vare forblevne i disse eller i Embedets Besiddelse — men med Kongedømmets stiltiende eller udtrykkelige Samtykke. Kongen var i øvrigt Landets Krigsherre med Ret over alle Fæstninger og udelukkende Ret til at anlægge nye. Kong Kristoffer anklager derfor Jakob Erlandsøn for, at han har anlagt 3 nye Fæstninger, hvad denne dog benægter. Han havde kun bevaret dem, som han modtog, da han besteg Bispestolen, og han mener, at det var hans Pligt at vedligeholde dem og forbedre dem. Af samme Grund vil han forsvare, at han har bygget en Axelkjøbing (villa forensis). Gejstligheden skal styre sine Godser saaledes, at den lever af lovlige Indtægter, den ved sin egen Forsorg kan forskaffe sig[1]). I disse Ord har Bispen dog næppe givet noget fyldestgjørende Svar. Han indrømmer, at han har anlagt en ny By, og han synes at sætte Spørgsmaalet herom i Forbindelse med Retten til at anlægge Fæstninger. Da nu Bispen dog ikke — selv om der tilkom ham mange kongelige Rettigheder over sine Besiddelser — herskede som Konge over disse, og da endog ved Bortforleninger af Lande et stort Antal af disse øverste Majestætsrettigheder bleve forbeholdne, kan jeg ikke antage Andet, end at Bispen kun efter indhentet Samtykke kunde bygge Borge eller Byer. Vare mange af vore Byer end ikke i egentlig Forstand Fæstninger, vare de dog omgjærdede og afsluttede Distrikter, som kunde lukkes og i en Hast gjøres befæstede. At der i Tiden efter den her behandlede Periode maaske har gjældt andre Grundsætninger herom, skal ikke

---

[1]) Scr. V. 598. Quod nullum castrum fecimus, sed domos, quas ante nos recepimus, ut fidelitas nostra requirit, meliorationibus conseruare intendimus, ut tenemur, quod nulli facit præjudicium nisi eis, qui inuidiæ stimulis agitantur contra ecclesiam. Per hoc solutum est, quod ædificat villam forensem. Tenentur enim prælati taliter ecclesiarum bona ordinare, ut non ex rapinis et grauaminibus pauperum, sed ex justis reditibus viuant sua sollicitudine procuratis.

benægtes, men da var ogsaa mangfoldige andre Dele af Regjeringsmyndigheden gledne ud af Kongernes Haand. Da nu de fra vor Periode bedst bekjendte Exempler paa, at Byer havde en anden Dominus end Kongen — Næstved, der var Skovklosters, Kjøbenhavn, som var Roeskilde Bisps og Aahus Lunds Ærkebisps — alle vare overdragne ved særegne Gavebreve, have vistnok alle Byer oprindeligt hørt umiddelbart under Kongen. Bogense og Nyborg, der vare anlagte paa kongeligt Gods og gik i Arv i Kongeslægten, ere sikkert enten udtrykkeligt overdragne til vedkommende Fyrste eller ved stiltiende Sanktion indrømmede ham[1]).

63. Vi have set, at Kjøbstæderne navnlig opstod af Landsbyerne og af Fiskerlejerne. Vi skulle nu søge at udfinde, hvilke de Forhold ere, der omskabe Byen eller Lejet til en Kjøbing med helt andre Institutioner.

Det hører til de ældste Tider, at den, der har Brug for en Vare, selv henter den, hvor den forfærdiges, eller den, som har den at sælge, rejser fra Dør til Dør. Omsætningen bliver snart et saadant Led i de borgerlige Forholds Ordning, at man forlanger, at der gives et bestemt Sted, hvor man, i det Mindste paa én bestemt Tid om Aaret kan udvexle de gjensidige Fornødenheder med den gjensidige Overflod. Der opkommer da Markeder. De samme Forhold ville medføre, at denne fælles Salgstid ikke blot findes en eller nogle Gange om Aaret, men at der er Steder, hvor Salg og Bytte sker igjennem hele Aaret[2]). Paa dette Sted opstaar da, naar det rette Ly er bragt tilveje — thi paa det beror Omsætnin-

---

[1]) Jfr. hermed Odhner, Bidrag till Svenska Stadsförfattningens Historia, Ups. Vet. Soc. Årsskrift 1861. 140.

[2]) Olai Petri Svenska Krönika (utgifven af Klemming, S. 41): haffua the ock inga stora köpstader hafft, vtan hwar landzende hatfuer hafft sin besynnerlige marknadz stadh, huilken the kallade köpung epter som gambla laghböker vthwijsa. Ther haffua bönderna kommet till hoopa och byytt theras warur, then ene med then andra. Odhner l. c. 117.

gen, at der er Fred for det borgerlige Erhverv — Kjøbstaden. Handel og Omsætning er saaledes det egentlige Grundelement i Kjøbstaden, i hvis Navn dette allerede er udtalt — i det danske Ord Axelkjøbing, Torvkjøbing og det latinske villa forensis[1]).

Den opvoxende Kjøbstad maatte, som sagt, finde sig et Ly —, for det Første et Sted, som ikke var udsat for fjendtligt Indfald. Kort før vor Tidsalder havde imidlertid Landets Kyster været hærjede af Vender og Sørøvere. De talrige Byer, som nu opstod, lagde sig derfor forsigtigt i den inderste Vig af en Fjord eller skjult i en Havbugt eller af en foranliggende Ø — de østjydske Byer inderst i Fjordene, Nakskov helt inde i Nakskov Fjord — og flere Kjøbstæder fæstede Bo i nogen Afstand fra Havet men med et Udskibningssted ved dette. Efterhaanden som Landets Kyster bleve sikrere, følte Byerne imidlertid Nødvendigheden af at bo Havet saa nær som muligt; de flyttede. Heraf den Mængde Sagn om Kjøbstæder, der have flyttet deres Leje.

Men ogsaa paa anden Maade maatte den begyndende Kjøbstad skaffe sig Ly. Saalænge der ikke ved Loven blev skjænket det fredelige Handelserhverv en særlig Beskyttelse, maatte de Handlende søge Tilflugt hos dem, der vare mægtige til at skaffe det Ly. Saaledes havde allerede Markederne — de første Forløbere for Kjøbstæderne — hyppigt været holdte om en kongelig eller biskoppelig Borg eller ved

---

[1]) Jeg kan nemlig ikke ansee den Fortolkning af Betegnelsen »villa forensis« for rigtig, at derved forstaas en By, som udgjør en særegen Retskreds, en By med et Ting. Forum betyder i Middelalderens Sprog i al Fald her i Landet saa godt som udelukkende et Torv, og villa for. er baade en Oversættelse af og oversættes i meget gamle Aktstykker ved Axel- eller Torvkjøbing. — Det bør iøvrigt bemærkes, at Torv og Ting stod i nær Forbindelse med hinanden, thi Retten — ialfald »Politiretten« — sattes meget ofte paa Torvene. Ogsaa i de svenske Byer nævnes en Ret »ute å torgeno«.

et Kloster eller en Kirke. Man ser da det Særsyn, at Markederne med al deres Lystighed og Tummel drage sig hen til en Kirkes Mure eller endog indenfor disse, hvorfor Kirkens Indvielsesdag eller dens aarlige Festdag for dens Helgen eller Søndagene ere Markedsdage[1]). De religiøse Hensyn maatte vige for det verdslige, paa bedste Maade at benytte Sammenkomsten af de Kirkesøgende og den ved slige Tider herskende Fred. Ogsaa Torvene holdtes om Helligdagen[2]). I Ungarn blev det i det 11te Aarhundrede for at skaffe Liv i Kjøbstadnæringen paabudt, at Torvene skulde holdes om Søndagen, og paa denne Ugedag finde vi ogsaa stundom Torvene afholdte hos os. Det synes, at Kongerne have ansat denne Dag til Torvedag, naar Byen ikke havde meget Andet at støtte sin Tilværelse til. Saaledes skulde Torvet i Æbeltoft i Følge Priv. af 1301 holdes hver Søndag. 1317 blev det henlagt til Onsdagen, men dette har vist ikke kunnet svare Regning, og 1356 finde vi det atter holdt om Søndagen. Imod denne Misbrug af Helligdagen hævede der sig imidlertid Stemmer baade hos os og i andre Lande, og der udgik Forbud derimod. Paa Kong Olavs Tid blev saaledes truffet den Bestemmelse, at der skulde udgaa et almindeligt Forbud i hvert Stift imod at Markederne holdtes om Søndagen. De maatte for Fremtiden kun holdes paa denne Ugedag fra Olavsfest til Mikkelsdag paa Grund af Høsten[3]).

Som et Exempel paa et Marked, der her i Landet har knyttet sig til et Kloster, kan nævnes det almindelige Marked, som holdtes hvert Aar i 14 Dage (fra 15de til 29de Juni) udenfor Æbelholt Klosters Mure, og hvoraf Munkene

[1]) Hüllmann, Städtewesen des Mittelalters. I. 287.
[2]) Maurer I. 285.
[3]) De nundinis dominicalibus. Respondetur, quod fiat generalis inhibicio in singulis dyocesibus regnj, ne fiant de cetero, nisi a festo Olavi usque Michaelis propter autumpnum.

havde al kgl. Ret, (Priv. 1258), men hvori den nærliggende Kjøbstad Slangerup søgte at gjøre det Indgreb.

Ved saaledes at slutte sig til den kirkelige Stiftelse have Torvene søgt at blive delagtige i den Fred, som herskede om det Gud indviede Hus, ved at slutte sig til Kongens Borge i den Fred, den kongelige Værdighed ydede, og ved at holdes paa Tingstedet, Beskyttelse af Tingfreden[1]). Det næste Skridt er imidlertid, at Torvet eller Markedet af Kongen faar en bestemt Ukrænkelighed, lig den, de nævnte Stiftelser og Tingene nøde. Dette er den saakaldte Torvfred, som vi finde omtalt allerede i Valdemars Sjællandske Lov II. 39: »Dræpær nokær man annær a tørghæ ællær beriær ær tho særær, tha a man for bardaghæ at bøtæ sum til kumær oc for sar oc for tørgh oc thæræ til fyrtiugh marc mannæn for tørgh frith oc swa mykæt kunungh«. Til den sædvanlige Straf lægges saaledes en betydelig Bod for Krænkelsen af Freden. Ikke længe derefter opstaar den almindelige Kjøbstadfred. Nærmest er den vel oprunden af Torvefreden, men ogsaa den Omstændighed, at Kongerne hyppigt opholdt sig i Byerne, har medført, at disse have faaet særegen Fred. Ligesom Valdemar Sejr siges at have indført en Fred, naar Kongen opholdt sig i vedkommende Landsdel, saaledes indførte han ogsaa en almindelig Byfred. I et Priv. for Randers Kjøbstad 1311 byder Erik Menved, at de Friheder, som de havde nydt paa Kong Valdemars Tid, skulde vedblive, saaledes at der i Sager om Drab og Vold og deslige skulde gaas strængt og omhyggeligt tilværks og bødes, foruden Bøderne til den Krænkede, 40 ℔ til Byen og ligesaa meget til Kongen. I Følge Jydske Lov III. 22 skal da ogsaa den, der gjør Vold eller dræber i Kjøbing, bøde foruden den

---

[1]) Priv. for Slesvig 1261 »in placitis et villis forensibus circumquaque eidem civitati adjacentibus forum celebratur, quod civitatis commodum videatur minorari« jfr. Danske Samlg. II. R. II. B. 233.

sædvanlige Bod 40 ℔ til den Krænkede eller hans Arvinger og 40 ℔ til Kongen. Det skal endelig erindres, at i Byerne skulde hyppigt alle Bøderne bødes dobbelt, saaledes at der foruden Bøden til Kongen tilfaldt Byen en ligesaa stor Sum.

Til Torvefreden knyttede sig den Beskyttelse, som Kjøbmanden nød paa sin Rejse til og fra Handelspladsen. Paa Slesvigs Borgeres Bøn gav Svend Grathe dem Ret til at modtage de udenlandske Kjøbmænd én Gang (om Aaret?), men da de derpaa bad ham om at unde dem Fred, tillod han, at Kjøbmændene maatte vende hjem i samme Fred, men for Fremtiden ikke komme uden med Kongens særlige Tilladelse og Lejde. Oprindeligt har Freden været grundet paa Kongens for hvert Tilfælde givne Lejde (jfr. om Forban i det Følgende).

Det ældste Spor til Kjøbstadrettigheder, den egentlige Grundkilde for saadanne, skulde efter det Anførte findes, hvor en Ret til Torv var tilstaaet. Det synes nu ogsaa af flere ældre Kjøbstadprivilegier at fremgaa, at de øvrige karakteriserende Rettigheder have knyttet sig til denne Ret som den oprindelige. I et Privilegium af 1140 giver Kong Erik Skovkloster: »forum villæ [Næstved] ac omnia fori jura cum omni justitia ac Danorum consuetudine nominatim autem 3 marcarum et 40 forisfacturam, quod ad regiam dignitatem pertinet cum debito Mitsomergjeld«, hvad der i Priv. 1239 udtrykkes saaledes, at Klostret har »forum in Næstved et cuncta jura forensia atque civilia tam 3 marcarum quam 40 marc. forisfacturam«. De øvrige Rettigheder knyttes saaledes til Retten til at have Torv. Samtlige Privilegier for Herrested i Fyen lyde ligeledes paa »leges et jura forensia, quæ ab antiquo habuerant« og saaledes i flere Privilegier[1]). — Det er til disse af Handelsforholdene medførte

---

[1]) Priv. for Kjøge 1288 (eadem jura, leges et pacis observantiam, quæ in civitate Roeskildensi plenius observantur) Æbeltoft 1317

Retssædvaner og Grundsætninger, der sigtes, naar der i danske og svenske Kilder omtales disse »gamle Statuter og Retsprivilegier«, der gjælde i Byerne, disse »leges civiles« og »consuetudines approbatæ« (jus dictum byrkeræth[1]).

64. Kjøbstæderne vare sande Indtægtskilder for Landets Herre. De talrige Maader, hvorpaa Kongen havde Indtægter af Byerne, bevirkede, at de vare i hans særlige Værn og beskyttede med Forkjærlighed i deres Rettigheder. Herved fremkommer da hele Kjøbstadbeskyttelsens negative Side, samtlige de Bud, hvorved Byerne hævdes som Eneherrer i Besiddelsen af de meddelte Rettigheder. Saaledes for det Første med Hensyn til Torve- og Havnerettigheder. Der maatte ikke holdes Torv i saa stor Nærhed af Byen, at der herved gjordes den Indgreb; Bonden i det omkringliggende Opland maatte tvinges til kun at søge Torv i Byerne[2]). Kjøbstædernes Eneret til Havne maatte derhos ikke krænkes. »Vi forbyde alle ulovlige Havne«, hedder det i Margretes Frdg. 1396 § 7. — »at Ingen have Havn uden ved Kjøbstæderne, som de af Arild haver været, og Kjøbstæderne blive ved deres Kjøbstadret, og at lægge ingen Told op i nogen anden Sted, men tolde i Kjøbstæderne.« I Priv. for Kjerteminde 1413 forbyder Erik af Pommern alle ulovlige Havne mellem Knuds Hoved og Fyens Hoved, fordi han vil, at hver, som Gods skibe eller udskibe skal, skal gjøre det i vore Kjøbstæder, som gammel Sædvane haver været, og ikke andet Sted. Forbud mod Landprang, hvorom der allerede i det 13de Aarh. findes Bestemmelser i den svenske Kjøbstadordning, udgaa her i Landet ikke før ind i det 14de Aarh., til hvilken Tid ogsaa Befalingerne om, at Haandværkerne kun maatte bo i Byerne høre

(dimittentes ipsis diem forensem in quarta feria cujuslibet septimane, pacem nostram tam super ipsis villanis quam super omnibus — frequentantibus denunciando) Slagelse 1348.

[1]) Jfr. Odhner l. c. 120.

[2]) Dipl. Svec. IV. 346. Priv. for Tønder 1354.

(den første Bestemmelse herom er Priv. for Tønder 1354). Endelig skulde Kjøbstadens Birkeret agtes, saa at ingen af dens Borgere maatte søges udenfor Byen. 1290 byder Kong Erik, at ingen Nævninger eller Sandemænd af Landet maa forurolige Nyborgs Borgere, som kun skulle stævnes for Bytinget.

65. Der gjøres i Privilegier og Diplomer ofte Forskjel mellem civitates og villæ forenses — en Adskillelse, som gjenfindes i andre Lande, og i disse synes at have samme Mangel paa Skarphed i sine Grænser. Denne Forskjel findes t. Ex. ogsaa i Norge. Aschehoug og andre Forfattere have antaget, at kun de Byer, som vare fuldstændigt undtagne fra det omliggende Landdistrikts Jurisdiktion, kaldtes villæ forenses; civitates havde vel særeget Ting, men dette stod under Lag- eller Landstinget. Herimod har Keyser imidlertid allerede indvendt, at villa forensis ellers i Middelalderens Latin antyder noget Ringere end civitas, nemlig en Markedsplads. Han mener derfor, at Forskjellen maa fortrinligt sættes i, at civitas betegner en Stad, der tillige er Bispesæde, villa for. simpelthen en Kjøbstad[1]).

Ingen af de fremsatte Forklaringer kan vistnok hjælpe til Forstaaelse af Adskillelsen i Benævnelser her i Danmark. Kjøbstaden havde vist altid eget Ting, men dette stod i samme Forhold til Landstinget som Herredstinget, selv efter at Appelsystemet var uddannet; enkelte Byers »Landstingsret« er fra en langt senere Tid[2]). Endelig kaldtes ogsaa andre Byer end Bispesæderne civitates f. Ex. Kjøbenhavn.

For om muligt at udfinde, hvilket Princip der er fulgt ved at give Byen det ene eller det andet Navn, bør det af Kilderne godtgjøres, hvilke Byer her i Landet ansaas for civitates, hvilke for villæ forenses.

I Skaane var Lund civitas, og der fandtes kun denne; de øvrige Byer vare villæ jfr. Valdemar Eriksens Haandf.

---

[1]) Aschehoug 125. Keyser, Efterladte Skr. II. 181.

[2]) Stemann. Retshistorie 231.

1326 § 40: cives Lundenses ceterique villani villarum forensium plenam habeant facultatem . . . civitatem et villas eorum planctis, fossatis, muris . . . muniendi. Paa Sjælland ere Roeskilde og Kjøbenhavn[1]) og maaske Holbek civitates, men Næstved, Kjøge, Stege, Nykjøbing og de øvrige Kjøbstæder villæ forenses[2]). Paa de andre Øer nævnes Faaborg, Svendborg, Nyborg, Nakskov, Saxkjøbing, Stubbekjøbing som villæ for . . I Jylland fandtes af civitates Slesvig, Ribe og Flensborg (se disse Byers Stadsretter og Privilegier) og maaske Haderslev og nogle faa af de større Stæder, men Skive, Randers[3]), Æbeltoft, Vejle, Kolding og Aabenraa[4]) vare kun villæ.

Denne Adskillelse i Benævnelser bliver ganske vist ikke strængt overholdt. Indbyggerne i Smaakjøbinge kaldes ofte cives, i al Fald afvexlende med villani[5]), medens dog omvendt Borgerne i civitates næsten aldrig kaldes villani. Dersom man nu ikke aldeles vil nægte, at der findes disse to Klasser Kjøbstæder, hvilket f. Ex. Odhner nægter med Hen-

---

[1]) Se disse Byers Stadsretter og Priv. for Saxkjøbing 1337: cives Roeskildenses et alii villani aliarum villarum forensium. Priv. for St. Klara Kloster i Roskilde 1341: cum tota familia infra civitatem Roskildis, infra villas forenses vel in rure habitanti.

[2]) Jfr. de disse Byer givne Priv., og Priv. for Nakskov 1274: omnes leges et jura, quæ et quas villa Næstvedt & aliæ villæ forenses in Sialandia . . dignoscuntur habuisse.

[3]) I Traps Danmark hedder det rigtignok (II. 427), at Randers i Priv. 1311 kaldes civitas, men dette er urigtigt; den betegnes baade i dette og i Priv. af 1302 og 1321 som villa forensis. Hvad der har vildledet er følgende Ord i det nævnte Priv.: »pro omni violentia per quemcumque extraneum facta infra civitatem ejusdem villæ«. Enten er her civitas brugt i ganske særlig Betydning, eller snarest er der en Feilskrift (Brevet vrimler af slige Fejl) for limites jfr. Priv. for Kolding 1327 § 3: »super omnibus causis ad ipsos spectantibus infra limites villæ«.

[4]) Cypræi Annales 282 ff.

[5]) Af Priv. 1337 for Saxkjøbing fremgaar saaledes, at den egentlige Betegnelse for Borgerne er villani, men cives bruges dog afvexlende dermed.

syn til de svenske Byer[1]), men hvad man dog næppe tør gjøre med Hensyn til de danske, da mange af de gamle Kilder med Bestemthed fremhæve en saadan Adskillelse, henstilles Følgende som en mulig Løsning. Alle de Byer ere blevne kaldte civitates, som havde faaet en Ordning fra Oven, navnlig gjennem en konfirmeret Stadsret, medens de Byer, som havde indrettet sig som Kjøbinge paa egen Haand, men hjulpne af Privilegier kaldtes villæ forenses. I Byretterne finder man derfor saa godt som altid Betegnelsen »cives« og »civitas« brugt, medens Privilegierne lyde paa »villa« og »villani«. Denne Forskjel bliver jo saaledes ikke udvisket derved, at de villæ forenses tildelte Privilegier hyppigt lyde paa, at Borgerne maatte benytte samme Love, som Beboerne af civitates. Slangerup faar saaledes 1302 samme Frihed som Roeskilde, Halmstad 1327 som Lund og Helsingborg, Æbeltoft 1317 som Viborg og Aarhus.

66. Et Spørgsmaal, som er vigtigere end det foran behandlede, er imidlertid dette, hvad det egentligt er, som overføres fra den ene By til den anden. Var det de Bestemmelser, der angik Privatretten, eller var det de Rettigheder, som i nærmere Forstand vedrørte Handelen og Næringsvejene, Torvet og Freden, Politi og Orden osv. — eller var det endeligt Byens Forfatning? I Tydskland har man rejst de samme Spørgsmaal, og flere Forfattere, saaledes Maurer[2]), forsvaret, at kun Bestemmelserne om Torvet og Handelen tænkes overførte, Andre have tillige antaget en Reception af vedkommende Bys offentlige Ret, medens man i Reglen har forkastet, at de privatretlige Regler skulde anvendes. Kongen var jo baade i de germanske Stater og i Danmark ikke Lovgiver i privatretlige Forhold, der kunde ordnes uden hans Billigelse; ved Bestemmelser om

[1]) Bidrag till Svenska Städernas och Borgareståndets Historia före 1633. Upsala 1860. 16.
[2]) Städteverfassung I. § 50.

Administrationen kunde Kongen derimod være Lovgiver. Jeg kan imidlertid ikke antage Andet end, at Hovedsagen har været en Udvidelse til vedkommende Kjøbing af den i civitates gjældende Ret om Handel og Torv og Omsætning. Ofte henvises der udtrykkeligt kun til andre villæ, altsaa vel netop til de Retsforhold, som fandtes som fælles Moment i alle Kjøbstæder (jfr. det Foregaaende). I Priv. for Halmstad 1307 tillægges Byen saaledes »omnia eadem jura, quæ singulæ villæ forenses Daciæ habere dinoscuntur«. Priv. for Nakskov 1274 lyder paa, at Byen skal have »omnes leges et jura, quæ et quas villa Næstved & aliæ villæ forenses in Sialandia . . . dinoscuntur habuisse«. I Priv. for Kjerteminde af 1413 undes der Borgerne saadanne Privilegier som de af Svendborg og af Faaborg have. Hertil kommer endelig, at Privilegier for Kjøbinge netop henvise til de af Fredsbeskyttelsen og af Torvet og Handelen følgende Rettigheder. Priv. for Kjøge af 1288 lyder saaledes paa, at Byen skal nyde »eadem jura, leges et pacis observantiam, quæ in civitate Roeskildensi plenius observantur«, og Priv. for Slagelse 1348 paa, at Borgerne skulde i Kjøb og Salg nyde samme Friheder og Love som Roeskilde Borgere.

67. Naar Byerne som ovenfor paavist ofte rejste sig omkring private Besidderes Ejendomme, omkring Klostre, Bispegaarde og kongelige Borge, var det jo muligt, at der bestod det Forhold i Kjøbstaden, at Indvaanerne, som boede paa fremmed Grund, vare Fæstere eller Lejetagere af Jorden, der kun kunde overdrages og afhændes af Byens Herre. Det bør undersøges, om saadanne Forhold kunne paavises i nogen dansk Kjøbstad.

68. I Kjøbenhavns Stadsret 1254 § 3 bydes det, at de, som bo paa Bispens Grund, skulle betale i Jordskyld 12 Denarier[1]). Der var i Byen altsaa en bestemt Del

[1]) Stadsret 1254 § 3: Quicumque habitant in fundis dom. episcopi solvere debent pro Yorthskyld 12 denarios. 1294 § 106: Nullus habi-

af Grunden, som tilhørte Bispen. I den saakaldte Roeskilde Bisps Jordebog haves fra Slutningen af det 14de Aarh. en fuldstændig Optegnelse over alle de Indtægter, som Roeskilde Bisp, der var Byens Herre, havde af denne. Blandt disse er den eneste, som grundes paa Besiddelse af Jord, den saakaldte Jordskyld[1]). »Debitum dictum jortskyld dabitur semel in anno videlicet circa festum beati Johannis baptiste, videlicet 1 sterlingus de quolibet fundo et curia in plateis circa mare«. Vi faa altsaa at vide, at Bispens Grund udgjøres af Gaderne »ved Stranden«. Paa et andet Sted i denne Jordebog findes nu en Fortegnelse over disse Grunde, som begynder saaledes[2]): »Nota. Isti habent fundos seu terras proprias Haffnis in parte occidentali prope mare juxta fossata« og ender med: »De omnibus istis fundis sive curiis habeat dominus episcopus annuatim circa festum beati Johannis baptistæ debitum dictum jordskildh videl. sterl. de quolibet fundo et curia«. Det er altsaa sikkert, at der kun i disse bestemte Gader svaredes en Afgift af Jorden til Bispen[3]). Der er vel næppe Tvivl om, at Grunden her før Kjøbstadens Opkomst har været Bispens (eller Kongens) Eje[4]). Men denne var ikke længer privatretlig Ejer af Grundene. For det Første siger Jordebogen dem udtrykkeligt at være de anførte Besidderes »propriæ terræ«; for det Andet indeholder Listen Navne paa en Del Stiftelser f. Ex. Helligaands Hospital, Antvorskov Kloster, Nicolaj Kirke, Kjøbenhavns Kommune, og det er da lidet sandsynligt, at disse have lejet Jord af Bispen. Endelig taler den Omstændighed, at

---

tans in fundis episcopi removebitur de eisdem, dummodo censum ab antiquo inpositum solverit annuatim etc.

[1]) Scr. VII. 104. Kbhvns. Dipl. I 112.

[2]) Scr. VII. 72—75 Kbhvns. Dipl I. 92—97, jfr. om denne Fortegnelse foran S. 48.

[3]) Jfr. Jørgensen i Aarbøger for nord. Oldk. og Historie 1872. 258. Det bør dog maaske bemærkes, at Ovenstaaende var nedskrevet, før J.s Afhandling udkom.

[4]) Jørgensen l. c.

Bispen selv paa flere Steder i Listen nævnes som Ejer eller Panthaver for at han ikke var privatretlig Ejer af alle disse Grunde. I et følgende Stykke af Jordebogen[1]), hvori de Gaarde ere anførte, af hvilke Bispen har Lejeafgifter (redditus), gjenfinde vi da ogsaa dem, som i Følge den førstnævnte Liste tilhørte Bispen.

Det er hermed formentlig godtgjort, at den Jordgjæld, som tilkom Bispen af Byen, og som ikkun svaredes af ganske enkelte Gader, oprindeligt maaske har grundet sig i en Ejendomsret over Jorden, men at den allerede i den her behandlede Tidsalder kun var at anse som en Kanon af Grunden.

Kjøbenhavns Borgere vedbleve imidlertid ikke at have samme Frihed over deres Grunde. Allerede i Stadsretten af 1294 § 22 lovede de at ville lovbyde deres »fundi«, før de solgte dem, og da der 1296 havde været Tumulter i Byen, maatte de endog love at give Jordskyld af de Grunde, hvoraf der ikke tidligere var svaret en saadan; hele Indtægten heraf skulde tilfalde det Hospital, Bispen da havde begyndt at bygge[2]).

69. Vi gaa derpaa til en anden By og kunne ikke vælge i Flæng, da vi kun sjældent have Oplysninger om disse Forhold fra Middelalderen. Om Næstved haves dog maaske saadanne. I Følge Liber daticus monasterii Nestvedensis havde Skovkloster, som var Byens Herre, af hver Bod, som ej er tilfæst Gaard, 1 Engelsk og af hver Gaard ½ Grot i Toftegjæld. Herefter maatte Skovkloster antages at have ejet hele den Grund, hvorpaa Byen var anlagt. Dette lader sig imidlertid vanskeligt bevise af historiske Kilder.

---

[1]) Scr. VII. 100, 103. Kbhvns. Dipl. I. 111, 131.

[2]) Kbhvns. Dipl. I. 62: omnes fundos in villa nostra, de quibus prius census non soluebatur, nec non et quasdam terrulas extra fossata sitas juxta villam scotavimus ecclesie Roskildensi, ita tamen quod inhabitantes ipsos fundos eos inhabitent, et heredes eorum post ipsos et soluent 6 denarios de quolibet fundo annuatim etc.

Det Jordegods, Fru Bodil skjænkede Klostret ved dets Oprettelse, var især Land paa Susaaens højre Bred, nemlig i Lille Næstved, hvorimod hun paa venstre Bred i Landsbyen Store Næstved kun kunde skjænke Klostret Kirken, hvortil hun havde Patronatsret, en Gaard med tilhørende Jord, samt Maglemølle[1]). At Klostret senere har erhvervet Byens øvrige Grund, kan ikke oplyses, men sikkert er det, at det i sine Krav ikke har gjort Forskjel mellem Byens forskjellige Dele. (Ved Gjengivelsen af Priv. af 1289 anføres ogsaa i Jordebogen, at Næstved »nostra est ex utraque parti amnis«). Selv om nu hele Byen maatte være opstaaet paa Klostrets Jord, tillagde det sig dog aldrig Ejendomsret over Grundene. Disse kunde sælges fra Mand til Mand; saalænge Jordskylden betaltes, havde Klostret ingen Beføjelse over dem, ja, Klostret kunde, som det ses af flere Steder i Bogen, selv erhverve Ejendomme i Byen. Først ved et kgl. Priv. af 1290 gjøres der den store Indskrænkning i Borgernes Dispositionsret, at de skulde have Abbedens Samtykke til at sælge Grundene. Dette Bud indeholdt dog ikke mere end et stærkt Baand paa Handelen med disse; der tilsikredes Byens Herre Ret til at kontrollere, at ikke Herremænd eller kirkelige Stiftelser erhvervede Ejendomme i Byen; Salget var i øvrigt uafhængigt af Abbeden, og Kjøbesummen oppebares af Sælgeren[2]).

70. Vi gaa over til de Byer, som vare Konunglef (Krongods), og af hvilke man snarest maatte vente en saadan Afgift svaret. I Følge Roeskilde Bisps Jordebog (Scr. VII. 15) havde Bispen i Slagelse, som var Konunglef, foruden Lejeafgift af 4 Boder, i Jorthgyald St. Hansdag 14

---

[1]) Scr. IV. 362. Program for Herlufsholms Skole 1872, 6.

[2]) Foruden fra de ovennævnte Byer kjendes en Toftegjæld fra Flensborgs, Aabenraas og Haderslevs Stadsretter, men Bestemmelserne derom ere for faa til at man kan klare sig Afgiftens egentlige Væsen, om den svaredes af alle Huspladserne, om dertil hørte en Andel i Bymarken osv. I hvert Fald var det en Skat og ingen Lejeafgift; Borgerne ejede deres Grunde.

Gros, St. Olavsdag 8 Gros, Mortensdag 14 Gros, om Julen 28 Gros og 1ste Maj 8 Gros, men om denne Afgift svaredes af hele Byen, og hvorledes Bispen er kommen i Besiddelse deraf, da han ellers ikke havde nogen Ret over Slagelse (der anføres kun, at hver Bager ugentlig skulde give et Hvedebrød) kan ikke siges. Roeskilde var Konunglef, og af denne vides bestemt ikke at være svaret nogen Jordgjæld. Byens samtlige Afgifter i Slutningen af det 14de Aarh. opføres nemlig i Roeskilde Bisps Jordebog (S. 68), idet Byen paa den Tid hørte helt under Bispen, som foruden den ene Fjerdedel, han havde fra gammel Tid, havde faaet 3 Fjerdedele i Pant af Dronning Margrethe, — men der anføres ingen Afgift af Grundene. — I ingen af Byens Slesvigs Stadsretter omtales en Afgift af Grund eller Jord. Viborg var Konunglef, men en Jordgjæld omtales ikke i Privilegierne, hvorimod Kanniker og Kirker vare Ejendomsbesiddere af store Strækninger af Byen. Som Hovedresultat kan derfor vistnok siges, at Kongen i ingen af Landets ældste Byer, som byggede paa Konunglef, har fordret nogen Skat af Grunden. I de yngre Byer, som vare Konunglef, har Kongen derimod vistnok fordret en Grundafgift. Saaledes svaredes der i Lagheholm Toftegjæld og i Skanør en bestemt Afgift af hvert Bodested, se Priv. for Lybek fra Valdemar Sejrs Tid: »Quilibet habens ibi bodam hereditat eam super suos proximos, dummodo regi satisfaciat de loco«[1]), og disse Bodesteder gik ikke alene i Arv, men overdroges ved Kjøb og Salg, hvad der fremgaar af mange endnu bevarede Dokumenter herom. — Men selv om Kongen oprindelig ejede Grunden, hvorpaa Byen laa, var Jorden senere bleven de enkelte Bymænds, og Kongen fordrede sig aldrig betragtet som privatretlig Ejer af Grunden og Borgerne som Lejere. Hermed stemmer et Aktstykke fra en langt senere Tid fuldkomment. I en Sag paa Viborg Landsting 1592 finde vi en

[1]) Jfr. Sartorius, Geschichte der Hanse (2 Ausg.) II. 424. Lüb. Urk. II. 318.

Del Bymænd i Nibe indstævnede, fordi de havde bortskjødet nogle Jorder, hvorpaa deres Huse stode, uagtet disse skulde være Kronens rette Grund og Ejendom og Mændene havde fæstet dem af Kronen og givet Skyld til Aalborghus. De Indstævnte gjorde da den Indsigelse, »at fast alle Kjøbstæder her i Landet haver havt deres Oprindelse og Begyndelse af Fiskerlejerne, og udi adskillige Kjøbstæder endnu findes Gaarde og Grunde, som udredes aarligen Jordskyld af, og dog alligevel hvem Gaardene tilhøre, maa dem afhænde til hvem, de vil, dog Jordskylden uforkrænket; saa og efterdi almindelig befindes over alt Riget paa Fiskerlejerne slige Boder og Huse, som ikke uden aleneste udredes af Jordskylden til Kronen, og de, som samme Huse tilhøre, arve Arvinge efter anden og ej udrede nogen Stedsmaal eller andet deraf end Jordskylden til Kronen; er og dem frit for, naar de dertil trænger, det at afhænde, dog at Kronen ydes Jordskylden, og dersom slige Huse imod slig gammel Brug og Frihed videre Tynger skulde paalægges, er befrygtendes Fiskerlejerne da med Tiden at skulle ødelægges og tilintetgjøres, efterdi de haver ingen anden Brug dertil end hvis de have af Vandet, som de dog skal give dem, det tilhører, deres Rettighed af«. Landstinget vidste derfor ikke Skjøderne magtesløse at dømme, dog hvilke, som slige Huse haver eller her efter kjøbendes vorder, bør at være forpligtet til at lade dem, som de paa Husene boende haver, én efter anden indskrive i Kronens Jordebog for den sædvanlige aarlige Jordskyld[1]). I denne Dom er det da klart udtalt, at Kronen, selv om den fordrede en Jordskyld af de Huse, som vare byggede i Kjøbstæderne paa dens Grund, dog aldrig ansaa sig som privatretlig Ejer af Jorden.

Det ovenfor om Jordskylden i de forskjellige Kjøbstæder Fremstillede lærer os derhos, at denne Skyld i de Byer,

[1]) Utrykt. Findes i en Samling af Domme paa kgl. Bibl. Gl. kgl. Samlg. 1135 fol.

som havde en anden Dominus end Kongen, ikke var nogen oprindelig Afgift. I Kjøbenhavn svarede i den ældste Tid kun nogle Gader Jordskyld; i den øvrige Del af Byen var den senere frivilligt vedtaget af Grundejerne, og saaledes har det sandsynligvis ogsaa været i Næstved; i begge Byer er derhos en Forpligtelse til at lovbyde Grunden i Tilfælde af Salg til Byernes Herre af senere Dato; i Kjøbenhavn vedtoges den af Borgerne, og i Næstved befaledes den ved et Kongebrev. Begge Dele bære Vidnesbyrd om, at Kjøbstadborgerne efterhaanden tabte Mere og Mere af deres Uafhængighed.

71. Man har imidlertid af andre Omstændigheder ment at kunne vise, at Kjøbstadborgerne, især i de ældste Tider, ikke kunde opfattes som frie, fuldt berettigede Selvejere, men endog vare Trælle eller Vornede. Hovedargumentet herfor ere Bestemmelserne om Lagkjøb i de ældste sønderjydske Stadsretter, hvilke vise sig meget vanskelige at fortolke. Kongen har en særlig Afgift i Slesvig, som hedder Lagkjøb — siger den gamle Slesvigske Stadsret § 29 — med hvilken man tilkjøber sig Ret til at have Arvinger; dog skulle ikke Alle svare den, men kun gifte Borgere og alle Gjæster. Saafremt disse ikke have kjøbt denne Ret, medens de endnu vare saaledes ved Sundhed, at de kunde holde Vægtskaal og Vægt i Haanden, skulle de have Kongen til Arving og Arven tilfalde ham strax ved deres Død. I øvrigt bliver Arven Kongens, selv om Lagkjøb er betalt, naar Arvingerne ikke inden Aar og Dag ere komne tilstede.

Hermed stemme de øvrige Stadsretter overéns, og den Flensborgske (§ 11) afgjør al Tvivl om ogsaa indfødte gifte Bymænd skulde betale Afgiften, ved at sige, at de »uquænte bymæn« ikke skulle betale, før de quænæs. I den yngre Sl. Stadsret § 37 er Reglen forandret saaledes, at kun Ikke-Borgere og alle Gjæster ere pligtige til at erlægge Afgiften, medens derimod i Følge Haderslev Stadsret § 11 Alle, Gifte og Ugifte, der i Byen bo, skulle udrede Lagkjøb. A. D. Jørgensen har sidst søgt at forklare disse Ar-

tikler[1]), og da hans Fortolkning gaar videst i Retning af at underkaste Borgerne et oprindelig fuldstændigt Vornedskab under et Herskab, vil det nærmest være mod hans Fortolkning, vi ville komme til at vende os.

De Bestemmelser, som Jørgensen for at forsvare sin Anskuelse stiller sammen med Reglen om Arvekjøbet, ere den gl. Sl. Strets. §§ 65, 66, der sige, at der i Sager om voldeligt Overfald kun skal bødes halvt saa meget til en gift Borger som til en svoren Broder (frater conjuratus) og kun det Halve af Bøderne efter Reglerne i J. L. III. 32. Bestemmelsen minder derfor om det almindelige Retsforhold, der sætter den Frigivne og den Vornede halvt imod den fribaarne Adelbonde i alle offentlige Sager. Fremdeles sætter jo den ældre Sl. Str. §§ 15, 16 sex Grundejeres Ed lig Ed af 12 Gjæster eller saadanne »cives«, der ingen Jord eje, hvad der i Haderslev Byret § 28 derimod siges saaledes, at 6 Mænd af det højeste Lag, Vedkommende er i, gjælde i Vidnesbyrd lig tolv lagfaste Mænd. »Sammenholdes da disse tre Bestemmelser, synes der ikke at kunne være nogen Tvivl om, at jo den ældste Retsregel, i det Mindste i Slesvig, var, at enhver Fremmed ved at bosætte sig i Byen blev Kongens Vornede, saa han nød hans Beskyttelse for Retten, men til Gjengjæld opgav en Del af sin personlige Frihed, blandt Andet Retten til at efterlade sine Børn nogen Arv.« Denne Ret kunde dog, da Loven optegnedes, kjøbes ved en Afgift i levende Live. Bymændene ere altsaa to Slags, Kongens Vornede, som atter ere enten Fremmede eller gifte Folk, der ere fødte i Byen, men ikke have kjøbt Lag — og Lagbrødrene. Ved disse maa vel i en senere Tid forstaas Gildebrødre, men oprindeligt har det været en Betegnelse for Medlemmer af »Bylaget«.

Vi holde os foreløbigt til Reglen om Lagkjøbet, hvor

---

[1]) Aarb. for nord. Oldk. 1872. 298 ff. — Jfr. i øvrigt Stemann 408. Chr. Paulsens saml. Skr. II. 102.

vi møde den første Besynderlighed hos Jørgensen ved Fortolkningen af Ordet. Han forkaster uden videre K.-Rosenvinges Antagelse, at »Lag« betyder Lov, saa at det, der kjøbes, er Adgangen til at gaa med i »Lov« (Tyltered), at blive fuldt berettiget Borger; nej, ved Lag maa tænkes paa Bylaget, det borgerlige Samfund, i hvilket man er optaget, altsaa Lag i samme Betydning, som i Nutiden »Laug«, som Hafnælag, Fostbrødrelag osv. Nu er det dog vistnok noget kunstigt at betegne den Akt, hvorved man kommer ind i Laget, som et Kjøb af Laget. I Fredkjøbet kjøber man jo dog Freden, og rimeligst er det vel da, at man i Lagkjøbet tilkjøber sig Loven. — Afgiften skifter umærkeligt senere Navn og kaldes med en Affødning af den ældre Betegnelse Arvekjøb; men at der herved menes, at Arveretten og Arveloven kjøbes, kan vel ikke omtvistes. Slesvigs Stadsret forstaar heller ikke ved Lagkjøb en Optagelse i et Lag, men definerer det som en Afgift »quo redimitur ibi hereditas morientium« ɔ: man kjøber Retten til at have Arvinger. Aldeles urimeligt bliver det dog, naar Jørgensen vil fortolke »Lag Bymand«, »Lag Husbonde«, »en Mand med Bylag og Byret« som en Mand, der er i Bylauget; det har jo dog Analogier nok for sig, at der ved dette foransatte »lag« forstaaes, hvad der er eller sker i Henhold til Loven (Lavalder, Lavværge, Lavhævd, Lavbydelse osv.)

Jeg kan derfor ikke antage Andet end at man ved Erlæggelsen af Lagkjøb kjøber Loven og bliver delagtig i alle de særegne Retsforhold, som i Følge det tidligere Udviklede gjaldt i Byen og adskilte dennes fra Landets Retsforhold[1]). Det er ikke blot Retten til at have Arvinger, hvad Slesvigs Stadsret nærmest fremstiller som den Lov, man kjøber — skjønt denne Ret gaar først og fremmest, da Pø-

---

[1]) Jfr. hermed Udtryk som at bo »i Thrøndelagen«, »Friselagen« (lex Frysonica), »wonen bynnen deme Sleswiiker rechte« (Slesvig N. St. § 40).

nalvirkningen ved at undlade Arvekjøbet bliver, at denne væsentlige Ret mistes — men hele den ved Byens Lovgivning givne Beskyttelse. Da Borgerskabets Erhvervelse senere opkommer som den almindelige Form, hvorved man optages til egentlig fuldtberettiget Borger, kommer Afgiften herfor netop til at bære Navnet paa hvad man kjøber, »Bylag« (jus civitatis), jfr. Priv. for Saxkjøbing 1337 »nulli mercatorum hospitum aliunde ad villam ipsorum declinantium mercandi gratia liceat . . . frui cum ipsis foro et juribus forensibus . . nisi forsan ipsis villanis et eorum communitati per modum bylogh cum ipsorum voluntate quis associatus fuerit et astrictus«. Men dette er ganske vist ofte misforstaaet. Et Brev af 1289, hvorved Biskop Ingvar i Roeskilde giver Raadet og Borgerne i Kjøbenhavn til Tak for deres Bestræbelser for at befæste Byen, indtil Fæstningsværkerne vare byggede, »jus civitatis vestræ, quod hactenus pro parte recepistis«, gjengives af O. Nielsen i Kbhvns. Dipl. I. 31 saaledes, at Bispen indrømmer Borgerne Stadsretten fuldkommen, som de hidtil kun tildels havde nydt, men Meningen er klart nok den, at de faa Ret til Afgiften for Borgerskab. — Og at man netop ved Betaling af Bylag forstaar dette, at Vedkommende nu kan udøve alle de i Byloven hjemlede Rettigheder, ses f. Ex. af Aabenraa Skraa § 23: saasnart han er bleven Borger (receptus in civem nostrum) kan han sælge og kjøbe Ejendomme i Byen, og Slægtningene have ingen Forkjøbsret. Riberret § 100 siger: naar han har betalt »Bylag«, kan han vidne om Borgernes Sager paa Byens Ting. Og med Hensyn til Arvekjøb, naar han har betalt dette, kommer han ind under Byloven og bliver skattepligtig med Byens Borgere (jfr. Haderslevs Stret. § 11: effter man er ett sind arfkøfft, skal han rethe sin rette Arngield um Missumer.)

De, af hvem Kongen forlangte en saadan Afgift, vare foruden Gjæsterne, som drog ud og ind, og som i Følge den gamle Opfattelse maatte erhverve sig særlig Beskyttelse,

de egentlige Bymænd, for saa vidt de vare bosiddende ɔ: gifte. Thi foruden at den Ugifte jo kunde være indoptaget i sine Forældres Hus, ansaas i Følge de gamle Love kun den Kvænte som stadig bosat (jfr. Priv. for Malmø 1446 § 6: huo som borgerscab vill vinde y Malmø, hand suerge ... att vere oss och vor by hull oc tro, och tage husfrue och bygge och bo ther udy 3 aar); den Ugifte »enløp«[1]) var en vankende Mand, hvorfor enløp blev Betegnelse for flakkende og løsagtige Personer, jfr. den senere Tids »Pebersvende«. Vald. Jordebog opfører saaledes blandt Kongens Indtægter af Vordingborg 10 ℔ Sølv af »ingifte men«, hvad jeg ikke kan være i Tvivl om er den samme Afgift som Lagkjøb.

Bleve nu alle de, der saaledes havde kjøbt Lag og vare gifte, fuldtberettigede Borgere? Saafremt derved forstaas, om disse Alle vare ligeberettigede, maa herpaa svares Nej; thi som overalt i de ældre danske Love, havde den af Formuen givne Vederhæftighed stor Betydning, og da kun Jord- eller Husbesiddelse ansaas at give en saadan, vil man i flere Lovbud finde en Forskjel imellem de Grundbesiddende og de blot Boende, der stilles sammen med Gjæsterne. Saaledes i den ældste Sl. Stadsret §§ 15, 16, hvor Ed af 12 Gjæster eller af 12 »cives domum propriam non habentes« evaluere 6 Borgeres Ed. I Følge Aabenraa Skraa §§ 17, 18 skal Byen have 8 Sandemænd og 4 Nævninger, der ikke alene skulle være Mænd, der ere bosatte i Byen (nobiscum commorantes), men have Hus og Hjem (habentes domos cum mansionibus dictis hws et heem). Fremdeles siger Flensborg Stadsret § 113, at den for Tyveri Søgte skal værge sig med »thre a høghær hand næst ham bo oc tvo a winstær hænd, thær næst bo, jorth eghær mæn« og § 122 forlanger at de, som sværge med den udenbys Ransmand, og de, som gaa i Borgen for ham, skulle være Jordejere, jfr. ogsaa Aabenraa Skraa § 36. Men dette var ikke,

---

[1]) Haderslev Stadsret § 11. Er. Sj. L. III. 38. Ældre Westgötalag Giptar Balk VI, 4. Yngre II. 11. Dipl. Svec. I. 576.

fordi Byen oprindelig bestod af lutter Jordbesiddende og kun anerkjendte saadanne som fuldt berettigede Borgere, men netop af Hensyn til Vederhæftigheden, jfr. Haderslevs Stadsret § 17, at den, som »ej haver fuldt ved at hette, Hus og Jord«, skal stille Kaution, naar han forbryder sig, eller sidde i Hertugens Jern.

Foruden denne Forskjel, som Jordbesiddelsen gjorde i de forskjellige Borgeres Stilling ligesom paa Landet, havde Gilderne allerede tidligt vidst at skaffe sig stor Betydning, og Gildebroderen eller den »svorne Broder« havde en Vederhæftighed, og der vistes ham en Tillid, som ingen af de andre Borgere. Enhver bosiddende Borger, især om han var gift, antoges at være Medlem af i det Mindste ét Gilde. Var han det ikke, har der sikkert været saadanne Mangler ved hans Rygte eller Karakter, at han ikke kunde stilles sammen med de andre Borgere, og derfor — ikke fordi den gifte Mand er en Træl og en Vorned, — siger Gl. Sl. Stret. § 66, at han kunde kun forlange halv Bod mod en Broder i et Gilde. — Det er næppe rigtigt, som Jørgensen gjør, at gribe én eneste Bestemmelse, som ikke findes i nogen af de andre Stadsretter og derfor siges at »være paa Nippet til at forsvinde«, og af denne udlede en Fortid med Vornedskab osv. Men der finder derhos slet ikke det af Jørgensen angivne Forhold Sted mellem J. L.'s og Ældre Sl. Strets. Bestemmelser, at Bymanden, som ikke er Lagbroder, bøder halvt mod Adelbonden. Den ældre Sl. Stret. har for Stavshug samme Bøde som Jydske Lov (6 ℔), men for Nævehug, Haargreb, Jordskub 3 ℔, hvor J. L. har 6 ℔, hvilket vil sige, Sl. Gl. Stadsret, der er et halvt Hundred Aar ældre end J. L., har den gamle i Danmark gjældende Regel netop saaledes som den findes i Sk. og Sjæll. Lov. Det bliver derfor ikke den quænte Bymand, der kun er halv saa god i at tage Bøder som en almindelig Borger, men det er Gildebroderen, der stilles som den Beskyttede og tager dobbelt. Kong Knud vides

jo saaledes at have taget Gildebrødrene i St. Knuds Gilde i Beskyttelse som sine Hirdmænd, man se Tillæget til Skraaen for St. Knuds Gilde i Flensborg: »wy taghem them allæ vnder wort wærn ogh wor fryth sosvm them thæ ws daghligh thyene«.

Om Fortolkningen af de anførte Lovsteder kan der strides, men hvad der derimod ikke kan tvistes om, er hvad Jørgensen paa Grundlag af de tre Kildesteder opstiller før at faa hele den ønskede Udviklingsgang i Stand. Dette er ikke alene ganske forhistorisk, men bygger paa helt andre Principer end dem, som kjendes af Kilderne. — I den oprindelige Landsby og Kjøbing skulle kun Selvejerne have været frie Mænd, alle andre vare Kongens Vornede, forsaavidt som hans Fred beskjærmede dem og de gjennem hans Foged havde Adgang til »Lov«, men halvt i alle Forhold, deres Ed gjaldt halvt mod Bøndernes, de gave og toge kun halv Bod. Vilde Nogen sælge Jord, maatte han lagbyde den til Byens Medlemmer og kunde først, naar Ingen af Laget vilde kjøbe den, sælge til en Fremmed. Denne var dermed ikke optaget i Laget; han maatte først »have Aar og Dags Hævd paa sin Jord, dernæst maatte Laget optage ham paa Grandestævne, indtil det var sket, tilhørte Jorden ham vel som Ejer, men han kunde aldrig blive fuldstændig Herre over den, da jo hele Bymarken ejedes under Ét og alle Bestemmelser om den blev tagne paa Grandestævnet, som han var udelukket fra. Et Lag af fri Adelbønder maatte desuden stille den Betingelse, at den, der vilde optages i Laget, skulde være personlig uafhængig, Ingens Vorned. Derved blev Fritagelse for Vornedskab den nødvendige Forudsætning for Optagelsen i Laget, og Arvkjøbet d. e. Udfrielsen af Vornedskab, kunde betegnes som Lagkjøb, fordi de oprindelig fulgtes ad og maatte følges ad; thi Ingen kunde undvære Kongens Værn (vård), før han blev Lagbroder og altsaa nød Lagets Værn«.

Hele denne Udvikling gaar ud fra, at Jordejendom var

Grundlaget for Byen og tænker sig ingen Mulighed for, at Byer kunne være opstaaede paa Steder, hvor ingen Lag iforvejen bestod. Imod denne Opfattelse kan anføres, hvad der foran er sagt om Strandkjøbinge og i den simple Udtalelse af den foran citerede Landstingsdom, at fast alle Kjøbstæder have deres Oprindelse af Fiskerlejer. Og hvor findes de Regler, som sige, at kun Adelbonden kunde give fuldt Vidne? hvor Reglerne om, at Jord skulde lagbydes til Bymændene, er Familien ikke den Eneste, som i Følge Lovene havde Forkjøbsret til Jord? Og hvad er Aar og Dags Hævd? Den kjendes aldeles ikke, og den treaarige og 40 Aars Hævd havde Intet at betyde udenfor Spørgsmaalet om Ejendomsret, ikke i offentlige Forhold. Blev ikke Enhver, som var Jordejer, eo ipso stemmeberettiget paa Grandestævnet og Medlem af Landsbylaget, naar han gav sit Igangsøl? Saalænge Forf. ikke viser, hvilke positive Bud, eller Antydninger i Kilder eller Analogier, der kunne berettige til denne Fremstilling, vil den ikke kunne imødegaas[1]).

Det anføres stundom som Bevis for Bymændenes Ufrihed, at de maatte gjøre Hoveri. Hvis nu virkelig Byen, før den blev Kjøbstad, har været en Landsby med Landboer og Gaardsæder, har den gamle Pligt til at gjøre Høstdage ganske vist paahvilet den samme Grund, men at Pligten skulde komme til at tynge paa hver enkelt af de Beboere, som indflyttede i Byen, og ikke paa Byen som Helhed, og at den ikke snart skulde blive afløst, kan dog vel ikke betvivles, saafremt man ellers er overbevist om Retsordenens Evne til at lempe og udvikle sig efter nye Tilstande og Tider (atter her kan det foran om Jordskylden Udviklede tjene som Forbillede). Priv. af 1148 for Ringsted Kloster, hvorved dette faar Retten til Dagværk af Byen efter en gammel og be-

[1]) Imod Jørgensens i samme Afhandling fremsatte Bemærkninger om andre af de ældste Kjøbstadforhold, Ed af højeste Lag osv., kunde der gjøres væsentlige Indvendinger, men at imødegaa dem her vilde føre for langt.

stemt Taxt (cum laboribus metendi, dictis Dagsuerke, in autumno, secundum antiquum et verum taxum), synes mig netop at tyde paa en saadan Afløsning. Endelig er det ganske vist urigtigt at anføre, at f. Ex. Kjøbenhavns Borgere vare forpligtede til at overføre deres Herre, Roeskilde Bisp, til Skaane, thi en saadan Pligt, baade til Ægter og Sejladser, paahvilede — se Kapitlet om Innæ — alle Bønder, selv Adelbønder.

Som Hovedresultat maa jeg derfor fastholde, at Bymændene endnu i den her behandlede Periode vare ligesaa fuldt frie Mænd som Adelbønderne, og som Bymændene vare i Sverrig og Norge. Men selvfølgeligt maatte Kongen have en større Myndighed i Byen som et Sted, hvor alle Slags Folk kom sammen, og hvor der var en tæt Bebyggelse, — og Bymændene vare ligeledes nødte til at søge Beskyttelse. Deres Skatter fremtræde i Reglen som Skatter for Værn, og selv indrømmede de efterhaanden Byens Herre store Rettigheder.

72. Den egentlige karakteristiske Skat for Byerne var Midtsommersgjælden.

De ældste Optegnelser om denne haves fra Lund. I Følge den Lundske Dødeliste skal Erik Ejegod have givet Lunds Kirke Fjerdeparten af Byen[1]), men i Følge Saxo (S. 580) var det Knud den Hellige, som ved Domkirkens Indvielse skjænkede: »quartam regii numismatis, quartam suæ in cives exactionis, quartam æstivi census portionem ei, qui pro tempore loci antistes extiterit muneris loco perpetuo jure possidendam.« Disse indbyrdes stridende Angivelser har man søgt at rette paa forskjellig Maade, saaledes f. Ex. at Gaven vel oprindeligt skjænkedes af Kong Knud, men bekræftedes af Erik Ejegod. Rigtigst er det vist med Hammar[2]) at antage, at Kong Erik var den første Giver; det er i al Fald mærkeligt, at den Lundske Dødebog, som

[1]) Scr. III. 430.

[2]) Hammar, Kyrkan i Skåne under Katholicismen 50 (Lunds. Un. Årsskrift IV).

nævner alle Kong Knuds øvrige Gaver, ikke med et Ord omtaler denne.

I Følge K. V. Jordebog erholdes af Lund: »de Mytsummærsgyald 60 ℳ denar.; de illis percipiunt canonici Lundenses annuatim 27 ℳ den.« Dette sidste Beløb maa være fradraget i Henhold til Kong Knuds bekjendte Gavebrev af 1085, hvorved der skjænkedes Kannikerne: »de annuali pecunia, quæ datur pro areis in Lumaby 3 marcæ, de eadem pecunia in Helsingaburgh 3 marcæ, de areis in Lunde 21 m.«[1]). Der omtales nemlig ved Helsingborg, som nævnes med 30 ℳ i Midtsommersgjæld, ikke nogen Subtraktion af 3 ℳ, medens Lumaby slet ikke nævnes, og jeg antager derfor, at de 3 ℳ, som ikke længere svares af disse to Byer, ere lagte til det Beløb, som hæves af Lund, hvorved netop faas 27 ℳ. Ved den Skat »qui datur pro areis« maa jeg efter denne Antagelse forstaa Midtsommersgjælden, uagtet denne Oversættelse ikke er ganske rigtig, idet Skatten ikke gaves af Grunden, men af Arnen. Da der endelig ved Lund ikke nævnes nogen Subtraktion af $^1/_4$ til Ærkebispen, maa der formodentligt for at udfinde hele Skattens Beløb endnu lægges $^1/_3$ til, saaledes at Summen bliver 80 ℳ den.

Skattens Navn viser os, at den erlagdes ved St. Hansdagstid. Heraf lære vi, at den Skat, som i de sønderjydske Byer kaldtes Arnegjæld, var den samme som Midtsommersgjælden. I Følge Riberret § 114 skulde saaledes én Arnegjæld betales ved St. Hansdagstid af alle »dem, der vare under en sær Kost«, hvilken Betegnelse rummer det Samme som de andre Stadsretters: matskap, contubernium, comedia ɔ: hver Familie. I Følge Haderslev Stadsret § 11 rede »tu hjon« ɔ: Ægtefolk i Arnegjæld 13 Penninge, »enløp« (jfr. foran S. 140) 7 Penninge.

---

[1]) Dipl. Svec. I. 42.

Midtsommersgjælden kjendes fra følgende Byer:

Lund (Valdemars J. B. Priv. 1361 § 7. D. A. M. I. 7.). — Helsingborg (V. J. B.) — Malmø (Priv. 1360 § 5). — Byer paa Bornholm (en Kvittering for Oppebørsler af B. af 13 Marts 1345 nævner Mithsomersgyæld). — Roeskilde (Scr. VII. 68: Mitsommersgyald videlicet de quolibet mathskap et de qualibet terra desolata episcopo unus sterlingus et scriptori assis. Stadsretten (§§ 9, 27). — Kjøbenhavn (Scr. VII. 104: 2 sterlingi de quolibet matscaap. Stadsret 1294 § 12.) — Ringsted (D. A. M. I. 4.) — Næstved (Scr. IV. 340, 362: Aff huert madskaff 2 sterling.) — Slangerup (omtales i Priv. af 1310 for Klostret dersteds.) — Odense (D. A. M. I. 261, 263.)

Arnegjælden kjendes fra følgende Byer[1]):

Ribe (Stadsret § 114.) — Haderslev (Stadsret § 11.) — Aabenraa (Skraa § 7.) — Flensborg (foreløb. Stadsret § 25, 28, 37.) — Slesvig (Gl. Sl. Stadsret § 29.)

Midtsommersgjælden eller Arnegjælden er saaledes bleven svaret i et stort Antal Kjøbstæder — og vistnok i de fleste. At vi kun kjende den fra de forannævnte Byer, synes tilfældigt, og Midtsommersgjælden har vistnok været den almindelige, som den har været den første Skat, der blev paalagt en Kjøbing. Saasnart en By af Handlende og Næringsdrivende havde dannet sig, har den maattet give denne Afgift for Beskyttelse for Hus og Arne. I Følge Jordebogen opkræves der paa Warnæs i Sundeved »Arngiald«, og jeg kan ikke være i Tvivl om, at der paa dette Kongens store Gods (96 ℔ Guld i Jordtilliggende) har om Kongens Gaard dannet sig en saadan lille By af Handlende, der er bleven betragtet og beskattet som Kjøbing.

De andre almindelige Byskatter[2]) falde sammen med Landets Skatter og omtales derfor ved disse.

---

[1]) Arnependinge (2 lødige ℔), der nævnes c. 1523 som en kgl. Indtægt i Randers, høre næppe herhen. N. D. Mag. VI. 290. — Valpurgismessegjald, der svares i Lageholm, er vist samme Afgift som Midtsommersgjæld.

[2]) De specielle Afgifter i Byerne, Skudepenge, Sildepenge, Ydelser af Haandværkere osv. vilde det blive for vidtløftigt at omhandle i dette Arbejde.

73. Indvaanerne i Byerne kaldtes — som allerede sagt — Bymænd og Borgere, i den ældste Tid ofte desuden Bønder (bondones, se foran S. 22). Der fandtes imidlertid mange i Byen Bosatte, som ikke ønskede sig optagne til Borgere, men som mod at udrede Skatter med Bymændene bleve delagtige i Byens Goder. Saaledes nævnes som skattepligtige med Borgerne i Priv. for Slagelse 1348 de, som handlede i Byen og havde Gods og Formue dér, i Priv. for Stubbekjøbing 1354 »habitantes«, i Priv. for Saxkjøbing 1306 og 1337 »bona in villa habentes seu mercimonia in eadem exercentes«; i Priv. for Nakskov 1306 omtales »villani ac ei, qui secum ad singulas ipsius villæ solutiones tenentur et continue satisfaciunt«[1]). Blandt disse, der saaledes ikke indoptoges i den egentlige Borgermenighed, vare naturligvis først og fremmest Riddere og Herremænd. Da Kjøbstaden rummer en hel ny Lovgivning, ophørte disses Skattefrihed, naar de bosatte sig i Byerne jfr. Sl. Gl. Stret. § 63: quicunque sive miles fuerit sive baro et infra menia civitatis habitare voluerit, omni legi civitatis subjacebit in omni honere et gravamine civitatis. Nyere Sl. Stret. § 83, Flensborg Ældre Stret. § 87, Nyere § 17, Aabenraa Midlertidige § 22. Imidlertid have de vist ofte vidst at unddrage sig denne Pligt, og man kan forstaa, at Borgerne vedtoge Bestemmelser om ikke at sælge Jord eller Grund til Herremænd. (Kbhvns. Stadsret 1254 § 13, 1294 § 22.) Dernæst nævnes blandt disse Bosatte de egentlige Kongetjenere; ogsaa dem var det paalagt at udrede Skatter med Byen. 1306 befaler saaledes Erik Menved »homines nostri, mone-

[1]) Jvfr. Priv. for Kjøge 1243 (?): idem sic incausatus cum 6 dilectis villanis ibidem et 3 hominibus nostris ac 3 bonis hominibus ibidem etiam morantibus fide dignis . . se super hoc defendere vel purgare teneatur.

tarii, quassarii« i Saxkjøbing at udrede Skatter med Borgerne. Gjæsterne svarede, hvis de blev liggende Vinteren over, foruden en Afgift Winterlag, hvorom dog ikke indeholdes meget i Stadsretterne fra denne Periode (Roeskilde St. § 18. Holbek St. § 27. Scr. VII. 104), de sædvanlige Skatter.

VIII. Kapitel.

Nathold og Stud.

(Skatternes Forskjellighed i de enkelte Egne. Ordinære og extraordinære Skatter. Nathold og Gjæsteri. Jordebogens Hovedstykke. Natholdslisten. Hallandslisten. Stud. Forklaring af Lakunerne i Jordebogens Hovedstykke.)

---

74. Det fulgte af den Maade, hvorpaa Staten var opstaaet, af Undersaatternes store Selvstændighed med lovgivende Myndighed, at Skatterne ikke vare byggede paa Magtbud fra oven. De vare Undersaatternes frivillige Sammenskud til det nødvendige Formaal, Statens Bestaaen. Denne Skatternes Karakter viser sig paa mange Punkter. Vel fordredes ikke en for hvert Aar given Tilladelse til at kræve Skatterne, thi hvad der fra Arilds Tid var betalt, skulde ydes fremdeles; men til alle extraordinære Paabud maatte Borgernes Samtykke erhverves, og undlod Kongen stundom at indhente det eller indhentede han det ikke paa sædvanlig Maade, var det et Overgreb.

Det er i denne Henseende meget karakteristisk, at Landene, naar der udbrød Oprør paa Grund af nye Skattepaalæg — som ofte skete —, ikke paaberaabte sig det Ubillige i Fordringen, det Uretfærdige i Fordelingsmaaden eller Lig-

nende, men kun deres Frihed og Uafhængighed[1]). Det har i disse Tilfælde langt mere Udtrykket af, at de oprørske Undersaatter vare krænkede paa Ære og Selvstændighed, end forbitrede over en økonomisk Indskrænkning.

Skatternes Karakter som tilstaaet Ydelse, Gave eller Laan viser sig ogsaa i deres Navne, som ofte ere besynderlige. I Tydskland finder man saaledes de extraordinære Skatter kaldte »Bitten« eller »Hülfen«, og de svarede ogsaa i Begyndelsen til Navnet, men med Tiden tabte Regjeringen sin Undselighed, og allerede Sammensætningerne »Nothbitte, Befehl-Bitte, Zwang-Bitte, Gewalt-Bitte« forraadte, at Afgifterne vare udpressede[2]).

Her i Danmark kjende vi en Forskjel mellem »giaf stud« og »laghæ stud«, og i Jordebogen nævnes under Herrederne i Utland »wingift« ɔ: Vennegave. Vore extraordinære Skatter kaldtes »precariæ« (Gaver eller Laan). I Navnene »Skud« og »Stud«, der udledes af at skyde (jfr. Sammenskud og Overskud), og at støtte, ligger ogsaa Ydelsens oprindelige Frivillighed (»dona ad mensam regis« osv.).

75. Quælibet terra pro sui qualitate et morum diversitate suas ac varias leges habet. Legem enim — ut Isidorus ait — loco et patriæ convenire convenit.

Disse Ord i et Brev, udstedt af Anders Sunesen og tvende svenske Biskopper om særegne gejstlige Skatteforhold paa Gulland (D. Svec. I. 690), fortjene at anføres i Begyndelsen af en Undersøgelse om Landets enkelte Skatter. Man bør nemlig strax opgive den Tanke at kunne finde Ensartethed i Danmarks ældste Skatteforhold. Grunden hertil er dels de enkelte Landsdeles afsondrede Beliggenhed og Skatternes Oprindelse ved frivillige Kontrakter med Beboerne, dels Forskjelligheden i Landenes Produktion, Noget, der har særlig Betydning i en Tid, da Skatterne svaredes hovedsageligt i

---

[1]) Jfr. Jørgensen, Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen 43.
[2]) Hüllmann, Städtewesen II. 112.

Varer. Et ret levende Billede af, hvorledes Skatteforholdene vare forskjellige i hver Egn, og hvorledes man overalt bød sine egne Produkter og hvad man havde lettest ved at skaffe tilveje, frembyder en Liste over Skatteforholdene paa Island i det 17de Aarhundrede, som er trykt hos Arent Berntsen (I. 325). Da Island paa den Tid vel endnu i Skatteforhold kunde sættes lig med Danmark i det 13de Aarh., og da Listen i sin Helhed har stor Lighed med Jordebogens Hovedfortegnelse, optrykker jeg den her.

Fortegnelse paa Islands Sysle oc Hafner[1]), hosføyed kongl. Mayts. aarlig visse Indkomst.

Norder Syssel.

Af Sysled giffvis	12 Wader Wadmel.	Isefjords Syssel	50 Rixd.
	1 Hæst.		
foruden hvis giøris Regensk. for.		Strande -	10 Wader W.
Ostfiords -	69 Rixd.	Sijde -	19 Wader.
Skagefiords -	14 Wader W.		1 Hæst.
	120 Par Hoser.		2 Frj Mænd.
	1 Frj Mand.	Borgerfjord -	24 Wad. W.
Hunnewads -	62 Rd.		26 Rdlr.
	28 Wader Wadm.		1 Frj Mand.
	oc Hoser.	Borgerfjord	
	1 Frj Mand til Søes.	(Væsten) -	28 Rd.
			24 Wader W.
		Arne -	55 Rdlr.
Dale -	Wadmel oc Hoser.		
	41 Wader.		
Barde Strands	60 Rdlr.	Snefelde -	80 Rd.
Øfjords -	Penge 50 Rd.	Kiøse -	34 Rd.
	Smør 3 Wetter.	Ranger Welle -	40 Rd.
	Klipping Sk. 14.		1 Hæst.
			2 Frj Mænd.
		3 Tingst. f. Væsten -	24 Rd.
		Guldbringe -	
		Af Sysled giøris aarlig Regensk.	

Paa lignende Maade finde vi i Jordebogen Forskjellighed i Skatter ikke alene i hver Landsdel, men paa flere Steder i hvert Herred; saaledes opføres Hallands Herreder

[1]) Havnene udelades her; der svares af hver af dem 16 Rd.

med meget forskjellige Afgifter. I Frdg. 1282 § 6 hedder det ogsaa, at Stud skal redes efter hvert Herreds Brug (secundum consuetudinem cujuslibet provinciæ exsolvetur).

Ved Skatterne gjør en bestemt Hovedsondring sig gjældende mellem de ordinære Skatter, der opkrævedes aarligt, saaledes som de én Gang for alle efter gammel Vedtægt paahvilede de enkelte Landsdele, og under Iagttagelse af de én Gang tilstaaede Friheder, og de extraordinære Skatter, der kun opkrævedes med Landets særlige Samtykke, men da paahvilede Alle.

Landets tre ordinære Skatter og Byrder vare Nathold (Stud), Innæ og Leding.

76. Nathold. Den første Konge, som valgtes i et Land, hvor tidligere Familierne med deres Overhoved vare Samfundets Bestanddele, har næppe havt særlige Indtægter som Konge. En af Landets Store er bleven valgt til Hersker og var kun primus inter pares; at han selv havde Midler til at haandhæve en saadan Stilling, var vistnok en Forudsætning for, at han blev valgt til Konge, men ikke Noget, som tillagdes ham efter Valget. Med Udviklingen af Staten fulgte Udviklingen af Kongens Stilling. Der maatte gives Kongen, om hvem der havde dannet sig et Hof, og som nu stod i Spidsen for en forgrenet Embedsstand, Midler til at haandhæve Stillingens Betydning. Man henlagde da af Landets Jorder Ejendomme til Underhold for Kongen og hans Hof (Konunglef, Upsalaøde). Da disse i Tidens Løb ikke forsloge dertil, paahvilede det Landets Undersaatter at forsyne ham med det Fornødne til hans Underhold, og da man i ældre Tider paa Grund af Omsætningsmidlernes ringe Mængde vanskeligt kunde skaffe Værdier tilveje, hvorved Kongen selv kunde berede sit Underhold, og de lange Veje og slette Befordringsmidler fremdeles gjorde det vanskeligt at føre Naturalierne til det Sted, hvor de skulde fortæres, laa det nærmest, at Undersaatterne skiftedes til at være Vært for Kongen, som da maatte fare om i Landet og gjæste dem. En

saadan Færden gjennem Landene var desuden fornøden efter de gamle Tiders Anskuelse om Kongernes personlige Regjering.

Denne Undersaatternes Forpligtelse kaldtes at yde Gjæsteri eller Nathold (facere procurationem, apparatus 2, 3 etc. noctium). Vi have om Nathold og Gjæsteri paa Dansk en særdeles fortrinlig Afhandling af Jacobsen i Hist. Tidssk. 1ste Række 2det Bind, men den behandler udelukkende Forholdene paa Kr. III.s og Fr. II.s Tid, som vel paa mange Steder kunne give god Vejledning til Oplysning om de ældre Tiders Skik, men dog paa Grund af Afstanden i Tiden maa benyttes med Varsomhed. For den mellemliggende Periode have vi ingen Behandling, og, hvad værre er, Kilderne ere tavse; Nathold forudsættes altid præsteret efter en gammel bestemt Skala og urokket Praxis. I Privilegierne, vore ældste Kilder til Skatternes Historie, omtales Nathold ikke specielt; der gives i Reglen Fritagelse for Innæ, Stud og Leding og for al kgl. Skat og Krav (»ab omni exactione et servitio nostro«, »ceteris servitiis et oneribus juri regio attinentibus«).

Under disse Forhold har jeg derfor troet at burde vælge følgende Vej. Det er bekjendt, at Gejstligheden under Bisperne og Ærkebispen som Overhoved havde uddannet sig til en Magt indenfor de enkelte Rigers Omraade med de verdslige Statsforhold til Mønster for sin Bygning. Den verdslige Stat med Lensforhold, Embedsforhold og Skatteforhold gjenfindes i den gejstlige. Som Kongen skulde underholdes af sine Undersaatter, saaledes skulde Bispen det af sine, og vi træffe i den gejstlige Regjering en lignende Forpligtelse til at være Vært for Kirkens øverste Hersker. Da vi nu heldigvis have langt fuldstændigere Oplysninger om den gejstlige Pligt end om den verdslige, kunne vi benytte hin til Forstaaelse af denne.

Bisperne kunde fordre Gjæsteri dels af Sognebeboerne, dels af Præsterne. Sognebeboerne vare i Følge den Skaan-

ske og Sjæll. Kirkelov pligtige til at »holde« Bispen i tre Nætter, naar han kom til Kirkeindvielse, hvilken Cæremoni hyppigt fandt Sted, da den efter kanonisk Ret udkrævedes ikke alene, naar Kirken byggedes eller ombyggedes, men ogsaa naar den blev krænket[1]). Om de svenske Bønders Forpligtelse hedder det i Uplandslagen Kirkiubalk 4: Nu thurw bøndær kirkiu wighiæ lata, tha aghu ther biskupi buth fa. biskuper a ther kumæ ok kirkiu wighiæ . . biskupær a thæm stæmpnudagh fore leggiæ, nær han komæ will. bøndær skulu gengiærth gen hanum giøræ ællr tolff markær, hwat bøndær hældær wiliæ, æn bøndær æru flæri i sokn æn thrætighi, æru ther feri, æn thrætighi tha giwin the attæ markær. Bønderne skulde holde Bispen, give ham Gengærd, men de kunde vælge i Stedet for at give ham 12 ℔ eller 8 ℔ efter Bøndernes Antal; en Afløsning var altsaa mulig, og den rettede sig efter Sognenes Størrelse. Paa Bispens Visitatser var det derimod kun Præsterne og Kirkerne, der skulde udrede hans Underhold. Bispen skulde visitere »non cum canibus et avibus venaticis nec cum fastu notabili et superfluo et notabili apparatu, cum utili et honesta societate et moderato evectionum numero, ita quod ecclesiæ non graventur« (Scr. VII. 129). I dette Citat finde vi allerede en Antydning af, at Visitatser fandt Sted i stort Følgeskab med verdslige og gejstlige Herrer. I Skaanske og Sjællandske Kirkelov nævnes kun Kapellanen og Bursvenden (den Første skulde Bønderne give ½ Mark og den Sidste 1 Øre) som Bispens Ledsagere, men med Bispens Magt voxede hans Embedsmænds og deres Undergivnes Tal, saa at der opstod et helt Hof omkring ham. Naar han da drog om, sluttede Riddere og Svende sig til ham, og Høflighed bød at beværte dem. Kunde Bispen det ikke, faldt Byrden herved paa Kirkerne og Præsterne[2]). Gjæstehold blev saaledes en yderst byrde-

[1]) Kong Kristoffers Fordg. § 21: Episcopus tenetur habere pro consecratione ecclesie procurationem 2 noctium et 6 marcas denar.

[2]) Dipl. Svec. I. 560. II. 219. III. 535: quamvis ipsi cum ad visitaci-

fuld Pligt, især paa Grund af sin Ubestemthed, og der hørtes rundt om Klager derover. Vel udgik der pavelige Befalinger, hvorved Gjæsteriet begrænsedes med Hensyn til Udstrækning i Tid, Hestes og Vognes Antal osv., men da der, som sagt, sluttede sig til Følget et stort Antal Verdslige især Adelige, hvem Præsterne og Kirken frivilligen eller ufrivilligen maatte skaffe Underhold, forslog Hjælpen ikke. Man ønskede derfor Forpligtelsen forandret til en fast Afgift, og Gjæsteriet overgik snart med, snart uden Pavens Samtykke til en fast Pengeafgift »cathedraticum«. I Aarhus Stift var det allerede fra gammel Tid Skik, at Bisperne visiterede paa egen Kost, imod at hver Sognepræst betalte 3 Ører til Bispestolen[1]). Paa et Møde i Skenninge blev der for Sverrigs Vedkommende fastsat særlige Regler om Afløsningen i de forskjellige Bispedømmer. Foruden at Nætternes Tal blev formindsket, fik Præsten Valget imellem f. Ex. at holde Bispen tre Nætter eller at betale $1^1/_2$ ℔ Sølv, holde ham to Nætter eller betale 1 ℔ Sølv. Valgtes Nathold, skulde Bispen kun »procurare cum 20 equitaturis«. Paa de svenske Øer maatte Bispen ikke komme hvert Aar, paa Gulland f. Ex. kun hvert 3die Aar, og da visitere kun den halve Ø; paa Øland kun hvert 3die Aar, men da »cathedraticum« indførtes, svaredes den hvert Aar[2]).

---

ones ipsas descendunt evectionum numero Lateranensis Consilii sint contenti, tamen milites et armigeri hovales nuncupati ad eos in magna multitudine confluunt, quos de premissa consuetudine non possunt sine gravi scandalo evitare, sicque fit, quod evectionum ipsarum excrescentibus et multiplicatis propterea numeris, et eisdem Archiepiscopo et suffraganeis nequeuntibus ipsis militibus et armigeris de propriis facultatibus providere . . Ecclesie et persone ecclesiatice visitate gravantur. IV. 48: tot et tanti nobiles confluunt et sequuntur ipsum dominum Episcopum in visitationibus suis, quod ecclesie non possunt commode supportare, ymo multum depauperantur.

1) Huitfeldt. I. 598.

2) Dipl. Svec. I. 330, 690, 732.

77. Det vil formentlig være til god Vejledning at have skaffet os denne Oversigt over, hvad Gjæsteri var i den gejstlige Stat, thi om det til Kongen ydede Nathold have vi saa godt som ingen Kilder at ty til uden Jordebogen. I dennes Hovedstykke nævnes ved et stort Antal Herreder Nathold, og nær til dette Stykke slutter sig den saakaldte Natholdsliste ɔ: en Fortegnelse over de Varer, der skulde ydes i Nathold for to Nætter. Det bliver da nødvendigt at klare sig Betydningen af disse Optegnelser.

Jordebogens Hovedstykke bestaar af meget forskjellige Ting. I en Ramme, som dannes af Landets Sysler og Herreder, er der indsat et dobbelt Indhold, for det Første Afgifter eller Skatter, som paahvilede disse Herreder, og dernæst Navne paa Jordegods i dem med tilføjet Oplysning om dettes Størrelse. Hertil kommer paa enkelte Punkter Angivelser vedrørende Hafnæinddelingen, Indtægter af Byerne, enkelte Jordejendommes Grænser osv. Uagtet Listen saaledes faar et særdeles forvirret Udseende, kan man dog i Reglen let udskille de enkelte Dele. Vi skulle foreløbigt holde os til de i Stykket angivne Skatter af Herrederne.

Skatten anføres først i hvert Herred og lader sig let udsondre fra det andet Indhold, men et stort Antal Herreder ere blanke for saadanne Angivelser; af c. 200 findes ved henimod et halvt Hundrede ikke opgivet nogen Indtægt. Paa den anden Side er der, med en enkelt Undtagelse, heller ikke paa noget Sted angivet mere end én Indtægt af et Herred. Vi se nu foreløbigt bort fra Lakunerne, som jeg skal søge at forklare i det Følgende. Først og fremmest gjælder det om at udfinde, hvilken denne ene Skat er, som Jordebogen opfører for hele Landet. Til dette Øjemed vælger jeg at begynde med det sidste Land i Hovedstykket, Halland. Skattefortegnelsen lyder her saaledes:

Høxhæret. Seruicium 4 noctium, quarum quelibet redimitur pro 15 ℳ argenti.
Thundrøshæret. 40 ℳ arg.

Halmstathhæret.	Seruicium 3 noctium uel 50 ℳ arg.
Aræstathhæret.	Seruicium 3 noctium uel 50 ℳ arg.
Farthusæhæret.	Seruicium 4 noctium uel 60 ℳ arg. preter alia.
Hænøflæ.	80 ℳ arg.
Wiskærdal.	40 ℳ arg.
Fyæræ.	80 ℳ arg.

For Hallands 8 Herreder anføres som en parallel Ydelse enten Gjæsteri i et vist Antal Nætter eller en Sum Penge; ved 4 af Herrederne begge Dele med et »uel« imellem, hvad der i Følge Angivelsen fra det første Herred skal betyde, at enten skulde Gjæsteriet ydes in natura eller en Afløsningssum gives. I 4 af Herrederne synes en Afløsningssum én Gang for alle vedtaget; der gaves ikke længere Ydelser af Naturalier. Listens Betydning kan derfor vist ikke misforstaas; det er en Fortegnelse over Kongens Gjæsteri i Halland samt for hvilken Sum det var afløst eller kunde blive det. — Gaa vi videre, til Skaane, finde vi, at Angivelserne have samme Udseende.

Asbohæret syndræ. Rynæbyarghæret. Lyuthgudhæret.	Seruicium 6 noctium vel 180 ℳ arg.
Othænshæret.	12 ℳ puri.
Dapræhæret.	Seruicium 4 noctium uel 40 ℳ.
Færshæret.	Seruicium 4 noctium uel 50 ℳ.
Baræhæret. Harthakærshæret. Thornæhæret.	Seruicium 4 noctium uel 80 ℳ.
Oshøghæret.	Seruicium 2 noctium.
Skøzhæret.	12 ℳ argenti pretèr scanør.
Wæmundhøghæret.	50 ℳ argenti.
Lyugnæshæret.	
Hæruæstathæret.	Seruicium 2 noctium uel 30 ℳ.
Ingilstathæret.	Seruicium 4 noctium uel 40 ℳ.
Iarlæzstathæret.	Seruicium 4 noctium uel 80 ℳ de exactione.
Albohæret.	40 ℳ arg.
Wætlandshæret.	40 ℳ arg.
Gæræhæret cum wæ.	70 ℳ arg.
Gythinghæret.	Seruicium 4 noctium uel 50 ℳ arg. preter alia multa s. 100 ℳ den. 70 pecora et 7 ℳ mellis.

Asbohæret nørræ. Seruicium 4 noctium uel 40 ℔.
Biærghæret. 12 ℔ annone et 70 ℔ den. 102 porci ad estimacionem 30 ℔ arg. preterea superadduntur porcis quandoque 8 ℔ quandoque 9. modo ualet 80 ℔ puri et 100 porcos.

Herrederne ere forpligtede til at holde Kongen, men de kunde løskjøbe sig ved en Sum Penge eller Sølv; i enkelte Herreder er Natholdet én Gang for alle afløst, eller Herredet var bortforlenet (som Jarlæzstath.), og Lensmanden gav en bestemt Afgift. Det bliver for vidtløftigt her at trykke den hele Liste op, og jeg maa derfor ved den øvrige Del henvise til Jordebogen. I Forholdene i Sjælland er der ikke nogen Forandring, men — medens vi hidtil kun have truffet paa én Lakune (Lyugnæshæret), blive disse nu mange. Fyen har én Lakune (Byærghæret), men de andre Herreder opføres med Nathold eller en Pengeafgift. I Vendsyssel og Thy er Forholdet det samme, og her findes intet Hul. —

Syd for Fjorden taber man imidlertid Traaden. De fleste Herreder opføres med Afgifter i Penge, enkelte Gange i Korn (6 Gange nævnes en Afgift for Leding, hvorom senere) men mange staa blanke. I Sønderjylland følge derpaa Angivelser i Penge (som Undtagelse Korn og Honning) og her ere to Lakuner (Nyhæret og Syndrægøshæret). Jeg erkjender, som sagt, at man i Mellem-Jylland taber Oversigten. Saafremt Jyllandslistens første Dele (Thy og Vendsyssel) og de andre Lister for Fyen, Sjælland, Skaane og Halland ikke afgav den fortrinligste Vejledning, kunde man fristes til at anse hele Fortegnelsen for et Virvar og mismodig opgive at finde en Løsning. Heldigvis findes midt i Jylland én Angivelse, som leder ind paa samme Vej til Forstaaelse, som de foran omtalte Dele af Stykket, — nemlig Indtægten af Samsø.

78. Forinden jeg omtaler denne, maa jeg imidlertid berøre en anden Liste i Jordebogen: Natholdslisten, som findes som Nr. 4 i Rækken efter Hovedstykket, Konungleflisten og Ølisten. Den begynder saaledes: Procuratio hiemalis domini regis est de duabus noctibus ɔ: I Vintergjæsteri oppebærer Kongen for

to Nætter; og herpaa følger, hvilke Naturalier Kongen er berettiget til at fordre præsteret (Se Listen S. 160.) Naar Prof. Pal.—Müller nu bemærker (S. 195), at Stykket efter denne Overskrift ikke kan antages at gjælde som almindelig Regel for Kongens Gjæsteri, da der i Hovedstykket findes mange Herreder med en anden Varighed for servicium og der kun ved Danevirke gjøres Forskjel paa Sommer- og Vintergjæsteri, da er dette for saavidt ganske rigtigt; men Listen lover heller ikke mere, den angiver i sin Titel udtrykkeligt sit Indhold: en Fortegnelse over, hvad Kongen kan forlange i Vintergjæsteri for 2 Nætter. P.—M. bemærker fremdeles, at det ikke er antageligt, at der har bestaaet et almindeligt Paabud om at præstere netop disse mange Species; der var f. Ex. mange Egne i Riget, hvor Almuen kunde levere Fisk og Brænde nok, saa at den ikke behøvede at give Penge til at kjøbe dem for. Natholdslisten gjælder derfor sandsynligvis kun for en enkelt Egn, eller nogle Egne, ikke for hele Riget. Heri kan jeg for saa vidt være enig, at jeg netop paastaar, at der saa godt som for hver Egn og hvert Herred gjaldt særegne Skatteforhold[1]), men med Hensyn til den givne Grund skal jeg dog bemærke, at det er saare vanskeligt at angive, hvorledes en enkelt bestemt Afgift er opstaaet og har faaet sit Navn, og at den lille, meget karakteristiske Afgift i Natholdslisten »ad pisces emendos« gjenfindes i Hovedstykket under Samsø (2 ₰ ad pisces), og i Halland (3 ₰ ad emendos pisces). I disse Egne maatte det dog være en let Sag at tilvejebringe Fisk. I Jordebøger fra det 16de og 17de Aarhundrede

---

[1]) Reuterdahl udtaler sig i sin Kirkehistorie (II. 2. 210) endog saaledes: Att i ett sådant land som Swerige under 13de och 14de århundraderna omtala skatter i detta ords nuwarande mening kan icke försökas. I riket hade ännu landskaperne, och i landskaperna häraderna och i häraderna bönderna på deras gårdar alltför stor sjelfständighet, att fråga skulle kunna uppstå om något regleradt skattewäsen för hela riket.

	Natholds Listen.	Samsø.	Fyæræ hvert 3die Aar.	Hænøflæ hvert 3die Aar.	Wiskærdal hvert 3die Aar.
Honning.	1/2 Fother eller 5 Pund.	2 Fother.	12 Mark.	12 Mark.	6 Mark.
Havre.	6 Mark (ad pabulum.)		18 Mark.		12 Mark.
Mel og Korn.	1 Mark Rugmel. 1 Mark Hvedemel. 1/2 Mark Bygmel.	5 Mark Hvede. 3 Mark Byg.	4 Mark Korn.	4 Mark Korn.	2 Mark Korn.
Malt.	3 Mark.	10 Mark.	4 Mark.	4 Mark.	2 Mark.
Pors	1 Mark.				
Saltede Svinekroppe.	26		24 Skinker (pernæ).	24 Skinker	12 Skinker
Levende Svin.	14	180	24	24	11
Oxer.	16 saltede Oxekroppe	40	20	24	10
Faar.	26 saltede Faarekr.	180	60	60	30
Oste.	360	800	1 Pund.		
Smør.	14 Ask.	»quantum pertinet ad dictos caseos.«	1 Pund.		
Høns.	360	200	Hvis Kongen kommer, hver Bonde 1 Høne eller hver 2 Bønder 1 Gaas.		?
Gæs.	180	100			?
Peber og Kommen.	2 Pund.				
Salt.	1 Pund.				
Sild.	8 Mees.	16 Mees.			
Stokfisk.	360	800			
Til at kjøbe Fisk for.	2 Mark Sølv.	2 Mark.	3 Mark Sølv.	3 Mark Sølv.	?

og lige til Nutiden findes Hundreder af den Slags Pengeafgifter for afløste Ydelser, hvis Oprindelse ikke kjendes, og hvis Navn man ikke kan forklare.[1])

[1]) For at finde Listens Hjemstavn kunde man maaske ville benytte Sætningen: aska est tolf mund, ved at lægge Mærke til, i hvilke Egne Tolvmandsasken senere var i Brug. Men disse Ord skulle forstaas i Overensstemmelse med Listens Titel. Angivelsen er efter Tolvmandsasken; bruges der i vedkommende Egn et andet Maal, maa Forholdet converteres.

Paa foranstaaende Side har jeg anført de Species, som nævnes i Natholdslisten, og ved Siden af Afgiften af Samsø. Naar undtages, at der mangler Afgiften af auena ad pabulum, piper et cyminus, samt porci salsi, hvorimod et meget stort Tal porci vivi, findes netop de samme Species i begge Lister, ja endog den besynderlige Afgift »ad pisces emendos« og endog med samme Beløb; det er da maaske ikke for dristigt at paastaa, at Samsøafgiften er en Natholdsafgift eller en Afgift i Stedet for Nathold.

Det maa saaledes antages at være bragt til en høi Grad af Sandsynlighed, at vi i Jordebogens Hovedstykke have en Fortegnelse over, hvad Kongen havde til Indtægt i Nathold eller i Afgifter, som traadte i Stedet derfor.

79. Dette Resultat fastholder jeg i Henhold til de ovenanførte Grunde. Vi komme imidlertid ved Betragtning af et endnu ikke omtalt Stykke af Jordebogen til nærmere Forstaaelse af Natholdsafgiften og saaledes af Hovedstykket. Dette Stykke er den saakaldte »Hallandsliste«.

I denne opføres udtømmende, hvad Kongen havde i Indtægter af de forskjellige Herreder i Halland. Foruden en Pengeafgift, der opføres som »summa provinciæ«, svaredes der en Afgift i Naturalier af samtlige Herreder.

I de 5 Herreder opføres saaledes:

	Wintærstudh.	Warstudh.
Farthusæhæret.	5 marcas ordei.	7 marcas auene.
	28 - auene.	13 pondera butiri.
		14 - casei.
		13 marcas den.
Aræstathæret.	10 - ordei	7 - auene.
	25 - auene	26 mensurata pondera butiri.
	18 - den.	
Halmstathhæret.	13 - auene	5 marcas auene.
Thundrøsæhæret.	24 - auene	8 - auene.
Höxhæret.	25 -	9 -

De parallele Afgifter hertil maa i de 3 andre Herreder være:

Fyæræ. Prouincia generaliter in duobus annis soluit 25 marcas annone,

4 marcas mellis, 20 boues, 13 oras argenti. In tercio vero etc. se Listen S. 160.

Wiskærdal. In duobus annis separatim debet 10 boues, 2 marcas mellis, 12 marcas auene, 20 solidos argenti. De incolis in tercio anno etc. se Listen S. 160.

Henöflæ. In duobus annis debet domino Regi annuatim 24 marcas auene, 4 marcas mellis, 38 mensurata pondera butiri et casei cum 18 oris argenti. In anno tercio etc. se Listen S. 160.

Denne Afgift svarer som sagt til den Skat, der i de andre Herreder kaldes Vaar- og Vinterstud, og man er vel derfor berettiget til ogsaa at antage den ved disse Herreder anførte Afgift for Stud. Denne Skat forandrer sig imidlertid i det tredie Aar; Angivelsen for dette er foran oversprunget, i det den findes i Rubra 3—5 i Listen S. 160. Man vil her møde saa godt som alle de anførte Species; Pors, Peber og Salt, Sild og Stokfisk mangle, men den mærkelige Afgift »ad pisces emendos« findes. Dog maa bemærkes, at Listen først bliver fuldstændig, naar Kongen selv kommer i Landet, i det først da denne Afgift og Afgiften af Gæs og Høns forekomme. (Hermed kan i øvrigt jevnføres Frdg. 1282 § 8: Bondones non debent compelli ad dandum anseres vel pullos aut talia dona ad mensam regis, exceptis his, qui consueverunt tempore regis Waldemari.) Fælles karakteristisk for alle Bestemmelser er derhos et vist arithmetisk Forhold mellem Antallet af Viktualiestykker i hvert Species. I alle Listerne svares der dobbelt saa mange Høns som Gæs, i Fyæræ og Wiskærdal 3 Gange saa mange Faar som Oxer (i Henøfle kun 2½ Gange saa mange). Indenfor to af de hallandske Herreder er Antallet af »porci« lig Antallet af »pernæ« og i dem alle den ydede Vægt af Korn lig Vægten af Malt.

Men Hovedresultatet er, at det ses, at »Stud« er en Bestanddel af Nathold, og at der i Skatten følges en saadan Turnus, at den hvert tredie Aar bliver til en fuldstændig Gjæsteripræstation, som navnlig afsluttes, naar Kongen er personlig tilstede.

Dette Resultat bliver støttet ved en Angivelse fra en langt senere Tid. Denne er fra Bornholm, der jo havde fælles

Ret og oprindelig fælles Landsting med Skaane-Halland-Blekingen, og som ved sin afsondrede Beliggenhed bevarede mange ældre Forhold, ogsaa Skatteforhold til sene Tider. I Følge de i Rentekammerarkivet bevarede Jordebøger og Regnskaber fra Hammershus Slot — af Regnskabet af 1599 er et Uddrag trykt i Hübertz's Aktstykker til Bornholms Historie S. 532 — maatte Beboerne præstere Studting, der var fordelt paa Sognene, og hvis nærmere Indhold i øvrigt ikke angives, men sikkert var en Natholdsafgift af bestemt Størrelse, jfr. et Kongebrev 1562: beclager wore wndersotte wdj Rodne, att the met wseduanlige gesterij besueris, som er Stauting (Studthing) ydermere en aff gamell tid seduanligt weritt haffuer (Hübertz S. 282), og af de utrykte Regnskaber: Hasle holder om Aaret 1 Nats Gjæsteri med 6 Heste eller tinger derfor. Rønne holder 1 Stuething 2 Nætter om Aaret eller tinger derfor.

Skatten angives saaledes: ethvert af Sognene skulde holde 2 Skiverting (Klemensker dog 3) eller tinge derfor, det er, give en Afløsningsafgift; men hvis de holdt sex af Lensmandens Heste og Karle, gav de Intet. Dernæst skulde hvert Sogn holde et Studting eller give en Afløsningsafgift, dog paahvilede denne Pligt dem ikke netop hvert Aar; i enkelte Aar vare de fri, og de vare altid fri, naar de holdt Lensmanden.

I nedenstaaende Række vil ses, hvorledes den nævnte Turnus stillede sig i de forskjellige Sogne.

	1. Aar.	2. Aar.	3. Aar.	4. Aar.	5. Aar.	6. Aar.
Bodilsker, Øster-Larsker, Klemensker	St.	St.	St.	St.	St.	St.
Øster-Mariæ, Vester-Mariæ, Aaker	St.	St.	Intet	St.	St.	Intet.
Olsker, Knudsker, Nyker, Poulsker, Rutsker	St.	Intet.	St.	Intet.	St.	Intet.

	1. Aar.	2. Aar.	3. Aar.	4. Aar.	5. Aar.	6. Aar.
Röker Ibsker Pedersker Ny-Larsker.	St.	Intet.	Intet.	St.	Intet.	Intet.

Ogsaa af disse bornholmske Forhold turde det fremgaa, at Ydelsen »Stud« er en Gjæsteripræstation, som paahviler Bønderne efter en vis Turnus og bortfalder, naar det egentlige Nathold gives; den lader sig derhos afløse ved en Pengesum.

80. Fremgaar det saaledes af det Paaviste, at kun i enkelte Aar samtlige Natholds-Species præsteredes, bliver det et naturligt Spørgsmaal, om det da i de følgende Tider — da Stud var gaaet af Brug, — var en Regel, at Nathold ikke burde præsteres hvert Aar.

Herom findes virkeligt en Antydning i de Forhandlinger som Kong Fr. I havde med Rigsraadet 1526. Lensmændene, hvem det da paahvilede at holde Kongens Nattelejer, havde tilbudt at give 100 ℔ Sølv for hvert Nathold, men Kongen erklærede, at han paa ingen Maade kunde holde sig 1 Nat med 100 ℔. Derimod vilde han indvillige i at holde sig selv mod en Afløsningssum af 200 ℔. „Och om mand willde siige, at mand ikke tha willde holde vdhen huerdt tredie aar, som seduandt haffuer werrett, tha om mand icke will giørre oss nogen Hiellp eller trost at ophollde wor konningeliig stadt mett (thy at wij icke formercke vdj thesse swar noghen andhen deell, ther wij skulle haffue wor wndherhollding aff, udhen aff samme netthersholld), tha mwe wij thet saa lade bliiffue vdj syne made, medhen thet 100 marck natsholld kunde wij ingenledes oppe holde oss mett.« Hertil svarer nu Raadet, »at nar kon: Hans, huess siell gud nade, drog igemmen landet, at setthe rettherting huer tredie, huer fierde, eller styndom huer fempte aar, huo som tha gaff for nathold penninge, tha gaff han icke wden 100 ℔ eller och myndre, som manghen mand wden

Raadet wel vittherligt er. Och haffue Danmarcks Raadt nu samtyckett hans N: synderliigh till williigh 100 ℔ huert aar wdj hans nadhes liiffs tiidt, huadt heller hans nade dragher hiid indh i landett eller ey, huilken tyngghe alldriig tiillforne werret haffuer, och hobtis Dan: Raadt tiill, at saadan theris welluilliighedt skulle werre h. N. tacknemmeliigen, och ther som hans Nade icke nøges ther mett, tha siige Dan: Raadt, at the wille heller gerne hollde h. N. som the giorde wdj Kon: Hanss tiidt[1])." Det fremgaar klart af disse Ord, at det i tidligere Dage, under Kong Hans, ikke paahvilede Landet at holde Kongen hvert Aar. Raadet sætter Kong Hans's Omrejsen for at holde Retterting til hvert 3die, 4de, 5te Aar, og Kongen indrømmer, at det kun fandt Sted hvert 3die Aar[2]). I Tiden efter Kong Hans's Regjering vare Natholdene blevne ydede hyppigere, hvorfor Raadet vilde indvillige i nu at give Kongen 100 ℔ aarlig i Afløsning, hvad enten han drog om eller ikke; men fandt han sig ikke tilfreds dermed, maatte de ønske at holde ham som paa Kong Hans's Tid.

81. I de ældre Love og i Privilegierne findes som sagt Gjæsteri kun sjældent omtalt; dette lader sig let forklare, naar det allerede er indbefattet i en anden Afgift »Stud«, der nævnes overalt. I Skaanske Lov IV. 11. hedder det: fore husætoft skal man læthing, innæ ok stuth rethæ, og disse Ord oversættes af And. Sunesøn IV. 10 saaledes: Ratione fundorum ueluti digniorum non adjacentium prediorum, que fundis uelud membra capitibus obsecuntur, pensiones redduntur et que debentur procurationi regie persoluuntur et in quibusdam locis que requirit expeditionis necessitas assignantur«. Rosenvinge siger rigtignok i sin Udgave af Paraphrasen ved

---

[1]) Nye D. Mag. V. 103, 115, 207.

[2]) Jacobsen siger S. 24, at almindeligt har dette i alt Fald ikke været, og henviser til Breve fra Kristian II.s Tid. De ovenanførte Ord ere imidlertid ikke til at misforstaa, og der er ingen Uenighed derom mellem Parterne. Tiden, der sigtes til, er jo ogsaa Kong Hans's Regjering.

dette Lovsted, at »pensiones« skal være Oversættelse af Stud; man maatte da antage Innæ betegnet ved procuratio, hvilket sidste Ord altid betyder Gjæsteri, men denne Betydning kan Innæ, hvor forskjelligt man end fortolker det (se næste Kapitel), ikke have, medens det ofte betyder en Afgift (pensio). Det bliver saaledes kun muligt at antage Stud oversat ved procuratio. At denne Forstaaelse ogsaa har været ældre Fortolkeres, derom haves Vidnesbyrd i det gamle Haandskrift af And. Sunesøn i Arnemagn. Samlg. Nr. 37. 4to fra Slutningen af det 13de Aarhundrede. Her findes med en noget nyere Haand skrevet over »procuratio« »stwd«, og »vt ledingh« over »expeditionis necessitas«. Haanden saavel som Skrivemaaden tyde paa det 14de Aarhundrede.

Rosenvinge udtaler paa samme Sted, at »Stud« ikke kan være »ensbetydende med Gjæsteri«, efterdi nyere Frdngr. sætte en bestemt Dag for Udredelsen af denne Skat, og det vel næppe kan antages, at Kongen var pligtig til at nyde Gjæsteriet til en bestemt Tid. Min Paastand er jo imidlertid ingenlunde, at Nathold falder sammen med Stud, og man maa dernæst erindre, at Forordningerne tænke nærmest paa en Afgift i Korn. Hdftg. 1282 nævner kun Stuthækorn. Man maa i en anden Henseende forstaa Forordningerne med betydelig Indskrænkning, thi efter det Tidspunkt, som sættes for Udredelsen (30 Nov.), kunne Lovbudene kun angaa Vinterstuden. Jeg skal endelig tilføje, at en Autoritet som Prof. Schlyter i Glossariet til sin Udgave af Skaanelagen forklarer Stud som en Gjæsteripræstation og sammenstiller den med de svenske Loves Gengærth.

82. Om Stud og Nathold skulle vi endnu særligt udhæve følgende Punkter.

Stud. I. Stud betyder oprindeligt Bidrag og vistnok frivilligt Bidrag. I det 13de Aarhundrede er imidlertid al Karakter af Frivillighed forsvunden. I J. L. II. 22 og Frdg. 1283 § 4 kaldes Frændernes Bidrag til Boden for Manddrab Stuth, og dog kunde den indfordres hos dem og Namsdom

tages. Sk. L. XIV. 2—4 omtaler »brænnæstuth«, en tvungen Afgift til den Brandlidte; Tingmændene kunde dømme Vedkommende til at udrede den. — Den Stud, som svaredes til Kongen, var en Skat som skulde erlægges og kunde inddrives jfr. Eriks Sj. L. III. 63 (VI. 22): Foræ konungs laghæ stuth scal umbutzmann liusæ fymt foræ thet han takær thet oc sithæn ræt laghdagh, bristær thet tha thet konungs ræt lagh stuth ær, tha a han at bøtæ thre marc for; men derimod kunde Kongens Bryde bede om en Gjafstud, som Bonden kunde, men ikke var forpligtiget til at betale.

II. Ydelsen var, som det af mange citerede Steder er set, af meget forskjellig Art: Korn, navnlig Havre (se Hallandslisten og Scr. VII. 41: Selvejerbønderne i Odsherred gave i Stud 5 Pd. Havre), Smør og Ost (Hallandslisten) nævnes; endelig var den afløst med Penge.

III. Med Hensyn til Tiden paa Aaret, da Stud ydedes, skjelner Hallandslisten mellem Warstud og Winterstud, i Lighed med Sommer- og Vintergjæsteri; om Vinteren svaredes kun Korn. Om dette blev det i Erik Glippings Frdng. 1282 § 6 bestemt: quod nostrum stuthækorn in festo sancti Andree (30. Novbr.) secundum consuetudinem cujuslibet provincie exsolvetur, og Frdng. 1284 § 7 for Sjælland, § 13 for Skaane: »Stuth skal huær bonde rethe oppa Sancti Andreas dagh«. Efter Frdng. for Barreherred maatte Stud ikke ydes senere end Marie Renselsesdag, 2. Februar (quod nostrum stuth ultra festum purificationis detinere nullatenus debeatis).

83. Nathold. I. Gjæsteriets Varighed regnedes efter Antallet af de Nætter (Døgn), hvori Kongen opholdt sig paa Stedet. Han var berettiget til at blive den sidste Dag til Ende, jfr. Ældre Westgøtalag Kirkyu Balk. 2 (Yngre 4): Byscupi scal gengyærd geræ twar næter oc til quels hins thridia. Antallet af Nætter var forskjelligt i Herrederne, hyppigst 3 og 4. Som oftest vare 2 og 3 Herreder sammen om at udrede Natholdet, der modtoges paa Kongens Gaard i et af disse Herreder.

II. Antallet af de Folk, som fulgte Kongen paa Gjæsteri maa have været overordentligt stort. Da der i Følge Natholdslisten skulde præsteres for 2 Nætter 360 Oste, 360 Høns, 360 Stokfisk (180 Gæs) og leveres 100 Fade og 400 Tallerkener, maa det antages, at Følget har bestaaet ialfald af 360 Personer, men maa man ikke af de store Kvantiteter af Kjødvarer, som skulle præsteres, slutte, at Tallet paa de Ledsagende har været endog dobbelt saa stort[1])?

Sportlerne til Kongens Folk udgjorde i Følge Listen: Dragerne (portitores) 2 Ører Penge. Custos capelle[2]) 1 Øre Sølv.

Marsken 1 ℳ Sølv.
Undermarsken 1/2 ℳ Sølv.
Overdrosten 1 ℳ Sølv.
Underdrosten 1/2 ℳ Sølv.
Overskjænken 1 ℳ Sølv.
Underskjænken 1/2 ℳ Sølv.
Diskesvende og Dugsvende 2 Skilling.
Kjerteuddeleren (ille qui distribuit candelas) 1 Øre Sølv.
Almisseuddeleren 1 Øre Sølv.

Endvidere gaves 1 Øre Sølv i Fadeburet, Kjælderen, Kjøkkenet og Foderhuset.

III. Som det til alle Tider har været Skatteborgernes Ønske at faa de Skatter, der vare enten helt ubestemte eller hvortil der kunde knytte sig Bipligter i et ubestemt Antal, afløste, saaledes ses det af Jordebogen, at Nathold allerede paa den Tid mange Steder var aftinget. Ved Høx-

---

[1]) I Historien om Øm Klosters Oprindelse hedder det om Margrete Spræughest: ad uerba consiliatorum suorum in tantum nos grauabat, ut cum 1600 equitaturis, preter cursores eorum et pedites et exceptis clericis et baronibus, qui causa querimonie curiam frequentabant, per duas noctes in nostra expensa permansit, unde ab illo die cepit substancia rerum nostrarum temporalium decrescere et minutari. Eodem anno sepcies hospitatus est aput nos Johannes Kalf Marskalcus domini Regis, ad minus cum 300 equis, ut exploraret, si dictum Episcopum Arnfastum posset capere. Scr. V. 267, 270.

[2]) Jfr. Waitz, Verfassungsgechichte III. 433.

hæret staar saaledes: seruicium 4 noctium, quarum quelibet redimitur pro 15 ℳ argenti. Af Hanherred og Hunbjærgherred i Thy svaredes i Stedet herfor Korn. Afløsningssummerne vare ingenlunde ens i Herrederne. 4 Nætters Hold i Baræ- Harthakærs- og Thornæherred afløses med i Alt 80 ℳ Sølv, i Ingilstath. med 40 ℳ, i Asbonørreherred med 40 ℳ, i Høxherred med 60 ℳ Sølv. Her har Herredets Rigdom eller Bøndernes Antal været det Bestemmende, jfr. det S. 154 citerede Bud af Uplandslagen, hvor Afløsningen for Bispeholdet retter sig efter Antallet af Beboerne.

IV. Stedet. Sædvanligen opholdt Kongen sig paa sin Gaard i Herredet, saafremt han ejede en saadan, og lod Præstationerne bringe til denne (jfr. herom det Følgende). Det forudsættes jo saaledes i And. Sunesøn IX. 8, at Kongen kunde være til Stede i Brydens Gaard, hvorved da Bryden blev særlig beskyttet. Dernæst har Kongen hyppigt taget ind i Klostrene. Disse vare fra de første Tider Tilflugtssteder og Hospitier for den Rejsende. Paa Grund af de erholdte store Benaadninger og den Beskyttelse, hvortil disse kun med aandelige Vaaben udrustede Stiftelser trængte, nægtede de sjældent at modtage de Mægtige paa deres Rejser; baade af politiske og religiøse Grunde vare de villige til Gjæstfrihed. Kroer fandtes paa Landet kun faa Steder, og de, der vare, kunde næppe modtage saa fornemme Rejsende. Jeg formener derfor, at Gjæsteriet hos Klostrene ikke absolut behøver at opfattes blandt egentlige Skatter. Det var en Pligt, der paahvilede disse Stiftelser ligesaavel mod Andre som mod Kongen[1]). Kongerne have

---

1) Af de benedictinske Klosterregler, der findes i Kodex af Jordebogen, hidsættes Følgende: Volumus quoque et mandamus, ut in quolibet monasterio vel prioratu abbas vel prior aut ipsis cessantibus visitatores, qui pro tempore prefuerint, secundum possibilitatem locorum hospitalitatem ordinet ad elemosinas faciendas certo hospitio ad recipiendos pauperos et alios hospites, et ministro idoneo qui eis deserviat deputatis. Som Vidnesbyrd om, at Klosterreglerne maatte

imidlertid ofte benyttet denne Ret til at gjæste mere end tilbørligt og paa en Maade, som forstyrrede Klostrets Fred. Jakob Erlandsøn klager over, at Kongen med Mænd, Hunde og Heste ét Aar har endog 5 Gange gjæstet Tvilum Kloster, to Gange i selve Klostret og tre Gange ved at lade sig bringe Fødemidler udenfor dette. Ligeledes har Kongen plaget Klostrene i Odense og Ringsted med megen Gjæsteri og fordrevet Munkene fra deres Sove- og Spiseværelser, som han havde bemægtiget sig for sig og sine Mænd[1]). I øvrigt troer jeg ikke, at Gjæsteriet altid har været Munkene en ukjær Pligt; de Fremmede bragte Liv og Nyheder til Klostret og have givet Munkene Anledning til ikke at overholde Reglerne altfor strængt. Forbudene mod ulovlig Gjæstning i Klostrene[2]) rettes derfor ogsaa stundom mod Munkene selv. Erik Menved truer saaledes 1315 Prioren og Munkene i Odense, at de ville miste alle deres Friheder, om de vove at modtage nogen Gjæst, hans Hunde eller hans Heste[3]).

V. Om Forpligtelsen til at age Fadeburet se under Innæ.

VI. Gjæsteri af Kongens Embedsmænd. Kongen kunde naturligvis ikke altid selv drage om og nyde Natholdet, og i hans Sted rejste da Dronningen eller Prinserne eller de højere Embedsmænd. Foruden at Embedsmændene saaledes oppebar Gjæsteriet paa Kongens Vegne, fordrede disse imidlertid vist ofte Gjæsteri til sig selv. — Det vil ved Betragtningen over Kongedømmets og Kongens Ejendomme

---

lempe sig efter Trangen til Beskyttelse, kan af de samme Regler anføres, at medens det aldeles forbydes Kvinder at komme i Klostrene, findes dog undtagne: nobiles, qui patronæ sunt monasterii, quibus sine gravi scandalo non possit introitus denegari.

[1]) Scr. V. 593.

[2]) Kristoffers Haandfæstning 1320. art. 9: non graventur claustra per equos et canes pascendos.

[3]) Pontoppidan, Ann. II. 115.

blive vist, at Embedsmændene ofte vare aflagte med Brugen af Jordegods; Kongens Bryde (Foged) sad i en standsmæssig Gaard og kunde beværte Kongen og hans Gjæster; men om Embedsmændenes øvrige Lønning indeholde Kilderne kun Lidet, — dog kan det antages, at de ofte lønnedes ved frivillige Gaver. Om Styrismanden hedder det saaledes i J. L. III. 3, at han ikke »med nogen Tvang« maa tage mere end 9 Skjæpper Rug af hver Hafnæ til at anskaffe sig Heste og Brynje for; det ligger i Ordene, at han kunde faa og hyppigt fik mere ved Gave.

Skatterne fremtræde jo i det Hele snart med Karakter af Ydelse til Kongens Underhold, snart af en Afgift for Beskyttelse. Men havde Kongen Ret til Underhold burde vel ogsaa hans Embedsmænd have det? I Følge Er. Sj. L. kan Bryden fordre »sic til handæ« en Giafstud, som Bonden ikke er forpligtet til at yde, men giver han den ikke, behøver Bryden saa meget mindre at varetage Bondens Tarv (III. 63). Og er Skatten nærmest en Afgift for Værn, ligger det jo dog nær foruden Kongens Beskyttelse at kjøbe Beskyttelse af den kgl. Magts Repræsentant. Ved Torvørtugen tilkjøbte man sig Benyttelsen af Torvet, og den erlagdes af hver Enkelt kun én Gang om Aaret, — ikke desto mindre, har Haderslevs Stret. § 28 den karakteristiske Bestemmelse, at den ogsaa skulde ydes, naar Ombudsmændene skiftede; man maatte altsaa kjøbe den nye Embedsmands Beskyttelse. Der sker i dette Tilfælde netop det Samme som da Lensmændene i langt senere Tider fandt paa at opkræve Husbondhold og Indfæstning af Bønderne, naar de overtoge Lenet (se bl. A. Hübertz, Bornholm 481).

84. Jeg henskød paa et tidligere Standpunkt i disse Betragtninger Forklaringen af de talrige Huller (Lakuner) i Hovedstykkets Skatteangivelser til et senere Punkt. Det vil være passende nu at optage denne Undersøgelse.

Det vil formentlig ikke kunne forlanges, at jeg skal

bevise, hvorfor hvert enkelt af Herrederne har en tom Plads og ikke er opført med nogen Afgift. Hvis jeg kan bevise, hvorfor der paa et enkelt Sted ingen Skat angives, og for de øvrige blanke Steder kan angive en Grund for Udeladelsen som har Sandsynlighed, vil det dog vist blive antaget, at Listen har fyldestgjørende Grunde til at stille alle disse Steder tomme, og at den, der naar den taler, taler sandt, ogsaa tier med Overlæg.

Det eneste Herred i Skaane, hvorved ingen Skat anføres, er Lyugnæsherred. Hertil findes imidlertid en fuldstændig fyldestgjørende Grund, da Herredet ikke var den kgl. Jurisdiktion undergiven. Det er bekjendt, at Kong Svend i Aaret 1149 fangede Ærkebisp Eskil af Lund og lod ham sætte i Forvaring øverst oppe i St. Laurentii Kirke over Hvælvingen, eller efter Huitfeldt endog lod ham hænge op under den i en Kurv. Han fortrød imidlertid sin Gjerning vist af Frygt for Banstraalen, og for at formilde Ærkebispen gav han ham en Del af Bornholm, Aahusgaard og Lyugnæsherred med al kongelig Rettighed[1]). I et utrykt Priv. for Lunds Bispestol af 1213 (Diplomatariet) hedder det, at Bispen besad »Liuffnesherrit cum omni integritate juris regii«.

Det maa af lignende Grunde forklares, at der findes blanke Steder i Omegnen om Kjøbenhavn. Bispen i Roeskilde ejede Halvdelen af Stöfnæsherred[2]). I Følge Kbhvns.

---

[1]) Huitfeldt I. 104: en deel Borringholm, Aahuusgaard oc Liungsherret Scr. I. 120: sibi sueque ecclesie et successoribus suis castrum Ows, cum villa Owsiensi et Lyugnitzhæreth, cum suis pertinentiis perpetuo possidendum et jure etiam regio donavit. VI. 624. Suhm VI. 39. Det samme Faktum forklarer, at der ikke for de tre af Bornholms Herreder anføres nogen Indtægt, men oplyser ikke, hvorfor der heller ikke angives en Indtægt af det fjerde, Rønne Herred, som dog efter Kuunglelisten var Kronens.

[2]) Kbhvns. Dipl. I. 24, 64: medietatem provincie, in qua villa prædicta consistit.

Stret. 1294 § 104 skal et Skib, som findes uden Fører »inter Scogshoueth et amnem Aworthæ, Saltholm seu Amakar« ikke anses for Vrag. Naar Bispen altsaa her tilegner sig Vragretten, maa det være, fordi han har verdslig Jurisdiktion paa de tilgrænsende Jorder. Dette lærer et Tillæg til Stadsretten os da ogsaa: »jus episcopi tam temporale quam spirituale est a Tuleshøw usque Gamlebothehafn, in Amaghe, Saltholm, Hafnis et sic intermedie«.

Det lader sig vist vanskeligt tænke, at enkelte Herreder vare helt unddragne Skattepligten, fordi alene privilegerede Personer vare privatretlige Ejere af det deri beliggende Gods. Derimod kan jeg ikke være i Tvivl om, at enkelte Egne og vistnok hele Herreder have været skattepligtige til Bisperne i Stedet for til Kongen. Kilderne sige det ikke direkte, men antyde det dog (jfr. Scr. V. 599: ecclesia Lundensis in quibusdam locis imo in multis habet judicium seculare), og de Afgifter, som vi i senere Tider paa flere Steder finde svarede, synes bestemt at tyde paa, at Bisperne oprindelig have havt en Ret til Skatter af disse Egne. Det er dog saaledes mærkeligt, at i Roeskilde Bisps Jordebog — i hvilken ellers ikke andre Selvejere nævnes end Bønderne i det af Kongen pantsatte Odsherred — opføres alle Selvejerbønder i Slagelseherred med en Afgift af 1 Ost, 1 Høne og 1 Dags Arbejde én Gang om Aaret (Scr. VII. 16). Jeg kan ikke tro Andet end at disse Afgifter ere traadte i Stedet for en kgl. Skat. Har Herredet, som staar blankt i Jordebogen, ikke været Roeskilde Bisps »in utroque jure«? Have Biskopperne fremdeles ikke stundom, hvor de havde Skipæn, havt Ret til Stud? Lisbjerg Herred deler sig i to bestemt adskilte Dele, Kongens og Bispens Skipæn (Skibelse), der staa som to Herreder ved Siden af hinanden, og nu hedder det til Ex. om en Bondegaard, at den giver Stød og Leding til Biskopskibelse (Æ. A. R. II. 144). Dog disse Punkter, der maatte oplyses ved Hjælp af de Afgifter, som senere

svaredes, ere endnu for lidt behandlede til at der herom kan udtales Noget med Bestemthed.

Det ligger dernæst nær at antage, at flere af de Landskaber, hvorom Jordebogen tier, vare givne i Len, og dette viser sig netop at være Tilfældet. — I. Grev Albert af Orlamünde, Kong Valdemars Søstersøn (nepos), nævnes to Aar før Jordebogens Affattelsestid som »dominus Alsiæ« se et Diplom af 25. Juni 1229 om Dronning Eleonores Medgift[1]). Den bekjendte Deling af Kongehusets Godser paa Als (1245) siges at finde Sted efter Grev Alberts Død[2]), hvilken antages at være indtruffet 1244 eller 1245. Da nu Als, uagtet den i Jordebogen opføres med Navnene paa begge sine Herreder, ikke anføres med nogen Skat, er Grunden den, at Øen var bortforlenet. Senere forlenes Øen til Albert af Brunsvig.

II. Uagtet Blekingen med alle dens Herreder og Byer nævnes i Jordebogens Ramme, er der ingen Skatter eller Afgifter anførte derfra. Kong Valdemars uægte Søn (med Esbern Snares Enke Helene) Knud, blev af sin Fader udnævnt til Hertug af Bleking efter først at have været Hertug af Reval. Huitfeldt omtaler det i sin Historie strax efter at have nævnt, at Erik 1232 efter den udvalgte Kong Valdemars Død blev kronet til Konge[3]). Man anfører derfor i Reglen Aaret 1232 som det Aar, hvori Forleningen skete, og det kunde saaledes synes ikke at angaa Jordebogen, der henføres til 1231. Hertil skal bemærkes, at om end Tiden for Forleningen maatte være rigtig, er Jordebogen dog ganske vist ikke i den Forstand at sætte til det Aar, som Titelover-

---

[1]) Nordalb. Stud. I. 84.

[2]) Suhm X. 964.

[3]) Huitfeldt 198: Oc effter at Woldemar nu vaar død, gjorde hand Abel til en Hertug udi Sønder Judland: den anden hans Søn Knud indgaff hand Bleginde, hvilcken der lod en Søn effter sig, heed Erich, som siden bleff Hertug paa Langeland, oc dernæst i Halland. Hand skifftet oc hans Børn deris Patrimonialia, det er Fæderne Gods imellem, saa huer viste effter hans Død, huad de skulle haffve.

skriften har: Anno dom. 1231 factum est hoc scriptum. I Følge Overskriftens hele Form er denne ganske sikkert senere tilsat (ikke i det foreliggende Haandskrift, men i det, hvoraf vort er afskrevet), og Aaret 1231 har ligget nærmest for Tanken, da den Begivenhed, som upaatvivlelig har foranlediget Arbejdets Affattelse, den udvalgte Kong Valdemars Død, fandt Sted den 28de Novb. 1231[1]) (jfr. nærmere anden Afdeling).

III. Ved Jarlæzherred (Jerløvh.) findes — som det synes ikke — angivet nogen Indtægt. Dette vil kunne forklares af, at Indtægten af dette Herred fra gammel Tid har været tillagt Medlemmer af den kgl. Familie. Det ses at have været omstridt mellem Kong Erik Menved og de sønderjydske Hertuger, hvem Retten til Herredet tilkom, og det hørte til det Gods, som Hertug Erik Valdemarsøn af Sverrig fik sig tildømt som Arv efter sin Moder, Erik Plovpennings Datter Sophie[2]).

IV. Vare de Landsdele, for hvilke ingen Skat nævnes, fremdeles ikke dem, som senere i Aarhundredet (vi gaa i nærværende Tilfælde ikke udenfor dette) findes bortforlenede? Netop. — Langeland var forlenet til Hertug Eriks Søn Erik[3]). Laaland blev givet den førnævnte Prins Knud i Len af Erik Glipping[4]). Valdemars Søn Kristoffer var forlenet med Laaland og Falster, se Huitfeldts Beretning (S. 229) om Herredagen i Nyborg 1251: »da bleff der samtyckt, at Christoffer hans Broder, skulde beholde Lolland oc Falster, hans Herre Fader hannem indgiffvet haffde . . . . men Femern skulde han igjen affstaa

---

[1]) Pal.-Müller siger S. 167, at Kalenderen foran i Jordebogshaandskriftet — i Modsætning til andre Kilder — har 27 Nov. (1231), men man vil ved en nøjere Betragtning af Haandskriftet finde, at dette netop har den ovenangivne Dato.

[2]) Huitfeldt 307, 439.

[3]) Suhm XI. 204. Jfr. i øvrigt Anm 3 forr. Side.

[4]) Huitfeldt 242.

til de Holstiske Herrer. Hertug Knud skulde oc komme til sin Forlæning Bleginde igien oc forneffnde Forlæning nyde«. I et Diplom af 1245[1]) kaldes han »Falstriæ oc Lalandiæ dominus«, ligeledes 1252[2]). Vel var han født 1219 og saaledes 1231 kun 12 Aar gammel, men Abel var født 1218 og altsaa kun 14 Aar gammel, da han fik Sønderjylland. Knud fødtes 1211 og var Hertug af Reval c. 1227. Blekingen og Lyster vare i Kong Erik Menveds yngre Aar pantsatte til Johan Grand. Da denne forhugger Skovene, inddrager Kongen Forleningen: dictas terras coronæ non abalienabiles ad se reduxit[3]).

V. Endelig kommer hele Rækken af mindre Forleninger til kgl. Embedsmænd eller andre Mægtige; thi det turde være paavist i dette Arbejdes 2det Kapitel, at man maa opgive den sædvanlige Antagelse, at de mindre Len ikke fandtes og ikke vare hyppige i denne Periode. Flere Herreder i Kjøbenhavns Nærhed hvoriblandt det halve Smørumherred fandt vi bortforlenede »cum omni justitia« allerede i det 12te Aarh., og Smørumherred var i det 14de Aarh. henlagt til Kantsler embedet, mon da ikke dette Herred, hvoraf Kongen i Følge Jordebogen ikke faar nogen Skat, har gjort Tjeneste i samme Retning? I Følge Indtægtslisten havde Skjænken et Len i Sjælland. Dette omtales ikke i Hovedstykket, men har ikke et af de tomtstaaende Herreder været hans Forlening? Hvis denne Skjænk til Ex. var Olavus, som ejede Bavelse i Thybjergherred, har dette Herred, som staar blankt, da ikke været ham forlent?

---

1) Suhm X. 964.
2) Scr. IV. 384.
3) Scr. VI. 286.

IX. Kapitel.

Innæ.

(Ægter. Arbejder til Landets Forsvar. Arbejder paa Kongens Gaarde.)

---

85. Ved *Innæ* forstaas i særlig Forstand *alle de af Undersaatterne krævede personlige Arbejder til Landets Bedste*. At Innæ har den Betydning, synes allerede at fremgaa af Frdg. for Jylland 1284 § 13, der siger, at »allæ innæ oc allæ æctæ sculæ wæræ swo sum the waræ innæn konung Waldemars daghæ, och *swo sum stær scriuæt innæn wart handfæste*, thær wi gauæ i Nyburgh.« Herved maa sigtes til Hf. 1282 og i denne ganske vist til Bestemmelsen i § 5 om at age Kongens Fødemidler, hvilken følger lige paa en i §'s Begyndelse fremsat Indskjærpelse af Kong Valdemars Love. Fremdeles peger Frdg. for Sjælland 1284 § 12 ved følgende Bestemmelse: »huilk fatok man, ær hauær æn öræ scyld i iorth æth minnæ, thær han saar æi æth slaar æi, tha scal han æi innæ for hænnæ; æn slaar han æth skæær, *tha innæ swo sum för ær mælt*«, tilbage paa en af de foregaaende §§, hvilket vistnok kun kan være § 10 om at Bønder ej skulle tvinges til at bygge Borge.

Det Samme læres af Aktstykker fra en langt senere Tid, hvori Innæ stilles sammen med Kjørsler og Arbejder, se f. Ex. et Tingsvidne af 1407: »och ooch (agede) och inte och reddæ skat«, en Dom 1555 »at ther icke haffuer gaaet Egt eller Inding .... af thend Egendom .... uthen 6 Høstedags Gierning och et Haueluerck at holde ferdigt«[1]).

Endelig haves et aldeles afgjørende Bevis for, at Innæ ikke var en Afgift (tributum), men derimod en Byrde (onus) i et utrykt Brev af 9de Marts 1340, hvori Roeskilde Bisp bestemmer, at Fæsteren af en af hans Gaarde »nec tributa seu tallias aliquas, preter tributa, quæ imponi contigerit in placito generali, nobis aut nostris advocatis exponere debeat quovis modo, nec oneribus videlicet innæ seu aliis per nos aut nostros quomodolibet debeat fatigari« (Diplomatariet).

Medens vi til Forstaaelse af, hvad Stud var, havde god Vejledning af Anders Sunesøn, synes han ved Innæ at svigte os. Som ovenfor berørt oversætter han i Sk. L. IV. 11: »fore Husætoft skal man læthing, innæ oc stuth rethæ« Innæ ved pensio, Afgift. Grunden hertil er, efter hvad jeg antager, følgende. I det ældste danske og svenske Sprog saavelsom paa Islandsk, betyder Innæ en Afgift eller Ydelse i Almindelighed. Naar det saaledes hedder i et Tillæg til Westgötalagen: »Far man aff frælsse bole, hwat tima aars thet hælzt ær, vare undherbundhen ængha inno ællær vtgærdh før æn almænninxøre ut gangha egher. Far man aff ofrælssæ iordh oc vndher frælssæ, gøre ræt om alla vtlaghor som før ærv a budhna æn han kom a frælssæ iordh oc æy flerre«, da har Innæ her en videre Betydning af Afgift (Schlyter: pensio, tributum). Man maa vist oversætte Ordet paa samme Maade i Frdg. 1251 § 2: »Quicunque scotauerit bona sua alii, quamdiu in illis resederit, teneatur ad plenum innæ« og endelig leder Udtrykket Innæ-Bonde sammestedshen, jfr. J. L. III. 7, at den Herremand, der sidder hjemme fra Leding uden

---

[1]) Jfr. Annaler for nord. Oldk 1847. 259.

lovlig Forfald, skal rede Tredingshafnæ af hvert Bo eller være Innæbonde, hvor de sidste Ord netop udtrykke, at han skal opgive sin privilegerede Stand og blive Skatteborger. Skjønt nu den speciellere Betydning af Innæ ikke var Anders Sunesøn ubekjendt, thi han gjengiver Sk. L. XVII. 2, at den Landbo, som farer bort før rette Fardag, skal »halde uppi alla innu« ved »ut omnes debite prestentur opere«, har han dog valgt at tage Innæ paa det anførte Sted i almindelig Forstand, hvortil Grunden maa være den, at Innæ endnu ikke paa hans Tid havde faaet en fast, speciel Betydning. Den bekjendte Trehed, Innæ, Stud og Leding, som Betegnelse for de tre vigtigste Skatter og Byrder, der paahvilede Undersaatterne, var saaledes den Gang endnu ikke opstaaet. Det synes tilfældigt, at den nævnes i det citerede Sted af Sk. Lov, thi den findes til Ex. aldrig i de ældste Privilegier. Det første Privilegium, som har denne Trehed, er vist Priv. af 1244 for Aarhus Domkapitel.

86. Man bør med Hensyn til Forpligtelsen til Innæ skjelne mellem (I) Ægter, (II) Arbejder til Landets Forsvar og (III) Arbejder paa Kongens Gaarde.

I. Ægter. Det har fra Oldtiden paahvilet Landets Indbyggere at befordre Kongerne med Følge fra Sted til Sted, hvad der sædvanligt hed at give Redskud (Reidskot). Knud den Hellige bad saaledes i Følge Knytl. Saga Kap. 28 paa sin Rejse efter sit Valg Bønderne i Halland om at yde sig Redskud (bad bændr lia ser reidskiota, er han for thar yfir lannd, thviat hann hafdi med skipum thar komid). Ordet Redskud forekommer i øvrigt i Privv. fra det 13de Aarh. sjældnere, men hyppigt i den følgende Tid[1]); i de ældre Privv. gives der Frihed for »plaustra«, Vogne og »vectigalia«, Forspand. Det er derfor ganske vist ikke rigtigt, at dette sidste Ord af flere Forfattere f. Ex. Suhm gjengives

[1]) Priv. for St. Agnetes Kloster i Roeskilde 1320, Sorø Kloster 1328, Puggaard 1347, Esrom Kl. 1441.

ved Skat, Plovpenge eller Lignende. Vectigal findes i Middelalderens Latin ofte brugt om Heste og Forspand (D. Sv. V. 151: dom. Sandero bovem, quem habet, 1 vectigal domitum, alterum indomitum. 386: 3 pondera feni, unum vectigal et unam vaccam[1])), og flere af Privilegierne oversætte det endog selv ved Redskud[2]). Redskud skulde kun gives Kongen, Dronningen eller deres Børn; den, som gik i Kongens Ærinde, skulde Fogeden skaffe Kjørsel[3]). Ved Ægter for Kongen kunde en bestemt Grænse ikke sættes, hvorimod det med Hensyn til Førslen af Fadeburet var bestemt, at Bonden ikke skulde føre det udenfor Herredet[4]).

---

[1]) Dipl. Svec. V. 555: Kong Magnus lover Upsala Ærkebispedømmes Beboere »de vectigalibus non gravabimus nisi pro expensis nostris et fisco nostro regio et vectura dicta hwsførsl«. 697: coloni nostri in Hælghuaa de omnibus vecturis et vectigalibus faciendis sint amodo liberi. Priv. for Skovkloster 1209: in vectigalibus perquirendis et rebus nostris de loco ad locum cum plaustris eorum deducendis. Priv. for Slesvig 1417: quod equos et currus et vectigalia in nundinis Skaniæ et Selandiæ habere poterint, — Det benægtes naturligvis ikke derfor, at vectigal paa enkelte Steder kan betyde Skat.

[2]) Sorø Kloster 1328, Esrom Kl. 1444: vectigalibus, que dicuntur rethskyuut. Huitfeldt I. 453: nec ad aliqua vectigalia nostra, que Redeskyld dicuntur, per officiales nostros coarctentur.

[3]) Frdg. 1251 § 15, 1257 § 5: Nulli detur rethskiut nisi regi venienti vel regine vel eorum filiis set quicumque mittitur ex parte regis, prevideat sibi exactor in euectione, si autem presumptuose aliquis extra terminos debitos duxerit jumentum, quod sibi de rethskiut assignatum est, tamquam fur detineatur et judicium sustineat. Priv. for Lunds Domkirke 1085: reddarios equos non dent, nisi cum rex ipse venerit.

[4]) Hdfstg. 1282 § 5: quod uictualia nostra, uxoris nostre, puerorum nostrorum et dapiferi nostri plaustrare non debeant ultra limites sui hæræth, et quicumque in plaustrando defecerit, officialis conducet plaustrum et deficiens soluat precium cum tribus marcis. Bestemmelsen gjentages omtrent ordret i Olavs Haandfæstning 1376 § 18; de ægtydende ere her »bundones regis«, og dette Udtryk har da formodentlig været brugt i det Priv. for Skaane af 1317, som hos Huitfeldt anføres bl. A. saaledes: at Kongens Indebønder skulde vere quit oc fri for Ægt, uden de høre særdelis Kongens Breffue der om.

Af Lovbestemmelserne sammenholdte med lignende norske ses, at Kongens Ombudsmand skulde sørge for, at det behørige Antal Vogne var til Stede, at Bønderne fik Tilsigelse i Tide, og at Byrden fordeltes ligelig mellem dem. Vægrede Nogen sig, var det Ombudsmandens Sag at skaffe Vogn i Stedet for, og Bonden maatte bøde.

Der paahvilede derhos visse Byer og Herreder en lignende Forpligtelse med Hensyn til Overførsel til Søs. Saaledes skulde Næstveds Borgere føre Kongen over til Falster eller Laaland én Gang om Aaret (Priv. 1140). Ved Hadsherred findes i Jordebogen en Antegnelse: »cum 4 nauibus tenetur nos transducere, quia in qualibet hafnæ habet 4 homines«, hvoraf ses, at den mindre Skattebyrde med Hensyn til Leding har foranlediget, at Herredet var ansat til en større Byrde med Hensyn til Transporten over Søen. Borgerne i Kjøbenhavn vare i Følge Byens Stadsretter (1254 § 2, 1294 § 11) pligtige til at overføre deres Herre, Roeskilde Biskop, til Skaane paa deres egen Bekostning paa et Skib med en Besætning af 12 Mand.

87. II. Arbejder til Landets Forsvar. Det paalaa de i den nærmeste Omegn omkring et Slot eller Fæstning Boende at bidrage med deres personlige Arbejde til Befæstningsværkernes Vedligeholdelse[1]). Forpligtelsen var, som alle af denne Art, ubestemt. Da efter Kong Valdemars Død, paa Grund af de indre Uroligheder i Landet, Borgenes Antal steg overordentligt, føltes Trykket ved disse Arbejder haardt. I Priv. for St. Maria Nonnekloster i Roeskilde 1250 fritages saaledes dettes Bønder særligt for de Tynger, som for nylig paa Grund af Tidens Slethed vare paalagte

[1]) Et bestemt Bevis for, at ogsaa Selvejerbønderne vare forpligtede hertil, afgiver Liber censualis episcopi Slesvicensis, Scr. VII. 459: Item pauci sunt bundones in Ramstede, forte 12, et habent paucos agros, qui sunt de jure bondonum . . . Dicti bundones juvant reficere aggeres circa fossata castri.

dem med at skjære Planker, grave, og bygge Fæstningsværker, og flere andre Privilegier fra samme Tid, hvori lignende Friheder gives, bevidne, at denne Byrde var ved at lægge sig tungt paa Bonden[1]).

Paa Kong Abel og Kristoffers Tid findes ogsaa de første begrænsende Bestemmelser mod at anvende Bønder til offentlige Arbejder. I Følge Frdg. 1251 § 16 maatte Ingen i Saatiden eller Høstens Tid tvinges til at bygge Fæstningsværker eller opkaste Grave, hverken for Riddere eller for Kongen, uden paatrængende Nødvendighed. I Frdg. 1257, hvor den nævnte Forordnings Bestemmelser ere undergaaede en skarp Revision, hedder det i § 6, at Bønderne ikke skulde tvinges til saadanne Befæstningsarbejder til nogensomhelst Tid for Riddere eller for Fogeder, og for Kongen ikke i Høstens Tid, med mindre der forelaa paatrængende Nød. Denne Bestemmelse gjentages i Hdfstg. 1282 § 7 saaledes, at Bønderne kun skulde bygge eller bedre Borge i Nøds Tid og da gjøre, som de gjorde i Kong Valdemars Dage, hvilken Forpligtelse fra Kongens Side fornyes i Frdg. 1284 § 12 for Jylland. I Frdg. af s. A. for Sjælland § 10 gjøres endelig Garantien endnu større, idet Betingelsen er, at »thæt ær alt rikins rath«[2]).

---

[1]) Esrom Kloster 1250 (edificatio, reparatio et munitio civitatum, castrorum ac urbium). Æbelholt Kl. 1288 (ædificatio urbium). Sorø Kl. 1269 (a laboribus et servitiis seu solutionibus ad reparationem munitionum et castrorum nostrorum aliis de terra injunctis liberi).

[2]) Frdg. 1251 § 16: Nullus cogatur in tempore sementis uel messis ad municiones vel fossas faciendas militibus neque regi nisi urgens necessitas compellit. 1257 § 6: Nullus cogatur ad munitionem vel fossatas faciendas militi vel exactori tempore aliquo neque regi tempore sementis et messis, nisi urgens necessitas compellat. 1282 § 7: bondones non debent compelli ad edificandum vel reparandum curias nostras, molendina vel alia, nec eciam castra nisi in tempore necessitatis, set in his faciant, secundum quod consueverunt tempore regis Waldemari. 1284 § 10: Oc skulæ böndær æi nöthæs til at bygglæ burghæ, utæn thæt ær alt rikins rath, oc æy nöthæs til at bætræ thæm sithæn bydght ær.

Gjorde Bønderne Oprør, gik det vist altid hovedsagelig ud over dem i den her omhandlede Henseende, saa at Forpligtelsen til offentlige Arbejder stadigt voxede. Da Kong Erik 1313 paalagde en Del jydske Sysler, som havde gjort Oprør, svære Skatter, fordrede han ogsaa, at alle Bønder, ihvem de saa tilhøre, om han vil bygge nogen Fæstninge, skulle hjælpe dertil, og der blev derefter arbejdet med Kraft paa Fæstningsværkerne ved Horsens, Kolding, Volstrup, Kalø og flere Steder (Huitfeldt I. 368). — Kong Abel udtaler i et Priv. for St. Johannes Kloster i Slesvig 1251, at dets Bryder og Landboer skulle være fri for alle Skatter og Forpligtelser »præter quam ad opus urbium et terræ defensionem, de quibus servitiis nulli penitus eximuntur«. Man kunde saaledes mene, at det havde været et Princip, at Fritagelse for offentlige Arbejder aldrig gaves, men, som allerede vist, fandtes flere Stiftelser begunstigede med Frihed herfor, og Privilegiet skal derfor vistnok fortolkes saaledes, at det er Forpligtelsen til, naar Fjenden faldt ind i Landet, at forsvare dette og opkaste Fæstninger, som aldrig eftergaves.

88. III. Arbejder til Kongens Gaarde, Møller osv. Det fremgaar ubestrideligt af Lovene, at der paahvilede Undersaatterne en Forpligtelse i denne Retning, men ofte har man dog forvexlet denne deres Pligt som Statsborgere med den Kongen eller Kronen som privatretlig Ejer tilkommende Ret til at fordre Hoveri af sine Fæstere. Naar saaledes Kong Svend tillægger Ringsted Kloster 1148 Retten til at have Dagsværk af Ringsted om Høsten efter en gammel fast Taxt, er det som Herre over det oprindelige Konunglef Ringsted. Den samme Grund kan have bevirket Bestemmelsen i Priv. for Slagelse af 1348, at Borgerne ej skulde gjøre Hovning, Ægt eller Arbejde uden deres Villie, med mindre Kongen befol dem for nogen Fare Riget til Beskyttelse eller for nogen anden vigtig Aarsag, thi ogsaa Slagelse var Konunglef.

Lovene indeholde imidlertid Bestemmelser, som synes

klart at udtale, at der paahvilede Undersaatterne en saadan Pligt til Hoveri, hvilken de kun søgte at begrænse. Hdf. 1282 § 7[1]) kunde nok forstaas saaledes, at Bønderne slet ikke skulde tvinges til at bygge eller bedre Kongens Gaarde og Møller, og Fæstninger kun i Trangs Tider, men da Fordng. 1284 for Jylland § 12 i Almindelighed siger, at ingen Mand skal gjøre mere til Kongens Gaarde, Borge og Møller end i Kong Valdemars Dage, maa den først nævnte Bestemmelse vist angaa alle Arbejder, medens Forpligtelsen dog betinges af »Nøds Tid«.

[1]) Se foran S. 182 Anm. 2.

X. Kapitel.

Leding.

(Forsvaret, naar Fjenden faldt ind i Landet. Grænsebevogtningen. Den egentlige Ledingstjeneste. Skipæn og Hafnæ. Kværsæde. Kjøbstædernes Ledingspligt. Ledingspenge. Vaabnene. Hærens og Flaadens Bestanddele.)

---

89. Om Undersaatternes Forpligtelse til Leding paa Kong Valdemar Sejrs Tid have vi et af de righoldigste Arbejder til Oplysning om Middelalderens indre Historie: Velschows Disputats »de Danorum institutis militaribus«. Hans Skrift har derfor været en Grundkilde til den følgende Fremstilling, der i øvrigt omfatter flere Forhold, som Velschow ikke har behandlet, og et større Tidsrum end det, han hovedsageligt havde for Øje, Kong Valdemars Tidsalder.

Velschow gjør ved Betragtningen af Ledingspligten en Hovedadskillelse imellem Krigstjenesten til Landets Forsvar, naar Fjenden trængte ind over Grænserne, og Krigstjenesten udenfor Landet.

90. Naar Fjenderne trængte ind i Landet, skulde allerede efter de Love, som tillægges Kong Frode, enhver Mand kjæmpe, selv den ufri; en Slave kunde ved Tapperhed erhverve sig sin Frihed. Det har saaledes fra gammel Tid

været fordret, at enhver Undersaat greb til Vaaben, naar Fædrelandet var i Fare; herfra undtog intet, end ikke det videste Privilegium. Naar Frihedsbrevene aldrig omtale dette Tilfælde, er det kun én Henseende af de mange, hvori de skulle forstaas med Indskrænkning. Forordningen for Baraherred siger ogsaa udtrykkeligt, at alle Bryder og Landboer, saavel privilegerede som andre, skulle være rede til, naar Fjenden falder ind i Landet, at forsvare det[1]), og i et Priv. af 1330 fritages Laalands Præster og deres Tjenere kun for Leding udenfor Landet[2]). Til Landets Forsvar kaldtes vist Enhver, der var 14 Aar gammel.

Om Varigheden af saadan Krigstjeneste, og om de Vaaben, med hvilke Kampen skulde føres, kan naturligvis Intet siges. Krigen kunde først ophøre, naar Fjenden var fordreven eller Landet undertvunget, og intet Vaaben var udelukket fra Kampen. De, som ikke havde »fuld Rustning«, havde dog de tre sædvanlige Vaaben, og de Fattige havde Køller eller Spyd. Dette sidste Vaaben fandtes i den simpleste Mands Hjem og paa hans Rejser i hans Haand. Jeg skal erindre om Lovbudet i Aabenraa Skraa § 14, at den, som ikke havde Slægtninge eller Venner i Byen, der kunde sværge med ham, skulde sværge ridende ved sin Istæth (Stigbøjle), kjørende ved sin Vogn, og var han tilfods, ved sit Spyd. Stedet viser, at Spydet altid var den simple Vejfarendes Ledsager. Ordet Spydsmand eller Spydskarl kommer derfor i Sproget til at betyde en omstrejfende Person, en Landstryger (jfr. Er. Sj. Lov I. 48). Om Køllernes Brug kan erindres den gamle Optegnelse om Oprøret 1256:

---

[1]) Item volumus et mandamus vniuersis villicis et colonis tam priuilegiatis quam alijs, quandocumque insidie inimicorum regni ingruerint, vt ad defensionem patrie, sicut iustum est, sint parati.

[2]) Huitfeldt I. 452: Admittimus insuper, quod ipsi Domini vel eorum famuli, in expeditionem nostram et edictum extra terram seu ad obsessionem alicujus castri, per nos vel officiales nostros minime teneantur evocari.

»Kotkærle ware alle galne met there Kylwer« (Scr. III. 312).

Sammenkaldelsen af Forsvaret skete ved den fra Oldtiden nedarvede Brug, at Vidje og Brand gik fra Mand til Mand. Den, som ikke efterkom Budet om at yde Landet Forsvar, rammedes i Følge Kong Frodes Love med Straf af Landflygtighed, og Straffen var vist den samme paa Valdemar II.s Tid. Thi vel siges det i det bekjendte Tingsvidne af 1428, at det var gammel Sæd og Ret, at den, som sad hjemme, naar Bavnen brændte og Vidiebrand ginge, skulde hænges ved sin egen Bjælke, men denne Straf er sikkert indført efter Kong Valdemars Tidsalder, thi, som Velschow siger, faldt de strænge Straffes Tid i en langt senere Periode.

Imidlertid var det ikke hele det danske Rige, Undersaatterne skulde forsvare, men det »Land«, indenfor hvilket de boede. Da nu Forpligtelsen til den her omhandlede Krigstjeneste i Modsætning til Leding ofte kaldes Landeværn, kunde man ville sætte denne Betegnelse i Forbindelse med »Land« i særlig Betydning. Dette er dog maaske ikke rigtigt, da »Landeværn« gjenfindes i andre Sprog, og Jydske Lov og de norske Love ingen Forskjel gjøre mellem Landeværn og Leding.

91. Landet skulde forsvares, naar Fjenden angreb det, men det skulde tillige bevogtes for en indfaldende Fjende. Fra Landets Kyster maatte haves Udkig, og nærmede Fjenden sig, skulde dette ilsomt forkyndes fra Sted til Sted. Om hele Kysten var der derfor en sluttet Række af Høje med Bavner, som Bønderne skulde holde rede til at kunne tændes, naar man enten saa Fjenden eller af tændte Bavner erfarede hans Nærhed[1]).

---

[1]) Om Bestemmelserne herom findes Intet i danske Love, men de Regler, som haves i Sverrigs og Norges gamle Love, kunne vistnok ganske anvendes paa vore Forhold.

Rigets Grænser til andre Lande udgjorde kun en kort Strækning imod Grænserne til Havet. Imod Nord har Landegrænsens Bevogtning næppe voldet Besvær. Der haves ingen Beretninger om Befæstninger eller andet Forsvarsværk paa Skaanes, Hallands og Blekings Grænser, rimeligvis fordi disse paa den Tid vare ubeboede Strækninger baade paa dansk og svensk Grund. Imod Syd var derimod Grænseværnet af desto mere storartet Natur og krævede Manges Hjælp til sin Vedligeholdelse. Ligesom Danevirke var rejst ved alle Landenes Bistand, saaledes kan det vist ogsaa antages, at alle Lande skulde bidrage til at vedligeholde det. Den aarlige Ledingstjeneste udgik i Reglen, i al Fald delvis, til Slesvig og Danevirke (jfr. V. Jordebog om de nærliggende Herreders Nathold »in estate cum exercitu«[1]).

92. Vi gaa derefter over til Betragtningen af den egentlige Ledingspligt[2]). Som et Hovedsynspunkt bør strax fremhæves dette, at Krigsfærd i Danmark fra Arilds Tid var paa Søen, saa at Udrustningen saa godt som alene angik Flaaden. Den militære Byrde bestod i at udrede og vedligeholde et til Krigen egnet Skib, et Langskib, og at møde personlig rustet paa dette. Armeen bestod derfor af Søfolk »skipær«, »nautæ«. Selv de Distrikter, der ikke grænsede til Havet, deltoge i Rustningen af Skibe.

93. Landet var delt i Udredelsesdistrikter, der hvert skulde udruste og bemande et Skib. Et saadant Omraade kaldtes Skipæn[3]) (navigium). Skipæn var atter delt i Hafnæ

---

[1]) Scr V. 584. Velschow §§ 8—10.

[2]) Om Derivationen af Ordet Leding er man endnu ikke naaet til Klarhed.

[3]) Derimod aldrig Skibsrede, hvilket Huitfeldt og andre Historikere have indført efter det Norske. Paa Dansk kan Skibsrede vist kun betyde Skibets Redskab jfr. J. L. III. 5, 6 (skip oc skipsrethæ). Roeskilde Stadsret § 20 (si eosdem piscatus fuerit suo rethe).

hvilket Ord er en Afledning af höfn[1]), Skibsmandskab, og betyder oprindeligt den enkelte Søkrigers Plads paa Skibet. Da nu Ledingspligten bestod i at besætte én af disse Hafnæ, kommer Ordet til at betegne Grundlaget for Fordelingen af Ledingsbyrden, paa samme Maade som man i Sverrig har benyttet »ar«, Aaren, saaledes at det Distrikt paa Landjorden, som skulde stille én Mand i hver Hafnæ paa Skibet, kaldtes Hafnæ jfr. J. L. III. 1: Thar lething biuthæs, e swa manghæ sum i en hafnæ æræ, tha faræ hwær theræ sit ar. De enkelte Personer i Lægdet (Hafnælagh) kaldtes Hafnæbrødre.

De Kredse, som henlagdes under en Hafnæ, bestemtes efter de enkelte Landbrugs Størrelse paa den Maade, at der indenfor hver Hafnæ kunde findes tre Underafdelinger, Tredingshafnæ, Sjettingshafnæ og Tolftingshafnæ. Den Gaard, som havde i det Mindste én Mark Guld i Jord, deltog med en Trediedel i Hafnæpligten (Tredingshafnæ), hvilket var at udruste én Mand hvert tredie Aar, og at bidrage til Skibets Kjøb og Vedligeholdelse og Krigernes Udrustning med en Trediedel. Den anden Klasse dannedes af Gaarde paa mindst 4 ℔ Sølv i Jord, og Ledingspligten var her det Halve af den forrige Klasses. Endelig udgjordes Tolftingshafnæn af den Jord, som kun ansattes til 2 ℔ Sølv; Ejeren bidrog med en 12te Del i Omkostningerne og sendte hver 12te Aar en Mand i Leding. Jord under 2 ℔ deltog ikke i Ledingen. Saaledes var Byrden fordelt paa Selvejerne, hvad enten de selv dreve Jorden eller lode den drive ved Bryder.

Om Landbo bestemmer derpaa J. L. III. 13: Lanbo

[1]) Det islandske høfn betyder dels det, man har, dels det indesluttede Rum, hvori man har noget. Fra sidste Betydning stammer vort danske Havn (portus) og fra den første hafnæ i følgende Betydninger: Skibsmandskabet (isl. skipshøfn; Vestmannalag: tha skal næmna hamn ok styri man), den enkelte Søkrigers Plads paa Skibet, (Er. Sj. L. III. 18: hva sum sændær sin thræl ut a hafnæ) Udredningsdistriktet. N. M. Petersen i Ann. f. n. Oldk. 1847, 292.

thær rethær attæ örtugh silfs at skyld, gör ut threthings hafnæ. Then thær fyr örtugh rethær göræ sætings hafnæ; æn rethær han minnæ æn fiur örtugh silfs, hwat hældær thet æv rep draghæt æth kænnæ land, rethæ örtugh silfs til kunungs garth. Det ses heraf, at den Landbo, som svarede 8 Ørtug Sølv i Landgilde, var i Skatteevne sat lige med den Selvejer, der ejede 1 ℔ Guld i Jord. Hvis nu Fordelingen var gjennemført paa samme Maade som ved Selvejerne, maatte den, som redede 2 Ørtug Sølv, have udgjort en Tolftingshafnæ, men her svigter Ligheden. Den, som redede mindre end 4 Ørtug, faldt udenfor Hafnæinddelingen paa samme Maade som den, der ikke ejede 2 ℔ Sølv i Jord. Forskjellen forklarer Velschow (§ 29) ved, at den Fæster, der svarede denne ubetydelige Landgilde, sandsynligvis har indtaget en saa ringe Plads i Samfundet, at han ligesom Trællene ikke maatte medtages paa Skibet. — Gaardsæden deltog ikke i Ledingsbyrden; herfor taler ikke blot Analogien af J. L. III. 12, at den mindste Selvejer ikke udgjorde Leding, men tillige Fordg. f. Bara Herred (1283), som bestemmer, at den Fattige, som kun havde én Ko, ikke var ledingspligtig[1]).

Jydske Lov giver derpaa følgende Bestemmelser om Sammenlægningen af Jorder. Medens det var Enhver tilladt at kjøbe Jord, indtil han havde »fuld Plovs Ærje«, uden at han derved forøgede sin Ledingspligt over Maximum, Tredingshafnæ, stilledes der den Fordring, at alle Jorder skulde dyrkes ved én Drift; saalænge de pløjedes fra én Gaard og Sæden lagdes i én Lade, udrededes der kun én Redsel. Ja, Bonden havde endog den Fordel, at han, naar han drev Jord, som laa til et Skipæn, men i øvrigt boede paa Jord, som ikke faldt ind under et saadant Lægd, men hvoraf der i

---

[1]) Item nolumus ymmo prohibemus, ne quis pauper habens nisi vnam vaccam ad soluendum iura expedicionum pro ipsa cogi debeat aut compelli.

Stedet for gaves en Afgift, Kværsæde, ikke gjorde Leding, ligesom han i det omvendte Tilfælde ikke ydede Kværsæde, men gjorde Leding (III. 16). Dernæst maatte de saaledes sammenlagte Ejendomme ejes af den Samme. Flere Ejere kunde ikke forene sig om at dyrke Jorder i Fællig og kun svare én Redsel; det var kun Søskende tilladt (III. 19), naar de boede i Fællig og drev Jorden til én Gaard, at udrede én Redsel; skiltes de, skulde hver rede for sig, og senere kunde de ikke sammenlægge Jorden. Heller ikke kunde Bonde leje Jord og drive den i Forening med sin Gaard uden at forøge Ledingspligten. Kun Herremanden var ved særlig Forret fritaget for at udrede Leding af den Jord, han fæstede (III. 15). Overskred Bondens Ejendom en fuld Plovs Ærje, maatte han af den Jord, han kjøbte, svare den Leding, der tidligere gik (III. 18).

94. De anførte Regler ere næsten alle udledte af Jydske Lov, men det fremgaar af spredte Lovsteder fra de andre Lande, at der i Hovedsagen ikke har været nogen Forskjel i Fordelingen af Ledingsbyrden. Herom vidner for Skaanes Vedkommende det Lovstykke, som hedder Ledingsret, hvorefter Landet var delt i Skipæn og Hafnæ, og hver Hafnæ udrustede én Mand — Noget, der bekræftes af Frdg. for Baraherred 1283. At Hafnædelingen fandtes i Halland, erfares af Jordebogen, og at den gjaldt i Sjælland, lærer Erik Sj. L. III. 18 og Frdn. 1284 for Sjælland § 11.

95. Skipænene stode paa en saadan Maade i Forhold til Herrederne, at de aldrig findes at have krydset disse. Enkelte Steder var Skipæn ligestort med Herredet, men andetsteds indeholdt dette to eller tre Skipæn. At Skipæn skulde falde sammen med Herredsfjerding, som A. D. Jørgensen vil[1]), har ingen Hjemmel. Kun i 1 af Hallands 8 Herreder var der 4 Skipæn, og at disses Grænser vare de samme som Herredsfjerdingernes, kan ikke ses. I Jordebogen

---

[1]) Aarbøger for nord. Olk. 1872. 296.

nævnes ganske vist i Hellum og Hindsted Herreder 2 Fjerdinger med Angivelse af, hvormange Hafnæ der var i hver, og her har da muligt Fjerding været lig Skipæn; i Vinding Herred, hvor ogsaa 4 Fjerdinger opføres med Hafnætal, var der imidlertid 5 Skipæn. At opstille det som en almindelig Regel er i hvert Fald vildledende. — Skipæn var — som paavist — en Inddeling efter Jorder og Gaarde og havde bestemt paaviselige Grænser. Det hedder saaledes i et Brev, at Kong Valdemar Sejr ved sine Udsendinge har ladet anvise og optegne Ribe Bisps Skipæn[1]).

96. En stor Del af Landet var imidlertid ikke omfattet af Hafnædelingen. Jydske Lov III. 16 omtaler som et Forhold, der synes almindeligt, at Jord ligger i Kværsæde tæt ved Siden af Skipænet. I Art. 13 siges derhos, at Landbo, som giver mindre end 4 Ørtug i Landgilde, skal rede 1 Ørtug Sølv til Kongens Gaard, hvad heller Jorden er rebdraget eller Kænne Land, hvoraf vi altsaa lære, at den ikke rebede Jord først og fremmest faldt udenfor Skipæn og redede Kværsæde[2]). Der maa imidlertid vistnok have været hele Distrikter, som fra gammel Tid ikke have deltaget i Hafnæpligten, men kun givet Pengebidrag. Naar det hedder i et Priv. for Veng Kloster af 1158: »colonos suos cum omni jure nostro regali, quod solvere prius consueverant exactoribus nostris propter expeditionem, que danice Leyding nuncupatur, contulisse«, siges det jo her bestemt, at Klostrets Coloni, om disse end ikke have været mange,

---

[1]) Oldemoder 8: sicut jam dudum dil. pater noster et nos per nuncios nostros sibi fecimus assignari et annotari. Dipl. Svec. I. 267. Scr. VIII. 458. — I et Brev af Ærkebisp Absalon sættes endog navigium i Stedet for Herred: In Utlandia in tribus navigiis scilicet Tunninghenhæret, Getthinghæret, Hollmbohæret. D. A. M. I. 60. Er dette en Antydning af, at Herredet oprindelig var en krigersk Inddeling, et Skipæn? de 7 andre Herreder i Utland kaldtes jo Skibsherrederne.

[2]) I Halland findes foruden Skipænene »silvestria oppida«, der som Rud ikke gjorde Leding, men redede Kværsæde (jfr. foran S. 51).

ikke henhørte under Hafnædelingen, thi i saadanne havde Kongens Foged Intet at gjøre, hvorimod de betalte for Frihed for Leding. Det kan vist derfor antages, at flere Strækninger af Landet laa i Kværsæde, uden at den Omstændighed, om disse Egne laa fjærnt fra Havet eller nær ved det, kan siges at have været særligt afgjørende.

97. Om Kjøbstædernes Ledingspligt tie alle Lovbud. Velschow gaar da den Vej, at han udfinder de Regler; som tænkes at gjælde i Byerne, efter Ordningen paa Landet, Kjøbstæderne vare ofte kun store Landsbyer, og Lovgivningen i Byerne udgjorde alene et Supplement til den almindelige Lovgivning. Denne Betragtningsmaade kan dog vist ikke føre til rigtige Resultater; Kjøbstaden er atter her taget for meget som Landsby, og den udfyldende Lovgivning maatte jo vel især have de Forhold for Øje, hvor Forskjellen var størst, og netop komme til at træffe Budene om Beskatning. Ledingsbyrden var paa Landet den klareste Grundskat, og det synes ikke muligt, at Hafnæfordelingen skulde have strakt sig ind i Kjøbingen. Se vi hen til den senere Tids Lovgivning, finde vi, at Jord, der laa inden Byfreden og skulde beskattes, ikke skatlagdes som Bondejord. I Priv. for Malmø 1360 § 28 fritages alle Gaarde eller Gods, som Byens Borgere besade i Øvre-Malmø, for al Tynge, Stud, Innæ og Leding. Byens Jorder blive saaledes inddragne under Kjøbstadfriheden og skatte ikke direkte til Kongen, men komme i Betragtning ved de Skatter, der, som sædvanligt i Byerne, paalignes Borgerne efter Formuen. Priv. for Odense 1477 § 8 indeholder noget Lignende, idet alle Jorder og Grunde, som liggende ere inden deres Freds Steder og Markeskjel, fritages for al Tynge, saasom er Innæ og Stud; thi at Meningen hermed dog er, at Jorderne contribuere til Byen, fremgaar af Bestemmelsen i Priv. for Odense 1454 § 4, at Borgere, som have Gulds Jord, skulle beholde den fri for aarlig Skat, som af Arild været haver, og gjøre dog Tjeneste derfor, som andre fri Mænd, i deres Bys Udbud og anden Tynge. Allerede i Jor-

debogen synes vi endelig at finde Beviser for, at Hafnædelingen ophørte i Byerne. Ved Gudmeherred findes følgende Optegnelse: »In Guthumhæret vtæn scogh sunt 30 hafnæ. de qualibet hafnæ dimidia ora auene et 18 den. Ouæn scogh sunt 24 hafnæ. de qualibet hafnæ dimidia ora auene et 18 den. In Gysæl sunt 10 hafnæ. de qualibet tantum ut supra. In Hærmæstath dantur 2 ore auene et 8 marce den.«

I den lille Axelkjøbing Herrested, som dog fremfor alle maatte antages at have Jord, der kunde skattes paa alminlig Maade, ophører saaledes Hafnædelingen, og Byen svarer en én Gang for alle bestemt Afgift.

Da nu i Norge Byerne heller ikke faldt ind under Skibsredeinddelingen, men hver udredede et én Gang for alle bestemt Tal af Skibe (aldrig større end 2, hvert paa 20 Roerbænke) er det vel rimeligst at antage, at Ledingsbyrden har været fordelt paa samme Maade her i Landet. I den Beskyldning mod Jakob Erlandsøn, at han forbyder Kjøbstæder, der tilhøre Lunds Kirke, at udrede Koggeskibe, (solutiones coggonum)[1]), synes ogsaa udtalt, at Byerne ikke udredede Skibe i Forening med eller paa samme Maade som Landet.

Omkostningerne ved Skibets Kjøb og Bemanding maatte fordeles mellem Borgerne, og Mandskabet lejedes vistnok. Det omtales ikke, at Borgerne personligt gjorde Tjeneste, og Kjøbstadmanden er jo langt mere bunden til sin Handel og sit Haandværk end Bonden til sin Jord.

Den Skat, som i Anledning af Leding gik over Byen, kaldtes vistnok Skud. I et Brev af 1151 fritager Kong Svend Ribe Bisps Undergivne paa Land og i By (coloni tam vrbicoli quam ruricoli) for den Skat, som Bønderne kaldte Quærsæt, men Kjøbstadboerne Skot og Quærsæt[2]).

---

[1]) Scr. V. 595: Quod non admittit solutiones coggonum in civitatibus pertinentibus ad ecclesiam. Hvis denne Oversættelse ellers er rigtig.

[2]) Oldemoder 3. 28: omne debitum iuris regii, quod rurenses quærsæt appellant, urbani vero scot et quærsæt vocant.

Det forekommer mig, at der i disse Ord ligger, at Skud særlig var en Ledingsskat, nemlig Borgernes Bidrag til Omkostningerne ved Skibets Udrustning og Bemanding eller til Afløsningssummen. Det skal naturligvis ikke nægtes, at Skud ogsaa kan betyde andre Byskatter; Skud har som Betegnelse for Byafgifter i Almindelighed endog en betydelig Udbredelse over Evropa[1]), men særlig tror jeg dog, at Skud har været Ledingspenge. I Følge den ældre slesvigske Stadsret § 87 tilfalde jo ogsaa Bøder Borgerne og Kongens Foged tilsammen, med Undtagelse af, hvad der svares for Forsømmelse med Vagttjeneste og Ydelsen af Skud[2]). Denne Bestemmelse svarer til den Regel, at Kongen altid forbeholdt sig Ledingsbøderne. At Skud ikke var en aarlig Skat, fremgaar af andre Stadsretter, se Tillæg til Flensborg Stadsret: Then tith skod gær af by, tha skal af ænnigh hus, huærkin stenhus eller træhus, meræ afkydes ens af sæx pund engilsk; Kjøbenhavns Stadsret 1294 § 49: Quando collectam contingit fieri Hafnis, quilibet soluet secundum valorem bonorum suorum et amplius nihil.

Imidlertid var der en Mængde Byer, som ikke sendte Skib og Mandskab til Flaaden, men ved en én Gang for alle bestemt Afgift, Kværsæde, havde frikjøbt sig for Ledingsbyrden. Velschow benytter ogsaa her Forholdene paa Landet til Vejledning. Som de, der ikke dyrkede rebet Jord, ikke gjorde personlig Leding, men redede Kværsæde, saaledes antages det, at de Byer, som havde bygget paa Fællleder (konunglef), redede Kværsæde, en én Gang for alle fastsat Afløsningssum. Af Jordebogen lære vi imidlertid, at, følgende Byer svarede Kværsædeafgiften:

---

[1]) Odhner, Sv. Städernas Historia 22. Frensdorff, Stadt- und Gerichtsverfassung Lübecks 196. Maurer, Städteverfassung § 393.

[2]) Pro quolibet delicto omnia Witægyald debentur civibus et exactori, exceptis excubiis et collecta, que Skoot dicitur.

Aalborg	80 ℳ	den.	jfr. Indtægtslisten.
Viborg	120 ℳ	-	- Hovedlisten.
Randers	20 ℳ	puri	- -
Aarhus	12 ℳ	-	- -
Aarhus og Horsens	80 ℳ	den.	- Indtægtslisten.
Horsens	60 ℳ	-	- Hovedlisten.
Ribe	120 ℳ	-	- -
Lund	40 ℳ	puri	- -
Tommerup	14 ℳ	-	- -

og da nu af disse Horsens og Ribe ikke vare Konunglef, medens Hedeby, Odense, Roeskilde, Vordingborg, Helsingborg og flere andre, som vare Konunglef, ikke opføres med nogen Afgift, bør man vist opgive at tænke sig dette Grundlag for Udredelsesmaaden. Om Ledingen var afløst eller ikke, beroede vist paa den med hver By sluttede Kontrakt.

98. Ledingsfri var al den Jord, som ikke dyrkedes, hvad enten den nu var skovgroet eller Eng, eller den var Agerjord, som laa ubrugt, jfr. Frdg. 1251 § 6: »si terra non colitur, nihil soluat«, hvortil føjes i Frdg. 1257 § 8: »donec terra colatur«[1]).

99. I øvrigt har Fordelingen efter Hafnæ og Skipæn allerede i det 13de Aarh. været noget forældet, og der er vist sket saa mange Omlægninger af Skipæn, at man har ønsket hele denne Udredningsvis forandret. I Erik Menveds Frdg. 1304 finde vi da ogsaa et Forsøg paa at bringe Flaaden tilveje paa en hel anden Maade.

Leding skulde paalignes efter Indtægten saaledes at der udrededes et Skib paa 50 Læster med Mandskab og Kost for 16 Uger af hver Indtægtssum paa 10,000 ℳ. I hvert Stift eller Syssel udnævntes der et Antal Mænd til at vurdere de enkelte Beboeres Indtægt og danne Lægder efter den angivne Størrelse; de skulde anslaa 1 ℳ Sæd til 10 ℳ Penge

[1]) Frdg. 1284 for Sjælland § 12: Hwilk fatok man, ær hauær æn øræ scyld i iorth æth minnæ, thær han saar æi æth slaar æi, tha scal han æi innæ for hænnæ, æn slaar han æth skæær, tha innæ swo sum før ær mælt.

og 1 Td. Smør til 8 ß. Alle Kværsædemændene skulde derhos i de Aar, da Leding udgik, udrede af deres Gods som Andre og paa den Tid være fri for deres Afgift Kværsæde.

Dette nye Princip for Udredelsen af Flaaden har næppe været fulgt i mange Aar; Forordningen er nærmest mærkelig som et Forsøg paa at komme ud af den gamle Fordelingsmaade, ligesom den tillige viser os, at Skatteberegninger efter Værdier, Matrikuleringer og Sligt ikke laa den Tid af Middelalderen saa fjærnt, som man i Almindelighed paastaar[1]).

---

[1]) Et Priv. for Puggaard i Ribe af 11. Juli 1304 lyder saaledes: demittentes ipsis omnia bona sua, que in presentiarum habent, ab omni expeditionis gravamine, impetitione exactorea, innæ, stuth ceterisque solutionibus libera etc . . . . hanc ipsis superaddendo graciam specialem, quod omnes villici sui, coloni et inquilini ceterique de ipsorum familia præter hafnas pro excessibus suis tam 40 marcharum quam inferiorum jurium nostrorum exceptis frithkööp et hiis, que de naufragio perveniunt, sibi et nulli alii de cetero debeant respondere. Jeg har ikke kunnet komme til Klarhed om Betydningen af denne Restriction »præter hafnas«. Efter Forbindelsen er det nærmest Sagefald, som ikke havdes af Hafnæne, men hvorfor det ikke havdes af disse, naar Hafnæ betyder et Distrikt paa Landjorden, er ikke ret forstaaeligt; er det atter Skipænet eller Styrismandens Ret, som ikke skal formindskes? Hvis det Undtagne er Bøder for Forbrydelser paa Skibenes Hafnæ, kunde det snarere give Mening, — men i Følge Privs. Begyndelse gjøres der jo slet ikke Leding af Bønderne. For at en Løsning engang kan blive fundet, skal jeg her gjøre opmærksom paa to Ting, at denne Klausul findes første Gang i det ovennævnte Priv., altsaa faa Maaneder efter Emanationen af Frdg. 13. Marts 1304, og at den i den følgende Tid af Aarhundredet findes særdeles hyppigt, nemlig i Privv. af 1327 for Kannikerne i Ribe, 1327 og 1361 for St. Nicolaj Hospital i Kallundborg, 1327 for Ø Kloster, 1349 for Tommerup Kl. og 1385 for Lunds Kapitel. Endelig maa dette Udtryk have været brugt i et af Huitfeldt (I. 413) gjengivet Brev, hvorved Kong Kristoffer (1320) tog sin Marsk Ludvig med alle hans Tjenere udi sit Forsvar, gav ham 40 ℳ Sager og alt Sagefald over hans egne Bønder, undtagendis Haffnetjeniste.

100. Kongen kunde efter eget Tykke udbyde Leding, naar denne ikke gik udenfor Rigets Grænser, hvorimod han til Krigsfærd mod et andet Rige maatte have Folkets Samtykke[1]). — Hvor ofte Leding udgik, siges ikke i noget Lovbud, men af Ordene i J. L. III. 1 og 3 (thar lething biuthæs; tho æi andre ar, æn thær lething gær vt) ligger, at Leding ikke udbødes oftere end én Gang om Aaret og ikke hvert Aar. I Følge et Sted af »Ledingsret«, som strax skal citeres, synes det endog, at Leding under fredelige Forhold kun udgik hvert 4de Aar. — I de Aar, Leding ikke udgik, var der oprindelig ikke Tale om nogen Udredelse af anden Art. Heri skete Forandring — vistnok i det 13de Aarh.. Regjeringen indsaa, hvor fordelagtigt det var at have friere Raadighed over Hær og Flaade og selv at have Udrustningen i Haand. Allerede under Kong Kristoffer begyndte man, som Huitfeldt bemærker, at bruge fremmede Folk for Besoldning og at foragte Landets egne Undersaatter. Kongerne kunde finde sig i at udbyde Leding sjældnere, naar Landet indvilligede i at betale en Afgift i de Aar, da Leding ikke udgik. »Ledingsretten« skjelner derfor mellem ret Leding og Udgærdsleding. »Ræthær lething ær æg meer en thre mark aff penningæ aff hware haffnæ, aff hvilke schal styræmæn upbæræ hwar femtæ pæningh. Ut gerz (læs saaledes i Stedet for vt hanz) lething met rættum danschum loghwm krefs æy rætælekæ wt, vtan hwart fyarthæ aar. vtan sa ær at hærr ligher foræ landæ«[2]). Den anførte Afgift nævnes ligeledes i Thord. Degns Art. 93: si rex duxerit expedicionem naualem redimendam, tunc de qualibet haffne soluantur tres marce denariorum.

---

[1]) Velschow §§ 14, 39.

[2]) Tha scal konings gælkæræ. ællær annar hans høgher vmbudzman læt bæræ til lansting scolf oc spathæ oc bywdæ wdgerds ledingh. Dette hidsættes for at vise, at den ovenfor skete Rettelse maa foretages. Velschow har allerede i dette corrumperede Lovstykke rettet flere Udtryk.

Endelig finde vi den i Jordebogens Hallandsliste blandt Kongens uvisse Indtægter; Skatten kaldes »liberacio expedicionis« og kan udfindes saaledes: »sunt in Hallandia in 18 nauigiis 534 hafnæ seu totidem marce argenti et silvestria oppida 126«. Hvis 1 ℔ Sølv var lig 3 ℔ Penge, er Afgiftens Størrelse den samme i de 3 citerede Steder[1]).

101. Om den egentlige Ledingstjeneste eller hvad Ledingsretten kalder Udgærdsledingen, gjaldt følgende Bestemmelser. Udbydelsen kunde ske ved kongelige Sendebud til Ombudsmændene, men sædvanlig kundgjordes Kongens Befaling derom paa Landstinget med en vis Højtidelighed. I Følge den skaanske Ledingsret møder saaledes Gælkæren til Tinge med Skjold og Sværd og udbyder Leding[2]).

Ledingstjenesten varede, i-al Fald i Slutningen af Aarhundredet, i 16 Uger; »styrisman se lething foræ i seyxtan wkor« hedder det i Ledingsretten og i Frdg. 1304: »Coggo expediatur cum hominibus et expensis sedecim septimanarum«. Til Udbydelse valgtes helst den Tid paa Aaret, som var Bønderne bekvemmest, Tiden mellem Saatid og Høst, hvilken imidlertid kom Gejstligheden paa tværs i Afholdelsen af Kirkefesterne (Scr. V. 593).

Skib, Skibsrede og Skjolde skulde alle Mænd, der i Skipæn vare, kjøbe (J. L. III. 5). Styrismanden skulde bygge Skibet for saa mange Penge, som Bønderne enedes om, men vilde han ikke nøjes med, hvad de bøde ham derfor, maatte de selv bygge dem Skibe, dog maatte de ikke gjøre ham Forkjøb med én Mark eller to. Skibene kaldtes Langskibe og Koggeskibe. Det fremsættes ofte, at Koggerne vare mindre Skibe; men man kan af flere Kildesteder se, at

---

[1]) Jfr. iøvrigt Frdng. for Jylland 1284 § 10: Of konungs thærf wrthær at biuthæ sin skiplething ut, tha sculæ the faræ swo sum fyrræ innæn konung Waldemars daghæ, antugh at göræ, thæt konung thæm biuthær ællær oc wæghæ up theræ hafnæ.

[2]) Jfr. Pontopp. Anm. II. 89: vocati in generali placito incolarum Lundensis diæcesis ad expeditionem pro defensione regni.

Koggerne netop vare de store, vidtfarende Handels- og Krigsskibe[1]). Forsyningen med de nødvendige Fødemidler paahvilede hver Hafnæ. Ledingsretten bestemmer herom: »hafnæmæn scal gyffuæ styræsmæn 16 scheppæ sichtet myel. och ther til saa meghen kost swm thet myel wæyær. bathæ met smør ok flesk ok nødækøth. Æn tha welæ somæ casta ther been wdh af«. Dermed var imidlertid kun tilvejebragt Kost for 16 Uger; skulde Ledingen vare længere, maatte Kongen skaffe Fødemidler.

Om Vaabnene bestemmer J. L. III. 4. saaledes: Hwær styræ man skal havæ full manz wapn oc thæræ til et armbyrst. oc thry tylft pilæ. oc en man thær skiutæ kan thær mæth. of han kan æi sialf skivtæ. oc hwær hafnæ bondæ thær a skip ær. skal skiold havæ oc thry folk wapæn. swærth oc ketelhod oc spiut. Den Modsætning, der opstilles, er — forekommer det mig — »full manz wapn« og »thry folk wapæn«, og ikke, som Velschow mener, Adskillelsen mellem »mans wapn« de Vaaben, som Mændene, Herremændene, skulde være udrustede med, og »folkwapn«, de som Folket bare; thi dels forekommer Mands Vaaben næppe for sig, men derimod »Fuld Vaaben«[2]), dels betyder folkvapn simpelthen Krigsvaaben (af folk jfr. Fylking)[3]). Skjoldet hørte ikke til »thryfolkwapn«, men nævnes ved Siden deraf, idet Mandskabet skulde i Forening anskaffe Skjolde, (se J. L. III. 5.), medens hver Hafnæbonde selv havde at udruste sig med Thryfolkwapæn.

Den, hvem det efter Tur tilfaldt at gaa i Leding, maatte

---

[1]) Følgende Kildesteder bevise dette: Huitfeldt I. 286: 30 store Coggeskibe. Westphalen IV. 900: duas habeant magnas naves, quæ coggen appellantur, cum minoribus navibus. Lüb. Urk. I. 127: Koga 10 marcas, minor navis 5 persolvat.

[2]) Dipl. Sv. V. 374: hva sum rither med fullom vapnom. 476. I. L. III. 7: hwær thær kvnungs man ær æth biskops ær skyldugh at havæ ful wapn.

[3]) Schlyter, Sveriges indelning 26. Kofod Anchers Skr. I. 281.

selv personlig møde paa Skibet, og kun de, som vare saa gamle eller saa unge, at de ikke vare føre at fare, samt Kvinder og lærde Mænd skulde skaffe Mænd for dem. Udenfor disse Tilfælde kunde en lejet Mand ikke sendes paa Skibet uden med Styresmandens Samtykke, og Træl maatte aldrig komme paa Hafnæ (J. L. III. 2., Er. Sj. L. III. 18). Vilde Nogen før Mand fare for sin Hafnæbroder, maatte dette ikke nægtes ham (J. L. III. 1), og Fader maatte sende sin Søn i Leding for sig (Ledingsret).

102. I Følge det foran Udviklede komme Hær og Flaade til at have følgende Bestanddele. Hæren dannes først og fremmest af Kongens egne Mænd, saavel hans stadige Hoffølge som alle de Mænd, der rundt om i Landet havde taget Tjeneste under ham og gik fuldtrustede i Leding med deres Tjenere. Til disse kom Hertugerne og Greverne med deres Mænd og endeligen Bisperne med Følge[1]). De vare alle fuldt rustede og de Fleste til Hest[2]).

Kjærnen af Flaaden udgjordes af de af Skipænene udredede Skibe, der kommanderedes af Styresmanden. Han var ansvarlig for Skibets Bygning og Udrustning og for dets Bemanding. Han kunde vel have særlige Indtægter af Mandskabet ved frivillige Gaver og ved Sagefald[3]), men Hovedsagen for ham var dog den hæderfulde Stilling. Denne gik, som mange af Middelalderens Embeder, i Arv i Mands-

---

[1]) Scr. V. 579, Vita Gunneri episcopi Vibergensis: Quando vero fiebat dompni Regis expedicio, in quam suos destinare pueros debuisset, tantam eis curam adhibuit, vt singulis arma plena et dextrarios preuideret, et expensam eorum et utensilia per se ipsum scriberet singillatim.

[2]) 1309 var der i Følge en lybsk Krønike i den danske Hær 2500 store Heste. Suhm. XI. 620.

[3]) Skipænet skulde derhos give ham Midler til at skaffe sig Hest og Brynje for (I. L. III. 3: af hver Hafnæ 9 Skjepper Rug; Frdg. for Bara Herred: pro hesteleya et brynnie leya numquam nisi ora argenti debeat extorqueri; Ledingsret: 1 ℔ til bryniopenningæ).

linien. Fader arvede den efter Søn, Søn efter Fader og Broder efter Broder; men »Styrishafnæ« gik aldrig over paa Spindesiden og kom aldrig til Slegfredsøn, selv om han blev kuldlyst. Var der ingen Arving paa Mandssiden, faldt den til Kongen som anden forladt Arv. (III. 20.)

A. D. Jørgensen har fremsat den Mening, at Høvdingerne for Skibene i Østdanmark ikke hed Styrismænd, men Oldinge, og støttet denne Antagelse paa, at det af Saxo omtales, at der blev gjort Indsigelse mod et af Valdemar I. paatænkt Vendertog af de Seniorer, der plejede at tale for Skibene (seniores, quibus pro rostris dicendi mos erat). Da Styresmænd nu »næppe nævnes øst for Beltet [ɔ: Store Bælt], saa er det næppe for dristigt at antage, at ogsaa deres Værdighed[1]) her har været betegnet med Navnet »Olding«, siden Saxe, der taler efter det østlige Danmarks Sprogbrug, netop kalder dem »seniores««. Det er endnu ikke godtgjort, at Saxo bruger særlig østdansk Sprogbrug, men vist er det, at hans omskrivende Maade at udtrykke et Navn og en Betegnelse paa har ledet Mange vild. Hvis det nu kunde antages, at Saxo ved det brugte Udtryk vilde gjengive et dansk Ord, vilde jeg allermindst med Jørgensen søge dette bag »seniores«, der hos Saxo og ganske almindelig i den Tids Latin betød en Hædersmand, en Dannemand o. s. v. Langt snarere kunde vel den relative Sætning antages at gjengive Benævnelsen, thi naar hos Saxo »qui regiæ mensæ præerat« betyder en Drost, »quem stabulo suo præposuerat« en Staller (S. 902, 904), og saaledes en Mængde Analogier, kunde »quibus pro rostris dicendi mos erat« dog vel med Grund antages for et endog ret betegnende Udtryk for Styrismand. Det hele Forsøg er imidlertid ørkesløst, thi »Styrismand« findes i de to vigtigste Lovstykker om Leding fra Østdanmark, nemlig i Ledingsret og Er. Sj. L. III. 18.

---

[1]) Jørgensen (Aarbøger 1872, 290 ff.) søger nemlig af forskjellige Kildesteder at finde et almindeligt Begreb: Oldinge. Jfr. i det Følgende (Kapitlet om Møntvæsnet) om de 4 Seniorer i Slesvig.

I Flaaden have Skibene fra de enkelte Landsdele sluttet sig sammen i Afdelinger. Jeg har allerede tidligere (S. 44) omtalt, at der i Kilderne enkelte Steder forekomme Høvdinger eller Øverster for enkelte større Landsdele, saaledes nævnes 1316 Jakob Flep som Præfectus og Hærfører i Fyen og Eskil Krake i Halland, og disse have maaske været Øverstbefalende over Skipænene, thi at der var en saadan Stilling, bliver bevidnet af den af Dr. Nielsen (i »Sysselinddelingen« S. 98) fremdragne gamle Slægtfortegnelse, hvorefter Hr. Stig Pedersen (som maa have levet ved Aar 1300) var Høvedsmand over Vendelbo Skibereder.

Skipæn var i øvrigt 3 Slags, idet der foruden (I) de omtalte private Skipæn, som vare de fleste i Tal, fandtes (II) Kongens Skipæn. Kongen kunde have erhvervet Skipæn ved Kjøb, eller de vare tilfaldne ham som forladt Arv eller forbrudt Bestilling. I Følge Jordebogen ejede Kongen et Skipæn i Farthusæherred i Halland paa 35 Hafnæ, og et i Skodborg Herred paa 42 Hafnæ. Dette sidste »havde Niels Slet«, hvad der, da Skipænet endnu kaldes Kongens, vel vil sige, at det var overdraget ham som personlig, ikke som arvelig Bestilling. (III) Skipæn kunde dernæst være henlagte til Embeder, saaledes at vedkommende Embedsmænd var berettiget til at forlene dem bort, enten med Arveret i Henhold til Loven, eller som personlig Bestilling. Saadanne Skipæn omtales i J. L. III. 20, der byder, at »the styræ hafnæ tho til biskops dom liggæ, fylghæ e biskops dom«, naar ingen mandlig Arveberettiget findes. Vi kunne paavise saadanne Skipæn i de forskjellige Bispedømmer. Kong Erik skjænker 1248 et Skipæn, som han har kjøbt, til Bisp Esger i Ribe saaledes at Bispen kunde sælge, bytte og borttestamentere det, men hvis han ikke havde disponeret over det før sin Død, skulde det tilfalde Bispestolen (ecclesia Ripensis)[1]).

---

[1]) Oldemoder 8.

Lisberg Herred var fra gammel Tid delt i to Skipæn, Kongens og Bispens Skibelse, hvilket sidste, som var Aarhus Bisps, forekommer helt oppe i den nyere Tid[1]) og bevirker, at Herredet sondrer sig i Øster- og Vesterlisberg Herred. Aarhus Bisp havde ligeledes et Skipæn i Hasle Herred, thi Bisp Paulus henlagde med sit Kapitels Samtykke den 15de Maj 1359 Ledingspengene deraf til en bestemt Messe i Aarhus Domkirke (»totam pecuniam de navigio nostro in Hasluflherrit, quæ ledhins penningh dicitur«, Diplomatariet). Erik Menved gjengav 1295 den roeskildske Bisp Johan og Stiftet nogle Skipæn, som fremfarne Konger havde skjænket did[2]); det omtales ikke, hvor disse vare beliggende, men da der i den roeskildske Bisps Jordebog nævnes (S. 66): »Redditus episcopales, dicti læthingspenninge in Ringstæthehæreth, northen syö, adjacentes cellerarie« har et af disse Skipæn formodentlig ligget i dette Herred, og det er Levninger deraf, der vise sig i den anførte Afgift.

103. Det er ovenfor sagt, at hver Hafnæ udrustede én Mand til Skibet; naar det nu vides, hvormange Hafnæ der fandtes i de enkelte Skipæn, vides det ogsaa, hvor stor Besætningen paa Skibene var og dermed Skibets Størrelse, idet det vel kan antages, at hver Mand førte en Aare og Skibets

---

1) Scr. VI. 504. 508: en myn gaardh liggendes y Hornslet i Lysbergherret i Konnings Skipelse. 510: Liisbergh kyrcke i Liisbergherrit Bispskibelse. 518: unam curiam in Todberg in provincia Liisbergherrit Regii navigii, dicti Koningskibelse. N. D. M. VI. 319. Æ. A. R. (Regist.). — Jfr. foran S. 173.

2) Navigia quædam per progenitores nostros divinitus sencientes ecclesie Roskildensi olim dimissa . . . quæ quidem navigia a longo tempore debita consideratione premissorum non adhibita, nomine corone regni hactenus ordinationi ecclesiæ et usui sicut ablata venerabili patri domino Johanni Roskildensi episcopo, consiliariorum nostrorum in presentiarum apud nos existentium accedente consilio et consensu, libere resignavimus nomine ecclesie sue et ipsa cum solutionibus et servitiis possessioni sue restituimus sicut eadem possedisse iuxta bonorum testimonium dinoscitur ab antiquo. (Diplom.)

Storhed regnedes efter Aaretallet. Man angiver nu som oftest, at der slet ingen Regel findes om Skipænets Omfang; det kunde rumme et lidet og et stort Antal Hafnæ. Dette Sidste er ganske rigtigt, men at der ikke har været Bestemmelser om Skipænenes Størrelse eller visse Klasser i disse, kan dog vist ikke antages. Da i Følge Er. Sj. Lov et lovmæssigt Skipæn har 40 Hafnæ og i Følge Abels Frdg. 48 Hafnæ, maa der have været Regler herom, og det er sandsynligt, at man er gaaet den ved disse to Lovsteder antydede Vej og har forandret Flaadens smaa Skibe til store. Naar man nu sammenstiller de Optegnelser, vi have om Hafnætallet i de forskjellige Skipæn[1]), tror jeg, man vil erkjende, at der findes bestemte Klasser; der er ved Ordningen taget Hensyn til Multipla af Tallet 8.

8, 8, 10, 10 (Fyen)
16 (Halland) 16 (Fyen) 16 (Roldæ fiarthing i Hindsted Herred)
23, 23, 24, 25, 25, 25, 26, 28 (Halland) 24, 24 (Fyen) 25 (Beflum fiarthing i Hellumherred)
32, 33, 35 (Halland) 30 (Fyen)
40, 40, 42, 42 (Halland) 42 (Skodborgherred) jfr. Er. Sj. Lov III. 18: a laug skiph, thær sum fyrtiughæ hafnæ æræ.
48 (Abels Frdg. 1251 § 24: Een skibæn skal wæræ ate hafnæ oc fiughertiughe).

104. Mærkeligt er imidlertid, at det ses, at det største Skib ikkun var paa 40 Mand eller saa. Thi dette stemmer aldeles ikke med andre Beretninger om Kong Valdemars Flaade. I Følge en gammel af Huitfeldt citeret Kilde (I. 187), havde Kong Valdemar 1400 Langskibe og smaa Skibe. Paa hver Langskib var 120 Mand og paa hver Jagt 12 Roersmænd, 1 Hest og 1 Skytte »et in qualibet navi unus miles dextrarius phaleratus, det er en Køridtzer et unus sagittarius, det er en Skytte, in communi armatura et sic

[1]) Som ovenfor bemærket siges det dog ikke i Angivelserne fra Fyen, at de nævnte Antal af Hafnæ udgjøre Skipæn; flere af disse skulle derfor maaske sammenlægges.

erant in universum milites & sagittarii MMDCCC. Summæ universorum CLX millia virorum«.

Nu er det vel sandt, at man kunde antage Langskibene paa 120 Mand udrustede af Kongerne eller Landets fyrstelige Lensmænd, men dette er højst usandsynligt, og besynderligt er det i hvert Fald, at vi ikke blandt de mange Angivelser om Bøndernes Skibe finde et eneste større end paa 40 Mand. Dertil kommer, at Huitfeldt paa et andet Sted, i Beretningen om Toget til Lifland i Aaret 1219 (I. 184) siger, at Halvdelen af den i Alt 1000 Skibe store Flaade var Langskibe og Halvdelen Jagter og smaa Skibe.

Kan det da antages, at der før Jydske Lovs Tid har været stillet én Mand af Tredingshafnæ, hvorved en Besætning paa Skibet af 120 Mand vil fremkomme?

De norske Ledingsforhold have givet Anledning til lignende Betragtninger. Efter den ældre Guletings- og ældre Frostetingslov var Landet delt i Skibreder, hvoraf hver skulde udrede et Skib. I Alt var der 309 Skibreder, og af Skibene vare 192 paa 20 Roèrbænke, 116 paa 25 og 1 paa 30. Bemandingen var i al Fald oprindeligt 2 Mand paa hver Tofte. Dette udgjør saaledes i det Hele en Flaade paa 13,540 Mand eller rundt regnet 14,000 Mand. Der forekommer imidlertid historiske Oplysninger om den norske Flaade og Hærs Størrelse ved enkelte Lejligheder, som tyde paa, at Ledingshæren virkelig er bleven øget. Dens Styrke i halv Almenning synes at have kunnet løbe op til 20,000 Mand og i fuld Almenning til mellem 40,000 og 50,000 Mand. Hvis der nu ikke i disse Angivelser er Overdrivelse eller Tale om overordentlige Udrustninger, som ved frivillige Indrømmelser af Folket skrede langt ud over Lovens Bydende, kan man kun forklare sig en saadan Forøgelse af Hæren, ved at man har fordret en langt større Bemanding til Skibene. Man finder allerede i det 12te Aarhundrede, at sex Mand, eller det tredobbelte af det oprindeligt vedtagne Antal, har været regnet paa hvert Rum i et vel udrustet Krigs-

skib. Men mærkeligt bliver det da, at der i den nyere Landslov, som i de ældre Love overalt synes forudsat, at Skibenes Størrelse for hvert Skibrede med Hensyn til Rummenes Antal var det ovenangivne, ligesom ogsaa, at den udredede Mad regnedes efter det ældre Antal Mænd for hver Bænk, nemlig to[1]).

Det forekommer mig, at de danske Beretninger opstille den samme Gaade. En Sammenlægning af Skipæn nævnes ikke; i Jordebogens Hallandsliste opføres navigium skilt fra navigium, og Styresmænd nævnes særligt for hvert. Lovene gaa derhos ud fra, at kun én Mand farer af hver Hafnæ[2]). Huitfeldts Angivelse kan man vist ikke komme bort fra ved at antage, at han har misforstaaet sin Kilde. Vi maa slutte paa samme Maade som Keyser: Dette Spørgsmaal er hidtil ikke fyldestgjørende besvaret.

---

[1]) Keyser, efterladte Skrifter. II. 222 ff.

[2]) Eller skjules der Noget om en tidligere større Ledingspligt i § 1 i Frdg. for Baraherred: »quod quelibet hafna per se ipsam hominem in expedicionem iturum ydoneum tantum debeat nominare«?

XI. Kapitel.

De extraordinære Skatter.

(Plovpenninge. Guldkorn. Precariæ, Talliæ, Redemptio terræ. De extraordinære Skatter vedtages af Undersaatterne og paahvile de privilegerede Stænder.)

---

105. Det er ikke vanskeligt at paavise, hvad der er fælles Karakteristisk for de extraordinære Skatter, men da det kun kan udfindes ved en nøjere Betragtning af de enkelte Arter af disse, bør Undersøgelsen heraf udsættes, til vi have omtalt de bekjendteste af disse Skatter.

I. Plovskatten.

Den anden Bøn, jeg Eder beder,
den beder jeg Eder saa gjerne,
I give alle Plovpenning til
og alle Fanger i Jerne.

I Følge dette Vers af Folkevisen om Dronning Dagmars Bryllup (1205), hvorefter hun som Morgengave skulde have bedet Kong Valdemar eftergive Plovskatten, maatte det antages, at denne allerede da var svaret. Herpaa tør man dog ikke stole for vist; det synes imidlertid af historiske Kilder sikkert, at den er bleven paalagt Landet paa Kong Valdemars Tid.

En Skat paa Plove eller Forspand er her i Landet vistnok først benyttet af Kirken[1]). I England blev der skattet til

---

[1]) Jfr. Kofod-Ancher i Lovhistorie II. 4.

Gejstligheden af Plovene, og denne gejstlige Afgift er vist med mange andre af Kirkens Skikke og Ydelser derfra kommen til Danmark, hvor den nævnes lige saa tidligt som Afgift til Gejstligheden, som den omtales som Statsskat. Bisp Esger af Ribe formanede saaledes (1249) Indvaanerne af Almind Syssel til at give til St. Marie Kirkebygning i Ribe 1 Skp. Havre af hver Plov og 1 Ost af hvert Hus, som brugeligt haver været forhen[1]). Vi finde derhos langt nede i Middelalderen »Plovkorn« og »Plovbrød« svarede til Kirken; de bleve med samtlige andre Former af mindre bestemte Ydelser først afskaffede ved Kr. III.s Reces 1536. Tiden, da Plovpenge er bleven indført som Skat til Staten, har været sat snart for langt tilbage, snart for langt frem. En Forfatter lader Erik Emun indføre den, hvad utvivlsomt er lige saa urigtigt[2]), som at Erik Plovpenning skulde være dens Ophavsmand. Holder man sig til sikre historiske Kilder, er kun saameget vist, at den svaredes paa Valdemar Sejrs Tid. Med Bispen af Ribe havde denne Konge 1234[3]), og vist endnu tidligere, sluttet den Overenskomst, at Bispen skulde oppebære Plovpengene af Harde, Almind og Varde Sysler med Byerne Varde og Lemvig i Stedet for Halvdelen af Møntindtægten i Ribe. Denne Overdragelse stadfæstede Erik som udvalgt Konge med sin Faders Samtykke 1237, og den bekræftes ligeledes af Abel 1252, men da med den Begrænsning, at Bispen kun skulde have 18 Penninge af hver Plov, af de to Byer derimod en bestemt Sum som tidligere. Da Kong Erik 1280 bekræfter Ribe

[1]) quia ex antiqua devotione predecessorum tenemini ad subventionem dictæ ecclesiæ de quolibet aratro unum modium avenæ et de qualibet domo unum caseum.

[2]) Kofod. Ancher. l. c. 3.

[3]) Oldemoder 5. Af et Brev af 1236 (S. 7) ses, at der forinden Overenskomsten af 1234, der er afsluttet paa Femern, var indgaaet en lignende i Skaane.

Bisp i den fulde Besiddelse af sin Møntret i Ribe, maa det antages, at dette Mageskifte af Rettigheder da var ophørt[1]).

Bekjendt blev imidlertid Plovskatten især under Kong Erik 1249, hvorom Huitfeldt fortæller saaledes: Kongen tænkte at gjøre et Tog til Lifland som en Pillegrim, men da han, saa vel som Rigets Raad, vidste »at hos Riget vaar ingen Forraad aff Penge, men formedelst hues Krig hand havde hafft, Droselen oc all Forraad at være opgangen, derfore vaar hand begerendis en mulig Skat oc Hielp ofver all Danmarck aff huer Ploug, huilcke Penninge kaldis denarii rhedales, vel aratri, men huad den hafver været, oc huor høy, finder jeg icke. Denne Skat bleff hannem bevilget, men der Brefvene kom til Skaane herom, vilde de ingen Plog Penninge udgifve.« Der udbrød derefter Oprør, som først efter et stort Slag blev dæmpet.

Det synes efter denne Beretning ikke usandsynligt, at Plovpenninge først af Kong Erik ere blevne indførte som en almindelig Landeskat, efter at de hidtil kun havde været ydede af enkelte Landsdele. Skatten er vistnok fra Landets vestlige Dele — hvad Pal.-Müller (S. 199) antyder — efterhaanden bleven overført til de andre Landskaber, først da

---

[1]) Oldemoder 6, 7. — S. 71 nævnes i en Liste over Kannikernes Indtægter fra Slutningen af 13de Aarh.: De denariis minoribus aratralibus in harthæsysæl, warwithsysæl, ialingsysæl et almundsysæl circa 20 ℔ et amplius circa festum pentecostes vel prius. Dette er vist ikke den kgl. Plovskat. For det Første var Møntretten allerede 1280 tilbagegivet til Biskoppen og dennes Ret til Plovpengene dermed ophørt. Bispens Ret havde derhos aldrig udstrakt sig til Jellingsyssel, og en Transaktion, hvorved Skatten skulde være overladt til Kannikerne, er os ubekjendt. Disse Plovpenge ere sikkert en gejstlig Ydelse, der udredes af hele Stiftet N. for Aaen (de 4 Sysler udgjøre her Ribe Stift). Summen er derhos saa lav, at der næppe har været svaret mere end c. 2 denar. af hver Plov. Kinch antager Ribe S. 593), at det maaske er de kgl. Plovpenge af Kannikernes Gods; men da havde dette vel været anført i Stedet for, at det nu siges, at det var af Syslerne.

den kommer til Skaane møder den Modstand (jfr. ogsaa Scr. I. 245: compulit totam Daciam ad denarios redarios). Oprørerne bleve imidlertid kuede, og Skatten var anerkjendt. Den forekommer derpaa under de følgende Konger Abel og Kristoffer (se Frdg. af 1251 § 5, 1257 § 12), men Skatten indrømmedes kun imod, at Kongen gjorde Mønten stadig (jfr. herom nærmere ved Møntvæsenet).

I den følgende Del af Aarhundredet omtales Skatten ikke, men dukker op i Begyndelsen af det 14de Aarh., og da for sidste Gang. Kong Erik lod opkræve extraordinære Skatter i Aarene 1316—1319 og blandt disse ogsaa Penge af hver Plov. At der imidlertid tidligere under hans Regjering har været svaret Plovpenge, fremgaar af en i Aarhusbogen indført Skattekvittering af 1311. Skatten bliver da ogsaa allerede 1313 benyttet som Straffeskat, idet Kongen tvang de oprørske jydske Bønder til at give Plovpenge og Guldkorn.

Men hermed er Skattens Rolle udspillet. Kong Kristoffer lovede i sin Haandfæstning 1320 § 31, at Plovpenge ikke maatte opkræves, — hvad han dog naturligvis ikke holdt; i Aaret 1325 paalagde han en Skat af en Mark Sølv af hver Plov[1]), men senere har den i det Aarh. ikke været ydet.

106. Om Skatten skulle følgende Enkeltheder bemærkes:

I. Til Skattens Navn knytter sig en gammel kuriøs Vildfarelse, som gjenfindes i Skrifter fra den allernyeste Tid. Det hedder i de esromske Annaler (Scr. I. 245) ved Aaret 1249: Rex Ericus compulit totam Daciam ad denarios redarios siue aratraleff. Dette Sidste opfatter Kofod-Ancher som Skattens Navn, og han fraraader Enhver at tro, at det er »enten blot Latin eller blot Dansk«; det er sammensat af aratrum (Plov) og lef jfr. konunglef osv. Det er vist ikke rigtigt, at lef kan faa Betydning af Skat eller Afgift; men i hvert Fald er aratraleff en saa i Øjne faldende Tryk- eller

[1]) Scr. VI. 522.

Skrivfejl for »aratrales«, som findes i andre Kilder (Scr. V. 570, jfr. Huitfeldt), at det er mærkeligt, at Vildfarelsen har faaet Lov til at blive gammel. Kofod-Anchers Forklaring gjentages imidlertid af N. M. Petersen (Danmark i Hedenold III. 132), der lader Erik Plovpenning inddele Landet i Aratralef, og hos Helveg, Kirkens Historie til Reformationen I. 574.

II. Skattens Størrelse angives i Frdng. af 1251 og 1257 som 1 Øre Penge; 1252 var Ribe Bisps Andel i Plovskatten 18 Denarier af hver Plov, hvilket vist er *Halvdelen* af den hele Skat (1 Øre). 1316 var den 1 Mk. Sølv; 1318 ½ Mk. Sølv; 1319 ½ Mk. Sølv; 1325 1 Mk. Sølv[1]. I Følge Jordebogens Indtægtsliste havdes i Plovpenge af 5 Herreder i Sjælland c. 320½ Mk., hvilket — hvis man anvender Middeltallet af det Tal af Plove, der i Følge Plovtalslisten fandtes i de 27 sjællandske Herreder, — bliver omtrent 58 Den. paa hver Plov. Af Odense-, Salling- og Sunds-Herred havdes i Følge Indtægtslisten i Plovskat 135 Mk., hvilket efter samme Beregningsmaade giver en Skat af c. 41 Den. paa hver Plov.

III. Skatten paahvilede alle, selv de privilegerede Undersaatter. I Valdemar Sejrs Brev af c. 1234 til Beboerne i Hardesyssel byder Kongen, at Ingen skal være fri for denne Skat, men baade Læg og Klærk og Klosterfolk udrede den[2]. Saaledes lyder ogsaa Frdng. 1257 § 12, at Ingen, hverken Herremand eller Klærk (nec decurio nec religiosa persona neque clericus) skal være fri for Skatten.

---

[1]) Scr. II. 528. IV. 283—285. VI. 521.

[2]) Oldemoder 8: »sed sicut laici ita et clerici et omnes claustrales ad illorum denariorum solucionem sunt obligati«. Det maa være dette Brev, Kofod-Ancher sigter til, naar han i sin Lovhistorie II. 4. siger, at der findes i det kgl. danske Arkiv et Brev, hvorved Indvaanerne af Harsyssel 1236 af Kong Valdemar fritages for at betale Plovpenge, men dette er da uheldigt gjengivet.

1311 udsteder Kongens Foged i Aarhus en Kvittering for Plovpenge, som han har modtaget af Hr. Hans, Provst i Aarhus, nemlig 60 ℔ Penge svarede af Kannikernes Fællesbord og 10 ℔ af denne personligt[1].

I Beretningerne om de overordentlige Skatter i det andet Aarti i det 13de Aarhundrede nævnes udtrykkeligt alle Stænder som beskattede (1316: rex per totam Daniam tam clericis quam laicis, secularibus et religiosis, indixit et recepit ab illis unam marcham argenti de quolibet arátro et æquipollens, ubi aratra non computabantur[2]); Kongen skaanede i Følge Huitfeldt (I. 401) hverken Gejstlighedens eller Adelens Bønder.

IV. Skatten udrededes af Plovene — og i Følge den foran citerede Kilde, hvor Plove ikke regnedes, efter Paaligning. Men da nu Skatten var en extraordinær Skat, da den navnlig udrededes til Hjælp i paatrængende Tilfælde, og da den paahvilede selv de privilegerede Klasser, maatte den vel ogsaa udredes af Kjøbstæderne, men hvorledes? Fordeling efter Plove har næppe været anvendt paa Byerne. — Det hedder nu i de ovenanførte Breve om Overdragelsen af Plovpengene til Ribe Bisp, at denne skulde oppebære Skatten af de tre Sysler med Byerne Varde og Lemvig (Kolding omtales ikke), hvorved en særlig Skattesættelse af disse Byer formentlig antydes, og endelig lyder Brevet 1252 udtrykkeligt paa, at Bispen af disse Byer skulde have en bestemt Sum, som hidtil.

Nu findes der i Vald. Jordebog umiddelbart efter Plovtalslisten, der, som foran (S. 15) sagt, er en Fortegnelse over Antallet af Plove i Sjælland, paa Laaland og Falster, en Opregning af Byer fra de samme Lande med en Pengeansættelse ved hver; den begynder saaledes:

---

[1]) Scr. VI. 419.
[2]) Scr. VI. 521.

Worthinburgh	15 marcas den. et dimidiam.
Hedding	marcam.
Roskildis	60 marcas.
Slangathorp	2 marcas.
Helsingher	8 marcas.
Skybi	20 solidos.
Stigsburh	2 marcas et dimidiam.
Holebec	12 marcas.

Denne Liste nævner alle, selv de mindste Kjøbinge, der fandtes paa dette Omraade i Midten af Aarhundredet[1]), og selv de Byer, som ikke hørte under Kongen, saaledes Næstved og Kjøbenhavn. Den anførte Pengeafgift har derfor vistnok været en extraordinær Skat. Da Fortegnelsen nu følger umiddelbart efter Listen over Plovene, da den omfatter selvsamme Omraade som denne Liste, er det vel ikke urimeligt at antage, at det er en Fortegnelse over den Skat, som er paalignet Byerne i Stedet for Plovskatten.

V. Den, som ikke betalte Plovpenge, mistede i Følge Frdg. 1251 § 5, 1259 § 12 den bedste Oxe af sit Forspand, og den kunde kun løses tilbage ved 2 Ører Penge. Denne Tvang var temmelig alvorlig, og det synes i det Hele som Skatten har været særdeles forhadt, hvorom da ogsaa Oprøret under Kong Erik og hans Tilnavn Plovpenning, saavelsom Verset af Dronning Dagmars Vise vidne[2]).

107. II. Guldkorn. Denne Skat blev i Aaret 1313 paalagt Bønderne i nogle Sysler i Jylland, der havde været oprørske mod Kong Erik. Denne beretter selv i et Klage-

---

[1]) Beviset herfor skal blive ført i 2den Afdeling af disse Undersøgelser.

[2]) I Geharch. Aarsber. V. 3 siges, at Plovskatten ophæves ved Frdg. 1251 § 16: Item injusta gravamina revocentur videl. bos vel ornamenta de aratro. I disse Ord ligger imidlertid kun, at et særeget ublu Krav eller en haard Inddrivelsesmaade afskaffes. Frdgs. § 6 forudsætter netop, at Skatten udredes. — Om Plovpenge findes i historiske Skrifter mange Urigtigheder fremsatte. Det vilde være for vidtløftigt her nærmere at nævne disse, kun skal jeg rette føl-

skrift, trykt hos Huitfeldt I. 374, om Grunden til Opreret: »Den tid vi kom hiem aff Sverige, oc haffde handlet med Bønderne om en Skat, til at aflegge vor Gjeld med, udi Suerige gjort, da handlede Niels Brock, Johan Papæ, Niels Lauritsøn etc. med vore egne Bønder, de skulle den icke udgiffue. Men de samlede forneffnde Bønder, til dem, giorde Forbund med andre udlendiske Førster, toge Ed aff dem, udsende Vijde oc Brand, som oc kaldis Budstycke oc giorde offuer all Judland forsamling imod os imod vore Breffue, holdendis baade om Dagen oc Natten forbudne Forsamlinge oc Steffne, oc førde de forneffnde Bønder udi it Slag imod os, huor mange vore Riddere bleffue ihielslagne«. Kongen blev forbitret, drog med hele sin Hær over mod Bønderne, der forfærdedes og kapitulerede. Hovedmændene bleve hængte og tunge Skatter paalagte Bønderne i disse Sysler. Skattebudet, som findes hos Huitfeldt S. 367, er temmeligt dunkelt. Foruden en Plovskat i 2 Aar og en Del mindre Ydelser én Gang for alle paalægges det Bønderne i de oprørske Sysler at udrede til evig Tid en Skat af 1 Skjæppe Rug og Bønderne i Jellinge 2 Skjæpper Korn af hver ✠ Guld i Jord, »ihuem som heldst marckguldsiord eyer, da skal de saa giffue der aff«.

Skatten har i øvrigt liden Interesse. Det er et aldeles extraordinært og ubilligt Paalæg. I Kristoffers Haandfæstning 1320 § 31 nævnes den blandt de Skatter, der ikke maa kræves, og da den ellers aldrig omtales, er den vist uagtet Budet om dens Varighed »til evig Tid«, strax blevet hævet.

108. III. Precarier m. v. Allerede i Slutningen af det 13de, men endnu hyppigere i Begyndelsen af det 14de Aarhun-

---

gende Sted i Vid. Selsk. phil.-hist. Skr. I. 301, da det er bleven endnu dunklere ved Gjengivelsen i N. Staatsb. Mag. III. 1835, 105: Plovpenge findes ikke omtalte i Roeskildebogen, og de to andre Citater skulle være Scr. VI. 521, VI. 419.

drede finde vi flere overordentlige Skatter opkrævede med forskjellige Navne, saasom precariæ, talliæ og redemptio terræ (Landehjælp). Deres Skjæbne var den samme som andre extraordinære Afgifters, at de begyndte som overordentlige, men i Tidens Løb bleve ordentlige Skatter, hvorpaa nye extraordinære opstod. Da disse Skatter hovedsageligen vedrøre det 14de Aarhundredes Historie, skulle vi kun korteligt omtale dem, nærmest for i Almindelighed at klare de extraordinære Skatters Natur.

I. Deres Størrelse var meget forskjellig. Stundom ere de paalignede efter Formueindkomsten, og var da 1318 og 1323 en 10de Part af denne[1]). Af et Brev af 1330 ses, at Klostrene da gave 5 Skilling Sæd eller ½ ℔ Sølv af hver Mark Sæd i Indkomst, og dette var endda kun den halve Skat, saaledes som den var nedsat[2]).

II. Kongen enedes med Undersaatterne om Oppebørselen af disse Skatter hyppigst paa Landsting, men stundom paa Herredsting.

III. Skatterne paahvilede alle, selv de privilegerede Stænder. Da Grev Gert 1333 tog Stig Andersen i Beskyttelse, lod han ham og hans Tjenere fri for al Besværing, Stud, Innæ, Ledingshafnæ m. v., uden ganske Jylland skulde give Skat[3]). I et Forlig af 1341 mellem Kong Valdemar og Kong Magnus og hans Moder Ingeborg findes det bestemt, at de Sidstnævntes Mænd i Sjælland skulde svare Skat til Kongen, hvis en saadan almindelig Skat blev

---

[1]) Huitfeldt I. 401 (Adelen gaff tiende part aff deris Indkomst) 423. Scr. II. 528. (1317. Decima redditur regi de bonis nobilium).

[2]) 4. Febr. 1330: Dom. comes Gherhardus — singula monasteria Nör Jutiæ pro precariis eidem domino comiti communiter jam permissis de singulis bonis suis desolatis, spoliatis et combustis exponendis dimisit excusata, ita quod de aliis bonis suis dimidietas dictarum precariarum videl. 5 solidi annone vel dimidia marcha argenti de qualibet marcha annone in redditibus et sic de aliis exponetur.

[3]) Huitfeldt I. 457.

samtykt[1]). Samme Aar fritager Kong Valdemar Bisp Jakob af Ribe og hans Tjenere for al Skat, undtagen det som for Rigens Gjenløsning almindelig og af hver Mand skal udgives[2]). 1349 og 1350 paalagde Kongen alle Stænder uden Forskjel den Skat, som kaldes precarier, hedder det hos Hamsfort[3]).

IV. Disse Skatter gik i Reglen direkte til Kongens Kasse og medfulgte f. Ex. ikke i Forleningerne. 1333 blev Sønderherred Diurs med al kongelig Indkomst og Ledingspenge pantsat Stig Andersen af Bjørnholm for 150 ℔ Sølv, dog naar Skat, som paa de Tider kaldtes precaria, skulde gives, skulde Bønderne ogsaa give denne og den Hjælp kortes i Hovedsummen. Peder Vendelbo pantsatte 1343 Halvdelen af Gjernherred: cum omni regali jure et singulis attinentiis et precariis excepta precaria, quam dominus meus rex semel in quolibet anno petierit[4]). Af denne Grund er det vist, at den overordentlige Skat i Reglen opkrævedes ved særlige Skattekrævere. Saaledes nævnes 1349 og 1350 Nicolaus og Hermannus Jura som Indsamlere af Skatten[5]).

109. Efter denne Paavisning af, hvilke de extraordinære Skatter vare, skulle vi som det fælles Karakteristiske for disse fremhæve, at Skatten paahvilede ogsaa de ellers

---

[1]) D. Svec. V. 65: Insuper si homines terre Selandie ad commune tributum nobis soluendum consentirent, ad solucionem illius dicti restituti, sicut ceteri, de bonis suis tenebuntur.

[2]) Huitfeldt, Bispekrøniken p. 27.

[3]) Scr. I. 307. II. 175: 1295 Rex bellaturus cum Duce Valdemaro talliavit civitates et monasteria graviter. Brev 16. Jan. 1341: nisi tributum aliquod speciale ad usum nostrum pro communi deliberatione et redemptione terre Svelandie impositum fuerit et tam per ipsum episcopum Roeskild. quam per alios terrigenas communiter acceptatum. Priv. 1401 for Haderslev Kapitel: precariis vero, quæ nobis a communitate dantur, salvis nobis.

[4]) Huitfeldt I. 455. — Brev 24. Juni 1343 (Diplom.).

[5]) Scr. I. 307. Jfr. Priv. for Skaane 1317 § 7. Huitf. I. 470.

privilegerede Stænder[1]), og at Landet skulde samtykke i, at de paalagdes. Begge Sætninger fremgaa formentlig med tilstrækkelig Klarhed af det ovenfor Fremstillede. De fleste af de historiske Beretninger lyde paa, at Kongen søger om Tilladelse til at oppebære Skatterne hos Landets Repræsentation, saaledes som denne til ethvert Tidspunkt var[2]), — en enkelt Gang er ved et Overgreb et saadant Samtykke maaske ikke bleven indhentet. Kongen kunde derhos undtage fra den almindelige Regel om Alles Skattepligt — Valdemar Kristoffersøns Privilegium for Sorø Kloster omfatter til Ex.: talliæ, precariæ et tributa, quæ imponuntur interdum (se foran S. 10) —, men i Almindelighed afgave Privilegierne ikke Hjemmel for Skattefrihed.

Der findes gjerne en nær Sammenhæng mellem et Lands Krige og de extraordinære Skatter, — hvilket da ogsaa kan iagttages i den her omhandlede Periode. Hvad der imidlertid særligt karakteriserer Tiden, er det, at med disse Skatters Historie ogsaa de indre Oprørs Historie staar i særlig Forbindelse. Borgernes fra Oldtiden nedarvede Frihedssans var endnu ikke blevet vænnet til de store Paalæg, som en udviklet Stat med et stort ydre og indre Maskineri maatte kræve. Man søger med Føje Grunden til de hyppige Bondeoprør under Kong Valdemars Sønners og deres Efterfølgeres Regjeringer deri, at Bønderne kuedes af de tvende Stænder, som hævede sig paa deres Bekostning, Adelen, som opstod, og Gejstligheden, som var paa Højdepunktet af sin Vælde. Imidlertid skal man erindre, at Sansen for hvad en Skat nødvendigt maa kræve af sine Undersaatter for at bestaa som en fast og mangesidig udviklet Bygning, sent er opgaaet

---

[1]) Ifølge Waitz IV. 267 hørte i det frankiske Rige de aarlige Gaver oprindelig ikke til de Skatter, hvorfra en sædvanlig Immunitet befriede; senere bleve de medindbefattede i Privilegierne.

[2]) Huitf. I. 229. 1251. Iligemaade bleff beviliget en almindelig Skat oc Landehjælp at oppebæris offuer all Riget. Scr. VI. 546: precariam nobi a communitate datam et promissam levaverunt.

hos Bonden, og at Manglen paa denne Følelse for, hvad et betrygget Samfund har at betyde ligeoverfor Opgivelsen af en mindre vigtig Frihed eller en økonomisk Begrænsning, ofte medførte et Oprør, hvis Frugt var Bondestandens Underkuelse.

110. I Skattemaaden findes der at være sket følgende Forandring. De ældste Skatter, vi kjende, have utvivlsomt hvilet paa Jorden som Skattebasis. Naar vi afse fra den mystiske Nefskat, som har været en personlig Afgift, have de andre Skatter, selv de ældste, som kunne forfølges op, saalangt Historien rækker, f. Ex. Leding, hvilet paa Jorden som Skatteevne. — Landet var imidlertid i Valdemar Sejrs Tidsalder blevet tæt befolket, og hele nye Klasser af Beboere vare opstaaede. Kjøbstæderne rejste sig med et efterhaanden voxende Indbyggertal, hvoraf med Tiden Færre og Færre dreve det Landbrug, som oprindeligt maaske hørte til Byen. Fiskerlejer hævede sig ved de før af Vender og andre Sørøvere forurolígede Kyster; Haandværkere og Næringsdrivende fandtes rundt om paa Landet. Det blev da en Nødvendighed at benytte andre Skatteevner end Jordbesiddelse.

I det 14de Aarhundrede synes man at have gjort Forsøg med at anvende dels Indtægts-, dels Formueskatter. Allerede i Erik Menveds Fordng. af 1304 § 1 forandredes Ledingspligten derhen, at der af en Indtægt af 10,000 ℔ skulde udredes 1 Kogge paa 50 Læster. Indtægtsskatten findes derefter anvendt ved mange af de extraordinære Skatter (se foran), der beregnes som en Tiendedel, Sjettedel o. s. v. af de aarlige Indkomster. I Sverrig synes man paa samme Tid at have begyndt at benytte Formueskatter. Saaledes blev der 1309 af Beboerne af Tiunde- og Attundeland forlangt 1 ℔ af hver 9 ℔, de ejede. Ingen skulde være fri derfor uden de, som stillede Heste og Ryttere; endog Kirkers og Klostres Bønder maatte betale[1]).

---

[1]) Suhm XI. 619.

Uplands Indvaanere have i Aaret 1314 betalt en Skat af 1 Skilling af hver ℔ de ejede i Følge optaget Vurdering[1]). Her i Landet blev Formueskatten anvendt i Kjøbstæderne, se saaledes Kjøbenhavns Stadsret 1294 § 49: Quando contingit collectam fieri Hafnis, quilibet solvet secundum valorem bonorum suorum et amplius nihil. Priv. for Saxkjøbing 1306: juxta quantitatem bonorum suorum contribuant.

---

[1]) Dipl. Svec. III. 184, 186.

XII. Kapitel.

Møntvæsenet.

(Møntherrerne. Eneretten til Udmøntning og til Vexelforretninger. Administrationen af Pengevæsenet. De udmøntede Penge. Umøntet Sølv. Mark Penges Forhold til Mark Sølv. Pengenes Forringelse i den sidste Halvdel af Aarhundredet. Fornyelse af Mønten. Indtægterne af Regalet. — Vægt. Maal. Priser.)

---

111. I Danmark, som i de øvrige evropæiske Riger var Retten til at slaa Mønt et Regale. Medens man i Danmark ikke synes at have været meget nøjeseende med at bevare de kgl. Forrettigheder for Kronen — de bortforlenedes, overdroges til gejstlige Herrer osv., — blev Møntregalet dog sjældnere afhændet; det forbeholdtes til Ex. ofte ved Forleninger[1]). I en Dom af 1285 tildømte Landets Bisper, efter at Worthelnævn først havde svoret om Sagen, Kongen og Kronen Ret til »denarii de moneta« i Hertugdømmet Sønderjylland; Møntretten ansaas saaledes ikke at vedkomme Hertugen, det var Kongens Ret. I Lensbrevet af 1286, hvorved Prins Valdemar gjenforlenes med Hertug-

---

[1]) Der blev dog lovet 1229 den udvalgte Kong Valdemars Hustru Eleonora i Medgift det halve Fyen og hele Odense med den halve Møntret. Nordalb. Stud. I. 84.

dømmet, udtales det derfor udtrykkeligt, at Kongen kun efter hans Prælaters Raad og Adelens Bøn og Formaning har tillagt Hertugdømmet Mønten og Penninge at slaa til Slesvig med den Besked, at hvis Møntmesteren gjør den værre, end den slaas andensteds udi Jylland, skal Straffen tilhøre Kongen, dog at Hertugen ingen Mønt udi sit Navn lader slaa udi Jylland uden i Kongernes[1]). Da Kong Erik 1307 forlener sin Broder Kristoffer med Halland, var det et Vilkaar, at med Mønten skulde han Intet have at bestille. Skaane med Told og al Kronens Ret dersteds blev i Aaret 1318 pantsat til Ludvig Albertsen, men Mønten i Lund og Skanør undtages[2]). Skulde Kongen virkelig kunne efterkomme det Bud, at Mønten i det ene Land ikke maatte være forskjellig fra den i det andet, synes ogsaa det umiddelbare Opsyn med Udmøntningen at maatte være ham overladt, og man kan forstaa, at han forbeholdt sig hele Retten. Senere splittes derimod denne Kongens Forret som selve Landet. 1328 pantsætter Kong Kristoffer til Grev Johan Laaland og Falster med alle kgl. Rettigheder og derunder Møntretten.

Imidlertid have Landets Biskopper i en Tid, der ligger noget bag ved den her behandlede Tidsalder, erhvervet dem Andel i Møntretten. Ribe Bisps Ret til den halve Mønt af Ribe By var af særdeles gammel Dato; den skrev sig nemlig fra Knud den Stores Gave til Bisp Odinkar og hans Efterfølgere, hvorefter Halvdelen af al kgl. Indtægt af Ribe skulde tilhøre Bispen. Bispen i Roeskilde havde Andel i den sjællandske Mønt. Der haves Mønter slagne af Bisp Sven Norbagge († 1088) og fra Absalons Tid til Slutningen af det 13de Aarhundrede. I den roeskildske Bisps Jordebog fra Slutningen af det 14de Aarh. opføres Trediedeparten af Mønten i Sjælland som Bispens, (skjønt denne kun

---

[1]) Suhm X. 1024. Hoitfeldt I. 290.
[2]) Huitfeldt I. 333, 405. jfr. 434.

ejede en Fjerdedel af Roeskilde By med tilhørende kgl. Ret[1]). — Kong Valdemar I skjænkede 1175 Bispen af Slesvig den halve Møntret af Byen[2]). — Endelig havde Bispen i Lund af Knud den Hellige eller af Erik Ejegod faaet en Fjerdedel af Mønten i Lund, i hvis Besiddelse Bispedømmet bekræftes af Valdemar Sejr 1213, og Biskopperne vedblive under forskjellige Omskiftelser at beholde denne Ret; 1377 bliver en Fjerdedel af Mønten tildømt Bispestolen af Kong Olav, efterdi den uigjensigende haver efterfulgt denne af kristelig Gave[3]).

Medens i andre Lande Byerne ofte findes at være Herrer over Mønten, var dette ikke Tilfældet i Danmark[4]); Slesvig er den eneste Kjøbstad, der havde Ret til at slaa Mønt. I Følge Byens ældste Stadsret § 31 havde Kong Svend paa Indbyggernes Bøn givet dem Tilladelse til selv at raade over Stadens Sølv, dog indenfor et vist Spillerum. Byen skulde derhos være berettiget til at udmønte Penge, dog efter Kongens nærmere Bestemmelse, og imod at den var opmærksom paa, at intet Møntfalsk fandt Sted. Vilde Kongen slaa ny Mønt, skulde Borgerne give ham saa meget, som en Møntmester plejede at give[5]).

112. Møntretten bestod først og fremmest i en Eneret til at slaa Mønt indenfor den enkelte Landsdel. Un-

---

[1]) Scr. VII. 68.

[2]) Suhm VII. 450.

[3]) Huitfeldt I. 564.

[4]) Kilderne omtale det ikke, og i Følge velvillig Meddelelse af Justitsraad Herbst kjendes der heller ikke fra denne Tidsalder Mønter slagne af Kjøbstæder, — end ikke fra Slesvig, som dog efter det ovenfor Fremstillede havde Møntret.

[5]) Secunda est, vt argentum civitatis in Sleswicensium sit potestate et arbitrio, quale debeat esse, hoc tamen pacto vt plus solido cupri de vna marca nequeant comburi. Tercia est, cum Rex nouam monetam iusserit fieri, ciues tantum debent Regi offerre, quantum confert monetarius, postea ipsi fieri faciant monetam secundum velle Regis, et sint prouidi inspectores, ne aliqua falsitas in nummis fiat.

dersaatterne vare forpligtede til at modtage den Mønt, som Kongen slog, og der var sat stræng Straf for at vrage hans Penge. Det var i Følge J. L. III. 65 halsløs Gjerning at slaa Mønt uden Kongens Orlov eller hans Bud, altsaa selv om den var ligesaa god som Kongens. Loven kalder Forbrydelsen Falsk (hwilt fals ær) og omhandler i samme Bud den, som brænder falsk Sølv, hvorfor det kunde synes, at Forbrydelsens Væsen som Brud mod Samhandel og Samfund mest kom frem, men det ligger dog vist de Tiders Opfattelse nærmere at anse den som Forbrydelse mod et Regale.

Derimod var det ikke Undersaatternes Pligt kun at benytte Kongens Mønt. For saa vidt det derfor i Kong Magnus af Sverrigs og Kong Hakon af Norges Privilegium for Hansestæderne af 1361[1]) — efter den almindelige Regel om, at Tolden først Søndag før Mikkelsdag skal betales med ny Mønt — befales, at Enhver som ligger paa Fiskerlejerne i Skaane skal kjøbe og sælge med Kongernes Mønt, saa er dette ganske vist en Undtagelsesbestemmelse og findes ikke i andre Privilegier. Tværtimod blev der ikke sjældent i Forordningerne og Statens Regnskaber regnet efter fremmed Mønt, og f. Ex. Told gaves ofte i udenlandske Penge[2]).

Som et Tillæg til Møntretten nævnes ofte Retten til

---

[1]) Dreyer, Specimen juris publ. Lubec., 128: Quilibet ibi jacens debet emere pro regum predictorum moneta. Si vero aliquis pro dictorum regum moneta non emerit, nec vendiderit, et in illo facto deprehensus fuerit, ille ad unam libram grossorum debet deliquisse jfr. Sartorius. II. 424. Kong Magnus' Privil. af 1352 tillader udtrykkeligt Kjøb og Salg med enhver Mønt: Si aliquis mercator, bona — pro regis moneta vendiderit et sicut ille mercator, qui bona hujusmodi vendidit, aurum, argentum aut alia bona qualiacumque sint vel etiam monetam aliam qualemcumque pro regis moneta accipere sponte voluerit — illud ex utraque parte venditori scilicet et emptori sine excessu et sine culpa penitus esse debet. Sartor. l. c. 537.

[2]) Skanørs Toldlov (Suhm X. 970): boni sterlingi. Frdg. 1304 § 6: sterlingi.

at drive Vexelforretninger f. Ex. naar det om de holstenske Herrer hedder, at de havde fuld Rettighed over Hamborg med Mønt, Told, Vexel, Vægt og Møller[1]). Det ansaas for nødvendigt, at Staten havde Tilsyn ogsaa med Pengevexlingen, der dreves efter en stor Maalestok paa Grund af de mange forskjellige Slags Mønter og Værdier, som vare i Omløb. Retten til Vexelforretninger bliver derfor efter Middelalderens Statsbegreber et Tilbehør til Møntretten[2]). Enten overlod nu Staten ogsaa Vexelforretningen til det »Münzerhausgenossenschaft«, som havde overtaget Udmøntningerne, eller den overdrog den til en Vexellér som en særlig Forretning. I Lybek var ved et Priv. af Kejser Frederik I 1188 Vexelnæringen givet fri, dog maatte den ikke ske foran Møntbygningen, og dette opretholdtes i Valdemar Sejrs Priv. for Byen, men der indførtes snart efter Begrænsninger; den maatte kun ske paa Torvet ved Raadhuset, og Vexelleren (campsor) maatte stille stor Kaution og stod mer eller mindre under Møntmesterens Opsigt[3]).

En af de Forretninger, som især tilfaldt Vexelleren, var at bytte gammel Mønt med ny. Som vi i det Følgende skulle paavise, udgik der ny Mønt og Mønt forskjellig fra den tidligere meget ofte, stundom hvert Aar, og disse nye Penge skulde strax cirkulere, saa at alle Skatter for Ex. skulde betales med dem. Den gamle Mønts Værd faldt følgelig, navnlig fordi den paa visse Omraader sattes ud af Kurs. Alle strømmede til Møntstederne for at faa deres Penge vexlede med nye, naturligvis maatte de svare en Op-

[1]) Huitfeldt I. 195.

[2]) Priv. for Jønkøping 1288: veslaren eller beskodaren epter vortt antnott oc befaling tilskickas oc igen aff settias skall, ey skal der noken i forne by dierffuis til at køpe eller selie sølff, ei heller det probere eller førsmelte eller beblande utan denne — bytare eller veslares loff oc samtyckia. Dipl. Svec. IV. 345. — Maurer, Städteverf. I. § 78. Hüllmann, Städtewesen II. 28, 32.

[3]) Grautoff, Geschichte des lübeckischen Münzfusses bis zum Jahre 1463. Historische Schriften III. 73.

gjæld (af f. Ex. $^1/_3$), hvilket var en for Regjeringen særdeles indbringende Spekulation. For nu at have Steder til Udlevering af den nye Mønt fra første Haand ogsaa i andre Byer end Møntstedet, oprettede man Filialer, og man vil ved Forleninger af Møntrettigheder ofte finde omtalt en Ret til at have saadanne Filialer i bestemte andre Byer. Naar saaledes Kong Kristoffer II ved Pantsætningen af Laaland og Falster 1328 forunder Grev Johan af Holsten »en fri Mynt udi Saxkjøbing oc at giøre Bytte paa Møen oc i Falster oc intet at giffue der forre til Kjendelse, som vanligt hafuer været udi de Dage«[1]), saa er det netop denne Ret til Vexel, som bortgives i Forening med Møntretten. Det synes endog, at der har været slaaet Mønt i disse Filialer, i det Mindste tilstaar 1293 Kongens Møntmester i Roeskilde, at han har slaaet Mønt paa Falster, men det var den sædvanlige sjællandske Mønt[2]). Det blev imidlertid bevist, at Mønterne havde en ganske anden Inskription. Af samme Kilde frem-

---

[1]) Huitfeldt I. 442. Den latinske Originaltext findes i Langebeks Diplomatarium (»Eciam plenam damus auctoritatem monetandi in Saxkøpinghe et liberum faciendi cambium in Monia et Falstria sine dacione precambii sicut consuetum fuit ab antiquo«) og beviser, at den ovenfor fremsatte Fortolkning af Huitfeldts Ord er den rigtige. Men Stedet har været groveligen misforstaaet af ældre Historikere. Suhm (XII. 167) taler om at gjøre Mageskifte paa Møen og Falster; Pontanus skriver (Hist. 447): Concessit rex prædia quædam Monensia cum Falstricis mutandi potestatem, og Kofod-Ancher (Saml. Skr. III. 302, 313) benytter Huitf.s Ord ved Behandlingen af Spørgsmaalet, om man kunde bortbytte Len og om Afgifter af Len.

[2]) Scr. VI. 257. Anno eodem VIII Idus Aprilis, comparente Somaro monetario roskildensi coram dicto episcopo confitebatur expresse coram eo, quod statuit cambium alibi quam Roskildis videlicet Slaulosiæ et alias. — Item quando monetarius dom. Roskildensis exhibebat se ad tenendum expensas et faciendum sicut solitum fuit de cambio in Falstria non fuit admissus. Nam dixit dom. Somarius, quod non cuderentur ibi videlicet in Falstria nisi denarii Selandenses, cujus oppositum dicebat Petrus dictus Pram tunc presens existens, quia cudebantur ibi denarii non habentes superscripcionem denarii Sialendensis, quod dictus Somarius negare non potuit ullo modo.

gaar det, at Bispen, der jo som ovenfor sagt nød ⅓ af Mønten i Roeskilde, havde en Ret til at have Filialer i andre Byer f. Ex. i Slagelse[1]), naturligvis mod at betale en vis Kjendelse. Til en saadan Afgift hentydes ogsaa i Huitfeldts ovennævnte Ord.

113. Møntregalet er i de forskjellige Lande blevet benyttet paa højst forskjellig Maade af Kongerne. Hyppigst var Retten til at slaa Mønt overdraget til et Konsortium eller Laug, som overtog Udmøntningen, imod at tilsvare Kongerne visse Afgifter. Disse Hausgenossenshaften, som de almindeligt kaldtes (die Münzerhausgenossen), har man dog ikke kjendt i de nordiske Riger, ja end ikke til Lybek ere de komne, medens de ellers rundt om i Tydsklands Byer havde overtaget Møntningen. Her i Norden havde Kongerne Møntmestre, som maaske oprindeligt fulgte dem, hvorhen de rejste, men senere overtoge Mønten hver i sin By, hvor der var Møntsted, eller i al Fald i en større By med tilhørende Filialer.

Møntmesteren var i Reglen en anset Person, som paa Grund af det vigtige Hverv, der var ham betroet, og den Tillid til hans Duelighed og navnlig Vederhæftighed, som man havde vist ham, nød særlig Anseelse. Han maatte stille stor Sikkerhed. Saaledes havde Bispens Møntmester i Ribe Henrik pantsat sin Gaard med alt Tilbehør samt alt hans øvrige rørlige og urørlige Gods til Bispen; da han nu var bleven denne meget mere skyldig for Mønten end Gaardens Værdi, overdrog efter hans Død hans Enke denne Gaard til Bispen[2]).

Møntstedet var et Slags Kontor for Kongens og

[1]) En Møntergaard nævnes i Næstved allerede 1355, skønt de eneste Mønter man kjender fra denne By ere slagne under Erik af Pommern (Program for Herlufsholms Skole 1872 S. 15). Dette kan maaske forklares derved, at der i Næstved vel har været en Møntfilial, men den Mønt, der udgik, har havt det almindelige sjællandske (roeskildske) Præg.

[2]) c. 1273. Oldemoder 18.

Statens Anvisninger. Jakob Erlandsøn beskylder saaledes Kongen for, at han ved hemmeligt Brev havde tilbagekaldt den Anvisning paa 100 ℔ purt Sølv, som han havde givet Ærkebispen paa Møntmester Johannes i Roeskilde[1]), og blandt de overleverede Aktstykker findes endnu mange saadanne Anvisninger paa Mønten[2]). Til Møntgaarden var i andre Lande og vistnok ogsaa i Danmark fra gammel Tid knyttet en bestemt Fred, som var grundet i Møntrettens Karakter som en kongelig Forret, dels ogsaa i at Kongerne ofte indfandt sig paa Møntstedet[3]). Den, som opholdt sig i Møntgaarden eller Pladsen derudenfor, nød Immunitet og Fred; blev der her begaaet Drab eller Vold, ifaldt Vedkommende, foruden den sædvanlige Straf, Straffen for den ulovligt krænkede Fred[4]). Det fortælles, at der efter Bisp Askers Død 1158 opkom Uro og Oprør i Roeskilde om Bispevalget, saa at Borgerne krigede mod hverandre indbyrdes og sloge og forjoge de Fremmede af Byen; i deres Raseri anfaldt de endog Kongens Møntmester, jævnede hans Gaard med Jorden og plyndrede hans andre Ejendele. Kongen blev højlig forbitret over denne Foragt for hans Møntsted (tunc rex ob majestatis suæ contemptum acrius civitati infensus) og drog med en stor Hær imod Byen, men lod sig formilde ved Udsendinge imod en Pengebod[5]).

Naar Kongen og Bispen vare fælles om Møntregalet i en By, var Ordningen vistnok den, at Hver havde Ret til at have en Møntmester med et bestemt Antal Svende og maatte udmønte saamange Penge, han kunde overkomme. Saaledes var Forholdet idetmindste paa samme Tid i Norge,

---

1) Scr. V. 591.
2) Dipl. Svec. I. 655, IV. 372. Suhm XII. 237.
3) Valdemar I udsteder et Brev »in stuba Gerardi monetarii«. D. A. M. I. 30.
4) Muffat, Beiträge zur Geschichte des bayerischen Münzwesens (Abhandlungen d. K. Bayer. Akad. d. Wissensch. Hist. Cl. XI.) 221.
5) Saxo 737. Suhm (VII. 13.) gjætter kke urimeligt paa, at Møntmesteren var en Udlænding. Hans Navn var vist Gerhard se Anm. 3 ovenfor.

hvor Ærkebispen havde Ret til at have én Møntmester med én Hjælper, der dog skulde slaa Mønt af samme Vægt og Gehalt som Kongens[1]). Af det ovenfor citerede Stykke af Roeskilde Bisps Dombog synes det Samme at fremgaa. Kongens Møntmester beskyldes for »quod istis duobus annis nunquam dixit episcopo de moneta aliquid prius quam ad tres dies ante quam moneta deberet cudi, et quod habuit denarios alibi monetatos quam Roeskildis, antequam fuerunt elucidati«. Han gav altsaa ikke Bispens Møntmester Underretning i tilbørlig Tid om, at der nu skulde slaas Mønt, og han havde Mønt tilstede, som var slaaet andetsteds end i Roeskilde, førend den nye Mønt var lyst (jfr. herom det Følgende[2]). Det fremgaar heraf og er da i sig selv klart, at denne Ordning af Forholdet ikkun kunde medføre Chicaner og Bedragerier.

Tilsynet med, at Mønten, som udgik fra Møntmesteren, havde den rette Gehalt og Vægt, har maaske været tildelt Byernes Øvrigheder, som derfor oppebare en vis Indtægt. I Valdemar II's Priv. for Lybek var der tillagt Raadmændene (consules) Ret til at undersøge Mønten, saa ofte de vilde, og hvis der fandtes nogen Urigtighed, skulde Bøden tilfalde halvt Kongen, halvt Byen. 1265 indskærper Dronning Margareta Sprænghest Revals Raadmænd, at de ere opmærksomme paa, at den nye Mønt, som hun nu lader udgaa, ikke forfalskes[3]). I Følge Slesvigs ældste Stadsret § 31 skulde Borgerne selv varetage, at Mønten ikke forfalskedes; efter § 32 havde Stadens 4 Mænd ɔ: Raadmændene 2 ß Penge af den nye Mønt, vistnok for Tilsynet her-

---

1) Holmboe S. 26, 57 i Indledningen til Schives Norges Mynter i Middelalderen.

2) Scr. VI. 257. Suhm antager, at »elucidati« skal betyde, at Mønten var kemisk analyseret, hvilket synes lidet rimeligt. Jeg har ikke kunnet finde i nogen Ordbog en Oversættelse af Ordet, der her vilde kunne give Mening. Da nu hele dette Stykke af Biskoppens Tingprotokol er skrevet paa indtil Latterlighed slet Latin, er det vel ikke urimeligt at antage, at »elucidare« simpelthen skjuler det danske lyse.

3) Bunge, Lif- Esth- u. Kurländ. Urkundenbuch I. 494.

med[1]), ligesom Raadmændene i Aabenraa (Skraa 1335 § 6) skulde opkræve og oppebære de Denarier, der hed Møntpenge, af hvilke de skulde give Fogeden 8 ₰.

Mønten skulde i Landets forskjellige Dele være lige god, hvilket udtales i Frdg. 1284 for Sjælland § 14. Selve Lovbudets Tilværelse viser, at dette ikke altid har været iagttaget, hvilket andre Data da ogsaa bevidne. Bisp Kristiern i Ribe omtaler i et Brev af 1312, at en Mand havde vægret sig ved at tage Betaling i sjællandske i Stedet for i jydske Penge[2]), og i Følge et Gjældsbrev af 1325 maa den sjællandske Mønt paa den Tid have været

---

[1]) Der er megen Tvivl om, hvad der forstaas ved disse »4 seniores de civitate«. Den sidst fremsatte Fortolkning, af A. D. Jørgensen i Aarb. f. n. Oldk. 1872, S. 295, at de skulde være Høvdinger for de 4 »rækninger« ɔ: Kvartere, hvori Slesvig var delt, »ligesom vi i de svenske Stæder i Middelalderen finder »Fjerdingshøvdinger««, er lidet rimelig, da disse svenske Fjerdingshøvdinger simpelhen vare Brandfogeder (man se Magn. Eriksens Stadslag Byggn. B. 22, Odhner Stadsförfs. Hist. 162, 186). — Jeg kan af følgende Grunde ikke være i Tvivl om, at Ordene bør oversættes, som oven for, ved de 4 Ældste af Byen, med nok saa megen Vægt paa Talordet som paa Titlen (jfr. Stadens 32 Mænd), og at der derved forstaas Raadmænd. Konsulembedet var dengang ved at opstaa i Tydskland — og det er følgelig urigtigt, naar Jørgensen kalder det »en senere tydsk Institution«. I Lybek findes Titlen consules ikke før 1201, men, som Frensdorff udtaler i sin »Stadt- und Gerichtsverfassung Lübecks« S. 42, er der ikke Tvivl om, at vi i de i flere Aktstykker fra en tidligere Tid som »burgenses« eller »cives lubicenses« nævnte Personer netop have særlig kvalificerede Medlemmer af Menigheden eller sammes Forstandere. Jeg antager derfor, at vi i disse »4 seniores de civitate« paa samme Maade have den første Betegnelse for Borgermenighedens Forstandere. Hertil kommer, at flere af de nærliggende tydske Byer f. Ex. Lybek oprindelig havde 4 Konsuler, og at der endelig var tillagt disse »seniores« selv samme Bestilling og Indtægt, som i Følge en Række af Privv. for forskjellige Byer Konsulerne havde (jfr. ovenfor).

[2]) Huitfeldt I. 360: huilken der protesterede imod at tage forneffnde Betalning i Sielandske Penge oc icke Judske. Der offuer vi os alle forundrede, huorledis hand saa snart skulde vide vor Myntis leylighed.

kun halv saa god som den skaanske (pro qualibet marca denar. Scaniens. duas marcas denar. Selandiæ[1]).

114. Den danske Mønt udprægedes i det 13de Aarh. kun i Penninge (denarii), hvoraf der regnedes 12 paa Skillingen (solidus); af Skillinger gik der 3 paa Øren og af Ører 8 paa Marken[2]). Da Mønten hyppigt forandredes, finde vi i Gjældsbreve og Kontrakter ved Siden af Pengestykkerne ofte anvendt en uforanderlig Værdi som Maalestok, og det siges udtrykkeligt, at Grunden er, at Mønten kunde forandres[3]). Pengene angives i den ældre Tid efter Vægt, senere efter Tal, det umøntede Sølv efter Vægt. Den aktive Kjøbmand tænkes med Vægten i Haand, og dette Billede har afpræget sig i den fra ældgammel Tid hørende Bestemmelse, at Kjøbmanden, som har forsømt at give Kongen Arvekjøbspenge, endnu kan gjøre det paa sit Yderste, saafremt han endnu kan holde Vægtskaalen i Haanden, — ikke for at veje Varer, men for at udveje Penge og særlig Arvekjøbssummen. — Ved det i Diplomerne brugte Udtryk »vejet Mark« i Modsætning til »talt Mark« kan i øvrigt forstaas ikke blot 1 ℔ rent Sølv, men ogsaa et efter Vægt bestemt Kvantum gangbare Pengestykker, hvis Sølvgehalt udgjorde 1 ℔[4]).

De fremmede Mønter, som kurserede her i Landet, vare især lybske Penge, dernæst engelske Penge, som regnedes i Pund = 1½ ℔ = 20 solidi = 20 × 12 denarii[5]).

---

1) Huitfeldt 425.

2) Jfr. Pal.-Müller. K. V. Jordebog 235. ff.

3) Dipl. Svec. II. 621, III. 69, 137. Scr. V. 537: Voluit idem archidyaconus 6 grossos thuronenses pro qualibet marca solvi, donec in terra moneta fiat stabilis et dativa.

4) Nordström, Bidrag till penningeväsendets historia i Sverige intill konung Gustaf I's tid, i Kgl. Vitterhets, historie och antiquitets Academiens Handlinger. Del XIX. 207. Scr. VIII. 24: novem marche puri argenti in prompta pecunia videlicet grossis Turonensibus, Lubecensibus, sturlingis bonis et dativis et non aliis rebus. Dipl. Sv. V. 107: teneor fabrice ecclesie beati Lucii Roskildis in decem marchis argenti, quas recepi de suo in prompta pecunia.

5) Vald. J. B. Indtægt af Femern (den. lybecenses). — 1 Mark Sterl. =

115. Den kurserende Mønt var imidlertid kun en lille Bestanddel af de Byttemidler, der tjente Omsætningen. Der var mange andre Handelsgjenstande, hvormed »den ene Kjøbmand kunde fyldestgjøre den anden i Omsætningen« og som snart af Staten sattes til en fast Pris, snart mellem Mand og Mand gik for en bestemt Værdi. Forskrivninger og Gjældsbreve lød derfor hyppigt paa, at foruden Sølv og rede Penge kunde andre saadanne Værdier (æstimationes) modtages, eller det vedtoges udtrykkeligt, at kun rede Penge og Sølv skulde bruges til Betaling[1]).

Den vigtigste af de Gjenstande, som brugtes i Omsætningen var umøntet Sølv, som vejedes. Man ser imidlertid ofte fremstillet, at »Mark Sølv«, som saa hyppigt forekommer i Diplomerne, egentlig kun var en nominel Bestemmelse omtrent som vort »Tønde Guld«; og der forstaas da derved møntede Penge, som modtoges efter deres Gehalt af Sølv. Man henleder Opmærksomheden paa, at der i Jordfund saa godt som aldrig forekommer Stykker af umøntet Sølv. Imidlertid kan denne sidste Omstændighed ikke modbevise Kildernes klare Udtalelser om, at ikke møntet Sølv var et af de hyppigst anvendte Betalingsmidler. Foruden at J. L. III. 65 udtrykkelig siger det (køpær oc sæl mæth the pænning, thær han wæt fals wæræ, æth mæth fals silf), kunne de Dokumenter, hvor vedkommende Sum bestemmes til at bestaa

---

13 Skilling 4 Denarier, se Suhm X. 595. 1 Pund Sterl. = 20 Skilling, se Oldemoder 108. Dipl. Svec. III. 254: pro quolibet coggone, quem ad nundinas Skanor adduxerint —, 2 solidos sterlingorum de Anglia ad telonium soluere tenebuntur. Oldemoder 103: 2 libræ et 12 sol. gross. turonensium. Dipl. Sv. I. 666: (1286) 12 libræ thuron. nigrorum. III. 381 (1318) sol. turonensium vel 3 sol. sterlingorum novorum. IV. 118. Scr. V. 537.

[1]) Suhm XII. 399: in 200 marchis puri argenti ponderis colloniensis teneri veraciter obligatum — — in civitate Lybycensi sine omni contradictione in prompto argento vel in equis, vel butyro, vel pecoribus, vel in aliis rebus, quibus mercator mercatori satisfacere poterit, integraliter soluturum. Dipl. Sv. II. 468, 700. IV. 382.

dels af Penge af en vis Art, dels af rent Sølv, ikke vel forstaas paa anden Maade.[1])

Ved dette umøntede Sølv, som var i Omløb mellem Mand og Mand og som hyppigst nærmere betegnes ved rent og prøvet, maa man iøvrigt ikke forstaa vor Tids 16 lødige Sølv. Kunsten at lutre Metallerne var dengang ikke kommet saa vidt, at den kunde fremstille Sølvet aldeles rent. Det var allerede meget, at man mod Midten af det 13de Aarh. kunde levere det nogle Gran over 15 lødigt fint, først i Slutningen af Aarhundredet naaede man til en Finhed af $15^1/_2$. Af den nævnte Finhed var den lybske, den hamborgske og lyneborgske Mark Sølv, hvorimod den bremenske kun var $14^1/_2$ lødig. De engelske Stirlinge vare $14^4/_5$ lødige og norsk Sølv ligesaa[2]). I Forliget i Dannenberg om Valdemar Sejrs Frigivelse af Fangenskabet betinges det, at den Sum af 40,000 ℔ Sølv, som skulde gives for Løsningen, skulde udredes efter Kølnsk Vægt »uno lothone minus valente in unaquaque marca examinato argento«, og i Forliget om Kongesønnernes Frigivelse 1230 loves »7000 ℔ argenti, ita quod marca sit pura preter lotonem in pondere Lubicensi«[3]). Her var Sølvet altsaa fuldt 14 lødigt. — Naar det stundom udtrykkeligt hedder »rent« eller »prøvet« Sølv, menes hermed i Følge Nogles Fortolkning kun Sølv af den sædvanlige Finhed. Muffat antager dog, at man baade brugte det ublandede Sølv og Sølv af en vis bestemt, engang vedtaget Blanding, og ved de ovenanførte Tillægsord vilde man netop udtrykkelig fremhæve, at det skulde være Sølv af den største Lødighed[4]). Det synes nu ogsaa at stemme med f. Ex. Bestemmelsen i Slesvig Stadsret om, at Byens Sølv skulde være undergivet dens egen Raa-

---

[1]) Dipl. Svec. III. 738: 18 marchæ argenti puri sub pondere coloniensi et 40 marchæ denariorum syalendensium novorum. V. 137: quod vendunt et emunt illicite cum argento; jfr. Muffat l. c. 208.

[2]) Grautoff 25. Holmboe 11.

[3]) Lüb. Urkundenbuch I. 30 jfr. 33. Scheidt, Origines Guelficæ IV, 89—90. Mecklenb. Urk. I. 359.

[4]) Muffat 208.

dighed. Ligesaa synes det rimeligt, at Staten, naar »brændt« Sølv var et Omsætningsmiddel, havde Tilsyn med, at det var af en bestemt Lødighed[1]); ellers var jo ogsaa Budet om Falsk ved Forfærdigelse af Sølv vanskeligt at anvende. Derimod er det klart, at der ved den mangelfulde Kjendskab til Lutringen af Metallet var en givet Grænse for Finheden.

Til Slutningen skulle vi omtale Sølvets Værdiforhold til Guldet, hvilket paa den Tid var meget forskjellig i Evropas enkelte Riger. I England angives Forholdet i Almindelighed som 1 : 10, men i Evropas andre Lande synes Forholdet 1 : 8 at have været det almindelige. 1252 blev i Florents de første Gylden udmøntede saaledes, at 64 Stk. sloges af 1 ℳ Guld og 8 Stk. gjaldt 1 ℳ fint Sølv[2]). I de nordiske Nabolande gjaldt det samme Forhold[3]) og i Danmark ligeledes. I Følge Jydske Lov III. 12 udgjøres Tredingshafnæ ikke af mindre end 1 ℳ Guld Jord, Sjettingshafnæ af 4 ℳ Sølv og Tolftingshafnæ af 2 ℳ Sølv, hvilket er et Forhold mellem Guld og Sølv som 8 til 1. Det Samme ses af Liber Aarhus., hvor 11 + 5 ℳ Sølv i Jord sættes lig 2 ℳ Guld[4]). Ved Aaret 1230 laante Nicolaus Grevesen 20 ℳ Guld af Esrom Kloster, hvoraf 2 ℳ Guld skulde deles lige med 1 (Mark) mellem 16 gejstlige Stiftelser[5]).

116. For at en Møntret kan siges at administreres vel, maa det vistnok fordres, at Styrelsen fastholder følgende Principer: 1. At der vedtages en én Gang for alle bestemt

---

[1]) Scr. VI. 398. Kannikerne i Aarhus sælge 1244 Gods for 500 ℳ »argenti communis«. I et Diplom fra Visby 1288 (Lüb. Urk. II. 53) hedder det »2000 ℳ puri et examinati argenti gotenensis ponderis cum 500 ℳ argenti usualis monete«, hvilket af Udgiverne gjengives ved reneste Sølv og Sølv af den sædvanlige Lødighed (Währung).

[2]) Kbhvnske Selskabs Skrifter IX. 628.

[3]) Holmboe 10. Nordström 204. Hüllman, Städtewesen I. 435.

[4]) Scr. VI. 435: Hic habet mensa in terris 11 marchas argenti et tantum de Stuvæköp, quod equipollet 5 marchis arg., unde in toto habet 2 marchas auri. Aarhusbogen har altsaa Forholdet 1/8 og ikke 1/6 som Olufsen (Vid. Selsk. Skr. Histor. Afd. I. 310) antager, vildledet af Anmærkning h. Scr. VI. 427.

[5]) Pal-Müller. Kg. Valdemars Jordebog 232. D. A. M. I. 113.

Møntfod, og at denne samvittighedsfuldt overholdes, saa at Mønten altid udgaar i den fastsatte Blanding af ædelt og uædelt Metal. 2. At der er Stadighed i Pengevæsenets Ordning, saa at ny Mønt ikke udgaar og den ældre Mønt ikke indkaldes for hyppigt. Hvis disse to Principer ikke strængt overholdes, vil Regjeringen ødelægge al Sikkerhed og Fasthed i Omsætningen. Vi skulle se, om disse Grundsætninger have været raadende ved Administrationen af Møntvæsenet i det 13de Aarhundrede.

Det ældste os bekjendte Forhold mellem den slagne Mark og én Mark Sølv er 1 : 3, hvilket findes i Provinciallovene, saa at man, som Anders Sunesøn (V. 23) siger, da Mønten stadigt forandrer sig, altid ved 3 ℳ i Bøde skal forstaa 1 ℳ Sølv. Naar Lovene saaledes bestemt ansætte Pengenes Værd jfr. V. S. L. III. 12: the pænningæ sculæ tho væræ æftær botæ virthning, thet ær tva ørthughæ silfs for tva øræ[1]), kan det antages, at denne i Virkeligheden tidt har været ringere eller paa Lovens Tid maaske altid var ringere. Man faar herved Formodning om, at dette Forhold har været gjældende noget længere tilbage i Tiden, f. Ex. i den sidste Halvdel af det 12te Aarh. Herfor taler nu virkelig ogsaa en anden Omstændighed. Det hedder i et Diplom af 1141, at Kong Erik Emun gav Knudsbrødrene i Odense »30 marcas de insula Sild«. Herved maa forstaas 30 ℳ Penge efter den Regel, at der, hvor Mark nævnes uden nærmere Angivelse og ikke andre Omstændigheder tale derimod, menes Penge og ikke Sølv. Denne Gave bekræftes af Valdemarerne 1180 og 1203, men i begge Brevene herom, af hvis Udtryk og Indhold det fremgaar, at Kongerne ikke ville beskjære, men stadfæste et tidligere Tilsagn, hedder det udtrykkeligt 10 ℳ Sølv[2]). Det synes uimodsigeligt deraf at fremgaa, at

---

[1]) Jfr. Stemann S. 600 og de der citerede Steder.

[2]) D. A. M. I. 246, 262, 286: Statuimus etiam ut 10 marchas argenti de insula Siland annuatim reddendas et censum estiualem de Othense, que utraque ad supplementum vestiture a nostris antecessoribus habuere, non noster exactor sed ipsorum tutor jam modo suscipiat.

Forholdet mellem Mark Sølv og Penge paa den Tid var som 3 til 1.

Landslovene have, som sagt, et bestemt Kursforhold, hvorefter der skal regnes i Bødesager. Det vilde være mærkeligt, om der ikke i Lovene, hvis Oprindelse dog skriver sig fra forskjellig Tid og hvis enkelte Stykker ere opstaaede for sig og senere ikke altid sammenarbejdede, skulde findes Spor af et andet Forhold, Levninger fra en Tid, da en Mark i Penge endnu ikke afveg saa stærkt fra sin Navne i Sølv. Dette er netop Tilfældet med 2 Bøder, som sikkert skrive sig fra meget gamle Tider Tokkeboden efter Skaanske Lov IX. 7 og Fredkjøbet efter Eriks Sj. Lov III. 46. Tokkeboden erlagdes, naar man i sin Ager dræbte en Andens Kvæg, hvis Dyret havde en Værdi af mindst 2 Ører, eller hvis det var mindre værd, naar det skete i Ejerens Paasyn, og Bødens Størrelse var 2 Ører »sua gothe sum fiura ørthogha pænninga.« — Om Fredkjøbet lyder Bestemmelsen saaledes: Thet skal man vitæ, at hvilkin man, sum man dræpær, tha a han at botæ thære for ni marc til kunungs ræt oc siæx marc til frith køp, thet ær fiuræ marc silfs oc thre marc foræ blothæ vitæ. Og i samme Lovstykke senere: frithkøp the siæx mark æller fyuræ mark silfs. I begge disse Bødebestemmelser finde vi altsaa Forholdet imellem Sølv og Penge ansat som 3 til 2; det forekommer mig, at man skimter bag begge et gammelt Kongebud om Bødernes Størrelse ansat baade i Sølv og Penge.

De Bidrag, som kunne erholdes til Bestemmelse af Forholdet i Løbet af det 13de Aarh., ere ikke mange[1]). I Følge

[1]) I Følge Jordebogens Hovedstykke svares af Odense By »20 ℳ puri vel 150 ℳ den.«. Man kunde heraf antage — og det have hidtil Alle ment — at de fyenske Penge 1231 stode i ganske usædvanlig lav Kurs, hvad i og for sig ikke er rimeligt; Haandskriftets Nøjagtighed gjør det usandsynligt, at her er en Fejlskrift. Langt naturligere synes det mig at antage, at her er anvendt en anden Vægt end den sædvanlige, hvad en anden Omstændighed bestyrker. »Schogbyhæret cum haræslef« anføres kort efter med en Afgift af 440 ℳ den., hvilket efter den sædvanlige Beregning af

et Diplom af 1256 give en Del Ejendomme i Sjælland tilsammen en aarlig Afgift af 445 ℳ Penge, hvilket sættes lig med 120 ℳ purt Sølv; dette er et Forhold som $3^{17}/_{24}$ til 1[1]. Dronning Margreta bestemte 1265, at Mønten i Reval skulde udmøntes saaledes, at der sloges 6 ℳ og 2 Ører af 1 Mark purt Sølv[2]. Da dette Forhold ikke stemmer med det, der gjaldt i de andre Lande ved Østersøens Kyst paa den Tid, idet Pengene dér vare langt bedre, kan det vel antages, at det svarer til, hvad der gjaldt i Danmark paa den Tid. 1282 ansætter Ærkebisp Bertrand i Beregningen over, hvad der var svaret af Danmark til det hellige Lands Hjælp, 5 ℳ Penge til 1 ℳ Sølv (D. Svec. I. 602).

Fra Begyndelsen af det 14de Aarh. have vi følgende Oplysninger. 1306 bekjendtgjorde Nicolaus Rane, at han havde kjøbt en Gaard af St. Clara Kloster i Roeskilde for 300 ℳ gangbar Mønt og strax betalt 23 ℳ puri paa Kjøbet, hver beregnet til 8 ℳ gangbar Mønt; han lovede at betale Resten næste Torsdag efter Pintse med 100 ℳ Kobberpenge og 2 ℳ puri; Forholdet $^{8}/_{1}$[3]. — I en gammel Krønike hedder det: 1319 Ericus Rex Daniæ indicta prius per eum dimidia marca argenti vel quatuor denariorum de quolibet aratro obiit[4]. Her maa læses »quatuor marcis denariorum«, og det er urimeligt med Udgiveren at tro, at en Mark nogensinde var 8 Denarier. 1 ℳ Sølv var altsaa her 8 ℳ Penge. — 1324 pantsatte Ridder Peder Nielsens Enke Ingefrid af Nebbe til Sorø Kloster sit Gods i Bretved for en Sum af 200 ℳ Penge gangbar Mønt til Værdi af 20 ℳ purt Sølv

Kursforholdet mellem Sølv og Penge ($^{8}/_{1}$) vilde være 146 $^{2}/_{3}$ ℳ Sølv. Men intet af Fyens øvrige Herreder svarer en saa stor Afgift; 70 ℳ og 80 ℳ Sølv ere de højeste Beløb. Den Løsning forekommer mig at ligge nær, at der i hele Fyenslisten er anvendt en anden og større Sølvvægt.

1) Originalen er benyttet, da Aftrykket i D. A. M. I. 208 er fuldt af Fejl.

2) Bunge. I. 494.

3) Suhm XI. 516.

4) Scr. VI 521.

efter kølnsk Vægt[1]); Forholdet $^{10}/_{1}$. — I Aaret 1325 udstedte Kong Kristoffer og hans Søn Erik et Brev til Marsk Ludvig Albertsøn, hvori de lovede at betale bl. A. 1000 ℳ skaanske Penge, eller i Stedet herfor »pro qualibet marca denar. Scaniensium duas marcas denar. Seland. vel pro singulis quatuor marcis cum dimidia denar. Scan. unam marcam puri argenti sub pondere coloniensi«[2]). 1 ℳ Sølv efter kølnsk Vægt sættes saaledes lig $4^1/_2$ ℳ sk. Penge eller 9 ℳ sjællandske.

Her stanse vi. Til nærmere Oplysning skulle vi tilføje følgende Steder, hvor danske Penge bestemmes i Forhold til engelske Sterlinge.

I. 1263 bortforlener den slesvigske Bisp Niels et Len i Lundebjergherred, hvoraf der skulde aarlig svares 65 ℳ Penge, for hver Mark tre Skilling af nye Sterlinger (»65 marcas denar., pro qualibet marca tres solidos novorum Sterlingorum«; Diplomatariet).

II. 1266 love Abbeden og Munkene i Løgum Kloster at betale for en Gaard »640 marcas denar. usualis monetæ Ripensis, ita quod quelibet marca denariorum valeat 3 solidos legalium Sterlingorum«[3]); da der nu regnedes 20 solidi paa et Pund, faar man paa begge disse Steder Forholdet 1 Pd. Sterl. = $6^2/_3$ ℳ den..

III. Omtrent samme Forhold haves i et Diplom af 1282, hvorved Sælgerne af noget Jord erkjendte at have modtaget af St. Agnetes Kloster i Roeskilde »5 marchas sterlingorum legalium in pondere pro $22^1/_2$ marchis usualis monete et insuper 28 marchas ejusdem usualis monete[4])«. 1 ℳ Sterling bliver da = $4^1/_2$ ℳ i gængse Penge og 1 ℔ Sterl. = $6^3/_4$ ℳ.

---

[1]) Scr. IV. 493: 200 ℔ denar. currentis monetæ ad valorem 20 marcarum puri argenti ponderis Coloniensis.

[2]) Huitfeldt. 425.

[3]) Scr. VIII. 148.

[4]) Suhm X. 1014.

IV. 1298 skjænkede Biskop Kristiern i Ribe til de fattige Disciple i Pukætoft 40 ℳ gangbare Penge eller 5 ℳ Sterl.[1]). Forholdet $^{8}/_{1}$.

Det fremgaar af disse Dokumenter, at man har søgt nøjere at bestemme den Værdi, man skulde modtage, ved Hjælp af de engelske Sterlinge. Denne Mønt var i Middelalderen i al Fald fra vort Aarhundredes Slutning den eneste, som holdt sig i Kredit i vore nordiske og mange andre Lande. Man vragede de indenlandske og mange af de fremmede Mønter, men den engelske Mønt kurserede overalt. Den var $14^{4}/_{5}$ lødig, og Sølv af dette Gehalt var særdeles agtet over hele Evropa og gik under Navn af Sterling, ved hvilken Benævnelse altsaa kan forstaas baade Sølv og Møntstykker; i Følge et Diplom af 1305 laaner saaledes Kong Hakon V. Sønderjyllands Hertug 2000 ℳ Sterling, hvilket Beløb i et andet Diplom benævnes som 2000 ℳ brændt Sølv[2]). Med Føje kunne vi i de ovenfor nævnte Bevissteder derfor forandre Sterling til Mark Sølv og faa da et Forhold mellem denne og de udmøntede Penge i Aarene 1263 og 1266 som $\frac{10}{1}$, 1282 som $\frac{10\frac{1}{8}}{1}$, 1298 som $\frac{12}{1}$.

Det vil af samtlige Bevissteder fremgaa, at Mønten i Løbet af Aarhundredet er sunken ned til endog at have kun 2 og 3 Gange saa liden Værdi som den, den havde ved Aarhundredets Begyndelse. Der gjenlyder derfor overalt Klager over Møntens Slethed. I Processen mod Jakob Erlandsøn beskyldes Kongen for at slaa langt slettere Mønt end den, der tidligere var i Brug. Ikke blot Præster og Klærke og de, der rejste udenlands for at studere, lede betydeligt derved, men ogsaa Paven, hvis Indtægt af Landet formindskedes. (Scr. V. 593). I Processen mod Johan Grand, hvor samme Klage over Kongens Bestyrelse af

[1]) Terpager, Ripæ 468.
[2]) Holmboe 30.

Møntvæsenet fremkommer, angives nøjere, hvor meget Mønten er sunket. Kong Erik og hans Fader — hedder det i Anklagen — havde i den Grad forringet Landets Penge, at medens man i tidligere Tider kunde have 1 ℔ Sølv for omtrent 4 ℳ af Landets Mønt, kan man nu næppe faa den for 18 ℳ. Det tidligere Forhold mellem Mark Sølv og Mark Penge 6/1 skulde altsaa være sunket til 27/1[1]). Hertil svarer nu Kongen, at han ikke er Aarsag til denne Forringelse, men derimod hans Faders Mordere, der beskyttes af Ærkebispen, og som paa Hunehals og Hjelm lade slaa falsk Mønt af den sletteste Slags ved Hjælp af nogle af Kongens Møntmestre, som de have fanget og tvunget til at præge Penge med Stempel som Landets almindelige Mønt. Og disse Penge have Kongemorderne ved deres Agenter ladet udbrede rundt om i Landet til dettes og Kongens store Tab. At dette er Sandhed, fremgaar af det mellem Erik Menved og Kong Erik af Norge 1295 sluttede Forlig, hvorved denne sidste lover, at der ikke paa de to nævnte Fæstninger, der forblive i hans Værge, skulde udmøntes Penge, hvormed Kongen af Danmarks Mønt kan forværres[2]). I Biskoppens Angivelse af Møntens ringe Værd er der nu vistnok nogen Overdrivelse, og de nævnte Værdier kunne i al Fald kun gjælde de seneste Aar og enkelte Udmøntninger[3]). Men

---

[1]) Scr. VI. 288: ad XI art., qui dicit, quod idem Rex et pater suus monetam regni adeo minoraverunt, quod cum olim pro 4 libris monetæ regni vel circiter posset haberi marca puri argenti, nunc de 18 libris mon. vix haberi potest. S. 281, 311 lyder Fremstillingen anderledes: pro 4 libris monetæ regni, nunc pro decem, og: pro tribus libris, nunc pro 18 libris. Jeg vælger den ovenstaaende Angivelse, da der to Steder anføres 4, og da der, hvor 10 nævnes, rimeligvis er glemt »et octo«.

[2]) Huitfeldt. I. 306—7.

[3]) Schive antager (S. 81), at man idet Hele talte gode og slette Penge mellem hverandre, kun derved kan man forstaa de i enkelte Dokumenter nævnte Værdier, der ere forskjellige fra og bedre end hvad der vitterligt ellers paa den Tid ansaas som Kursforholdet. Saa-

Kongen modbeviser ikke Paastanden, og dens Sandhed skal efter Møntkjenderes Udsagn ogsaa fremgaa af de fundne Pengestykker fra den Tid. Det er karakteristisk, at Mønterne nu kaldes Kobberpenge[1]), thi skjønt Penge af ublandet Kobber først sloges i en langt senere Tid, har dog i Mønterne fra det 13de Aarhundredes Slutning og især det 14de Aarhundredes første Halvdel Kobberet udgjort en saa overvejende Del af Metalmassen, at Navnet for saa vidt kan forsvares. I Frdg. af 1304 § 6 tilstaar Erik Menved selv, at Toldindtægten er forringet paa Grund af Møntens Slethed; Tolden skal derfor betales med engelske Penge.

117. Møntens Ringhed maatte medføre den største Besvær og Tvang i Omsætningen. Hvis nu denne fra et politisk Standpunkt set aldeles forkastelige Bestyrelse af Møntvæsenet havde sit Sidestykke i andre Lande eller dog i de tilgrænsende Lande paa samme Tid, vilde det endda kunne forsvares. Dette var imidlertid ikke Tilfældet. I Norge var Forholdet mellem Mark Sølv og Mark Penge i al Fald i Begyndelsen af det 13de Aarh. sædvanligt som $^3/_1$, men steg under Magnus IV Lagabøter (1263—80) og Erik Magnussen (1280—99) til $^4/_1$. Under Hakon Magnussen (1299—1319) var Forholdet stundom $^8/_1$, men i øvrigt var Forholdet indtil 1340 sædvanligt ikke ringere end $^4/_1$. I Sverrig blev den slagne Mark i Slutningen af det 13de Aarh. regnet lig med $^1/_5$ af 1 ℔ Sølv. I intet af de nordiske Broderlande er det saaledes kommet til slige Yderligheder som her i Landet. Den danske Regjering vilde derhos have kunnet lære af andre Møntforfatninger, hvilken Fordel det var at have et fast og ordnet Møntvæsen. Lybek frembød et lysende Exempel. Det kan antages, at den lybske Mark i Begyndelsen af det

ledes hedder det 1295 — da netop de sletteste Mønter kurserede, nemlig indtil 10,6 og allermindst 8 Gange slettere end brændt Sølv — at 5 ℔ regnes for 1 ℔ Sølv.

1) Suhm XI. 516. Weinwich, Stevnsherred 71. Dipl. Sv. I. Nr. 743.

13de Aarh. har staaet i Forhold til 1 ℔ Sølv som 1/2. Den Forringelse af Mønten, som paa den Tid blev saa almindelig i Tydskland og forplantede sig til andre Lande, naaede ogsaa Staden; men denne lod sig i Længden ikke vildlede heraf. 1255 indgik Byen en Forening med Hamborg om en fælles Møntfod. Denne nye Møntfod, som holdt sig stadig, gjorde sig efterhaanden saa gjældende, at den blev den herskende i Nabolandene. Alle Østersøens Stæder maatte ønske at bringe Overensstemmelse i deres Møntbestemmelser og Pengeberegninger. Lüneborg, Wismar og Rostock søgte hos deres Landsherrer om Lov til at udpræge Mønt i Forhold som lybsk og hamborgsk Mønt. Den lybske Mark, der deltes i 16 Schilling og 16 × 12 Pfennige, holdt sig gjennem Slutningen af det 13de Aarh. i det Forhold til 1 ℔ Sølv, at der af denne i Reglen møntedes 2 ℔ 9 Schilling[1]).

118. I de foran opstillede Betragtninger ligger allerede det andet af de stillede Spørgsmaal besvaret: Mønten holdt sig ikke stadig i samme Værd. Imidlertid kunde en Forringelse af Mønten være sket aldeles gradvis med Aartiers Mellemrum; Kursen kunde tænkes ikke at have fluktueret op og ned. Det skal nu vises, at ogsaa i denne Henseende har Møntvæsenet været slet bestyret. Pengenes Værd er steget og faldet uophørligt, og ny og forskjellig Mønt er udgaaet omtrent hvert Aar.

Der har i Middelalderen fra meget tidlige Tider været fulgt en Regel ved Møntadministrationen, som nu forekommer os højst besynderlig. Allerede Ludvig den Fromme skal have grebet til den Foranstaltning ofte at inddrage den gamle Mønt og sætte en ny i Omløb. Karl den Skaldede gjenoptog denne Regel, og efter den Tid anvendtes den almindeligt i de fleste af Evropas Riger[2]). Hensigten med denne hyppige Indkaldelse af Mønten var i den senere Mid-

[1]) Schive fl. St. Nordstrøm 214. Grautoff 36, 62, 264.
[2]) Waitz, Verfassungsgeschichte IV. 73.

delalder hovedsagelig at vinde en Indtægt ved at lade Undersaatterne paa ny betale Slagskatten og ofte desuden ved at udsende ny Mønt med ringere Gehalt. Det er imidlertid tvivlsomt, om disse Hensyn ogsaa have givet den første Anledning til denne Forholdsregel. Der er meget, som taler for, — saaledes som Waitz paaviser — at Kongerne oprindelig have søgt paa denne Maade at lægge Hindringer i Vejen for Falskmøntnerne, mod hvem det var af Vigtighed at gribe til energiske Forholdsregler, da Folket begyndte at mistro den slagne Mønt, ligesom man tillige har ønsket at fremme større Enhed og Orden i Pengevæsenet. Disse Øjemed, som jo ogsaa tilsigtes ved Nutidens Indkaldelse af ældre og Prægning af ny Mønt, bleve imidlertid snart forglemte eller satte til Side for det Hovedøjemed at berige Møntherren.

Snart hvert Aar, snart med flere Aars Mellemrum blev i de evropæiske Lande al ældre Mønt sat ud af Kurs til bedste for en ny Mønt; Kongerne fornyede deres Mønt[1]). Det var hovedsageligt disses Pengetrang, som bestemte, om Mønten skulde forandres; handlede de kun af dette Hensyn, skete Inddragelsen saa hyppigt som muligt. De danske Konger stode ikke tilbage i denne Henseende. Man faar af de historiske Dokumenter Indtrykket af, at Kongen, i al Fald i Slutningen af Aarhundredet, hvert eneste Aar slog ny Mønt. Frdg. 1304 § 3, der indeholder overordentlig strænge Bud om Brugen af ny og gammel Mønt, synes at forudsætte en aarlig Forandring af Pengene: fra den Dag, Mønten er lyst, ved Mikkelsdagstid, og til næstfølgende Marie Himmelfartsdag (15de Aug.) maa Ingen kjøbe med de gamle Penge, men kun det løbende Aars (tunc instantis anni) under Straf af at miste

[1]) Oldemoder 6: nisi monetam nostram contigerit innovari. Jeg kan ikke være i Tvivl om — skjønt jeg ikke har set denne Forklaring fremsat — at den Talebrug at forny sin Mønt ɔ: at gjentage Noget til Opnaaelse af en Fordel, skriver sig fra denne Fremgangsmaade ved Administrationen af Møntvæsenet.

selve Pengene og desuden Alt, hvad han fører med sig eller hos sig. Kongens Fogeder maa kun modtage Skatter eller Bøder i den ny Mønt for dette Aar, og straffes med Tabet af Embedet og en Bøde af 40 ℔, om de handle derimod. Det paalægges alle Prælater, Klærker og Verdslige kun at modtage deres Undergivnes Afgifter i den ny Mønt, hvis de ville undgaa Kongens Vrede[1]).

---

[1]) Cand. jur. P. Brock har i Aarbøger f. n. Oldk. 1871. 373 ff. udtalt sin Beklagelse over, at man ved Møntfundene hidtil saa godt som alene har søgt rent numismatisk Udbytte, medens Undersøgelser om Grunden til Nedgravningen have været savnede. Forf. viser, hvorledes flere beslægtede Funds Jævnførelse kunne give historiske Oplysninger. Først og fremmest søger han at bestemme, hvor stor Cirkulationshastigheden har været, hvor lang Tid man kan antage hengaaet mellem det Tidspunkt, da Mønten udgik, og det, paa hvilket den var i Alles Hænder paa alle Steder i Landet. Af et Fund fra Pompeji (!) og 3 Fund her fra Danmark, som antages nedlagte i Svenskerkrigen 1657—59 (de yngste Aarstal paa Mønterne vare nemlig henholdsvis 1650, 1653 og 1655) og af et Fund, som antages nedlagt 1801 (den yngste Mønt var fra 1788), uddrages den Slutning, at der altid maa hengaa nogle Aar, før Mønten deponeres. Denne Bevisførelse kan ikke godkjendes. Efter at man først har ladet Nedlægningsgrunden været det Ubekjendte og saa sluttet sig til denne af Mønternes Aarstal, kan man ikke senere gjøre den omvendte Slutning, at udfinde det passende Tidsforhold mellem Møntens Prægning og Deposition. Den fundne Sætning er derhos ingenlunde rigtig; thi Mønten skulde i en stor Del af Middelalderen strax circulere og være i Alles Eje, hvorfor det maa antages, at man i Møntfundene netop har Penge fra det sidste Aar. Men denne Regel ved Møntadministrationen kjender Forf. ikke. — Cand. Brock paaviser derpaa som klare Spor af en Deposition af Penge i Anledning af Venderindfaldet 1259—60, 4 forskjellige Fund, hvori der ikke haves yngre Mønter end fra Kristoffer I's Tid. Ikkun ét af disse er imidlertid bevislig fra Sjælland, hvor Jarimar kom. — Den anviste Vej er efter min Formening ogsaa ubrugelig. Baade i Oldtiden og Middelalderen har der været mindst ligesaa mange Begivenheder af privat Karakter, Forfølgelse, Forbrydelse, Bortrejse o. s. v., som gave Anledning til Nedgravning af Penge, som der har været almindelige historiske Begivenheder. Naar ikke særegne Forhold ved Nedgravningen eller Møntstykkerne lede til Bevis i en bestemt

119. Om Forholdet ved Udmøntningen var der i Danmark efterhaanden opstaaet følgende Regler:

Kongen maatte kun udstede ny Mønt paa en bestemt Tid af Aaret, nemlig ved Mikkelsdagstid; heri ligger, at han heller ikke maatte forandre Mønten mere end én Gang hvert Aar. Mønten skulde derhos lyses paa Landstinget, før den sattes i Omløb[1]). Navnlig for Hansestæderne og de øvrige Fremmede var det af Vigtighed at faa bestemt, naar man var pligtig til at kjøbe med den nye Mønt. De have sikkert ogsaa draget Omsorg for, at Tiden sattes til Mikkelsdag, da Fiskerierne paa Falsterbo og Skanør vare til Ende.

Den ældre Mønt tabte efterhaanden al Værdi, uden Metallets, og maatte omsmeltes[2]). Imidlertid blev den endnu

---

Retning, er det saare usikkert at slutte Noget om Grunden til Nedlægningen. Møntfundene blive let blinde Vejledere, som kun føre derhen, hvor man selv ønsker; det ser dog til Exempel besynderligt ud, at A. D. Jørgensen i sin Afhandling i Aarb. f. n. Oldk. 1871, 85 ff. forkaster saa godt som alle skriftlige Vidnesbyrd om Kristenforfølgelser i Danmark — men antager nogle Møntfund til Bevis. Den, som engang vil skrive Bondeoprørets Historie 1256, vil naturligvis benytte alle de af Cand. Brock anførte Møntfund som Bevis for, med hvilken Voldsomhed dette Oprør rasede. Og hvad skulde der siges herimod? Fundene ere lige saa gode Vidnesbyrd om dette som om vendiske Indfald.

[1]) Valdemar II's Priv. for Lybek mellem 1203 og 1209: die dominico ante Michaelis dantur novi denarii pro teloneo et non prius. Lüb. Urkundenbuch I. 20. Sartorius II. 13. Samme Bestemmelse gjenfindes i et stort Tal af Hansestædernes Privilegier. Frd. 1284 § 14: Thæt landz thing, thær næst ær æftær sanctæ Mikils dagh, skal ny mynt up liusæ i allæ landæ. Frdg. 1304 § 3: Innovatio monete priusquam in proximo generali placito cujuslibet terre ante festum beati Michaelis nullatenus publicetur, sicuti monetarius capitis sui amissionem voluerit evitare. Lüb. Urkb. II. 318: quod nemo cogatur dare nouos denarios, antequam exierent.

[2]) Allerede Absalon taler i sit Testament om 70 gamle ℔ skaanske Penge, der vare leverede til Indsmeltning (det ses, at man kunde faa mere end 16 ℔ Sølv deraf). Dipl. Sv. I. 684.

i nogen Tid modtaget i den kgl. Kasse imod en Opgjæld. I Tydskland plejede man at vexle 16 Stykker af den ældre Mønt med 12 af den nye, altsaa med Tab af 1/4 af den Mønt, man vexlede (Holmboe 28), men her i Landet har man vistnok maattet miste 1/3 af den gamle Mønt. Til Bevis herfor skal jeg anføre følgende Ord af et Priv. for Stralsund af 1316: »duos solidos denariorum novorum scaniensium vel tres veterum racione theolonii nobis dabunt«, ligesom ogsaa Hansestædernes Forslag af 1342: »quevis schuta de Almania dabit unum ore nouorum Scaniensium aut 4 1/2 arthic antiquorum Skan. den.«[1]). Endelig tror jeg, at man ved denne Antagelse har fundet Løsningen til den gaadefulde Bestemmelse i Erik Glippings alm. Stadsret § 61: Hwo ther will selliighe tydesth øll, hand schal selliighe och giifwe stopett for tollff penige mellem en poske och andhen; hwad mynt tha worther, for stopett otthe penige; — och stop danst øll schall gielde sex penige then første tyme och then andhen thyme 4 penige, och saa her schal were om nye myntt. Den nye Mønt sættes som Trediedelen bedre end den ældre; at Paaske nævnes som Termin, maa vist staa i Forbindelse med Bestemmelsen om, at tydsk Øl ikke turde sælges eller drikkes efter Paaske (Frdg. 1283 § 2).

Klagen over Bestyrelsen af Møntvæsenet ramte ogsaa den Side af Administrationen, at Mønten saa hyppigt indkaldtes. I Følge Kong Abels Frdg. 1251 § 5 og Kristoffers Frd. af 1257 § 12 vedtog man at betale Plovpenge for at faa en stadig Mønt[2]). Der finder altsaa et Forlig Sted mellem Kongen og Folket, Kongen skal have en fast Indtægt andetsteds fra, imod at han regulerer Mønten. — At Mønten skulde være stadig, var i det Hele det økonomiske Problem, som skulde løses: Da Valdemar Atterdag i Aaret 1360 raadspurgte Hansestæderne blandt Andet om Landets Penge,

---

[1]) Dipl. Svec. III. 285, V. 134.
[2]) Jfr. foran S. 211.

raadede de ham til at indføre en fælles Mønt over hele Landet, som var stadig og ikke blev bedre eller ringere[1]). — Plovskatten skulde imidlertid ogsaa direkte tjene til Dækningen af Omkostningerne ved Udmøntningen eller som Forskud til Indkjøb af Sølv. Vi finde nemlig ogsaa i de følgende Aarhundreder, at der er givet en saadan Hjælpeskat for at kunne lade slaa ny Mønt, jfr. Margrethes Frdg. 1396 Art. 15: Item aff thy at vy haffue hørt, at hær i alle landæ er vanskæ om mynth, at han er ey i landen, tha haffue the i allæ landæ iætt oss een hjelp til then mynt, oc haffue the iætt oss her i landet 8 grottæ aff huert hws nw at mydfastæ o. s. v.

Det maatte naturligvis paahvile Undersaatterne at betale Omkostningerne ved Udmøntningen, den egentlige Slagskat. Men ved Siden af denne krævede Møntherren for sig desuden en betydelig Afgift for Adgangen til at erholde møntede Penge for umøntet Sølv (monetagium, seigneuriage). Denne fradroges i Forbindelse med Møntomkostningen i den Sum, som sendtes i Omløb, og indbetaltes i Møntherrens Kasse[2]).

Om Møntindtægten giver Jordebogen følgende Oplysninger.

	Hovedlisten.	Indtægtslisten.
Lund	1200 ℳ puri et 8 ℳ auri.	denarios pro 300 ℳ argenti. Preter mon pro 1000 ℳ den[3]).
Roeskilde	900 ℳ arg.	80 ℳ den.

---

[1]) Sartorius II. 476: de moneta dixerunt, quod non staret in ipsis, quam monetam ipse facere vel statuere vellet in regno suo, attamen videbatur ipsis consultum, quod monetam unam communem faceret, quæ duraret et non accresceret vel decresceret. — Scr. V. 537 (1338): donec in terra moneta fiat stabilis et dativa. — Jfr. for Bayerns Vedkommende Muffat S. 211 (1205 besluttede man, »dass sie nunmehr ständig sei und bleibe«).

[2]) Holmboe 28.

[3]) Udgaven i Scriptores har her meningsløst »Môn«; Paludan-Müller siger S. 198: Haandskriftet kan ikke læses anderledes. Her er atter et af de Steder, hvor P.-M. er lidet retfærdig mod dette; jeg beder Enhver efterse saavel Haandskrift som Fotolitografi, om her ikke staar tydeligt »mon«, maaske med et noget udløbet o.

Kalændæburgh		30 ℳ den.
Viborg	80 ℳ den.	
Horsens	40 ℳ den.	
Ribe	150 ℳ den. + 100 ℳ den. de monetario.	

Som foran vist er der ikke i Kilderne Spor til, at Kjøbstæderne havde Møntret, og den opførte Afgift haves saaledes ikke af Byerne, men af Møntmestrene i disse. At Mønten angives med en bestemt Indtægt, hvad Schlegel[1]) anfører som Bevis for, at Kjøbstæderne havde Møntret, beviser jo ikke Noget, da Jordebogen dog nærmest angaar et bestemt Aar; var Mønten bortforpagtet, var jo Afgiftens Størrelse desuden vis. Den opgivne Indtægt af Ribe og Lund antager jeg kun for Indkomsten af Kongens, ikke Bispens Møntret, da det ellers sikkert var bemærket, at Halvdelen skulde fradrages, og da efter det foran Udviklede enhver af Møntherrerne besørgede Udmøntningen paa egen Haand ved sin Møntmester[2]).

120. Tillæg. Til foranstaaende Fremstilling af Møntvæsenet skulle vi knytte nogle faa Bemærkninger om Vægt og Maal og om Priser.

Den Vægt, der benyttedes, siges undertiden at være den kölnske eller troyske Vægt, stundom er det dansk, sjæl-

---

[1]) Schlegels Statsret 344.

[2]) Med Hensyn til Ribe ogsaa af denne Grund. 1252 afsluttes følgende Forlig mellem Kong Abel og Bispen i Ribe (Oldemoder 6). Denne skal imod at afstaa sin Halvdel af Møntindtægten i Ribe oppebære Halvdelen (jfr. foran S. 212) af Plovpengene i Varde- Almind- og Hardesyssel og en bestemt, ikke opgivet Sum af Varde og Lemvig. Endelig tilstaas der ham for hans Fortjeneste og Troskab 50 ℳ Penge af Kongens Plovskat. Overenskomsten bærer fuldkommen Præg af at skulle give Bispen netop lige Værdi for, hvad han mister; de 50 ℳ er klart nok en Tilgift, og i Følge Kontrakten skal Forliget ikke gjælde i det Aar, Kongen har en særlig Indtægt ved at forny Mønten. Plovskatten var paa den Tid 36 den. af hver Plov. Hvis der, som paa Sjælland, var gjennemsnitlig c. 315 Plove i hvert Herred, faa vi alene af Syslernes 14 Herreder en Indtægt af c. 275 ℳ den. Denne Sum svarer omtrent til Jordebogens 150 ℳ + 100 ℳ de monetario.

landsk eller Roeskilde Vægt[1]), — men hyppigst findes ingen nærmere Betegnelse, og det er da den almindeligt brugte danske Vægt, hvis Størrelse næppe nogenlunde nøjagtigt lade sig udfinde[2]), før alle de ældre Møntforhold tages under Behandling saavel fra den numismatiske som fra den historiske Side. I øvrigt skjelnes der i mange Kildesteder mellem 2 Vægte, den større og den mindre[3]). Af de ovenfor S. 237 — 238 anførte Steder, hvor Forholdet mellem Mark Penge og Mark Sølv er angivet, synes dette at stige særdeles, hvor kølnsk Vægt anvendes, og man faar Indtrykket af, at den kølnske var den tungeste af de benyttede Vægte. Etsteds synes bestemt sagt, at den saakaldte pondus majus var den kølnske Vægt. Hamund Lille og hans Hustru Ingeborg laante 1316 af Sorø Kloster 100 ℔ »puri argenti ponderis majoris« og pantsatte derfor deres Gods i Alsted. Efter 10 Aars Forløb, da Hamund var død, laante Ingeborg igjen »100 ℔ argenti similes« imod samme Pant og lovede yderligere, at hendes Arvinger enten skulde betale Klostret 200 ℔ »puri argenti ponderis Coloniensis« eller ogsaa overdrage det Godset som Betaling. Det er efter hele Sammenhængen i denne Beretning ikke rimeligt, at der ved den Sum, Arvingerne tilpligtes at betale, tænkes paa Noget, der er forskjelligt fra, hvad Hamund og hans Enke have oppebaaret. Et andet

---

[1]) D. A. M. I. 133: 320 ℔ puri et examinati argenti secundum pondus Sialandense. Brev af 12. Juni 1297: 20 ℔ puri arg. sub pondere Roskildensi. Riberret § 123: panis siliginis debet ponderare unum pondus proprie pund ponderis Coloniensis. Brev af 26. Marts 1313: 70 ℔ puri et exam. argenti sub pondere daco.

[2]) Jeg har herom anstillet forskjellige Beregninger, navnlig paa Grundlag af Aktstykket i Dipl. Svec. I. 598—605, men Støttepunkterne ere for faa til at jeg kan fremsætte et sikkert Resultat.

[3]) D. A. M. I. 117: 100 ℔ puri ponderis majoris. Stemann, Geschichte des Rechts des Herzogthums Schlesvig. III. 1. Jfr. i øvrigt Anm. 1 S. 236. — I Priv. for Stralsund 1316 hedder det: bona sua ponderabilia per pondus majus et minus vendant secundum pondus terræ Daciæ, men om herved tænkes paa den anførte Forskjel i Vægte eller paa det store Kornpund (jfr. i det Følgende) i Modsætning til det lille Pund, er tvivlsomt.

Sted i Sorø Klosters Gavebog (jfr. om denne foran S. 7) omtales det samme Skyldforhold af 1316, men dér siges Gjælden at være 100 ℔ »puri argenti ponderis coloniensis« (Scr. IV. 479, 489). Disse Steder kunne naturligst kun tolkes saaledes, at den kølnske Vægt var »den store«[1]). — I Jordebogens Hovedstykke nævnes i Jylland og Fyen slet ikke, hvilken Vægt der er anvendt. Ved Sjælland omtales udtrykkeligt begge Slags Vægte, der bruges afvexlende: Withskyuæl 16 ℔ puri in minori pondere. — Skialfiskør. 16 ℔ puri in maiori pondere osv. Det vil af det Fremstillede ses, at der om de ældre Vægtforhold endnu er meget tilbage at oplyse.

121. I Følge hvad der er sagt ovenfor S. 53 havde Kornmaalet samme Navn og Delingsforhold som Mønten: 1 Mark = 8 Ører = 8 × 3 Ørtug = 8 × 3 × 12 Skjæpper (Denarier). Imidlertid deltes Kornmaalet ogsaa i Pund og Skjæpper; vi skulle nu undersøge, hvad Kilderne lære herom.

At 1 ℔ Korn var = 12 ℳ fremgaar af Æbelholt Klosters Brevbog, Scr. VI. 164: Mædheløsæ 6 boll terræ, hwert boll 8 pund. Pensio 4 mark. — Hathelosæ 6 bool terræ, hwert bool 4 pund annonæ. Pensio 2 mark annonæ. — Fremdeles af Roeskildebogen S. 5—6, hvor 53 ℳ sættes = 4 ℔ 5 ℳ, og sammesteds S. 22, 48.

En Læst Korn var ligeledes = 12 ℳ og altsaa = 1 ℔ Korn, hvilket ses af Roeskildebogen S. 72, hvor 6 + 6 ℳ Mel kaldes 1 Læst, og S. 22, hvor 19 Ører (= 28½ ℳ) Byg sættes = 2 Læster 4½ ℳ, og endelig af Flensborg Stadsrets Toldregler, hvor Tolden af 1 Læst Korn er 1 Øre (= 36 Penninge), men af 1 Pund Korn 3 Penninge.

---

[1]) Om Forholdet mellem den større og den mindre Vægt kunde følgende Sted af Oldemoder (S. 10) fra Slutningen af det 13de Aarh. maaske give nogen Oplysning: Hertug Abel siges 1240 at have faaet for et Priv. »200 ℳ, quæ tunc temporis valebant 100 ℳ arg. puri minoris ponderis«. Hvis Forholdet mellem Mark Sølv og Mark Penge da har været som ²/₁ og de 200 ℳ altsaa sættes = 66⅔ ℳ af den Vægt, hvorefter der sædvanligt regnedes, maa Marken i den lille Vægt have været ⅓ lettere end i den større.

At 1 ℔ var = 24 Skjæpper Byg fremgaar af Roeskildebogen S. 21—22, hvor 19 Gange 1 Øre Byg (= 19 × 36 = 684 Skjæpper = 2 Mark + 108 Skjæpper) kaldes 2 Mark og 4½ ℔, og bestyrkes af S. 48 om Manderup By (dimidium bool. . . dat 3 pund annone; nouem curie . . et quelibet habet quartam terre et dat 1 oram; . . . . habens dimidiam quadrantem terre, dat 18 modios).

1 ℔ var = 20 Skjæpper Havre, se Beregningen i Roeskildebogen S. 22, hvor 19 × 14 = 266 Skjæpper siges lig med 13 ℔ 6 Skjæpper (Pal.-Mül. S. 237).

Kornmaalet har altsaa havt denne Inddeling:

1 ℳ Rug, Byg, Hvede = 8 Ører = 8 × 3 Ørtug = 8 × 3 × 12 Skjæpper.
= 12 ℔ = 12 × 24 Skjæpper.
1 ℳ Havre = 12 ℔ = 12 × 20 Skjæpper.

Dette Forhold stemmer imidlertid ikke med hvad Velschow har om Kornmaalet i Middelalderen, idet han antager en Deling af 288 Skjæpper Byg, 240 Skjæpper Rug og 480 Skjæpper Havre paa Kornmarken, hvilket Forhold nemlig findes hos Arent Berntsen ɔ: midt i det 17de Aarh. Som vist haves en hel anden Delingsmaade i Kilderne, der da heller ikke kjende Forskjel mellem Rug- og Bygmaalet, idet kun Havren har Maal for sig jfr. Jordebogens Natholdsliste: marca myrti mensurati sicut mensuratur auena. Velschows Fremstilling er fyldestgjørende imødegaaet af Pal.-Müller, til hvis Udvikling det Foranstaaende kun skal betragtes som et Tillæg. Særlig har P.-M. Fortjenesten af at have godtgjort, at vi her i Landet have benyttet Delingen efter 12 Denarier paa Skillingen, saavel som af 12 Skjæpper paa Ørtugen, og at denne Beregning af Kornmaalet netop gjaldt paa den Tid, da Jorden ved Skyldsætning overtog Betegnelsen efter Mark og Ører. Som endnu et Bevis for, at Ørtugen ikke var tidelt, kan anføres et utrykt Brev af $^{24}/_{9}$

1348 fra Skaane, som nævner »5 solidi cum 10 modiis annonæ«, hvor 10 Skjæpper altsaa ikke udgjorde 1 Ørtug.

Imidlertid skal jeg dog gjøre opmærksom paa, at man i Sydjylland ved Ribe møder en Deling af Kornmaalet efter 1: 8: 3: 10. Der anvendtes dér et dobbelt Skjæppemaal, den mindre Skjæppe og den store eller Riberskjæppen (lagena), som rummede 10 af den første. At 1 Lagena var 10 modii fremgaar af Beregningen i Oldemoder S. 66, hvor 50 Skjæpper Land sættes = 5 lagenæ Land, ligesom Optællingen S. 70 viser, at denne Tællemaade, foruden i Kornmaalet, anvendtes i Smørmaalet (1 lagena + 22 modii = 32 modii). Af samme Bog S. 97 læres, at denne lagena netop var Riberskjæppen: 3 modii ripenses seu 3 lagene ordei (jfr. S. 105 modii ripenses . . . parvi modii). — Denne store Skjæppe omtales ogsaa i en Kontrakt af 1278 (Scr. VIII. 132), hvorved Sognemændene i Daler i Stedet for Tiende i Kjærven lovede at give 1 Ørtug ɔ: 12 Skjæpper tærsket Rug af hver Otting Jord, hvilken Skjæppe dog skulde være den mindre, hvoraf der gik 10 paa Riberskjæppen (qui quidem modii 10 unum Ripensem adimplent). Da der nu gik 24 Riberskjæpper paa 1 Ꝟ, jfr. Oldemoder S. 61, 65: una marcha videlicet 24 modii Ripenses, komme 240 af de smaa Skjæpper til at udgjøre Læsten.

122. Vi have ovenfor sagt, at Varer ofte benyttedes for Penge i Betalinger, og vi finde derfor i de gamle Love, dog endnu hyppigere i de svenske og norske, end i de danske, bestemte Priser satte paa visse af de almindeligste Produkter. Var der ikke en lovbestemt Pris, blev Varen taxeret og skulde modtages efter Værdi, jfr. J. L. II. 9: thrinnæ attan mark pænning æth full wirning for swo mannugh pænning[1]). Som en naturlig Slutning paa dette Overblik over Omsætningsforholdene skulle vi derfor undersøge, hvilke Landets Hoved-

[1]) And. Sun. V. 6: pannorum et animalium estimatio frequenter in partibus nostris supplentium argenti defectum.

produkter vare og i hvilken Pris, de stode, i Løbet af Aarhundredet.

123. De Kornsorter, der dyrkedes, vare saa godt som udelukkende Rug, Byg og Havre (triplex annona, annona tripartita. Terpager 233, Scr. VII. 62, 69), og Hvede avledes kun i enkelte Egne med fede Jorder. Hvedebrød var en Sjældenhed, det kom vist aldrig til Fattigfolk, medens vi derimod ved Aartider, som indstiftedes i Klostrene, og hvor der skulde være særlig Anretning, finde »Hvedebrød med Mjød« som Hovedretterne[1]). Hveden nævnes i Jordebogen som Afgift af Møen, af Gjedesby paa Falster og af Samsø[2]). I Følge Aarhusbogen dyrkedes den i Koldt i Ning Herred, hvor en Bryde svarede foruden 1 ℔ Rug 1 Skilling Hvede, men dette er det eneste Sted, hvor den nævnes i denne Jordebog[3]); den var altsaa dyrket som en ren Raritet. Lige saa sjældent avledes den i Sjælland. I en Fortegnelse over hvad der fandtes paa Kjøbenhavns Slot 1328, nævnes nogle Skjæpper Hvede ved Siden af en stor Mængde andet Korn[4]). Det synes endog som om Hvededyrkningen i det 14de Aarh. er gaaet tilbage, thi i den store Roeskildebog nævnes ikke af en eneste af Bispens Gaarde eller Stavne paa Sjælland en Afgift i Hvede, saa at Biskoppen virkelig har havt Brug for den Læst Hvedemel, som Abbeden i Skovkloster skulde svare ham aarlig til evig Tid. Af en af en Ridder pantsat Gaard i Raaby paa Møen havde Bispen dog 14 Pund Hvede, og i Bogen findes en Bemærkning om, at en gammel Bonde havde udtalt, at i ældre Tider gaves der 10 Skjp. Hvede og 20 Skjp. Havre af hver Fjerding Jord i Magleby paa Møen (i Busene 1 Pd. Hvede af hver Fjerding)[5]).

---

[1]) Scr. VI. 145. D. A. M. I. 114. Suhm XI. 896.
[2]) Fremdeles i Natholdslisten. Jfr. Scr. V. 594.
[3]) Scr. VI. 430.
[4]) Suhm XII. 171, jfr. XI. 517.
[5]) Scr. VII. 106, 108, 126.

I Følge Valdemars Jordebog synes 1 ℔ Sæd at have svaret omtrent til 2 ℔ puri, eller 6 ℔ Penge[1]). Paa Møen sættes 1 ℔ Hvede til 5 ℔ Sølv, og Hveden har saaledes havt 2½ Gang højere Pris[2]). Derefter findes næppe nogen Bestemmelse før ved Aaret 1292, da det i Haderslevs Stadsret § 36 bestemmes, hvad en Lev Brød skal veje, naar en Ørtug Rug koster 10 Ørtug Penge, og hvad, naar Rugen bliver dyrere end ½ ℔. Den sædvanlige Pris har altsaa paa den Tid været 10 ℔ Penge for 1 ℔ Rug, og denne Pris gjenfindes i Frdng. 1304 § 1, som byder, at 1 ℔ Sæd ved Skatteansættelse skal vurderes til 10 ℔ Penge.

124. En af Landets betydeligste Indtægtskilder, navnlig ved Udførslen, var den overordentlig store Produktion af Heste. Hesten blev brugt mest som Ridedyr, sjældent som Trækdyr, og vistnok aldrig for Ploven; thi Oxen var det egentlige Træk- og Plovdyr[3]). Dronning Bengjerd siger derfor ogsaa i de om hende lagte Viser — med forskjellige Variationer —

»Hvad skal Bonden med mere i Bo
end to Øxen og en Ko?«

og

»Min kjære Herre, den Bøn I mig vide,
I lade ikke Bondesøn god Hest ride.«

---

1) Burlunhæret. 20 ℔ den uel 3 ℔ siliginis. — Hanæ hæret. Seruicium 2 noctium uel 20 ℔ annone. et Næs seruicium 1 noctis uel 70 ℔ puri ex utroque. uel 28 ℔ annone et 16 ℔ argenti. — Risæhæret. 60 ℔ vel 10 ℔ siliginis.

2) Riberrets § 123 (fra en noget ubestemt Tid): naar en Tønde Rug koster 6 Skilling o. s. v., naar en Tønde Hvede koster 1 ℔ o. s. v., viser, at Hveden var 4 Gange saa dyr som Rugen, og synes ligeledes at antyde, at Hvedeavlen gik tilbage.

3) Jfr. at den, som ikke betaler Plovpenge, skal miste den bedste Oxe af Forspandet (Kristoffers Frdg. § 12).

hvortil Kong Valdemar svarer:

»Formaar han Bondesøn Hest at føde,
for hannem lægge vi den ikke øde.«

Medens Bonden saaledes sjældent havde Heste, synes de rigere Stænder at have havt endog store Hesteopdræt. Hesten var nemlig for disse det nødvendige Bæremiddel, og Hærtjenesten fordrede desuden en stor Mængde Heste. Man brugte da at have fritgaaende Hesteopdræt, som halvvejs skjøttede sig selv, og hvoraf man udtog dem, man ønskede uddannede til Brug, medens man solgte de Heste og Føl, som ikke benyttedes. Paa mindre Øer, paa Næs eller i hegnede Skove (heraf det hyppige Navn Hestehaver) hengik »det vilde Stod«, (equitium, jumenta indomita[1]). Det hedder saaledes i Visen om Marsk Stig:

»Mig tyktes det jeg og mine Mænd
var ridende over en Bro.
Min Ganger han slog mig under sig,
han løb til vilden Stod.«

Saadanne »equitia« ejede for det Første Kongen, i Jordebogens Øliste nævnes saaledes »Hors« paa Hiortø, Byrkholm, Østrædraghø, Lyuthø, Strynø, Sithø. Ved Gjedesby paa Falster opføres 10 ℔ Sølv »de equis indomitis«, og saadan fast Indtægt, der navnlig indkom ved Salg af Føl, nævnes ogsaa andetsteds: Grevinde Ingerdis's equitium afkaster 30 ℔ Penge. Fremdeles ses Bisper, Ærkedegne, Kanniker, Dekaner, ja endog lavere Gejstlige, Sognepræster o. s. v. at have havt saadanne vilde Stod, og man kan af denne Gejstlighedens Forkjærlighed for disse Stutterier være sikker paa, at de have forrentet sig godt[2]). Men Landet udførte derhos

[1]) Jfr. Sarauw, Frederiksborg Amt, 32 om det vilde Stod paa Hesselø.
[2]) Terpager, Ripæ 55. Scr. V. 249—251, 561. VI. 404. Suhm XII. 389 XIV. 460. D. A. M. I. 208. Dipl. Sv. I. 667. V. 434.

et stort Antal Heste, og Hesten er sikkert en af de første Artikler, hvoraf der opstaar særlig Told, da man forlod Tolden af Skib og Mandskab. Stundom have Kongerne endog frygtet for de altfor store Hesteudførsler og lagt »Forban« derpaa. Det er saa heldigt, at Jordebogen sætter os i Stand til at bestemme med den største Nøjagtighed, hvor stor Hesteudførslen har været af Ribe By paa Kong Valdemars Tid. Den samtlige Indtægt af Hestetolden i Ribe udgjorde nemlig »350 ℔ Penge og mere«. Men nu var Tolden for Heste ganske sikkert 1 ß for Stykket. Denne Toldsats findes nemlig i den af Erik Glipping 1268 stadfæstede Roeskilde Stadsret, i Holbek Stadsret, i Flensborg Stadsret (1284) og i Haderslev Stadsret (1292). Større end én Skilling har den i hvert Fald ikke været paa Jordebogens Tid (i Slesvigs ældre Stadsret § 30 var den endnu kun $^1/_2$ ß), da samtlige Lovbud om Told fra Aarhundredets sidste Del netop gaa ud paa at nedsætte denne til den Størrelse, den havde paa Kong Valdemars Tid. Vi kunne saaledes beregne, at der har været udført mindst 8400 Heste aarligt af Ribe.

Hesten havde i Aarhundredets Midte en Værdi af 6 ℔ Penge, jfr. 1238, Dipl. Svec. I. 293: 6 ℔ den. vel unum equum. 1259, Scr. IV. 498: 2 equi de valore 12 ℔ denariorum. 1283 ansættes et Føl til 3—4 ℔ den. se D. Svec. I. 632: 4 marchas vel polidrum equivalentem — polidrum de equicio 3 ℔ den. — polidrum 3 ℔ ad minus — polidrum 4 ℔ valentem. 1313 maatte de oprørske Bønder i Jylland give Kongen af hvert Herred 9 Heste, der hver skulde være saa gode som 15 ℔ Penge (Huitf. 368). Denne høje Pris skyldes saavel Pengenes ringe Værdi, som Hestenes Godhed, thi disses Værdi varierede naturligvis overordentligt, eftersom det var en til Krigstjenesten uddannet »dextrarius« eller et utæmmet Dyr. I et Testamente af 1ste April 1295 sættes en Stridshest til 20 ℔ Penge, men en almindelig Hest til 5 eller 6 ℔.

Prisen paa en Oxe findes i Følge en Optegnelse fra det 13de Aarhundrede at have været i Skaane 6 Ører Sølv og

paa en Ko 4 Ører. 1288 sættes i et Testament fra Halland en Ko til en Værdi af 1 ₰ Penge[1]). — En Tønde (lagena) Øl skulde sælges i Axelkjøbinge for 10 Ører, men i Strandkjøbinge for 1 Mark, se Thord Degn art. 45[2]).

---

[1]) Scr IV. 44: duos boves estimatos pro 12 oris argenti et 3 vaccas pro 12 oris arg. — Hallands Fornminnesförenings Årsskrift 1868 (Handlingar) 26.

[2]) Det burde være sagt allerede paa et tidligere Punkt, at jeg anser det for bevist, at Thord Degns Artikler ere nedskrevne i Slutningen af det 13de Aarhundrede. Overlærer Kinch har stor Fortjeneste af at have anvist dette mærkelige Lovarbejde den rette Plads i Tiden (Samlinger til jydsk Hist. og Top. II. 230).

XIII. Kapitel.

Kongedømmets øvrige Indtægter.

(Afgifter af Handel. Forban. Udførselsforbud. Told. Kjøbstadborgernes Toldfrihed. Torvørtug. Vragret. Sagefald.)

---

125. Vi skulle afslutte disse Undersøgelser over Kongedømmets Indtægter, idet vi som de vigtigste af de endnu ikke omtalte skulle behandle de indirekte Skatter (Afgifterne af Handel[1])) og Retten til Vrag, Sagefald og Danearv. Om Kronens Formue, om Domænerne og, hvad dermed staar i Forbindelse, Spørgsmaalet om Ejendomsretten til hele Landet, udsætte vi at tale, til vi kunne tage Jordebogens Hovedstykke, Kunungslefliste og Øliste for os, til hvilke Optegnelsers Fortolkning Undersøgelsen paa det nøjeste maa knytte sig.

126. Uagtet der ikke haves mange Oplysninger om, hvorledes Afgifter af Handel have udviklet sig, vil dog af de sparsomt flydende Kilder Følgende kunne udfindes. Oprindeligt tilkom der ikke de tilrejsende Handlende en almindelig Fred, kun den Enkelte kunde af Kongen erholde en

---

[1]) De øvrige indirekte Skatter vare ikke mange; enkelte, for Ex. Arvekjøb, ere omtalte i det Foregaaende.

Beskyttelse for sig og de Varer, han førte. Der henvises endnu i Slesvigs ældre Stadsret § 31 til saadanne gamle Forhold. Byens Borgere havde blandt de Forrettigheder, Kong Svend havde tilstaaet dem, ogsaa faaet denne, at de én Gang (maaske én Gang om Aaret) maatte modtage eller føre med sig til Slesvig fremmede Kjøbmænd, men derefter skulde Kongen spørges, om han vilde give dem Fred, og vilde han ikke, skulde de vende hjem i den samme Fred, hvori de vare komne, men for Fremtiden ikke komme uden Kongens Tilladelse og Fred[1]). Det fremgaar af denne i øvrigt lidet klare Bestemmelse, at Kongen raadede personligt over den Fred, den Fremmede skulde nyde; han var Herre over, om han maatte komme og vende tilbage. Vilde han ikke tillade dette Sidste, nedlagde han sit Forbud derimod. Færeyingasaga Kap. 3 fortæller, at der engang paa Markedet paa Haløre blev bortstjaalet en betydelig Sum Penge. »Nu leggr konungr farbann, svá at engi skip skulu sigla burt«. Dette var naturligvis en stor Ulempe for Kjøbmændene saaledes at være stansede i deres Hjemfart. Da gav en Mand ved Navn Trand det Raad, at alle Gjæster skulde erlægge en Værdi i Sølv, som Kongen skulde bestemme, og saa sejle. Dette tiltalte Kongen, og der blev nu givet en saa stor Sum, at ikke alene det bortstjaalne Beløb blev Ejeren erstattet, men Kongen og Trand fik hver en stor Kapital. Denne Beretning lærer kun, at der ved en bestemt Lejlighed er blevet givet saadan Afgift for at slippe for »farban«[2]), men den synes at indeholde netop Til-

---

[1]) Quarta peticio est, vt ciues potestatem semel recipiendi vel secum ducendi Sleswyk habeant quoslibet mercatores. Postea uero consulto domino Rege, Si nolit eis pacem concedere, Redeant tamen in eadem pace, qua venerunt, et denuo non veniant absque licentia et pace Regia.

[2]) Saadanne Arrestationer kjendes ogsaa fra andre Lande. Den 27de Juli 1223 befalede Henrik III af England sine Baillifs i Havnestæderne at arrestere samtlige Skibe, som befandt sig i deres Revier, og føre dem til hans Tjeneste til Portsmouth. Først i Juni Maaned næste

strækkeligt til Forklaring af den Afgift, som er hyppigt omtalt i de gamle Kilder, men om hvis Væsen man ellers saa godt som Intet véd — Forban.

Kong Knud skal have tillagt Bispen i Ribe Halvdelen af den kgl. Ret af Byen undtagen Forban, Vrag og 40 ℔ Sager, i hvilken Gave Bispestolen bekræftes i Diplomer 1151 og 1196, — men i intet af dem finde vi Oplysning om, hvad Forban var, kun saameget ses, at Forban hørte til de Rettigheder, som Kongen ikke gjerne gav fra sig. Af Jordebogen fremgaar, at denne Afgift endnu 1231 opkrævedes i Ribe; den nævnes derpaa ogsaa i enkelte af de følgende Tiders Privilegier for Byen (1242, 1251, 1289, 1368) i Forening med Told og Torvgjæld. Det er efter det Foranførte vel ikke urimeligt at antage, at Forban har været en Afgift, hvormed man kjøbte sig Ret til uhindret at bortsejle af Byen med hvad man havde tilforhandlet sig. — Forban er utvivlsomt af langt ældre Oprindelse end Told, og denne viser sig i sin Begyndelse netop ogsaa som en Afgift af Personen for Beskyttelse paa hans Handelsfærd og ikke som en Afgift af Varerne. Saaledes udrededes i Norge Landøren ikke efter Ladningens Værdi, men efter Skibsmandskabets Tal, idet der gaves et én Gang for alle fastsat Beløb af hver fri og voxen Mand ombord[1]), og i de to ældste danske Toldregler finde vi netop Tolden beregnet paa samme Maade. I Følge Roeskilde Stadsret § 19[2]) skulde der af det fremmede Skib,

Aar ophævede han denne Forholdsregel og gav nu en hel Mængde Ordrer om Orlov til at bortrejse enten for enkelte Skibe eller for en enkelt Handelsstads samtlige Skibe. Lappenberg, Geschichte des Stahlhofs. 9.

[1]) Keyser, Efterl. Skr. II. 100.

[2]) Si aliquem hospitem cum naui sua, ferentem mercimonia, nostram ad ciuitatem nauiglo venire contingit, vendendo ibidem mercimonia, que tulerat, 2 solidos denariorum sit obligatus ad soluendum; ad quot emendo similiter teneatur cum sociis suis, in naui secum commorantibus, uniuersis, uno dumtaxat excepto de eisdem.

der kom til Byen, erlægges en Afgift af 2 Ørtug for hver Mand, der befandtes derpaa, dog var én af Mandskabet fri for denne Afgift; hertil knytter sig i § 21 en vist senere tilkommet Udførselstold af Heste, Kvæg og Svin. I den ældre slesvigske Stadsret § 30 finde vi ligeledes foruden en Afgift af Skib og Ladning en bestemt Told af hver Mand ombord »pro capite«[1]). Men som Tolden oprindelig har været svaret af Personen, saaledes har Forban vist ogsaa været en Afgift af Personerne for fri Affart.

127. Vi skulle forfølge baade Forban og Told videre paa deres Udviklingsgang.

Forban ophørte vist snart at forekomme som stadig Afgift, — og Ordet gik efterhaanden over paa et andet Begreb. Kongen forbød vel sjældent Gjæsternes Afsejling, derimod ofte Udførsel af Varer, og Forbudet ramte altsaa nu paa samme Maade som Tolden, Varerne. Saadant Forbud kunde naturligvis være politisk rigtigt i Krigstid eller i Dyrtid, men Retten til at nedlægge Forbud blev brugt vilkaarligt. Kongen forbød efter Godtykke at udføre visse Varer af Landet eller tillod det kun efter indhentet Samtykke, som maatte betales. Uagtet det i Abels Frdg. 1251 § 23 loves: »arrestaciones non fiant« og i Kristoffers Frdg. § 19: »arrestationes et nova thelonia non fiant«, udstedtes der ikke desto mindre hyppigt Forbud. Erik Menved maa saaledes 1271 have givet et Udførselsforbud, thi Ribe Borgere bleve ved Kongebrev fritagne for at overholde det, saa at de frit kunde udføre Flæsk, Korn, Heste og Andet til Flandern eller andetsteds. Forbudet kan dengang have været begrundet i den nys begyndte Krig mellem Kongen og Hertugen[2]). Men

[1]) I A. D. Jørgensens Fortolkning af denne Artikel i Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen S. 51 gjengives »pro capite« ved af »hver Skipper«, hvad der i Følge det ovenfor Anførte ikke kan være rigtigt.

[2]) Kinch, Ribe 85.

et Priv. af 1283 for de Gjæster, som besøgte Ribe, viser tydeligt, at Forbud udstedtes vilkaarligt. Kongen fastsætter ved Brevet en bestemt Told for visse Varer og paabyder, at hvad Gjæsterne havde kjøbt hvert Aar før Mortensdag, det skulde de uden at søge om Tilladelse hos Fogeden i Ribe frit kunne udføre, med mindre Kongen paa Grund af, at Varerne vare fornødne i Landet (causa necessitatis expensarum) lod udgaa et Forbud, hvilket imidlertid da skulde bekjendtgjøres paa Mortensdag. Men hvad de kjøbte efter den Tid, kunde de ikke udføre uden med særlig ansøgt og bevilget Samtykke. Kongen er saaledes eneraadig over, om Forban skal udgaa, hvilke Landsdele den skal omfatte, hvilke Byer der skal begunstiges med Fritagelse for Overholdelsen, og hvilke Afgifter der skal erlægges for at tilkjøbe sig Retten til Udførsel.

Forordningen 1284 § 5 for Sjælland og for Jylland § 9 med Overskrift »vm forban« tager endelig bestemte Forholdsregler mod slige Vilkaarligheder. »Thæt skal ey forbiuthes af kungs aluæ[1]) bort at føre korn oc flæsk oc smør oc hæste, for uten alle lande hanum bithiæ, at thet skal forbiuthæs, oc forbiutz thet, tha skal ey kung oc ey umbuzman give orlof bort at føre i thet aar« (jfr. hermed Kristoffers Hdf. 1320 § 20). Denne Forpligtelse maatte Kongen i November Maaned s. A. gjentage i et Priv. for de vendiske (Slaviæ) Byer; han løvede ikke at udstede noget Forbud, med mindre hele Rigets Tarv krævede det og hele Riget billigede det, og da skulde det bekjendtgjøres paa Mikkelsdag. Vi skulle ikke forfølge Forbudenes Historie længere, men kun gjøre opmærksom paa, at der endnu i Processen mellem Johan Grand og Kong Erik,

---

[1]) »Af kungs aluæ«, fra Kongens Side, af Kongen selv, jfr. J. L. I. 39: warthær thær kæræ a sialgift antugh af klostær halvæ æth andær mæns. Upflagen Tgm. B. I.: utæn buthskapær komi aff kununx alwm. Sødermanl. Tgm. B. I.: buthscaper kunne coma a kununx wæghnæ.

hvor Aarhundredets samtlige Forsyndelser fra Kongernes eller Biskoppernes Side blive oprippede, synes af Bispen at være hentydet til den omtalte Vilkaarlighed ved Forbud mod og Orlov til Udførsel[1]). Det oplyses i den Anledning af Kongen, at han, da Bispen flygtede til Hammershus, med Rigets Raads Samtykke forbød, at der maatte udføres noget af Skaane til denne Fæstning, for at ikke Landet selv skulde bringe dets Fjender Undsætning.

128. Vi vende os atter til Tolden. I Følge Knytlingasaga Kap. 85 skal Kejser Henrik have givet Knud Lavard det Raad at lukke Havnene og kræve Afgift af hvert Skib, som lagde ind. Saaledes var det Sæd i Saxland. Og om dette syntes Enkelte haardt, da Landet var ubekjendt med dette Paalæg, saa vilde man dog vist ikke finde det ubilligt, da det paabødes af en saa retfærdig Fyrste, og da det var Skik rundt om i Landene at lukke Havnene. Man bevarer ved denne Forholdsregel desuden Riget fra Ufred, og Told giver en stor Indtægt. Da Knud Lavard kom hjem, lod han bygge Kasteller paa hver sin Side af Slien, hvor den er smalest udenfor Hedeby, og lod Havnen spærre med Kjæder og satte Mænd i Kastellerne til at kræve Told af de Skibe, som lagde ind.

Tolden maa imidlertid have været kjendt her i Landet længe før Knud Lavards Tid, om end i andre Former. I Norge blev Landøren krævet allerede i Harald Haarfagers Dage, og Forban var jo, som anført, kjendt allerede paa Knud den Stores Tid. Maaske er det da Tolden paa Varer i Stedet for Afgiften af Personer, der kan henføres til hans Tid. Hestetolden vides saaledes at være opstaaet efter Knud den Stores Dage, thi den undtoges netop af denne Grund fra Bispens Ret over Ribe (jfr. foran S. 100). I sin Begyndelse

---

[1]) Scr. VI. 365: quod hominibus et familiæ ecclesiæ Lundensis nova telonia seu pedagia non imponantur, aut aliquæ novæ et inusitatæ fiant inhibitiones. 308.

var Tolden af Varer vist en Udførselstold, senere blev den baade en Udførsels- og Indførselstold, saa at Afgiften svaredes, hver Gang Varerne førtes over Toldgrænsen, dog »swo mykit gooz sum byman tolnær for vt sighlænd, swo mykit ma han fræls inføræ vtæn toln, oc gæstæ tolnæ ee for thet mest, thær the føræ« (Flensborg Stret. § 93, jfr. Haderslev Stret. § 5).

Tolden var ikke én almindelig Afgift for Varens Indførsel i Landet, men krævedes i hver By og havde forskjellig Størrelse paa hvert Sted. Tolden for en Læst Korn var f. Ex. i Ribe 1283 3 Ører, i Flensborg 1284 1 Øre, i Haderslev 1292 12 Penninge, i Følge en ubestemt Angivelse hos Huitfeldt (S. 388) om Tolden paa Erik Menveds Tid 18 Sterl. At Borgerne i Kjøge 1293 fik Privilegium paa ikke at betale mere Told i Roeskilde, end denne Bys Borgere betalte i Kjøge, viser jo ogsaa, at Toldsatserne vare forskjellige. Flere af Frdgerne forbyde, at Tolden forhøjes, men dette er dog ofte sket. Kjøbenhavns Borgere bleve saaledes 1319 fritagne for at svare den nye Told.

129. Tolden var til stor Besvær for Landets eget indre Samkvem, for Kjøbstadborgernes Besøg i andre Byer, og Kongerne vare derfor tidligt betænkte paa at fritage Byerne indbyrdes for denne Skat. Navnlig vare Borgerne i de to største Handelsstæder toldfri, Ribe Borgere allerede ved et Priv. givet af Valdemar Sejr og Slesvigs fra vist endog ældre Tider, idet Kong Kristoffer i Priv. af 1252 siger, at han tillægger dem en Frihed, som de have havt allerede paa hans Faders og Forfædrenes Tid (jfr. Slesvigs ældre Stadsret); begge Byers Privilegier konfirmeres gjennem hele Aarhundredet[1]). Om denne Frihed er bleven udvidet til alle Kjøbstæder, er meget tvivlsomt; i Aarhundredets Begyndelse er den det ganske vist ikke. Byerne Faaborg og Væ fik af Abel Toldfrihed, men disse

---

[1]) Ribe 1202, 1242, 1251, 1252, 1266, 1271, 1283, 1289. Slesvig 1252, 1264, 1286, 1289.

Privilegier staa som Undtagelse. Erik Glipping fornyer disse Byers Privilegier og giver desuden Holbek Toldfrihed (Stadsret § 34). Under Erik Menved ere vist Fribrevene tiltagne[1]). 1302 udtaler han ved at give Randers Kjøbstad denne Ret, at han forbeholder sig at tilbagekalde Privilegier af denne Art givne baade Randers og andre Kjøbinge. Toldfriheden er vist hyppigst tillagt de smaa Byer, for at fremme deres Opkomst, som der ogsaa blev tilstaaet dem Skattefrihed for nogle Aar. Faaborg, Randers og Væ vare jo kun Byer af 3die Rang og Haderslev vist ikke større; denne sidste Bys Privilegier strakte sig derhos kun til Hertugdømmet, og Byen Flensborg, der var saa langt mægtigere, var ikke toldfri[2]).

Det er et Spørgsmaal, om ogsaa Toldfriheden gjaldt de skaanske Fiskemarkeder, Skanør og Falsterbo. Privilegierne lyde paa Toldfrihed, hvorhen Borgerne komme i Landet, men da Privilegierne for Ribe (1283, 1289) særligt omhandle Toldfrihed i Skaane, og da der i det 14de Aarh. aldrig gives Toldfrihed paa disse Steder, er det maaske dog rimeligst at antage, at ogsaa i det 13de Aarh. Ingen, som ikke særligt var privilegeret, var toldfri i Skaane. Her maa atter Privilegierne fortolkes indskrænkende.

I Løbet af det 14de Aarhundredes første Halvdel udvides Privilegierne om Toldfrihed til alle Kjøbstæder. Fra denne Tid opkommer ogsaa Hansestædernes Frihed, hvortil det 13de Aarh. Intet kjender.

130. Torvørtugen var en Afgift, som svaredes i Kjøbstaden af Enhver, der, uden at være Borger i Byen,

---

[1]) Haderslev Stret. § 4 (1292): Alle Bymenen i Harsleff bo ere here toldfri og saa andersteds i Hertogdommen.

[2]) Flensborg Stadsret 1284 § 93: For læst salt scul gæstæ tolnæ fiyrgh ørtigh, oc bymen ien øræ. — Hwilk byman i sighling siit gooz flyttær i annæn skip, thær han kummær hiem, gialdæ full toln. — E swo mykit gooz sum byman tolnær for vt sighlænd — og saaledes flere Steder.

benyttede Stadens Torv for at drive Kjøbmandskab, altsaa for at kjøbe til Salg eller for at sælge. Enhver Mand maa kjøbe til sin Kost og til Sæd, hvad han behøver, — siger Haderslev Stret. § 28 — men hvad man kjøber for Kjøbmandskab at sælge frem, derfor skal man tolde og give Torvørtug. Afgiften betaltes kun én Gang om Aaret[1]), og, som Navnet siger, var dens Størrelse 1 Ørtug[2]). Naar der altsaa nævnes i Jordebogen 3 ℔ Sølv i Torvørtug af Vordingborg, er dette 72 Ørtug Sølv eller 216 Ørtug Penge, hvoraf altsaa med nogenlunde Sikkerhed ses, at 216 Personer have betalt denne Afgift. Heraf læres imidlertid næppe Noget om Byens Størrelse.

131. De danske Kongers Ret til Vrag er en af de ældste Majestætsrettigheder, som omtales[3]). En Foged under Harald Gormsen bemægtigede sig paa Kongens Vegne et islandsk Skib, som var strandet, i hvilken Anledning Islænderne kvædede en Smædevise. Vragretten nævnes da ogsaa i de alleræIdste Privilegier og forbeholdes altid Kongen (Kirken i Odense 1117, Bispernes Ret i Ribe). Da Valdemar Sejr 1216 skjænkede Aarhus Bisp Thunø, gav han denne al Frihed over Øen, som han havde over sit øvrige Gods, selv Vragret, som Kongen særlig havde forbeholdt sig i hele Riget. Man maatte efter disse Udtryk, og da Vragretten kun gjaldt Thunø, antage, at Kongen indtil da var Herre over Landets Forstrande, men dette er dog næppe rigtigt. Valdemar Sejr siger allerede i sit Priv. af 1204 for Lybekkerne, at disse maa frit bjerge, hvis de lide Skibbrud indenfor hans Rige »tam in Dacia quam in Slavia«, »nec aliquis officialis

---

[1]) Haderslev Str. § 28, Aabenraa Skraa § 10, Priv. for Viborg 1440 § 10, Kolding 1452 § 16.

[2]) Priv. for Harderwyk 1316: 1 solidum denariorum cupreorum, qui torgh ortogh vocatur.

[3]) Om Vragrettens Omfang maa henvises til Stemann's Retshistorie 456 ff.

noster vel etiam alia nostre dicionis persona ecclesiastica uel secularis aliquid de his, quæ vel per se vel alios salvaverint, usurpare presumat«. Gejstligheden synes saaledes allerede dengang at have havt Ret til Forstrande. I al Fald maa under Valdemar Sejr og hans Sønner flere gejstlige Stiftelser være benaadede med en saadan Ret, da ellers Jakob Erlandsøns vidtgaaende Paastande synes aldeles urimelige. Det vides da ogsaa, at Kannikerne i Viborg 1239 fik Vragret paa Læsø og Vidskøl Kloster 1253 paa en bestemt begrænset Strækning i dets Nærhed, og Kong Valdemar Sejrs Ord, saa vel som Jydske Lovs, at »konung a all for strand«, maa derfor forstaas med den fornødne Indskrænkning. De nævnte enkelte Privilegier, hvorved Kongen afstod Vragretten paa bestemte Steder og især dér, hvor han vanskeligt kunde kontrollere, at hans Ret ikke krænkedes, have afgivet Grundlag for Bispernes Paastand om Andel i denne Majestætsret. Jakob Erlandsøn vil saaledes, at Kirken overalt, hvor den har Ejendomme ved Kysten, har Forstrandsret og Vragret; er der ikke handlet herefter af hans Folk, er det af Ukyndighed (Scr. V. 586, 589, 592, 599).

I Privilegierne for den følgende Tid findes aldrig Vragret overdraget, og mange Privilegier undtage den udtrykkeligt, se Priv. for Kapitlet i Roeskilde 1268, Puggaard 1304, 1326, Domkapitlet i Ribe 1327. Derimod faar Ribe By 1292 Bekræftelse paa Forstranden paa en bestemt Strækning udenfor Byen; denne Ret synes den at have havt »ab antiquo«. Biskopperne have imidlertid handlet fuldstændig, som om de havde Vragret. I Følge Stadsretten for Kjøbenhavn 1294 § 104 tillægger Johan Grand sig Vragret indenfor Skovshoved, Saltholm og Amager, og vi finde, mærkeligt nok, at Lybekkerne paa den Tid have søgt om Fribreve om Vrag saavel hos Bisperne som hos Kongerne. 1298 giver Bisp Kristiern i Ribe Lybekkerne et Priv. ganske ligt Kongens, og 1299 faa de et lignende af Johan Grand i Lund[1]).

---

[1]) Lüb. Urk. I. 619, 623.

I Processen mod denne nægter Kongen, at Vragretten tilkommer ham, og i dette Punkt har han næppe givet efter i det endelige Forlig[1]). Han forunder 1313 Bispen i Ribe Vragret og 40 ℳ Sager, imod at han udtrykkelig erklærer, at han kun har denne Ret ved Kongens Gunst og efter hans Tilladelse. I Processen mod Bisp Tyge af Børglum gjør Kong Kristoffer ogsaa gjældende, at Kronen og ingen Anden har Vragretten, den Bispen ulovlig har tiltaget sig (Scr. VI. 547).

132. Vi have to Oplysninger om Indtægten af Sagefaldet paa Kong Valdemars Tid, idet en gammel Beretning lyder, at Drosten Mathias hævede aarlig i Sagefald 100,000 ℳ (se foran S. 35) — og i Jordebogen haves en Liste over Indtægten af 3 og 40 Mark Sager i Halland[2]). Af disse tvende Kilder synes at fremgaa, at Indtægterne heraf have været temmelig betydelige, men man maa ogsaa erindre, at paa Kong Valdemars Tid Sagefaldsretten endnu ikke var afstaaet i et saadant Omfang, som senere skete. Vi skulle se, hvor langt Privilegierne i denne Henseende strakte sig i den her omhandlede Periode.

Fra de første Tider, da Gejstligheden fik Privilegier, har der tilkommet den 3 ℳ's Bøder af dens Undergivne, hvorimod Kongen har forbeholdt sig 40 ℳ's Sager, dog ingenlunde altid. De undtages ikke i Priv. for Knudsbrødrene i Odense af 1117, og i Privv. af 1180 og 1203 bortgives baade Tre- og Fyrretyvemarksbøder. I Følge Priv. for Lunds Kirke 1085 tilfalde ogsaa de sidste Kapitlet, kun Fredkjøb og Ledingsbøder undtages. Endelig bortgives de i Priv. for vidskøl Kloster 1253, Esrom Kl. 1273, Puggaard 1304 og

[1]) Scr. VI. 370.

[2]) Subactores de causis. Fyærum 40 boues. Wiskærdal 18. Hænøflæ 38 Færthusæhæret 16 ℳ arg. Aræstathæret 15 ℳ arg. Halmstath. altera pars 10 ℳ arg. Thundrøsæh. 16 ℳ arg. Høxh. 20 ℳ arg. — At give Oxer i Bøder var ikke usædvanligt endnu langt ned imod Nutiden.

1326. Da nu de øvrige Privv. lyde paa Ret til Sagefald i Almindelighed, bliver det altsaa et Spørgsmaal, om disse skulle forstaas med Indskrænkning. — Jakob Erlandsøn paastaar, at Kirken, paa de Steder, hvor den har fuldstændig, ogsaa verdslig Jurisdiktion, tillige har 40 Ꝟ Sager og Fredkjøb; og navnlig har den dette, hvor hele Byen er Kirkens (Scr. V. 586, 589, 598, 599, 600). Hvis han sigter til Kjøbstæder f. Ex. Kjøbenhavn, der var Bispens, da er dette for saa vidt rigtigt; Bispen havde her al Ret ogsaa 40 Ꝟ Sager (se Stadsretten); men Byen havde heller ingen anden Herre end Bispen, og denne havde her Forrettigheder som paa intet andet Sted af sine Godser. Det er i det Hele disse Omraader, hvor Bisperne havde saa godt som de fleste kgl. Rettigheder, der have bragt Uorden i Grænserne mellem de Rettigheder, der altid forbeholdtes Kongen, og dem, der overføres. Et ovenfor (S. 21) anført Brev om Overenskomsten angaaende Udøvelsen af Rettigheder paa Husbygaarde, viser, at kun 3 Ꝟ Sager tilkom Bispen af disses Beboere, og da J. L. II. 77 ligeledes kun tillægger Bisperne Ret til 3 Ꝟ Sager, er Jakob Erlandsøns Paastand sikkert uberettiget. Som det af de foran anførte Privilegier ses, blev i Aarhundredets Slutning ganske vist Retten til 40 Ꝟ Bøder ofte overdraget til Gejstligheden, men i Henhold til de tidligere fremsatte Regler om Privilegiernes Fortolkning maa jeg formene, at kun en udtrykkelig Indrømmelse kunde give vedkommende gejstlige Stiftelse Ret til disse Bøder.

Herremændenes Ret til Sagefald af deres Bønder er allerede nævnt i J. L. II. 77: Allæ kunungs mæn bryti, of the brytæ til thre marc, tha skulæ the rættæ with theræ eghæn husbøndær oc æi with umbosz man. Da her nu kun tales om Bryden og Herremændene ikke havde Skattefrihed for deres Landboer, tilkom der dem vel ikke Sagefald af disse. De senere Privilegier for Adelen synes imidlertid i deres almindelige Udtryk at indbefatte alle Herremændenes Undergivne. Men at 40 Ꝟ Sager kun tilkom disse efter

særligt givet Privilegium, det lærer Kristoffers Hdfng. 1320 § 11 (si ad hoc extiterint privilegiati).

133. Blandt de Rettigheder, der vist aldrig overdroges, var Retten til Fredkjøb og Danearv. Jakob Erlandsøn formente rigtignok, at han paa sit Gods havde Retten til disse to Indtægter (Scr. V. 599), men ganske vist uden Grund, og de lodes da ogsaa ellers i Kongernes ubestridte Besiddelse. Fredkjøbet vides ikke at være overdraget i noget Priv. fra den Tid, og det forbeholdtes i en Mængde Privilegier (Pr. for Lunds Domkirke 1085, Kirken i Odense 1117, Kapitlet i Roeskilde 1268, Kapitlet i Ribe 1327, Puggaard 1304, 1326[1]). Kirken i Odense havde i Følge Priv. af 1117 Ret til Halvdelen af forladt Arv, som fandtes paa dens Gods, men ellers ses denne Ret ikke at være bortgivet. — Imidlertid have dog atter her de egentlige Enclaver (se forrige Side) afgivet Undtagelser, jfr. Stadsretten for Kjøbenhavn 1294 § 71, at arveløst Gods tilfalder Bispen.

---

[1]) Af Hdf. 1326 § 9 («Frithkøp pro homicidio, prout homines regis in Syalandia utuntur») maatte man antage, at Herremændene i Sjælland havde Ret til Fredkjøb; men da Klausulen herom hverken findes i Hf. 1320 § 11 eller Hf. 1376 § 10, hvor ellers haves omtrent enslydende Bestemmelser om Sagefaldet, staar det førstnævnte Lovbud som en Undtagelse eller som et Forsøg paa at erhverve denne Ret for Herremændene.

Anden Afdeling.

Jordebogens Fortolkning.

XIV. Kapitel.

Jordebogshaandskriftet.

(Haandskriftets Historie. Dets Sammensætning. Kalenderen. De øvrige Bestanddele. Ældre Udgaver. Bemærkninger til Dr. Nielsens Udgave.

134. I Aaret 1705 skjænkede Overcæremonimester I. G. Sparfvenfeldt en stor Del Haandskrifter, som han havde indsamlet paa sine mange Rejser, til daværende Antiquitets-Arkivet i Stockholm, og blandt disse fandtes ogsaa det Haandskrift (Kodex A. 41), af hvilket Kong Valdemars Jordebog nu udgjør en Bestanddel. Af den Beskrivelse af hans Gave, som Peringer Lilieblad udgav Aaret efter[1]), ses det imidlertid, at dette store Haandskrift dengang har havt Lakuner, og at netop Jordebogsbladene manglede. Ikke des mindre er ogsaa denne Part kommet i Arkivets Besiddelse ved Gave af Sparfvenfeldt, thi det hedder allerede i en Beretning i »Äldre och Nyare Skånska Handlingar 1755« S. 11, at Jordebogen, skjønt den ikke er nævnt i den trykte Fortegnelse over, hvad Sparfvenfeldt gav, alligevel er en Skjænk af denne, hvad ikke blot hans egenhændige Bemærkninger og Navnetræk paa samme bevidne, men hvorfor ogsaa haves »salig k. Secreterarens och Antiquariens Herr Johan Helins wittnesbörd, att han wore köpt af bemälte Herre på en nålstol i Köpenhamn för 12 schilling Danska«.

---

[1]) Ecloga sive catalogus librorum, quibus Regiam Bibliothecam Stockholmensem adauxit Sparfvenfeldt etc. 1706.

Disse to Manuskripter vedbleve at være adskilte indtil Aaret 1851, da Jordebogen efter et længere Udlaan kom hjem til Riksbibliotheket, hvor Bibliothekar Klemming, der for første Gang fik Bogen i sin Haand, strax erkjendte, at den var en Bestanddel af Kodex A. 41, over hvis Lakuner han længe havde sørget. Et yderligere Bevis paa, at disse Haandskrifter hørte sammen, afgav de Blyantstal, der fandtes i fortløbende Række paa begge Kodices, skjønt de paa den mindre vare skjulte af store Blæktal[1]). Hvem der har foretaget Sønderskæringen, kan vel vanskeligt siges, men det strider ikke mod Sparfvenfeldts Fremgangsmaade med Manuskripter, om han selv havde udskilt Delene.

Paa den nærmere Beskrivelse af, hvorledes de ældre og nyere Pagineringer, tidligere og nuværende Betegnelser forholde sig til hinanden, skal jeg ikke gaa ind, navnlig da Prof. Pal.-Müller har søgt at gjøre Rede derfor. Men eet Punkt af hans Fremstilling maa jeg dog berøre, fordi han derved har ført sig selv og Andre ind i en fuldstændig Forvirring. Efter Pal.-Müllers Formening skal i Midten af forrige Aarhundrede Haandskriftet endog have været splittet i tre Parter, idet der foruden de to alt omtalte har været en tredie, bestaaende blandt Andet af Plovtals-, By- og Broderlisten. Pal.-Müller støtter dette paa, at de nævnte Lister i Følge Lilieblads ovennævnte Beskrivelse og en utrykt Fortegnelse over Arkivets Haandskrifter af Berch[2]) ikke fandtes i Kodex A. 41, men at Listerne paa den anden Side i Følge Langebeks og den i »Skånska Handlingar« givne Beskrivelse af Jordebogshaandskriftet heller ikke fandtes ved dette. Det Sidste er sikkert nok, men det Første er ganske urigtigt. Lilieblad nævner vistnok ikke, at disse Lister fandtes i Kodex A. 41, men det er kun et Bevis paa hans Beskrivelses Ufuldstændighed og Unøjagtighed. Han anfører jo derimod som

[1]) Se Klemmings Meddelande om Konung Valdemars Jordebok i Antiquarisk Tidsskrift 1849—51. S. 266 ff.

[2]) Citeret i Klemmings »Meddelande« S. 267.

Bestanddel af Haandskriftet Krøniken, der gaar indtil 1219, hvis Begyndelse netop findes paa sidste Blad af det Læg, hvorpaa de nævnte Lister ere skrevne. Men naar Krøniken var ved Kodex, maa de fire første Blade med disse Lister paa nødvendigvis ogsaa have været der, da Læget aldrig har været overskaaret; et Læg af sammenhængende Blade kan jo dog umuligt være Bestanddel af to Manuskripter. Berch siger endvidere udtrykkeligt, at blandt Kodex A. 41's Indhold var »fragmentum enumerationis territoriorum Daniæ», hvilken er den ogsaa i Scr. V. benyttede Titel paa de trende Lister (som dér betegnes som Bestanddele af Kodex A. 41). Antagelsen om, at denne Kodex skulde have været yderligere udstykket, savner saaledes enhver Grund. — Dr. O. Nielsen maa ikke have klaret sig disse Forhold, thi han gjentager Pal.-Müllers Udvikling i dunkle Udtryk (Fortalen til hans Udgave S. XXVI).

135. I det jeg gaar over til Beskrivelsen af denne rige Kodex, skal jeg gjøre opmærksom paa, at jeg, siden jeg skrev disse Studiers første Del, har havt Lejlighed til ved et Ophold i Stockholm nøje at studere Haandskriftet og dets Sammensætning. — I Beskrivelsen vil jeg komme til at gaa ind paa en Mængde Enkeltheder, som kun fjærnere staa i Forbindelse med Kong Valdemars Jordebog, men alene i den Omstændighed, at de omhandlede Stykker ere skrevne i den samme Kodex, paa samme Tid og maaske med samme Haand, turde der være et Forsvar for nøje at dvæle derved, selv om ikke det Angreb, som har været rettet mod Jordebogen, havde gjældt den hele Kodex, og Forsvaret derfor ogsaa maatte omfatte denne i sin Helhed. En Undersøgelse af hvad Afskriveren har valgt at skrive, og hvorledes han har gjengivet dette, vil desuden være den rette Prøvesten paa, om her foreligger en Skrivebog eller en Bog til Læsning og Brug. Samme Undersøgelse kan endvidere lære os, naar Bogen er skrevet, og muligvis hvem der er dens Forfatter, ligesom en Beskrivelse af et af de ældste og smukkeste Middel-

aldershaandskrifter her fra Danmark turde frembyde Interesse, endog afset fra det Øjemed, vi tilstræbe.

136. Kodex A. 41 i Riksbiblioteket er en temmelig tyk Bog, der baade kan kaldes Oktav og Kvart, bestaaende af 20 Læg, hvert paa 8 Pergamentsblade[1]), hvoraf nogle dog ere bortskaarne, men uden at Text synes tabt, ligesom det ogsaa er sket, før Blyantspagineringen (fra det 17de Aarh.) paasattes. Afskriveren har nøjagtigt afstreget og afprikket hvert Læg og hver Side, før han skrev den, og det er overalt sket efter samme Maal, saa at den hele Kodex frembyder et ensartet Udseende. Paa hver Side — med Undtagelse af Kalenderen og Pavelisten — er der draget 21 horizontale Linier, der afskæres og ende ved tvende vertikale Linier, der afgive Grænserne for de brede Marginer.

Som saa utallige andre Haandskrifter fra Middelalderen begynder Bogen med en Kalender. Der indrømmes hver Maaned en Side, som deles af 32 horizontale og 5 vertikale Linier, hvorved fremkomme særlige Kolonner til de med rød Farve tegnede Gyldental, til Dagbogstaverne med Blæk, og tvende Kolonner til Dagangivelsen efter romersk Kalender med Rødt; endelig findes i den 4de og i den 5te og bredeste Kolonne Dagenes Navne og de Vers samt øvrige Optegnelser, der pleje at findes i en Kalender fra Middelalderen. Kalenderen har, kort sagt, netop selvsamme Udseende som Hundreder af andre stedsevarende Kalendere — for at tage et lettilgængeligt Exempel, som den, der er trykt foran i Kristen Pedersens Tidebog (Saml. Skr. II. 275 ff.), der, skjønt flere Aarhundreder nyere, netop er indrettet som Haandskriftets Kalender. At der ved Indretningen af disse mange Rubra og Anbringelsen af disse mange Tal og Bogstaver, kunde indløbe en Fejl, er let forstaaeligt, men jeg har i vor Ka-

[1]) I det Følgende sigtes ved Angivelse af Blade til Blyantspagineringen i Kodex, ved Angivelse af Sider til Dr. Nielsens Udgave.

lender kun fundet 2 — to —, hvilke Kalligrafen selv begge Gange har søgt at bøde paa. Det er netop ligesaa mange Fejl, som der findes i den i Kr. Pedersens Skrifter optrykte Kalender (l. c. S. 501).

I en anden Henseende kan man derimod gjøre Afskriveren af Kalenderen Bebrejdelser: han har ikke fuldført sit Arbejde. Der mangler flere Steder Initialer til de anførte Helgennavne; han har skullet tilføje dem med anden Farve, med Rødt, Grønt eller endog Guld, men forsømt det. Ved to af Maanederne mangler Maanedens Navn. Han har ikke optegnet »Apostolorum Petri et Pauli«, men har Dagens »Vigilia«, og saaledes flere Steder. Man kan bebrejde ham dette, men man skal tillige huske paa, hvad der har gjort ham det besværligt at faa Kalenderen fuldstændig: for det Første, at Alt skulde gjøres saa straalende som muligt og mindst 3 eller 4 Farver anvendes paa hver Side, og dernæst at alle de allernyeste Kanonisationer og historiske Begivenheder tillige skulde anbringes; hvilket Sidste strax skal blive paavist. Og i hvor mange af Middelalderens Haandskrifter og særligt Kalendere mangle ikke Initialer, hvad jo navnlig er begrundet i, at Illuminatoren ofte var en anden Person end Afskriveren? Viser det endelig Uopmærksomhed eller Ligegyldighed for at faa det Rette skrevet, naar vor Kalenderskriver, efter at have set, at »— bdon et Sennes« (30 Juli) var urigtigt anbragt i Rubrum for den 31te Juli, retter Fejlen ved at sætte den røde Initial A i Rubrum oven over?

Pal.-Müller raadspørger dernæst Pilgram for om muligt at faa Kundskab om, naar Kalenderen er skrevet. Pilgram (Calendarium medii ævi, S. 155) har søgt at vise, at man efter den Dag i hver Maaned, hvorved Solens Indgang i Himmeltegnene i de forskjellige Kalendere noteres, sædvanligt med nogle Vers, maa kunne udfinde, fra hvilken Tid Kalenderen og da tillige de Skrifter, som gjærne ledsage den, hidrøre. Han udregner, paa hvilke Dage i de enkelte Aarhun-

dreder denne Solens Indgang maanedlig indtræffer, og søger i Modsætning hertil at vise, paa hvilke Dage man virkelig i de forskjellige Aarhundreder noterede denne i Kalenderne. Men Pilgrams Materiale kan ikke have været stort; han har om alle Aarets Maaneder kun Optegnelser fra det 9de, 13de og 15de Aarhundrede; fra det 10de Aarh. har han kun Opgivelser om 3 Maaneder, fra det 11te om 10, fra det 14de om 3 og fra det 12te slet ingen. Selv om nu Pilgram var en ubetinget troværdig og ikke noget forældet Autoritet, selv om han skulde have havt rigtig Underretning om den Tid, hvorpaa de benyttede Kalendere vare nedskrevne, selv om der ikke i disse var en Fejlskrift, i det et Vers dog nemt kunde være gledet et Rubrum op eller ned, — tror jeg, man kun med yderste Forsigtighed vilde benytte hans Undersøgelsers Udbytte, da dette har saa mange Huller. — Hvor vilde man f. Ex. anbringe den Kalender, som findes foran i Diplomatarium Svecanum 2den Del og angives skrevet 1344, men har Solens Indgang noteret overalt ved »XV ante Kalendas« (for Januar Maaned giver den ingen Oplysning). Den passer paa ingen af Pilgrams Angivelser. I Hampsons Medii ævi calendarium 2det Bind, S. 421—446 findes to Kalendere fra omtrent Aar 1000, men ingen af deres Angivelser om Solens Indgang i Himmeltegnene passe helt paa Pilgrams Opgivelser, nærmest dog paa det 9de Aarh. (med 18de for 19de Dec.), fra hvilket de imidlertid ikke kunne være; og flere saadanne Exempler kunde anføres. — Pal.-Müller mener imidlertid at turde benytte Pilgram og faar ud, at Kalenderen maa »antages at være forfattet imellem det 9de og 11te Aarhundrede«, og dette Resultat benyttes da i Anklagen mod Jordebogen saaledes, at Forfatteren ikke har »brudt sig om at lægge en nogenlunde samtidig Kalender til Grund for Afskriften«. Tør man nu end anvende Pilgrams Opgivende, tror jeg det aldeles uberettiget at benytte det, som her er sket. Vor Kalender stemmer hverken med hans Angivelser for det 9de Aarh., hvor han har 18de December, vor 19de

Decbr.; heller ikke med hans (mangelfulde) Angivelser fra det 10de og 11te Aarh., hvor vor har 15de, han 16de Februar. Man kan umuligt være berettiget til at kombinere hans Angivelser, hvorved man vilde faa Ret til at sætte Kalenderen omtrent i hvilket Aarhundrede, man vil. Den stemmer da lige saa fuldt med Pilgrams Optegnelse fra det 13de Aarh. — i hvilket vor Kalender vitterligt er skrevet —, naar undtages, at vor har 18de Januar i Stedet for 19de, og 18de Juli i Stedet for 17de. — Pal.-Müller har i dette Punkt i sin Kampiver benyttet et Vaaben, som han efter min Overbevisning vilde have været den Første til at sløve i en Modstanders Haand.

Hvad der særligt udmærker Kalenderen og gjør den interessant som et Aktstykke med Oplysninger til Landets Historie og til Spørgsmaalet om Haandskriftets Ejermand, ere de deri anførte Helgennavne samt Optegnelserne om mærkelige Dage i den danske Kongefamilie. Pal.-Müller har i sin Beskrivelse (S. 166—167) aldeles overset det Første og ikke lagt nogen Vægt paa det Sidste, der dog har sin store Interesse.

Blandt de anførte Helgene kunne vi for det Første mærke Knud Konge (Kanutus rex et martyr), som anføres baade ved sin Dødsdag, 10de Juli (1086) og ved Dagen for Skrinlæggelsen, den 19de April (1101), og Knud Hertug (Kanutus dux et martyr), hvis Død og Skrinlæggelse er erindret ved den 7de Januar (1131) og 25de Juni (1170)[1]. Ved 11te Juli anføres Ketillus confessor, St. Kjeld, som døde i Aaret 1170 og blev kanoniseret ved Klemens den 3dies Brev af 9de Juni 1188, men Skrinlæggelsen fandt først Sted med stor Højtidelighed i Viborg Domkirke den 11te Juli 1189, og denne Dag blev hans Mindedag i Kalen-

---

[1]) Af ældre danske Helgene findes Ansgar (3die Febr.), kanoniseret mellem 865 og 886, og Thøger (30te Oktober), kanoniseret 1067. Saaledes savnes ikke nogen dansk Helgen.

derne[1]). Ved 29de Dec. bliver dernæst Thomas a Becket, Ærkebisp af Canterbury (Thomas archiepiscopus), erindret. Han var født 1117 (eller 1119) og blev snigmyrdet den 29de Dec. 1170 og 3 Aar efter kanoniseret. Hans Navn anføres fremdeles ved den 7de Juli (translacio sancti Thome archiepiscopi), paa hvilken Dag hans jordiske Rester i Aaret 1220 bleve opgravne og skrinlagte. Ved den 4de Oktober anføres Franciscus confessor; dette er den hellige Frants fra Assisi, Stifter af Franciskanerordenen. Han var født 1182, hans Orden stiftedes 1208, og han kanoniseredes 1228. Ved den 13de Juni anføres »Antonius confessor. De ordine fratrum minorum«, hvilket vil sige den hellige Antonius fra Portugal, som han kaldes efter sit Fødeland, eller fra Padua (Patavinus), som han benævnes efter den By, hvori han især virkede og hvor han døde. Han var født 1195 og indtraadte allerede som ung i Franciskanerordenen. Han døde 1231 og blev kanoniseret af Gregor IX det følgende Aar. Endelig anføres ved 16de Juni Vilhelmus abbas, vor berømte Helgen, der døde 1203 og blev kanoniseret 21de Jan. 1224; men Kalenderen paaminder her om hans Skrinlæggelse eller Ligets Forflyttelse fra den gamle Trækirke til den nye Stenkirke i Æbelholt, hvilket fandt Sted den 16de Juni 1238. Denne sidste Optegnelse har saa meget mere Interesse, som Abbed Vilhelms Festdag ellers sjældnere skal findes erindret, end ikke af hans egne Ordensbrødre, Augustinerne; først i det 17de Aarh. kom han atter til tilbørlig Ære og Værdighed (jfr. Suhm IX. 22). Pal.-Müller har, som sagt, aldeles ikke set alle disse Optegnelser, og hvor urigtigt bliver derfor ikke hans Udsagn, at man ikke har bekymret sig om at lægge en samtidig Kalender til Grund for Afskriften eller at »føre Antegnelse af mærkelige Begiven-

---

[1]) Ketillus findes ogsaa antegnet ved 11te Juli i det Næstvedske Kalendarium (Scr. IV. 307) og vist i det Hele i ældre Kalendere; nyere Forfattere have gjort sig skyldige i den Fejl at sætte 8 Juli til hans Festdag, jfr. Scr. IV. 426.

heder ned til Afskriftens Tid»? Tvært imod føres vi ved Hjælp af dem netop til samme Tid, i hvilken de øvrige Data sætte os, om end ikke ned til det yngste Aarstal, som Jordebogen ellers nævner. Disse Helgennavne maa endelig i den Henseende vække Opmærksomhed, at man maa spørge, hvem det var, der saa nøje fulgte med de nyeste Optagelser i Helgenernes Række? Optegnelsen om i al Fald to af disse Helgener synes at vise en særlig Interesse hos Forfatteren for Minoritermunkene. — Endelig findes ved den hellige Francisci Dag — hvad ligeledes hidtil er overset — IX *lectiones*, altsaa en Paamindelse for Nedskriveren om, at han den Dag vil foretage Læsninger til hin Helgens Ære, hvilken er den eneste Bemærkning af denne Art, der findes i den hele Kalender.

Den anden Mærkelighed ved Kalenderen er dens Optegnelser om Dødsdage i den danske Kongefamilie. Den har ikke blot det Rigtige ved de Dage, som vi have sikre Efterretninger om fra andre Kilder, men hvor andre Kilder kun gjøre det sandsynligt, at den i vor Kalender anførte Dag er den rette, bør netop Kalenderen, som hidrørende fra autentisk Kilde, gjøre Udslaget [1]).

Kalenderen angiver ved 12te Maj: Vualdemarus rex danorum; nemlig Valdemar I's Død paa denne Dag 1182. Ved 5te Maj: Sophia regina danorum; det er hans Dronning, død 5te Maj 1198. Ved 12te November: Kanutus rex danorum; nemlig Knud VI, død denne Dag 1202. Ved 24de Maj: Margareta regina danorum; nemlig Dronning Dagmar, død denne Dag 1212. Ved 27de Marts: Berengaria regina danorum, der døde denne Dag 1221; ved 28de November: Valdemarus III, rex danorum, Valdemar den 2dens ældste Søn, der døde som Følge af et Vaadeskud den 28de Nov. 1231; sin Hustru Eleonora af Portugal havde han mistet allerede

---

[1]) Kønigsfeldts Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter og de der anførte Citater kunne bevise dette tilstrækkeligt.

den 28de Aug. s. A., ved hvilken Dato Kalenderen optegner: Alienor regina danorum. Som Eleonoras Dødsdag har man hidtil efter Tabula Ringstadensis, den eneste Kilde, som ellers optegner denne Dag, angivet 13de Maj, men det viser sig altsaa, at denne Dato er urigtig. Thi det er jo dog indlysende, at skal Valget træffes mellem de to Kilder, vor Kalender og Tabula Ringstadensis, af hvilke den første er skrevet af en Samtidig og med største Nøjagtighed, saa at dens Angivelser ellers vise sig troværdige, medens den sidste er forfattet mere end eet Aarhundrede efter Begivenheden og paa flere Steder har vitterligt urigtige Ting, maa naturligvis vor Kalender have Fortrinet. Det er kun en Forsømmelse mod denne historiske Kilde, at dens Optegnelser hidtil ikke ere benyttede, og den her nævnte Datoangivelse t. Ex. aldrig har været paavist. At Eleonores Dødsdag rykkes nærmere til hendes Mands, strider ingenlunde med Kilderne, som netop lade hans Død indtræffe kort efter hendes [1]).

Af det foran paaviste fremgaar, at Kalenderen giver for en længere Aarrække næsten fuldstændige Optegnelser om Dødsfald i Valdemarernes Kongeslægt, og naar der nu ved 28de Sept. anføres i Kalenderen: Nicolaus comes, synes jeg ikke man kan tvivle om, at der her sigtes til Kong Valdemars uægte Søn, Greve af Halland, Niels, der døde 1219, men hvis Dødsdag er ubekjendt. Der findes ikke andre Grever med Navnet Niels paa den Tid, som Kalenderen tager i Betragtning, og jeg mener derfor, at man for Eftertiden kan trygt opføre den 28de Sept. (1219) som hans Dødsdag.

Pal.-Müller vil, at Kalenderen i Modsætning til andre Kilder skal have den unge Kong Valdemars Død paa den 27de, i Stedet for den 28de Nov. Dette er imidlertid ikke rigtigt. Afskriveren er ved at tegne de røde Bogstaver, der

[1]) Antiquarisk Tidsskrift 1852—54. S. 250 ff.

angive Dagen efter Romerregning, kommet til at skrive X 2 Gange; han mærker det imidlertid strax og springer da IV over for at kunne ende rigtigt med II. Ved første Øjekast vil man ganske vist vildledes af, at der ved Siden af: Valdemarus III findes et V (quinto Kalendas Decembris, 27 November), — men da Navnet findes i Rubret for 28de Nov., og da det anføres ved Dagen før Vigilia Andree Apostoli (29de Nov.) og som 2den Dagen efter Linus Papa (26de Nov.), og da endelig Afskriveren selv viser, at han har set sin Fejl, kan Intet berettige til at læse Dødsdagen som 29de November. Klemming har da ogsaa i sin Beskrivelse af Kalenderen rigtigt den 28de.

137. Efter Kalenderen begynder strax paa 2det Læg Jordebogen med »lucia«, og den fortsættes gjennem hele dette Læg, 3die, 4de, 5te, 6te, 7de Læg og 8de Lægs 4 første Blade, — Alt hvad der er trykt hos O. Nielsen S. 1—62 og S. 79—88 og desuden Estlandslisten, saa at der af Jordebogen kun mangler Siderne 63—78, der findes paa 18de Læg. Ingen Del af den hele Kodex er skrevet saa smukt som Jordebogen; en nem Overskuelighed, saa at der intet Sted er Overfyldning, udmærker det Hele. I Hovedlisten anbringes t. Ex. et Opmærksomhedstegn med rød Farve foran hvert Skattedistrikt, der opregnes, og i Navnene paa disse sættes Initialerne afvexlende med blaa og rød Farve, saa at den første anvendes, hver Gang et Syssel eller et af de større Hovedlande nævnes (jfr. herom foran S. 14), I Beskrivelsen af Falster (S. 64—71), hvor det vilde have taget altfor megen Plads, om hvert Sogn skulde staa udsondret for sig, lader Afskriveren Opregningen ske i fortløbende Linier, men for at ikke Oversigten skal mistes, anbringer han et blaat Mærke foran hver Kirkeby, medens Mærkerne ved de andre Byer ere røde (se foran S. 24). Paa Side 65 er han kommet til at glemme denne sin Anordning; man kan da se, hvor omhyggeligt han har udvisket de urigtige røde Mærker og tegnet blaa ovenpaa. (Jfr. ne-

denfor om Estlandslisten.) I Indtægtslisten (S. 79—80) ere Titeloverskrifterne (Iucia, De fionia, In selandia, In scania) malede med røde Bogstaver. Efter at have skrevet samme Listes første Spalte om Jylland faar han en derhen hørende Oplysning: de exactione domini Woghæn etc., som han nødes til at sætte i Spalten ved Siden af med Henvisningsklammer; disse kommer han urigtigt til at trække hen til »Hambrumhæreth«, og man kan nu se, hvor omhyggeligt han har udpenslet dem og trukket dem mere passende hen til Pladsen mellem »Scandthorp» og »Grindhøgh«. Saaledes fremgaar det paa ethvert Punkt, at Afskriveren har særdeles Interesse for, at Forskriften gjengives korrekt, og at Indholdet fremgaar klart af det smukke Udstyr. Og disse Egenskaber ved Haandskriftet er det ogsaa af andre Grunde nødvendigt at paapege. I Broderlisten gjør saaledes Afskriveren Initialerne afvexlende røde og grønne, men paa S. 86 glemmer han 5 af de grønne Initialer. Dr. Nielsen har i sin Udgave ikke gjort opmærksom herpaa, og det gjør ved de 4 af Navnene heller Intet, da enhver Læser selv med Lethed supplerer det manglende Bogstav i Tanken, men at »aghi« skal læses »Laghi« falder ikke let Nogen ind, og Dr. Nielsen har i sit Register da ogsaa urigtigt Aghi.

Bladene 58b til 64a indeholde den i Scriptores III. 259 ff. trykte fortræffelige Chronicon Danicum ab anno 1074 usque ad annum 1219 [1]). Skjønt Texten fylder den sidste Side helt, synes det klart af Maaden, hvorpaa denne er skrevet, at Stykket ikke skulde fortsættes, og den følgende Side er da heller ikke en Gang streget. Ogsaa denne Liste har i ældre Tid, da Farverne vare nye og Guldet endnu glindsende, havt et straalende Udseende. — Paa Bladene 65b—66b følger den i Scr. I. 19—20 trykte Kongeliste, der ender med

[1]) Følgende Rettelser ville være at foretage i Udgaven S. 260 (1163) electus udgaar (dog er her Kryds i Marginen, jfr. nedenfor). S. 261 (1182) obiit rex Waldemarus. (1185 og 1186): bubislauus. 1187: veniunt. S. 264 (1215) pertransiuit. (1218) Jarmarus.

Ericus (Glipping); da paa sidste Side foruden de to nederste Linier en hel Spalte staar tom, har den klart nok ikke skullet fortsættes, men Nedskriveren har standset ved den regerende Konge.

De to sidste Blade af 9de Læg, 10de Læg og 11te (m. Undt. af sidste Side) indeholde et større Arbejde, der begynder saaledes: Incipit prouincialis. Det er en Kalender over den kirkelige Stat, med Oplysninger om de Folkeslag, der staa under Romerkirken, de Biskopper, der sortere umiddelbart under Paven og ikke høre til nogen Provins, Roms 5 Patriarkalkirker samt øvrige kirkelige Betjeningsforhold i Rom, over Ærkebispedømmer og Patriarkater med de Suffraganer, der lyde hvert. Om de kirkelige Provinser i Danmark giver Bogen saaledes følgende Underretning: In dacia. Archiepiscopatus Lundensis hos habet suffraganeos: Roskildensem. Othiniensem. Sleswicensem. Ripensem. Vvibergensem. Arusiensem. Burgalanensem. Revalensem. Vvirensem. Dette Brudstykke af Fortegnelsen er tillige med Oplysningerne om de svenske og norske Provinser trykt i 6te Bind af Scriptores (S. 610), men uheldigt nok er her »Revalensem» oversprunget, hvad der har givet Anledning til flere Hypotheser. — En Bog om Romerkirkens ydre Skikkelse og Magt maatte naturligvis paa hin Tid have stor Interesse, og det var at vente, at man ofte traf en »liber provincialis» i Bogsamlingerne. Nogen bestemt Forfatter til en saadan kunde det synes vanskeligt at paapege, thi er Bogen en Gang skrevet, kunne Forandringer og Omlægninger i den kirkelige Administration let tilføjes. Dog har man bestemte Efterretninger om Forfattere til flere Provinciales. Kejser Leo den Vise lod i Aaret 891 forfatte en fuldstændig og autentisk Oversigt over den kristne Kirke; Binterim har optrykt denne i sine »Denkwürdigkeiten der Christ-Katolischen Kirche« (I. 2. 559). — Roderic Ximenes, der var Ærkebisp i Toledo i det 13de Aarhundredes Begyndelse og døde 1245 eller 1247, maa have forfattet et noget lignende Arbejde som de her

omhandlede; det havde Titlen: »Provinciale cathedralium ecclesiarum totius orbis«[1]. — Vort Haandskrifts Provincialis er imidlertid tydeligt nok en Gjengivelse med nogle faa Ændringer af det under Pave Coelestin III af Abbed Milo i Aaret 1225 forfattede Arbejde, der er trykt sammesteds hos Binterim; dets Rækkefølge i Opregningen af Provinserne, om end ikke i Bispesæderne indenfor disse, svarer fuldkomment til vort, og mange Egenskaber have de fælles, til Exempel: »In antiochia. Patriarchatus antiochenus habet sub se 143 cathedrales ecclesias adinstar illius euuangelici. Impletum est rete magnis piscibus etc«.

Her i Norden har en saadan Kalender vistnok været udbredt. Et Stykke af en Provincialis, der indeholder Suffraganerne under Riga, Lund, Upsala og Nidaros Ærkebispesæder, er efter et Haandskrift i Universitets-Bibliotheket trykt i 6te Bind af Scriptores (S. 611). Særligt har en saadan gejstlig Stat havt Interesse for Biskopperne og de højere Gejstlige, og vi finde derfor ogsaa, at en Ærkedegn i Linköping (Sigtryg 1291) testamenterer sin Bisp den Bog, som kaldes »summa provincialis«[2]. Hvis der har bestaaet noget Forhold mellem vort og det Linköpingske Exemplar af Bogen, har vort i al Fald ikke været en Afskrift af hint; de mangelfulde Oplysninger om de svenske Bispedømmer, der fra det Haandskrift, der forelaa Afskriveren, ere gaaede over i vort, (se Scr. VI. 611) tyde paa, at han ikke har havt noget i Sverrig hjemmehørende Manuskript for sig. At Urigtigheden er Forlægsbladets, fremgaar deraf, at Binterims Udgave af Milo har Fejl netop paa samme Sted, idet Forfatteren midt inde i de svenske Bispedømmer springer over til at nævne nogle skotske Bispesæder. — I et saadant Skrift som en

[1] Histoire littéraire de la France par les Religieux Benedictins. XVIII. 352—354.

[2] Dipl. Svec. II. 107: In primis lego domino meo lincopensi vnum vas argenteum deauratum & duos libros videlicet legendam sanctorum & vnum librum, qui vocatur summa prouincialis.

Provincialis med sin vidtløftige Række af barbarisk latiniserede Navne var der god Lejlighed til Skrivfejl og Meningsløsheder, og Milos Arbejde — som det findes hos Binterim — kan ikke roses. Blandt Fejl, han begaar, skal jeg t. Ex. nævne, at han opfører Slesvigs Bispedømme to Gange baade under Lunds og Bremens Archiepiscopater. Vort Haandskrift har vistnok ogsaa enkelte Fejl, men det kan ikke fortjene nogen særlig Dadel. — Tiden, naar Stykkets Redaktion har fundet Sted, kan bestemmes temmelig nøje. Da det ikke kjender noget Ærkebispedømme i Riga, falder det i den første Halvdel af 13de Aarhundrede, medens af dets Angivelse om baade et revalsk og virlandsk Bispedømme følger, at det er redigeret mellem 1219—1236. Begge Bispesæderne bleve oprettede 1219, men da Landet var før fattigt til at underholde to Bisper, gav Paven allerede 1236 Tilladelse til, at det virlandske Sæde maatte nedlægges, dersom man fandt det rigtigt, og 1249 fandtes i al Fald ingen Bisp i Virland[1]).

Paa den sidste Side af 11te Læg følger derpaa en Fortegnelse over Kejserdømmer og Kongeriger. Om begge Stykkernes Redaktion er at mærke, at de ere rigt udstyrede med afvexlende røde, grønne og gyldne Initialer, men at nogle faa Steder Initialer saa vel som nogle Overskrifter ere glemte.

Det tolvte Læg, af hvilket de to sidste Blade ere bortskaarne, indeholder en fuldstændig Paverække. Øverst findes Christus og derefter alle Paverne indtil Gregor IX (død 1241). Men den Plan, Nedskriveren ved Arbejdets Anlæg har havt for Øje, er kun i ringe Grad blevet realiseret. Ikkun paa faa af Siderne har han fuldført sit Arbejde, og af disse ser man da, at han vil angive nøjagtigt, i hvilket Aar vedkommende Pave blev valgt, hvormange Aar, Maaneder og Dage han beklædte Pavestolen, samt hvormange Dage denne efter hans Død stod ledig, men alle disse mange Tal har

[1]) Hammar, kyrkan i Skåne. S. 29 ff.

han kun paa de færreste Steder havt Data, Tid eller Taalmodighed til at anbringe. Efter min Formening er Arbejdet opstaaet paa følgende Maade. Fuldstændige Paverækker vare, som det forstaar sig, meget almindelige i Middelalderen, baade saadanne, der tillige gave en kort Levnetsbeskrivelse, og saadanne, der kun opregnede de nøgne Tal. Tallene ere derhos de samme, som vor Forfatter anfører: Tiltrædelsesaar, Embedstid paa Maaneder og Dage og Vakancens Længde. Derimod have Listerne sjældent den skematisk-statistiske Form som vor Paveliste. Af en Paverække, der slutter med Urban den Tredie og er trykt i Muratoris Scriptores (VII. 483 ff.), kan t. Ex. anføres: Petrus Apostolus sedit annis viginti quinque, mensibus quinque, diebus quatuor. Bernardus Guidonis filius skrev 1320 en Liste over samtlige Paver (optaget i 6te Bind af Mai, Spicilegium Romanum) med Bemærkninger om deres Levnetsløb, og han begynder hver Paves Historie med lignende annalistiske Oplysninger; t. Ex.: Cornelius coepit anno DCCLII, sedit annis III, mensibus II, diebus X, vacauit sedes diebus XXXV. Nedskriveren af Jordebogshaandskriftet har nu øjensynligt havt en saadan mere fyldig Liste for sig, men med Tilbøjelighed til at stille Alt i Skema eller give det en skematisk Overskuelighed vælger han at skrive det ned som en Tabel. Han rubricerer Siderne, optegner Pavernes Navne og skal nu til at indsætte Tallene efter Forlægsskriftet, da det viser sig dels vanskeligt at anbringe de ofte tvivlsomme eller dobbelte Opgivelser dels et kjedeligt Arbejde, hvilket han da opgiver, nøjet med at have Paverækken fuldstændig. At han virkelig har opgivet den oprindeligt lagte Plan, fremgaar ogsaa deraf, at han paa de tre sidste Sider indskrænker Tallene og indretter Rubrikkerne paa en anden Maade, i det han ikke opfører noget »cessavit« mellem hvert Pavenavn. Listen er altsaa for saa vidt en Torso, som Forf. ikke har fuldført sin første Plan, men, som den er, foreligger dog en fuldstændig Paverække. Initialerne savnes ofte; de

skulde have været paasatte med afvexlende grøn og rød Farve, som det fremgaar af de Steder, hvor de findes.

Det 13de Læg indeholder indtil Blad 97 a et allegorisk-religiøst Stykke med Titel: de regis filio captiuato atque in carcerem truso et inde liberato. Denne Kongesøn er Mennesket, som er udstødt fra Paradiset og vanker om som den forlorne Søn, medens Gud dog ved sine Udsendinge, Frygten og Haabet, søger at drage ham tilbage til sit Rige. Hvor det hører hjemme, har jeg ikke kunnet finde, dog skulde jeg af enkelte Gloser og Betegnelser og den stadige Stræben efter Bogstavrim vælge at sætte dets Affattelse ikke i den ældste Middelalder, men snarere i det 11te og 12te Aarhundrede. At Stykkets Hensigt tillige er at anbefale eller redegjøre for Munkelivets Indhold, synes at fremgaa af de Ord, hvormed Fortællingen ender:

. . . Epulari enim et gaudere oportet, quia hic filius meus mortuus fuerat et reuixit, perierat et inuentus est. Nota hic quatuor in pueri nostri liberacione. Primo penitenciam, set fatuam. Secundo fugam, set temerariam et irracionabilem. Tertio pugnam, set temerariam et meticolosam. Quarto victoriam ualidam sapientem. Que omnia in uno quolibet fugiente de seculo inuenies. Primo enim hebes et insipiens, postea preceps est et temerarius in prosperis, deinde trepidus est et pusillanimis in adversis, postremo enim prouidus est et eruditus et perfectus in regno karitatis. Amen.

Afskriveren kan ikke fortjene den fjærneste Bebrejdelse ved Gjengivelsen af dette Stykke; det er klart og tydeligt skrevet, og Læsningen deraf let.

Paa Blad 97 og 98 a møde vi de eneste Digte, som det hele Haandskrift frembyder, men særdeles karakteristiske for hvad Datiden ansaa som Poesi. Det er 13 Vers paa to til syv Linier og ingenlunde af samme Forfatter, skjønt de i filosofisk og dunkelt Indhold i Forening med bizar Form skulde synes udgaaede af ét Forfatterskab. De fleste af disse Vers ere af Hildebert, Ærkebisp af Tours[1]) (født 1055 † 1133), der var sin Tids berømteste Digter, hvis

[1]) Hildeberti Cenomanensis opera. S. 1318 ff.

Skrifter og Smaavers ere optegnede i en Mængde Haandskrifter fra Middelalderen; som Exempel hidsætte vi følgende:

De natiuitate.

Natus.	casta.	nitens.	exultans.	perfidus.	emptus.
rex.	uirgo.	sydus.	angelus.	hostis.	homo.
querit.	nescit.	dat.	declarat.	perdit.	adorat.
nos.	labem	lumen.	gaudia.	iura.	deum.

Læser man paa sædvanlig Maade ret ud af Linien giver Stykket ingen Mening, hvorimod der skal læses tværs paa Linierne: Natus rex querit nos etc.[1]). Andre Vers ere endnu kunstigere, til Exempel:

De passione.

Fert.	agitat.	damnat.	christus.	demon.	phariseus.
probra.	suos.	christum.	carne.	furore.	cruce.

Her skal læses Fert Christus probra carne etc.

Det tredie sidste Vers er af Hugo Metellus (f. 1080 † 1157), i sin Tid ligeledes en bekjendt Digter, der skriver i en Selvbekjendelse, hvor han fortæller om sin Ungdoms Evner og Kræfter, at han staaende paa én Fod kunde gjøre mere end 1000 Vers[2]), — og disse synes ogsaa at have Værdi derefter. Jordebogens lyder saaledes:

De natiuitate, baptismo, passione, descensu, resurrectione et ascensu.

Natus.	purus.	homo.	fortis.	surgens.	levis.	unus.
virgine	culpa.	re.	vi.	carne.	gradu.	deitate.
sumit.	sacrat.	fert.	premit.	excitat.	intrat.	adimplet.
corpus	aquas.	probrum.	mortem.	se.	celica.	totum.

Det, der synes mig særligt karakteristisk ved disse Digtes Forekomst i Bogen, er dette, at Afskriveren har af Datidens Poesi kun[3]) valgt Vers af denne Form med disse Finesser ved Læsningen og dette tunge, halvdunkle Indhold, og at han

---

[1]) Som Exempel paa andre Vers af denne Art kan erindres Gravskriften over Karl den Danske, trykt i Scr. IV. 216.

[2]) Se Hugo, sacræ antiquitatis monumenta II. 418. Hist. Littér. de France XII. 511. — Andetsteds tillægges Verset i øvrigt Hildebert.

[3]) De to første af Haandskriftets Vers have dog ikke den ovenfor anførte barbariske Form og ere vist ikke forfattede af nogen af de to nævnte Digtere.

har udsøgt dem af forskjellige Forfattere. Jeg finder saa langt fra en forskjellig Aand i Haandskriftets enkelte Stykker, at Versene netop tyde hen paa samme nøjagtige, forstandige Ejer, der har Interesse for Distinktioner, Spidsfindigheder og statistiske Oplysninger. Ved Gjengivelsen af disse Vers, der paa Grund af deres Usammenhængenhed og Mystik vilde have givet en slet Afskriver Lejlighed til at begaa allehaande Fejl, kan man ikke nok som rose vor Skjønskriver. Jeg skal til Exempel nævne, at i det ovenanførte Vers: Natus purus etc. i andre Gjengivelser læses i første Linie: intus for unus, og i fjerde: chocica for celica, hvor vort Haandskrift altsaa netop oplyser om, hvorledes Texten skal rettes. — Vor Afskriver har bemærket nogle Fejl, raderet og rettet; i første Linie af det andet Vers har han været i Tvivl om sit Forlægsblads Læsning og ladet Rimordet være halvt uskrevet, men med et Kryds i Marginen bemærket Manglen.

Paa Blad 98 b følger derpaa et Brudstykke: exposicio XII lapidum quibus fundamenta et muri facti sunt. Det er et af Middelalderens hyppige allegoriske Forklaringer over Johannes' Aabenbaring, særlig dens 21, 19—20, men hvem der er Forfatter dertil, er vanskeligt at afgjøre. Beda venerabilis har skrevet over dette Emne i sin Kommentar over den hellige Skrift, men vort Brudstykke er dog ikke af denne Forfatter, hvis Forklaringer ere langt vidtløftigere. Større Lighed har vort Stykke med den »tractatus de 12 lapidibus, de quibus in Apocalypsi, non admodum eruditi hominis», der er optaget i enkelte Udgaver af Augustini Værker[1]) og formodes at være af denne Kirkefader. Men skjønt vort Stykke er skrevet efter en lignende Plan og i samme kortfattede Form, er det dog ikke det, der tillægges ham. Endnu en Underretning om et Skrift af dette Indhold fra Middelalderen er mig bekjendt; det er af Amatus, der blev Ærkebisp af Bourdeaux omtrent

[1]) Saaledes i 10de Tome af Augustini episcopi opera. Coloniæ 1616. fol.

1073 og døde 1101[1]). I Følge en Opgivelse hos Petrus Diaconus (de viris illustribus casinensibus)[2]) har han skrevet »de duodecim lapidibus«, men dette hans Arbejde er, som flere af hans øvrige, gaaet tabt, og Jordebogens lille Brudstykke kunde muligt være Levninger af det tabte Skrift og saaledes have sin Interesse. Jordebogen giver kun Forklaring af de to Stene, Jaspis og Safir; det manglende har næppe udgjort mere end en Side, som en Sammenligning med det i Augustini Værker trykte Stykke udviser.

Det fjortende Læg, hvis 2 sidste Blade ere bortskaarne, indeholder en Række Regler til Iagttagelse af Benediktinermunkene, begyndende saaledes: In primis ordinamus, quod omnes monachi constituti infra abbatiam secundum regulam beati Benedicti, mox ut audierint signum, relictis agendis omnibus, cum nichil sit diuino operi preponendum, ad ecclesiam cum debita maturitate festinent etc. Disse Regler findes næppe optagne i nogen af de almindelige Samlinger af Konciliernes Beslutninger eller af Pavernes Breve og Buller, og hvis de ere givne eller vedtagne paa nogen kirkelig Forsamling, har denne vist kun været for en enkelt Provins. Om Tiden, paa hvilken de ere affattede, synes der derimod mindre Tvivl, thi den Strænghed, der karakteriserer Reglerne, viser sikkert nok hen paa det 13de Aarh.s Begyndelse, fra hvilken Tid mange Bud til Oprettelsen af Tugten i den forfaldende Benediktinerorden skrive sig. Forskriften om stræng Iagttagelse af Tavshed indenfor Klostrets Mure, Forbudet mod al Ejendomsret eller Ret til egen Besiddelse, saa at den, som findes »proprietarius« ved sin Død, ikke skal nyde viet Jord, Reglerne om Klædernes og Værelsernes Tarvelighed, Uzirethed af Tømme og Sadel minde særdeles om de Forskrifter, der bleve

[1]) Histoire litt. de France. IX. 231.

[2]) Muratori, scriptores rerum italicarum. VI. 36. Jfr. Hirsch, Amatus von Monte Cassino u. seine Geschichte der Normannen, i: Forschungen zur Deutschen Geschichte VIII. 203 ff.

vedtagne af en Forsamling af Benediktinerabbeder fra Provinsen Narbonne 1226, hvilken traadte sammen til Reformering af Reglerne i Henhold til en Beslutning af Konciliet Aaret i Forvejen[1]). De vedtagne Forskrifter bleve konfirmerede af Gregor IX den 1ste Juli 1227[2]). Ligeledes minde vort Haandskrifts Statuter om de Regler for Klosterlivet, Innocens III gav »abbas et conventus Sublacensis«[3]). Indskærpelsen af Forpligtelsen til at aflægge Regnskab gjentages stadigt i Klosterreglerne fra denne Tid. Stykkets Læsning giver ikke Anledning til nogen Bemærkning; det er klart skrevet, med Benyttelse af en Del Forkortninger. Det er ikke fuldført, men ender midt i en Sætning; et Ord er begyndt at skrives paa næste Side (Lægets sidste), men er atter uddraderet.

De to følgende Læg (Bladene 105—125) indeholde en theologisk Afhandling, hvis Indhold i Overskriften angives at være: Continuacio distinctionum, quas dominus innocencius papa III. composuit sub figuris de sacramentis misse. NB. notandum, quod illa uerba, sub quibus fiunt linee de rubeo, non continentur in figuris, sed ad continuacionem earundum distinctionum sunt inserta. Stykket slutter sig saaledes til Innocens den Tredies Værk »de mysteriis missæ«, hvilket han forfattede allerede som Kardinal (i Tiden mellem 1190—1198), og hvori han udlægger den symbolske Betydning af den kirkelige Ritus i sine mindste Enkeltheder, hver Bevægelse og hvert Ord i den hellige Cæremoni[4]). Vort Skrift gjengiver nu dels Innocens' Værk, dels gaar det videre i udtværet og spidsfindig Tolkning, saa at Stykkets Slutning indeholder en naiv Sandhed: Notandum preterea, quod nisi diligenter inspiciat figuras et qualiter in eisdem figuris ordinantur distinc-

[1]) Histoire litt. de France XXI. 656. Tillemont, vie de St. Louis I. 436.
[2]) Trykte i Dacheri spicilegium Romanum VI. 30—38.
[3]) Innocencii III. opera omnia II. 753. Coloniæ 1575.
[4]) Hurter, Geschichte Innocenz des Dritten IV. 413.

tiones, in plerisque locis huius continuacionis confusio pocius quam continuacio uidebitur illi esse. Stykkets Redaktion giver Anledning til følgende Bemærkning: Det Haandskrift, som var Afskriveren forelagt, har klart nok paa flere Steder været saa utydeligt, at en Gjengivelse var umulig, og Afskriveren har da ladet Pladsen aaben og med Kryds i Marginen betegnet, at her var en Mangel eller Noget at udbedre. — Det sidstnævnte Arbejde ender paa Bl. 126 b i 17de Læg, hvorefter, paa Lægets sidste Blade 127 og 128, følge de to Stykker om Sejlads fra Ribe til Accaron og fra Utlengi i Bleking til Reval, der ere trykte i Scriptores V: 622—623 (men fortjente en ny Udgave). Det første af disse Stykker findes ogsaa hos Scholiasten til Adam af Bremen (schol. 96) og hos Albert af Stade[1]). Paa 18de Læg træffe vi atter Jordebogsoptegnelser, nemlig hvad der er trykt hos O. Nielsen S. 63—78.

Det 19de og det 20de Læg, hvis sidste Blad er bortskaaret, indeholde en Afhandling om Kerubens Vinger. Efter den tomme første Side følger paa anden en Tegning af en Kerub med 6 Vinger, med 5 Fjer i hver Vinge. Enhver af Fjerene har sit Navn eller sin Indskrift; saaledes betegnes Fjerene paa Prima ala med Veritas, Integritas, Firmitas, Humilitas, Simplicitas. Den følgende Text giver derpaa en Forklaring over denne Figur, begyndende saaledes uden særlig Overskrift: Ad explanacionem huius figoræ necesaria uidetur esse discussio hujus auctoritatis. Vidi dominum sedentem super solium excelsum et eleuatum etc. Dette er kort sagt Alani ab Insulis berømte Værk »de sex alis Cherubim«. Alain de Lille, der er født 1114 og døde omtrent 1203, hørte til det 12te Aarh.s største Lærde og hans Skrifter vare meget udbredte paa den Tid, medens hans personlige Forhold og Opholdssted ere ubekjendte, saa at det kun vides, at han fra

---

1) Pertz, Scriptores XVI. 340. Archiv f. ält. deutsche Geschichte VI. 872.

et Bispesæde trak sig tilbage for at leve som Munk i et Cisterciensenkloster[1]). Sammenlignes nu vort Haandskrifts Gjengivelse af Alani Arbejde med den, som foreligger trykt[2]), findes det, at de ikkun i Lidet afvige fra hinanden, at Forskjellen da væsenligst bestaar i en Omstilling af Ordene indenfor Sætningen, at et Bibelsted gjengives noget udførligere snart i den ene, snart i den anden af Texterne. Men stundom findes der en virkelig Forskjel, og da er det meget ofte saa, at Haandskriftet giver en bedre Læsemaade[3]). Det er fremdeles værdt at lægge Mærke til, og det er afgjørende med Hensyn til Spørgsmaalet om Afskriverens Interesse for Sagen eller Forstaaelse af den, at Haandskriftet paa enkelte Steder har Lakuner og paa andre urigtige Ting, men at det da ved et Kryds i Marginen er betegnet, at Stedet er mangelfuldt. Naar altsaa Afskriften nogetsteds ikke giver Mening eller er ufuldstændig, er Fejlen efter al Sandsynlighed ikke Afskriverens, men Forlægsskriftets, der har havt de samme Fejl eller været utydeligt.

Dermed ender egentlig Haandskriftet. Paa Blad 151 (det sidste i 20de Læg), hvoraf en Del er bortskaaret uden at noget Skrevet er gaaet tabt, findes nogle Linier kradsede med en nyere Haand. Blad 152 a indeholder et Brudstykke af et Testamente, Bagsiden deraf er tom; Blad 153 a har en Efterligning af Keruben, 153 b er tom. Det nævnte Testamente er skrevet med en noget utydelig Haand (fra det 14de Aarh.) og følger her i en Gjengivelse, der i al Fald er korrektere end den, Dr. Nielsen har meddelt i sin Udgave S. XXVII.

---

1) Nouvelle biographie universelle. I. 491.

2) I. Alani Magni de Insulis opera. Antverpiæ 1654.

3) Udgaven har S. 174: degentibus; Haandskriftet: de gentibus, men Kryds i Marginen; samme Side: ut facies; Haandskriftet har ikke ut, men en Lakune og Kryds; S. 178: sana quadam præsumptione, Hdskr. rettere sancta; samme Side: qui et dolo sibi acquirit, Hdskr. rettere, vi vel dolo, — og saa fremdeles. At Krydsene ere satte med Afskriverens Haand, fremgaar til Exempel ved Sammenligning med Stregen over i osv.

Item ecclesie broby vnum piel. Item ecclesie høthorp, que pauperior est in Fyonia unum baldækin antiquiorem cum tribus marcis cupreis. Item ecclesie viby confero unum solidum grossorum cum ii solidis sterlingorum ad pixidem. Item teneor soluere ad altare beate virginis X marcas denariorum cum ii cupreis, pro quibus eidem inpignoro XIIIJ partes de uno sperlakæn de serico, quousque heredes mej soluere uoluerint. Item confero Jon unum equum, qui uocatur sweep. Harthwiik do unum pollidrum. Cuicuique famulo, qui equitant, et slæth confero iij marcas denariorum excepto korthsun, qui debet habere vij marcas uel nigrum, in quo equitat. Item sunth sun do unam uaccam. Sacerdoti ibidem unum bouem do, dyacono unam iuuencam. Item ecclesie viby do unum librum nigrum et unum missale. Item botild me rehabere debet uaccam suam. Item teneor botild iacobsdoter ij solidos cum dimidio. Item teneor botild akys vij oras cumsolido. Istut scriptum est de testamento domine Margarete in lecto egritudinis, dum uiuit nihil expositum fiet de testamento.

138. Hermed er Beskrivelsen af Kodex A. 41 til Ende. — Vi skulle nu redegjøre for det Resultat, vi ere naaede til. Haandskriftet indeholder meget forskjellige Bestanddele, men dog saadanne Ting, der maatte interessere enhver verdslig eller gejstlig Dannet. Dets Indhold er ikke mere blandet end Indholdet af saa mangen anden Kodex fra Middelalderen, men det er et Haandskrift af større Omfang end almindeligt. Det giver Alt i en tydelig og læselig Stil, med Anvendelse af forskjellige Farver, der baade skulle smykke og vejlede. Ikkun to eller — om Pavelisten tages med, som ikke er fuldført efter den første Plan — tre af de 14 forskjellige Stykker, hvoraf Bogen bestaar, ere ufuldendte, hvorimod Udsmykningen af Haandskriftet paa mange Steder ikke er bragt til Ende, som i saa utallige andre Haandskrifter fra Middelalderen. Man sporer hos Afskriveren ikke blot Forstaaelse af, hvad han nedskriver, og nøje Opmærksomhed for, at Intet staar meningsløst, men han besidder desuden en Evne til at gjengive Navne korrekt, hvor kun Takt for saadant kunde lære ham det Rette; thi Afskriveren har næppe andetsteds fra havt Kundskab om de Navne, Forskriften udviste; og dog ere de utallige danske og estiske Navne og den Mængde Navne i Provincialis gjengivne i det Hele paa en upaaklagelig Maade.

Bogens Affattelsestid fremgaar af alle de optagne Stykker, der ofte meget karakteristisk betegne Smagen og Interessen i det 13de Aarh.s Begyndelse og Midte. At den egentlige Jordebog viser hen paa Tiden mellem 1231—1261 og Provincialis paa Tiden mellem 1219—1236, at Kongerækken ender med Erik Glipping og Paverækken med Gregor IX, peger paa samme Tid. — Endelig vilde Bogens Skrifttræk og Udstyr, om anden Hjælp manglede, være et uforkasteligt Vidnesbyrd om, at den hører hjemme i det 13de Aarhundrede.

Beskrivelsen af Bogen er sket saa sandfærdigt som muligt. Enhver kan nu bedømme, om her foreligger en Skrivebog eller en Bog til Læsning[1]).

139. Hidtil er Haandskriftet betragtet som en Helhed. Paludan-Müller har vendt Angrebet mod alle dets Bestanddele, og med Rette, thi er noget af det en Skjønskriftsbog, er hele Bogen det; er den smukkest udarbejdede Del, den egentlige Jordebog, kun Kalligrafi, er vel ogsaa de mindre vellykkede Dele det. Nu var det jo dog imidlertid muligt, at det kunde paavises, at Haandskriftets ene Part ikke hørte til den anden, enten fordi det ikke var samme Person, som havde skrevet det Hele, eller fordi Haandskriftets enkelte Dele vare kun mekanisk hæftede til hinanden, saa at sige kun sammenbragte Børn uden Slægtskab. Herpaa lægger Dr. Nielsen Hovedaccenten (S. XXV), idet han gjør opmærksom paa Tallene 1, 2, 3, 4 og 5, der findes nederst paa sidste Side af Lægene 2, 3, 4, 5 og 18, det vil sige Alt, hvad der findes i Dr. Nielsens Udgave S. 1—78[2]). Disse Tal ere ara-

[1]) At dette store Haandskrift skulde være en Skrivebog, er ogsaa af denne Grund en saa besynderlig Antagelse, at det efter hine Tiders Forhold maatte anses for en grænseløs Ødslen med Pergament. Haandskriftet udviser selv, at man højst nødigt lod en Side staa ubenyttet og bortskar tomme Blade, ja af Blad 13, 57, 151 og og 152 ere de underste halve Sider bortskaarne helt oppe under den nederste skrevne Linie, tydeligt nok for at rane Pergament.

[2]) O. Nielsen tilføjer, at der ogsaa skal findes et Tal »inde i et af de

biske og af den ældste Art, som forekommer her i Danmark; man sammenligne dem med de i Facsimile i »Oldemoder« (første Tavle) gjengivne. At anbringe orienterende Tal paa det nævnte Sted var vist ikke usædvanligt i Middelalderens Skrifter (der findes saadanne i Kodex af »Aarhusbogen« paa Universitetsbiblioteket). Efter den Vejledning, disse Tal give, maatte man antage, at i al Fald de nævnte Stykker af Kong Valdemars Jordebog havde udgjort et Haandskrift for sig eller den første Bestanddel af det foreliggende eller et andet Haandskrift, og Forfatteren af dette kunde det saaledes ikke komme til Last, om man havde hæftet heterogene Bestanddele dertil.

Denne Bevismaade har ganske vist sin Betydning, men man redder dog derved kun en Del af, hvad der angaar Kong Valdemars Magt og Rige, fra hint fordærvelige Samkvem med de andre Parter. Indtægtslisten, Estlands-, Plovtals-, By- og Broderlisterne overlades til Fordømmelse — og nu Kalenderen? Er der da slet Intet, som tyder paa at den, med sine Optegnelser om Valdemarernes Familie staar i Forhold til Stykkerne om disses Kongerige og Jordegods?

Jordebogshaandskriftet kunde dernæst udvise forskjellige Hænder, og den ene Afskrivers Ukorrekthed maatte da ikke bebrejdes den anden. Her kommer man ind paa et saare vanskeligt Thema. De Hænder, som have skrevet, ligne hinanden særdeles meget. Man kan udpege enkelte Stykker, benægte, at de stamme fra samme Haand, men skal Grænsen skarpt drages, hvor en Afskriver begynder og en anden tager fat, kommer man i Tvivl. Selv deres Mening, som erklære, at Haandskriftet dog muligt er skrevet helt med én Haand, kan ikke forkastes som urimelig, da Erfaring dog viser, at forskjellig Disponerthed og Afstand i Tid, Skriftens forskjellige Størrelse og den Hast eller Umage, hvormed Vedkommende

seneste Læg (jeg tror 22)«; men Haandskriftet har kun 20 Læg, og andre end de nævnte Tal findes ikke.

har skrevet, kan give en Haand et højst forskjelligt Udseende. — Skulde jeg, efter mit Skjøn, bestemme, om Afskriveren af Jordebogen har skrevet andre af vor Kodex's Bestanddele, vilde jeg skjelne mellem Alt, hvad der findes før den store Estlandslistes anden Side, og efter denne, og benægte, at den, som har skrevet den første Del, har skrevet Noget af de øvrige Stykker, medens flere af dem ganske sikkert ere skrevne af den, der skrev Estlandslisten. Med denne Side ophører den raske og faste Skrift. — Jeg har desuden noteret mig Følgende om forskjellige Tegn, der ere benyttede i Kodex A. 41, hvilket synes at give samme Resultat. Medens den, der skrev Estlandslisten, benytter et Tegn omtrent som et sammentrukket »que« for »et« og Tegnet ꝯ som Forkortelse for »con«, kjende de andre Dele af Jordebogen ikke dette Mærke[1]). Det i Broderlisten benyttede Tegn til Udfyldelsen af en Plads ∞∞∞ gjenfindes i Stykkerne om Messen og den fangne Kongesøn. Endelig har Estlandslisten Bl. 44 b følgende: efrardus martinus »frater eius »iacob, hvilket skal betegne, at Jacob skal sættes foran frater, saa at han er Broder til Martin, og derimod denne ikke Broder til Efrardus. At dette er Meningen fremgaar af et Parallelsted i Kalenderen under Maj, hvor Verset: In geminis »fertur sursum sol »ad ethera rursum, skal læses som sædvanligt i andre Kalendere: In geminis sursum, sol fertur ad ethera rursum. — Dette synes, som sagt, at drage Estlandslistens sidste Part hen til de øvrige Dele af Haandskriftet og stille Jordebogens andre Dele for sig, og skal Grænsen drages bestemt, da maa vist — som sagt — den smukkeste, karakteristiske Haand siges at ophøre med Bl. 42 a. Men atter her bliver Resultatet, at vi ikke formaa at drage alle Dele af K. V. Jordebog ud af den Sammenhæng, hvori de nu éngang findes.

140. Kong Valdemars Jordebog blev for første Gang

---

[1]) Paa S. 8 4de L. f. o. forekommer Tegnet for »que« undtagelsesvis og i en utydelig Skikkelse.

fuldstændigt udgivet efter Langebeks Afskrift af Suhm i Scriptores Rerum Danicarum, 7de Bind S. 517—553, hvor der tillige gaves facsimilerede Billeder af enkelte Sider af Haandskriftet[1]). De Bestanddele af Jordebogen, der aldrig havde været udskilte fra Kodex A. 41, vare alt trykte i Scr. V. 615 ff. under Titlen: fragmentum enumerationis territoriorum Daniæ etc. Imidlertid blev der tidligt rejst Indvendinger imod den uheldige Maade, hvorpaa Jordebogen var udgivet, og ikke mindre mod de urigtige Noter, der ledsagede den, og Trangen til en ny Udgave af Bogen blev kun delvis afhjulpet ved at Kjøbenhavns to Bibliotheker forskaffede sig Fotolitografier af Jordebogen samt Prøver paa de andre Stykker af Kodex. Studiet over Estlandslisterne var alt vundet et betydeligt Stykke længere frem, fordi der i Antiquités Russes 2det B. var blevet meddelt en ypperlig litograferet Gjengivelse af begge Lister.

Dr. Nielsen paatog sig da at udgive Haandskriftet paa ny, og Jordebogen foreligger nu i en Udgave, der, hvad Textens Gjengivesle angaar, ikke lader Noget tilbage at ønske. Man kan næppe ved Bogtryk faa et mere paalideligt Billede af Haandskriftet, og Enhver har Lejlighed til at læse sig til, hvad det udtaler eller fortier. Man maa dog meget beklage, at Nielsen ikke har medtaget den store Estlandsliste, som hører saa fuldt til hvad der kan kaldes K. V. Jordebog, som mange af de andre Stykker, og der var netop Trang til en recenseret Gjengivelse af denne Text med Oplysning om, hvorledes Navnene paa Personer og Steder hørte sammen, altsaa en fri Gjengivelse ved Bogtryk, efter at Listen nu engang foreligger facsimileret. — Ligeledes er det en Mangel ved Dr. Nielsens Udgave, at han ikke har set den væsentlige Betydning, Farverne have i Haandskriftet og derfor ikke har

[1]) Af Haandskriftets Kongerække var allerede i 1ste Bind af Scriptores en Side gjengivet facsimileret.

søgt ved Tegn at gjengive dem, samt at han paa nogle faa Steder ikke har læst ret, nemlig:

S. 2: Sundby oc Sundby a: læs á.

S. 4: er glemt et NBmærke foran Hamrumhæreth.

S. 5: Vkar molendinum; læs vkar.

S. 8, 12te Linie: c. er forglemt foran marcæ auri et amplius.

S. 12: Agthorp; læs Aghthorp.

S. 16: Hakonis thrithyng; læs hakons.

S. 22: fionia; læs feonia. — Stauæby bør paa Grund af et Mærke ved b vist læses Stauærby.

S. 27: Hec sunt possessiones; læs Hee.

S. 53, 4de Linie: scilicet, bør vel læses seu.

S. 56—57 findes flere Steder Bindetegn ved Ord, der ere brudte over ved Enden af Linien; disse savnes i Udgaven.

S. 61: quam kaarl swænkæ sibi detinet; læs kaarl swænkæ sun detinet.

S. 70, 4de L. og S. 71 5te L.: orarum; læs oras.

S. 71, 13de L.: gnemer; læs Gnemer.

S. 77: puzniz; læs prizniz.

S. 80: preter men; læs mon, for det Første fordi Haandskriftet ikke har ø men o (jfr. foran S. 247), og dernæst fordi det er urimeligt, at Øen Møen skulde opføres under Skaane. Endelig svarer «preter monetam p r o 1000 ℔ den.» jo ganske til det foranstaaende: »de moneta p r o 300 ℔ arg.». Dr. Nielsens Forsøg paa at redde sin Læsemaade (i Tilføjelser og Rettelser) lykkes saaledes ikke, og hans Antagelse, at der ikke e t e n e s t e Sted i Jordebogen skulde være glemt Afkortningstegn, er ikke rigtig, da der Side 17 første Linie kun findes pu (i hans Udgave puri); S. 61, 3die Linie s for scilicet; S. 67, 2den Linie fr. n. Kietil ga for gamel; S. 87, 3die L. fr. n. pe for petrus.

S. 85, 4de L. Hogni; læs hogni.

S. 87, 1ste L.: I Stedet for fræthi kunde læses fræchi. — I 2den L. kan kun læses liæf, ikke hæf.

Endelig har Dr. Nielsen ikke bemærket, at Afkortningstegnet, omtrent som et liggende ∾, stundom bruges for at angive meget store Forkortelser eller saadanne som Textsammenhængen oplyser. S. 68, 3die L. f.n. skal derfor læses Swen trafnel, i Stedet for trafner; S. 71, 1ste L. Peter margrete sun; jfr. S. 77, hvor dette Afkortningstegn over fr. betyder frater, S. 83, 1ste L., hvor det ever d betyder denariorum.

141. Medens jeg saaledes i det Hele maa anerkjende den oplysende og korrekte Maade, hvorpaa Jordebogstexten er gjengivet af Dr. Nielsen, finder jeg derimod hans Forsøg paa Fortolkning af Jordebogen uantageligt baade i sin Helhed og i de fleste Enkeltheder, — og i mine Øjne er det naturligvis meget uheldigt, at der netop paa en Tid, da Jordebogens Tilforladelighed og Brugbarhed som historisk Aktstykke drages i Tvivl, udkommer et Forsvar derfor, der kun kan tjene Modstanderen, saa vage synes mig dets Udgangspunkter, saa lidet gjennemført i sine Enkeltheder og vilkaarligt i sine Gisninger forekommer det mig at være. Dette skal jeg i det Følgende søge at begrunde. — Med Hensyn til Dr. Nielsens topografiske Noter er mindre at bemærke; det er lykkedes ham at bestemme saa godt som alle Stedangivelserne. Undersøgelserne i de følgende Kapitler ville meddele en Del Rettelser og Tilføjelser til hans Bestemmelser; jeg skal her kun meddele saadanne Oplysninger om topografiske Enkeltheder, der ikke godt kunne faa Plads i det Følgende; jeg har desuden været saa heldig at træffe paa nogle af de Steder, om hvilke Dr. Nielsen har skrevet: Kjendes ikke.

S. 23 (109). Nielsen benægter, at der ved »hærmæstath« under Gudme Herred kan forstaas Herrested, som 1258 kaldes Hærrigstath og laa i Vinding Herred, og gjætter paa en forsvunden By. Men da Listen, som vist foran (S. 194), synes at antyde et særligt Distrikt, der ikke er lagt i Hafnæ, da Forskjel i Stavemaade dog vel Intet beviser, og da det endeligt er besynderligt at gjætte paa en mulig forsvunden By,

naar en By af lignende Navn vitterligt har ligget tæt ved, maa jeg fastholde, at vor Jordebog nævner Axelkjøbingen Herrested, som muligt er tilføjet under et urigtigt Herred.

S. 27 (111). Kongen har paa Langeland: in kyrkebol 3 ℔ arg. et 3 oras. Dr. Nielsen kjender ikke Stedet, men dette er sikkert det samme som »Kyrckeby«, der nævnes i et Sognestævne af 16de Marts 1505 fra Skrøbelev Kirke, hvorved Mænd fra Svenstrup og den nævnte By afgive Vidnesbyrd; den har saaledes ligget i Skrøbelev Sogn. — In sleteøbol 6 marcas et dimidiam argenti. Denne Lokalitet nævnes i et Tingsvidne fra Nørre Herred af 26de Juli 1509, hvorved en Trætte forliges mellem Hr. Peder paa Helligtoftegaards Vegne, Gregers Juul og Lejebølle Bønder paa deres egne Vegne »fore Slettø oc Stranø, som ligger i Frægordz Marck i saa Maathe, at i men Kronen beholler sin tredie Deell i forne Slettø oc Stranø æffther then Tredingh, som hun haffuer i Fregordz Marck paa Sworttebro Gordz Wegne, oc forne Gregorss Juell oc Leibølle Bønder nidhe oc beholle then Deell, at thi haffue i Frægordz Marck, tha skaall forne Helligtoftegaard nydhe bruge oc beholle sin Deell i forne Slettøø oc Stranøø æffther then Deell, som han haffuer i Frægordz marck«.

S. 30 (113): Item in lundby iacob eest 6 mansiones; Navnet gjengives af Dr. Nielsen urigtigt ved Sundby i Stadager Sogn, i Stedet for Lundby i Brarup Sogn.

S. 33 (115): In scoghusas tantum in silua quantum pertinet ad unum mansum. Denne Lokalitet er ikke ukjendt, men nævnes i Sorøbogen (Scr. IV. 475): in Schowse quadrantem unum, og i Roeskildebogen (Scr. VII. 15) som liggende i Ottestrup Sogn: Item in Skowhuse una curia, que habet unum bol terre; hvorefter det altsaa bliver det nuværende Skovsø, beliggende dels i Ottestrup Sogn, dels i St. Mikkels Landsogn.

S. 36 (118): Withemosæ et Scanynghafn 12 ℔ argenti.

At Scaninghafn er et ældre Navn paa baade Kallehave By og Sogn, er vist det Sandsynligste. Kristoffer I udsteder endnu 1252 et Brev i Scaninghafn (Bunge, Urkbuch. I. 302). I det 14de Aarh. findes derimod kgl. Breve, daterede Kalvæhaghæ (1304; Scr. VI. 449. 1387; Æ. A. R. I. 52). 1335 faa »omnes incolæ de villis kalvehagen et wydamosen« visse Begunstigelser i Skaner af Magnus Smek (Dipl. Sv. IV. 441). Af disse Grunde, og da Kalvehave ikke nævnes i det 13de Aarh., maa det antages, at det er samme By, som har skiftet Navn, og med den Sognet, saaledes som det ogsaa hedder om dette i Roskildebogen »Skaningæhafn, quod modo dicitur Kaluehawæ« (Scr. VII. 10).

S. 47 (129): »Brunby cum attinenciis suis« antager Dr. Nielsen for Brønby Vestre, men af det ovenfor (S. 33 Anm. 2) citerede Aktstykke fremgaar, at det var Brønby Østre.

S. 46, 47: Lyungby cum attinenciis suis scilicet bouæscogh et cetera. Brunby cum attinenciis suis. Disse Godsers Tilliggende vil kunne ses af tvende Pantebreve fra Dronning Margretes Tid (Molbech & Petersen S. 73, 139), det ene lydende paa: Brunby oc Ringebec meth Fiscælæghen ther, oc wpa Lyungby meth alles thesse gotzes tilligillse; det andet paa: Brundby, Ringebek oc Nabek, Item Lungby og Lywngby fong oc Lyungby møller oc Stokorp, Item Jæcopstorp, Giæffnætoftæ oc Gørstinge. Dr. Nielsen siger (S. 129), at »bouæscogh« ikke kjendes, men det maa dog vel være Dyrehaven.

S. 47: Karæbæc cum attinenciis suis. Tilliggendet nævnes vist i Brev af 1293: allt kronens gotzs i Karbeck, Semermosze, Gompetorp och Angetorp. Æ. A. R. III. 315.

142. Dr. Nielsens Oplysninger om Beliggenheden af Kong Valdemars Besiddelser i Sverrig (S. 121) ere kun lidet tilfredsstillende; flere af dem har han slet ikke kunnet finde, og Beliggenheden af de andre er bestemt urigtigt. Jeg er saa heldig at kunne overlade Redegjørelsen til en svensk Forsker, der øjensynligt har fundet den rette Sti til Opdagelse

af disse Steders Beliggenhed[1]). Hans Udvikling lyder saaledes:

Kong Valdemar II's Jordejendomme i Sverrig opregnes i Jordebogen (S. 44) til et Antal af 11, med det Tillæg »foruden mange andre, som høre til Sygridhlef, samt foruden de Gaarde, hvilke Bulislaus arvede efter sin Fader, Sverker den Gamle, hvilke sidstnævnte efter Bulislaus' Død arvedes af hans Søster Sofia, Danmarks Dronning, Moder til Kong Valdemar«. Derefter følge de mærkelige Ord, som man skulde tro Kong Valdemar havde selv tilskrevet: Et sciendum, quod omnes prædictas possessiones dedimus duci kanuto preter hereditatem bulizlaui.

Hvor Sygridhlef har været beliggende eller hvor det skal søges, dertil har man ingen Vejledning. — Derimod kan der ikke opstaa Tvivl om, at jo Kong Sverker den Gamles Jordbesiddelser hovedsageligt have været beliggende i Östergötland eller muligt i tilgrænsende Landskaber i Gøtarige; dér boede han, og det er usikkert, om hans Vælde strakte sig meget der ud over. Man bør ogsaa mærke, at Kong Valdemar skjænkede det meste af sine svenske Ejendomme til sin uægte Søn, Hertug Knud, som sandsynligvis ogsaa efter sin Moder har faaet Besiddelser i Östergötland. I dette Landskab og paa Wiby boede Knuds Søn, den i Sverrigs Historie vel bekjendte Hr. Svantepolk Knutsson til Wiby, Lagmand i Östergötland, som døde meget gammel 1310 og besad betydelige Ejendomme hovedsagelig i denne Provinses østre Del (øst for Stångå = östranstång).

Alle de i K. V. Jordebog opregnede svenske Gaarde an-

[1]) Oplysningerne ere tilsendte mig af en Anonym, der kalder sig en gammel Forsker i Sverrigs Historie og Topografi; jeg tør vel udtale den Formodning, at Meddeleren er samme grundige Kjender af Middelalderens Historie og Genealogi, hvis Studier ere komne mange svenske historiske Arbejder til gode, — men sjældent tør det nævnes, hvis den hjælpende Haand er.

slaas efter Skatteberegningen i Ottinger (Octonarii). Skattelægning efter Ottinger var gjældende indenfor Östergötland; den brugtes vel ogsaa, men kun sjældent i den anden Del af Gøtarige. I Svealand skete Skatteberegningen efter Øresland (nemlig Markland, Øres-, Ørtug- og Penningland).

Af de foran anførte Grunde turde der være al Anledning til at søge efter de i Jordebogen opregnede Gaarde i Östergötland og fremfor Alt i den østre Del deraf. Det Følgende er et Forsøg herpaa, med Forkastelse af Langebeks og Nielsens Gisninger; jeg har dog troet, at Cnæby, som forekommer paa to Steder, bør læses Enæby (C med Tværstreg bliver E).

Arem (16 Ottinger) er muligt nuværende Arentorp, store og lille, i Skällviks Sogn, Hammarkinds Herred. Hallæstathæ (8 Ottinger) — Hallstad i Westra Husby Sogn, samme Herred. Guluæ (8 Ott.) — Golfsäter, som 1397 kaldtes Golffuasäter, i Grebo Sogn, Bankekinds Herred. Rynkeby (4 Ott.) — Ringeby, Westra Husby Sogn, Hammarkinds Herred. Hwalsbyargh (8 Ott.) — Wallsberg, Wäderstad og Harsta Sogne, Göstrings Herred. Istath (4 Ott.) — Ysta, Östra Stenby Sogn, Östkinds Herred. Enæby (6 Ott.) — Eneby, Borgs Sogn, Memmings Herred. Dette Gaardsnavn forekommer meget ofte i Östergötland. I Wråbo Herred findes Eneby i Eneby Sogn og i Simonstorps Sogn; i Östkinds Herred i Östra Stenby S.; i Lösings Herred i Styrstads S.; i Bobergs Herred i Ekebyborna S.; i Dals Herred i Nässjö S. — og muligvis endnu flere. Burghær (4 Ott.) — Borg i Borgs (nu Löts) Sogn, Memmings Herred. Wighby (24 Ott.) — den største Gaard, efter al Rimelighed i Wiby i Östra Ryd Sogn, Skärskind Herred, Hr. Svantepolk Knutssons Sæde. — Kan dog ogsaa være Wiggeby i Skönberga S., Hammarkinds Herred, eller Wiggeby (nu Wiggebyholm) i Grebo S., Bankekinds Herred (kaldtes Wikby 1369—1386). Uluæruth (6 Ott.) — Ulfveryd, Kimstad Sogn, Memmings Herred.

Eneby in thyustæ (2 Ott.) — Eneby i Odensvi Sogn, Södra Tjust Herred.[1])

[1]) Til Foranstaaende skal bemærkes: Svantopolk bortskjænker 1256 »in ølandia 3 octonarios in Histet«; hvorfor der ved Istath ogsaa kunde tænkes paa Istad paa Øland. Dipl. Sv. II. 379.

XV. Kapitel.

Hovedstykkets Skatter.

(Affattelsestiden. Stud og Nathold. Dr. Nielsens Fortolkning af Hovedstykket. Formentlig Modsigelse mellem dette og Konungleflisten. Forleningerne. Andre i Hovedstykket forekommende Afgifter.)

---

143. Den Fortolkning af Jordebogen, som jeg vil søge at give i denne anden Afdeling af mine Studier, tilsigter ingenlunde at opklare hvert Ord eller Punkt i den uendelig rige Bog, hvad der dels ikke vilde være mig muligt, da mange Forhold endnu ikke ere mig klare, dels vilde give mit Arbejde et altfor stort Omfang. Jeg vil derimod stræbe efter, at ethvert Punkt af Betydning bliver omtalt og forsøgt forklaret, og navnlig vil jeg overalt søge at paavise det almindelige Synspunkt, hvorfra hver enkelt Liste skal betragtes, ligesom jeg vil meddele, hvad andre Kilder lære om de paa Jordebogens Tid bestaaende Forhold, hvor Saadant maatte være nødvendigt til Forklaringen.

Det første Stykke i Jordebogen indtager en saa betydelig Del af den hele Bog, nemlig 45 Sider af 88 (efter Dr. Nielsens Udgave), at jeg efter Prof. Pal.-Müllers Exempel hidtil har kaldt og fremdeles vil benævne det Hovedstykket eller Hovedlisten. Den er den eneste af alle Listerne, der angaar det hele Land og nævner alle dets Dele, Sysler og Herreder. Indenfor denne Ramme giver Listen saa Oplysninger af blandet Natur, der dog kunne udsondres i to Ho-

vedbestanddele: Oplysninger om Skatter og Afgifter til Kongen og Oplysninger om Kongens private Jordegods. Vi skulle i dette Kapitel holde os til de i Hovedlisten forekommende Skatter og Afgifter; i det 17de Kapitel om Konunglef og Patrimonium vil Undersøgelsen vende sig mod det opregnede Jordegods.

144. Strax i Spidsen af Hovedlisten møde vi den vigtige Tidsangivelse: Anno domini 1231 factum est hoc scriptum. Af flere Omstændigheder synes Rigtigheden af denne Tidsangivelse at blive bekræftet. At Kong Valdemar i Aarene efter sit Nederlag ved Bornhøved har ladet optage nøjagtigt Regnskab over Indkomsterne af sit Land, er højst naturligt, og at han har gjort Skridt til en Regulering og Ordning af de kongelige Indtægter, beviser den Tilladelse, han 1240 af Paven erholdt til at maatte tilbagekalde de fra Kronen bortskjænkede kongelige Rettigheder (hvorom strax nærmere). Der haves endvidere en historisk Beretning, som omtrent angiver, at Arbejdet er forfattet i dette Aar, en Beretning, som besynderligt nok ingen tidligere Fortolker af Jordebogen har bemærket eller sat i Forbindelse med denne. Det hedder nemlig hos Huitfeldt, som ikke kjendte »Kong Valdemars Jordebog«, at Valdemar Sejr efter sin Søn, den udvalgte Kong Valdemars Død skiftede »hans Børn deris Patrimonialia, det er Fæderne Gods imellem, saa huer viste effter hans Død, hvad de skulle haffve« (se foran S. 174—175). Det siges her med rene Ord, at der efter Tronfølgerens Død fandt et Skifte Sted af al det kongelige Patrimonium, og til Vejledning for dette maa nødvendigvis have været optaget en specificeret Fortegnelse. Naar nu Hovedlisten selv angiver dens Affattelse til 1231, kan jeg ikke indse Andet end at vi i dennes Opregning af Patrimoniet har den Specifikation, som blev optaget i Anledning af Skiftet. Imidlertid bør her Hovedlistens Tal forandres, thi i den Maaned, som endnu var tilbage af Aaret 1231 efter Valdemars Død, er der næppe bleven tænkt paa Skiftet, og da

efter Overskriftens Form denne synes senere tilsat — hvad i øvrigt kun kan afgjøres efter et Skjøn —, medens det paa den anden Side er rimeligt, at man senere har skrevet 1231 ved Tanken om den Begivenhed, som foranledigede Arbejdet, tror jeg, man kan sætte Tiden til Aaret 1232.

145. Jeg har i det 8de Kapitel søgt at paavise, at det Beløb, som anføres ved hvert Herred, er Indtægten af Nathold og Stud eller den Afgift, der svaredes for Afløsningen deraf. De Uregelmæssigheder, som Listen frembyder, vise sig grundede i den Uensartethed, Skatterne havde i de forskjellige Egne, saaledes som andre Kilder tilstrækkeligt oplyse, og synes man end enkelte Steder at tabe Holdepunkt for Fortolkningen, dukke dog strax Opgivelser frem, som vidne om det Samme, en Natholdsafgift. Jeg kan altsaa her henholde mig til den Fortolkning af Listens Helhed, jeg i det Foregaaende har forsvaret.

I det jeg saaledes maa anse Fortolkningen af Listen for givet i Hovedsagen, maa jeg fortolke de enkelte Steder af denne, hvor Forhold eller Betegnelsesmaader af egen Art vise sig, i Overensstemmelse hermed. Naar det saaledes ved Aalborg anføres: de ipsa uilla et de Giol 24 ℔ arg. pro expensis, bør dette oversættes saaledes, at Byen og Gjøl udrede 24 ℔ Sølv i Stud, og jeg kan ikke finde noget Forsvar for Dr. Nielsens Fortolkning S. 95, at expensa muligt skal betyde Ledingsafgift. Denne kaldes jo overalt Kværsæde eller Expeditio, og Haandskriftet har netop expensis skrevet helt ud, for at det ikke i forkortet Skikkelse skulde forvexles med expeditio. Den sædvanlige Betydning i den Tids Latin af Expensa — blot som Glosse — er desuden netop Fødevarer, Kost eller Nathold. Lygom Kloster frikjøber sig saaledes for at svare Ribe Bisp 3 Ugers »expensæ« aarligt, »cum in expensis vel procurationibus trium septimanarum teneantur singulis annis in victualibus exhibendis«, dog skal det give ham hvert Aar »expensas 2 dierum naturalium moderatas« (Scr. VIII. 108, jfr. 213). Thord Degns 61de Artikel lyder: liceat cuilibet

sine omni scandalo hospitibus expensas et pabulum vendere; si hospes expensas receptas non soluerit . ., causam rapine prosequi potest etc. . . . Endelig hedder det i Riberrets § 114 paa Latin og Dansk saaledes: »omnes in una expensa existentes«, »alle dem, der ere under en sær Kost[1])«.

I Omegnen af Kolding antager Listen et fra det Sædvanlige forskjelligt Udseende, og det hedder her: De hærslef 2 ꝶ ann. et dim. De bæcky et 4 ecclesijs proximis 9 ꝶ puri et 3 ꝶ auene et dim. De scandthorp 3 ꝶ puri et marcam auene et dimidiam. De nybøl 16 sol. siliginis et marcam puri. De anzstath 10 oras puri et 10 oras auene. De hyarthorp dim. marcam puri et dim. marc. auene. De harthwet. Bramthorp et ælmtungæ . . (i Marginen: defectus). — Det synes klart, at her ikke opregnes Jordegods eller Godsafgifter; i Ordene ligger ingen Antydning af, at Kongen har ejet Gods dér, ligesom vi heller ikke have senere historiske Oplysninger om, at der har ligget kongeligt Gods i de Egne. Fortegnelsen maa antages at nævne, i ufuldført Række, Sognene eller Kirkerne i denne Egn; thi ikke blot hedder det »af Bække og de fire nærmeste Kirker«, saaledes som ovenfor fremhævet, men alle de følgende Navne bæres endnu af Kirkebyer eller Sogne i denne Egn. Naar Dr. Nielsen fortolker Stedet saaledes, at disse Kirker skulle have været Kongens, saa at han har havt Besættelsesret og oppebaaret Kirketienderne, saa synes denne Patronatsret at tage sig noget besynderlig ud i en Liste over Indtægter, ligesom en saadan Ret ikke nævnes andetsteds i Hovedlisten, uagtet det kan bevises, at Kong Valdemar havde Patronatsret til mange Kirker; at Kongerne i det 13de Aarh. skulde som fast Afgift have oppebaaret Kirketienden, er dog vel ikke muligt.

Da jeg maa fastholde, at det ved Jordebogen langt mere gjælder om at finde en sikker Forstaaelse af hvert enkelt af

---

[1]) Jfr. fremdeles Scr. VI. 547. Waitz Verfassungsgeschichte IV. 13. Anm. 2 (regis expensa).

dens Stykker som Helhed — saa at man kan have Udgangspunkter til en fremtidig dybere Indtrængen i Enkelthederne — end netop allerede nu at kunne forklare enhver af dens Opgivelser, skjønt Fortolkningen naturligvis heller ikke maa staa i Strid med disse, maa jeg ogsaa forstaa den ovenanførte Afgift af Kirkerne og Sognene som en Afgift af Stud eller Nathold. Det vil sikkert nok erfares, at man ved at finde og fastholde en almindelig Fortolkning og ikke lade sig vildlede af de mange Besynderligheder, som den vitterligt højst forskjellige Maade, hvorpaa Landet beskattedes, maatte bringe ind i et Skatteregister fra den Tid, vil komme til fuldstændig Forstaaelse af Jordebogen i sin Helhed og sine Enkeltheder, naar efterhaanden Arkivsager og nye Hjælpemidler strømme til, og man faar Øjet aabent for, hvor ofte Rester af ældgamle lokale Institutioner og Skikke kunne paavises endnu i den nyeste Tid. Det er saa heldigt, at der netop fra den her omhandlede Egn kan vises, hvorledes gamle Gjæsteriforpligtelser have holdt sig indtil Nutiden. T. A. Becker omtaler i sit Kvartalsskrift »Orion« (I. 145), at der paahviler flere Præstekald i Bjerge og Hatting Herreder en aarlig Gjæsteriafgift af 2 Rdl. 4 ß til Bygholm, og at Oprindelsen til denne Ydelse i Sagnet forklares snart saaledes, at en Konge for særlig god Beværtning paa Bygholm har givet Ejeren Ret til at opkræve denne Afgift af Præsterne, snart saaledes, at det skulde være en Afløsningsafgift for Fritagelsen for at holde Kongens Jagthunde. Det var fremdeles endnu i Slutningen af forrige Aarh. og Begyndelsen af dette en almindelig Skik og Vedtægt, at naar Kongen besøgte Koldinghus Slot, maatte Præsterne i Egnen, ja endog fra den anden Side af Vejle Fjord, sende Dækketøj, Stole og andre Ting til Slottet, som ikke var tilstrækkeligt forsynet til at modtage Kongen og hans Følge. — Jeg skal nu ingenlunde strængt paastaa, at vi i denne Ydelse til Koldinghus have Levninger af den i Jordebogen optegnede Afgiftsforpligtelse, men jeg tror det maa indrømmes, at det anførte Citat giver en almindelig Antydning om, at der endnu

kan findes uendeligt Meget tilbage i bestaaende, eller for en Stund siden ophørte Ydelser, der kan skaffe nyt Lys over Jordebogen[1]).

146. Dr. Nielsen forsøger imidlertid en hel anden Fortolkning af Hovedlisten. Han vil have en nærmere Forbindelse mellem den ved hvert enkelt Herred anførte Afgift og det derefter opførte Jordegods, saaledes at Afgiften netop svares af det af Kongens Jordegods i Herredet, som ikke omtales. Listen nævner nemlig ikke de mindre Gaarde og spredte Besiddelser, men antyder dem ved at angive den sammenlagte Indtægt af dette Gods. — Jeg skal nu søge at bevise, at denne Fortolkning er aldeles uholdbar.

Vi holde os da først til Listens hele ydre Form, idet vi spørge, om virkelig den Afgift, som opføres for hvert Herred, har Udseende af, at svares af en Række enkelte Jordejendomme, hvis Afgift først ved Sammenlægning giver den op-

[1]) Jeg skal her erindre om tvende meget karakteristiske Exempler paa, hvorledes Afgifter have kunnet holde sig uforandrede i over et halvt Aartusinde. Paa Øen Sylt har der aldrig været noget Kloster, men der findes ikke desto mindre nogle saakaldte »Munkebol«. Som ovenfor (S. 235) er sagt, var der siden 1141 tillagt Odense Kloster Ret til at hæve 10 ℔ Sølv af den aarlige Afgift af Øen, og dette maatte siden 1180 ske ved Munkenes egen »Tutor«. At der har været anvist denne egne Gaarde og Bol, hvoraf Skatten skulde hæves, er jo højst rimeligt, ligesom ogsaa, at disse have faaet Navnet Munkebol. I Følge en gammel Beskrivelse af Øen svarede disse Bol en aarlig »Recognition« af 96 Rdl., og en saa stor Afgift udgaar endnu af dem. Men nu paaviser Dr. Kusz, der har fremdraget dette, at disse to Beløb efter al Rimelighed ere samme Afgift angivet i forskjellige Værdier: 10 Mark 14lødigt Sølv à 29 ℔ er nemlig 96 Rdl. 72 ß (N. Staatsb. Mag. VIII. 157). — I Aaret 1359 blev Niels Bugge til Hald, Ove Stigsen og Peder Andersen Hvide til Margaard myrdede i Middelfart, som det formodes paa Valdemar den Fjerdes Tilskyndelse. Beboerne af de Grunde, hvor Mordet var sket, maatte til Straf herfor betale 3 ℔ 1 ß i Jordskyld eller Blodpenge, og denne Afgift, eller de saakaldte Buggespenge, har været svaret af nogle Grundejere i Byens Vestergade endnu lige til vor Tid. (Jfr. N. M. Petersens Litteraturhistorie, 1ste Udgave, 1853, I. 196.)

førte Sum. Summerne maa da i hvert Fald være afrundede; thi det er ikke troligt, at en samlet Jordebogsindtægt skulde ret ofte give runde Summer, end sige da overalt; men ikke ved et eneste Herred findes en Brøk af en Mark, og ved de allerfleste Herreder endog Multipla af 10. — Listens Udseende tyder langt snarere hen paa, at den Afgiftspligtige er en Enhed, Herredet med dets skattepligtige Beboere, end nogle unævnte Bønder indenfor dette, hvilke i og for sig ikke danne et Fællesskab. Det hedder saaledes: Samsø soluit annuatim etc. Edomshæreth 120 ℔ puri tantum ualet et tantum inde datur. Tuzæhæret 12 ℔ sed plus ualet. Omæ solebat soluere etc. Alle disse Afgifter vise hen til en skattepligtig Kreds, og ikke paa noget Sted findes en Antydning til, at det er »Kongens Ejendomme i Herredet«, som er den underforstaaede Afgiftsyder. Den eneste Omstændighed, som kunde antyde, at Ydelsen kom fra disse, og som Dr. Nielsen ogsaa benytter, er den, at paa flere Steder enkelte Godser drages med ind under Opgivelsen af Herredets Afgift, som om begges Afgifter vare det Samme — Jordebogsydelser. Saaledes t. Ex.: Schogbyhæret cum haræslef 440 ℔ den. (se i øvrigt foran S. 22—23). Det forekommer mig slet ikke umuligt, at man paa et enkelt Sted ved den anførte Betegnelsesmaade har sammenlagt Skatter og Jordebogsafgiften, fordi der i vedkommende Brydes eller Skattekrævers Opgivelse ikke har været sondret mellem disse. Men end rimeligere bliver det vist at fortolke Stedet (som jeg har forsøgt det foran S. 23) saaledes, at ved det Betegnede forstaas en Medoptagelse af et mindre Distrikt, et Birk, i den større Skattekreds. Ved Angivelsen: Sundzhæret. 80 ℔ puri cum thosland, er man i hvert Fald udelukket fra at fortolke Thosland som Kongens private Ejendom, thi han ejede ikke hele Taasinge, hvor i det Mindste én Ejendom var Kronens, ja, efter al Sandsynlighed ejede Kongen dér slet Intet[1]). Og at forstaa Stedet

[1]) Der er Intet, i den følgende Tid, som antyder, at Kongen har havt

som: hvad Kongen ejer af Jordegods paa Taasinge, er en Fortolkning, der ligger yderst fjærnt fra Ordene. — Dr. Nielsen kommer ved sin Fortolkning endvidere ind paa Forviklinger, han forgjæves søger at rede sig ud af, i det vi faa egentligt Krongods ind med i Listen over Kongens Ejendomme. Kun ved det lidet tilladelige Hjælpemiddel: senere Indskud, kan han forklare en slig Betegnelse som Listens, at der svares: 2 Nætter af Arshæret med Angxethorp, 20 ℔ af Ringsted Herred med Haraldsted; thi begge disse Ejendomme burde som tilhørende Kronen ikke have været nævnte.

Tvende af Jordebogens Opgivelser synes direkte at bevise, at Birkerne lagdes særligt i Skat, saa at Summen paalignedes og fordeltes alene mellem dettes Beboere, ligesom de opkrævedes af den Birket bestyrende Bryde. Jeg har allerede ovenfor vist, at den ved Warnæs anførte Afgift Arnegjæld, synes at antyde, at der paa Kongens Gods dér har dannet sig en lille Kjøbstad, men det vil ogsaa ses af de andre derved anførte Afgifter, Stud, Færgeafgift osv., at her har været et helt Skatteomraade indenfor Herredet, et Birk. — Ved Ris Herred anføres efter den almindelige Afgift af dette: item de colonis in sudthorp 2 marcas argenti. Nu burde Søderup imidlertid ikke nævnes i denne Liste; thi det var Krongods og vedblev at være det (1285, 1299), og Angivelsen volder derfor baade Prof. Pal.-Müller og Dr. Nielsen meget Bryderi. Jeg maa imidlertid efter konsekvent Fortolkning forstaa Stedet saaledes, at den Afgift, som anføres, er Skatten Stud, nemlig som Ydelse af disse Dyrkere af Søderup Krongods. Til yderligere Bevis i Sagen skal jeg anføre, at baade Warnæs og

---

Ejendomme paa Øen, og Private nævnes tidligt som Besiddere af Jordegods dér. Jfr. saaledes Huitfeldt I. 343 (1308): Item Kongen aff Norge hafuer brandskattet Kongens Bønder paa Tossing: Item Her Moens Langs Gods paa Tossing, brende hand udi Freden. »Kongens Bønder« ere enten Bønderne paa Konunglef eller snarest Selvejerne.

Søderup vitterligt senere vare Birker; i et Dokument af 1411 nævnes saaledes »de konings berke Warnæs, Sødorp«[1]).

Listens hele Udseende og Bygning tyder saaledes paa, at den er en Fortegnelse paa Skatter og ikke paa Jordebogsafgifter. Dr. Nielsen har imidlertid anstillet nogle Betragtninger, hvorefter de opførte Beløb umuligt skulle kunne være Skatter. Det viser sig nemlig, ved at sammenholde Listens Afgifter af de enkelte sjællandske Herreder med disses Tal af Plove i Følge Plovtalslisten, at der ikke bliver noget Forhold mellem Opgivelserne, saa at t. Ex. Ølstykke Herred med et Antal af 201½ Plove kun svarer 40 ₰ Sølv og Løve Herred svarer samme Afgift med 366 Plove. — Denne Indvending kan imidlertid ikke erkjendes for modbevisende, saalænge vi ikke vide, hvor mange af Undersaatterne i det enkelte Herred der vare pligtige til Ydelse af Stud og Nathold. Plovskatten svaredes, som paavist foran i disse Studier (S. 212 ff), af alle Undersaatter, selv de privilegerede, og Plovtalslisten optæller derfor alle Plove i Herredet; men hvormange af disse der kom paa Herremænd og Gejstlige, om ikke en Del af Herredet var forlenet bort, kunne vi ikke vide.

End mindre kan det indrømmes, at den Forskjel, som viser sig mellem Hovedlistens Skatteansættelse og det i Hallandslisten anførte Tal af Bønder i hvert Herred, skulde tale mod min Fortolkning; thi det er ingenlunde sagt, at Skatterne staa i noget Forhold til Mandtallet. Dr. Nielsen har da heller ikke paavist, hvilke Bønder det var, som sammentælles i Hallandslisten, og i Stedet for Mandtallet burde Nielsen i hvert Fald have taget Hafnætallet til Sammenligning. — Dr. Nielsen vil vanskeligt kunne benægte, at de Indtægter, der opføres først i Hallandslisten, ere Skatter og særligt Stud; men det skal være ham ligesaa vanskeligt at paavise et arithmetisk Forhold mellem det enkelte Herreds Afgift og dets Tal af Bønder eller Hafnæ.

---

[1]) Dipl. Flensb. I. 176.

De samme tvende Lister, Hallands- og Hovedlisten, give imidlertid Anledning til en Sammenstilling, der temmelig sikkert afgjør, at den af mig forsøgte Fortolkning maa være den rette. De for Hænøflæ, Wiskærdal og Fyæræ Herreder i Hovedstykket opførte Beløb formenes (som paavist S. 156 ff.) at være Afløsningssummerne for Afgiften Nathold eller Stud, og det maa da forlanges, dels at denne Afgift ikke er altfor forskjellig fra den Ydelse i Stud, som Hallandslisten anfører, dels at Afgiften i de to Fortegnelser opføres i et indbyrdes lignende Forhold mellem Herrederne. En Undersøgelse af det første Punkt bliver noget vanskelig, da man ikke véd, om Hallandslistens Afgift er Ydelsen for det 3die Aar (saaledes som det ovenfor er anført i Rubrum 3—5 i Listen S. 160), hvilket vi imidlertid ville gaa ud fra. Sammenholdes nu t. Ex. Afløsningsafgiften af Fyæræ med Natholdspræstationerne i 2 Døgn (første Rubrum S. 160), viser det sig, at hin er omtrent det Dobbelte deraf eller lig med Præstationer for 4 Nætter. I Følge Hovedlisten afløses en Nat i Halland med gjennemsnitlig 16 ℔ Sølv. Mellem Hovedlistens 80 ℔ Sølv og den fundne Sum 64 ℔ Sølv er Uoverenstemmelsen under de usikre Forudsætninger i al Fald ikke stor, og man er desuden ukjendt med, hvormange Aar der ligger mellem Listerne. — Undersøge vi derefter det indbyrdes Forhold mellem Herredernes Afgifter i de to Lister, faa vi ud, at Hænøflæ, der i Følge Hallandslisten i 3die Aars Afgift har samme Beløb som Fyæræ, ogsaa i Følge Hovedlisten yder netop samme Sum som dette, 80 ℔ Sølv, og at Wiskærdal, hvis 3die Aars Afgift er det Halve af de 2 andre Herreders, ogsaa opføres med det halve Beløb, 40 ℔ Sølv.

Man fristes fremdeles til at spørge Dr. Nielsen, hvorfor Afgiften ydes i Sølv; det er jo dog besynderligt, at kun enkelte Steder Korn og Honning ydes, medens Godsafgifter dog altid hovedsageligen have bestaaet i Dele af den indhøstede Afgrøde. Paa samme Tid som Dr. Nielsens For-

tolkning giver en tilsyneladende Forklaring til, at saa mange Herreder staa blanke, fremkalder den saaledes en Mængde ubesvarede Spørgsmaal. Hvorfor findes der ikke i et enkelt Herred opført en ganske lille Afgift, t. Ex. af én Bondegaard, fordi denne er den eneste kongelige Ejendom i Herredet? Og hvorfor gjør Listen den mærkelige eller rettere aldeles uforstaaelige Sondring mellem Gods, som nævnes, og unævnt Gods, hvis Afgifter kun opføres? Jordebogen gaar i den Grad i det Enkelte, at den nævner Ejendomme paa 2 ℔ Sølv (S. 5), 1 ℔ Guld (S. 14, 15), $1^{7}/_{8}$ ℔ G. (S. 5), 2 ℔ G. (S. 5, 10), $2^{1}/_{4}$ ℔ G. (S. 6), $2^{1}/_{2}$ ℔ G. (S. 14), 3 ℔ G. (S. 6, 10, 13), og mange af disse smaa Jordejendomme opføres netop i Herreder, hvor der tillige findes en almindelig Afgift, og efter Nielsens Fortolkning altsaa tillige maatte findes »mindre og spredt Gods«. Naar det hedder, at Thyrstrup Herred svarer 20 ℔, og der derefter anføres Grundejendomme paa henholdsvis 13 ℔ Sølv, 1 og 5 ℔ Guld, maa man da ikke spørge, hvorfor disse smaa Ejendomme udskilles fra dem, der svare den betydelige Afgift af 20 ℔ Sølv? Kan man endelig antage det unævnte Gods for »mindre og spredt«? Vi tage et Exempel. I Følge J. L. III. 13 er $^{1}/_{3}$ ℔ Sølv passende Landgilde af 1 ℔ Guld (se foran S. 190). I Kjær Herred i Vendsyssel, hvor Hovedlisten har en Afgift af 15 ℔ Sølv, maa Kongen da have ejet 45 ℔ Guld i Jord, i Hvetbo Herred 45 ℔ Guld og i Jerslev Herred 48 ℔ Guld. Det er vist ligesaa urimeligt at antage, at alt dette Gods skulde have ligget spredt, som det er mærkværdigt, at Kongen ikke véd nærmere at betegne disse sine Besiddelser, uagtet han ellers under Vendsyssel har optegnet en saa lille Ejendom, som den paa $2^{1}/_{2}$ ℔ Guld i Thuristorp.

En anden Ting maatte ligeledes gjøre Dr. Nielsen mistænkelig mod Rigtigheden af hans Forklaring — nemlig den uhyre Rigdom paa Jordegods, han derved tillægger Kongen. Som nylig udviklet, maa man i Kraft af Dr. Nielsens Fortolkning antage, at Kongens private Ejendom i Kjær Herred

da har været 45 ℔ Guld i Jord, i Hvetbo Herred 45 ℔ Guld og i Jerslev Herred 48 ℔ Guld. Hvor er denne store Mængde Jordegods bleven af? Den omtales ingensinde i den senere Tid. Dr. Nielsen tilstaar endog selv, at man, naar man gaar i det Enkelte med Undersøgelserne, vil finde, at det i Hovedlisten med Navns Nævnelse opregnede Gods var Kong Valdemars eget, der gik i Arv til hans Børn og Børnebørn, og at saa godt som alle større Ejendomme, der siden i andre Kilder nævnes som kongelige Personers Fædrenearv, ogsaa findes i denne Jordebog. Dette er fuldstændigt rigtigt. Dr. Nielsen kunde roligt tilføje, at der, maaske med to eller tre Undtagelser[1]), ingensinde i den nærmest paafølgende Tid træffes Jordegods i Kongefamiliens Besiddelse, der ikke anføres i Bogen. Men hvilket da det Gods er, som Jordebogen skjuler, turde blive en hel vanskelig Gaade at løse.

Dr. Nielsens Opfattelse maa konsekvent føde til, at den ved Kjøbstæderne nævnte Afgift er Lejeafgift af Huse, som Kongen ejer i Byen, — og han synes da ogsaa forberedt paa at fastholde denne Antagelse. Medens der formelt ikke kan indvendes Noget herimod, hvor Afgiften i Listen ikke døbes med noget bestemt Navn, volder det derimod betydelig Vanskelighed, hvor den betegnes som »exactio«; thi kan dette Ord end have meget forskjellige Betydninger og saaledes ogsaa af en Afgift i Almindelighed, er det lige saa vist, at der ved Betegnelsen »exactio« i et saa enkeltvis udført Regnskab, som det foreliggende, maa være forstaaet en særegen Skat, og en Grundafgift vilde næppe blive betegnet med »exactio«. Nielsen har ikke bemærket, at Ordet er det sædvanlige Navn for Len og Lens Afgift.

Naar Dr. Nielsen endelig ogsaa søger at drage Indtægterne af Tolden og Mønten samt Ledingspengene ind under Synspunktet af private Afgifter til Kongen i Modsætning til

[1]) D. A. M. I. 129 (1239), jfr. 195. Schl.-Holst.-Lauenb. Urkundenbuch I. 498 (1253).

Skatterne, er dette sikkert nok aldeles uholdbart og behøver ikke at imødegaas. I det Hele maa Dr. Nielsens Forklaring vist kaldes saa konstlet, at det vilde være mærkeligt, om dens Ubegrundethed ikke skulde komme aabenbart for Dagen paa et eller andet Sted. Dette sker ogsaa ved Fortolkningen af de for Utland opførte Afgifter. Nielsen maa erkjende, at Afgiften kun kan være en Skat, en Indrømmelse, som imidlertid findes paa et besynderligt Sted — hverken i Fortalen eller i Anmærkningen til Hovedlisten, men under Konungleflisten (S. 126), i Følge hvilken nemlig »totus census in frisia pertinet ad regem«. Skjønt Nielsen ellers søger at bortforklare de Indgreb, som den ene Liste synes at gjøre i den anden, omtaler han aldeles ikke den besynderlige Strid, han derved foraarsager imellem Listerne. Thi hvad har en Skat at gjøre i Hovedlisten, naar den efter den anden Liste netop ikke tilkommer Kongen personligt og heller ikke Hertugen, men alene Kronen? Dr. Nielsen burde i det Mindste have forsøgt at give en Grund til den besynderlige Plads, denne Skat har faaet.

147. Et temmelig stort Antal af de i Hovedlisten anførte Stednavne kommer igjen i Konungleflisten som Krongods. For Prof. Pal.-Müller ere disse Gjentagelser et af Beviserne paa, hvor usammenhængende og lidet paalidelig Jordebogen er, saa at den i den ene Liste tillægger Kongen Besiddelser, som den kort efter maa anføre som Kronens. For Dr. Nielsens Fortolkning kommer Gjentagelsen meget ubelejligt, og han søger ved de forskjelligste Midler at bortrydde Vanskelighederne, især dog ved Antagelsen om senere Indskydelser. Efter den i dette Arbejde hævdede Fortolkning falde de fleste af disse formentlige Gjentagelser bort. — At Listerne nævne samme Navne paa tvende Steder, skyldes forskjellige Grunde. Jordebogens Forfatter danner — som tidligere sagt — først en Ramme bestaaende af alle Landets Herreder, Øer og en Del Kjøbstæder, og indenfor denne skal han nu anbringe de to Ting, han vil optegne: Skatten (Stud

og Nathold) og Kongens Jordegods. Men det Navn, som er optaget i Rammen, kan jo meget vel senere komme igjen blandt Kronens Særeje.

Naar Hovedlisten saaledes i sin Ramme anfører »Hælghænæs« og derefter en Skatteindtægt af 20 ℔ Sølv, da er dette jo slet ikke i Modsigelse med Optegnelsen i den følgende Liste, at »Hælghænæs« er Konunglef — fordi det Sidste er Kongsgaarden Helgenæs og det Første det hele Distrikt, Birket, i hvilket Andre meget vel kunde have Ejendomme og bevisligt havde saadanne; thi Bisp Peder Vagnsøn gav 1203 til Aarhus Domkirke sin »mansio de Helgenes« og Ridder Niels Knudsen skjødede 1279 til samme Kirke 2 Brydegaarde med 7 Gaardsæder i Borup paa Helgenæs. Jordebogen vil lige saa lidt tildele Kongen en Ejendomsret over Distriktet Helgenæs, som den ved »Mulnæs 20 ℔ puri« vil paastaa ham ejendomsberettiget til Mols, hvor ligeledes bevisligt Andre havde Besiddelser[1]). At Frislands Skatter opføres i Hovedlisten, kan umuligt stride der imod, at det i Konungleflisten oplyses, at de tilkomme Kongen og ikke Hertugen af Sønderjylland. Hven nævnes som Ø og Skattedistrikt med 20 ℔ Sølv, men dermed er det ikke uforeneligt, at Øen var Kronens. — At Rammen har været dannet, før Optegnelserne indsattes, ses t. Ex. deraf, at Thosland (S. 27) er Led af hin, men Rubriken staar tom, thi Skatten er anført ved: »Sundzhæreth 80 ℔ puri cum thosland«, og Kongen ejede intet Jordegods paa Øen, kun Kronen (S. 49). Og saaledes gaar det med de fleste af Kjøbstæderne: Hovedlisten anfører, hvilke Afgifter der haves af Aalborg, Viborg, Randers, Hedeby, Odense, Roeskilde og flere Byer, og at disse senere opføres som Konunglef, er aldeles ingen Modsigelse[2]).

---

[1]) Scr. VI. 404, 416, 425, 428, 479.

[2]) At Gyælting, Kamp, Røhsnæs, Wæ, Lystær, Hughby, Rotnæby, Lusn nævnes i Hovedlisten, er af de anførte Grunde; de vare Skattedistrikter, Kjøbinge eller Birker.

Jeg kan endelig ikke indse, at den ene Opgivelse modbevises af den anden, naar det hedder, at Screuælef paa Langeland er Kronens, medens Kongen i Følge Hovedlisten ogsaa ejer 3 ℔ Guld dér, eller at Kongen ejer $^{1}/_{10} + ^{1}/_{12}$ i Ho Skov og Staten ogsaa en Del (Ho in parte).

Og herved tror jeg at have paavist, at de Modsigelser mellem Listerne, som Pal.-Müller og Nielsen have fremdraget, slet ikke findes, naar Listerne forstaas rettelig. Jeg tror, at der kun bliver 4 af disse tilbage: Kronen siges i Listen over Konunglef at eje Halvdelen af Rersø, medens Hovedlisten tildeler den en Trediedel. »Hyldæslef ualet 8 ℔ auri« hedder det i sidst anførte Liste, men i Følge den første er Hyldæslef Konunglef (dog kunde det jo tænkes, at Kronen og Kongen ejede Gods jævnsides). Ved Flakkebjerg Herred synes Hovedlisten i alt Fald at begynde paa en Urigtighed ved at skrive: item karæbæc, medens denne Ejendom dog senere anføres som Kronens, og ligesaa sætter den Hakæstath til efter Tudse Herred, skjønt den var Konunglef.

148. De Skattedistrikter, af hvilke ingen Afgift anføres, maa have været bortforlenede eller Indtægten deraf af Kongen tillagt Andre. Jeg har alt foran paavist, at historiske Aktstykker netop oplyse, at flere af Landene og Herrederne, som staa tomme, paa samme Tid vare givne i Forlening, og om flere af de andre, at de i al Fald senere i Aarhundredet vare forlenede bort og derfor hørte til dem, Kongerne plejede at afse. At disse Steder derhos staa tomme ikke paa Grund af Skjønskriverens Skjødesløshed eller Ligegyldighed, men med Overlæg, fordi der ikke skulde anføres noget Beløb derfra, synes ogsaa den saakaldte Indtægtsliste (Jordebogen S. 79—80) at lære os. Denne er en Fortegnelse paa en Del kongelige Indtægter fra en Tid, der ikke er meget yngre end 1231, men atter her savnes Opgivelser fra flere af de samme Lande, Laaland, Langeland og Bleking. Nu er Indtægtslisten ganske vist ikke noget Hele eller en fuldstændig Optegnelse, men det synes dog

mere end en Tilfældighed, at Listerne paa denne Maade svare til hinanden.

Men de tomme Steder ere saa mange, vil man indvende. Er det virkeligt muligt, at Kongen har afstaaet en Fjerdedel af det hele Land i Forleninger, eller at dog Skatteindtægten deraf var indrømmet Andre? — At Forleningernes Tal var saa stort, modsiger ingenlunde den følgende Tid; en Mængde Landsdele, Kjøbstæder og Herreder træffe vi i kongelige Prinsers og Privates Besiddelse, og man maa ogsaa huske paa, at paa Hovedlistens Tid var det hele Hertugdømme Sønderjylland endnu ikke bortforlenet. Hvorledes de kongelige Rettigheder paa Valdemars Tid i rigt Maal vare bortskjænkede fra Kronen, derom haves et meget oplysende Vidnesbyrd. Det hedder i Raynaldi Fortsættelse af Baronii Annaler ved Aaret 1240, at Kong Valdemar havde forestillet Paven i Rom, hvorledes de kongelige Rettigheder her i Landet ved hans Forgængeres Forsømmelse og Uagtsomhed vare svækkede og formindskede, endskjønt Kongerne havde aflagt Ed paa at hævde Kronens Ret, og han anholdt derfor Paven om at maatte tilbagekalde dem. Denne Bøn opfyldte Gregor, i det han dog forbød ham at tilbagefordre Noget, som var skjænket til Kirker og fromme Stiftelser[1]). Af de i Beretningen brugte Udtryk, at det var »regia jura«, som vare afrevne »regium imperium«, følger med Nødvendighed, at der

---

[1]) Raynaldi continuatio annalium Cæsaris Baronii. Tom. XIII ad 1240 Nr. 33. S. 495: Adjungere libet superioribus, cum in Germanicis rebus versetur oratio, Daniæ Regem cum labefactata ad modum atque imminuta regia jura majorum inertia vel incuria videret, qui importunis precibus fatigati pleraque distraxissent, atque a regio imperio divulsissent, quamvis sacramento solemni in regiæ consecrationis pompa pro tuendis regiis juribus sese devincire mos esset, a Pontifice flagitasse, ut perperam alienata revocare liceret. Cujus votis ita Gregorius, dato ad Aurusiensem et Wiburgensem episcopos diplomate, morem gessit, ut quæ ecclesiis piisve locis tradita essent, firma ac rata haberentur.

ikke kan tænkes paa bortgivet Domænegods, det var kongelige Rettigheder og sikkert især Skatteindtægter. Hermed haves saaledes en fortræffelig Oplysning om Grunden til, at saa mange Huller findes i Hovedlisten.

149. Hovedlisten indeholder endvidere en Del Oplysninger om den kgl. Indtægt af Ledingsafgiften og Kværsæde. I Landene Øst for Store Bælt er det de Ledingsafgifter, hvormed Private enkeltvis frikjøbte sig ved en aarlig Afgift fra Ledingstjeneste, der nævnes. Ved Horns Herred anføres saaledes Enken Agathe med en Afgift af 1 ℔ fint Sølv for Kværsæde; Lalf af Alaslef i Faxe Herred svarer $^1/_2$ ℔ i samme Afgift, og den Mark Sølv, som Magnus af Ølby i Løve Herred aarligt svarer, er sikkert ogsaa denne Ydelse. Johannes Suensun og tvende Andre i Høx Herred svare i Alt 65 Lax i Kværsæde. — I det hele vestlige Danmark nævnes derimod kun to Private — nemlig i Jelling Herred Tuki og hans Broder (quærsætæmæn) med 2 ℔ aarligt — som Ydere af Kværsæde, medens Listen derimod her anfører en Mængde Skipæn, som enten have været Kongens Ejendom, eller ved særlig Kontrakt med Kongen have forpligtet sig til i Stedet for Leding at give en aarlig Ydelse i Kværsæde (jfr. Jordebogen S. 4, 10, 23 og foran S. 203).

Om de øvrige Afgifter, der nævnes i Listen, Midtsommersgjæld, Møntindtægt, Told osv., tror jeg at kunne henvise til hvad jeg herom har udviklet i disse Studiers første Afdeling.

XVI. Kapitel.

Grundregalerne.

(Forklaring af den Sætning, at Kongen ejer det hele Rige. Kongens Ret til alt Øde. De gjældende Regler om Ejendomsret til Sø, Vandløb og Hav. Kongens Strømme. Ejendomsretten til Skov. Kongens Skove.)

---

150. I det vi vende os til Forklaringen af Konunglefflisten, møde vi her det Spørgsmaal, som vi i disse Studiers første Afdeling maatte skyde til Side, fordi en Undersøgelse deraf helt maatte optage i sig Fortolkningen af flere Lister af Jordebogen: hvilke vare Landets Domæner, eller til hvilke Dele af Riget tillagde Kronen sig Ejendomsret? Jeg vælger imidlertid at give Undersøgelsen et yderligere Omfang, fordi jeg tror dette nødvendigt til fuld Forstaaelse af Konungleflisten. Det er bekjendt, at der i de gamle Tider tillagdes Kronen en Ejendomsret til det hele Land, og med Drøftelse af denne Sætning ville vi begynde Studierne over denne Liste.

Sagnet om Kongens Ejendomsret til hele Landet kommer i Danmark frem i Svend Aagesens Beretning om Befæstningen af Dannevirke under Dronning Thyra. Kongen lod udgaa Befaling til hele Landet om at møde til Opbyggelse af Volden, og Alle, Fornemme som Ringe, maatte uden Undskyldning møde; thi Alle hjalp paa de Tider som Fæstere til Dyrkning af Kongens Jorder, og Kongen erhvervede med

Kronen tillige Ejendomsret over Jorden i det hele Rige[1]. Samme Opfattelse gjenfindes i andre Beretninger fra vort Fædreland og fra de andre nordiske Riger; og der har været eller findes jo endnu Steder, i hvilke der tillægges Kongen en saadan Ret. Det vil da være nødvendigt at undersøge, om saadan Ret virkelig tilkom Kronen, og hvilken dens Betydning var.

Saafremt den omtalte Sætning har været gjældende, har altsaa ingen af Borgerne ejet den Jord, han dyrkede; hans Besiddelse afhang af Kongens »jeg vil saaledes«, og Kongen kunde hvert Øjeblik fordrive ham derfra. Alt var en Forlening, og de faa Ejendomme, som kaldtes Domæner, tilhørte Kongen ikke paa anden Maade end det hele Land, om han end her havde forbeholdt sig ogsaa Brugen. Vi ledes i Tanken ind paa helt østerlandske Forhold, hvor Guds Statholder paa Jorden er den, der ejer alle Jordstykker, og de Private have dem kun middelbart eller umiddelbart af hans Haand. Selv om nu her i Danmark et Indgreb fra Regjeringens Side i de private Besiddelser faktisk ikke fandt Sted, maatte den blotte Mulighed af, at en saadan Indblanding kunde ske, hvile trykkende paa alle Ejendoms- og Besiddelsesforhold og saaledes alligevel indvirke paa Retsordenen. Thi ogsaa i de orientalske Stater er Regenten bunden til at handle retfærdigt og af den Grund respektere de bestaaende Forhold; men dog er Retsordenen dér gjennemtrængt af Frygten for den vilkaarlige Indblanding og den fri Udvikling hæmmet.

Beviset for, at her i Danmark Kongen aldrig har havt eller tillagt sig nogen saadan Ret til vilkaarligt at fordele

---

[1]) Scr. I. 49: Qvippe adeo necessitas obsequendi universos urgebat, ut omnes divites et pauperes ejus agris et prædiis culturam tanquam coloni impenderent. Nam prout regni regimen obtinuit, ita tunc temporis universam regni tellurem Reges jure dominii possidebant. Det er af hele Kontexten nødvendigt her at forstaa dominium som egentlig Ejendomsret.

Landets Besiddelser, kan simpelt, men afgjørende føres ved at henvise til hele den da gjældende Retsorden. Det er umuligt, at et Folk, bestaaende af fuldstændigt frie Borgere, som gave sig selv Love og selv dømte, og som valgte eller dog ved Hylding anerkjendte sin Konge, skulde have savnet en af de væsentligste Betingelser for den fulde Frihedsbevidsthed, uafhængig Ejendomsret til den Grund, det dyrkede. Man bør ogsaa lægge Mærke til, at Sætningen om, at Kongen ejer Landet, aldrig er bleven optaget i Lovene, hvor en saadan Sætning efter al Rimelighed maatte være sluppet ind, om den virkeligt var bleven almindeligen anvendt. Endelig ligger der i Svend Aagesens Ord, at den paa hans Tid i alt Fald ikke var længere gjældende. — Derimod er det maaske næppe rigtigt af den Omstændighed, at Kongen har Domæner, at slutte, at han ikke ejer det hele Land, som naar det til Exempel hedder, at det deraf, at Yngve Frej stiftede Upsala Øde, fremgaar at Kongen ikke ejede hele Landet[1]). Spørgsmaalet rykker kun derhen, at der maa gives Oplysning om, hvilken Forskjellen var mellem Kongens Ejendomsret til Landet og til Upsala Øde. Hans Ret til disse har været ulige, men det blotte Modsætningsforhold kan næppe føre os til Slutninger om den juridiske Karakter af Kongens Forhold til disse forskjellige Besiddelser.

Kongen kan altsaa i Følge hele den Retsorden, som har bestaaet i det danske Rige, efter hvad baade Love og andre Kilder lære, ikke have havt nogen egentlig Ejendomsret til Landet. Der maa derefter besvares, hvorledes man da er kommen til at opstille den Sætning, at Kongen ejer hele Landet.

Først og fremmest maa Forklaringen søges i den Form, som Forfatningen havde i den ældre Middelalder i de evropæiske Stater, og i den Opfattelse af Forfatning og Forvalt-

---

[1]) Bergfalk, Svenska jordens beskattning. S. 5.

ning, som paa hin Tid var den almen gjældende. Administrationen havde i højeste Grad sammenblandet de Rettigheder, som Kongen besad i Kraft af privatretlig Adkomst, og de egentlige Majestætsrettigheder. Embedsmændene forenede Poster af rent privatretlig og formueretlig Natur med Bestillinger, som burde opfattes i Kraft af et offentligretligt Mandat. Skatterne vare i Art og Væsen nærmest et Slags Grundrente, der tilfaldt Kongens Kasse og medgik til hans personlige Behov; thi faa vare de Foranstaltninger eller Arbejder til det Offentliges Tarv, som Regjeringen traf, og selv Mønten administreredes som en kgl. Privatret med nøje Sammenhæng mellem Møntbeholdningen og Kongens Kasse. Kongen overdrog Retten til at oppebære Skatter ikke blot midlertidigt, men for bestandigt til Private eller til gejstlige Stiftelser, og Overdragelsesbrevet kunde meget vel lyde paa, at selve hin Egn eller Landsdel, og ikke de kongelige Rettigheder derover, overlodes, — som om den udgjorde et kongeligt Gods. Hele Landsdele, der mere direkte stode i Forhold til Kongen, saa at ikke nogen Hertug eller Fyrste kunde kalde sig deres Herre, siges at være Kongens Eje netop paa Grund af denne deres umiddelbare Stilling. At oppebære Bøder i Sagefald og for brudt Fred ansaas som en Kongen privat tilkommende Ret. Naar en Sætning, der efter den moderne Opfattelse helt naturligt er grundet i en suveræn Rettighed, paa hine Tider skulde forklares, hjalp man sig ved at underskyde en Sætning af Privatretten. Kongens Politimyndighed ved Ordningen af Forhold, hvor Manges stridende Interesser nødvendiggjorde hans Mellemkomst, forklaredes som en Ejendomsret[1]).

Netop den samme Opfattelse kommer frem i den danske Lovgivning og Administration. Skatternes offentligretlige Karakter svinder af Syne; Kongen disponerer over sin Ret

---

[1]) Jfr. Waitz, Deutsche Verfassungsgeschichte (2te Aufl.) II. Nr. 7 paa flere Steder.

som over et Privatgods og afhænder den for stedse. Kongens Embedsmænd kaldtes villici eller Bryder og vare i Virkeligheden ogsaa Bestyrere, Forvaltere eller Forpagtere af Kongens Gaarde, hvilke de skulde drive tilbørligt og af Afgrøden beværte Kongen paa hans Gjæsterirejse; men de samme Mænd vare Kongens Repræsentanter i Herredet, hvis Skatter de optoge, hvis Ting de bivaanede for at tage Bøderne til Kongen, ligesom de i det Hele varetoge Kongens Interesse i Herredet. Bøderne og forbrudt Gods faldt til Kongens Kasse og ikke til Kronen. I Provinslovene finde vi ogsaa denne Trang til at forklare Regentens Rettigheder med privatretlige Sætninger. Kongens Ret til Vrag er i Følge Jydske Lov (III. 61) begrundet i, at han ejer al Forstrand, og i, at Kongen ejer hvad Ingen ejer; Danaarv tilfalder ham, fordi han er Arving efter den, som ingen anden Arving har (Er. Sj. L. I. 17, jfr. Haderslev Stret. § 11). At man ogsaa vælger at begrunde hans Regjeringsmyndighed over Riget ved at tillægge ham en Ejendomsret til Landet, kan ikke forundre os.

Men denne Kongen tillagte Ejendomsret bør man ikke forklare anderledes end ved hvad vi nu kalde en Majestætsret. Oplysende forekommer mig i denne Henseende ogsaa Kongespejlet, hvor det hedder, at Kongen ejer hele Riget, — men hvor Forfatteren saa tilføjer: og alle Mænd, der ere i Riget, som alle ere ham tjenstbundne[1]); thi af denne Tilsætning fremgaar klart, at den første Betegnelse kun er Omskrivning for Kongens Regjeringsret. Men Valget af denne Betegnelse er, som paavist, af mange Grunde forstaaeligt.

Ogsaa paa anden Maade lader Sætningen sig forklare. Danmarks Indbyggere besade i den ældre Middelalder den Jord, de enkeltvis eller i Fællesskab havde bemægtiget sig,

---

[1]) Kap. 29 i Konungs skuggsjá: Nú er thetta fyrst til andsvara, at konungrinn á alt rikit ok svá alt folkit, er i er rikinu, ok eru allir their menn, er i hans riki eru, skyldir hánum til thjonostu, thegar hans naudsynjar krefja. Udgaven Sorø, 1768 S. 267; Kristiania 1848 S. 61.

som aldeles frie og uafhængige Borgere med Forpligtelse, eller efter Tidens Opfattelse langt snarere Ret — en Ret, Slaven var berøvet, — til at forsvare Landet, men uden at være trykket af nogen Indskrænkning i Form af Skatter, særligt ikke Skatter af Jorden. Da Kongerne efterhaanden, som Trangen til nye Indtægter steg, saa sig nødsagede til at kræve Skat, og Skattepligten da, som naturligt var, baseredes paa Besiddelse af Jord, følte Borgerne det som et Indgreb i Ejendomsretten. Allerede at Kongen lader Jorden vurdere og taxere, synes et Skaar i Borgernes Ret, at Kongen fordrer en Del af Jordens Afgrøde som Skat, synes at bero paa en Medejendomsret til Jorden, og at Skatten svares efter Jordernes Størrelse og Godhed, er netop som Fæsterens Afgift. Man maa desuden erindre, at Ejendomsretten da havde et langt større Skjær af Uafhængighed eller Ubegrænsethed end senere; de Ejendomsretten begrænsende tinglige Rettigheder vare f. Ex. kun kjendte i et ringe Omfang. Skatten paa Grunden syntes saaledes en Indskrænkning i Ejendomsretten.

Waitz har i sin tydske Forfatningshistorie (2te Aufl. II. 577—579) søgt at paavise, at det, der i den frankiske Stat særligt ansaas for at formindske Borgernes Frihed og Uafhængighed, var den personlige Skat, Kopskatten, imod hvis Indførelse man ofte kæmpede til det Yderste. Det forekommer mig dog noget vanskeligt at forklare, at den personlige Skat i og for sig skulde blive mere forhadt end Grundskatten. Det ufri Forhold, eller Stillingen som Undergiven, forekommer mig ikke ret at fremtræde i den personlige Skat, hvorimod, naar Skatten fæstes til Jorden, hele Forholdet faar et urokkeligere Grundlag og indpoder sig som Bestanddel i Personens hele ydre Stilling, ligesom fuldkommen Lighed med Landboens Stilling til Jorddrotten da indtræder. I de af Waitz anførte Exempler kunde man maaske derfor snarere se Grunden til Oprøret deri, at overhovedet en Skat paalagdes, end i dette, at den paalagdes Personen. Af den Maade, hvorpaa Sætningen om Kongens Ejendomsret til Landet frem-

stilles i Svend Aagesens ovennævnte Fortælling, hvilken desuden ganske stemmer overens med Beretningen om Harald Haarfagers Tilegnelse af Odelen, hvilket vi strax skulle fremstille efter de norske Sagaer, fremgaar det i ethvert Fald, at efter den nordiske Opfattelse var det egentlige Undertrykkende dette, at Jordegodset blev afgiftspligtigt og Bonden saaledes en Lejlænding, en colonus.

Et fortrinligt Bidrag til Fortolkningen af hin Kongens Ret over Landet giver os Beretningen om Harald Haarfagers Samling af det norske Rige. Snorro og Egils Saga og efter dem en Del andre Kilder fortælle herom saaledes, at Harald Haarfager tilegnede sig i hvert Fylke al Odel og alt Land, bygget og ubygget, ja endog Søen og Vandene; han gjorde alle Bønder, mægtige og ringe, til sine Lejlændinge og lod dem give sig Landskyld: de, som ryddede i Skovene, Saltbrændere og Vejdemænd, baade paa Sø og Land, bleve ham alle tjenstbundne. Og denne Omvæltning, som Harald saaledes foretog med Land og Folk, belyses yderligere, naar det om Haakon den Gode hedder, at han for at komme til Kongenavn og Tronen tilbød at gjøre Bønderne odelsbaarne og lade dem faa deres Odel tilbage. Det vil strax ses, hvor parallelt denne Beretning lyder med hvad Svend Aagesen oplyser om Kongens Ret over Landet paa Thyras Tid.

Til nøjere Forstaaelse af Harald Haarfagers Gjerning er der fremsat forskjellige Fortolkninger — og blandt disse da ogsaa den, at Harald virkelig tilegnede sig Eiendomsret over alle Privates Jordbesiddelser. Det var saadanne Forhold, man tænkte sig gjældende i den oldtydske Stat, hvor Erobreren ejede alt Land, som han havde undertvunget, og hvor al Ret over Jord hvilede paa Feodalret og ikke paa Odelsret. Denne Opfattelse faldt imidlertid af sig selv, da det af nyere Forfattere blev paavist, at slige Forhold ingenlunde gjaldt i de oldtydske Riger, og at særligt Lensstaten, i hvilken hin Opfattelse af Retten til Jorden kom frem, til-

hørte senere Tider end Harald Haarfagers. Den rette Fortolkning af hans Gjerning har sikkert I. E. Sars truffet i en oplysende Afhandling om Harald Haarfagers Samling af de norske Fylker. Harald har ladet Landet undergaa et helt forandret Regjeringssæt, saa at Norge fra Fylketidens Familieforbund blev en Stat med virkelig Regjeringsmyndighed og med alle de en Konge i en saadan tilkommende »jura regalia«. I Stedet for en Fylkekonges blotte Æres-Forrang har han krævet en virkelig Suverænitet. Alle Rigets Mænd ere blevne ham tjenstbundne i egentlig undersaatlig Forstand. I de nye Skatters Paalæg er der ikke levnet noget Skin af Frivillighed. Almindingerne, som hidtil vare blevne betragtede som Fælleseje for Bønderne i Fylket, hvori de vare beliggende, tilegner han sig Ejendomsret til, hvorfor de, som ryddede i Skovene, Saltbrænderne og Vejdemændene siges at blive ham tjenstbundne. At han tilegner sig »Søen og Vandene«, sigter til Afgifter, der ere lagte paa Skibsfart og Fiskeri. Og endelig ligger der i Beretningen om hans Bemægtigelse af Odelen ikke dette, at han tiltager sig en Ejendomsret over Jorden — alene af den Grund, at Tanken om en saa voldsom Forholdsregel næppe kunde opstaa uden under Forudsætning af, at saadant var en Erobrers Ret, eller af en alt existerende Mønsterform; men som alt sagt, fandtes heraf hverken det ene eller det andet. At han gjorde alle Bønder til sine Lejlændinger, er derfor ikke et Udtryk for det virkelige Forhold, der indtraadte ved Haralds Foranstaltninger; hvorimod det vel var et korrekt Udtryk for den Opfattelse deraf, som var den almen gjældende[1]).

151. Undersøgelsen om Kongens Ejendomsret til Landet har ikke ført til noget direkte Udbytte med Hensyn til Fortolkningen af Jordebogen, men det skal dog findes, at den har været nødvendig ved sit Bidrag til Forstaaelsen af hvad man

[1]) Se herom Sars's Afhandling i Norsk Hist. Tidsskrift II. 171 ff.

i hin Tid opfattede som Majestætsrettigheder. Vor Granskning har saaledes lært os, at vi efter hin Tids Opfattelse af den Myndighed, som tillagdes Kongen, ikke ret vel kunde vente i Listen over Konunglef udsondret paa en vor nuværende Opfattelse tilfredsstillende Maade, hvad der tilkom Kronen i Kraft af privatretlig Adkomst og i Kraft af et Regale. Tage vi nu Listen for os, viser det sig, at dens Bestanddele dog ingenlunde ere af saa forskjellig Art, som det kunde ventes. Man synes at kunne udsondre fire Ting: 1. Domæner, nemlig dels ubygte Strækninger i Kraft af Sætningen, at Kongen ejer alt Øde, dels egentligt Jordegods, endelig Saltbrænderier[1]). 2. Kjøbstæder. 3. De erobrede Lande Rø og Femern. 4. Skatter. Under sidste Rubrum falder imidlertid alene totus census in Frisia, og denne Afgift er efter al Rimelighed (som snart skal vises) medtaget paa Grund af Stridspunktet om hvad der hørte Hertugen til og hvad Kongen, for at slaa fast, at den tilhørte denne Sidste. At de erobrede Lande Rygen og Femern findes i Listen, har sit Forsvar i hvad vi foran have sagt, at i hine Tider Lande, som stode mere umiddelbart under Kronen, og hvori Kongen tillagde sig en langt større Myndighed, samt hvor Administrationen havde en

---

[1]) Item de 4 brænnæstaller tres pertinent ad regem et quartus ad ducatum. At Kongen ejer Brænnæstaller eller Steder i Frisland, hvor Salt blev brændt, grunder sig sikkert ikke paa noget Regale; thi ogsaa Private kunde eje saadanne (jfr. liber censualis episcopi Slesvicencis 1436, Ser. VII. 473: per totum Strand & Eiderstede & Lundenberghe Herde, ubi crematur sal, episcopus de qualibet casa debet habere 2 tonnas salis, ubi est in jurisdictione Domini Ducis, sed si est in temporali jurisdictione Domini Episcopi plus debet habere). — Derimod har den Omstændighed, at Kongen og Hertugen vare Ejere af flere af Brænderierne, vel bevirket, at disse særligt beskyttedes, saaledes ved Bestemmelsen i Gl. Slesv. Stret. § 76: Si quis ciuis Slæswicensis sal in Vtlandia apud tabernas emerit, vbi sal coquitur, per se vel per per suos a theloneo sit immunis. Si uero alicubi in via emerit, theloneum integraliter persoluat.

anden Karakter end i det øvrige Rige, ansaas særligt at tilhøre Kronen. Femerns særegne Administrationsforhold fremgaa jo saaledes af vor Jordebogs Femernliste (jfr. Fortolkningen af denne i det Følgende).

152. Medens Sætningen om Kongens Ejendomsret til al dansk Jord viser sig ikke at have direkte Sandhed eller at skulle forstaas efter Nutidens Begreber om Ejendomsret, indeholde derimod de gamle Love og andre Kilder en anden Sætning, som har havt fuld Virkelighed, — at Kongen ejer, hvad Ingen ejer. Paa denne støtte sig de saakaldte Grundregaler, Kronens Ret til alt det af Landets Jord, som ikke var bemægtiget og laa udyrket, til Heder og Fælleder, til Skove — samt endelig ogsaa til større Vandløb, hvor netop den Omstændighed, at en Mængde Borgere i et ikke bestemmeligt Antal havde Ret til i lige Maal at benytte Vandet, medens Ingen særligt kunde tilegne sig Ejendomsret dertil, har ladet Kongen træde frem som Ejer deraf, dog med en Ret, hvorved han ikke krænkede Nogen.

Sætningen, at »Kongen ejer, hvad Ingen ejer«, træder i det Hele frem paa meget forskjellige Punkter og i forskjellige Former. I en Beretning i Knytl. Saga K. 28, der ofte vil blive omtalt i det Følgende, hedder det saaledes, at Kongen spurgte Skaaningerne, om de ikke vare enige deri — den Kundskab havde dog ellers alle danske Mænd om, hvad der er Kongens, hvad Bøndernes Eje her i Landet, — at Kongen ejer alt Øde (at konungr á hèr audn alla i landi). Skaaningerne indrømmede, at det var saa, men Kongen kaldte da Søen og andre Ubygder for Øde og nægtede dem al Fiskefangst i Øresund, som var hans Eje. — Her fremtræder saaledes den omtalte Sætning i den Form, at alt Øde er Kongens Eje, og denne anvendes til at begrunde Retten over Øresund.

Vi gaa hermed over til en Undersøgelse af, hvilket Omfang Grundregalerne havde paa Kong Valdemars Tid.

Kongen ejer for det Første alt egentligt »audn«, alle Overdrev og øde Heder. Værdien af hans Ejendomsret til disse Strækninger har naturligvis ikke været overdreven stor; direkte have de sjældent kunnet afkaste Indtægter, hvorimod de ved Salg til Nærboende kunde skaffe en Indtægt én Gang for alle. Brugen af dem overlodes imidlertid hyppigst til enkelte Private eller til Byer som Gave. I Følge Beretningen om Skagens Oprindelse — der er mere end et Sagn, i det Historiens Sandhed bliver bekræftet af Oldinge allerede 1355 — skal en Konge, som paa Jagten tog ind hos en Bonde, Thorkil Skarpe i Oorn, paa hans Bøn have givet ham hele Skagens Mark til Græsning for hans vilde Stod. Hyrden for disse Heste opdagede først Fiskeriet i Skagen og byggede paa Thorkil Skarpes Vegne det første Hus, men senere byggede efterhaanden Flere, og alle disse gave til Ejerne af Skagens Mark for Brændsel og andre Fornødenheder, som de toge af denne, de saakaldte Markfiske, nemlig af hver Fiskerbod 2 Fisk eller 6 Sterlinger[1]). Vi have her en af de ældste Beretninger om Kongens Ret til det Øde og et af de ældste Exempler paa; hvorledes han overdrog denne sin Ret til Andre. De Byerne givne Privilegier lære os imidlertid, hvor ofte der til Bedste for dem blev disponeret over Fælleder og Overdrev. Faaborg havde allerede paa Valdemar Sejrs Tid Græsningsret udenfor Byen (Priv. 1288). Nakskov bekræftes ved flere Privilegier i Besiddelsen af den Forte, som laa til Byen paa Kristoffer I's Tid, og har altsaa sandsynligvis faaet denne til Gave af denne Konge. I Holbeks af Erik Glipping konfirmerede Stadsret indrømmer Kongen Byen Holbeks Old. Æbeltoft Kjøbstad bekræftes i sin Ret til at have Forte og Fægang rundt om Byen, og Saxkjøbing og Rudkjøbing i lignende Rettigheder (jfr. foran S. 117). Gjennemgaa vi nu Fortegnelsen over Konunglef, finde vi næppe nogen Del af det Gods, der maatte tilkomme Kongen som Øder eller Over-

[1]) Suhm XIII. 828.

drev. Det er højst tvivlsomt, om Seles oræ i Sjælland og Oræ i Halland have været udyrket skovløs Grund (jfr. om Skove i det Følgende), skjønt Ore ganske vist kan betyde øde Jord; Listen nævner i hvert Fald ellers kun Ore som Tilliggende til andre Ejendomme: Aleme cum Aleme oræ, Nosby cum attinentiis suis scilicet sygthæsore cum ceteris nillis factis de alminning. Nu fandtes jo imidlertid vitterligt en Mængde Heder og Overdrev i Landet, og Kongen disponerer da ogsaa i rigeligt Maal over dem. Grunden, hvorfor de ikke opføres i Listen, er sikkert dels den, at det vilde udgjøre en overordentlig stor Række, om alle skulle opregnes; men særligt maa Grunden dog søges deri, at Kronen ikke havde nogen Indtægt af disse Overdrev. Heri maa følgende Omstændighed bestyrke os. Der opføres i Listen én udyrket Ejendomsbesiddelse, nemlig Engsletten (pratum) Stensmark i Nørre Herred Dyrs; den bebyggedes først senere og var Krongods i flere Aarhundreder. 1327 pantsætter Kong Valdemar til Erik Holk og Aage Iversen Æbeltoft og Grenaa med Kongsgaarden sammesteds med Steensvaadeng og Mølle (Huitf. I. 439). Otte Nielsen forlenedes 5te Sept. 1441 med »vor og Kronens Kjøbstad Grenaa og vor og Kronens Gods Stensmarke og Anholt« (Diplom.), og Fru Birgitte Olsdatter fik 1517 Pant blandt Andet i Stensmark (Suhms nye Samlinger I. 1. 175). Men denne Besiddelse er ogsaa den eneste af de opregnede, af hvilken Konungleflisten angiver nogen Indtægt: den yder i aarlig Afgift 140 Faar eller Vædere[1]).

153. Vi skulle dernæst udfinde, hvilke de gjældende Regler vare paa Valdemarernes Tid om Ejendomsret til Strøm, Sø og Hav, og særligt naar Kongen kan siges at vinde en Rettighed over disse.

Om Retten over det rindende Vand findes i Lovene kun den simple Regel, at Enhver ejede dette til Midtstrøms;

---

[1]) Pratum, quod dicitur stensmarc soluit 140 arietes. O. Nielsens Note herved er meget besynderlig og vildledende.

Undtagelser herfra nævnes ikke, og der gjøres ikke Forskjel mellem større og mindre Vandløb. Der kunde imidlertid være Formodning om, at Bestemmelserne maatte forstaas med Indskrænkning. Naar det hedder i Skaanske Lov XII. 2, at Mand ej maa gjøre Fiskegaarde længere end til Midtstrøms, »utæn han hafir fangit garthsfæstu annær uagh i gen« ɔ: uden at han har erhvervet sig en Ret til at anbringe Gjærdet ogsaa paa den anden Side, kunde der spørges, om der herved var givet Ret til at overbygge hele Vandløb med Fiskegjærde og saaledes spærre Fiskenes Opgang i Strømmen. Det vil ogsaa ses, at Anders Sunesøns Gjengivelse heraf: »ex utraque parte fluvii sepes infixa per amnis medium extendetur«, ikke med Bestemthed siger, at samme Gjærde kunde drages spærrende fra den ene Flodbred til den anden. Imidlertid vil det kunne forklares, at Lovene have opfattet de danske svagt rindende Vandløb som udparcellerede til hver Ejendom, de løbe igjennem, omtrent som stillestaaende Vande, saaledes at der egentlig ikke paahviler den omgivende Jords Ejer anden Pligt end den, ikke at konsumere eller aflede Vandet til Skade for en hævdet Mølle i Nærheden. Ligesaa kan det maaske antages, at det ved disse mindre Vande ikke paaligger den, som ejer Jord paa begge Sider, at holde et aabent Vandløb i Midten til Bedste for Sejladsen op og ned.

De i Provinslovene indeholdte Regler om Vandmøller kunne korteligen fremstilles som disse, at hvor de naturlige Forhold frembøde Mulighed til Anlæg af en saadan, uden at det skadede de nærliggende Jorder i fremmed Eje, dér var det Enhver tilladt at bygge sig Mølle, og at en Mølle fremdeles kunde være tilladt, selv om sammes Drift skadede Andre, naar Ejeren herpaa havde Hævd (Sk. L. XII. 4; And. Sun. XII. 4.; Er. Sj. L. II. 83, 84, 85; J. L. I. 57, 58).

Uagtet Skaanske Lov, som sagt, ikke gjør Forskjel mellem større og mindre Vandløb, synes det uden for al Tvivl, at der om de større Strømme maa have gjældt andre Regler for Benyttelsen. Det Hensyn gjør sig ved disse

særligt gjældende, at de have forholdsvis langt større Betydning som Kommunikationsvej for hele Egnen end ved deres Brugbarhed for den hosboende Grundejer til Fiskeri eller paa anden Maade. Der kan ikke gives denne en udelukkende Raadighed over Vandet, saa at den vigtige Samfærdsel forhindres. Denne Egenskab ved Strømmen, at den — saaledes som efter Romerrettens Regel — er fælles og extra commercium, bliver nu af de danske Love gjengivet saaledes, at Kongen ejer Strømmen. Thi det, som ingen enkelt privat Person kan tillægge sig Ret til, kan siges at være i Ingens Eje, og efter den danske Lovregel bliver det da Kongen, som ejer Strømmene.

Dette er ganske vist ogsaa det Synspunkt, som kommer frem i de gamle svenske Loves forskjellige Bestemmelser. Medens der indrømmes Jordejeren ved Strømmens Side Fiskeret og Kværnfald, er det en almindelig Regel, at Ingen maa stænge »almanna leth« og »bataleth« og det almindelige Farled til og fra Havet, og at en Trediedel af Strømmen skal ligge ubygt[1]).

Spørges imidlertid om, naar denne Karakter af Kongens Aa indtræder, om hvilke ydre Fordringer der stilles, for at Strømmen skal komme i offentlig Eje, kan dette naturligvis ikke besvares i Almindelighed. Mere end Vandløbets Brede vil her naturligvis dets Sejlbarhed komme i Betragtning. — 1519 blev det dømt af 4 af Kongen udnævnte Kommissarier, at et Laxegjærde, der var anbragt af Ærkebispen af Lund i Helgeaa (der løber forbi den nu nedlagte Kjøbstad Aahus) paa en saadan Maade, at kun smaa Fisk kunde komme op ad Aaen, skulde afbrydes, fordi Kongens Aaer skulle være frie og ikke tillukkes længere end til Midtstrøms[2]). Til Grund for Dommen ligger klart nok den Anskuelse, at der skal være uhindret Sejlads op ad enhver Kongens Aa;

---

[1]) Jfr. Østg. L. Bygda B. 8; Søderml. Bygn. B. 20; Vestml. Bygn. B. 22.
[2]) Gl. Domme I. 39.

og hvilke Fordringer man netop har stillet til Helgeaa fremgaar af et Tillæg til en Afskrift af Dommen, som findes paa det kgl. Bibliothek (Nr. 84 i gl. kgl. Saml. 1139 fol.). Det oplyses her, at der findes paa Lillø, foruden denne Dom, adskillige Tingsvidner om, »at samme Herritzgab oc Kongens Aae bør at vere saa stor, at en sex Aare Bod fri kand roe op oc neder at hellig Aae, oc saa haffuer verit aff Arildtz Tid etc.«

Jeg tror saaledes, at man kan paavise, at Kongens Rettigheder til de rindende Vande kun kommer frem ved de mere betydelige Aaer og Vandløb, Rigets Fjorde og Strømme (jfr. ovenfor Udtrykket »Herritzgab« og de svenske Loves »almanna leth« og »bataleth«), i hvis Benyttelse et større, ikke let bestemmeligt Antal af Borgere er interesseret. Andre Aktstykker bevise formentlig ogsaa dette. Vi kunne her, som overalt i Middelalderen, kun hjælpe os frem ved enkelte Prøver. I den ældste slesvigske Stadsret findes forskjellige Bestemmelser om Benyttelsen af Slien. Ingen maa bygge i eller over Vandet uden Fogedens Tilladelse, thi Floden er Kongens: quia flumen regis est (§ 68). Her findes altsaa netop den foran forsvarede Sætning udtalt, at Kongen ejer eller er Herre over det større Vandløb (flumen). I Stadsretten bestemmes fremdeles (§ 71), at Byens Fiskere skulle have Lov til at fiske over hele Slien, dog maatte de ikke vove at benytte Krogvod før Pintse[1]). Endelig er det allerede (foran S. 263) omtalt, hvorledes den inderste Del af Slien var afspærret ved Kasteller, anlagte af Knud Lavard;

[1]) Piscatores libere habent piscari per totam Slyam et in campo possunt extendere funes sagenarum ad siccandum, quantum potest prohici clauus gubernaculi de naui, hoc est hyalmerwol, et non presumant piscari cum crokwoth ante pentecosten. Det kan bemærkes med Hensyn til dette Lovsted, at vi her have maaske det eneste Exempel fra Danmark paa den ellers i norske, svenske og germaniske Kilder saa ofte omtalte Retsbrug ved Kast at erhverve Ret over noget Udyrket (herom kan henvises til Grimms Rechtsalterthümer s. v. Wurf).

Kongen har saaledes Dispositionsret over hele denne Fjord. (Jfr. i øvrigt Nyere Sl. Stret. § 79, 82.) Ved Konfirmation af Flensborg Stadsrets § 22 have de forskjellige sønderjydske Hertuger givet denne Bys Borgere Ret til at fiske, endog med allehaande Net, i Flensborg Fjord lige til Brunsnæs, og heraf fremgaar, at Hertugerne have tillagt sig Dispositionsret over Fjorden. Allerede fra meget tidlige Tider have Kongerne tillagt sig Ret til at give Bestemmelser om Tiden og Maaden, hvorpaa Fiskeriet i Limfjorden maatte drives, og den har saaledes fra gammel Tid været anset som en Strøm, der var Kronens. Ja endog over et saa stort Løb som Øresund have Kongerne anset sig for udelukkende dispositionsberettigede, thi paa Højhedsretten over dette grundede sig Retten til Øresundstolden; at Kongen kunde »banne« Enhver fra Brugen af Sundet, lærer fremdeles ikke alene de talrige Traktater og Privilegier for Fremmede, hvori der tilstaas dem uhindret Adgang til det vigtige Sildefiskeri i Sundet, men ogsaa Beretningen i Knytlinge Saga (K. 28). Da Skaaningerne ikke vilde føje sig efter de Krav, som Knud den Hellige stillede til dem, bad han dem mindes, at han ejede Øresund og derfor nu vilde forbyde dem al Fiskefangst. Skaaningerne erkjendte, at Sundet var hans, og opfyldte hans Fordringer. — Det fremgaar i øvrigt af alle de nævnte Kilder, at Kongen, uagtet han tillagde sig Ejendomsret til de større Vandløb, dog ikke forbød de Private Benyttelsen af disse, særligt ikke Fiskeriet. Han forbeholdt sig kun at give administrative Regler om Benyttelsen, og han kunde retligt forbyde denne.

Vi gaa over til Undersøgelse af Reglerne om Retten over stillestaaende Vande. Det kan vist ikke betvivles, at efter den ældste danske Ret kom et stillestaaende Vand, som laa paa en Mands Mark, ikke ind under hans fulde Eneraadighed, forinden han paa særegen Maade havde gjort sig til Herre over det eller bragt det ind under sin Myndighed. Selv om Vedkommende altsaa

var i uforstyrret Besiddelse af en Ejendom, som han ved Bemægtigelse eller Overdragelse havde erhvervet, skulde en yderligere Akt til, for at han blev eneraadig over det af Ejendommen omgrænsede Vand; i al Fald var det efter Provinslovene saaledes med Hensyn til Retten til Fiskeri. — Skaanske Lov XII. 1 indeholder den Regel, at »uatn huært, ær æi ær mæth damme fæst, tha ær almænnings ofna huas marko sum thæt liggær, ok thær ma huær man at fiskum fara, æn i myllu damme annærs manz ma æi at fiskum fara utæn hins lof ær myllu a«. Derimod var det ikke tilladt at anbringe Fiskegaarde i noget Vand, uden man havde tilgrænsende Jord, se Anders Sunesøn XII. 2. Naar et Vand paa den nævnte yderligere Maade ved Dæmninger var bemægtiget, kaldtes det gjort Vand jfr. Er. Sj. L. II. 58: van hvat thet ær hældær syo ællær giort vadn; J. L. II. 37: æn druknær man i mylnæ dam, æth i fiskæ garth ællær i andræ gørthæ watnæ; Anders Sunesøn XII. 1: Omnis aqua nullo manu facto aggere sed naturalibus tantum contenta littoribus equitate iuris omnibus est communis.

Man vil ikke kunne paastaa, at denne Forskjel mellem en Sø i Almindelighed og et gjort Vand bygger paa et tilfældigt valgt Princip; andre Omstændigheder pege netop derpaa, at det er denne yderligere occupatio, som ligger for Dagen i Opkastelsen af Volde (»Damme») omkring Vandet, Slusers Anbringelse eller Lignende, der bringer det ind under den Privates Eneeje. For det Første kan her henvises til, hvorledes Ejendomsforholdet til Skoven netop paa samme Maade først bringes til Afslutning, naar denne hegnes. Det skal i det Efterfølgende blive vist, at den ældste Ret opstillede netop en Forskjel, som aldeles ligner den, der fandtes ved Vandene, mellem den hegnede Skov og Almindingen. — Jeg vover fremdeles at udfritte Provinslovene om, hvilket Princip disse fulgte ved at betegne et Vand som gjort Vand, om hertil regnedes ethvert Vand, som Nogen havde gravet paa sin Mark, eller om der virkeligt fordredes, at Vandet paa

særegen Maade var bragt under Kontrol og Myndighed, altsaa strængere Fordringer ved Bemægtigelsen. Provinslovene paalægge — som bekjendt — den Pligt til Erstatning eller Bøder, ved hvis Ting en Anden er kommet til Skade; af Lovenes Regler om, naar en saadan Bødepligt indtræder med Hensyn til Død ved Drukning, kan muligt udfindes, hvad disse henregne til den ene eller den anden Art Vand. Medens Er. Sj. Lov II. 59 har den videste Erstatningspligt, saa at der skal bødes for enhver Død ved Drukning af alle dem eller den Ene, som ejer Vandet, har Sk. L. V. 17 den Regel, at der ikke skal bødes, naar Nogen drukner i en Brønd, der ejes i Fællesskab af Flere, men derimod, hvis den ejes af en enkelt Privat; ligesaa skal ogsaa den, der grave lod, bøde, om Nogen dør i Lergrave eller Rævegrave. Sk. Lov anfører ikke her Forskjellen mellem »gjort Vand« og andet Vand, men det er rimeligst, at den slet ikke vil omtale det Tilfælde, at Nogen dør i gjort Vand idet der da slet ikke indtræder nogen Bødepligt; Brønden og Lergraven henregnes ikke til denne Art Vande. For denne Opfattelse taler J. L. II. 37, der udsiger, at der ikke skal bødes for Død i fælles Vand, at man skal bøde 3 Mark, naar Nogen omkommer i Enkeltmands Kilde eller Lergrav, men ikke naar Døden indtræffer i hans »Mølledam, eller Fiskegaard eller andet gjort Vand«[1]). Det turde af disse Lovsteder være klart, at det,

---

[1]) J. L. II. 37: Of nokær man drvknær i annæns mansz kældæ thær man attæ særlik thær bøtær man foræ træ marc. æn attæ allæ grannæ. tha bøtes ækki for. swa ær oc om lergrafth. æn druknær man i mylnæ dam. æth i fiskæ garth ællær i andræ gørthæ watnæ. ællær fallær sialf af hus. ællær hus fallær a ham thæræ bøtæs ækki for. Det er i øvrigt mærkeligt, at J. L. endnu har en Bødepligt for Død i Lergrav; thi Sk. L. V. 17 tilføjer i Slutningen »æn tho sighir kunung, at fore thæskyns mal ællær um grafæ skal man ækki bøtæ«. Ved denne Konge maa man vel nærmest tænke paa Valdemar Sejr, og man skulde da vente Reglen om Bødefrihed i dette Tilfælde gjennemført i hans Lovarbejde.

ved Gravning at tilvejebringe et Vand, ikke er tilstrækkeligt til at bringe det ind under Betegnelsen gjort Vand, men at dertil maatte komme, at man ved kunstige Værn havde Vandet særligt i sin Vold.

Jeg tror altsaa, at Provinslovene røbe os tre Trin af den Udvikling, som Retten til de stillestaaende Vande har undergaaet. Efter den ældste Ret, som dog ikke er udtalt som gjældende i noget nu bevaret Lovsted, har Forskjellen mellem Sø og gjort Vand havt væsentlig Betydning med Hensyn til Spørgsmaalet om Ejendomsretten til disse, saa at kun det gjorte Vand var i privat Eje. Paa Sk. Lovs Tid var derimod denne Adskillelse indskrænket dertil, at det kun var Fiskeretten, som udelukkende tilkom Ejeren af et gjort Vand. Endelig havde denne Forskjel allerede mistet al Betydning i de øvrige Provinslove. I Følge Er. Sj. Lov synes der saaledes at tilkomme vedkommende Private Eneret til Fiskeri paa det paa hans Mark liggende Vand, det have hvilken som helst Beskaffenhed, jfr. Bestemmelserne i II. 58: ma man ey louæ annæn man i van hvat thet ær hældær syo ællær giort vadn . . . at faræ at nytæ, utæn allæ louæ hann, thys enæ at thet ær hans en væght.

Over Havet havde Ingen, end ikke Kongen, nogen særlig Ret; det var frit og Alles. At Fiskeriet var Alle tilladt, fremgaar af Lovenes fuldstændige Tavshed derom og deraf, at Fiskeri var tilladt ved Strandene; thi det hedder udtrykkeligt, at ingen Fisk, som inddriver paa Stranden, maa hedde Vrag uden Stør og Hval eller andre store og særdeles kostbare Fisk, jfr. Sk. L. VIII. 1; And. Sunesøn VIII. 1; Er. Sj. L. III. 62; J. L. III. 62. Det er i øvrigt mærkeligt, at vi atter i disse Lovsteder møde en Antydning af, at det er store Ting og dem, som Private have Vanskelighed ved at bemægtige sig, der tilhøre Kongen; i Er. Sj. Lov nævnes saaledes: anti hval ællær stor lyft, at man gitær ey valdit han, og i Jydske Lov: hwal oc lyft oc

all storæ fiskæ thær man ma æi bæræ, thet ær alt wræk. oc them a kunung[1]).

Vi skulle nu sammenholde de foran fremsatte Resultater med Jordebogen, og vor Opmærksomhed henvender sig da først paa, om denne noget Sted nævner en Konges Ret til de større Vandløb. Som allerede tidligere paavist anfører Listen over Konunglef i Reglen ikke udyrkede Ejendomme, som maatte kaldes Kongens, eller hvad Knytl. Saga kalder »audn«; kun hvor dette afkastede en Afgift, vilde Jordebogen optegne det. Det kan derfor heller ikke forundre os, at Listen ikke nævner noget Vand eller nogen Strøm som Kronens. Der anføres kun Laxefiskeriet i Mørum Aa i Bleking, ligesom der ved »Lagheholm« i Halland underforstaas det betydelige Fiskeri dersteds (se Hallandslisten), og begge skylde sikkert, skjønt Kongen ogsaa ejede Jordegods paa disse Steder, deres Egenskab af Kroneje den almindelige Regel, at Kongen har en Ret over de større Strømme.

I øvrigt give enkelte Steder i Hovedlisten Anledning til nogle Betragtninger. Vi finde som Kongens Ejendom anført i Hunborg Herred i Thy: Sundby oc Sundby á. Kongen — ikke Kronen — har altsaa her været Ejer af et Vandløb, der utvivlsomt paa hin Tid var langt større og betydeligere end nu. Den 15de Maj 1406 blev Vandmøllen dersteds med Dam og Damsbond og Fiskeri tildømt Kronen, og det ses saaledes, at Aaen særligt har havt Betydning ved den ved samme anlagte Vandmølle[2]); men lidet rimeligt

---

[1]) I det første og følgende Bind af Tidsskrift for Fiskeri findes et »Forsøg til en Oversigt over de Fiskeriet i Danmark vedrørende ældre og nyere Lovregler«. Med de Resultater, som dér udledes af de ældre Lovbestemmelser, maa jeg i mange Punkter være uenig, som det alt fremgaar af ovenstaaende Fremstilling.

[2]) Ericus . . . Aleburgis in placito nostro justitiario . . . compertum fuit et finaliter diffinitum molendinum aquaticum circa Sundby in Thywdh situm cum suis loco, situ aggeris dictis dammæ & damsband, aquarum cursibus suarum ac etiam piscaturam apud idem molendinum sitam cum suis uniuersis attinentiis et juribus quibuscunque coronæ nostræ Daciæ legitime pertinere.

bliver det dog — med Dr. Nielsen — at forstaa »Sundby á« som Mølledammen. At en Aa ogsaa ellers har været regnet med til en Ejendoms Tilbehør, ses af den 1327 skete Arvedeling, hvorved Gods blev udlagt til Erik Valdemarsøn; der tilfaldt ham da blandt Andet »Tredieparten af Skive og Aaen« (Huitfeldt I. 439). Jordebogen lader os i Tvivl om, hvorledes Ejendomsforholdet har været med Hensyn til Skive. Som Kongens Gods anføres i Hovedlisten Skivegaarde med Tilliggende af ialt 40 ℔ Gulds Værdi og svarende en Afgift af 20 ℔ Sølv, medens Krongodslisten anfører »Skyuæ« som Konungløf. Ejendomsforholdet synes her at have været forviklet, saa at Byen — om den ellers da har været til — har hørt til Kronen, men Gaarden til Kongen[1]).

Uagtet begge disse Aaer nævnes som tilhørende Kongen eller den kongelige Slægt, er det dog vist et Spørgsmaal, om ikke Ejendomsretten med mere Skjel kunde være tillagt Kronen. Vi finde, at Sundby Aa senere overgik i Kronens Besiddelse, og man fristes i det Hele til den Formodning, at Retten til disse Aaløb oprindeligt har bygget paa en Majestætsret. — Konunglefiisten og Hovedlisten give i det Hele Anledning til at bemærke, at der i Jylland er paafaldende faa Ejendomme, som tilhøre Kronen — vi lade Kjøbstæderne udenfor Betragtningen —, medens Kongens Ejendomme ere i samme Grad paafaldende mange. Grunden hertil er vistnok denne. I de ældste Tider har der ganske sikkert ikke været fast skjelnet mellem Kongens og Kronens. Endelig har en opstaaet Strid, en Kollision mellem Repræsentanter for Kongefamiliens og Kronens Rettigheder, der ikke længere have havt samme Haandhæver, ført til en Afgjørelse, som derefter har været slaaet fast, men hvorved dog, maaske af Eftergivenhed eller anden Grund, en Kronens

[1]) Her kan i øvrigt mærkes, at Grev Johan af Holsten 1329 forlener Ludvig Albertsens Enke med Skiveby, den Gaard Vinderiis og Hinborg Herred (Huitf. I. 446); Jægèrris og Vinde hedde to Byer i Skive Landsogn.

Ret er bleven afstaaet. Det er saaledes mærkeligt, hvorledes Forholdet mellem Størrelsen af Kronens og Kongens Gods forandrer sig i Følge Jordebogen, efterhaanden som man kommer længere imod Øst; thi medens der findes kongeligt privat Gods i overvejende Mængde paa det jydskfyenske Omraade, er paa Sjælland Krongodset vistnok lige saa betydeligt som Kongens, og i Skaane har endelig kun Kronen, ikke Kongen Besiddelser. Grunden hertil kan vel næppe alene være, at den danske Kongefamilie kun har arvet eller kjøbt Ejendomme, som laa i de vestlige Provinser, men sikkert have i de enkelte Lande forskjellige Synspunkter gjort sig gjældende om, hvad der med Rette kunde anses for privat og hvad for Statens Eje. Man kan saaledes vist endnu skimte Levninger af jydske Smaakongers Rettigheder til større Vandløb og Fiskerier ved Anførelsen af den nævnte »Aa«, ved den store Mængde Vandmøller, som i Følge Listen i Jylland tilhører Kongen, og endelig vistnok ved Fiskeriet i Lønborg Aa, der antydes af Jordebogen. Af dette sidste havde Kong Niels allerede bortskjænket Sjetteparten til St. Knuds Brødre i Odense og i Overdragelsesbrevet betegnet det som en Arvepart efter sin Fader[1]. Senere gik Fiskeriet over i Kronens Besiddelse; i et Brev af 24de Aug. 1494 oplader Ridder Anders Friis saaledes Kongen Lønborg Birk og Fiskegaard, som han havde havt til Pant.

154. Vi gaa dernæst over til en Undersøgelse af hvilke Regler der i det 13de Aarh. gjældte om Ejendomsret til Skov og om Jagtret, navnlig for at lære, hvilket Omfang et formentligt Skovregale havde her i Landet.

---

[1]) D. A. M. I. 243. En enkelt Forfatter har været i Tvivl, om dette »piscatio in Løneburg« virkeligt skulde være Fiskeriet i det jydske Aaløb, men, som det synes mig, uden Grund. Af Jordebogen (Lønæburgh $5^1/_2$ fothær [mellis et 20 salmones) antydes jo, at det tilhørte Kongefamilien, og at Knudsbrødrene fik Besiddelser ved Lønborg, er dog vel ikke besynderligere, end at de faa Indtægter af Øen Sild (se foran S. 235). Endelig findes ikke andetsteds nogen Lokalitet med dette Navn.

Af flere Bestemmelser i Skaanske Lov synes det muligt at udlede, hvilken Udvikling Ejendomsforholdet til Skove efterhaanden har gjennemgaaet. Loven sætter Almænningsskoven i bestemt Modsætning til den private Skov, og denne Sidste kalder den overalt »hægnæth skog«. Nu er det vel muligt, at man paa Skaanske Lovs Tid vilde indrømme, at andre Skove kunde være i Privates Eneeje end netop hegnede, men i Lovbestemmelserne ligger dog uden Tvivl, at der har været en Tid, da det forlangtes, at Skovene skulde være hegnede for at unddrages den almindelige Brug, selv om de helt laa paa privat Grund. »Hegnet« findes i Skaanske Lov næsten over Alt som Tillægsord til Skov, naar derved skal betegnes den i udelukkende Eneeje værende Skov. Kun til en saadan nævner Loven Ejermænd; at krænke den er som at krænke en Andens Ager[1]). I de følgende Aarhundreder findes derfor ogsaa som fast Terminologi i Skaane, at den private Skov, som er Enemærke, kaldes hegnet Skov i Modsætning til Almindingen. I et Tingsvidne af 23de Okt. 1470 fra Albo Herred hedder det saaledes: at Moselykke var et gammelt Herresæde, som Hr. Anders Pipp selv iboede, og havde sin hegnet Skov til, som var Lunkende Skov og den Skov, som endnu ligger hos Moselykke og er endnu fri hegnet Skov. Den 30. Juli 1470 vidnes i samme Herred af Oldinge, at der ej var Alminding norden for et vist Skovskjel; fremdeles gjorde forne gode Oldinge saadanne Skjel og Rede for hegnede Skove og gammel

---

[1]) Sk. L. X. 1: Hoggær man fløghæ las i hægnæthæ skoghe annærs manz . . . 3: Brytær man aghsul i hægnæthe skoghe . . . 5: Hoggær man fore fæ i hæghnæthæ skoghe annærs manz . . . fylghir man bisuærme sinum i hægnæthæ skoghe annærs manz. XI. 2. 3. 5: Hittær man høkæ i annærs manz hæghnæthe skoghe ællær i almænnings skoghe . . . 7: Æltær man ræf i graf mæth hundum ofna huas marko sum ær ællær hæghnæthe skogh. 8: Hagha ma æi man hoggæ i annærs manz hægnæthæ skoghe. 10: Liggia tua hæghnæthæ skoghe samman ok sæhms them æi ær skogha ægho. 11. 12: Fællær man træ innæn almænnings skoghe. 14 etc.

Herresæde, som her efter skrevet staar etc.; somme af disse forne Enemærke- og hegnede Skove de ligge næst norden op til forne Skovskjel. Hegnet optages derfor ofte i Navnene paa Privates eller Enemærke-Skove; vi kunne henvise til Konungleflisten, hvor blandt Kronens Skove findes: hægnæthscogh juxta Mælthælfar, tota silua in hægnæzholm preter mesyng et salris. »Konunghegnet» ved Roeskilde, som maa være indbefattet i de Appertinentier til denne By, som Listen nævner, blev 1295 af Erik Menved skjænket til St. Agnetes Kloster (Suhm XI. 205) — og saaledes paa mange Steder. Endelig bestyrkes Rigtigheden af den fremsatte Antagelse ved Analogien af Sk. L. XII. 9, at den Omstændighed, at et Vand laa helt paa min Grund ikke udelukkede Andre fra at fiske deri, naar dette Vand ikke var »med Damme fæst«, saaledes som foran er vist. Saa længe Søen ikke var »gørt vatn«, saa længe Skoven ikke var hegnet, var den Alminding.

I Følge det Paaviste var altsaa den Privates Villie til at besidde som Eneeje en Skov eller Sø ikke tilstrækkelig manifesteret, naar ikke ydre Tegn tilkjendegav, at her var et Enemærke. Det var saaledes med Hensyn til Eneretten til Jagt og Fiskefangst, og det er sandsynligt, at Udøvelsen af alle de i Ejendomsretten liggende Beføjelser i tidligere Tider har været betinget af, at Besiddelsen var manifesteret paa den bestemte ydre Maade.

Man kunde indvende herimod, at Jagten paa Provinslovenes Tid snarere opfattedes som en blot og bar Bemægtigelse, der stod aaben for Alle paa hvilken som helst Grund, selv i hegnede Skove, end som en Pertinens til Grunden, og at særlig Skaanske Lovs Regler synes at vidne herom.

Det er især I. E. Larsen[1], som har villet hævde den Forstaaelse af Skaanske Lovs Bestemmelser, at Jagt ogsaa var tilladt i Andres hegnede Skove, naar man ikke skadede Træerne eller Grunden. Efter Sk. L. XI. 5 kunde man

---

[1]) Saml. Skr. I. 1, 423.

nemlig borttage Høge eller Falke i Andenmands Skov og efter XI. 6 fange Ræve dér, naar man ej gravede efter dem. Disse ere imidlertid Skaanske Lovs eneste Bestemmelser om Jagt, og efter den rimeligste Fortolkning maa de anses for Undtagelsesbud fra en almindelig, ikke udtalt Regel, at Jagt paa fremmed Grund er utilladt. At Fangst af Ræve tillades, finder sin Forklaring i deres almindelige, skadelige Karakter, og Lovstedet har sit Gjenbillede i Sachsenspiegel og Schwabenspiegel, hvorefter Jagt paa alle farlige og skadelige Dyr, deriblandt Ræve, er tilladt i Bannforsten[1]), og i Frostetingsloven, hvorefter man havde Ret til at gildre Ræve paa fremmed Grund, naar man ikke opgrov Marken, skjønt det ellers ikke var tilladt at gildre paa fremmed Grund, ligesom det ogsaa kan erindres, at efter de norske Love vare Ulv og Bjørn fredløse overalt[2]). — Hvis al Jagt var fri, synes det ligeledes besynderligt, at Retten til at tage Høge omtales, medens man vel kan forstaa, at der om Høge- og Falkejagten kan have bestaaet særegne Bud, thi om den give næsten alle Middelalderens Love særlige Regler, som gaa i meget forskjellige Retninger. Anders Sunesøn gjengiver nu rigtignok Skaanske Lovs Bestemmelser i de meget vide Udtryk, at Fangst er tilladt paa »falcones et accipitres et quelibet aues indomite»; men selv om Reglen skal lyde saaledes, at al Jagt paa Fugle er fri, tør den da udstrækkes ogsaa til Dyr? Den Opfattelse af Jagten, at den kun var en Ret til Bemægtigelse uafhængig af Stedet, hvor det skete, har ganske vist engang været almengjældende her i Evropa, men i andre Lande var den dog forlængst forladt i det 13de Aarh. Den rette Forstaaelse af Skaanske Lov tror jeg altsaa

---

[1]) Stieglitz, Geschichtliche Darstellung der Eigenthumsverhältnisse an Wald und Jagd in Deutschland. S. 70.

[2]) Brandt, Brudstykke af Forel. over den norske Retshistorie (Aftryk af Ugeskrift for Lovkyndighed) S. 244.

er den, at Jagten i hegnede Skove i Almindelighed var utilladt.

I de andre Landsdele, hvis Love ikke omtale Jagten, har den gjældende Regel været, at al Jagt i en Andens Skov eller paa hans Mark var forbudt, og Fordringen, om at Skoven skulde være hegnet, har vel alt da været opgivet. — Derimod kan det antages, at man i alle Landsdele kunde paa fremmed Grund tage eller fælde det paa egen Grund opjagede Dyr (jus sequelæ, die Jagdfolge). Denne Ret er for det Første saa grundet i Sagens Natur, at den kan antages erkjendt af vor sædvansmæssige Ret, om vore Love end ikke omtale den. Den findes omtalt i de saliske og lombardiske Love, i Sachsenspiegel og Schwabenspiegel[1]) og i de norske Love[2]), og vi have for Danmarks Vedkommende fra en senere Tid en udtrykkelig Anerkjendelse af denne Rets Existens i et Svar af Viborg Landsting af 7de Aug. 1459 (Dipl.). Da en Mand dér paa Tinget forespurgte, om han ikke havde Ret til en Raa, som han havde jaget paa sit Enemærke, og hvis ene Ben han havde afskudt, hvorefter den var løbet ind paa en Andens Grund, svarede Tinget, at naar en Mand saaledes rejser Dyr i sit Enemærke og gjør det saar og følger det med Hunde tilstede, har Ingen bedre Ret dertil end han.

Efter saaledes at have forsøgt at udrede, hvad Lovene lære om de ældste Ejendomsforhold til Skov samt om Jagten, skulle vi gjennem de øvrige historiske Kilder og Jordebogen søge en yderligere Belysning af disse Forhold og særligt udfinde, naar Kongens Ret til en Skov indtræder. Vi have da først nogle historiske Efterretninger, der synes at give et almindeligt Svar paa Spørgsmaalet.

I Følge Saxo solgte Svend Tveskjæg for at skaffe sig en Løsesum til Udkjøbelsen af sit Fangenskab Skovene, og disse

---

[1]) Stieglitz l. c. S. 27, 72.
[2]) Brandt l. c. S. 243.

bleve kjøbte af private Familier eller hele Befolkningen; det Første skete i Jylland, medens i Skaane og Sjælland Beboerne skøde sammen og kjøbte Skovene[1]). Denne Beretning bekræftes af Svend Aagesen, der skriver, at de Danske dengang først fik Andel i Skove og Lunde[2]). Derimod fortæller Anonymus Roskildensis i sin Krønike, at det var Harald Hejn, som først gjorde Skovene fælles[3]). Med Hensyn til Tiden, da denne Forandring i Ejendomsretten til Skovene indtraadte, maa man vist holde sig til de to første Forfatteres samstemmende Vidnesbyrd. Derimod kunde de af Anonymen om det Passerede brugte Udtryk, som stemme med Svend Aagesens Udsagn, lede ind paa den Forstaaelse af, hvad der skete, at Kongen tilstod Folket Andel i Skovene (communes fecit silvas), det vil sige: Brugsretten, Ret til Græsning, Oldengang, Hugst osv. Mere ligger ikke direkte i det brugte Udtryk, og det maatte derfor opgives af disse Kilder at finde noget om Ejendomsretten til Skovene. Da imidlertid de af Saxo brugte Udtryk antyde et Salg af selve Ejendomsretten, og da i al Fald saa meget er vist, at der ikke var nogen Forskjel i de enkelte Landsdele i Omfanget af den Brugsret, som var tilstaaet Beboerne af Almindingsskovene, bør man maaske dog rettest forstaa Beretningerne saaledes, at det er om selve Ejendomsretten til Skovene der bestod ulige Regler Øst og Vest for Store Bælt.

Vi skyde foreløbigt de nysnævnte Beretninger til Side og søge til andre Kilder, hvoriblandt Jordebogen, for at finde de paa Kong Valdemars Tid gjældende Regler, for endelig

---

[1]) Saxo 492: Enimvero Scani ac Sialendenses communes sylvas publico ære comparaverunt. Apud Jutiam vero non nisi familiis propinquitatis serie cohærentibus emptio communis fuit.

[2]) Scr. I. 54: Dani a rege silvarum et nemorum tunc primum communia impetrarunt.

[3]) Scr. I. 378: Hic silvas a solis potentibus obsessas communes fieri jussit.

atter at sammenholde dem med det af Historieskriverne Berettede.

Vi begynde med Landets østlige Egne og tage Halland for os. Vi møde her først Beretningen fra Knytlinge Saga, hvorefter Kongen har en Raadighed over Skoven, saa at han kan forbyde Alle at bruge den; men kan denne Ret gjælde alle hallandske Skove? — Vistnok ikke. Sagaen taler kun om: mørk thá er ek á oc her ligger nær ydr; konungs mørk liggr yfir ofan allt Halland. Kongen synes saaledes kun at være Ejer af den store Skov, der maa antages dengang at have strakt sig Øst for dette smale Landskabs mere frugtbare Kyststrækning og udgjorde Grænsen mod Gøtarige, hvilken Skov Saxo (S. 929) ogsaa omtaler: nemus, quod Hallandiam a Gothia secernit. I Følge Jordebogen hører nu til Kronen »tota silua, que dicitur alminning et opida inde facta et omnes silue adjacentes«, og her sigtes vistnok ogsaa alene til den samme store Almindingsskov. Hvad der hørte til denne, kan nu vanskeligt afgjøres, og det bliver derfor ikke let at se om de Aktstykker, vi strax skulle anføre, angaa Dele af denne Skov eller andre Skove. I Følge Knytl. Saga havde Hallandsfarerne efter gammel Sædvane Ret til at bruge Skoven. 1176 skjænkede Valdemar I Munkene i Esrom en Jord i Halland, som hidtil havde tilhørt ham, og gav dem tillige Ret til som Landets øvrige Beboere at hugge Træer i Skoven[1]). I de dér brugte Udtryk, som ikke nævne Kjøb eller anden særlig Adkomst til Grunden (terram quandam in Hallandia ad nos hactenus pertinentem), ligger nærmest, at Jorden var Ryd eller anden Bestanddel af Almindingen; men det er i hvert Fald vist, at der ved de sidste Ord hentydes til samme Brugsforhold, som nævnes i Knytl. Saga. — 1177 befaler samme Konge Beboerne i Fauraas Herred, at de ikke hindre Esrom Kloster i at bruge den Part i Glumstenskoven, hvilken

[1]) D. A. M. I. 40.

Absalon havde givet dem; de skulde have fuld Ret til der at hugge grønne Træer, samle Kvas, koge Salt og drive Svin paa Olden[1]). Da Absalon siges at have skjænket dem Skoven, kan der ikke sigtes til en Skov, som Kronen har havt Ret til; naar Kongen i Slutningen af Brevet tilføjer en Trusel om at ville forbyde dem Skoven, hvad der bringer Tanken hen paa Fortællingen i Knytl. Saga, maa Retten hertil vel nærmest ligge i den »regiæ majestatis autoritas«, som anføres, og ikke i nogen Kronens Ejendomsret til Skoven. Det maa vist desuden antages, at det er samme Forhold, som berøres i Absalons Brev af 1177[2]), hvorved han bekjender, at det af Klosterbrødrene var bevist, at de havde kjøbt de Skove, hvis Brug Fauraas Herreds Beboere bestrede dem, af de rette Ejere (a justis possessoribus se adeptos fuisse). Ligeledes høre de Skove i Toagher, som Absalon gav Klostret, vistnok ikke til denne Kronens almindelige Skov. Klostret havde her Brugsret over Skoven »secundum funiculum distributionis« og desuden en særlig Del af Skoven, som var kjøbt af Bygden (»unam specialem partem ejusdem silvæ, quam a cohabitatoribus emit«[3]). Den Skov, som Beboerne kunde afhænde og udstykke, kan ikke have tilhørt Kronen. Resultatet bliver saaledes, at vi i Halland kjende foruden Kronens store Skov, Almindingen, Skove, som tilhørte Byerne, Fællesskove, og endelig Privates Skove, Enemærker. Forskjellen mellem disse maa bestemmes

[1]) D. A. M. I. 43: ut de cetero præfatis fratribus nostris de Esrom in nullo contrarii sitis, sed omnimodis præfata silva sua æqve vobis uti permittatur; Videlicet, stantia & virentia in ea succidere ut vos, sal coqvere, glandibus porcos pascere, & in omnimodam utilitatem suam ut vos vertere, & veniendo tam per mare, qvam per terras nullo prohibente ad sua loca deducere . . . Scriptum qvippe est, in qvo qvis peccat in eo punietur. Et sicut vos fratres a præfata silva prohibetis, ita & nos regiæ majestatis auctoritate ab eadem silva vos prohibemus.

[2]) Hallands Fornminnes Förenings Årsskrift. I. Handlingar. S. 7.

[3]) Scr. IV. 471.

saaledes, at Almindingsskoven ejes af Kongen, der kun tillader Beboerne at bruge den, men forbeholder sig Grunden, saa at Byer, byggede paa den, ere hans (jfr. Konungleflisten: opida inde facta). Dernæst kan det kun tilkomme Kongen at udstykke eller dele den. Fællesskoven ejes af Landsbyen, som bruger den efter enhver Bymands Kvotadel i Marken eller deler den i faktisk udsondrede Parter, ligesom Stykker af den naturligvis kunne afhændes, naar alle de Berettigedes Samtykke kan faas.

I Skaane gjenfinde vi omtrent lignende Forhold. I Følge den almindelige Regel er jo Almindingen Kongens. I Listen over Konunglef findes under Skaane: Omnes insule que vocantur alminning et opida ex eis facta, og derefter Alminning. Dette sidste Ord bør ganske vist ikke fortolkes som nogen bestemt Lokalitet; det indeholder, at ligesom alle Øer, der maa kaldes Almindinger, ere Kronens, saaledes ere ogsaa paa det faste Land de Strækninger, der have denne Karakter, Kronens. Kronens Ret til Almindingen viser sig nu for det Første i, at alle Byer, der rejse sig ved at denne forsvinder, ere Kronens Eje (jfr. de nys anførte Ord af Konungleflisten og: Nosby cum attinenciis suis scilicet sygthæsore cum ceteris uillis factis de alminning). I en Registrant over Kallundborg Slots Papirer (Gehejmearkivet) omtales nogle Breve af Kong Knud den Sjette og en Kong Erik om Benyttelsen af Almindingen i Albo Herred, hvori ogsaa denne Konges Ejendomsret til Grunden er omtalt. Kongen tillader Beboerne af Ingelstad og Jærrestad Herreder at nyde den nævnte Almindingsskov, hvis Grænser nærmere bestemmes, »dennem til Gode, men Grunden skal høre os til«[1]).

---

[1]) Ittem Biscop Byrgis breff met bispen aff Fin oc andre gode mendtz, en vidisse af koningh Ericks breff oc koning Knudts breff, at the haffue wnt oc giffuit alle thenom, som bo ij Jerestadt oc Ingelstedt herrit, alminding Skou ij Albo herrit øster ind til haffuit paa en side oc siden ind till skoumerckee, som effter

Det skal dernæst undersøges, hvilke Rettigheder over Skoven Kongen havde overladt Beboerne af denne Landsdel. — At Skaaningerne havde Ret til Oldengang for deres Svin og til at samle Vindfælder, maa vel antages, men havde de Ret til Hugst af grønne Træer? Sk. L. XI. 12 taler rigtignok ganske i Almindelighed om at man »fællær træ innæn Almænnings skoghe«, men det er dog dermed ikke givet, at Hugst var tilladt i alle Almindingsskove. Forordningen for Bara Herred, der vel rettest maa anses for en Forordning for hele Skaane, idet vi tilfældigt kun have bevaret et Exemplar bestemt for dette ene Herreds Beboere, siger nu, at det skal være disse tilladt at hugge Træer i Alt, hvad der kaldes Alminding og er svoret dertil, undtagen i hvad der fra gammel Tid er regnet til vore Orer (exceptis notris antiquis horis). Vi standses her ved den tvivlsomme Forstaaelse af Ordet Ore, hvilket jo forekommer saa ofte i ældre Aktstykker og i Stednavne og er fortolket paa yderst forskjellig Vis. Vist er det, at alt dyrket Land falder udenfor Begrebet Ore, men ligesaa uafgjort er det endnu, om det, der betegnes derved er skovklædt Grund, hvad flere Omstændigheder kunde tale for, eller stenet vild Jord, hvad den faktiske Karakter af mange af de Steder, der endnu benævnes Ore, kunde lede til[1]). Vi kunne heldigvis helt undgaa Fortolkningsforsøg og vinde mere direkte ind paa Sagen. — Der kan i det foreliggende Lovsted ikke vel være Tale om Andet end Grund, begroet med Skovtræer, ej blot med Krat og Lunde; kun i

---

staar, som er til Fiske, Maglesteen, Oxne wadt, Huide tre, Kerlige beck, Gede mose, Høge blambers beck, Lierbeck, Langerødtz kilde, Bockerydtz Staff, Øre beck, Østre vele, Suine vele oc Homand Spange for vden Hiorles egen helnede oc Bolde skou paa then anden side, som the tilforn haffue hafft, saa vnde wy thenom her effter at nyde skoen thenom till gode, men grunden schall høre os til. Datum Helsingborg, Anno domini 1393 Idus Junii.

1) Jfr. N. M. Petersen, Saml. Afh. I. 153; O. Nielsen, Jordebogen 128; Rietz, Ordbok öfver svenska allmoge-språket s. v. Ora.

Skove kan Kongen ville forbeholde sig Enehugst. Lægger man nu Mærke til, at Ora i Følge den skaanske Folkedialekt betyder en sær stor Skov[1]), og at der af saadanne Orar findes flere rundt om i de forskjellige af Skaanes Herreder, Sjöbo-ora, Tostarpa-ora osv., kan man vist med Sikkerhed fortolke det ovenfor anførte Lovsted saaledes, at Skovhugst er forbudt Bønderne i disse Kongens store Orer, men i øvrigt er fri. Som en Grund til at Kongen saaledes forbeholder sig visse Skove, kan det tænkes, at han har villet drive enkelte Skove saaledes, at der af dem altid havdes de fornødne Mastetræer, Skibstømmer eller andet stort Tømmer, og jeg bestyrkes deri ved den Udtalelse i Processen mod Johan Grand, at Kongen inddrog de pantsatte Ejendomme Lyster, Blekingen og Ørken til Gjønge og Vilands Herred fordi det oplystes, at de gode Træer, passende til høje Bygninger og Skibe, som voxede der i Skovene, vare efter Ærkebispens Godtykke blevne omhugne og anvendte til Bygning af Skibe eller Huse paa hans og hans Venners Gods[2]).

Det kan endvidere tænkes, at Kongen har udelukket alle Private fra at benytte enkelte af de større Skove, fordi han i dem har villet skaffe sig et Jagtdistrikt til Fredning af større Vildt. At der fandtes saadanne Enemærker eller Parker allerede paa Valdemar Sejrs Tid, lærer os Haandfæstningen 1326 § 30: Item rex nullam paark sibi pro sua vena-

---

[1]) Rietz, l. c.

[2]) Scr. VI. 281: Item dicit, quod cum dictus Archiepiscopus eidem regi 4800 marcas mutuasset et Blekingiam, Lystriam oc Witlandtz herrit cum suo deserto et deserto de Gythingeherrit, quod vulgariter dicitur Ørcken, obligasset idem Rex et tradidisset dicto Archiepiscopo etc. 287: Sed cum in sylvis dictarum terrarum arbores abundarent pulcræ et ad ædificia magna et navigia aptæ, et cum ad aures ipsius Regis post modum pervenisset dictas sylvas dictarum terrarum per eundem dominum Johannem Archiepiscopum pro magna parte esse destructas et radicitus succisas et ad naves magnas et ad domorum ædificia in suis terris et amicorum suorum, sicut voluit, construenda.

cione usurpabit nisi ea, que paark fuerunt tempore regis Waldemari.

Ved at nævne Pantsætningen til Johan Grand ere vi allerede komne til at omtale, at Kongen tillagde sig Ejendomsret til Skovene i Bleking og Lyster, og dette stemmer da ogsaa med den almindelige Udtalelse i Fortegnelsen over Konunglef: omnes terre et silue ceteraque eis attinencia, in quorum possessione tunc erat dominus rex, quia non erant alienata, similiter et omnia que habebat lystær.

Listen over Konunglef i Sjælland nævner flere Skove: ørwith et opida inde facta. Martheme cum silua sua. Gripscogh cum attinenciis suis. Lyngby cum attinenciis suis scilicet bouæscogh et cetera. Skipby cum hornswith. Worthingburgh cum tota stenswith. quicquid est extra brothæ preter[1]) sæbæksore et omnia oppida facta de stenswith.

Hvis man i det Hele skulde tænke sig et Grundlag, hvorefter Skov kunde være forbleven i Kongedømmets Eje efter et almindeligt Salg af disse fra Kongens Side, maatte det vel enten være dette, at Skoven var et Tilliggende til en Kronens Gaard (Martheme cum silua sua), eller at en fra Hedenskabet arvet hellig Lund var overgaaet i Kronens Besiddelse, eller endelig at Skoven var saa overordentlig udstrakt, at den ikke ved de af Historien omtalte Salg vilde kunde finde en Kjøber i de omliggende Byer. Denne sidste Omstændighed synes især at være Grunden til, at Skove i Sjælland endnu tilhøre Kronen. »Silva Ørwith, quæ est non longe ab Esrom« omtales i Sorø Klosters Gavebog (Scr. IV. 469), og allerede Absalon havde af Kronen erhvervet Besiddelser i den, vistnok Ryd. Villingerød i Esbønderup Sogn siges at ligge i denne Skov (Danske Mag. 4. Række II. 338). Dens Udstrækning kjende vi nu ikke, men vitterligt er det, at flere Byer ere

---

[1]) »Preter« oversættes af Dr. Nielsen (S. 131) urigtigt ved »foruden« i Stedet for »med Undtagelse af«; thi Roeskilde Bisp ejede »tota silua dicta Sæbexoræ«, der laa i Kastrup Sogn (se Scr. VII. 8).

opstaaede paa dens Grund[1]). Hornswith var en stor Skov, der bedækkede største Delen af Horns Herred, og Jægerspris Skov udgjør endnu Levning deraf. Stenswith var endelig en meget stor Skov i Vordingborgs Omegn. Naar til disse vidtstrakte Skove i Listen endnu føjes de tvende, Gribskov, som nu er den største i Danmark, og Lyngby Skove (Dyrehaven), vil det ses, at vi i Konungleffortegnelsen efter al Rimelighed kun finde de meget store sjællandske Skove nævnte, og hvis man tør sætte det i Forbindelse med Beretningen om Kongernes Salg af de danske Skove, kan vel næppe Andet faas ud, end at de her nævnte ere de dengang ikke solgte.

Men fandtes der da ikke mange andre Skove i Sjælland paa Valdemar Sejrs Tid, som maatte kaldes Almindinge og saaledes tilhøre Kronen? Jeg tror det ikke. Selv om det kan paavises, at Kongerne i en noget senere Tid ejede endnu mange flere Skove, vil det ikke omstøde den Antagelse, at Konungleflisten vil opregne de Skove, til hvilke Kongen paa den Tid ansaa sig berettiget. Man skal erindre, at Kronen stadigt udvidede sine Fordringer og søgte at drage Skove ind under Begrebet Alminding, som i Virkeligheden vare i en Landsbys eller flere Byers Eje og altsaa vare Fællesskove, ikke Almindinger.

Jordebogen lærer os Intet om Brugsretten til Skovene. Ligesom vi fandt, at Skaanes og Hallands Beboere havde Ret til at benytte de Skove, som tilhørte Kronen, hyppigt endogsaa Hugstret i disse, saaledes kan det meget vel være, at de Omboende havde enten tilkjøbt sig, eller af Kongen som en Gunstbevisning faaet tilstaaet Ret til Brugen af Kronens Skove i Sjælland. Over Hornsvid havde saaledes i det 16de Aarh.

---

[1]) Kong Erik skjøder 1271 til Esrom Kloster »molendinum nostrum eorum monasterio vicinum, quod Sotæ dicitur«. Suhm X. 1001. Da Overdragelsen sker »de fidelium nostrorum consilio«, har Ejendommen vist været Konunglef og hørt til Tilliggendet til Ørwith eller de paa dennes Grund opstaaede Byer.

nærboende Adelsmænd og Andre ment at have erhvervet en sædvansmæssig Brugsret, men et Brev af Frederik II af 2den Okt. 1568 udtaler, at »Ingen uden han og Kronen har Rettighed til samme Skov«, og forbyder Enhver, enten af Adel, Præster eller Bønder, at bruge Skoven. Ved nogle senere Breve tilstaar Kongen dog enkelte Adelsmænd større Rettigheder[1]). I et Priv. for Vordingborg Kjøbstad af 12te Dec. 1415 giver Kong Erik Borgerne dersteds Ret til at hugge deres Ildebrændsel i Stensvid, som de tilforn var van at gjøre, og naar Skoven bærer Olden, at drive deres Svin did imod at svare Oldengjæld.

Listen over Konunglef anfører endelig for Jyllands Vedkommende hverken en almindelig Adkomst eller enkelte Skove. Uluæscogh i Vendsyssel, hvilken ikke længere kjendes, Hanæwith, der efter al Sandsynlighed har været Tilliggende til en kongelig Gaard[2]), og Jarnwith, der var et helt Distrikt, staa som Undtagelser. Der maa i Jylland have været en Mængde Skove, som vare Kronens; dette lærer for det Første Beretningen hos Saxo, som siger at Skovene dér kun gik over i enkelte Familiers Eje, medens Landsbykommunerne ikke kjøbte dem, for det Andet Jydske Lovs almindelige Udtalelse om, at i Almindingsskoven ejer Kronen Grunden. De i Listen nævnte Skove have da af en anden Grund, som Parker eller Kronens Enemærker, staaet i nøjere Forhold til Kronen eller under Statens særlige Opsyn.

Om Fyen gjælder det Samme som om Jylland. Hægnæthscogh juxta mæthælfar, tota silua in hægnæzholm preter mesyng et salris, staa i Listen som Undtagelser, — og vi kunne ganske vist søge Grunden, hvorfor de opføres, deri at Kongen har gjort disse Skove til særlige Jagtdistrikter, Kongsparker, hvorfor »hegnet«, som foran er vist, ogsaa er bleven optaget i deres Navn.

---

[1]) Ann. f. N. Oldkyndighed 1855. S. 66 ff.
[2]) O. Nielsen S. 126.

Vi have saaledes søgt at udfinde, hvilke Skove i de enkelte Landsdele have været ansete for Kronens, og hvorledes Konungleflisten i det Hele stemmer med de øvrige Kilder. Vi skulle her gjentage nogle af de vigtigste Resultater, vi kom til.

1. For Skaanes, Hallands og Blekings Vedkommende giver Konungleflisten en mere almindelig Angivelse af hvad der er Kronens, for Skaanes Vedkommende ved supplerende at nævne »Alminning«, for Hallands ved at anføre den store Grænseskov med tilliggende mindre Skove, for Blekings ved at angive, at Kongen ejer alle Skove, de alene undtagne, som han netop havde afhændet.

2. I Sjælland ejede Kronen kun de udtrykkeligt nævnte Skove.

3. Konungleflisten nævner ingen af Jyllands og Fyens Almindingsskove.

4. Om Ejendomsretten til Skovene lader sig Intet udlede af de Brugsrettigheder over dem, der maatte være tilstaaede de Omboende. I de færreste af Kronens Skove var Jagt og Skovhugst forbeholdt Ejeren.

Det Udfundne kommer i det Hele ikke i Strid med Saxos Beretning om Salget af Skovene og den forskjellige Maade, hvorpaa dette blev iværksat. Det viser sig, at der paa Jydske Lovs Omraade fandtes langt færre Skove, der tilhørte enkelte Landsbyer, end i de andre Provinser; de Skove, hvorover Byerne havde Brugsret, vare Almindinger, hvor Kongen ejede Grunden; i Sjælland synes det som endog de fleste Skove ere gaaede over i Bymenighedernes Eje, medens der paa Skaanske Lovs Omraade var en saa stor Mængde Skove, at selv om mange af disse vare solgte til Menigheder, Kongen dog beholdt betydelige Besiddelser i Skov tilbage.

Det kan i øvrigt antages, at der paa en Mængde Steder herskede liden Klarhed, om hvem egentlig Ejendomsretten til Skoven tilkom. Om Rettigheden over Grunden, hvori

Ejendomsrettens egentlige Kjærne kom frem, var der sjældent Tale, og de i vidt Maal erhvervede Brugsrettigheder gave det ofte Udseende af, at Ejendomsretten fandtes paa et helt andet Sted end hvor den virkeligt var.

Kilderne lære os endvidere, hvor usikkert Ejendomsforholdet til Skove var. Kongen ses uhindret at tilstaa Benyttelsesret over Privates Skove. Vi skulle ikke særligt opholde os ved at Hertug Kristoffer 1316 og Prins Valdemar 1340 ganske i Almindelighed love Stralsunds Borgere, at det skal være dem frit for at samle Brænde og hugge i Landets Skove, naar de blive Konger, da Løfter jo let blive for rundhaandede[1]). Derimod er det værdt at bemærke, hvor hyppigt Kjøbstadborgerne faa Brugsret over de nærliggende Skove; saaledes Stege 1268 og Faaborg i forskjellige Privv. over Skovene i deres Nærhed, Æbeltoft Borgere over Skoven Uwith. Da der 1221 oprettes et Fyr paa Falsterbo giver Kong Valdemar en almindelig Tilladelse til at skære Træer i Skovene til dets Vedligeholdelse: »ligna ad hoc necessaria in regno nostro secandi liberam concedimus facultatem«[2]).

Til disse vidtgaaende Dispositioner haves et naturligt Modstykke i de Løfter, Kongerne stadigt maa afgive om ikke at krænke Ejendomsretten til Skovene. I Abels Frdg. 1251 § 6 nævnes blandt de Uretfærdigheder, som skulle afskaffes, dette, at Kongerne lader hugge i Privates Skove. I Følge Erik Menveds Priv. for Skaane 1317 § 4 skal Kongen ikke lade hugge i nogen Enemærke-Skov uden Ejernes Villie, og efter Haandfæstningen af 1326 § 33 skal Kongen saa vel som enhver Anden af hvilkensomselst Stand være ligesaa lidt berettiget til at fiske i Andenmands Fiskevand som til at hugge i Skove uden rette Ejers Villie[3]).

---

1) Dipl. Svec. III. 285. IV. 715.

2) Dipl. Svec. I. 687.

3) Frdg. 1251. § 6: injusta gravamina revocentur . . . succisiones ex parte regis in silvis alienis. Hdf. 1326 § 33: Item dominus rex aut aliquis alius, cujuscumque condicionis, dignitatis

I Følge det sidste Lovsted skulde Kongen synes ogsaa at have krænket de Privates Eneret til Fiskevand, og i det Hele har Regjeringen vist ofte været ukjendt med Omfanget af Kronens Regaler eller tilladt sig betydelige Overgreb. Kongerne synes saaledes stundom ved Tilstaaelse af Brugsrettighed over den Kjøbstæderne omgivende Grund at have krænket de dér boende Bønders Rettighed. Mon Kongen ikke stundom har ment, at han, fordi han har en Ret over det Udyrkede, har en Ret over Andres Marker, naar Ævret er opgivet og de laa i Fælled? Aabenraa havde Græsning paa 7 Byers Marker, hvilket Kong Valdemar havde skjænket den, og det ses af Byens Skraa § 4, at han ved Kjøb af Jorder har skaffet Byen i al Fald nogle af disse Rettigheder, men mon Kongerne ellers have taget slige Hensyn? I det 16de Aarh. maatte tvende Kjøbstæder opgive deres Brugsret over nærliggende Byers Marker, uagtet de havde Kongebreve derpaa. Kjøge mistede ved Rettertingsdom af 1590 (Gl. D. IV. 193) den Ret, Byen havde til Græsning paa den anden Side af Aaen; i Præmisserne paaberaabes vel forskjellige Grunde, men som et Præjudikat, hvorpaa der særligt lægges Vægt, anføres en Dom af Fr. II og Danmarks Riges Raad af 1574 i en Tvist mellem en adelig Dame og Borgerne i Faaborg om Skovhugst, Gjærdsel og Græsning over Horne, Svaninge og Digernæs Marker, hvorved kjendtes, at Borgerne skulde have det i Lodsejernes Minde. Herved er imidlertid at bemærke, at Faaborgs Ret til Græsning paa de nævnte Steder bliver bekræftet Byen af Erik Menved 1313 som en fra gammel Tid den tilkommende Ret, og at Kongen kunde synes at have havt Kompetence til at tilstaa den disse Beføjelser, da de nævnte Landsbyer nævnes som Kongegods i Jordebogen og senere sandsynligvis have forblevet i Kongefamiliens Besiddelse. Da imidlertid de 3 Byer ikke have været Kongens Enemærke

aut status existat, in aquis alienis nisi propriis piscari aut siluas alicuius nisi proprias succidere faciat, sine veri possessoris voluntate et consensu.

(jfr. Swanævich 2 partes), har Gaven dog paa den Maade gaaet ud over de rette Grænser. Mellem Saxkjøbing og de tilgrænsende Ejendomsbesiddere har der ligeledes været en Retstvist, som blev paakjendt af nogle Danmarks Riges Raad og gode Mænd, der tilkjendte Byen Brugsret, navnlig i Kraft af, at der var vunden Hævd paa Brugen (Gl. D. l. c.).

Af det foran Udviklede fremgaar, at Konungleflisten kun ved de skaanske Ejendomme indlader sig paa at nævne uspecificerede Besiddelser eller en mere almindelig Adkomst. Kun her findes: »alminning«, som en særlig Titulus, fremdeles: »omnes insule, que vocantur alminning« og de foran nævnte tilsvarende vide Titler ved Bleking og Halland. Man vil sikkert kunne bebrejde Listens Forfatter, at han ikke har været konsekvent ved Redaktionen, i det de mere almindelige Titler først fremkomme i den østligste Provins. Dog kan jeg ikke antage, at Sligt skulde være sket ganske uden Anledning. Det synes at fremgaa af Kilderne, at det i Landene Øst for Øresundet, hyppigere end noget andet Sted i Riget, er kommet til Strid og derefter retslig Paakjendelse af hvad der tilhørte Beboerne, hvad Kongen. Der har endnu i det 13de Aarh. været saa meget tilbage af ikke bemægtiget Grund eller af Grund, der kunde ryddes og afkaste Afgrøde, at der efterhaanden som denne toges i Brug, opstod Spørgsmaal om Ejendomsforholdet[1]). Talrige Vidnesbyrd have været optagne, og Nævninger have svoret om disse Forhold; som Listen siger, skal der haves gode Mænds Vidnesbyrd om, at Kongen havde afhændet Byer, dannede af Almindingen (jfr. Hallandslisten S. 61: Item Særæø quedam insula adiudicata domino Regi cum iuramento bonorum

[1]) Jfr. Danske Mag. 4. Række. I. 38 (1544): en Befaling til Landsdommeren, at han opnævner 15 uvillige Dannemænd, som skulle granske og udlægge saa mange Gaarde og Bol, som Hr. Holger haver ladet bygt og forbedret paa Kronens Alminding i Torne Herred, siden han først annammede Torne Herred i Befaling af Kong Frederik.

uirorum scilicet Thorlokær etc.), og Udtrykket i Forordningen for Bara Herred: de Skove, der kaldes Alminding og hvad der er svoret til Alminding, antyder ogsaa de ofte om Ejendomsforhold fældede Kjendelser.

155. De foranstaaende Oplysninger om Kronens Grundregaler i den ældre Middelalder skulle vi sammenligne med hvad der kjendes om de norske og svenske Forhold.

I Norge ejede, som ofte foran er berørt, Kongen alle Almindinger, men Kronens Ret fremtraadte paa en sær mild Maade. I Almindingsskovene kunde saaledes Enhver forsyne sig med saa meget Træmateriale, som han lystede, og ligeledes var Brug af ikke skovbevoxet, ubemægtiget Grund tilladt, naar man ikke tilegnede sig en udelukkende Ret over Grunden, thi vilde man t. Ex. opdyrke Alminding, skulde man have Ombudsmandens Tilladelse dertil, hvilken dog let erhvervedes og saaledes, at det Opdyrkede helt gik over i privat Besiddelse. Om noget Vandregale har der i Norge aldrig været Tale[1]).

I Sverrig vare Forholdene noget anderledes. Et Skovregale kjendtes aldeles ikke i Sveariges Lande, hvor Private eller Menigheder ejede Skoven med fuld Ejendomsret; i Gøtalandskaberne havde Kongen derimod Ret til en Trediedel af Almindingen, og denne Grundsætning blev optagen som almindelig, for hele Riget gjældende i Magnus Eriksens Landslov. Først efter at Unionstiden dels ved det Bekjendtskab, man havde gjort med de andre Rigers Forhold, dels ved Borger- og Bondestandens aftagende Kraft havde forberedt den almene Mening for Regalerne, blev endelig under Gustav Vasa alle Skovene erklærede for Kronens Eje, og under de følgende Konger voxede stadigt Kronens Fordringer. — Ligesaa lidt kjendte Landskabslovene et Vandregale, skjønt som alt foran sagt den Regel gjaldt for Benyttelsen af Strømmene, at en Trediedel deraf skulde lades aaben; først efter Aar 1400 begyndte Sætningen om Kronens Ret ogsaa til en

[1]) Brandt l. c. § 69, 70.

Trediedel af Vanddrag at faa Indgang. Om noget Bjergregale kunde der i den ældre Middelalder hverken i Sverrig eller Norge være Tale alene af den Grund, at en egentlig Bjergværksdrift var ukjendt. — Man har i mange Tider antaget, at Kronen havde tillagt sig Grundregaler i Sverrig i ældre Tider i et langt videre Omfang end nævnt, eller i al Fald været i stor Tvivl om deres Omfang; thi i Følge en Beretning om et saakaldt Helgeandsholms Beslut af 1282 skulde Kongen have tillagt sig Ret til baade Skove, Grunde og Elve. Nu er det endelig af en anset svensk Forsker bleven paavist dels at Indholdet af denne Beslutning staar i Strid med hvad alle andre Kilder lære, dels at de Dokumenter, hvorpaa man støttede sig, ere forfalskede, og han har saaledes manet dette Spøgelse ned i den Sump, hvor det hørte hjemme[1]).

Af det Udviklede turde fremgaa, at Danmark i det 13de Aarh. var naaet videst frem i at tilkjende Kongen Regaler. Skjønt man i Norge havde samme Princip til Grund for Kronens Ret, nemlig Retten til alt Øde, have Regalerne i Danmark faktisk havt langt mere Betydning og gjort mere Skaar i Borgernes Ret end i Norge, saa at man her i Landet ikke blot i større Omfang har hindret Brugen af Almindingen, men ogsaa holdt strængere paa Retten over Grunden. Ligesaa har Kongens Ret over Vandene havt en langt større Betydning i Danmark end i noget af de to andre Riger. Sverrig har i det 13de Aarh. været heldigst stillet, i det man dér egentlig kun kjendte enkelte Retssætninger, hvoraf i Tidernes Løb Regaler kunde udvikle sig.

---

[1]) C. G. Styffe, framställning af de såkallade Grundregalernas uppkomst och tillämpning i Sverige intill slutet af sextonde århundradet. S. 229 ff. i K. Vitterhets, Historie och Antiquitets Akademiens Handlingar, XXIV Delen.

XVII. Kapitel.

Konunglef og Patrimonium.

(Upsalaøde. Krongodsets Uafhændelighed. Forbrudt Jord tilfalder oprindelig Kongen, ikke Kronen. Konunglefs Bestemmelse og Anvendelse. Byer, som ere Konunglef. Hertugens Forhold til Krongodset. Patrimoniet. Formindskelse af dette til Bedste for Krongodset.)

---

156. Efter at vi i det Foregaaende have undersøgt, hvilke Besiddelser Kongerne havde som Regaler, og allerede derved ere ledte ind paa Fortolkning af Konunglefisten, skulle vi yderligere søge at belyse denne Liste, idet vi gaa over til Betragtning af det egentlige Konunglef eller de Ejendomme, der vare henlagte til Kongernes Underhold og skulde bevares som Kronens Eje, uafhængig af Kongernes Skiften. Modsætningen hertil danner Patrimoniet, det Gods den valgte Konge kunde eje forinden sin Tronbestigelse eller som han erhvervede efter denne ved Arv eller anden Adkomst uafhængig af hans Stilling, hvilket Gods vedblev at være hans egen Raadighed undergivet og arvedes af hans Børn, uden at Kronen erhvervede nogensomhelst Ret dertil.

Til Oplysning om den forskjellige Karakter af disse Ejendomme, der vare i Kongernes Besiddelse, vil det være lærerigt at betragte nærmere Beretningen om Upsalaøde, i hvilken vi for Sverrigs Vedkommende have en Institution, som svarer fuldstændigt til vort danske Konunglef. Yngve Frej oprettede i Upsala, der var hans Hovedstad, et stort

Hof, for hvilket han præsiderede i dobbelt Egenskab af Ypperstepræst og Konge, og dertil henlagde han alle Skatter, som han oppebar, og sine Ejendomme baade af Jordegods og Løsøre. Dette Gods kaldtes Upsala-øde af Ordet øther (Isl. audr), Rigdom. Det forøgedes med Tiden, dels ved at Kongerne lode opdyrke Jord rundt om i Landet, dels ved Arv af de udryddede Smaakongers Besiddelser. Endelig var meget af Slægtgodset efterhaanden taget i Besiddelse for Upsalaøde. Navnet bliver derefter Betegnelse for alt Gods, der skal tjene til Kongernes Underhold og ikke maa bortgives; »kongen ma them aldrig veta eller sköta«, som det hedder i Haandskrifter af den yngre Vestgötalag; Kongen maa ikke afhænde Godset eller give det i Forlening paa en saadan Maade, at Kronen derved paatager sig Forpligtelse. Hvad der udgjorde Bestanddelene af Upsalaøde fremgaar ogsaa af de Tillæg, der føjes til dette Navn i enkelte af Lovene: »oc swa gamalt kronuna gods, at ængin minnis eller ok af sanne sæghn vet, huru thet fyrst under kronuna kom«; eller andetsteds: »Opsala ødhe alt gammalt kronuna gods«.

Ved Siden af disse Ejendomme var der imidlertid ogsaa Gods i Kongernes Besiddelse, om hvilket man vidste, naar det var kommet did, nemlig Dynastiets Slægtsgods, og over dette var den enkelte Konge naturligvis fuld raadig med hverken færre eller flere Indskrænkninger end en privat Mand. Saaledes siger Östgötalagen, at om »kununger vil eghn sæliæ, skal han frændum sinum ater biutha sva han sum bonde« [1]).

Hvor langt tilbage i Tiden man her i Landet har sondret bestemt mellem de Kronen tilhørende Besiddelser og Kongens Familiegods, kan vanskeligt afgjøres, men da Saxo paa flere Steder nævner Kongernes Patrimonium som en Gjenstand, hvorover disse særligt disponere, og da han beretter, at Valdemar I testamenterede til Klostre Halvdelen

---

[1]) Schlyter, juridiska Afhandlingar. Första Häftet. S. 31 ff. Om lignende Forhold i Norge, se Brandt l. c. § 69. S. 215, 216.

af Patrimoniet, men ikke af det Kronen tilhørende Gods — vil det ses, at Adskillelsen er gammel[1]). Kong Svend bekræfter c. 1148 Kong Erik Lams Gave til Esrom Kloster af Byen Esrom, og han udtaler udtrykkeligt, at det sker af Hensyn til Religionens Tarv og skjønt denne By tilhørte Riget uafhængigt af Kongernes Skiften (que ex regum decessione et successione pertinebat regno[2]). Endelig nævnes denne Art kongelige Ejendomme ogsaa i et Brev af 1170, hvori Valdemar I omtaler »villa, quæ vocatur Sande, quæ antiquitus juri regio subjecta erat, et cujusdam regis in regno nos antecedentis permissione ad alios transierat possessores« (D. A. M. I. 28).

157. Kronens Ejendomme vare uafhændelige. I Følge de gamle svenske Love kunde en Konge tage det Gods tilbage, som maatte være afhændet ulovligt af en tidligere Regent, og samme Ret har utvivlsomt gjældt her i Landet. Kongerne maatte ved deres Tronbestigelse med Ed forpligte sig til ikke at formindske de kgl. Rettigheder og særligt ikke at afhænde Krongodset; dette lader sig bevise af flere Kildesteder. Det er alle-

---

[1]) Saxo 955: Præterea locis monastica religione sacratis dimidium patrimonii sui, quæ ad fiscum regium pertinebant exceptis, testamento legavit. Oversættelsen maa lyde som ovenfor. — Jeg kan ikke erkjende, at Saxo — som Pal.-Müller vil — stiller fiscus regius i Modsætning til latifundia regia, saaledes at det ene eller det andet af disse skulde betyde Kongens private Formue. Stedet hos Saxo om Svends Gave til Lunds Domkirke, S. 580: »Ipse enim partim ex fisco suo regiisque latifundiis, partim antistes ex ante collatis templo beneficiis, quotidianos eorum sumptus exhibuit«, kan ikke forstaas saaledes, at han forøgede Kirkens Formue baade af egne og Kronens Midler; hvis der antydes nogen Forskjel, er det mellem Gave af Statens Penge og af Kronens store Jordegods. Latifundia betyder jo i klassisk eller efterklassisk Latin udstrakt Jordegods, og fiscus bliver hos Saxo som oftest brugt i Betydning af Pengebeholdningen, jfr. S. 492: cum promissum æs ex proprio fisco solvere nequiret; S. 899: ex fisco suo se stipendia Carolo soluturum promittit.

[2]) D. A. M. I. 12.

rede foran omtalt (S. 323), at Valdemar Sejr fik af Paven Tilladelse til at tilbagekalde under Kronen bortgivne kongelige Rettigheder, og disse siges i Beretningen bortskjænkede »skjønt Kongerne ved Kroningen havde aflagt højtidelig Ed paa at hævde de kongelige Rettigheder«. Ligesaa gjør Erik Menved den Reservation ved sit Tilbud om at overlade Johan Grand en Del Krongods, at hvis den Ed, som Kongen havde aflagt paa ikke at afhænde Rigets Godser, skulde være til Hinder for Afhændelsen, denne da skulde gaa tilbage[1]). I videre Forstand om Rigets Udelelighed er Sætningen taget i Lensbrevet af 25de Febr. 1330, hvorved Kongerne Kristoffer og Erik forlene Grev Gert med Fyen, »illo non obstante, quo dicitur, quod bona coronæ de regno daciæ possunt minime alienari«. Uafhændeligheden af Kronens Ejendomme berøres ogsaa i Beretningen om den alt foran (S. 176) omtalte Pantsætning af Bleking m. v., men her kunde de Ord: »terræ coronæ non abalienabiles« vel være sparede, thi fandtes Pantet misligholdt, var Tilbagetagelsen tilstrækkeligt begrundet.

I den Sætning, at Kronens Ejendomme ere uafhændelige, ligger imidlertid kun dette, at Kongen ikke paa egen Haand kan skille dem fra Kronen; det bliver ham muligt, naar han dertil kan erholde sit Raads eller Herredagens Samtykke. Det er ogsaa klart, at mange af Ejendelene, de øde Strækninger og ubenyttede Øer, havde deres Hovedbetydning som Formue ved at kunne sælges til Folk, som vilde opdyrke dem. Ofte har Kronen desuden ved Afstaaelse af Ejendele maattet skaffe de Folk Erstatning, som for Landets Skyld havde lidt Tab. Om det Samtykke, som saaledes Kongen skulde indhente, før han afhændede Krongodset, give de udstedte Overdragelsesdokumenter ingenlunde altid Oplysning, men det er dog næppe rigtigt, fordi det lades uomtalt, at antage at det ikke skulde være indhentet.

158. I Krongodslisten træffe vi først og fremmest det

[1]) Scr. VI. 359.

Gods, som var henlagt fra ældre Tid til Kongernes Underhold. Man kunde dernæst antage, at der i Listen fandtes Jordegods, som var gaaet ud af privat Eje som forladt Arv eller som forbrudt Gods. — Uagtet Konungleffortegnelsen ganske vist ikke gaar saaledes i det Enkelte som Hovedlisten, synes den imidlertid ikke at opregne noget saadant Gods, der jo især maatte fremtræde som smaat og spredt Gods, og Listen maatte i al Fald omfatte mange flere Lokaliteter. Det lader sig nu ogsaa bevise, at i Følge den ældre Opfattelse tilfaldt forbrudt Gods ikke Kronen, men Kongen personligt. Allerede Jordebogen tjener til Bevis herpaa, idet den mellem Kongens private Ejendomme paa Falster (S. 31) opfører »in biørnæthorp de aky botild sun pro thyngbryth 8 solidos in censu«[1]). I Slutningen af det 13de Aarhundrede synes derimod forbrudt Gods at have tilfaldet Kronen. I Aaret 1263 forbryder Hans, Skanul Torstensøns Søn alt sit rørende og urørende Gods efter Fædrenes gamle Love og Sædvaner, fordi han har sat sig op mod Kongen og aabenbarligt foragtet hans Majestæt; Kongen lægger hans Gods under Kronen og skjøder det senere til Ribe Bisp for adskillig Omkostning og Skade, han havde lidt[2]). Jeg antager det fremdeles for højst sandsynligt, at der ved følgende Ord i Dommen 1285 om det slesvigske Konunglef: »(Biscopstoftæ et Baldesløøf) preter id quod Swening Graasun ibidem possedit . . . et de omni eo quod Kally Sweningsun habuit in Wakerbøøl« (Suhm X. 1024), omtales Gods, som ved Forbrydelse er kommet til Kronen og har forøget dens Besiddelser ud over hvad der nævnes i Jordebogen; thi det var netop almindelig Brug, at det forbrudte Gods beholdt Benævnelsen efter den tidligere Ejer[3]).

---

[1]) I den større Falsterliste haves et yderligere Bevis, saaledes som Fortolkningen af denne skal vise.

[2]) Huitfeldt, Bispekrøniken S. 23.

[3]) Til Exempel kan anføres Huitfeldts Ord i Beretningen om Dommen over de oprørske Adelige 1314: Disse ere aff de Fredløse, hues

Vi savne vist end ikke Underretning om det Lovbud, som saaledes ved Aarhundredets Midte har forandret den tidligere Ret. Vi kunde vente, at det i Tiden faldt sammen med den Tendens til bestemt Udsondring af det, der tilkommer Kongedømmet og Kongen som Privatmand, der udmærker Jordebogen. Et gammelt udateret Lovstykke, som indeholder Bevisregler i Sager om Forbrydelse mod Majestæten og Straffen herfor, byder, at forbrudt Gods skal tilfalde Riget og Kronen og ikke Kongens private Formue (et bona taliter acquisita regno et corone, non patrimonio regis ascribantur). Dette Lovstykke vil saaledes særdeles passende kunne sættes til Kristoffer I's Regjeringstid, til hvilken en gammel Afskrift ogsaa henfører det, ligesom det i den nye Udgave af Forordningerne i Gehejmearkivets Aarsberetninger (V. 15) er sat til denne Tid. I øvrigt var det ikke saa hyppigt, at Kronen erhvervede Jord ved Forbrydelser. Som bekjendt søgte de gamle Love paa forskjellig Maade at knytte Jorden til Familien, saaledes at den ved Salg først skulde lovbydes til Slægten, der havde som en Medejendomsret til Jorden, ligesom man ogsaa derved vilde forhindre Splittelsen af en Familieformue. Men ogsaa paa anden Maade var Jorden mindre let mistelig end de øvrige Ejendele. Det var saaledes en Regel, at Jord kun forbrødes, naar Nogen førte Avindskjold mod Riget. Da Olav Haraldsøn fordrer sin Fædrenearv af Kong Erik Emun, nægter denne at tilbagegive den til ham; den var tilfaldet ham — som Saxo siger — i Følge den ældgamle Lov, at de, som tjene mod Fædrelandet, straffes med Tab af alt deres Gods; i Kraft af samme Lov bemægtiger Valdemar I

Gods bleff anammet oc er forbrut. . . . Vdi Sieland, Lauge Laugesøn udi Hønge, Anders Stisøn Marsk aff Tygestrup, Ranni Joensøn aff Giordslow: disse haffde oc udi Judland it stort Gods oc Anhang, huilcket deris Gods derfore bleff forbrut, oc kaldis alt det forbrudne Gods endnu Rannis Gods, for hand vaar af stort Slect«. (I. 376.) Ranes Gods nævnes i en Mængde Aktstykker; saaledes pantsætter Kong Hans 28de Aug 1495 alt Ranes Gods i Kallø Len til Jørgen Rud.

sig alt Gods tilhørende Oprørerne Knud og Karl[1]). I Provinslovene finde vi samme Regel, at kun for ført Avindskjold forbrødes Jorden (Eriks Sj. Lov II. 3, 4, 5, Sk. L. V. 20, And. Sunesøn V. 20, Knud VI's Fordg. og fl. St.[2]).

Medens Lovene saaledes ikke fordrede Tabet af Forbryderens Jordegods, var det derimod ikke forbudt denne frivilligt at afstaa Jord i Betaling for den skyldige Bøde, men Lovene træde dog atter her til med Forbud mod, at Forbryderen skjøder Jorden paa det Ting, da han blev løst af Baand, eller paa det Ting, han blev frelslyst, efter at have været dømt til Kongens Gaard[3]). — At Jord af den Dømte tilskjødedes den Sagefaldsberettigede, herpaa indeholde Kilderne mange Exempler[4]).

---

[1]) Saxo S. 667: Interea Olavus Haraldi filius Norvagia reversus, patrimonium suum, inter bella civilia a patruo occupatum, hæreditatis titulo reposcit. Cujus petitioni Ericus illam antiquitatis legem opposuit, qua reis patriæ bonorum pæna decernitur. Patrem siquidem ejus, peregrino milite adversum patriam usum, decretam hac lege sententiam incurrisse. 930: Quorum patrimonium Waldemarus lege, quæ patriæ reos omnibus bonis damnat, adeptus, insperata opum incrementa contraxit.

[2]) Sl. gl. Stret. § 21 gaar dog noget videre: terra Sleswicensi ciui vel suis heredibus auferri non potest, nisi ipse pro aliquo crimine fuerit fugitiuus uel proscriptus vel regnum presumpserit impugnare. At Reglen kunde faa dette Omfang i Kjøbstæderne, hvor Jordegods var af anden Art og ikke inddraget under Familiebaandet, er let forstaaeligt.

[3]) Vald. Sj. L. III. 13: Æn iorh sinæ ma ey thiuf for stælæ oc ey a thet thing, thær han var løsd af bande, sin iordh scøtæ. Ær thæt oc sva at han varthær til kunungs gardh giuæn, then thiuf, thær iordh æghænde ær, tha gangæ hans iordh hans børn til hændæ, æn værthær hanum frælsæ giuæth sithæn, tha hauæ han sin iordh atær gen, æn ey ma han sin iordh atær gen fa, førræ æn hanum ær frælsæ liusd a thingi, oc ey ma han a thet samæ thing hanum varthær frælsæ liusd sin iordh burt scøtæ, sithæn hun kumær i hans vald og hanum varthær frælsæ liust, tha gøræ han sum han vil.

[4]) Dipl. Svec. I. 43: Terra illa quam Æpi filius Thorbiorn in Lunde pro pace sua emendauit. In Senestathum dimidius mansus, quem persoluebat pro pace sua Scora, et dimidius mansus in Karlabiu, quam dedit

159. Den oprindelige Hensigt med Oprettelsen af Konunglef var den at skaffe Kongen ved Ejendommenes Afgrøde det Fornødne til Underhold for sig og sine Mænd. Han maatte da skifte Residens og flytte fra og til de forskjellige Kongsgaarde. Vi skulle nævne nogle faa Exempler paa, hvorledes Kongerne paa denne Maade have benyttet som Gjæstegaarde netop de i Konungleflisten nævnte Ejendomme. Knytlinge Saga beretter (K. 46-49) — hvor den begynder Fortællingen om det Oprør, som rejste sig mod Knud den Hellige —, at denne Konge var »at veizlu thar sem heitir at Sævarenda«, »that var eit rikt konungsbú ok rèd thar fyrir ármadr konungs«; hvilket er det iblandt Konunglef opførte Syorændæ, det nuværende Sjørrind. Samme Sagas K. 92 fortæller i Anledning af Knud Lavards Besøg hos Kong Niels før hans Drab, at Kongen »thenna vetr skyldi taka jólaveizlu á Hringstødum nordr i Sjólandi«. Da Konungleflisten skreves, var Ringsted ikke længere Kronens, men at den har hørt dertil, ses af Listens Bemærkning om, at Søborg er tilbyttet til Kronen for Ringsted (Syoburgh cum attinenciis suis, quod datum est pro Ryngstath). Da Harald Kesias Søn Olav vil hævne sig paa Erik Lam, søger han i Følge Saxo at overraske ham paa Gaarden Aruælund i Ingelsted Herred, hvor han laa paa Gjæstning[1]), hvilken Gaard nævnes som Konunglef.

I øvrigt antager jeg ingenlunde, at Listen anfører alt det Gods, som kunde kaldes Statens, og skal nærmere udvikle, hvilke Ejendomme jeg antager udeladte. I de gamle Love omtales Kongens Gaard, hvori Bryderne eller Fogederne

---

idem Scora regi pro pace sua. Scr. VII. 73: Item dom. Episcopus I terram (Hafniæ), in qua residebat Andreas Gulpening, quam habuit, quia ipse Andreas furabatur. 84: quam terram Tydericus Krookarl scotauit Domino Episcopo Nicolao testimonio placitali eo quod vulnerauit quendam virum.

[1]) Saxo S. 668 jfr. 1022: quem in Arualundensi hospitio diversantem noctu adortus.

sade, og til hvilken alle finantsielle kongelige Indtægter betaltes. I Følge Eriks Sj. L. III. 49 skal man lyse sit Saar til Kongens Gaard inden Herred og dernæst til Tinge, og i Følge Vald. Sj. L. III. 13 og Sk. L. VI. 9, og VII. 15, kan Tyven dømmes til Kongens Gaard og siges at komme i Kongens Hævd. En ilanddreven Hval skal fremdeles meldes i Kongens Gaard (VIII. 1). — Efter disse Lovsteder maatte det antages, at der i hvert Herred laa en Kongens Gaard, hvori Ombudsmanden sad. Ikke des mindre forudsættes det i Frdg. 1284 (for Sjælland) § 7, (for Skaane) § 13, at en saadan Kongens Gaard ikke findes i alle Herreder, ligesom ogsaa at Ombudsmandens Gaard ikke ligger i Herredet. Imidlertid havde dog vist de fleste af Kongens Embedsmænd faste Embedsgaarde, idet det maatte anses for den mest passende Maade, hvorpaa en Tjenestemand kunde udrustes. Han skulde være Vært for Kongen og Hoffet og for de af Kongen Beskyttede; saaledes at Kong Valdemar 1229 endog byder, at Cistersienserordenens Visitatorer, naar de komme til Landet, skulle have frit Underhold hos hans Fogeder og Bryder[1]).

Det i KonunglefListen opregnede Gods vil nu ikke forslaa til at skaffe en Gaard til Kongens Bryde eller Foged i mere end hvert fjerde Herred eller knapt det. Da det nu ikke kan antages eller dog vistnok var en Undtagelse, at Embedsmændene fandtes paa Kongens private Gods, og der selv med Hjælp af dette ikke vilde blive et tilstrækkeligt Antal Sædegaarde for Landets Tjenestemænd, maa jeg formode, at Listen ikkun opregner Gods, der virkeligt gav Kongen Underhold, men ikke de blotte Embedsgaarde med ubetydeligt Jordtilliggende, som kun afkastede hvad Embedsmanden standsmæssigt kunde leve af, men ingenlunde tillod ham et Værtskab for Kongen.

160. At mange af Byerne opføres som Kronens, kan

---

[1]) Regesta I. Nr. 730: ut quoties cumque visitatores eorum ad partes nostras venerint apud exactores nostros et villicos gratis habeant vitæ necessaria.

ikke være fordi denne endnu betragtede sig som Ejer af den Grund, hvorpaa Byen havde rejst sig; jeg har i syvende Kapitel paavist, at Kronen ikke fastholdt et saadant privatretligt Synspunkt, og at en Afgift af Grunden i al Fald kun er bleven svaret i de yngre Byer paa Kronens Grund. Imidlertid er der næppe Tvivl om at disse Byer ere anførte i Listen, fordi de oprindeligt have rejst sig paa Grund, der tilhørte Kronen, hvad enten denne var dyrket Gods eller Alminding. Vanskeligt er det dog at paavise, hvilken Betydning dette havde paa Kong Valdemars Tid, om en By regnedes til Konunglef eller ikke. Nærmest maatte Forskjellen jo vise sig i ulige Afgifter, men Stadsretterne og de øvrige Kilder lade os ikke se nogen gjennemført Forskjel eller nogen Ulighed af Betydning, hvortil Grunden især er den analogiske Maade, hvorpaa Kjøbstædernes Forhold uddannedes, efter at disse efterhaanden vare voxede i Tal og bestemte Regler havde uddannet sig om deres Administration[1]).

Ikkun i nogle faa Forhold kan det endnu spores, at Byerne ere opstaaede paa gammelt, kongeligt Landgods. For det Første er det mærkeligt, hvorledes Byerne endnu i Konungleflisten opføres med deres Tilliggende. Saaledes tilføjes »cum attinenciis suis« ved Hæddyng, Roskildis, Slangæthorp, Wæ og Hælsyngburgh. De tilhørende Ejendomme kunde nu være af mangehaande Art, ikke blot Fælleder og Skove, men Vandløb og Møller m. m. Blandt Roeskildes Tilliggende kan man saaledes sikkert regne den Jord Konunghegnet dér ved Byen, som Erik Menved 1295 skjænkede til St. Agnetes Kloster; at Erik Menved 1271 maa stadfæste, at Borgerne i Roeskilde have overdraget et Møllested til

---

[1]) Dr. Nielsen antager (S. XII) at Konungleflisten slet ikke nævner Byerne; naar Ihoringy, Aleburgh, Wybærgh, Randrøs, Arus etc. opføres, er det Kongens Borg eller Gaard i disse Byer. Listen maa dog vistnok frikjendes for en saadan Mystifikation. — Dr. N.'s Antagelse, at Byer ikke kunde have »Tilliggende«, vil det Følgende formentlig modbevise.

Thrugot Romundsøn og Tuuo Arnfastsøn, maa ogsaa antages at være begrundet i Kongens Ret til Roeskildes Appertinentier[1]). Muligt er det samme Mølle, som han 1295 overdrager til St. Agnetes Kloster; den betegnes da som liggende ved Haraldsborg, — og her have vi da atter et Tilliggende til Roeskilde, Fæstningen af dette Navn tæt ved Byen, som allerede Harald Kesia havde ladet anlægge[2]).

Man kunde endvidere haabe at finde i den i Byerne bestaaende Administration Levninger af det Forhold til Byens Herre, hvorunder den er opstaaet. Hvis Staden har voxet sig frem rundt om en kongelig Gaard eller Slot, har den Embedsmand, Kongen dér har havt, jo efter al Rimelighed været Byens første Øvrighed eller i al Fald havt en betydelig Indflydelse paa dens Organisation. I det 12te Aarh. nævnes saaledes Bryder eller Villici for flere af de i Konunglefiisten anførte Byer. Æsge Ebbesøn nævnes i Vederlagsretten som Bryde af Wartwik under Kong Niels; Tovo er under Kong Valdemar »Villicus de Slangethorp« og »Thurbernus villicus de castro« ɔ: Søborg. At samme Turbernus andetsteds kaldes »castellanus de Seoburgh«, belyser Betydningen af Stillingen som Villicus[3]). Om det nu end kunde indvendes, at Varde, Slangerup og Søborg paa den nævnte Tid maaske endnu ikke vare Kjøbstæder, er det i hvert Fald klart, at den nævnte Kongens Embedsmand maa have faaet betydelig Indflydelse i den i Ly af Kongens Gaard opstaaede Kjøbstad. Anderledes maatte man derimod antage Forholdet udviklet i

[1]) 21de Juli 1271: Ericus . . . noverint quod nos situm unius molendini Roskildis, quem cives ibidem dom. Thrugoto Romundsun et Tuuoni Arnfastsun assignaverunt, eisdem]cupimus et tenore presentium dimittimus in perpetuum libere ad ipsorum beneplacitum.

[2]) Register over St. Agnetes Klosters Breve (Gehejmearkivet): 7 latinske Pergamentz Breve lydende paa den Mølle ved Haritzborg og paa den Jord hos liggende, som kaldes Kongens Hegnitt. Under adskillige Datum. — Suhm XI. 205. — Brev 15de Sept. 1445: castrum nostrum Hareldzborg et civitatem nostram Roskildensem.

[3]) D. A. M. I. 20, 30.

den paa fri Grund opvoxende Stad. Efter at dens Exemtion fra Herredet er bleven anerkjendt, har den vel havt en kongelig Foged eller en Person, der kunde varetage Kongens Interesser og opkræve de ham tilkommende Indtægter, men dette var dog kun en Kongens Ombudsmand, en exactor, og ikke nogen Bryde.

Kun i Slesvigs gamle Stadsret synes det mig muligt at skjelne mellem den Person, som varetager, hvad man maa kalde de egentlige Godsforhold, fra den, Kongen sætter til at administrere i Byen. Ved Siden af »exactor«, som modtager Bøderne til Kongen og har Politimyndighed og »exactor cum civibus«, der udgjør den egentlige exekverende Autoritet, nævner Stadsretten tillige tvende Bryder, »villici«, dog kun paa to Steder: i § 72, om at Byens Tømmermænd skulle arbejde to Dage med Bryden, naar Kongen kommer, men Bryden skal give dem Kost, og i § 73, at Stadens Port imod Nord skal bygges og vedligeholdes af Kongens Bryde, men den anden Port af Hertugens. Af disse Bestemmelser turde man maaske kunne udlede, hvad der er Brydens Forretning, nemlig at sørge for Kongens Modtagelse paa sit Gods og i det Hele for Byens mere godslige Forhold. Sammenholdes nu Stadsrettens Regel med Jordebogens Oplysning om, at tre Dele af Hedeby høre til Konunglef, men den fjerde til Hertugdømmet, synes det end yderligere klart, at det er de forskjellige Ejendomsforhold til Byens Grund, som have ladet Byen have 2 Herrer — hvad den egentlige Administration som Gods angaar.

Disse ere de faa Vink, jeg i Kilderne har fundet til Belysning af Forskjellen mellem Kjøbstæder, som ere Konunglef, og andre. Det kunde ventes, at Konungleflisten ikke opregner nogen By, som senere fandtes i Kongefamiliens Besiddelse (jfr. om dette foran S. 121), hvilket ogsaa synes at slaa til. Vi træffe i Løbet af Aarhundredet følgende Byer i Kongeslægtens Eje. Nyborg By nævnes i Listen mellem en hel

Del kongelige Godser tydeligt nok som en Familieejendom, og den gik senere i Arv til Erik Plovpenning, derefter til hans Datter Jutta, der 1284 mageskiftede den til Kong Erik Glipping, som ved dette Kjøb har villet afværge Faren ved at en hel By og særligt en Fæstning kom i en Privats Eje[1]). Naar Bogense ikke nævnes i Jordebogen, er dette begrundet i, at den da endnu ikke var til. Bogense nævnes første Gang 9de Jan. 1327, da Kong Valdemar Eriksen stadfæstede Byens ældre Privilegier, og samme Aar den 15de Juli blev Byen af denne Konge tildømt den svenske Prins Erik Valdemarsen som mødrene Gods. Det kan vel næppe betvivles, at Staden har været bygget paa Harridslevs Tilliggende, hvilket Gods maa være gaaet i Arv til Erik Plovpenning og til hans Datter Jutta, Moder til den nævnte Prins Erik. Under Flakkebjerg Herred nævnes: Skiælfiskør 16 ℔ puri in maiori pondere; og det er ikke let af denne Betegnelse at se, om Byen hører til Kongens Gods eller anføres som svarende Skat. Skjelskør fandtes imidlertid senere i Abels Eje tilligemed Svenborg. Hvis nu virkelig Svenborg var en privat Besiddelse i Kongefamilien, maatte den dog vel omtales i Jordebogen, hvor ellers Alt omtales, som gik i Arv i Slægten, men Jordebogen nævner den ikke. Det forekommer mig derfor rimeligere, at begge disse Byer ere gaaede i Arv til Abel og hans Børn som et arveligt Len. Det var nemlig ikke ukjendt, at Kjøbstæder vare givne i Forlening og kunde arves som Len i Kongefamilien — paa samme Maade som Herreder eller Landsdele (jfr. foran S. 174—176). Da Erik

[1]) Suhm X. 1021: in recompensationem pro bonis suis patrimonialibus in villa Nyburg, cum castro ibidem et in villa Hyulby. Da hele Nyborg, som oven anført, synes at have været i Kongefamiliens private Eje, og da det er lidet rimeligt, at Jutta, som arver hele Fæstningen, kun skulde besidde noget af Byen, er Dr. Nielsens Oversættelse (S. 109), at Jutta ejer Gods i Byen Nyborg og Borgen dér, næppe rigtig.

Plovpenning gjorde sin Datter Sofies Bryllup med Kong Valdemar af Sverrig:

tha vart honom thet til radha,
at han ville sina bönder ey vnada,
vtan gaff met henne twa köpstada,
ther Danmarck haffde aff lithin skada,
thrälaborgh ok malmöya, —
ther loth konungen sik at nöghia[1]).

161. I Forholdet mellem Kongen og Hertugen rejser det Spørgsmaal sig, om Hertugen havde Raadighed over det i Hertugdømmet beliggende Krongods. Stridspunktet var vel egentlig ikke, om han havde Ret til Indtægterne deraf og til at ind- og afsætte dettes Bestyrere og Dyrkere, men derimod om Hertugen kunde afhænde Krongodset eller Dele deraf. Da Knud Magnussen havde faaet Sjælland som Len af Svend Eriksen i Følge det hos Kejser Frederik indgaaede Forlig, paastod Kong Svend, at alle de »konungsbú« (Konunglef), som fandtes i Sjælland, skulde være undtagne fra Forleningen[2]). Pal.-Müller har (S. 180) med tidligere Historikere fortolket dette saaledes, at Kongen paastod en Ejendomsret for sig til alle disse Ejendomme, hvórefter han da maatte have gjort sig skyldig i en stor Vilkaarlighed. Rimeligere synes det, at vi allerede her møde det Spørgsmaal, hvorom der senere var standende Strid, — om Hertugen kunde raade over Konunglef i Hertugdømmet. At det anførte Faktum ikke har været ret forklaret, staar i Forbindelse med, at man ikke har forstaaet rettelig, hvad det er Tvisten drejer sig om i den ofte omtalte Dom 1285 paa Danehof i Nyborg. Hovedsagen er ingenlunde en Opgjørelse af hvilke enkelte

---

[1]) Den svenske Rimkrønike (Erikskrøniken, Vers 434—439).

[2]) Kn. Saga, K. 109: Tha rauf Sveinn konungr thegær sætt vid Knut konung ok kalladi sina eign øll thau koningsbú er voru i Sjolandi. Saxo. 694: Præterea Canuto justa petenti provinciali duntaxat administratione concessa regios penates a cætera se conditione secrevisse dicebat. »Regios penates« svarer fuldkomment til »konungs bú«.

Ejendomme der skulle regnes til Konunglef og hvilke til Hertugens private Gods. Parterne i Processen ere Kong Erik »nomine corone regni Dacie« og Hertug Valdemar »ex parte ducatus sui«, og Tvistepunktet angaar ikke blot Raadigheden over Konunglef samt Herredømmet over Øen Als, men Retten til Ledingspenge og Møntindtægt, hvilke sidste Kongerne sjældent lode være indbefattede i en Hertugs Ret (jfr. foran S. 31, 32, 109, 221) — og det, som skal afgjøres, er saaledes Hertugens hele Magtstilling. Med Hensyn til Konunglef lyder Dommen paa: ne quis de bonis memoratis se aliquatenus intromittat preter ipsius domini Erici et successorum ejus in regno voluntatem pariter et consensum[1]). Netop det Samme udtales i Lensbrevet af 1286, at Hertugen paa ingen Maade maa anfægte Krongodset i Hertugdømmet, som dog overlodes ham. De faktiske Forhold, som have bevirket, at Kongen har fremdraget Spørgsmaalet for Danehof, have uden Tvivl været de mange Afhændelser og Dispositioner over Krongodset, som Hertugerne foretoge[2]). — Paa Jordebogens Tid har klart nok Kongen været raadig over Konunglef i denne Landsdel. Det angives ved et grafisk Mærke, hvilket Konunglefgods der er beliggende i Hertugdømmet, men vi finde kun Forholdet mellem Hertugen og Kongen oplyst ved tre Ting: Af Byen Slesvig regnedes tre Dele for Konunglef og den 4de til Hertugdømmet, ligesom ogsaa af 4 utlandske Saltbrænderier 1 regnedes til Hertugen og 3 til Kronen, hvorhos der endelig bemærkes, at hele Skatten af Frisland tilkom Kongen.

162. I Modsætning til Konunglef kaldes Kongernes private Formue i gamle Love og Aktstykker Patrimonium.

---

[1]) Suhm X. 1025.

[2]) Abels Dronning Mechtilde og hendes Sønner Hertugerne Erik og Abel pantsatte saaledes 1260 til de holstenske Grever Landet mellem Sli og Ejder. Stemann, Geschichte des Rechts in Schleswig III. 1. Suhm X. 417.

Prof. Pal.-Müller maa have forkastet Antagelsen om at Ordet virkelig findes i denne faste Betydning; thi han siger (S. 182), at Patrimonium, hvor det forekommer i Jordebogen, bør forstaas lige efter Bemærkelsen »om Fædrenearv; der foreligger Intet, som giver Anledning til at forstaa det om Alt, hvad der foruden Konunglef var Kongens Gods«. Jeg skal derfor nu bevise, at Patrimonium netop maa forstaas som Modsætningen til Konunglef.

Man kan her ikke holde sig til Lovbud og Aktstykker vedrørende Privates Ejendom, hvor der ikke er Anledning til at forstaa Patrimonium anderledes end som Fædrenearv og Fædrenegods. Saaledes fortolkes Sk. L. II. 2: »thæt sammæ ær ræt um gul ær um iorth, at arf gangæ rætum arfum« af Anders Sunesøn (I. 6) saaledes: Avrum patrimoniale licet sit mobile, patrimonialis tamen predii uice fungitur in diuisione, jfr. I. 13. Ligeledes betyder i Sl. Gl. Stret. § 7 Patrimonium og Matrimonium Arv efter Fader og Moder.

Naar Kongerne disponere over privat Gods, vil man næsten altid finde dette kaldt Patrimonium[1]). Det synes dog mærkeligt, at det Kongerne frit kunde raade over, skulde falde sammen med Fædrenearven[2]). — Saxo bruger Ordet i meget forskjellige Betydninger, men allerede i den angivne specielle Bemærkelse. Den Arv efter sin Fader, som Olav, Harald Kesias Søn, forlanger af Kong Erik Lam, kalder Saxo naturligvis Patrimonium (S. 667). Men naar Saxo (S. 955) lader Kong Valdemar testamentere til Klostre Haldelen af sit Patrimonium: »quæ ad fiscum regium pertinebant exceptis«,

1) Flere ældre Forfattere have fremsat, at Patrimonium modsættes Konunglef (se Noten til Saxo S. 955—956; I. E. Larsen, Saml. Skr. I. 1. 313, 423; N. Statsbürg Mag. IV. 473) om end ikke indladt sig paa strængt Bevis. Af Ducange fremgaar, i hvor forskjellige Betydninger førstnævnte Ord findes i Middelalderens Latin.

2) Scr. IV. 461 (fundatio monasterii Vitæ Scholæ): rex postea paucis diebus missis viris ad Jutlandiam omnia optima prædia patrimonii sui ostendi præcepit Abbati. D. A. M. I. 15: uillam de patrimonio meo, que Withscuele uocatur.

lægger denne Historiker klart nok Vægten paa Forskjellen mellem det uafhændelige Konunglef og Kongens private Ejendom, Patrimoniet. Her at ville gaa i Rette med Saxo[1]), fordi han lader Kongen foretage en Disposition imod Lovene, som kun tillade at bortskjænke Halvdelen af Ens Hovedlod, synes ugrundet, da Hovedsagen for ham har været at betegne, at Kongen legerede alt, hvad han kunde raade over, og ikke Konunglef, selv om hint korrekt skulde have været betegnet som Halvdelen af »portio capitis« af hans »patrimonium«. Pal.-Müller har næppe Ret i at bebrejde Saxo, at han har anvendt en urigtig juridisk Terminus. — Saxo siger et andet Sted (S. 930), at Oprørerne Knud og Karl forbrøde deres Patrimonium, men at han dermed mener hele deres private Formue, følger af hans Ord, at det sker i Kraft af den Lov, at Oprørere miste alle deres Ejendele (S. 930, jfr. foran S. 372).

Det afgjørende Bevis for, at det Gods, Kongen ejer som Privatmand, kaldes Patrimonium, er imidlertid Kristoffers Frdg. om Majestætsforbrydelse, hvorefter Gods, som forbrydes, »regno et carone, non patrimonio regis ascribantur«. Det er umuligt her at gjengive Ordet ved Fædrenearv, og Modsætningen mellem de tvende Arter Gods, som findes i Kongens Besiddelse, er klart nok fremhævet. Jeg skal endnu kun nævne følgende Steder, hvor samme Adskillelse findes. Samsø og Endelave pantsættes 1253: »cum bonis nostris patrimonialibus quam regalibus ibidem«[2]). Jordebogen har S. 26: Ærræ. Skyoldænæs et brunznæs kunæglef. aliud totum patrimonium.

163. Jeg har alt foran vist, at Jordebogen synes at antyde, at der i de forskjellige Provinser af Landet har gjort sig forskjellige Anskuelser gjældende om hvad der henhørte til Patrimoniet og til Konunglef. Men ikke blot forskjellige Landsdele ogsaa forskjellige Tider have havt afvigende Opfattelse

[1]) Pal.-Müller S. 181 Anm. 1.
[2]) Schl.-Holst.-Lauenb. Urkdsmlg. I. 498.

af Begrebet Konunglef — og det saaledes, at efterhaanden stedse færre og færre Besiddelser ere regnede til det kongelige Slægtgods. I den Henseende viser der sig en mærkelig Forandring efter det 14de Aarhundredes Midte: Slægtgodset svinder ud af Omtale. Valdemar Atterdag og Margrete handle i deres utallige Kontraheringer og Processer om Jordegods paa »vor og Kronens« Vegne, eller Erhvervelsen og Afhændelsen sker i hvert Fald for Kronen; Familieejendomme omtales aldeles ikke ved Siden af. Man kan vel endog tilføje den nærmere Bestemmelse, at alt det i Jordebogen anførte Gods, om hvilket vi ikke af historiske Aktstykker lære, at det allerede i det 13de Aarhundredes Slutning var i Kongeslægtens Besiddelse, blev henregnet til Krongods. Jeg kan ikke føre Bevis herfor med Hensyn til alle de i Jordebogen nævnte Besiddelser, men dog med Hensyn til en saa stor Mængde deraf, at vi maa drage bindende Konklusioner med Hensyn til det, hvorom Intet kan oplyses. — Allerede i Dommen af 1285, hvorved det afgjøres, hvad der i Sønderjylland var Kronens, ses Meget frataget Kongeslægten: Graam i Gram Herred, der ogsaa derfor synes i Jordebogen urigtigt sat blandt Kongens, at den efter al Rimelighed har været en »Huseby«, i hvilken Rigets Embedsmand har siddet, og af hvilken Herredet har taget Navn, er saaledes blevet Kronens, tilligemed Hattastath i Syndrægøshæreth og Byscopstoft i Vgglæhæreth[1]). — Wæling i Medelsom Herred blev senere Kronens[2]). — I Hejninge i Slagelse Herred ejer Kongen i Følge Hovedlisten 4 Bol og 5 Ottinger, og disse Ejendomme udgjøre efter al Sandsynlighed Bestanddele af det betydelige Gods i denne By, som Antvorskov Kloster den 24de Marts 1501 fik tilskjødet i Mageskifte af naadig Herre Kong Hans og Kronen. — I Følge

[1]) Jordebogen S. 16, 17. Suhm X. 1024.
[2]) Molb. & Pet. S. 322—23. Brev 24. Marts 1501. Æ. A. R. I. 15.

Hovedstykket (S. 30) ejer Kongen i Lundby paa Falster 6 Gaarde og efter Falsterlisten (S. 71) 7 Mark og 16 Skilling dersteds og i Sundby 7 Ører. Begge Ejendomme ere senere blevne Kronens; thi det hedder i en gammel utrykt Registrant over Lungernes Breve (Gehejmearkivet): Dronning Margrete giver Hr. Folmer Jacobsen af Høgstorp udi Forlening hans Livstid alt Kronens Gods i Lundby og Sundby udi Nørre Herred i Falster og Lundby Mølle sammesteds og hermed alle kongelige Sager, og naar han afdøer, skal forne Gods være til Danmarks Krone igjen. — I Fornælæf i Slagelse Herred ejede Kongen efter Hovedlisten 7 Bol, men disse Ejendomme tildømtes 1397 Kronen og Kongedømmet[1]). — I et Register over Breve paa Kallundborg (Gehejmearkivet) anføres: tvende Hertug Knud af Hallands og Jens Hasenbjerges Breve af 1329, at de paa Kong Valdemars Vegne havde givet Niels, kaldet Suey paa noget Gods i Falster, Egleff en By (?), Boserup, Tingsted, en Gaard i Opetorp, 2 Gaarde i Nørreslef med meget mere Gods for den Skade, han fik udi Legeret for Nykjøbing Slot, der det blev vundet; hvorefter altsaa de som Kongens i Falsterlisten nævnte Besiddelser i disse Byer ere blevne Kronens. — Af en Række Aktstykker lader det sig bevise, at Dronning Margrete i Aaret 1406 har ved Kjendelser af Rettertinget og ved Forlig med Private søgt at skaffe Kronens Ret anerkjendt til en stor Del af dens Gods i Jylland, imod hvilket der kunde gjøres Indsigelser. Saaledes er det alt foran sagt, at Sundby og Sundby Aa i Thy dette Aar bleve tildømte Kronen, medens de efter Jordebogen endnu tilhørte Kongen. Paa noget Gods i Nørre og Sønder Tranders tager hun Skjøde, og deri hedder det, at »Somme sige, at Kronen og Kongedømmet have der Ret til«[2]).

---

1) Æ. A. R. I. 147, III. 339; O. Nielsen, Jordebogen S. 115.

2) Molbech & Petersen 250, 265, 279. — Breve af 17. og 19. Maj 1406; i det første: ita tamen quod jus, quod corona Dacie in pre-

Oplysende er endelig Jordebogens Laalandsliste, sammenholdt med de Efterretninger, vi have om det her nævnte Jordegodses senere Skjæbne. Endnu i Aaret 1284 har af det der opførte Gods Agnwith, Thorp, Sæthing og Halstath været i privat Eje, thi Kong Erik bortgiver det til Jutta for hendes Patrimonialgods, Nyborg og Hjulby[1]). Jutta maa ligeledes i Arv have faáet andet Gods paa Laaland, thi hendes uægte Søn Erik solgte 1315 til Martin Due Gods i Ryggøthorp i Musse Herred, der nævnes i Jordebogen[2]). Men i det 14de

---

missis bonis habuit, per hujus modi juris assignationem in nihilo minuitur. (Jfr. i øvrigt Breve af $^{13}/_{5}$, $^{15}/_{5}$, $^{17}/_{5}$, $^{24}/_{5}$, $^{8}/_{6}$, $^{14}/_{8}$, $^{20}/_{8}$ 1406.) Jeg skal her henlede Opmærksomheden paa, hvorledes der, som det synes i et lignende Øjemed som den i Aaret 1406 foregaaede Regulering, i Aaret 1519 er bleven optaget en Række Tingsvidner fra Herrederne i Vendsyssel og Himmersyssel om hvad der i disse var Kronens Ejendomme. I Langebeks Diplomatarium findes i al Fald Tingsvidner udstedte dette Aar den 19. Septb. fra Slet Herred, den 9. Nov. fra Hornum Herred, den 12. Nov. fra Gislum Herred, den 14. Nov. fra Fleskum Herred (i dette nævnes Godset i Nørre og Sønder Tranders), den 15. Nov. fra Aars Herred, den 29. Nov. fra Kjær Herred, den 17. Dec. fra Hvetbo Herred og 30. Jan. 1520 fra Horns Herred. Disse Aktstykker ere af megen Vigtighed, da vi ellers ikke eje Optegnelser om Størrelsen af Kronens Gods fra disse Tider og navnlig ingen Jordebøger. Vi lære af Tingsvidnerne, hvor lidet Jordegods Kronen ejede i Jylland i Begyndelsen af det 16. Aarh., sammenlignet med hvad den ejede 100 Aar derefter, og hvor overordentligt store altsaa de Besiddelser vare, som Urolighederne i det 16. Aarh.s første Halvdel og særligt Skipper Klements Oprør bragte ind under Kronen. — Vi bør ogsaa kaste et Blik tilbage i Tiden. Naar henved 300 Aar efter, at Kong Valdemars Jordebog skreves, Kronen, uagtet mangt et Kjøb og mangen Erhvervelse ved Jords Forbrydelse, ikke havde faaet flere Ejendomme i sin Magt end dem, de anførte Aktstykker nævne, viser det sig ret, hvor urimeligt det er med Dr. Nielsen at tillægge Kronen 1231 en Række skjulte, af Jordebogen uomtalte Besiddelser i de samme Herreder, Besiddelser, som i Antal maatte være lige saa mange som i Aaret 1519.

[1]) Suhm X. 1021.

[2]) Æ. A. R. I. 106.

Aarhundredes første Halvdel var alt det laalandske Gods, som var forblevet i Kongernes Besiddelse, overgaaet til Konunglef. 1312 indløste Erik Menved af Markgrev Albrecht Saxkjøbing, Nakskov, Vixnæs, Taderud, Østofte, Sedorp, Horslunde, Rorebeck, Rersnæs, Berchinde og Maibølle med mere Gods, der var pantsat ham for Krigsomkostninger, gjorte i Danmark, og alle disse Ejendomme vare paa Jordebogens Tid Kongernes private Gods[1]). Erik Menved pantsætter 1317 til sin Dronning Laaland og Falster med alt Kronens Gods dér[2]). Johan III af Holsten kalder Stokkemarke Gaard »curia nostra« ganske vist som »dominus Lalandie«[3]).

Omvendt véd jeg ikke at nævne noget Exempel paa, at Gods, som anføres blandt Konunglef, efter Jordebogens Tid er gaaet over i Kongeslægtens Eje. Naar Dr. Nielsen (S. 123) lader Hillerslev i Thy arves af Agnes og Jutta efter Erik Plovpennings Død, saa maa Hyldislef, der nævnes i Dokumentet af 1284 (D. A. M. II. 102) enten være den private Besiddelse af 8 ℔ Guld, som Kongen i Følge Hovedlisten havde dersteds, og ikke Kongsgaarden (jfr. foran S. 322), — eller snarest slet ikke Byen Hillerslev i Thy, men i Fyen. Kongsgaarden Hillerslev var 1231 Konunglef og ligesaa 1299[4]), saa det er ugrundet at antage den for privat Ejendom 1284.

---

[1]) Huitfeldt I. 358.

[2]) Huitfeldt I. 392.

[3]) Brev 5. April 1332 »datum in curia nostra Stocmarke«.

[4]) Den nævnes nemlig mellem det Gods, af hvis Indtægter Erik Menved tilbyder Johan Grand Erstatning. Da Stedet (Scr. VI. 359) ofte er paaberaabt i det Foregaaende, skal jeg her anføre det helt, ledsaget af nogle Oplysninger om, hvilke de topografiske Navne, der af Aktstykket gjengives i en saare forhutlet Skikkelse, muligt kunne antages at være. — Protestatur tamen, quod si dictæ bonorum traditioni, assignationi et cessioni obstat ipsorum bonorum qualitas, vel juramentum, quod prædictus Dominus Rex fecit de bonis regni non alienandis et honoribus conservandis. Quod dicta

164. Vi skulle endelig gjøre følgende Bemærkning om de tvende parallele Lister over Konunglef og Patrimoniet. Det er foran paavist, at Hovedhensigten med Affattelsen af den sidstnævnte Liste har været den at skaffe et Grundlag for det forestaaende Skifte af Valdemar Sejrs Privatgods. Af de to Listers ulige Affattelsesmaader synes nu ogsaa at fremgaae, at Opregningen af det kgl. Privatgods er Hovedsagen, medens Fortegnelsen paa Konunglef kun slutter sig supplerende dertil. Medens hin har specificerede Opgivelser af Skyldsætning osv., indeholder denne kun Navne paa Gods uden Oplysning om dets Omfang eller Værd, kun stundom

---

traditio, assignatio et cessio pro infectis habeantur, nisi quatenus ipsum Dominum regem juris adstringit necessitas, et fieri possint licite et honeste . . . . Item bona prædicta sunt hæc, unum dominium ad ipsum Dominium Regem spectans, decimæ partis Hialmesløff (Hillerslev i Thy) et sextæ in Scagnen (Skagen Kjøbstad), et sic in Hiørning (Hjørring Kjøbstad), tota possessio curiæ Hethe cum suis attinentiis (Brev 13. Maj 1406: ex antiquis apertis litteris compertum est et . . sentencialiter diffinitum Hethegardh corone Dacie pertinere. Hedegaard i Bislev Sogn, Hornum Herred), quinta pars possessionum in Keldorp, octava pars in Fosburg, tota villa forensis, quæ uocatur Nova Civitas in Morsø (Nykjøbing nævnes her første Gang) decima pars in Opoliost et sic in Buseholm et sic in Malnes. Decima pars in Gronneburg (kan være Grønæbæc, der nævnes i Jordebogen under Lysgaards Herred, eller Grønborg i Bølling Herred, der 17. Oct. 1515 betegnes som et Kronens øde Byggested, der mageskiftes bort til Ove Skram, som 14. Aug. 1527 faar Stadfæstelse paa Brevet), quinta pars in Benestorp, sexta pars in Skus et sic in Lockthuart et sic in Withug et sic in Roma juxta Wøthell (Kong Hans sælger 11. Juli 1504 til Vejle Kjøbstad Romsgaard, liggende udenfor Byen, med al dens Tilliggende) duodecima pars in Klippeløff, et sic in Handwith. Vicesima pars in Goltiug, vicesima pars totius Utlandiæ, decima pars in Sotorp et sic in Hasløff (Haderslev), decima pars in Croppe et sic in Nones et decima pars in Bittenes (skal være Brytynæs eller Bokænæs, der i Dommen af 1285 nævnes som Konunglef tilligemed de foran anførte sønderjydske Besiddelser i Klippæløf, Handwith, Gætting, Sudthorp, Croop og Nonæs). .

den vage Tilsætning »cum attinenciis suis«. — Af Hovedstykket fremgaar, hvor overordentlig mange og rige de Besiddelser vare, der tilhørte Kong Valdemar Sejr. Ham var ogsaa saa godt som det meste af det Slægtgods tilfaldet, der tidligere havde været splittet mellem forskjellige Grene af Kongefamilien, som nu vare uddøde. Der var dernæst kommet meget Gods i Valdemar I's Besiddelse ved Oprør af flere fyrstelige og fornemme Personer, Prins Buris, Erik Lams Søn Magnus og Ærkebisp Eskilds Dattersønner Knud og Karl[1]), hvilket nu var gaaet i Arv til Valdemar Sejr. Endelig har denne Konge selv kjøbt en Del Gods, hvilket Listen optegner: N. N. scotavit regi. Rex acquisiuit, commutauit.

I Hovedstykket findes paa flere Steder meget specificerede Opgivelser om Indtægter af Jordegods og Godsets Grænser. — S. 39 er indsat følgende Bemærkning nederst under Færshæræth, men med et Notabenetegn, der vist skal angive, at det er en Anmærkning til hele Siden og har sin rette Plads under Dapræhæreth:

»køptæ abbat joon af øwit for swa gooh iordh sum twa marc gulzs i garstangæ. oc war scøøt i hælsyngburgh northæn capell swa til fyur mærki. Synnæn i thæn wægh ær synnæn liggær skinfælz mose. Wæstæn i stæn kyælden. Northæn i næstæ alminnis wægh. Østæn af Byoghlingæ bothæstath oc i ytræ wæthil. østæn æbbæ gardh. hwat sum thær ær yuyr takæt thet ær kunnunglef mæth boui jngy suns aluær.«

Den nævnte Abbed af Øfved Kloster kjøbte af Kronen to Mark Gulds Jord af Konunglefet Garstange, hvilken Parcels Grænser derpaa beskrives. Den sidste Linie gjengiver Dr. Nielsen i Overensstemmelse med Suhm saaledes, at »hvad der ligger udenfor dette er Konunglef efter Bove Ingesons alvorlige Udsagn«. Denne Oversættelse er aabenbart ikke rigtig. Selv om Ordet Alvor allerede maatte findes i den

[1]) Pal.-Müller S. 182 Jfr. foran S. 370—372.

Tids Dansk og endog i Formen »Aluær«, synes det jo dog klart, at »mæth B. I.'s aluær« ikke kan være det Samme som »i Følge« hans alvorlige »Udsagn«. At der hidtil ikke er forsøgt nogen anden Fortolkning af Ordet, forekommer mig et Exempel paa, hvor lidet man har bekymret sig om at oplyse Jordebogen[1]). Jeg skal her fremsætte tvende andre Forsøg paa Fortolkning, der forhaabentlig begge skulle findes betydeligt sandsynligere end den foran anførte.

Allver betyder i svensk Folkedialekt Hede med svag eller ingen Skovvæxt, en stenet Udmark[2]). Saaledes findes til Ex. paa Øland et vidtstrakt Kalkplateau, som benævnes Alvaren[3]). I den ovenanførte Text passer det jo meget vel, at der indenfor Konunglef dog fandtes en Hede, som ikke tilhørte Kronen, men var Boui Ingesons. — En anden Fortolkning forekommer mig dog rimeligere og har desuden mere Interesse, for saa vidt som et gammelt dansk Ord derved muligt kan blive reddet fra Forglemmelse eller bragt til Forstaaelse. Aluær er vist Flertalsform af et dansk Ord »alv«, hvilket jeg uagtet al Eftersøgning ikkun har fundet i et eneste Aktstykke. I et Pantebrev af 1ste November 1346 lover Pantsætteren af nogle Gaarde i Østorp i Ars Herred, at hvis Panthaveren, naar Pantet indløstes, vilde beholde for sig en Alodie, der sædvanligt kaldtes Aalf, i den ene Gaard, skulde han give Pantsætteren derfor (vel i aarlig Afgift) 3 Ører Sæd, og hvis han vilde have i

---

[1]) Stykket er mærkeligt nok optaget i Brandts gammeldanske Læsebog, uagtet det er korrumperet (Jordebogen bemærker dēt selv med sædvanlig Nøjagtighed ved i Randen at skrive: defectus), og uagtet der foruden »aluær« findes saa lidet i Stykket af almindelig Natur; Suhms Forklaring af aluær gjentages.

[2]) Rietz, Ordbok öfwer Svenska Allmogespråket.

[3]) Fries, Botaniska utflygter III. 162.

dem begge, 6 Ører Sæd[1]). Baade i det her anførte Aktstykke og i Jordebogen synes der ved »Aalv« forstaaet en Ret indenfor en Andens Ejendom, hvad enten nu denne har været en nu ubekjendt jus in re aliena eller en sædvanlig Brugsret, hvis Gjenstand dog laa som Enklave i en Andens Besiddelse.

[1]) Si ... propriam unam alodiam communiter dictam Aalf in una curia habere voluerit, mihi 3 oras annonæ, si redempta fuerit, dare teneatur, si in ambabus .... 6 oras annonæ. Jfr. Matzen, den danske Panterets Historie S. 446, Anm. 5.

XVIII. Kapitel.

Ølisten.

(Mærkelige Ejendomsforhold paa de mindre Øer. Almindingsøer. Kongelige Fæstere paa de mindre Øer. Kongens Jagtret paa disse.)

---

165. I Beretningen om hvorledes Harald Haarfager indførte nye Forhold i Norge, fortælles det ogsaa, at han bemægtigede sig alle »uteyar«, Udøerne. Om at Ejendomsret særligt skulde opstaa for Kongen, fordi vedkommende Sted geografisk fremtraadte som en Ø, kan der naturligvis ikke være Tale; Kongens Ret maa være udsprunget af samme Grund, hvorfor han bemægter sig Almindingerne, af hvilke Udøerne udgjorde en betydelig Bestanddel. I Kraft af Retten til alt Øde maa her i Danmark Kongen have ejet betydelige Besiddelser i Smaaøer, og Konungleflisten anfører nu ganske rigtigt i Listen over Skaane, hvor Kronens almindelige Adkomster omtales »omnes insule, que uocantur alminnning«. Naar Professor Pal.-Müller og Dr. Nielsen her ville rette Listens Text til »omnes siluæ«, er dette at misforstaa Ordenes Betydning; de give os netop hvad vi af andre Oplysninger maatte komme til.

Gaa vi ind paa en nærmere Opgjørelse af, hvilke Øer der i det 13de Aarh. vare Kronens, maa blandt disse først og fremmest nævnes alle de da ubebyggede Øer. Men i

Kronens Eje ere endvidere alle de, som ere blevne bebyggede efter den Tid, da den Sætning opstod, at Kongen ejer det, som Ingen ejer, — et Aarstal lader sig her ligesaa lidt angive som en Konges Regeringstid; dog er Sætningen sikkert ældre end Gorms og Thyras Dage. Ejendomsretten til disse sent bebyggede Øer kunde imidlertid atter være solgt til Beboerne, og Øen saaledes være overgaaet i privat Besiddelse; derfor nævner ogsaa Listen over Konunglef baade ved Skaane og ved Bleking: Omnes insule que uocantur alminning et opida ex eis facta, que dominus rex non alienauit secundum bonorum testimonium. — Omnes terre et silue ceteraque eis attinencia, in quorum possessione tunc erat dominus rex, quia non erant alienata, similiter et omnia que habebat lystær[1]).

Paa den Maade maa hver enkelt Ø faa sin Historie. — Om Jordebogen vil holde en nøjagtig Opgjørelse over hvad der er Kronens, synes den at maatte nævne foruden den største Del af Smaaøerne, af hvilke de færreste vare beboede, desuden mange af de store, hvis Grund endnu ikke var afhændet fra Kronen. Da der nu umiddelbart efter Listen over Konunglef følger en vidtløftig Fortegnelse paa danske Øer, var det ikke urimeligt, om man heri saa' en Opregning af Kronens Øer. For imidlertid at komme til den rette Tydning af Listen, anser jeg det ogsaa paa dette Punkt

---

[1]) Som Exempel paa, hvorledes Privates Ejendomsret til blekingske Øer bevises ved gamle derom meddelte Kongebreve, kan henvises til et Blekings Landstingsvidne af 1513, at Offe Maanson paa Troszøe haver været inden Landstinget med sine gamle Kongebreve lydende, at Troszøe, som ligger Halvdelen i Mælsta og Halvdelen i Ostra Herred hører ham til og hans Arvinger og Efterkommere; fremdeles hvis Tilliggelse forne Troszøe Gaard tilligger og af Arilds Tid tilliget haver, som er Ager og Eng, Skov, Mark, Fiskegrund og Fægang med Holme og Øer, som ere følgende Panteholme, Mølleholme, Stummeholme, Kongsholme og lange Lindholme, at det efter Arilds Tid været haver af hans gamle Kongebreves Lydelse. Klings Disputats (sub præs. Bring) disquisitio historica Blekingiæ S. 94.

nødvendigt, foreløbigt at undersøge Sagen uafhængigt af Jordebogen, saa at vi altsaa nu gaa over til at omtale, hvorledes Ejendomsforholdet til Øerne var paa Kong Valdemars Tid og under senere Konger.

Det maa af forskjellige historiske Oplysninger antages, at mange af de mindre Øer ikke vare bebyggede ved Aar 1200, de fleste fordi de aldrig havde havt faste Beboere, men mange fordi de Dyrkere, der tidligere havde bebygget dem, paa Grund af Urolighederne i det 12te Aarhundrede ved Sørøvernes og Vendernes Indfald vare blevne fordrevne og Øernes Jord saaledes atter som udyrket var tilfaldet Kronen. Men vare Forholdene saaledes paa Kong Valdemars Tid, er det klart, at der i de Ejendomsforhold, der bestaa paa de mindre Øer i de følgende Aarhundreder, maa vise sig Spor af deres sene Bebyggelse. Ejendomsforholdene paa de mindre Øer frembyde nu i Virkeligheden ogsaa ofte en mærkelig Karakter i den følgende Tid.

Det bør først nævnes — skjønt det i og for sig er naturligt —, at Kronen stadigt fastholder sin Ejendomsret til de Øer, som vedblive at være ubebyggede, hvorpaa Følgende vistnok er Exempel. 1230 overdrager Kong Valdemar Saltholm til Roeskilde Bispestol[1]). Den 30. Jan. 1495 bekræfter Kong Hans St. Francisci Orden i Besiddelsen af en Ø, som hedder Torkø, liggende i Bleking, hvilken Hr. Ture Turesen har givet den, dog maa Brødrene ikke opføre nogen fast Bygning med Mure og Taarne dér; tillige under han dem »vor og Kronens ø Helgeø« at have nyde og beholde til evig Tid imod en aarlig Afgift af en gild Tønde Torsk til Sølvitsborg (Diplom.) Kong Hans overdrager 1500 Claus Boghe hans Husfru og et deres Børn en vor og Kronens Ø som kaldes Fleensø, synden under Langland Side, at bruge og beholde, saa at han, Hustru og Barn skulle bygge og besidde

---

[1]) Kbh. Dipl. I. 6.

denne Ø, forbedre den med Hus og Bygning og ej forhugge Skoven samt give en vis Landgilde (Top. Saml.). 1517 under Kr. II sine kjære Undersaatter i Rødby til evig Tid at nyde, bruge og beholde lige Halvdelen af den Ø, som liggende er hos Rødby, som kaldes Langh, og Halvdelen skal være den Part af samme Ø, som ligger og strækker sig næst mod Rødby[1]). Den 19de Okt. 1528 fik Oluf Gyldenstjerne Brev paa at maatte indløse nogle Birker paa Laaland »oc en wbiggitt Øø, kaldes Enhøffue«. Vikkelsø i Odense Fjord erhvervede Odense By 1656 af Kongen[2]). »Vor og Kronens Ø, Vreszen«, Jordebogens Wrysn, som Johan Fris 11te Febr. 1529 fik Brev paa at maatte indløse hos vor Frue Kirke i Nyborg, til hvilken den var pantsat, var vel ogsaa en ubebygget Ø.

Paa det overvejende Antal af de mindre Øer ville vi dernæst i de følgende Aarhundreder finde kongelige Fæstere, og den naturligste Aarsag hertil maa være den, at disse Øer sent ere blevne bebyggede, hvorfor de aldrig have kjendt andet Besiddelsesforhold end Fæste. Herpaa skulle vi anføre nogle Exempler. Øen Ourø i Limfjorden kaldes 1462 Kongens fri Birk, og i en Proces fra Aaret 1466 udsiger Fru Cecilie, der var forlenet med Øen, at »Orderø meth Kirke och alt thet Gotz ther paa er, hører Kronenæ til, oc hun haffuer henne af oss (Kongen) i Wære[3])«. Thorø i Lille Bælt er Kronens og forlenes bort; 1514 faar saaledes Borgermesteren i Assens Kvittans for den halve Tønde Smør, han skal give af Øen[4]). I Følge Lensregnskaberne fra

---

[1]) Suhms Samlinger. II. 2. 77.

[2]) D. Atlas VI. 584. Samlinger til Fyens Topografi II. 128, 150, 201.

[3]) Ann. f. N. Oldk. 1855. S. 26 (1462). Gl. D. I. 3. (1466). Dr. Nielsen anfører ved Ourø, at der her holdtes Fredsmøde mellem de Danske og Norske 1293, hvilket er rigtigt nok (se Scr. VI. 292), men deraf kan umuligt bevises, at »Øen endnu har været Krongods i det 13de Aarhundredes sidste Del«.

[4]) Suhms Samlinger I. 2. 14.

Aarene omkring 1600 (de ældste som findes; kun undtagelsesvis er et Regnskab fra ældre Tid undsluppet Ødelæggelsen) var saavel paa Thorø, som paa Vejrø, Fejø, Fæmø, Askø, Hasselø og Bogø alle Besidderne kongelige Fæstere. At Bønderne paa Fejø vare Fæstere til Kronen, fremgaar ogsaa af det Privilegium, som var meddelt dem af Frederik I, at de »skulde udgive slig Landgilde, som de af gammel Tid udgivet haver« m. v. De Fæmø Mænd stævnede 1557 Bønderne paa Fejø i Rette med deres Privilegium, der skulde være enslydende med det, som danske Konger havde givet hine, men var forkommet i Grevens Fejde, og Kong Kristian dømmer nu, at Bønderne paa Fæmø ikke skulde yde mere Landgilde end sædvanligt, men om Indfæstningen hver Gang komme overens med Lensmanden. Bøndersønnerne maatte ikke trænges til at afflytte, men vilde de flytte andensteds hen, skulde de flytte ind paa Nykjøbing Len[1]). Sprogø, Anholt, Sejrø, Hjelm og mange flere have ligeledes fra de ældste Tider været Kronens.

Imidlertid antager jeg, at Kronen ikke altid har fastholdt strængt sin Ejendomsret til Grunden. Allerede det at faa Øen bebygget har været en saa stor Fordel, at Kronen har tilladt Beboerne at drive Jorden som fri Grund. Jeg har saaledes paavist i det syvende Kapitel, at Kronens Ejendomsret til den Grund, paa hvilken Kjøbstæderne byggede, ofte blev opgivet, fordi der faldt saa mange andre Indtægter af den opstaaende By, og det vilde blive trykkende for denne, om Ejendomsretten strængt fastholdtes. Om flere af de ældre Byer, der opstode paa Konunglef, viste det sig saaledes, at Beboerne ikke svarede nogen Grundafgift, medens dette derimod var Tilfældet med de yngre Byer paa Konunglef. Saaledes har Forholdet sikkert ogsaa været paa flere af Øerne; Beboerne have maattet

---

[1]) Ryge, Peder Oxe S. 100.

erlægge en vedtaget større Afgift, men Jorden er forbleven deres frie Ejendom. Jeg skal anføre et Exempel herpaa.

1216 overdrager Kong Valdemar i Mageskifte for andet Gods til Aarhus Kirkes Bygning Øen Thunø. At det er i Kraft af en Kronen tilkommende Ret og ikke som Privatmand, at han kan disponere over Øen, synes klart. Overdragelsen har altid været forstaaet saaledes, at Erhververen erholdt privatretlig Ejendomsret over Øen; men af Aktstykket fremgaar dette dog ikke udtrykkeligt, ja Ordene indbyde maaske endog til kun at fortolke det som en Administrationsret: »nos insulam, que dicitur Thund, predicte ecclesie scotauimus cum eadem emunitate, quam habet in aliis bonis suis, ut nec Episcopo cedat, nec canonicis, sed sepedicte fabrice usibus in perpetuum subministret«[1]. Vist er det i al Fald, som det fremgaar af Thurahs Beskrivelse af Øen[2], at Besiddernes Forhold til Aarhus Domkirke i den nyere Tid kun er opfattet som en Pligt til Afgift, medens de havde Ejendomsret over Jorden. »De ere alle som Selvejere« — hedder det i det nævnte Skrift — »ei alene af deres Gaarde, Huse og Grunde, som paa Samsø; men endog af deres Jorder, hvilke de ved Arv, den ene efter den anden, faae og skifte mellem sig; sælger og pantsætter samme efter Behag; dog svare de tilsammen en vis Afgift til Aarhuus Domkirke; af det hele Land, om jeg ret mindes, er det 24 Rdl.«

Det fortjener ogsaa her at erindres, hvilke mærkelige Ejendomsforhold Samsø har frembudt. Paa denne Ø, hvis Ejendomme saa godt som alle hørte under Kronen, indtil Øen overdroges Griffenfeldt, havde uddannet sig det mærkelige Forhold, at Kronen var Ejer af Udmarker og Fælled, men Bønderne af deres Huse, Kaalhave og Tofte. I Følge Sagnet skal denne Ordning have sin Oprindelse fra Øens første Bebyggelse, og hvor faa Aktstykker der end ere be-

[1]) Scr. VI. 396.
[2]) Thurah, Beskrivelse over Øen Samsøe S. 64.

varede til Oplysning om disse Ejendomsforholds Historie, synes saa meget sikkert, at denne deres Karakter er meget gammel og efter al Rimelighed har staaet i Forbindelse med Sætningen om Kongens Ejendomsret til den øde Jord, saa at denne kun delvis er overladt Dyrkerne til Ejendom[1]).

Men naar den Ret, hvormed Bønderne besade Grunden, udviklede sig saa forskjelligt paa de enkelte Øer under tilsyneladende lige Forhold — en Bebyggelse paa Kronens Grund —, kan det forstaas, at der om det Retsgrundlag, i Henhold til hvilket Jorden besades og dyrkedes, kunde opstaa Tvivl. Øen Læssø har saaledes i flere Aarhundreder været Skuepladsen for Stridigheder om hvem Ejendomsretten over Grunden egentlig tilkom. Øen findes allerede tidligt delt mellem Viborg Kanniker og Vidskøl Kloster, der begge ganske sikkert besade Øen ved kongelig Gave; i Aaret 1320 kjøbte Kannikerne Klostrets Besiddelser paa Øen. Man kan af ældre Breve næppe faa andet ud end at Klostret og Kannikerne have ment sig fuldt ejendomsberettigede til Grunden. Imidlertid har Arvefæstet dér været det sædvanlige; Gaard er gaaet i Arv fra Fader til Søn imod en Rekognition ved Tiltrædelsen. Først fra Midten af det 16de Aarh. synes der at begynde Strid om Karakteren af Bøndernes Besiddelsesret. Den 28de Maj 1540 optoges et Tingsvidne om, at Bolshuse paa Læsø af Arilds Tid haver af Landets Begyndelse Mand

---

[1]) Et ganske oplysende Aktstykke om de samsøske Jordforhold er en i Rentekammerarkivet ved Kallundborg Lens Jordebog af 1642 bevaret Erklæring af Kommissarier, der skulde forfatte en ny Jordebog for dette Len. Det hedder her: belangende Samsø, da efterdi der ingen af Landet for os i Rette mødte, og formedelst Jorden der paa Landet befindes ikke at ligge og følge stedse til visse Gaarde, som andensteds paa Kallundborg Len, men fæstes fra den ene Gaard til anden og ofte til flere, ja vel undertiden fra en By til anden og fra et Sogn til andet, kunde vi deraf af de gamle Jordebøger ingen visse Efterretninger have videre end af deres Summarum. — At den her berørte Omskiften af Jorden har gjort Sit til det særegne Ejendomsforholds Dannelse, synes højst sandsynligt.

af Mand hver af samme Kiøn, Barn efter Barn, hver epter anden arvet, og ei haver nogen Herre eller Husbond over Læsø her tildags holdt eller skilt Jorden fra Husene og rette Arvinger; men dog skulle Arvinger til samme Hus give deres Husbond Kapitlet udi Viborg en føie Skøn for Jorden til samme Hus, saa meget som haver været Sædvane af Arild. I et Brev af 4de Aug. 1680 høre vi hvorledes Øens Herskab opfatter sin Ret, idet det her bestemmes, — efterdi mange indsætter sig i en Bol, ja 4, 5, 6 og flere, ikke anseende Landsens Grund og Jord at være Viborg Domkirkes rette fri Eiendomme og ikke kan gaa i nogen Arv, uden hvis Bygning af nogen derpaa sættes Arvingen kan agtes næst at nyde — at naar nogen af saadanne fælles Participanter ikke i rette Tid erlægger sit Landgilde, eller forringer eller fordærver Ejendommen, skal Fæstet være forbrudt, og de skulle kvittere deres Bols Huse og Jorder. Bønderne fastholdt imidlertid deres Opfattelse, og ved en den 5te April 1781 af Kommissarier afsagt Dom blev det endelig kjendt for Ret, »at Indvaanerne paa Lesøe Land bør herefter nyde, bruge og beholde de Stæder, som de ved Arv, Skiøde eller anden lovlig Adkomst besidder, tilligemed samme Stæders Bygninger, tilligende Jorder i Ind- og Udmark, hvorsomhelst det findes, intet undtagen, med samme Ret og Rettigheder, som de bemeldte Stæder hidindtil og fra Arilds Tid nydt, brugt og havt haver; saa at bemeldte Lesøe Lands Beboere frie og ubehindrede maae lovbyde, sælge, skiøde, afhænde og pantsætte bemeldte deres Stæder og sammes tilliggende, ligesom de og maa gaa i Arv og Skifte efter Loven, som rette frie og frelste Eiendomme i alle Maader«[1]).

Hovedresultatet af denne Undersøgelse bliver saaledes, at de mindre danske Øer maa anses at være bebyggede saa sent, at Ejendomsforholdene over disses

---

[1]) Se herom en Række Dokumenter i Gehejmearkivet, samt Bing, Beskrivelse over Lesøe S. 8 ff.

Grund have frembudt en anden Karakter end i det øvrige Rige, idet Kronen paa forskjellig Maade har gjort sin Ret til Grunden gjældende. Da hver Ø har sin Historie, lade almindelige Regler om, naar Kronen strængt har fastholdt sin Ejendomsret til Grunden, og naar den har tilladt en Læmpning, sig ikke udfinde, men det Første har dog været hyppigst Tilfældet i de efter Valdemars Tid følgende Ufrihedens Aarhundreder. Af en dansk »Eyrbyggiasaga« vilde dog maaske dette kunne udfindes som en almindelig Regel, at de Øer, som laa saa nær Fastlandet, at de ved Bro eller Dæmning vare forbundne dermed eller ligesom udgjorde Tilbehør til dette, ere blevne bebyggede af Private eller bemægtigede til Brug samtidigt med Hovedlandet. Det er netop disse Øer, der opfattes som et Slags Appertinentier til det faste Land, naar det i Lensbrevet af 1330, hvorved Kong Kristoffer og hans Søn Erik overdrage Grev Gert Fyen, hedder, at alle de til denne hørende Øer skulde være undtagne fra Forleningen, med mindre man da kunde komme ridende over til dem[1]). Svinø og Dybsø, som allerede i det 14de Aarh. tilhørte Roeskilde Bisp, og Amager og Gavnø, som tidligt vare i forskjellige Privates Besiddelse, kunne saaledes regnes til Sjællands Attinentier.

166. Med det ved den foranstaaende Undersøgelse vundne Udgangspunkt gaa vi atter over til Jordebogen, i det vi spørge: Giver denne nogen Oplysning om det Raadighedsforhold over Øerne, som Kongerne tillagde sig, og som har ført til den mærkelige Udvikling af Ejendomsforholdet over disses Jord? Jordebogens tredie Stykke, der følger umiddelbart paa Krongodslisten og indeholder en lang Fortegnelse paa mindre danske Øer, kunde synes strax at give os Svar; her haves

---

[1]) Schl.-Holst.-Lauenb. Urkundensammlung I. 75: Saluum tamen sit nobis, quod insule circa dictam terram Pheonie site et posite, que vulgariter ø dicuntur et que itinere equestro attingi non possunt, in predicta nostra collacione et inpheodacione minime sint incluse.

den supplementære Opregning til de foregaaende Lister med Oplysning om hvad Kongen tillægger sig Ret til. Noget Saadant maa have svævet Dr. Nielsen for Øje, hvor han i Anmærkningerne til Stykket gjør Rede for, naar en enkelt Ø er gaaet ud af Kronens Besiddelse. Og dog er det ikke saa; Listen kan ikke ville give Oplysninger om Kongens Ejendomsret til Øerne.

For det Første lære historiske Aktstykker os, at Kongerne havde bortskjænket til Private flere af de i Listen nævnte Øer. Thunø var allerede 1216 overdraget til Aarhus Kirkes Bygningsfond, og enten dette eller Øens Dyrkere vare dens Ejere (jfr. det Foregaaende). Saltholm var 1230 skjødet til Roeskilde Bisp. Læssø var i gejstlig Værge og ligesaa flere andre Øer. Ølisten nævner desuden Lognø (Lundø) i Fjends Herred, af hvilken i Følge Hovedlisten i al Fald en Del var Kongens private Ejendom. Skulde Listen oplyse om Kronens Ejendomsret, maatte man i al Fald sætte den noget tilbage i Tiden; men end ikke dette synes at hjælpe, da Helgoland nævnes, som allerede 1062 af Svend Estridsøn skjænkedes til Bispen af Slesvig (Scr. VII. 166).

Fremdeles vidner hele Listens Udseende klart nok om, at det ikke er Proprietetsforhold, den vil oplyse. Der anføres ved hver Ø, hvilke Dyr der findes paa den, Hjorte, Harer, Raaer, Daaer, Kaniner, undertiden om Kongen paa Øen har vilde Heste og endelig — Hus. Dr. Nielsen forklarer »hus« som »en Borg, et Taarn eller anden Befæstning«, men denne Antagelse kan efter den Sammenhæng, hvori Ordet findes, ikke være rigtig. Nielsens Bestræbelser for at paavise Grave og Volde som Levninger af Fortidens Herlighed paa alle disse Øer lykkes kun for en ringe Del, uagtet Beviset maatte være ham let, da han tager under Et Levninger af Forskansninger fra de seneste Aarhundreder og Volde fra forhistoriske Tider. Vilde han bevise, at der paa en Mængde af de smaa Øer fandtes Forskansninger paa Valdemarernes Tid, burde han hellere

have anført Huitfeldts Ord (I. 104), at Kong Svend 1151 byggede »paa de smaa Inseler allevegne Befestninge, at forhindre Sørøfuere, som da plagede Danmarck«. »Hus« vil ganske sikkert sige, at Kongen paa disse Øer selv kunde skaffe sig Nattekvarter, fordi han her besad en Bygning, — efter al Sandsynlighed et sammentømret Jagthus, thi Stenhuse vare ikke saa almindelige, at man kunde vente at træffe dem paa disse smaa Øer. Et fortræffeligt Sammenligningspunkt frembyder Roeskildebogen[1]), som anmærker, at Kongen paa Halsnes har bygget et udsmykket Jægerhus, en Sal, en Stald, et Kapel og en Hundegaard: ibidem fecit rex construi solempnes domos, videlicet unam stupam, unum stabulum, unam capellam, unam domum caninam. At der paa en enkelt af de større Øer har været en kongelig Bygning af mere storartet Anlæg og mulig befæstet — som naar det hedder, at Marsk Stig indtog »castrum Samsø«[2]) og et Brev 1216 dateres »in curia nostra in Samsø«[3]) —, er hermed ikke udelukket. Det fortjener i øvrigt at erindres, at Kongerne i det frankiske Rige paa lignende Maade havde indrettet sig Jagthuse i deres store Skove og Forster, og at vi endnu have Efterretninger om Kongernes Besøg i disse ligesom om de danske Kongers Besøg paa de mindre Øer, fordi Kongerne fra disse ofte udstedte Aktstykker[4]).

167. Ølisten peger saaledes ingenlunde hen paa Spørgsmaalet om Ejendomsretten over Grunden. Om der paa Øen var Vildt og hvilket dette var, om der var Husrum for Jægeren, dette optegner den — ja selv i den Bemærkning

---

1) Scr. VII. 51.
2) 1287. Scr. I. 248.
3) D. A. M. I. 97.
4) Waitz, Verfassungsgeschichte. IV. 112. Forf. nævner følgende Udtryk i et Diplom: »Forst cum ædificiis in eadem constructis quæ brolius nominatur« og flere Exempler paa Breve udstedte in broilo eller in foreste N. N.

ved Byrdingø og Bosø i Skaane, at her var Kloster, synes at ligge en Advarsel for den Jagende om ikke at forstyrre Klostrets Ro. Hvad Stykket vil oplyse, er Kongens Brugsret til Øerne og særligt hans Jagtret. Undersøgelsen maa da derefter gaa ud paa, om Kongen har tillagt sig særlige Rettigheder af denne Art paa de mindre Øer. Vi søge atter bort fra Jordebogen, for af andre Kilder at skaffe os Erfaring.

En Mængde historiske Efterretninger og Aktstykker vise os nu ganske vist, hvor ofte Kongerne opholdt sig paa de mindre Øer paa Jagt. Da Absalon i Anledning af Oprøret i Skaane skal opsøge Kong Valdemar, maa han drage til Samsø, hvor Kongen da jagede[1]). Saxo fortæller, hvor han ender Beretningen om Opdagelsen af Magnus's Forræderi, at Kong Valdemar fra Aarhus drog ud paa en nærliggende Ø (Thunø), der var rig paa Vildt[2]). Valdemar Sejr og hans Sønner jage paa Øerne Syd for Fyen med Grev Henrik af Schwerin og tages tilfange paa Lyø. At Erik Menved 1309 udsteder et Brev paa Omø, og Grev Gert og Ridder Eghardus de Bruchdorpe 1334 Breve paa Fæmø (sub insula Phemøø), skyldes atter Jagtlysten og den kongelige Jagtret paa de mindre Øer[3]). Saadant lader sig ogsaa paavise i de senere Tider. Om Agersø siger Friis-Edvardsen[4]) saaledes, at den under Frederik II og Kristian IV var »som general Vild-Bane«, saa at Skjelskørs Borgere stadigt maatte færge Kongen med hans Jægere eller Lensmanden over til denne Ø. Da Øen ogsaa paa Kong Valdemars Tid havde kosteligt Vildt, Hjort og Daadyr (desuden æbin[5]) og Hus), har den dengang

---

[1]) Scr. II. 247.

[2]) Saxo 911: Waldemarus insulam ferarum gregibus abundantem more regio prædæ venaticæ vacaturus ingreditur.

[3]) Mekl. Urk. VII. 380. Sartorius II. 311. Lüb. Urk. II. 211. 531.

[4]) Friis-Edvardsen, Schielschør 83, 302, 303.

[5]) Hvad dermed skal forstaas, har jeg ikke kunnet udfinde. O. Nielsen forklarer (S. 137) æbin i Henhold til en Meddelelse fra Dr. Wimmer som det samme Ord som »epin« i Flensborg Stadsret § 43, altsaa

vist spillet en lignende Rolle. Af samtlige disse Oplysninger om Kongens Udøvelse af Jagten paa de mindre Øer, sammenholdte med Ølisten, kan jeg kun komme til den Slutning, at Kongerne fra Oldtiden have anset sig jagtberettigede paa de mindre Øer selv paa Andres Enemærker[1]), saa at Øerne betragtedes som Kongens Dyrehaver. Retten dertil har skrevet sig fra den Tid, da Øerne vare Almindinger eller ubeboede, men Kongen har forbeholdt sig Retten efter Bebyggelsen[2]). Om den Ejendomsret, Kronen tillagde sig til de mindre Øer, indeholder Jordebogen ingen Oplysning. Kun nogle faa Øer, hvis Beboere Kronen fra ældgammel Tid maa have betragtet som Fæstere, nævnes i Listen over Konunglef, nemlig Hven og Fæmø. Den sidste Ø har desuden været regnet som et Tilliggende til Hindsholm, der var Konunglef.

168. Efter Ølisten som Vejleder kan man rejse Danmark rundt; den er et godt Exempel paa, hvor nøjagtige Optegnelser Jordebogen indeholder. Listen begynder ved Sliens Munding, følger Jyllands Østkyst, opregner Øerne i Limfjorden, gaar over Kattegattet til de sjællandske Øer, til det fyenske Arkipelag, til Skaane og Bleking, — kun fire eller fem Øer overspringer den. Derpaa nævnes Øerne »Vvæsten land« ɔ: vest for den jydske Halvø og endelig de mindste danske Øer (insule minores), ved hvilke den ikke tilføjer oplysende Bemærkninger om Jagten. En Opregning, der er saa omhyggelig for at medtage Alt, saa nøjagtig i at

---

Aber; da Aber imidlertid ikke kunne have levet paa Øen, gjætter han (saaledes ogsaa Suhm) paa Egern som en lille Abe. Egern fandtes imidlertid i Mængde i hver eneste Skov i Landet, saa Jordebogen næppe kan ville opskrive dettes Forekomst.

1) Paa Læssø tillagde ogsaa Viborg Kanniker og Vidskøl Kloster sig Jagtret, se Dok. 1221. Pontopp. Ann. I. 636.

2) At denne Jagtret har medvirket til, at Kronen i følgende Aarhundreder har tillagt sig en Ejendomsret til Øer, hvis første Beboere den dog erkjendte for Selvejere, er ikke urimeligt at antage.

følge den geografiske Orden, at man med en Geografi og et Kort fra Nutiden næppe skulde kunne affatte den bedre, fortjener al Anerkjendelse, og det synes mig en Overseen af Væsentligt for Uvæsentligt, naar Professor Pal.-Müller (S. 193) af de i Listen oversprungne Øer slutter, at der ikke er »Grund til at antage denne for mindre flygtigt nedskreven end de to foregaaende Stykker«.

169. Den første i Listen anførte Ø, Gath, giver ved de Dyr, den nævner som opholdende sig dér, Anledning til flere Betragtninger. Den anfører: Hjorte, Bjørne og Vildsvin. Enkelte Forfattere have ment, at der virkelig fandtes Bjørne i vild Tilstand i Danmark 1231. Dette strider imod den almindelige Antagelse om den Bebyggelses- og Kulturtilstand, hvori Danmark befandt sig i det 13de Aarh., og Kilderne omtale aldrig, at Bjørnene da endnu skulde findes i vild Tilstand her i Danmark, end sige paa en ganske lille Ø, som laa i den smale Udmunding af det mest befærdede Sund i Danmark, Slien. Saa maatte Bjørne vel snarest kunne findes paa en mere fjærnt liggende, større og øde Ø, men Jordebogen kjender kun Bjørne paa Gath. At endelig Bjørnen umuligt kunde leve i vild Tilstand fredelig med Hjorte og Vildsvin, har Bricka allerede gjort opmærksom paa[1]). Efter al Sandsynlighed har Kong Valdemar — maaske paa den Tid han var sønderjydsk Hertug — ladet indrette en af de i Middelalderen ofte omtalte Dyregaarde paa denne Ø. Man kan ikke indvende herimod, at Listen ellers nævner Dyr, som vare oprindeligt vilde her i Landet; thi ved Ovrø, som synes at være indrettet som Kongens specielle Dyrehave med Jagthus, Raa, Daa og Hjorte, nævnes tillige Kaniner, som jo er et indbragt Dyr. Kaninen anføres ligeledes ved Sprogø, som tidligt blev bebygget og kom under Kongens særlige Opsyn, og paa Amrum, hvor Kaninerne

---

[1]) Hist. Tidskr. IV. R. II. 843.

mærkeligt nok endnu i dette Aarhundrede have levet i Mængde i vild Tilstand. Endelig er Daadyret, der nævnes paa en hel Del Øer, jo ogsaa et indført Dyr[1].

---

[1]) Daadyret anføres i Jordebogen f. Ex. ved Bogø i Lille Bælt. Endnu 1562 maa disse Dyr have været der i rigelig Mængde, thi Lensmanden paa Hindsgavl fik da Ordre til at lade fange 10 levende Daadyr paa Bogø til Grev Anton af Oldenburg og forsende dem med et Skib til Slesvig, hvor Greven dem modtager. Vedel Simonsen, Hagenskov 49.

XIX. Kapitel.

Hallands- og Falsterlisten.

(Hallandslistens forskjellige Dele. Listens »summa«. Hagen Palnesøns Godsliste. Sammenligning mellem Hovedstykkets »Falstria« og Falsterlisten. Denne Listes Betydning. Størrelsen af Kongens Besiddelser paa Falster. Laalandslisten.)

---

170. Hallandslisten[1]) er en lang Række Optegnelser af meget uens Art. Den sondrer sig i tre bestemt adskilte Dele: I. Regnskab over Skatter og Afgifter af Landet, II. Hallands Grænser, III. Tillæg til det Foranstaaende. Alt det, som staar foran Grænseoptegnelsen, udgjør klart nok en Helhed. Listen begynder saaledes: Hii sunt redditus in hallandia pertinentes ad dominum regem, hvorefter specielle Regnskaber findes for hvert af de 8 Herreder. Derpaa følger Sammentællingen: Habet autem summa redditus domini regis in hallandia 708 ℔ argenti *exceptis* causis trium mr. et 40 mr. *excepta* piscatura lagheholm et *excepta* liberacione expeditionis. Altsaa er der 3 Ting, som ikke findes i det forestaaende Regnskab, nemlig Sagefald, Indtægterne af La-

---

[1]) Foran Hallandslisten findes paa S. 53—54 Natholdslisten, om hvis Fortolkning udførligt er talt i 8de Kapitel, særligt Stykket S. 158—161.

gheholm Fiskeri og Ledingspengene. Mellem disse Indkomster og de øvrige Afgifter af Halland er den Forskjel, at de sidste indgaa med samme uforandrede Beløb hvert Aar, og høre til de senere Lensregnskabers »visse Indtægter«, medens de første ere uvisse og tilfældige, saa at Opgivelsen om disse kun kan være fra et enkelt Aar eller med en rund Sum. Disse tre undtagne Indtægter, dette Supplement til at erholde en fuldstændig Regnskabsoversigt anfører Hallandslisten i de følgende Linier, som omfattes af et i Randen anbragt stort Notabenemærke og saaledes betegnes som et Tillægsnotat. Først nævnes Sagefaldet for hvert Herred med Overskrift: subactores de causis (se foran S. 268 Anm. 2), og derpaa følger den summariske Opgivelse: de hijs omnibus nec habet dominus rex nisi 210 ℔ argenti et 800 salmones, hvilken Sætning, hvor uvis man i øvrigt kan være om dens Forstaaelse, jo dog klart nok giver Oplysning om en Fiskeriindtægt, efter al Rimelighed af Lagheholm. Dette var da den anden undtagne Indtægt; om den tredie, Ledingspengene, give endelig Slutningsordene Oplysning: Sunt autem in hallandia in 18 nauigijs 534 hafnæ seu totidem marce argenti et siluestria opida 126. Det turde vel efter denne Redegjørelse blive erkjendt, at hele denne Del af Listen udgjør en Helhed, i det Tillægget i de sidste Linier netop har den supplerende Optegnelse, der tilvejebringer den fuldstændige Regnskabsoversigt.

171. Vi vende os derpaa til Stykkets Enkeltheder, der saa ofte have været berørte i den første Afdeling, netop fordi Listen giver et fuldstændigt Billede af en Landsdels samtlige Indtægter. — Den første Indtægt som nævnes af Herrederne er Gjæsteriafgiften eller Stud, hvis Væsen og Karakter er nøjagtigt oplyst i det Foregaaende, særligt ved Hjælp af Hallandslisten (se S. 161—162). Alle Herredets Indvaanere deltage i Udredelsen af denne. Naar Dr. Nielsen (S. 143) paa Grund af det første Herreds Begyndelse: Prouincia generaliter soluit etc., og Modsætningen dertil: si rex

uenerit unusquisque rusticorum gallinam uel 2 rustici anserem et omnes 3 marcas argenti ad emendos pisces, vil slutte, at det kun var Kongens og Kronens Bønder, der maatte deltage i Gjæsteriet, saa er dette i den klareste Modsigelse med Listens eget Indhold, som jo paa flere Steder udtrykkeligt udtaler: prouincia debet, prouincia soluit, ikke at tale om, at der ved Wiskærdal findes: de incolis in tercio anno etc. Den af Listen i de ovenanførte Ord antydede Modsætning mellem de to Afgifter er jo en hel anden, nemlig, at de første Afgifter svares hvert Aar, men de sidste kun, naar Kongen kommer. Endelig synes Dr. Nielsen at være i Modsigelse med sig selv, thi S. 118 kalder han Stud en almindelig Skat.

Et vigtigt Spørgsmaal bliver det at afgjøre, hvad der forstaas ved den Summa, som opføres ved hvert Herred:

Fyæræ. Summa illius prouincie 103 ℔ et 16 solidi.
Vviskærdal. Summa illius prouincie annuatim 40 ℔.
Henøflæ. Summa prouincie illius annuatim 94 ℔.
Farthusæhæræth. Habet enim summa illius prouincie 122 ℔ argenti exceptis opidis, que anxlothorp attinent, et exceptis 84 colonis nuper iure acquisitis.
Aræstathæræth. Habet enim summa illius prouincie 100 ℔ argenti.
Halmstathæræth. Habet enim illa prouincia dim. 40 ℔ argenti.
Thundrøsæhæræth. Summa autem illius prouincie 80 ℔ aigenti.
Høxhæreth. Habet autem summa ibidem 103 ℔ argenti.

Endelig følger til Slutning den ovenfor citerede Opsummering af alle disse enkelte Beløb: Habet autem summa redditus domini regis in hallandia 708 ℔ argenti exceptis causis trium marcarum et 40 marcarum excepta piscatura lagheholm et excepta liberacione expedicionis. Det er ovenfor paavist, at de 3 undtagne Indtægter udgjøre et naturligt Tillæg til den øvrige Liste med sammes Opgivende om de visse Indtægter. Forbindelsen bliver endnu rimeligere ved at antage denne »summa redditus« som det sammentalte Beløb af alle de anførte Indtægter af Herrederne, hvad der atter maa føre til, at den ved hvert Herred anførte Summa

er Værdien af dette Herreds samtlige visse Afgifter. Harmonien og den formodede Enhed i Listen maatte føre til dette Resultat, som iøvrigt kan bestyrkes paa mange Maader.

Før det Første vilde det være vanskeligt at afgjøre, hvad denne »summa« ellers skulde være. Stud eller Gjæsteriafgiften kan det ikke være, da denne opføres lige foran. Ledingsafgiften udgaar ikke hvert Aar og er følgelig en uvis Indtægt, hvorfor den ogsaa netop undtages fra Opgjørelsen i Listens Slutning og nævnes i Tillæget. Andre Afgifter af offentlig Art have vi ikke Kundskab om, og selv om til Ex. Plovpenge var bleven svaret af Halland paa Listens Tid, havde Afgiftens Navn vel været nævnt, medens her nu kun staar »summa«. Saa maatte det da være Afgifter af privatretlig Natur — Landgilde. Men Kongens Indtægter af Kronens Godser anføres i Listen ved hvert Herred og er et meget mindre Beløb. — Som ovenfor anført hedder det desuden, at der i »summa« af Farthusæhæreth ikke er medtaget Byer, som ligge til Agnsøtorp og 84 »coloni«, som Kongen nyligt lovmæssigt har erhvervet; da nu disse Ord næppe kunne fortolkes anderledes end at der i Summaafgiften mangler Landgilden, bliver den rimeligste Forstaaelse den, at begge Slags Indtægter, Skatter og Landgildeafgifter indgaa i »summa«.

Vi skulle se, om Resultatet stemmer med de enkelte Opgivelser fra Hallandslisten selv og fra Hovedlisten. Wiskærdal anføres med 40 ℔ Sølv i Hovedlisten, og efter den ofte hævdede Fortolkning er det en Gjæsteriafgift. I Hallandslisten anføres kun samme Art Afgift; der haves ingen andre Indtægter af Herredet og findes intet kongeligt Jordegods. Naar Herredets Summa angives til 40 ℔ Sølv, stemmer det altsaa for saa vidt fuldstændigt. Ved Fyæræ Herred anføres i Hovedlisten 80 ℔ Sølv. I Følge Hallandslisten har Kongen i dette Herred (foruden Stud) følgende Indtægt: In thølæ mansio cum incolis de othænsale in sale et ordeo et wadmal 20 ℔ arg. Adderes disse Beløb, faas 100 ℔ Sølv,

— og Summa er 103 ℳ Sølv 16 Skilling. — Hænøflæ giver i Følge Hovedlisten 80 ℳ Sølv; i Følge Hallandslisten haves (foruden Stud) en Indtægt af 8 ℳ Sølv af »mansio de grymætun cum colonis de Warum«, eller tilsammen 88 ℳ Sølv; Summa angives til 94 ℳ Sølv. Opgivelserne have saaledes hidtil stemmet fortræffeligt; den ubetydelige Forskjel i Beløbene maa tilskrives den Omstændighed, at Listerne ere affattede med Aars Mellemrum. — Sammenligne vi Summen fra de øvrige Herreder med Hovedlistens Beløb, vil det slet ikke lykkes at faa nogen Overensstemmelse. Om dette er begrundet i, at Afgifterne ere blevne forhøjede, eller at der i det Aar, som Hovedlisten omhandler, er fordret en usædvanlig Sum i Afløsningsafgift for det Nathold, som skulde ydes, lader sig ikke afgjøre. Nogen Indvending mod min Fortolkning er det imidlertid ikke, da denne kan støttes ved en anden Undersøgelse. En Mark Sæd har paa Jordebogens Tid staaet i en Pris af omtrent 2 ℳ Sølv; Havreprisen har vel været noget lavere, men da vi ikke kjende den, ville vi antage, at den stod i samme Pris. Thundrøsæ Herred yder efter Hallandslisten 32 ℳ Havre i Stud og 12 ℳ Penge i Kværsæde, desuden haves 10 ℳ Sølv af Halmstad Gaard. Sættes nu Stud til 64 ℳ Sølv, Kværsæde til 4 ℳ Sølv, bliver Summen af Alt 78 ℳ Sølv, og Herredets Summa angives til 80 ℳ Sølv. Høx Herred svarer i Stud 34 ℳ Havre eller omtrent 68 ℳ Sølv. Hertil kommer i Kværsæde 24 ℳ Penge = 8 ℳ Sølv; »Wlgaris incolatus« 16 ℳ Penge = $5^{1}/_{3}$ ℳ Sølv; af Lagheholm med Tilliggende 15 ℳ Sølv; af Attewore og 5 andre Byer 18 ℳ Sølv. Tilsammen bliver dette i Alt $114^{1}/_{3}$ ℳ Sølv; og Herredets Summa er 103 ℳ Sølv. Halmstad Herred giver i Stud 18 ℳ Havre eller 36 ℳ Sølv; dertil skal lægges Kværsædeafgiften 12 ℳ Penge = 4 ℳ Sølv og Afgiften af Biscopsthorp og Harpælyung 14 ℳ Sølv, hvilket giver 54 ℳ Sølv, medens Summa er 40 ℳ Sølv.

Ved de tvende Herreder Aræstat og Farthusæ vover jeg ingen Sammenligning, da der anføres Naturalier af meget

forskjellig Art, hvis Værdi ikke let lader sig bestemme. Men det vil af de anførte Grunde tilstrækkeligt fremgaa, at Hallandslisten ved sin »summa« vil anføre den samlede Indtægt af hvert Herred.

172. I Følge Hovedlisten ejer Kongen ikke noget Gods i Halland. Der anføres vel under Farthusæ Herred efter Natholdet: Item scønæwaht 10 ₰ argenti, men da denne Ejendom saaledes anføres med en Afgift og ikke med sin Værdi eller Skyldsætning, hvormed ellers det kgl. Gods opføres i Stykket, er det klart nok ikke nævnt som Kongens Ejendom; tilmed staar der udtrykkeligt i Konungleflisten, at Scønæwath tilhører Kronen. Afgiften er da saaledes enten den af Birket eller Skattedistriktet Scønæwath svarede Stud, eller ogsaa er undtagelsesvis Landgildeindtægten af denne Ejendom bleven optaget i Hovedstykket (Scønæwathsburgh nævnes i Hallandslisten netop med en Godsafgift af 10 ₰ Sølv). Hallandslisten anfører endvidere som Krongods Thølæ i Fyæræ Herred, Grimetun i Hænøflæ Herred, Farthusæ i Farthusæ Herred, Hjortsbjerg i Aræstat Herred, Halmstad i Thundrøsæ Herred, Lagheholm i Høx Herred foruden en Del smaa Besiddelser. — Og netop de selv samme anfører Konungleflisten. Prof. Pal.-Müller savner i denne Liste Hjortsbjerg, men da den i Følge sin lille Afgift 4 Sølv ikke kan have været nogen betydelig Ejendom, indbefattes den sandsynligvis under den vide Titel i Krongodslisten: »Tota silua que dicitur alminning et opida inde facta«, hvilken tillige maa rumme en stor Del af de i Hallandslisten anførte mindre Besiddelser. Heller ikke savner jeg i denne Liste den i Stykket over Konunglef anførte »Oræ«, som sandsynligvis har været en Skov eller i al Fald ikke nogen dyrket Strækning, hvorfor det vilde være besynderligt, om den opførtes i Hallandslisten, der kun gaar ud paa at nævne, hvad der svarer Afgifter til Kongen. Endelig er det jo ligefrem fejlagtigt, at Prof. Pal.-Müller siger, at Lagheholm ikke forekommer i Konungleflisten, — hvor den nævnes. Der

kan saaledes ikke i nogen af Listerne oplyses at være tilkommet nyt Gods, saa at denne Forskjel skulde gjøre den ene eller den anden Liste ældre, og ligesaa lidt kan Hallandslisten siges ikke at kjende Adskillelsen mellem Konge- og Krongods og derfor være ældre. I ingen af de tre Lister nævnes nemlig Kongen som Ejer af Jordegods, og ingen af Listerne har derfor havt Lejlighed til at lægge for Dagen, om den havde Kundskab om denne Adskillelse eller ikke. — Af Listerne kan jeg saaledes ikke finde nogen Oplysning om deres indbyrdes Aldersforhold.

Optegnelserne om Halmstad Herred kunde give Anledning til den Antagelse, at der i Listen mangler Opgivelse fra den halve Del af dette Herred, hvilken da maatte være bortforlenet. Det hedder nemlig dels under Halmstad Herred: habet enim illa prouincia dimidia 40 marcas argenti, dels i Listens Slutning i Stykket om Sagefaldet: Halmstathhæreth altera pars 10 ℔ arg. Paa denne Maade har Listen da ogsaa været forstaaet af tidligere Fortolkere. Hvis dette var Tilfældet, tror jeg nu for det Første, at Listen med sin Fuldstændighed og Nøjagtighed vilde have gjort en Tilføjelse derom ved Opsummeringen. Dernæst er det mærkeligt, at netop af dette lille Herred Halvdelen skulde være bortforlenet, — og hvilken Del skulde det være? De anførte Byer Biscopsthorp og Harpælyung ligge omtrent midt i Herredet, den første nærmest Stranden, den anden inde i Landet. Mon ikke den Formodning er rigtigere, at vi have Indtægten af hele Herredet, men at dette betegnes som et halvt Herred, fordi det kort forinden Jordebogens Tid har udsondret sig fra det tilgrænsende Thundrøsæ Herred? At »ipsa mansio halmstath«, der jo maa have givet Herredet Navn, anføres ikke ved dette, men ved Thundrøsæ Herred, forekommer mig at antyde, at der er sket en Halvering af et oprindeligt større Herred.

Paa S. 59—60 følger derpaa Beskrivelsen af Grænsemærket mellem Halland og Sverrig, hvilken ofte findes i

Codices af Vestgötalagen og af Skaanske Lov[1]). Derpaa gives en Række Tillæg til det Foregaaende, nemlig dels Oplysninger om Erhvervelser eller Afhændelser af Krongods, dels Bemærkninger om, hvilke Øer der tilhørte det danske Rige. Det første Stykke er et Uddrag af et Aktstykke om, at Enken Gundbiør skjødede Kong Kristoffer noget Gods, da denne Konge 1254 paa Grænsen af sit Rige mødtes med den norske Kong Hakon og Birger Jarl. Det tredie Stykke giver bl. A. Oplysning om, at Hertug Knud i Norge havde faaet Götulfruth indrømmet af Kong Valdemar og »endnu besidder det«. Disse sidstanførte Ord synes at sætte Affattelsestiden tidligere end Aar 1261, da Knud Hakonsen døde, med mindre de mekanisk ere udskrevne efter Forskriften[2]).

I Listen anføres fremdeles, hvor mange og hvor store Skipæn der fandtes i hvert Herred, og hvor mange »rustici« Herredet talte. Af Forbindelsen mellem Oplysningerne om Skipænene og Sammentællingen af Bønderne synes det at fremgaa, at Optællingen har fundet Sted af Hensyn til Forsvarsvæsenet, og dette betyrkes fremdeles af de anførte Tal. I Følge Listen har Fyæræ 1711 Bønder, Wiskærdal 513, Hænøflæ 1500, Farthusæ 1326, Halmstad Herred 726, Thundrøsæ Herred 1020 og Høx Herred 1120. Fra Aræstath Herred mangler Oplysning, men der maa efter Middeltallet af Bøndernes Tal i Forhold til de andre Herreders Hafnæ, multipliceret med Aræstath Herreds Tal af Hafnæ, antages at have været 1300 eller i alt 9216 Bønder i hele Halland. Disse »rustici« maa være hele Landets vaabendygtige Mandskab, over hvilket man i Oldtiden og Middelalderen i de nordiske Lande plejede at holde Regnskab[3]).

---

[1]) O. Nielsen S. XVI.

[2]) O. Nielsen siger S. XXIX, at det Stykke, hvori Hertug Knud omtales, »kun er Uddrag af et Stadfæstelsesbrev fra 1254«, men det er ikke rimeligt) at Ordene: »quam adhuc detinet« have staaet i noget saadant Brev, og om Tilværelsen af et saadant, saa vel som dets Affattelsestid haves ingen Oplysning.

[3]) Jfr. Velschow i Historisk Tidsskrift IV. 41 ff.

173. Paa Side 63 følger en Liste med Overskrift: dette Gods skjødede Hagen Palnesøn Kong Kristoffer, hvorpaa nævnes 16 Ejendomme beliggende i forskjellige Byer i det vestlige Sjælland med i alt $106^1/_2$ Mark Guld i Jord[1]). Da den med Rødt skrevne Titeloverskrift tydeligt nok skal angaa hele Stykket, vover jeg ikke at tvivle om, at virkelig Hagen har overdraget saa store Ejendomme af sit eget Jordegods til Kongen. Man tør heller ikke ubetinget sige, at $106^1/_2$ ℔ Gulds Jord var en meget for stor Besiddelse for en enkelt Mand.

Haquinus Palnæsun var 1241 Vidne ved et af Kong Erik Plovpenning udstedt Brev[2]), og han maa have været en Kongens Ombudsmand, som det fremgaar deraf, at han lod en Del Konverser af Cistercienserordenen hænge, hvilket anføres i Jakob Erlandsøns Klage mod Kong Kristoffer, hvor Førstnævnte beskylder Kongen for, at hans Mænd satte sig til Dommere over Kirkens Personer og dømte dem fra Livet[3]).

Stykket ender derpaa med: preter duas curias Regis in broby cum 7 ℔ auri et dim., hvad der vel maa forklares saaledes, at der i det Skjøde, hvoraf Listen er et Uddrag, tillige har staaet, at Hagen Palnesøn tilbagegav Kongen hans to Gaarde i Broby, som denne hans Embedsmand havde havt i Forlening eller Forpagtning.

174. Falsterlisten (S. 64—71) kalder sig selv descripcio cuiusdam partis falstrie, men indeholder i Virkeligheden en nøjagtig, statistisk Beskrivelse over hele Falster, alle dets Sogne og Byer, med Angivelse af hvor mange Bol

---

1) Listen begynder saaledes: in Kalundæburgh 18 ℔ auri in terra. In Karlsworæ ibi prope 9 ℔ auri. O. Nielsen antager med Rette (S. 153), at Karlsvoræ er Byen Urø, der 1660 blev lagt under Kallundborg Ladegaard, men Oversættelsen maa da ikke lyde: i Karlsworæ næsten 9 ℔ Guld, men i Karlsworæ nær derved (ɔ: ved Kallundborg).

2) D. A. M. I. 134.

3) Scr. V. 590.

der fandtes i hver By, samt hvor mange »Mark« Jord, efter hvilken sidste Værdibestemmelse Kongens Ejendomme i de anførte Byer og endnu nogle andre Besidderes Ejendomme nævnes. Listen har et ensartet Udseende fra Begyndelsen til Enden; den Plan, Forfatteren har foresat sig, er gjennemført fra først til sidst. Han nævner overalt Kirkebyen først, derefter de andre Byer. Indenfor den enkelte By plejer han at anføre Kongens Besiddelse først og siden de andre Lodsejeres. Han har paa enkelte Steder ikke kunnet læse sin Forskrift og lader da Pladsen omhyggelig staa aaben til mulige senere Tilføjelser. Vel er der i disse Talangivelser, der beløbe sig til et halvt Tusinde og lyde paa Mark, Øre, Skilling og Halvskilling, indløbet nogle Fejl, men disse ere saare faa. Forfatteren ikke blot stræber efter, men evner ogsaa at være korrekt og forstaaelig. At dvæle ved de nævnte Fejl lønner ikke Umagen; Prof. Pal.-Müller har i sin Gjengivelse af Listen (S. 211—225) i hvert Fald tilstrækkeligt udførligt belyst dem.

Falsterlisten lærer os da, at Falsters Jord havde ialt 365 Bol, der ansattes til 606 Mark[1]). Hvert Bol havde saaledes i Gjennemsnit $1^2/_3$ Mark, men der fandtes i øvrigt meget forskjellige Ansættelser, fra Bol paa 1 Mark til Bol paa 8 Mark. Det Spørgsmaal møder os da først, hvad der forstaas ved »Mark«. Paa en Kjøbe- og Salgspris kan der vel næppe tænkes; den underforstaaede Værdi maatte da være Guld, som det vilde være besynderligt Listen ikke nævnede, medens ved denne Ansættelsesmaade »Guld« dog ellers aldrig udelades; men vor Liste begynder strax med:

---

[1]) Da Listen enkelte Steder kun angiver Bol, ikke Mark, og der, som alt sagt, nogle Steder er indløbet Uagtsomhedsfejl eller Listen dog er uklar, kunne disse og de i det Følgende nævnte Tal ikke paastaas at være absolut nøjagtige, — nogle Mark færre eller flere vilde dog være den hele Forskjel, som i det endelige Resultat ikke har nogen Betydning.

Vvalnæs 10 bool, 10 marcarum, og fortsætter paa samme tavse Maade. I den anden af de ovenfor i dette Arbejdes 3die Kapitel nævnte Ansættelsesmaader efter Udsæden træffe vi derimod paa en Skyldsætning, som ofte og endog sædvanligst alene nævner Tal og Mark, men skjuler det Maalte — Kornet, som udsaas, og jeg antager derfor, at det er denne Skyldsætning, som er anvendt. Det ses i øvrigt, at det bestemte Forhold mellem Bol og Markskyld, som fandtes i Sjælland og andetsteds, og hvorved Bol traadte som Led ind i denne Skyldsætning og blev lig Markskyld, ikke fandtes paa Falster paa den Tid, denne Liste affattedes.

175. Vi gaa over til at forskaffe os en Forstaaelse af Forholdet mellem Optegnelserne om Falster i Hovedlisten og i Falsterlisten; efter Pal.-Müllers Exempel ville vi kalde den første »Falstria« og den sidste »Descripcio«. Falstria er klart nok af en anden Beskaffenhed end Hovedlistens øvrige Angivelser, rimeligvis beroende paa, at der er modtaget en forskjelligartet Indberetning fra Kongens Lensmand paa Falster. — Skatter fra denne Egn anføres ikke. Til Forstaaelse af Opgivelserne haves særligt Hjælp i den ældre Del af Femernlisten, idet det af denne fremgaar, at Kongens Jordegods administreredes paa tvende Maader, enten saaledes at det direkte svarede Landgildeafgiften til Kongen, eller at det forlenedes bort til Lensmænd mod eller uden Afgift. (Tot houæ habemus . . ., tot houæ concessimus hominibus nostris.) Falstria synes ogsaa at antyde denne dobbelte Bestyrelsesmaade.

Den begynder med det Gods, som svarer Kongen Afgift og ikke er bortforlenet: Getæsby skyld 40 pund tritici et 40 pund ordei. Curia ibidem persoluit annuatim 10 ✠ argenti. Piscatio 10 ✠ arg. De pratis 10 ✠ den.[1] . . . Skælby

---

[1]) Med denne Afgift »de pratis« kan jævnføres Scr. VII. 15: prata superflua curiæ principalis solent solvi ad minus pro 6 solidis grossorum. 474. 475: de superfluis pratis etc. Lüb. Urkb. II. 662.

45 pund tritici et 45 pund ordei. Stauærby 24 ℔ arg . . . Wikærløsæ 10 ℔ argenti.

Det første Stykke af Listen har saaledes ét fælles Præg; derpaa skifter den Udseende. Den følgende Del, der er udsondret for sig, begynder saaledes: Nørræhæreth. Babæthorp habet hænrich bowith sun ad ualorem 10 ℔. Item in Eskisthorp. Thordh scanæ et hacon uplændning 2 mansiones ad 3 ℔. Item in brænningy maklæ hacon uplændning ad 1 ℔. — og fortsætter paa samme Maade, til den ender med: Item in øpæthorp. Symon ør sun ad 6 ℔. Derpaa kommer følgende med særeget Mærke anførte Indskud:

Item in nørræhæreth hee mansiones pertinent ad eknæsburgh. In Bisæthorp 3 mansiones. In withby una mansio. In walnæs 3 mansiones. Item in eklef habet cristiarn mask vnam mansionem parum ualentem. In Afflanxthorp dim mr. tritici.

hvorpaa forsættes: In sundræhæreth. In wedringy ad 4 ℔. In asthorp ad 6 ℔. In morknæsby ad 6 ℔. In særslef 3 mansiones ad 12 ℔ etc. Enhver vil ved at efterse Udgaven kunne overbevise sig om, at Listen efter hele sin Bygning maa fortolkes som bestaaende af disse Led, saa at det foran med mindre Typer trykte Stykke udgjør et Hele for sig, der sættes som Tillæg til de øvrige Besiddelser i Nørre Herred. som ere givne i Len; hvorefter Listen atter anfører bortforlenet Gods med samme Betegnelsesmaade (ad . . marcas), dog uden at nævne Kongens Mænd. Prof. Pal.-Müller har følgelig Uret i at betragte sidstnævnte Led af dette Stykke som hørende til den ovenfor anførte Notits om Gods, der hører til Egenseborgen. Det vil ogsaa ses, hvor besynderlig Listens Maade at fordele Kongens Gods paa vilde blive efter Pal.-Müllers Fortolkning. Der skal i Listen findes »en tydeligt fremtrædende Tredeling af Kongens Gods: Kongsgaarden i Gedesby med dens Tilliggende i det Sydlige, Egenseborgen i det Nordlige, og en Gruppe i Øens Midte, der maa opfattes som bortforlenet til flere Kongsmænd«. Pal.-Müller siger derhos kort i Forvejen, at Egenseborg har »et betydeligt Til-

liggende af kongeligt Jordegods i begge Øens Herreder« (S. 226). Men ved denne Fortolkning knytter han til Borgen paa Øens nordvestligste Hjørne Strøgods ved dens sydøstlige Kyst, som er adskilt fra hin ved en betydelig Del bortforlenede Ejendomme, ja endog en Besiddelse i Skælby lige op under det andet Centralpunkt, Getæsby. Man kan saaledes ingenlunde indrømme, at Listen viser en Organisation eller et nyt Anlæg, en Ordning og Gruppering, som Falsterbeskrivelsen ikke aabenbarer, idet den af Pal.-Müller udfundne Fordeling netop har al rimelig Organisation imod sig. Dertil kommer, at Pal.-Müller ikke kan vide, hvorledes Godset var fordelt og organiseret paa den Tid, Descripcio affattedes, da denne aldeles ikke indlader sig paa at belyse den organisatoriske Forbindelse mellem de enkelte kongelige Besiddelser, men kun »descriptivt« opregner hver enkelt Bys Ejendomme, Kongens saa vel som Privates Besiddelser i denne.

Man kan fremdeles, selv om Prof. Pal.-Müllers Antagelse om Godsets Gruppering var rigtig, ikke indrømme, at Falstria viser en saadan Arrondering af Godset, at Kongens Besiddelser her opføres kun paa 35 Steder af Øen, medens de i Følge Descripcio laa paa 66 Steder. Men dette beror atter paa Pal.-Müllers Misforstaaelse af, hvad det anførte Beløb af »Mark« vil sige. Naar det til Exempel hedder: Babæthorp habet hænrich bowith sun ad ualorem 10 ℳ, forstaar Pal.-Müller dette saaledes, at han har Jord, som kan sættes til en Værdi af 10 ℳ. — Denne Jord maa jo da ligge i selve Byen Babæthorp, men se vi efter i Descripcio, saa er hele Byens Jord kun ansat til 4 ℳ. »In Brunætoftæ lydbrict lænzin ad 12 ℳ« hedder det videre, men hele Byens Ansættelsessum er i Følge Descripcio ikkun 6 ℳ. Og saaledes gaar det ved en stor Del af de nævnte Byer[1]).

---

[1]) Barnethorp 3, — 2 ℳ. Sundby 12, — 10 ℳ. Asthorp 6, — 4 ℳ. Karleby 16, — 12 ℳ. Ælknør 10, — 4 ℳ. Ydringsthorp 10, — 2 ℳ. Bosæthorp 3, — 1 ℳ 7 Ører.

Man nødsages saaledes til at slippe den Antagelse, at den vurderede Jord ligger alene i den nævnte By, og man kunde da tænke, at Listen kun anfører det Sted, hvor Kongens Mand sad, medens han kunde have andet Gods i Forlening i de omliggende Byer. Men i saa Fald mister ogsaa Pal.-Müller sit Udgangspunkt, thi han kan ikke kontrollere, at Kongens Besiddelser ere omarronderede paa den Maade, at de nu ligge paa langt færre Steder end i Descripcio, og dette sidste Middel til Fortolkning af Listernes indbyrdes Forhold maa saaledes opgives[1]).

At fortolke Udtrykket »ad valorem« som en Ansættelse af Jordens Værd har saaledes sine Vanskelighedèr. Vi maa da søge at fortolke denne Betegnelse ved Vejledning af den ellers i Jordebogen benyttede Terminologi eller efter den hele Sammenhæng i Listen. Jordebogen bruger Ordet »valet« i Betydning baade af »yder« og »er værd«, og uheldigt nok findes den første Forstaaelse især i de Stykker, som gaa før Falstria, den sidste i dem, som følger efter[2]), saa at Sagen

---

[1]) O. Nielsen følger blindt Pal.-Müllers Udvikling og Fortolkning (S. XVI). Naar han siger, at Falsterlisten »opregner alle Byer og deres Ejermænd, hvoraf man ser, at paa Falster var alle Fæstere«, har han dog lagt Noget til, som Pal.-Müller ingenlunde har paavist, og hvorfor Listen ikke indeholder endog det fjærneste Bevis.

[2]) S. 2: In tymberby marc sunt 10 atting et unum quodque ualet mr. auri. Item in langwath sunt 9 atting et dim. et ualent 9 ℔ auri et dim. Hyldæslef ualet 8 ℔ auri. 5: Skithum 10 flathring que valore excedunt 40 ℔ auri. Item vkar molendinum 8 ℔ auri ualens. Molendinum autem petri ulke ualuit 4 ℔ auri sed iam destructum est . . . In tystathe habet dominus Rex sex mansos et valent 60 ℔ auri. 6, 22, 23, 74. — 32: Ibidem est aqua que uocatur brething et ualet 10 oras argenti quolibet anno. 33: Kalundæburgh valet 30 ℔ puri. Item Røhsnæs ualet 20 ℔ puri et 10 ad edificandum domos. 42: Biærghæreth ualet 80 ℔ puri et 100 porcos. 76: Potgardæ ualet annuatim 24 ℔ den. — 19: Edomshæreth 120 ℔ puri tantum ualet et tantum inde datur, maa vistnok oversættes ved at Herredet er anslaaet til en Afgift af 120 ℔ og saa meget gives ogsaa deraf. Et

ikke ret vel lader sig oplyse ved Paralleler fra Jordebogen selv. Undersøgelsen maa da gaa ud paa, hvad Listen efter sit Udseende og dens naturlige Forstaaelse lader formode, og naar man da lægger Mærke til, at hele det første Stykke kun nævner Afgifter, — og at de lige og runde Summer svare langt bedre til Afgiftsbeløb end til Skyldsætning, — og at endelig den midt i Listen indslupne Opgivelse: »Item in Gundrizlef maklæ thord scauæ terram 12 orarum in censu« synes at staa modsætningsvis til det Øvrige, tror jeg, man maa komme til det Resultat, at Listen opfører Afgifter. Det forekommer mig ogsaa besynderligt, at Listen paa en saa kalkulatorisk Maade skulde angive en Skyldsætning, som dog lod sig betegne fuldkomment nøjagtigt ved den forhaandenværende Matrikel (se Falsterlisten). For en Skyldsætning, som ikke bygger paa Ejendomsprisen, synes Betegnelsen »valor« heller ikke at passe, ligesaa lidt som man nu vil sige at besidde Jord til en Værdi af saa og saa meget Hartkorn. Naar det endelig i det lille indskudte Stykke hedder, at Kristiarn Mask har en Gaard i Eklef, som er »parum valens«, og derefter: In aflanxthorp dim. marcam tritici, da maa denne sidste Besiddelse høre med til Kristiarns Forlening (jfr. ogsaa det Item som findes før denne Bemærkning); og Oversættelsen kommer da til at lyde saaledes, at han i Eklef har en Gaard, der yder Lidet, og i Aflanxthorp Jord, der yder en halv Mark Hvede; »valere« kommer saaledes midt inde i Falstria til at betyde »yde« og ikke »er værd«, hvad der atter taler for den forsvarede Fortolkning.

Der er ikke nogen Grund til at antage, at Falstria, uagtet den har en noget andet Form end Hovedlistens øvrige Led, ikke skulde være fra Aaret 1231. At de nævnte Lens-

Parallelsted frembyder S. 34: Tuzæhæreth 12 ℔ sed plus ualet, hvor Oversættelsen vel ogsaa maa være, at Herredet svarer 12 ℔, men er mere værd eller burde sættes til en højere Afgift.

mænd ikke kjendes andetsteds fra, maa vist skyldes den store Mangel paa Aktstykker fra det 13de Aarh.'s første Halvdel. I øvrigt er det ikke urimeligt, at den Lydbrict Lænzin, der her nævnes som Lensmand, er den Samme som den Lythbrict Lenzing, der 1216 var Vidne ved et Brev, som Kong Valdemar udstedte, og 1224 ved et af den lybske Biskop udfærdiget Brev[1]).

176. Falsterlisten kalder sig selv: descripcio cuiusdam partis falstrie. Ikke des mindre nævner den alle Sogne og alle Byer paa Falster, hvorfor Titlen kunde synes for beskeden. Skjønt jeg ganske vist er enig med tidligere Fortolkere i, at Listen nævner og vil nævne alle Byer paa Øen, tror jeg dog dens Betegnelse af kun at være en delvis Beskrivelse af Landet sigter til noget Andet. Efter at Byernes Boltal og Ansættelse til Mark er nævnt, anføres Navne paa Besidderne i disse (frem for Alle Kongen), men ingenlunde samtlige Besiddere; i hver eneste By — en enkelt undtagen — findes der endnu en Del Bol og Boldele, hvis Ejere den fortier. Herpaa er det vistnok Listens Titel hentyder.

Vi skulle nu søge at udfinde, hvilke de unævnte Ejere ere. De i Listen anførte Personer bære aldrig nogen Titel, og allerede heraf synes det at fremgaa, at Embedsmænd, gejstlige eller verdslige, ikke opføres. Om at nogen af de Anførte t. Ex. har været Sognepræst, haves der ikke den mindste Antydning. Ligesaa lidt nævnes Kirkerne, der dog have maattet eje en Del Gods. Ikkun to gejstlige Personer forekomme i Stykket: Magister Olef besidder i Tingsted 14 Ører Jord og Episcopus ɔ: Bispen af Odense en Del Ejendomme paa forskjellige Steder. Men denne undtagelsesvise Anførelse af gejstlige Personer synes bestemt at antyde, at den i deres Besiddelse anførte Jord var deres private Eje og ikke nogen kirkelig Besiddelse.

Foruden at der mangler — som alt sagt — Optegnelser

---

[1]) Lüb. Urk. I. 22; (des Bisthums) I. 56. (Lutbertus lentzing).

om den Jord, som tilhørte Kirkerne og Præstegaardene, savne vi Bemærkning om Jord, som tilhørte Skovkloster, og dog var dette vitterligt Grundejer paa Øen. Ved Klostrets Oprettelse havde Fru Bodils Søn Georg skjænket dette 2 Bol Jord i Gedesby, Skælby og Valnæs[1], og det er ikke rimeligt, at disse alt skulde være afhændede paa Jordebogens Tid, ligesom der da ogsaa i de nys anførte Byer findes Plads blandt de unævnte Besiddelser til Skovklosters Ejendomme. Klostret afhændede i Aaret 1417 en Gaard i Thorp paa 8 Skilling Jord[2]; muligen har ogsaa den allerede været Klostrets paa Listens Tid og mellem det Unævnte i Olæfsthorp, som Byen da hed.

Opgjøre vi dernæst Regnskabet over, hvorledes Besiddelserne ere fordelte paa Falster, ville flere mærkelige Forhold komme frem. Det viser sig for det Første, at et stort Antal af de anførte Personer besidde Strøgods, nemlig Ejendomme i flere forskjellige Byer; om der indenfor den enkelte By muligt har været sammenlagt flere Gaardes »Hartkorn« for at frembringe det i Listen anførte Beløb, angiver denne ikke, men det kan meget vel være Tilfældet. Af Listens 74 Besiddere (med Kongen 75) anføres 33 med følgende Ejendomme:

Aghi	ejer	2	ℳ	4	Ører	•	ß		i	3	Byer.
Aghi Scak	-	•	-	6	-	2	-		-	2	-
Aghi Thruutsun	-	1	-	4	-	1	-		-	2	-
Alkil Slænti	-	1	-	2	-	1	-		-	4	-
Bo	-	•	-	5	-	2	-		-	2	-
Bo Hosæ	-	2	-	3	-	1	-		-	4	-
Bo Pætersun	-	1	-	3	-	2	-		-	4	-
Episcopus	-	17	-	3	-	1	-	samt 1 Bol	-	6	-
Esbærn	-	2	-	4	-	•	-	samt 1 Bol	-	3	-
Flic	-	3	-	7	-	•	-		-	3	-
Frændi Æsgisun	-	14	-	1	-	1	-		-	6	-
Gnemær	-	5	-	7	-	•	-	samt 2 Bol	-	9	-
Galman	-	3	-	2	-	•	-		-	4	-

[1]) D. A. M. I. 5. Scr. IV. 343.
[2]) Scr. IV. 355.

Gorm	ejer	5 ℳ	4 Ører	2 ß		i 3 Byer.
Grimulf	-	3 -	7 -	2 -		- 3 -
Henric Botwithsun	-	9 -	2 -	2 -		- 3 -
Johannes	-	3 -	4 -	1 -		- 2 -
Joseph	-	9 -	» -	» -		- 6 -
Ketil	-	3 -	2 -	» -		- 7 -
Ketil Masun	-	1 -	4 -	2 -		- 2 -
Ketil Sluffæ	-	3 -	4 -	» -	samt 3 Bol	- 6 -
Ketil Gamæl	-	2 -	7 -	½ -		- 4 -
Knut Tonæsun	-	» -	6 -	2 -		- 2 -
Petær Ræf	-	5 -	» -	» -		- 6 -
Petær Magnusen	-	2 -	7 -	2 -		- 3 -
Petær Symonsun	-	1 -	3 -	1½ -		- 3 -
Petær Vivæsun	-	1 -	4 -	2 -		- 2 -
Petær Rand	-	3 -	7 -	» -		- 2 -
Petær Falstær	-	2 -	3 -	1 -		- 3 -
Petær Julkilsun	-	4 -	» -	1½ -		- 6 -
Sven Trafnøl	-	1 -	1 -	» -		- 3 -
Thorkil Lucisun og Medejere	-	3 -	3 -	» -		- 5 -
Woghæn	-	1 -	4 -	1 -		- 4 -

Hertil kommer fremdeles, at af de ikke endnu omtalte Besiddere 3 vare Ejere af over 2 Mark i Jord, 9 ejede over 1 Mark og 15 over ½ Mark; af disse 15 var En, Petær Lucisun, Medejer i noget af det ovenfor for Thorkil Lucisun anførte Gods; 2 af dem betegnes som heredes Woghæn og heredes Ingvari, hvorfor en Identitet med de alt nævnte Besiddere er mulig. Der nævnes kun 14 Besiddere af Jord under ½ Mark, og muligt skulle endog nogle af disse identificeres med Ejere af de større Gaarde. — Det er saaledes klart, at Listen hovedsageligt kun nævner Besiddere af større Ejendomme.

Endelig synes Navnene at vise hen til bekjendte rige falsterske Jordejere. Peter Falster, der har store Besiddelser og desuden er kongelig Lensmand paa Gedesby, har sandsynligvis været en af de første af Ætten Falster, der i de følgende Aarhundreder besad store Ejendomme paa denne Ø. At den Peter Lucisun, som her nævnes, er identisk med Petrus Luceson, der sammen med Broderen Tolff og med 11

andre Ejere af Jordegods 1226 besvore et Grænseskæl i Løve Herred (D. A. M. I. 101), er vel muligt, ligesom ogsaa at »heredes Ingvari« ere Ingvar Glugs Sønner. Hvis Identiteten af disse Navne lod sig bevise, vilde det sætte Listen i Aarhundredets Begyndelse. Derimod er det ikke underkastet Tvivl, at den Gnemer som her nævnes, er i Slægt med den falsterske Gnemer, som udmærkede sig som Kriger i Valdemars og Absalons Kampe mod Venderne (Saxo S. 748—749); Knytlinge Saga K. 118, 119 kalder ham Gnemar Ketilsson, og i Falsterlisten anføres (S. 69) ved Tokæthorp: 1 bool. totum est kietilli et Gnemer, hvorfor det er højst sandsynligt, at vi i Falsterlisten have den bekjendte Gnemers Sønner[1]).

Vi skulle sammenfatte de foranstaaende Resultater for at naa til en bestemtere Indsigt i hvad Listen vil give. Hovedsageligt lægger den an paa at nævne, hvormange Bol der findes i hver enkelt af Byerne, samt efter Beregning af Mark Skyld hvormange Mark der fandtes i hver By og hvor mange der tilhørte Kongen. Den opgiver dernæst Navnene paa en Del Besiddere, der vise sig at være dem, der besade større Ejendomme, men disses Ejendomme i Forening med Kongens udgjøre kun noget over Halvdelen af Øens Markskyld eller Hartkorn. De Ejendomme, som ikke nævnes, maa da antages at være dels dem, som vare i Kirkens Besiddelse, hvilke Listen klart nok med Villie skyder til Side, dels alle Besiddere af smaa Jorder. — Naar jeg da af hvad Listen saaledes sandsynligvis indeholder skal uddrage nogen Slutning om Hensigten med dens Oprettelse, maa jeg komme til følgende Resultat. Da Listens Omtale eller Fortielse af Navne næppe kan staa i Forbindelse med Ejernes Skattepligt og Skattefrihed, idet de forbigaaede Ejendomme, lige saa lidt som de gejstlige Ejendomme alle kunne have været skattefri, maa Listen være nedskrevet af ved-

[1]) Jfr. Ann. f. Nordisk Oldk. 1853. S. 383.

kommende Lensmand paa Kongens Opfordring for at skaffe ham nøjeste Oplysning om Størrelsen og Skyldsætningen af de enkelte Byers Jorder paa Falster, om Kongens Ejendomme i hver By, samt om hvor store Jorder der ejedes af de rigere af de verdslige Besiddere dér paa Øen. — Man skulde næsten antage Listen forfattet af Kongens Lensmand paa Gedesbygaard, Peter Falster, paa Grund af Forfatterens nøjagtige Oplysninger om Afgiften af denne Gaard samt Bemærkningen om, at der svares Kongen lige saa meget af de dyrkede Jorder som af de øde.

177. Af Listens 606 Mark Jord tilhøre ikke mindre end 169 Kongen eller omtrent 28 p. c. af samtlige Besiddelser. Dette er en særdeles mærkelig Oplysning; thi Kongens Ejendomme have paa intet andet Sted af Landet en saadan Udstrækning. Smaa Øer kunne tilhøre ham helt, men her er det en Række Besiddelser, spredte over hele Øen og i de fleste Byer, baade store og smaa Jorder. Det er ikke vel tænkeligt, at Kongens Ejendomsret skulde hidrøre fra en privatretlig Adkomst, Arv eller Lignende; kun en mere virksom Adkomst, en egentlig Majestætsret har kunnet tilføre ham saa store og saa mange Besiddelser; men hvilken er denne Ret? Svaret herpaa maa vist være følgende. De urolige Forhold, hvorunder Falstringerne levede i det 11te og 12te Aarh., de vendiske Sørøveres hyppige Indfald paa Øen, hvorved denne efterhaanden blev lagt øde, og vist endog bebyggedes af Vender, der nedsatte sig dér paa Landet, — Alt dette har, efterhaanden som disse atter fordreves og Ordenen oprettedes paa Øen, ladet flere og flere Ejendomme som forladt Gods, som konfiskeret Jord eller som tilbageerobret Ejendom falde til Kongen.

Det kan ganske sikkert antages, at Venderne have nedsat sig paa dansk Grund. De oversvømmede i det 11te og 12te Aarh. i umaadelige Skarer baade Danmark og Norge.

Magnus den Gode skal paa Lyrskovs Hede 1043 have slaaet 15,000 Vender; en vendisk Hær paa over 13,200 Mand indtog og opbrændte Kongshelle 1135, og en Flaade paa 600 vendiske Skibe forliste 1157 paa Hallandsskjærene[1]). Men kunde Venderne optræde i saa uhyre Masser og strække deres Anfald saa vidt, ligger det nær at antage, at de i al Fald paa Øer, som laa det vendiske Pommern nær, ogsaa have taget fast Bopæl. Det sydlige og østlige Sjælland laa jo efter Saxos Beretning øde og folketomt, og Bebyggelsen fra vendisk Side af de sønden for liggende Øer kunde saaledes ske trygt. — Et Vidnesbyrd om hvorledes Vendernes Indfald eller Frygten derfor lagde Landet øde, haves endnu i det af Bisp Svend af Aarhus 1183 oprettede Testamente, hvorved han skjænker Øm Kloster Besiddelser i en stor Del Byer i Søndre Herred paa Mols, »Ejendomme, som i Udstrækning ere store, men i Værdi ere ringe, fordi de ligge ved Havet og ere udsatte for Hedningernes Indfald«[2]).

Men have Venderne havt faste Bopæle her i Landet, da maa der sikkert kunne paavises Spor deraf i den senere Tid. Som saadanne har Prof. Schiern fremdraget de ofte mærkelige Navne paa Lokaliteter paa Laaland og Falster og flere af de sydligere Øer. Navne som Kramnitze, Billese, Binnitze, Tillitze, Kuditze paa Laaland og Koselitze paa Falster vise deres slaviske Form og Herkomst[3]). — Men ikke mindre tydeligt taler det overordentlig store Antal Ejendomme, som Kongen lige fra Middelalderen har ejet paa Falster, for at denne Ø har set betydelige Omvæltninger i Ejendomsforholdene, og at særligt mange Ejen-

[1]) Se Prof. Schierns Udvikling i Afhandlingen om den slaviske Oprindelse til nogle Stednavne paa de danske Smaaøer. Ann. f. N. O. 1853. S. 362.

[2]) Scr. V. 250: omnia quidem numero multa sed precio pauca, quia sunt maritima et paganorum incursibus exposita.

[3]) Prof. Schiern. l. c. S. 369 ff.

domme ere komne i Kongens Besiddelse efter tidligere Ejeres Fordrivelse. Herom staar Falsterlisten som et talende Vidnesbyrd. Man kunde herimod indvende, at de samme Forhold maatte da findes paa Laaland, hvor endnu flere Ejendomme maatte være i Kronens Eje end paa Falster. I Virkeligheden havde Kong Valdemar nu ogsaa betydelige Besiddelser paa Laaland, nemlig over 100 Bol, som Laalandslisten udviser, hvilket er mere end i nogen anden Del af Landet om end ikke saa meget som paa Falster. Men det maa desuden antages, at Venderne særligt have slaaet sig ned paa Falster. Saxo viser os Falstringerne ingenlunde i noget gunstigt Lys; de havde i den Grad Slavernes Tillid, at disse plejede at betro dem Bevogtningen af deres Fanger, hvorhos Falstringer ofte røbede dem de Danskes Krigsplaner for at staa sig vel med disse Rigets Fjender. Kong Valdemar paatænkte derfor i Aaret 1159 endog et Straffetog mod Falstringerne, til hvilket navnlig Sjællænderne, hvem Falstringernes Troløshed særligt havde harmet og hvem Vendernes Indfald derefter mest truede, rustede sig med Glæde, men da baade Kongen og Absalon pludseligt bleve syge, blev det opgivet[1]). Disse Oplysninger synes at tale afgjørende for, at Venderne have havt Tilhold og bygget paa Falster, og røbe os, hvilke Forhold det var, som have kastet saa mange Ejendomme i Kongens Besiddelse.

178. Efter Falsterlisten følger Laalandslisten (med Overskrift: terra domini regis in lalandia) paa S. 73—74 med en Opregning af en stor Del Ejendomme paa Laaland, — altsaa et Supplement til Hovedstykkets Optegnelser om Kongens Jordegods, hvor netop Intet anføres ved Laaland. Listens Affattelsestid kan vel sættes til 1231. En Omstændighed, som kunde synes at gjøre Laalandslisten ældre end Konungleflisten, skulde være det, at Halsted i sidstnævnte

---

1) Saxo 706, 739—741. Jfr. Prof. Schierns Afhandling S. 381 ff.

Stykke nævnes som Krongods, skjønt det efter Laalandslisten var Kongens, og skjønt det i al Fald senere var Erik Glippings private Ejendom, idet han 1284 overdrog det til Jutta[1]. Det kan imidlertid paa Grund af Konungleflistens vage Angivelser meget vel være muligt, at baade Kronen og Kong Valdemar have ejet Gods i denne By, og jeg skulde derfor ville vælge at tænke mig Listerne samtidige.

[1]) Suhm X. 1021.

XX. Kapitel.

Femernlisten.

(Listens tvende Dele. Deres Alder og indbyrdes Forhold. Femerns Stilling til den danske Konge. Kongens Indtægter af Øen. Indtægtslisten.)

---

179. Femernlisten eller Udgavens S. 76—77 viser sig ved første Øjekast umuligt at kunne være en Helhed. Listen bedrager Ingen, thi det er klart, at den, da den to Gange nævner samme Række af Byer i samme Øjemed, maa bestaa af forskjellige Dele. Spørgsmaalet bliver kun, hvor Grænsen skal drages, hvor første Afdeling ender og anden begynder. Det naturligste var, om ellers det Indre tillod det, at antage hver Del af Listen afsluttet paa sin Side, og saaledes er Forholdet vist ogsaa. Første Del beskriver hele Øen, hvis Byer nævnes med Opgivelse af, hvor mange Hove og, i de slaviske Byer, hvor mange Hakker der findes i hver af dem. Kun to Bemærkninger om Indtægtsbeløb findes ved Enden af hvert af Stykkerne, nemlig ved det første efter Angivelsen om, at Borgens Tilliggende er 9 Hove og 20 Hakker, Oplysning om: preterea habet dominus ibidem 20 marcas de tribus uillicis, og ved det sidste Stykkes Ende: Potgardæ ualet annuatim 24 marcas denariorum. Disse to Bemærkninger bør

vist rettest forstaas som en supplerende Oplysning om Jord, hvis Størrelse ikke vides, men hvis Afgift angives.

Anden Del (S. 77) begynder med Ordene: redditus in ymbria incipiunt in festo sancti michaelis. Dens Hensigt er aabenbart at give Oplysning om Indtægter og Administrationsforhold. Som Afgiftskilder nævnes derfor strax Feriæ, Tabernarij og 68 Hove, som yde Kongen Landgilde. Derpaa følger en Liste: tot houæ habemus in ymbria, der ialt nævner 57½ Hove og 60 Hakker, og hermed synes saaledes — skjønt Tallene ikke ere ganske de samme — Oplysning givet om hvilke de Byer vare, hvis Landgilde Kongen havde forbeholdt sig selv. Derpaa angives, hvor mange Hove og Hakker han har forlenet sine Mænd; endvidere en ny Liste paa Slavernes Byer og tilsidst Oplysning om Kornindtægten af hele Landet.

Medens Pal.-Müller kløver Femernlisten inde paa sammes anden Side ved »tot houæ habemus«, tror jeg altsaa, at den naturligste Fortolkning er at lade hver af de tvende Sider udgjøre et Hele for sig, idet baade den ydre Fordeling og den indre Sammenhæng taler for, at Grænsen skal lægges saaledes.

180. Vi bør derpaa undersøge, om Listerne ere nogenledes samtidige eller fra forskjellige Tider.

Det Jordmaal, som Listen benytter, er af dobbelt Art, dels Mansus, der i Listens andet Stykke bruges afvexlende med Houæ og altsaa har været det tydske Markmaal »Hufe«, dels Uncus eller det slaviske Maal, Hakken. Hufen ansloges i de tydske Lande ganske almindeligt til mellem 30 og 40 Morgen Land[1]), men nærmere at bestemme dens geografiske Størrelse — særligt paa Femern — har vist sin Vanskelighed. Hakken var det slaviske Jordmaal og noget lettere end Hufen, hvad der bedst fremgaar af selve Femernlistens tvende Dele.

---

[1]) Waitz, die altdeutsche Hufe S. 26.

Der tillægges saaledes

i første Del:			i anden Del:		
Slawæsthorp	12	mansi	Sclawæsthorp	14	unci
Kubbænthorp	11	»	Villa Cubonis	12	»
Niclawsthorp	10	»	Villa Nicholai	14	»
Stobærthorp	12	»	Stubperthorp	18	»
	45	»		58	»

hvoraf Hakkens Forhold til Hoven som en ringe Del mindre end denne synes at fremgaa. Skulle vi atter bestemme, hvorledes Byernes Skiften af Jordmaal er foregaaet, — og Listerne ere i denne Henseende meget forskjellige, thi den første Del har 198 Hakker, den anden 334 — synes næppe nogen anden Læsning tænkelig end, at det tydske Jordbrug, som senere var det almindelige paa Femern, har fortrængt det slaviske, der er uddøet med den slaviske Befolkning, og at saaledes Listens anden Del er den ældste, den første den yngste Bestanddel. Saaledes fortolker Pal.-Müller da ogsaa Forholdet mellem de tvende Lister (S. 207—210).

Men Listens sidste Del kan af temmelig afgjørende Grunde sættes til Aaret 1200. Henricus scærping, der her nævnes som Kongens Lensmand og efter hvilken en af Byerne har Navn, kan næppe være nogen anden end den Henricus Skerp, der i en Række af Aar findes som Kongsmand ved Valdemar I's og Knud VI's Hof. 1175 er han i Søllested Vidne ved Udfærdigelsen af et kongeligt Brev og ligeledes 1180 og 1183 i Hiulby og 1193 i Nyborg ved Udstedelsen af forskjellige Breve[1]). Petrus de Kalundæburgh, der nævnes som Lensmand, maa vist være Peder Strangesøn, der ogsaa underskrev det ovennævnte Brev af 1193. Han nævnes ligeledes som Vidne i et kgl. Brev 1229, og at han har været en anset Stormand, fremgaar deraf, at flere af Annalerne notere hans Død 1231. Sorø Klosters Gavebog kalder ham

[1]) D. A. M. I. 255, 263, 265, 270, 285.

»miles« og »multum potens«; han var indviklet i en Strid med dette Kloster, imod hvilket han og hans Broder Andreas allerede havde Forpligtelser i Kraft af Absalons Testamente. Esbern Snares Datter Ingeborg var hans Hustru, og til hendes Navn knyttes stadigt »af Kallundborg«; hun nævnes ogsaa i Sorøbogen, idet hun 1250 skjænkede Klostret nogle Ejendomme. I Aaret 1262 blev hun forvist, rimeligvis som meddelagtig i det Oprør, der havde ført til Dronning Margretes Tilfangetagelse, og hendes Gods inddroges. Da hun døde i Slesvig 1267, har hun dog ikke været vist udenfor Rigets Grænser. Baade hun og hendes Ægtefælle synes i Følge det Anførte at være blevne meget gamle. Det antages i Almindelighed, at Kallundborg har været en Arv efter Esbern Snare; hun forbryder den tilligemed Sæby Gods til Kronen, da hun forvises[1]).

Foruden de anførte tvende Navne, der kjendes andetstedsfra og bestemme Listens Affattelsestid, give nogle af de andre Navne ved omtrent lige saa klare Vink den samme Affattelsestid. »Willikinus« er vel saaledes den Willichinus Saxonis, der 1183 er Vidne ved et Gavebrev, udstedt til Klostret i Odense af Kanutus, Prizlaui filius, Valdemar den Førstes Søstersøn[2]). Hvad »filii domini Hiddonis« angaar, da bærer dom. Hiddo et saa ualmindeligt Navn, at man tør antage ham for den Samme, som nævnes i Broderlisten under Istedsyssel som Alfric hidde; da han vel saaledes levede c. 1170, kunne hans Sønner nok have været Lensmænd ved det 13de Aarhundredes Begyndelse. Endelig kan Faderen til den »Tuko dauidsun«, som her nævnes, vel ogsaa have været Broderlistens under Barwithsysel opførte Dauit. Disse Navne vare dengang saa lidet almindelige, at de vel tør medtages i Bevisførelsen som en yderligere Grund til at sætte Listen til

---

[1]) 1229: Nordalbing. Stud. I. 84. 1241: Scr. I. 167, 244. II. 630. III. 311. Sorøbogen: Scr. IV. 481, 501, 518. 1262: Scr. I. 291. III. 313. 1267: Scr. I. 169, 186, 291, II. 632. III. 313. IV. 239.

[2]) D. A. M. I. 272.

omtrent 1200, maaske nogle Aar efter. — Den første Liste bliver vel da samtidig med Hovedlisten, altsaa fra 1231.

181. Men ejede Kong Valdemar Femern 1231? Man skulde ikke tro, at dette kunde drages i Tvivl efter Jordebogens klare Udsagn, baade i Hovedstykket, at Kongen havde en betydelig Indtægt af Øen, og i Listen over Konunglef, at den tilhørte Kronen, men tydske Forfattere have dog vægret dem ved ret at tro herpaa, da det formentlig ikke passer med andre historiske Oplysninger[1]). — Jeg har foran sagt, at Øen var et erobret Land, og dette støtter jeg ikke blot paa, at Befolkningen i overvejende Antal var slavisk, men derpaa at Administrationen af Landet var som af et erobret Land. Hvornaar Erobringen har fundet Sted, er derimod et tvivlsomt Spørgsmaal, som jeg her ikke skal komme ind paa, men saa meget er ubestridt og ubestrideligt, at Femern hørte under den danske Krone, da Valdemar II strax efter sin Tronbestigelse havde sat sig i Herskerforhold til Lybek og hele Nordalbingien. Derimod skulde man antage, at Femern maatte være afstaaet med Forliget 1225, da Kong Valdemar maatte slippe alle Lande fra Elben til Ejderen, og alle slaviske Lande, idet kun Rygen undtages fra Afstaaelsen. Hertil finder man imidlertid ikke det mindste Spor. For det Første opfører Jordebogen Øen 1231 som dansk Besiddelse, og det ses dernæst af et Aktstykke af 1234, at Kong Valdemar ikke blot er tilstede dér paa Øen, men at ligeledes »meliores regni« vare sammenkaldte derhen. Kongen giver her Bispen af Ribe et Brev angaaende Indtægten af

[1]) Om Femerns ældste Historie se Hanssen, historisch-statistische Darstellung der Insel Femern, Altona 1832; Sarauw, Versuch einer geschichtlichen Darstellung des politischen Verhältnisses der Insel Fehmarn bis zum Jahre 1329, i Neues Staatsbürgerliches Magazin II. 29 ff.; IV. 442 ff.; Velschow, Om Øen Femerns statsretlige Forhold. Første Periode indtil Aaret 1326, i Kbhvns. Universitets Program 1854; Ravit, Die Insel Fehmarn, i Jahrb. f. die Landeskunde der Herzogth. B. IX., Kiel 1867.

Plovpenge (jfr. foran S. 209), som bevidnes af Ærkebisp Uffe af Lund, den roeskildske Bisp Niels, Grev Albert og Hr. Vagn Gunnesøn. 1236 udsteder Ærkebisp Uffe en Attestation om, hvorledes Kongen har ordnet det nævnte Forhold; to Gange har Bispen sammen med »meliores regni« været nærværende ved Kong Valdemars Erklæring derom, den ene Gang i Skaane og den anden Gang paa Femern[1]). I disse Aktstykker ligger yderligere fuldt Vidnesbyrd om, at Femern ikke betragtedes paa anden Maade end som et dansk Kronland, ikke anderledes end Skaane. Men var Femern i Følge samtlige disse Oplysninger ikke afstaaet 1225, kastes der rigtignok et ganske mærkeligt Lys over Øens Stilling i det danske Rige, thi den har da slet ikke faldet ind under Ordene i det oprettede Forlig (alle Lande mellem Eideren og Elben). Øen har saaledes sikkert i lange Tider været et indlemmet Led i det danske Rige, ikke mindre i verdslig end i gejstlig Henseende.

Nu kommer det imidlertid i Strid hermed, at Huitfeldt omtaler en Erobring af Øen 1248. Stillingen var i dette Aar saaledes, at Hertug Abel med sin holstenske Svoger, Grev Johan, laa i Krig med de meklenborgske Fyrster, som faldt ind i Holsten. Erik Plovpenning benytter sig af Lejligheden, falder ind i Sønderjylland og slaar sin med Abel forbundne Broder Kristoffer og lægger omtrent hele Hertugdømmet øde. Derpaa kaldes Kongen til Øresund, hvor den lybske Flaade er løbet ind, og han slaar og fordriver denne. Kongen sejlede derpaa »til Femern, indtog Landet, foriagede de

---

[1]) Oldemoder 5: (1234) Datum apud ymbriam anno domini m. cc. XXXIIII., pridie Nonas julii, presentibus dominis vffone archiepiscopo lundensi, Nicholao episcopo roskildensi, Comite alberto et domino woghen filio gunni, per manus domini petri sacerdotis, — 7: (1236) nouerint vniuersi presentes et futuri, nos cum melioribus regni bis presentes fuisse, semel in scania et alia vice in ymbria, quando dominus noster rex waldemarus assignauit et priuilegio suo confirmauit ripensi ecclesie.

Holster, oc indgaff hans Broder, Hertug Christoffer Landet. Samme tid paa Femern giorde hand hans Broders Bryllup, med Margretha, Sambiri Daatter, aff Pomern, huilcken hand til Femern til sig haffde forskreffuet«[1]).

Skulle disse modstridende Kilder sigtes, da maa Fortolkningen af den sidste Beretning læmpes efter den første; thi at Kongen 1231—1234 var Herre over Femern, kan ikke afdisputeres. Ret beset indeholder Huitfeldts Beretning jo heller ingenlunde, at Femern da var et holstensk Land. At Holstenerne fordrives fra Øen, beviser jo dog ikke, at den har været længe i deres Besiddelse[2]); efter al Rimelighed have disse Herrer indtaget Øen netop i de da stedfundne Uroligheder, hvorfor Kongen ogsaa strax kan indrette sig der paa Landet, give det i Len til sin Broder, ja holde hans Bryllup dér efter at have tilskrevet Svigerfaderen om at møde sig paa Øen. Sligt gjør man dog snarere i et tilbageerobret, end i et nyserhvervet Land. Naar Huitfeldt endelig beretter, at Femern paa en Rigsdag i Nyborg 1251 blev tilbagegivet de holstenske Grever, er dette en Oplysning, som ikke bestyrkes af nogen anden Kilde, men som yderligere belyser, at han selv urigtigt har antaget Femern for et oprindeligt holstensk Land og fremstillet Øens Historie fra dette Synspunkt.

182. Vi skulle nu undersøge, hvilke de kongelige Indtægter af Femern vare i Følge Listen.

Her støde vi strax paa en Vanskelighed: man véd ikke, om de opregnede Pengebeløb ere talte i dansk eller lybsk Mønt. Uagtet det skal indrømmes, at Maaden, hvorpaa Sammentællingen af Pengene sker i Listen: »2 mr. et dim. den. et 3 sol et 2« bedre passer paa den lybske Mark med et Delingsforhold af 1 : 16 : 12 end paa den danske med Forholdet 1 : 8 : 3 : 12, tror jeg dog, at overvejende Grunde tale for, at Beregningen er sket i danske Penge. For det

[1]) Huitfeldt I. 217.
[2]) Jfr. Velschow S. 12.

Første synes den Omstændighed, at Femernlisten tier om Pengenes Art, at tydė paa at den mener danske Penge; i Hovedlisten bemærker den derimod udtrykkeligt, at Summen er regnet i lybske Penge. Blandt Indtægterne nævnes: 68 mansi sunt in terra, qui regi persoluunt et quilibet mansi soluit $2^1\backslash_2$ ℔ et 3 sol. et 2. Meningen heraf er klart nok den, at der er 68 Hove paa Øen, som Kongen har forbeholdt sig selv, og hvoraf han nyder Landgilden; enhver af disse Hove svarer en éngang for alle fastsat Ydelse. I yngre Aktstykker fra Femern finde vi netop en lignende almindelig Landgilde. Den 28de Sept. 1335 pantsætter Grev Johan af Holsten »terrarum Zelandiæ, Ymbrie et Lalandie dominus« efter sine tro Mænds Raad og med Samtykke af Alle, hvis Samtykke burde indhentes, til sin Kapellan Hr. Daniel en Afgift af 20 ℔ lybsk af 10 Hove i Byen Blisekendorp paa Femern. Denne Afgift, nemlig 2 Mark af hver Hove, skulde man betale Hr. Daniel hvert Aars 6te December, saaledes som man hidtil havde betalt den til de danske Konger og Grev Johan, og som det fra gammel Tid er Sædvane paa Femern. Her hentydes saaledes til, at denne Afgift ikke blot fra gammel Tid er ydet de danske Konger af disse Hove i Blisekendorp — i Følge Jordebogen besidder Kongen 11 Hove i denne By — men at en saadan almindelig og bestemt Afgift svares i Landgilde af Hovene paa Femern. Den 23de August 1340 bevidne Øens »Landgeschworne«, at deres Herre Grev Johan havde pantsat til en Borger i Lybek en Afgift paa 38 ℔ af noget Gods paa Femern, nemlig 18 ℔ af 9 Hove i Peterstorp og 16 ℔ af 8 Hove i Marleuestorp, og 4 ℔ af nogle Enge. Den 2den Dec. 1340 bevidner samme Øvrighed, at Grev Johan har pantsat en Indkomst af 12 ℔ af 6 Hove »in deme dorpe to Nygghen Gellendestorpe« og 8 ℔ af 4 Hove »in deme dorpe tho Tzarthendorpe«[1]). Med Hen-

[1]) Lüb. Urk. (des Bisthums) II. 765; viginti marcarum redditus denariorum Lubicensium in decem mansis ville nostre Blisekendorpe in ymbria et parochia lantkerken site . . . Quos quidem redditus co-

syn til de sidstnævnte Byer viser Jordebogen, at Kongen paa hin Tid kun havde Jordegods, som forrentedes til ham selv, i Gialdentorp; det øvrige Gods har saaledes været mellem det, som var givet i Forlening. Men hvad der særligt bevises af disse Aktstykker, er det, at Kongens Hove og vistnok ogsaa andre dér paa Landet afgav en almindelig fælles Jordebogsafgift, som var 2 ℔ lybsk af hver Hove. Forholdene have sandsynligvis været ligesaa paa Kong Valdemars Tid; dette lærer den anførte Sætning: quilibet mansus soluit $2^1/_2$ ℔ et 3 sol. et 2. Men vor Slutning kan vist gaa endnu videre; Afgiften er sikkert af samme Størrelse som paa hin Tid, — fordi Jordebogsafgifter overhovedet ikke let forandredes og særligt ikke, naar de som her vare en fælles Afgift for Landet og svaredes efter en éngang fastsat Maalestok (Hoven), ligesom der i de ovenfor citerede Ord (»sicut ab antiquo est consuetum«) synes at ligge, at Afgiftens Størrelse var uforandret fra gamle Dage. Paa Kong Valdemars Tid skulde Afgiften efter denne Antagelse saaledes ogsaa have været 2 ℔ lybsk. Fra Aar 1226 have vi den første nøjere Oplysning om den lybske Møntfod, og én Mark Sølv var da udmøntet til $2^1/_8$ ℔ lybske Penge[1]), medens den paa samme Tid udmøntedes vel til 3 ℔ dansk. 2 Mark lybsk bliver da lig 63 Skilling dansk — og Jordebogen har $63^1/_6$ Skilling i Afgift af hver Hove. For at nu dette ikke skal synes et ved et Tilfælde indtruffet heldigt Resultat, skal jeg yderligere gjøre opmærksom paa to Ting: Jordebogens Afgiftsbeløb $63^1/_6$ Skilling tyder ved sin kantede, brudne Form stærkt paa, at det ikke staar der i

---

loni dictorum decem mansorum, videlicet de quolibet manso duas marcas . . . . exsoluent sub pena dupli, prout hucusque magnificis Principibus Dominis Danorum Regibus et nobis soluere tenebantur, et sicut ab antiquo in Ymbria est consuetum. Lüb. Urk. (der Stadt) II. 662, 665.

[1]) Grautoff l. c.; 264 jfr. i det Forrige S. 241.

sin oprindelige Skikkelse, men konverteret fra et andet lige Beløb i Sølv eller i fremmed Mønt. Det er dernæst af den Grund ikke rimeligt, at der tænkes paa Mark lybsk, at Afgiften da i Aarenes Løb maatte være nedsat, hvilket bliver saa meget mindre sandsynligt, som de udmøntede lybske Penge stadigt faldt, om end ikke meget, i Værdi. Endelig synes man kun paa denne Maade at kunne faa en Harmoni med den i Jordebogens Hovedliste anførte Indtægtssum af Øen. —

183. Idet vi have søgt at klare os, efter hvilken Slags Penge Femernlisten regner, ere vi tillige komne til at belyse den ene af Kongens Indtægter af Øen, Jordegodsafgiften. — Den anden Afgift omtales i følgende Sætning: Feriee persolvit annuatim 46 marcas denariorum. Professor Pal.-Müller (S. 210) er ikke ret paa det Rene med, om der her »er ment det latinske Ord feriæ eller det danske Ord Færge; i sidste Tilfælde, vistnok det Rette, bliver det da eet Mærke mere paa den store Flygtighed af dette saa omhyggeligt skrevne Stykkes Redaktion«. Han stiller saaledes Skjønskriveren et haardt Valg; enten har han brugt Feriee paa en ikke ret tilladelig Maade om Afgiften af Torvet (fordi det holdtes om Helligdagene) og saa oven i Kjøbet sat Gjerningsordet i Enkelttallet, eller han har gjort sig skyldig i den utilgivelige Skjødesløshed at anvende et dansk Ord inde i en latinsk Text! Listens Forfatter vilde imidlertid sikkert tage sig denne Beskyldning roligt; hans Udtryk kunde ikke misforstaas af hans Samtidige, og han fulgte kun den gængse Terminologi. Det er vitterligt nok, at danske Ord, som man ikke havde en netop tilsvarende Glosse til paa Latin, ofte anvendtes midt inde i Tidens latinske Embedsstil, ja at man benyttede dem, selv hvor en Glosse ikke savnedes, for at undgaa al Misforstaaelse. Professor Pal.-Müller kunde desuden have lagt Mærke til, at netop Ordet feriee ofte indløber i latinsk Text fra denne Tid. Det hedder i det ofte anførte Aktstykke fra Kong Olavs Dage, at det er Kants-

lerens Ret »habere omnia passagia dicta feriestæde«, og 1361 overlader Grev Adolf til Henrik Blokke »10 marcarum redditus in passagine Ymbrie proprie in der vere to Vemeren pro serviciis nobis impensis«[1]. Disse plattydske Ord tage sig nok saa kuriøse ud som det omtalte Feriee. At Affatteren af Femernlisten i en saa kortfattet Regnskabsoversigt pedantisk skulde have skrevet: »passagium proprie dictum feriee soluit etc.«, tror jeg ikke, Nogen vilde forlange.

Der anføres derpaa i Afgift af tabernarii 140 ℔ Penge. Taberna kan i Middelalderens Latin forstaas baade om en Bod i Almindelighed og specielt om et Udskjænkningssted. At der af disse sidste svaredes en Afgift, fremgaar for Byernes Vedkommende af Stadsretternes mange Regler herom; at Udskjænkningen ogsaa paa Landet var beskattet, maa vel antages, da Huitfeldt (I. 388) nævner som en kongelig Indtægt paa Erik Menveds Tid, at »hver Bonde, som holder Ølsalg, skal betale Lensmanden 6 Sterlinger for hver Tønde«. — Imidlertid var taberna jo ogsaa Betegnelsen for en Bod i Almindelighed, og da det nu ikke lader til, at Femern havde nogen Kjøbstad paa denne Tid, er det rimeligt nok, at de enkelte Kjøbmandsboder, der fandtes, anføres som beskattede. Beløbet synes desuden for stort til alene at være svaret af Ølskjænkere. Naar jeg ikke desto mindre er i Tvivl om Rigtigheden af dette Resultat, er det begrundet i, at Ordet »tabernarius« sædvanligst bruges om en Krovært og ikke om en Handlende i Almindelighed[2]).

Vi have saaledes omtalt tre Indtægter af Øen, Landgilden, Færgen og Boderne, og vi synes endnu kun at savne en almindelig Skat af hele Øen, som jo dog maa være svaret. Denne Skat er det imidlertid sikkert, der omtales i et Tillæg ved Enden af dette Stykke: Summa reddituum do-

---

[1]) Lüb. Urk. III. 418.

[2]) Sl. Gl. Stret. § 36: mulier tabernaria vel vinitor. Flensborgs foreløbige Stret. § 42, 43.

mini Regis in annona de tota terra ymbrie 84 ℔ annone et 4 pund.

Vi skulde da saaledes have Oplysning om alle Landets Indtægter. Hvis vi nu anslaa 1 Mark Sæd til 6 Mark danske Penge, bliver Opgjørelsen efter Femernlisten denne:

Færgen	46	℔	Penge
Tabernarii	140	»	»
Landgilden	180½	»	»
Skatteindtægten	506	»	»
Den samlede Indtægt	872½	℔	»

872½ ℔ danske Penge bliver efter det foran paaviste Kursforhold, hvori lybske Penge stod til danske, omtrent 618 ℔ i disse sidste. Sammenligne vi dette Beløb med Hovedlistens Summa 500 ℔ lybsk, hvilken paa Grund af Beløbets Størrelse næppe kan være Andet end den samlede Indtægt af Øen, viser det sig altsaa, at Indtægten af denne 1231 var voxet noget.

Der staar endnu kun tilbage at omtale den Maade, hvorpaa Skriveren har gjengivet denne Liste efter sit Forlægsblad. I Femernlisten er et af de faa Steder i Jordebogen, hvor man synes at mærke, at Forskriften har været udstyret paa en lignende Maade som vor Jordebog. Den 4de af de paa S. 76 anførte Byer skriver Listen som Ouenthorp, men tilføjer derpaa foran Navnet H, og ligeledes findes der foran den 9de By Jaldænsthorp et G. Dette synes temmeligt tydeligt at aabenbare, at Forskriften her har manglet Initialer, og at Skriveren af vor Jordebog først har overset dette, men bag efter er bleven opmærksom derpaa og har tilføjet Bogstaverne som anført. Om det skyldes denne Forskrift eller vor egen Skriver, at der her i Listen er indløbet Urigtigheder, kan ikke vides, men det maa indrømmes, at her findes enkelte Fejl. Summen af Hovene bliver ikke CCXVI, men CCXLVI. Afskriveren har læst Forlægsbladets »Hænric scerpingesthorp« som »særpingesthorp«, uagtet han i Slutningen af Listen har rigtigt »Henricus scærping«. Han

anfører i den første Række først »Todænthorp 4 mansi« og kort efter »Todænthorp 12« og synes saaledes at fordoble Byen, hvis der da ikke paa hin Tid har været to ensbenævnte Byer paa Øen. Han skriver endelig »quilibet mansi soluit« og »tarbernarii«. — Det maa indrømmes, at Afskriveren i denne Liste har været mindre korrekt end i de øvrige, men af den Grund at beskylde ham for »Interesseløshed« kan ikke forsvares; dertil ere de nævnte Fejl for ubetydelige, og hvormange af disse der skyldes et ulæseligt eller fejlfuldt Sted i Forlægsbladet, kan ikke vides. Har Skriveren gjengivet sin maaske utydelige Forskrift mindre korrekt, saa have Udgiverne gjengivet hans smukt skrevne Arbejde helt slet. Endnu i Dr. Nielsens Udgave beskyldes han for en Fejl i denne Liste, som han ikke har begaaet. Medens der i den første Byrække staar: »Præzniz. 10 mansi«, læses i den anden Række »In puzniz. 10«, og Dr. Nielsen gjør opmærksom paa, at her er en Fejlskrift. Haandskriftet har imidlertid »prizniz« svarende til den første Form.

184. Siderne 79—80 indeholde den saakaldte Indtægtsliste, der er en Opregning af forskjellige kongelige Indtægter, uden at det dog fremgaar, hvilket særligt Øjemed man har havt med Oprettelsen af Listen. Om dennes Alder kan følgende Slutning vist drages med nogenlunde Sikkerhed. Den begynder med Jucia og nævner derunder Navne paa Steder beliggende baade i det nordlige (Aalborg) og sydlige Nørrejylland, ja den gaar saa nær Grænsen til Sønderjylland, at den medtager Ribe, Manø, Kolding og Gauerslund, — men nævner intet Sted i Hertugdømmet. Dette kan næppe være en Tilfældighed. Listen lader Indtægterne fra flere af Landsdelene uomtalte, saaledes Laaland-Falster, Halland og Blekingen osv., men den vilde næppe, da den dog ellers nævner Jylland, ved et blot Tilfælde kunne lade sønderjydske Byer og Herreder uomtalte, naar der ikke virkeligt existerede et sønderjydsk Hertugdømme paa den Tid. Herved sættes Listen til Tiden efter 1232 (indtil 1250), da Abel var forlenet dermed.

Fremdeles maa den dom. Woghæn, der endnu har samme Len i Viborg eller Omegn som i Hovedlisten, utvivlsomt være Vagn Gunnesøn, en af Rigets Stormænd paa Kong Valdemars Tid, og Stykket er da ældre end 1245, i hvilket Aar han døde. Da Listen endelig opfører Plovpenge af sjællandske Herreder og denne Skat, som vist i ellevte Kapitel, vel nævnes allerede 1234, men synes først efterhaanden at have trængt igjennem til alle Landets vestlige Egne, bliver 1240 vel den omtrentlige Affattelsestid. Endelig bør man ogsaa bemærke, at en stor Del af de i Hovedstykket anførte Beløb ere uforandrede i Indtægtslisten, naar man da forstaar dennes Pengeangivelse rigtigt som Mark Penge.

Dr. Nielsen bemærker S. XX i Anledning af Indtægtslistens Afgiftsbeløb, i Overensstemmelse med hvad Prof. Pal.-Müller paa flere Steder i sit Arbejde udtaler, at der er »ingensomhelst Oplysninger om her menes ꝟ Sølv eller ꝟ Penge«. Dette maa aldeles benægtes; i Listen menes overalt Mark Penge. Ved det første Beløb staar udtrykkeligt angivet, at det er Penge, og i Listen findes lige indtil den tredie sidste Opgivelse intet Sted »Sølv« føjet til Beløbet af Mark, medens »Penge« til Overflod findes tilføjet flere Steder. Først ved Opgivelsen af Møntindtægten fra Lund anføres: de moneta Lundensi denarios pro 300 ꝟ argenti; dette sidste Ord skrives endogsaa helt ud; ved det følgende Beløb staaer udtrykkeligt Penge, som da naturligvis ogsaa maa gjælde det sidste Beløb: De Guthæsbohæreth 300 ꝟ, — foruden at en Ydelse af 300 ꝟ Sølv af et Herred vilde være en Urimelighed. Saaledes giver Listen selv for Læsere fra vor Tid nøjagtig Oplysning, om umøntet Sølv eller Penge i hvert enkelt Tilfælde blev ydet, og man kan være sikker paa, at for Læsere fra Samtiden har blot et Blik paa det anførte Tal, være sig i denne Liste eller i øvrigt i Jordebogen, været tilstrækkeligt for at kunne sige, hvad der var ment ved den opgivne Sum. — Men der er derhos en Mængde andre aldeles afgjørende Omstændigheder, som sige os, at Listen kun

kan mene »Penge«. Man tænke sig en Afgift i *Sølv* af 280 ℳ af Kolding, 120 ℳ af Gauærslund, 240 ℳ af Kalændæburgh, 60 ℳ af Slangethorp! Hvilken umaadelig Mængde Plove maatte ikke de 3 fyenske Herreder have eller hvor betydelig maatte ikke Afgiften af hver Plov være, naar Summen skulde være 135 ℳ Sølv? Og endelig kommer der paa den Maade god Overensstemmelse med Hovedlisten. Af Hr. Woghæns Len anføres 220 ℳ i Kværsæde, men i Hovedlisten 224 ℳ *Penge*. Jelling Syssel anføres med 110 ℳ, men i Hovedlisten med 110 ℳ *Penge*. Af Helsingborg haves 30 ℳ i Midtsommersgjæld, men i Følge Hovedlisten 30 ℳ *Penge*. Endnu mange flere Beviser kunde anføres, men disse turde tilstrækkeligt vise, at Listens Udtryk umuligt kunne misforstaas.

XXI. Kapitel.

Estlands- og Plovtalslisterne.

(Den store og lille Estlandsliste. De forsøgte Fortolkninger af disse Stykker. Plovtals- samt Bylisten. Oplysninger om Kjøbstædernes Ælde til Afgjørelse af Spørgsmaalet om disse Listers Affattelsestid.)

---

185. Haandskriftets Optegnelser om Estland høre til de værdifuldeste i den hele Jordebog, idet der i disse to Stykker, den store og lille Estlandsliste er givet et Bidrag til Oplysning om dette Lands indre Forhold og Bestyrelse i det 13de Aarh., som ikke har noget Sidestykke. Estlandslisterne have allerede været Gjenstand for flere Kommentarer, og navnlig har Prof. Schirren i et sjældent skarpsindigt Arbejde[1]) paavist, hvilken Mængde Oplysninger til forskjellige Spørgsmaal der ved dybere Studium kan faas af denne Bog. Endnu ere dog de i Stykkerne behandlede Forhold altfor lidet oplyste af andre Kilder til at man kan opnaa fuld Klarhed om Arbejdets Betydning. v. Brevern var den Første, som underkastede Listerne et nøjagtigere Studium i sit Arbeide: Der Liber Census Daniæ, første Bind af »Studien zur Geschichte Liv- Esth- und Kurlands«, men hans Resultater ere

---

[1]) Beitrag zum Verständniss des Liber Census Daniæ. St. Petersburg 1859. (Mém. de l'Académie Imp. des Sciences de St. Petersbourg VII Série. F. II. Nr. 3.)

ingenlunde altid holdbare. Især maa hans Beviser for, paa hvilken Tid Listerne ere nedskrevne, og særligt for, at den store Liste skulde være optegnet i de første Aar efter Forliget i Stensby 1238, siges at vakle ved Schirrens Kritik, skjønt denne Forf. dog ikke nægter, at Listen hidrører fra disse Aar. Jeg vover i øvrigt ikke at indlade mig paa Drøftelsen af disse Stykkers Betydning, hvortil maatte kræves ikke blot nøje Kjendskab til Estlands yngre og ældre Topografi, men ogsaa til en Mængde vanskeligt tilgængelige, bl. A. russiske Kilder, og jeg skal derfor i det Følgende kun redegjøre for hvad Listerne formenes at indeholde, samt paavise nogle Egenheder ved Haandskriftet.

Paa Blad 40 b (Antiquités Russes, Litografiet 41 b; Dr. O. Nielsen S. 81) træffe vi først den lille Estlandsliste, der giver en Fortegnelse over Estlands Landskaber med Oplysning om, hvormange Kiligunder (nærmest lig de tydske Gaue) og Hakker (unci) der fandtes i hvert. Listen oplyser, at i Wegele havde Sværdordenen 600 Hakker og Bisp Herman 400, og at samme Orden havde med Urette bemægtiget sig Alempos, uagtet den ikke vidstes at have nogen ret Adkomst dertil. Da nu Wegele blev delt mellem Sværdordenen og Biskop Herman 1224 og Sværdordenen ophørte 1237, synes Listen skrevet i den mellemliggende Tid. I Aaret 1225 trængte de Tydske ind i Virland og besatte det for bestandig, og da nu Listen ikke giver nogen Notits herom, har v. Brevern (S. 10—12) antaget, at Listen er fra 1224—1225[1]). Til denne Liste knytter sig en Bemærkning om Navnene paa alle Preussens Lande, hvilket vel ikke tør opfattes anderledes end som en blot og bar geografisk Notits, da ingen dansk Konge har besiddet disse Riger.

Paa Blad 41 a begynder derpaa den store Estlandsliste, der gaar lige til Blad 53 b. Listen synes at omfatte netop de Landskaber, der bleve overladte Kong Valdemar ved det

---

[1]) Jfr. herimod Schirren S. 60.

saakaldte Stensbyerforlig (1238). Allerede denne Omstændighed maatte tale for, at Stykket er affattet efter 1238. Men for samme Resultat giver Listens hele Indhold i øvrigt det bedste Bevis. Den optegner alle Estlands Byer med Angivelse af, hvormange Hakker der fandtes i hver, og hvem der ejede dem eller havde dem i Besiddelse. Tillige holder Listen skarp Kontrol med, hvorledes det forholdt sig med Besiddernes Adkomst til disse Ejendomme, i det den noterer ved hver: a rege, — non a rege, — sine rege, ja endog contra regem. Det fremgaar deraf, at flere af Besidderne hverken havde Ejendomsret eller Forlening at støtte Besiddelsen paa, — og der synes saaledes at henpeges paa en Tid kort efter at Landet havde skiftet Herrer. Endvidere opføres, i hvilke Personers Sted Besidderne ere traadte, idet Listen opregner Navnene paa »expulsi« og »remoti«, mellem hvilke den synes at gjøre en bestemt Distinktion, hvad Prof. Schirren fortolker saaledes, at »remoti« ere dem, der havde havt en Forlening, men vare forflyttede og havde faaet Ækvivalent andetsteds; »expulsi« derimod dem, som havde besiddet i eget Navn uden nogen Adkomst eller Beskyttelse og nu simpelt hen vare fordrevne.

Man erkjender temmelig let og hurtigt, hvilken Ordning Listens Forfatter følger og vil gjennemføre; den ligger særligt for Dagen paa Listens første Side. Tre Ting er det, han ønsker optegnet: de enkelte Byer i Estland med Angivelse af Hakkernes Antal, de nuværende Besiddere deraf og de fordrevne. Til hver af disse Optegnelser indrømmes en Kolonne, saa at Godset staar i Midten, de nuværende og forrige Besiddere til venstre og til højre derfor. Den almindelige Regel er, at Forfatteren ikke ved de fordrevne Besiddere bryder sig om at optegne netop, hvormange Hakker der tilhørte hver Enkelt; hvis derfor paa noget Sted Hakketallet er tilskrevet ved en til højre anført Person, er det ikke en fordrevet, men en nuværende Besidder: saaledes allerede paa første Side, hvor Hænrich fan angær opføres med 8 Hakker

i Angær og 4 i Loal. En saadan til højre anført Besidder kan i øvrigt ogsaa kjendes paa, at han i Reglen forbindes med de andre nuværende Besiddere ved Tegnet for »et«. — Paa den første Side er Ordningen klar og tydelig; paa den anden Side følges samme Orden, og nogen Tvivl om Læsningen forekommer mig ikke at være tilstede; Dominus rex maa være Besidder af alle de fra Othencotæs til Compayas anførte Byer, hvilket netop er betegnet ved de ved Siden af anførte Strenger, ligesom ogsaa den Omstændighed, at Navnene ere opregnede tæt efter hinanden uden at lade nogen Plads aaben, viser, at man ikke har havt noget Navn at skulle anbringe før eller efter disse Stednavne.

Blad 42 a (Ant. Russ. 43 a) er tæt overskrevet med Navne; de geografiske Navne i 3 lodrette Kolonner, men Besiddernes anbragte der imellem paa kryds og tværs; et Sted er Navnet endog overskaaret, saa at den halve Del af dette findes foran næste Spaltes geografiske Navn og den sidste Halvdel bag efter (Hild-devarth), hvilket da er betegnet ved en Bindestreg. Denne Side er derfor bleven læst paa meget forskjellig Maade (jfr. Schirren 42,103). Ingen af de foreslaaede Læsemaader forekommer mig dog rigtig; her kunne atter Haandskriftets forskjellige Farver give den rette Tydning. Læsningen maa være den: 2den og 3die Spalte skulle tages som Fortsættelse efter det sidste Navn i den foregaaende Spalte og Siden ikke læses tvært over. Navnet paa den første By i hver enkelt Lensmands Besiddelse er nemlig mærket med en farvet Initial. Vi faa da ud: Thidericus puer odvardi besidder alle de opregnede Byer fra det med blaa Initial skrevne Hiræ indtil Harandæuæræ. Kanutus besidder fra det med rødt Bogstav begyndende Palikyl og indtil Mataros. Fra Sataial (rød Initial) indtil Iuriz besiddes af Henricus de helde; Hilddevarth fra Kasawand (rød In.) til Salandaus. Basilius fra Kain (rød In.) til Quiuames; Henricus de rin fra -rauangæs, hvor den røde Initial er glemt, medens der

dog er levnet Plads til den, vistnok lige indtil Pickuta; her er det eneste Sted, hvor der er Tvivl. Dominus Otto besidder fra det med rødt Mærke samt vejledende Streger betegnede Rocol indtil Alaueræ. Henricus de Iochæ fra Coriakiuæ (rød In.) til Hohen. Hartinan fra Paltauere (blaa In.) til Laucotaux; i Lendæ lemec har Hildelempæ 3 Hakker ved Siden af hans 4. Fritric de stathæ har endelig de sidste Byer fra Pankyl (rød In.) af. Det vil ses, at man ved det her paapegede Hjælpemiddel til Læsningen ikke blot kommer til det samme Resultat, hvortil de enkelte i Texten tilsatte Streger synes at vejlede, men ogsaa, hvor disses Vejledning glipper, faar en Læsning, som optager den tabte Traad. Endelig komme vi paa denne Maade til Kundskab om, at det nævnte -rauangæs skal forsynes med Initial, hvorved denne Lokalitet muligt kan blive funden, medens Rauangæs ikke har kunnet bestemmes[1]).

Blad 42 b har ingen forskjelligt farvede Initialer, og Forfatteren skifter her helt System: Siden skal nu læses tvært over, Personnavnene rykke ind i de ellers til Stednavne forbeholdte Kolonner, og de Fordrevne tilføjes atter til højre. Henricus har saaledes Sicaløth og Wahumperæ, i hvilken dog Filii Surti have 3 Hakker; skulde dette sidste Stednavn høre til den første Kolonnes sidste Navn, vilde det sikkert have været anbragt nederst paa Siden, hvor der er god Plads. De Følgende maa læses saaledes: Dominus rex har Horætha og Kachis. Nicolaus Danus de Arus har Helmet, Ailæs, Ropæ. Bertald campanei har Ravelik og Uauæ. Jan de hamel har Mæchius og Cosius, hvorefter antegnes, at Henricus de Athenthorp er fordreven. Henric de libæc har Hermæ; Herman Alaud er fjærnet. Bertaldus de swavæ har Koy, Palas, Remmeuo og Saul; Fridericus er fjærnet. Endelig har Hen-

---

[1]) Paucker, der Güterbesitz in Estland zur Zeit der Dänen-Herrschaft. Rewal 1853. S. 46.

ricus grabæ Wircol og Kiriawold. Med Bl. 43 a indtræder paany Ordningen fra første Side, og Læsningen er næppe noget Sted tvivlsom.

Den store Estlandsliste gjør i øvrigt Indtryk af at være sammensat af Skriveren af forskjellige Optegnelser. Man kan paa denne Maade forklare sig flere Gjentagelser og en forskjellig Anordning i Stykket, saa at t. Ex. nogle Steder Sogneïnddelingen mangler (Schirren S. 103). Uagtet Forfatteren, som foran vist, søger paa forskjellig Maade at sammenstille sine Notitser og er uvis om, hvorledes dette skal ske paa den anskueligste Maade, naar han dog til Fodfæste, og mod Stykkets Redaktion kan Intet klages. »Det er uafviseligt, — siger Prof. Schirren (S. 105) — at Skriveren har det alvorlige Forsæt at komme til en klar Ordning, hvilken da ogsaa i det Hele lykkes ham. Det Indtryk, man efter omhyggelig Prøvelse faar gjennem hele Stykket, er dette: han arbejder sig ud af Forvirringen — og ikke dette, at han har hjulpet til at forvirre en overskuelig Ordning. Det forekommer mig sandsynligst, at han selv først har stillet splittede Notitser sammen. Men havde han en allerede sammenhængende Original for sig, saa var denne — jeg gjentager det — saa slet ordnet, at den i væsentlig Grad voldte Afskriveren Besvær med Orienteringen«.

186. Plovtals- og Bylisten. Om Fortolkningen af disse Lister er talt paa flere Steder i det Foregaaende (S. 15, 53, 213), og særligt har jeg paavist, at den naturligste Forklaring af Bylisten bliver denne, ikke at tage den som et selvstændigt Led, men som sammenhørende med den foran staaende Plovtalsliste, saa at Bylisten giver den supplerende Oplysning om Plovskatten af de Byer, der ligge indenfor det samme Omraade som det, disse Herreder omfatte (Sjælland, Laaland, Falster). At der er en saadan Forbindelse mellem Stykkerne, har Prof. Pal.-Müller ikke bemærket, og hans Fortolkning (S. 202) indeholder i det Hele de besynderligste Ting.

I Listen nævnes Alt hvad der kunde kaldes Kjøbing paa Affattelsestiden, ja selv Byer, som i Datidens latinske Sprogbrug, nærmest maatte kaldes oppida, ganske smaa Kjøbstæder[1]). Vi træffe saaledes i Listen Skiby i Horns Herred, Stiftsbjergby i Tudse Herred og Hoghakiøping. Med denne sidste By er Dr. Nielsen (S. 170) meget forlegen; han kan ikke bekvemme sig til at gjøre den til Byen Høgekjøbing, fra hvilken Roeskilde i Følge Annalerne skal være udflyttet, men gjætter paa ubekjendte Kjøbstæder paa Møen, Falster eller Laaland, ja endog i Skaane. Navnet er imidlertid saa fuldt stemmende med den i Annalerne omtalte Stad, at der ikke synes mig Tvivl om Indentiteten. Kong Ro forlægger ganske vist Regjeringens Sæde fra Høgekjøbing til Roeskilde, men derfor kunde dog meget vel en Flække eller oppidum som en Levning af Fortidens Herlighed blive tilbage paa det ældre Sted. Ryaarbøgerne omtale ikke Stedet som øde, hvorimod de esromske Annaler synes antyde, at Byen ikke længere fandtes[2]), men disse Aarbøger ere da ogsaa nogle Menneskealdere yngre end Jordebogen.

Vi træffe i denne Liste Kjøbstæder, hvis Navne vi forgjæves søge i nogen af de andre Lister, saaledes f. Ex. Nakskov, Nykjøbing og Saxkjøbing, uagtet der havde været Grund til at vente dem omtalte paa forskjellige Steder i Jordebogens enkelte Stykker, saaledes t. Ex. opstillede i Hovedlistens ikke udfyldte Ramme. Omvendt maa man, efter den Antagelse man hidtil har havt om enkelte af Kjøbstædernes Ælde og efter Stykkets formodede Alder, savne nogle af Byerne deri. Det vil vel da være paa rette Sted her at gjøre nogle

---

[1]) Jfr. Oldemoder S. 5: cum oppidis warwid et læmwich.

[2]) Scr. I. 151: iste transtulit civitatem, quæ prius dicebatur Høkækøping, de loco, qui dicitur Høkæbyerg, ædificans eam in portu Ysæfiorth et vocavit eam Roskelda. 224: Tempore illo civitas magna erat in medio Sialandie, ubi adhuc mons desertus est, nomine Høkæbiærh, ubi sita erat civitas, qve Høkækøpyng nuncupata est etc.

Bemærkninger om, hvilke Kjøbstæder der i det 13de Aarh. fandtes paa dette Omraade.

Kjøge regnes sædvanligvis til de Kjøbstæder, som blomstrede i det 13de Aarh.s Begyndelse. Erik Plovpenning skal i Følge Suhm (X. 25) allerede 1243 have givet Byen et Privilegium med Hensyn til Tolderlæggelsen. Efterse vi imidlertid Afskriften af dette Privilegium i Geh. Arkivet (Originalen findes ikke), viser Brevet sig dateret 1343, og det er altsaa ved vilkaarlig Rettelse, at det sættes et Hundrede Aar tilbage i Tiden for at kunne anbringes i en Kong Eriks Regjering. MCCCXLIII kan ganske vist ved Udeladelse af et C blive til 1243, men langt nærmere ligger dog den Antagelse, at det som L læste Tal skal være I, hvorved faaes 1314. Privilegiets kombinerede Regler om Bevis for de Anklagedes Renselse for Toldsvig synes desuden at tyde paa en sildigere Tid, og sammenholder man det endelig med et af Erik Menved givet Priv. for Kjøbenhavns Borgere af 17de Maj 1319 vise Privilegierne sig i de fleste Punkter enslydende:

Ericus ... notum facimus uniuersis, quod nos exhibitoribus præsentium villanis in Køke ... ipsos villanos omnes et singulos a solutione novi thelonii hactenus instituti liberos dimittimus penitus et exemtos ita ut cum hospitibus quibuscunque sua mercimonia commiscere non debeant ullo modo ..... Si quocnquam illorum villanorum huiusmodi causa per aliquem nostrum thelonarium incusari contigit, idem sic incusatus cum sex dilectis villanis ibidem et tribus hominibus nostris ac tribus bonis hominibus ibidem etiam morantibus fidedignis, quos thelonii nostri collocator ibidem ad se nominaverit, se super hoc defendere vel purgare teneatur etc.	Ericus ... notum facimus uniuersis, quod nos dilectos nobis exhibitores presencium villanos Hafnenses ab omni solucione noui thelonij hactenus instituti liberos per presentes dimittimus penitus et excusatos ac exemptos, ita tamen quod bona hospitum cum bonis suis non misceant nec deducant, nisi dictum nostrum theloneum nobis exsoluerint de eisdem. Si vero aduocatus noster aliquem villanum pro bonis hospitum sic deductis voluerit incausare, incausatus per sex discretos villanos et sex rureuses ibi circa residentes, quos idem noster aduocatus duxerit nominandos, se purgabit, et quod plures ex ipsis decreuerint, ratum habebitur etc.

Det ældste Priv. for Kjøge bliver da Priv. af 1288, som efterfølges af Privilegier af 1293 (tvende), 1299, 1302, 1321 osv. I et af Privilegierne af 1293 omtaler Erik Menved, at hans Fader har givet Byen den fornødne Græsgang, men hvis Erik Glipping har givet Staden noget skriftligt Priv. paa Benyttelsen af denne, da har dette allerede været tabt i Slutningen af det 16de Aarh., da det ellers vilde have været anført i en Rettertingsdom om samme Sag af 1590 (Gl. D. IV. 193), hvor de ældste Priv. citeres. Som forhen omtalt (S. 117) var en Forte eller en Græsgang Noget af det Første, en opstaaende By søgte at faa sig sikret, og vi kunne vist derfor med Sikkerhed skrive Kjøges Oprindelse til Slutningen af det 13de Aarh., og Byen maa saaledes finde sig i, at den gjøres et halvt Hundrede Aar yngre, end hidtil har været antaget.

Om Korsørs Ælde har der været megen Uenighed; den har dog sikkert nok ikke været til i det 13de Aarh. Der er flere Omstændigheder, der tale for, at Byens Oprindelse først falder under Kristoffer II. Saalænge Taarnborg var den stærke Fæstning ved Lille Bælt, meldes Intet om Korsør. Den norske Kong Erik brænder i Følge Krønikerne 1289 Skjelskør og Taarnborg; havde der ligget endnu en Kjøbstad paa denne Strækning, havde den vel ogsaa været ødelagt og dette omtalt. 1306 nævnes ligeledes Taarnborg som det Sted, hvor Nordmændene kæmpede[1]. I Erik Menveds Priv. 1316 for Borgerne i Harderwyk bestemmes det, hvormeget disse skulle betale i Told i Nyborg; den samme Told skulde de betale i Taarnborg, men de vare derefter frie for at betale Told i Slagelse og Roeskilde, hvorimod de overalt skulde erlægge Torvørtug. Det fremgaar ogsaa heraf, at Farten over Bæltet gik til Taarnborg, der var det Sted, hvorfra

---

[1]) Scr. V. 626.

Rejsen ind i Sjælland skete. Først i de følgende Aartier dukker Korsør frem[1]).

Nykjøbing (paa Sjælland) nævnes første Gang 1290, da den afbrændtes af Marsk Stigs Tilhængere. Nakskovs ældste Privilegium er fra 1266, da Kong Erik tilstaar Byen Benyttelsen af den Forte, som paa hans Faders Tid laa til den, hvorfor det vel kan antages, at Byens Oprindelse falder paa Kristoffers Tid.

Saxkjøbing tror jeg man kan antage opstaaet under Erik Plovpenning og støtter det paa følgende Grunde. Byens ældste Privilegium er rigtignok først fra 1306, men i Priv. af 1320 hedder det, at tidligere Kongers Privilegier bekræftes. Grev Johan af Holsten bevilger i sit Priv. af 1337, at Byen maa nyde sin Forte og Fægang: adeo libere et quiete ... sicut ipsis temporibus dilecti fratris nostre dom. Erici quondam regis danorum liberius et uberius post decessum incliti regis quondam Waldemari fuerat exposita et assignata. Ved denne Grev Johans »frater« maatte man vel nærmest tænke paa hans Halvbroder Erik Menved, men de følgende Ord, at Forten var anvist Byen efter Kong Valdemars Død, blive da ikke ret forstaaelige, og jeg skulde derfor snarest være tilbøjelig til at forstaa de klart nok i forvansket Skikkelse foreliggende Udtryk saaledes, at den Konge, som havde givet Byen Forten, var den Erik, som fulgte efter Kong Valdemar, altsaa Erik Plovpenning, der vel blandt Almuen, men ikke i offentlige Aktstykker betegnedes med dette Tilnavn. I hvert Fald viser Privilegiet, at Retten til Forten skrev sig fra denne Konges Regjeringstid. I Jordebogens Laalandsliste nævnes en Landsby Saxtorp klart nok paa samme Sted, hvor Byen Saxkjøbing nu ligger, hvorfor denne Kjøbstad efter al Sandsyn-

---

[1]) Huitfeldt, Bispekrønike 11 har ved 1238 »Lauge af Korsøer«, hvilket skal være »Lago de Karlswhra«, se Scr. VIII. 231.

lighed paa hin Tid ikke har været til. I Bylisten derimod forekommer den.

Om Stubbekjøbing siger Prof. Pal.-Müller (S. 202), at den nævnes første Gang 1288, dengang Byen afbrændtes af den norske Flaade og de danske Fredløse —; Staden kan dog forfølges nogle faa Aar længere tilbage paa mere fredelig Færd. Byen har allerede tidligt knyttet Handelsforbindelser med de paa Østersøens modsatte Kyst liggende Stæder. I Vismars Stadsbog findes for Aaret 1282 en Optegnelse om, at Godico Rød gik i Borgen for, at Radewardus af Cisemarestorp skulde bringe Attest fra Fogeden i Stubbekjøbing om, at han ikke havde gjort Beslag hos Borgere fra Vismar for skyldig Gjæld. — Af Stralsunds i 1872 udgivne ældste Stadsbog lære vi desuden, at Stubbekjøbing i Slutningen af Aarhundredet har staaet i stadig Forbindelse med denne Hansestad; den nævnes i Stadsbogen første Gang 1287[1]. Vi kunne vel saaledes sætte Stadens Opkomst til Begyndelsen af Erik Glippings Regjering.

Nykjøbing paa Falster blev til før 1253, i hvilket Aar Slottet indtoges og Byen afbrændtes af Lybekkerne og Holstenerne. De øvrige Byer ville ikke kunne give nogen Tidsbestemmelse med Hensyn til Listens Ælde, idet de, som for største Delen nævnes i Jordebogens øvrige Stykker, have

---

[1]) Meklenb. Urkb. II. 28: Godico Rufus promisit pro Radewardo de Cisemarestorp, quod debeat ferre infra festum beati Michaelis litteram de aduocato de Stubbecopinge, ne cives nostros impediat pro suis debitis. Fabricius, das älteste stralsundische Stadtbuch 36 (1287): Johannes de Staden vendidit bodam suam Alberto de Stobbekopinghe. 144 (1292) Benedictus arbitratus est coram consulibus, quod soluere debet 1 marcam Johannis baptiste et in proximo festo Pasche tunc sequente 3 marcas 4 sol. minus Paruo Petro ex parte cujusdam domine de Stubbekopingh. 97 (1296): Hermannus Caluesboghe recepit 84 mr. de quibusdam pueris de Stubbekopinghe. 106 (1299): Consules tenentur Ouelen de Stubbekopingh et preuingnis ejus 100 mr. ex parte sancti Nicolai. Jfr. S. 125, 135, 155, 164.

været blomstrende Stæder paa Kong Valdemars Tid eller i al Fald byggede allerede ved Aarhundredets Begyndelse.

Efter denne Redegjørelse vil det være muligt at bestemme Listens Affattelsestid temmeligt nøje. Da den nævner Byerne Nakskov, Nykjøbing paa Falster og Saxkjøbing, hører den til den yngste Del af Jordebogens Stykker, og da Stubbekjøbing ikke omtales, tør Listen med nogenlunde Sikkerhed sættes som affattet under Kristoffer.

Der er i Henhold til det her Fremstillede ligeledes ingensomhelst Grund til at antage, at Listen ikke er fuldstændig. Vi kjende af historiske Kilder ikke nogen By fra Kristoffers Tid, som her savnes, og det kan derfor fremsættes som en sikker Antagelse og synes ingenlunde — hvad Pal.-Müller vil — »en altfor dristig Slutning, at de her ikke nævnte Kjøbstæder dengang endnu ikke vare til som saadanne«. — For yderligere at mistænkeliggjøre Listen, henleder Prof. Pal.-Müller fremdeles Opmærksomheden paa, at kun ved Vordingborg Beløbet betegnes som Mark Penge; ved de andre Byer staar kun »Mark« uden nærmere Oplysning. Her burde Billighed mod Jordebogen have bragt Pal.-Müller til at tilføje, at Vordingborg er den første By, der nævnes, og at Listen er opstillet som et Additionsstykke med Byerne under hinanden. I et lignende Regnestykke fra Nutiden vilde vi derfor endog have sparet os at anføre »marcas« efter hvert Tal. Indvendingen bliver saaledes saa ugrundet som muligt. Derimod skal det indrømmes, at Regnemesteren har lagt Tallene galt sammen, i det Summen er 290 ℳ 6 Ører i Stedet for 250 ℳ 2 Ører. Men da Sammentællingen ikke heller er lykkedes Prof. Pal.-Müller, som har 290 ℳ, og Dr. Nielsen, som har 290 ℳ 2 Ører[1]),

---

[1]) I Fortalen S. XXI. — S. 170 har Dr. Nielsen dog faaet den rette Sum ud.

turde det kun vise, at det har sin Vanskelighed at regne med romerske Tal, og at man ved at tage slige Fejl til Udgangspunkt for sin Bedømmelse ikke kommer til rigtige Slutninger om Vedkommendes Villie og Evne til at udfinde og fremsætte det Rette.

XXII Kapitel.

Broderlisten.

(De opregnede Personers Levetid. Listen foreligger ikke i sin oprindelige Skikkelse. Flere af de anførte Mænd ere kjødelige Brødre. Listen opregner et socialt Broderskab, for hvilket Slægtskabsforholdet dannede et Grundlag. Tillæg: Bemærkninger om Haandskriftets oprindelige Ejermand.)

---

187. Vi ere nu naaede til det sidste af Jordebogens Stykker, Broderlisten. Denne Liste opregner omtrent 200 Navne, som den først henfører under Syslerne i Jylland og under Fyen og Sjælland, og derpaa indenfor disse Kredse ledder sammen 3 og 3 med Tilføjelsen ved den første Trehed »isti tres fratres« og ved de følgende »fratres« [1]). Da Listen saaledes viser sig kortfattet og mysteriøs i sin Form, da de opregnede Personer ordentligvis kun benævnes med Døbenavn og sjældent Titler tilføjes, er Fortolkningen af samme særdeles vanskelig. — Professor Pal.-Müller (S. 202-204) staar blind lige overfor denne Liste; han har ingen Undersøgelser anstillet, om de anførte Mænd kjendes andetsteds fra; at ville hæfte dem til bestemte Personer anser han for Gjætteværk og erklærer Listen for uforstaaelig. — Jeg skal i

---

[1]) I nogle faa Grupper findes kun to Brødre og i nogle andre flere end 3 Brødre.

den følgende Undersøgelse, i det jeg holder mig nøje til det Givne og saa skarpt som muligt udsondrer, hvilke Slutninger vi med afgjort Sikkerhed kunne drage og hvor vi maa holde os til Formodninger, søge at paavise, at man uden at indlade sig paa Gjætninger kan komme til en temmelig sikker Slutning om Listens Indhold. Undersøgelsen maa gjælde to Ting, først: naar er Listen nedskreven, eller paa hvilken Tid levede de Personer, den nævner? og dernæst: hvilken er Listens Betydning?

188. Naar levede de i Listen nævnte Personer? — Til Besvarelsen heraf undgaar jeg at benytte de opregnede Bisper — de eneste Navne af hvilke Prof. Pal.-Müller tror, at Listens Affattelsestid muligt kunde udfindes, — da ikke blot Bisperækkerne for det 12te og 13de Aarh. ere helt slet kjendte og oplyste, men tillige enhver Undersøgelse ved Hjælp af disse vanskeliggjøres derved, at saa mange af Bisperne bære samme Navne; en »episcopus Petrus« t. Ex. er en aldeles ubestemt Person, end ikke naar »arusiensis« tilføjes, da der i den Tid, hvorom her kan være Tale, vel var 3 Bisper for Aarhus Stift med dette Navn. Da nu dernæst Bisperne i Listen stundom nævnes under andre Sysler end dem, der hørte til deres Bispedømme, kunde Vildfarelsen let blive fuldkommen.

Heldigvis kan man opsøge en anden Traad — nemlig Personernes Tillægsnavne. Navne som Peter Palnesen Hvide, Olef Pribe, Aghi Wind og Tuky Hole kunne ikke, »ligesaa godt betegne hveranden Bondekarl, eller Kjøbstadmand, eller Præst i Danmark, som Adelsmænd, « — og det kan bevises, at Personer med disse Navne levede i Tiden mellem 1170—1200 her i Danmark og vare højtstaaende Mænd.

»Petrus Albi Palnonis filius« deltog i det Pilgrimstog, som danske Herremænd og andre behjertede Mænd foretog omtrent i Tiden 1191—1194; i den nøjagtige Beretning, vi have om denne Færd, skildres han som en saare rig Mand, der var ene om at ruste det Skib, han benyttede til Rej-

sen[1]). Han er ganske sikkert vor Broderlistes Pæter palnisun hwitæ (i Thy), og begge ere desuden identiske med den Petrus Palni filius, der 1177 var Vidne ved et af Kong Valdemar udstedt Brev om Ukrænkeligheden af Esrom Klosters Skove i Halland og 1180 ved samme Konges Privilegium for Odense Kloster[2]). — Olaus Prybbe var tilstede, da Kong Knud VI 1193 udstedte i Nyborg et Privilegium for samme Kloster[3]); han er Broderlistens under Himmersyssel nævnte Olef Pribe. Samme Privilegium underskriver Aghe Wind, der anføres i Broderlisten under Vendsyssel som Aghi Wind. Tuuo Hale(?), der underskriver Kong Knuds Priv. af 1183 for Odense Kloster, er vel den ved Istedsyssel nævnte Tuky Hole[4]). Olef Glug turde være den bekjendte Stormand fra Kong Svends og Kong Valdemars Dage, hvis Dødsaar ikke kjendes, men som i hvert Fald levede endnu 1170[5]).

Saavidt kom vi ved Tilnavnenes paalidelige Vejledning. Men ikke mindre sikkert kunne Patronymerne, Titlerne og nogle blotte Enkeltnavne lede os. Nicles thorkilsun beskæ (i Thy) maa være Nicolaus Thorkilli filius, der 1180 underskrev Privilegiet for Odense Kloster, og Esbern Hacunsun (i Jellingsyssel) og Nicgles Stighsun (i Aabosyssel) maa være de ved samme Lejlighed som Vidner nævnte Esbernus Haconis filius og Nicolaus Stig filius. — Petrus Camerarius, Suni og Stigh opføres som Brødre i Sallingsyssel[6]), og der

---

[1]) Scr. V. 349: Petrus quoque, vir æque nobilis, Albi Palnonis filius, divitiarum abundantia copiosus, in fabrica suæ navis solus sudasse dinoscitur.

[2]) D. A. M. I. 45, 263, 265.

[3]) D. A. M. I. 285.

[4]) D. A. M. I. 271.

[5]) Scr. IV. Tab. III.

[6]) Jalingsyssel staar der rigtignok, idet den, som har tilsat den røde Initial, har skrevet I i Stedet for S; men Jalyngsyssel findes nedenfor i Listen paa sin Plads i Rækken.

levede virkelig paa den Tid en Sune, der havde en Broder Petrus Camerarius[1]), hvis Embedstid dog muligvis først faldt under Valdemar II. Det samme gjælder om Scori Marskalk (under Himmersyssel), der nævnes som Marsk i Tiden 1204—1230, men som allerede ved Tiden 1190 maa have været en anset Mand; thi han er rimeligvis den Skori, som deltog i det ovennævnte Pilgrimstog[2]), eller dog den Score, hvem Knud VI testamenterede 4 ℔ Sølv c. 1197[3]). Til disse Navne paa Mænd fra Knud VI's og Valdemar I's Dage komme følgende Enkeltnavne fra samme Tid, som gjenfindes i Listen: Askotus er 1163 Vidne ved Oprettelsen af Tvis Klosters Fundats[4]), og her nævnes under Harsyssel Asgud Ebbisun. Hans »fratres« ere Thoter, Hacun og Tuui Hirt; Kong Knud testamenterer c. 1297 Thoue frater Thother 4 ℔ Sølv[5]). Ligesaa var Thoterus 1177 Stabularius og Vidne ved at Kong Knud skjænkede Ringsted Kloster en Del Ejendomme[6]). Selegrinus, som nogle Gange var Vidne ved Valdemar den Førstes Breve, er sikkert Broderlistens (ved Himmersyssel) anførte Sælgren Tade[7]). Hermed turde det formodentlig være bevist, at Listen hører hjemme i Tiden mellem 1170—1200.

Der har hidtil ikke været Noget, som talte imod, at de i Listen nævnte Personer vare Samtidige, det vil sige, kunne have levet i samme Aar, samme Dag. Vi bør da undersøge, om der paa den omhandlede Tid ogsaa fandtes Bisper med de i Listen angivne Navne, og om ved denne Vejledning det alt vundne Resultat kunde bekræftes eller muligt skulde blive omstødt. Der anføres kun to Steder, i hvilket Bispe-

[1]) Scr. IV. 541, 548.
[2]) Scr. V. 349.
[3]) Suhm VIII. 707.
[4]) Danske Samlinger. IV. 352.
[5]) Suhm. VIII. 707.
[6]) Scr. I. 279.
[7]) D. A. M. I. 28-30. Danske Samlinger. IV. 352.

dømme vedkommende Bisp hørte hjemme. I Løversyssel nævnes »episcopus nicolaus wibergensis«, der var Biskop i Viborg i Tiden 1154—1191, og i Sallingsyssel »episcopus petrus arusiensis«, som beklædte dette Bispesæde mellem 1192—1204. — De andre Biskopper ere Omerus, der nævnes i Vendsyssel, og derfor muligt er Omer, som var Bisp i Børglum efter 1179, men fra 1186—1204 Bisp i Ribe. I Sallingsyssel nævnes episcopus Ascerus, som muligt var Bispen af dette Navn, der beklædte Viborg Bispesæde 1191—1208. Episcopus Nicolaus Cancellarius i Sallingsyssel er muligt den 1225 valgte Bisp Niels i Roeskilde, muligt Bisp Niels af Slesvig 1193(?)—1234[1]). Episcopus Skielm (i Sjælland) var Bisp i Aarhus 1204—1215. Episcopus Petrus (i Sjælland) er den roeskildske Bisp Peder Sunesøn 1191—1214. Ved den under Vendsyssel nævnte Bisp Tuui kan tænkes paa den Bisp Tyge i Børglum, der levede endnu 1176, og paa forskjellige ikke-børglumske Bisper. — Resultatet af det her Fremsatte synes være, at de nævnte Bisper vel kunne have levet samtidigt, og samtidigt med de foran nævnte Mænd, men at de derimod ikke have været paa samme Tid i Embede.

189. Vi forlade hermed indtil videre Spørgsmaalet om Listens Alder og gaa ind paa Undersøgelsen af dens Betydning. Nævner Listen kjødelige Brødre, eller er det et andet »Broderskab«, den vil give Oplysning om?

Man kan paavise, at flere af Grupperne »fratres« virkeligt indeholde Navne paa kjødelige Brødre[2]). Vi have alt

---

[1]) Jfr. foran S. 43.

[2]) Da jeg ikke véd, at der i noget dansk Skrift er gjort Rede for, paa hvilken Maade man paa Valdemarernes Tid sædvanligt benævnede Personer, skal jeg give en kort Fremstilling deraf — til Oplysning i det Hele om Jordebogens Personnavne. Man valgte enten at medgive Navnet en Stedbetegnelse, efter Vedkommendes Føde- eller Hjemsted, eller en Betegnelse ved et Apellativ, navnlig efter en ydre Egenskab ved vedkommende Person; eller man angav hans Slægtskabsforhold til en anden bestemt Person.

nævnt som saadanne Petrus Camerarius og Sune, — Thother og Tuui. Pæter Palnisun Hwitæ (i Thy) er omtalt foran;

Det var sjældent i det 12te og 13de Aarh., at et Apellativ paa en saadan Maade knyttede sig til en hel Slægt, at alle Medlemmer af denne førte samme Tilnavn; vi kjende Slægten Hvide, men ikke ret mange andre Slægter havde et saadant Fællesnavn. Selv om en Mand maatte have faaet et bestemt Tilnavn, der altid fulgte efter hans Døbenavn, kom dette i sjældneste Tilfælde hans Broder til gode eller arvedes af hans Søn. Det er først med det 13de Aarh.s Slutning eller 14de Aarh.s Begyndelse, at et Apellativ — oftest stemmende med det Vaabenbillede, Vedkommende førte — fulgte med hele Slægten, altsaa først i en Tid, da en Arveadel kunde siges opstaaet. Saafremt Broderlisten var en Fortegnelse paa kjødelige Brødre, vilde den ogsaa lære os, at den ene Broder ingenlunde behøvede at have samme Tillægsord, som den anden, thi her forekomme som »fratres«: Thorkyl skiælghe, Swen thun, Aghi wind; Petrus puf, malti stuf.

Naar Betegnelsen skete efter en Slægtning, var det naturligvis sædvanligst, at Faderens Navn anførtes, men der forekommer ogsaa bekjendte Exempler paa, at Moderens Navn angaves. Meget almindeligt var det dernæst, at Nogen kaldtes efter sin Broder eller efter sin Svoger, og uden at Broderens eller Svogerens Navn t. Ex. behøvede at forekomme i samme Aktstykke. (Ret mærkeligt er saaledes, at i Femernlisten »frater Weneconis« opføres som Lensmand, medens Weneco ikke er anført i det Foregaaende, men derimod Wænækænthorp, den By, som er opkaldt efter ham.) Naar cognatus bruges, er det sædvanligst i Betydning af Svoger, men det anvendes ogsaa om en Slægtning i Almindelighed. Valdemar I's Halvfætter, Prins Buris, der er Vidne under Kongens Brev af 1159 kaldes saaledes dér »cognatus meus« (D A M. I. 12). — Gener er paa den Tid et tvetydigt Ord, og kun Sammenhængen eller Kundskab andetsteds fra kan lære os, om derved forstaas Svoger eller Svigersøn; det findes lige hyppigt i enhver af disse Betydninger. I et Brev af 1268 hedder det saaledes først »Nicolaus Croc dilectus socer meus« og senere »dominus Nicolaus Croc gener meus« (Suhm X. 192, 642, 996, 997 (1268), 1014; XI. 298, 656, 704, 797. D. A. M. II. 175. Dipl. Svec. II. 124). Medens den ene Broder nævnedes med Faderens Navn som Tillægsord, kunde en anden meget vel nævnes med et Apellativ; saaledes findes under et Brev af 1252 som Vidner Petrus Jonnessen og frater ejus Johannes Frijs (Scr. VIII. 115).

som hans frater nævnes Laghi, og i Fundatsen for Tvis Kloster findes netop som Vidne en Lagi Palnisen Hvide. — Episcopus petrus arusiensis, Nigles og Jones Camerarius ere »fratres« (i Sallingsyssel) og tillige kjødelige Brødre; i det af Bisp Peter 1203 oprettede Testamente anføres saaledes: astantes itaque fratres nostri, præpositus Skælm, Nicholaus et Johannes[1]. Denne Provst Skælm, som ikke nævnes her i Listen, anføres vist derimod under Sjælland som Episcopus Skielm med Brødrene Ulf og Suen, af hvilke den sidste ikke kjendes. Ved Sallingsyssel findes: Peter stigsun hwitæ, Aghi og Nicles som Brødre, og at de vare kjødelige Brødre er rimeligt nok, da en Agho filius Stigh Albi nævnes som Pilgrimsfarer, og da Saxo som tapre Kæmpere i Venderkrigene anfører Nicolaus Stigonis filius med sin Broder Ako[2]. Endelig er det paafaldende, at de ved Sjælland anførte Rækker Navne bæres af Sune Ebbesøns Sønner, af Jakob Sunesøns Sønner, af Esbern Snares Sønner og af Oluf Glugs Sønner; de fleste af Navnene kunne gjenfindes i disse Ætter, men det bør dog fremhæves, at Ættetavlerne anføre Navne, som her savnes, og at Listen har Navne, som Tavlerne ikke kjende[3].

Men fordi en halv Snes af de i Listen anførte 61 Broderskaber kunne bevises at omfatte kjødelige Brødre, er det ikke givet, at Listen i sin Helhed vil opregne saadanne. Tværtimod forekommer det mig mærkeligt, at ikke flere Slægtskabsforhold skulde lade sig oplyse, om man her havde saa mange kjødelige Brødre for sig. Dr. Nielsen slutter af de ovenfor anførte Exempler uden videre, at Listen nævner Brødre efter Kjødet, og han tager slet intet Hensyn til Listens hele Udseende, hvad der i hvert Fald først maatte haves for Øje.

Listen gjør for det Første slet ikke Indtrykket af at ville

---

[1]) D. A. M. I. 81. Scr. IV. 546 (Tab. 2).
[2]) Saxo 851, 852: Nicolaus Stigonis filius vir genere et viribus juxta splendidus, ... quem Ako frater . . .
[3]) Scr. IV. Tab. 3-5.

nævne kjødelige Brødre; den naturligste Betegnelsesmaade vilde da have været helt igjennem at angive Faderens eller Moderens Navn, men kun ved 11 af de 200 Personer findes Patronymet; Pæter palnisun hwitæ (i Thy) sættes desuden sammen med Nicles thorkilsun beskæ som frater; muligt have de havt fælles Moder, men sandsynligst er det dog, at de hverken have været Hel- eller Halvbrødre. Ligesaa lidt kan det antages, at den nævnte Pæter palnisun hwitæ har havt en Halv- eller Helbroder, der hed Peter, — skjønt Listen opfører en saadan som hans frater. Derimod kunde man hente et Bevis for, at Listen opregner kjødelige Brødre, deri, at den ellers intet Sted lader to Personer med samme Døbenavn være fratres.

Hvis Listen vil nævne kjødelige Brødre, er den nærmest en Kuriositet. Forfatteren maatte være faldet paa at se, hvormange Treheder af Brødre der fandtes i Landet i de anseteste Slægter; naar han blot har kunnet finde tre, har han ikke brudt sig om de øvrige Brødre og derfor ladet uomtalte de Brødre til de omhandlede Personer, som vi kjende af andre Kilder. Det gjælder særligt om de sjællandske Navne, at af de nævnte nogle ere ukjendte, og at flere kjendte lades uomtalte, men ogsaa andre Steder træffes samme Mangel. Hvem er endelig Erik i den under Abosyssel nævnte første Trehed: Kanutus rex, Eric, Cristoforus? Knud VI, som naturligvis er den her nævnte Konge, havde vel en Broder Kristoffer, men hans Broder Erik er ukjendt, skjønt hans Tilværelse derfor ingenlunde kan benægtes. — Jeg tror saaledes, at vi ikke kunne naa videre i Beviset end dertil, at der paa enkelte Steder i Listen virkeligt er nævnt kjødelige Brødre, og at det Øjemed, i hvilket Listen er affattet, har medført, at kjødelige Brødre optoges i Grupperne, uden at dog Broderforholdet har dannet det eneste Grundlag for Listen.

190. Men i hvilket Øjemed er da Stykket affattet? — Her bør vi da først mærke enkelte Egenheder ved Listen. En Hovedsag for den er, at netop 3 og 3 opregnes som Brødre (kun et en-

kelt Sted findes nogle faa flere og færre), og Vægten paa Treheden fremgaar allerede af det første Broderskab, hvorved tilføjes: isti tres fratres. Der ligger i denne indledende Overskrift langt snarere en vilkaarlig Udpegen til Brødre af Personer, som ellers ikke ere det, end Optælling af kjødelige Brødre.

Listen grupperer Personerne under Syslerne, og Grunden hertil maa efter al Rimelighed disses Hjemstavn have været. Nogen anden rimelig Grund kan ikke tænkes, og særligt gjælder det om den under Fyen nævnte Taky, at han i et Priv. for Esrom Kloster 1164 kaldes »Thaco Feoniensis«, ligesom Saxo nævner »Tacho, claro Fioniæ loco natus«[1]. — Men Syslerne vare som paavist og omtalt i det første Kapitel Gjemmesteder for Familiernes Magt og Virksomhed, hvorved vi atter ledes hen paa, at Listen omfatter Familieforhold og Slægtforbindelser eller Forbindelser, som traadte i Slægtens Sted, naar Slægtbaandet manglede. Jeg tror altsaa, at Listen nævner en Forening af social Betydning, et Broderskabsforhold eller rettere Gildeforhold, at som Grundlag derfor vel har tjent Personernes Broderforhold efter Kjødet, om saadant fandtes, men desuden andre Slægtforhold, og endelig, hvor disse ganske have manglet, vilkaarlige Forbindelser. Jeg antager saaledes, — indtil det bevises, at Knud VI havde en kjødelig Broder Erik — at den Erik, som nævnes ved Opsyssel, er Saxos Ericus Falstriæ præfecturæ vir[2] eller i al Fald den Samme som den, der i Beretningen om Veng (senere Øm) Klosters Oprindelse kaldes Ericus comes; thi at denne var i Slægt med Kongen, fremgaar af, at det i samme Beretning hedder om Eriks Søster Margareta, at Valdemar I ikke ønskede at komme i Strid med hende angaaende nogle Ejendomsforhold, »da han paa Grund af sit Slægtskab

[1] D. A. M. I. 16. Saxo 776, 977.
[2] Saxo 638.

til hende holdt meget af hende«[1]). Denne Erik nævnes som Stifter af hint Kloster i Veng i Hjelmslev Herred i Opsyssel, og han har saaledes efter al Rimelighed havt Besiddelser i Syslet, hvad der yderligere bestyrkes ved, at Margareta ogsaa ejede Ejendomme dér og laa i stadig Strid med Veng Kloster. — Knud VI har endelig sikkert ofte opholdt sig i Opsyssel; han har i denne Egn vist havt en Frille, thi han testamenterede ved sin Død til en saadan Sminge og Vole i Gjærn Herred i dette Syssel[2]).

Jeg antager derfor, at Listen i sin oprindelige Form har været en Fortegnelse paa Samtidige, der vare knyttede til hverandre ved et nu ubekjendt Broderskab, ved hvilket dels Familieforbindelsen og særligt Søskendeforholdet har havt Betydning, men hvor tillige, om dette har manglet, andre af de Fællesskabsforhold, som Syslerne i saa rigt Maal indeholdt og udviklede, have spillet en Rolle. — I den oprindelige Form af denne Liste have flere af de nu som Bisper eller Embedsmænd nævnte Personer ikke været ledsagede af nogen Titel, men de, som i senere Tider have afskrevet Listen — den har vel gaaet i forskjellige Afskrifters Afskrifter, inden den nedskreves i Jordebogen — have efter de i Tidens Løb skete Forandringer tilskrevet eller forhøjet de Værdigheder, som Personerne indehavde. Denne Løsning forekommer mig den naturligste, da Personerne, som foran paavist, meget vel kunne have levet samme Aar og Dag. Skulde det imidlertid af nye Aktstykker eller paa anden Maade blive bevist, at nogle af de anførte Personer ikke kunne have været Samtidige, er der jo i øvrigt Intet til Hinder for at tænke sig enkelte Led noget yngre; det er da ny tilkomne Medlemmer af dette Broderskab.

---

1) Scr. V. 242: nobilis femina Margareta soror Erici comitis. 246: Rex propter cognationem tenere diligebat mulierem.

2) Scr. V. 246. — Smaaængiæ og Hwolæ opføres i Jordebogen som Valdemar Sejrs Gods og ere saaledes komne tilbage til Kongefamilien.

Broderskabet har bestaaet af Landets mægtigste Mænd. Kongen og hans Slægtninge, Personer af Hvidernes Æt, Slægtninge af Absalon, Anders Sunesøn, Sune Ebbesøn og Oluf Glug ere Medlemmer deraf. Fremdeles tælles blandt disse Kongens Embedsmænd, som Kantsler, Camerarius og Marsk, — og endelig 8 Bisper. En Del af de anførte Personer have, som paavist, været tilstede ved Hove og bevidnet Kongernes Breve; endelig turde vel Tilnavne som Vind, Kalv, Mus, Ræv og flere antyde Begyndelsen til de senere blomstrende adelige Familier med disse Slægtnavne.

191. Kan man nu ad andre Veje paavise saadanne Forbindelser mellem de fornemme Slægter? Vi komme her ind paa et endnu meget lidt oplyst Omraade, idet der ganske sikkert har bestaaet mange sociale Forbindelser af denne eller lignende Art, som vi nu ikke kjende. I historiske Aktstykker finde vi dog følgende antydede. I Følge Kristoffers Forordning om Majestætsforbrydelse skal den, som beskyldes for saadan Sag forsvare sig med 15 Mænd »de withirlagh«, som to af de bedste Mænd i det Syssel, hvor den Anklagede bor, skulle nævne; han kan dog forkaste 3 af disse, men sværge af Resten 6 for og 6 imod, skulle endvidere 3 nævnes, og den Afgjørelse skal da staa fast, om hvilken 2 af disse 3 sværge, at den er den rette[1]). — Hvilket er nu dette store »Withirlagh«, af hvilken de 4 × 3 og 5 × 3 Nævninger skulle tages? Man kjender det ikke, — men naar da Broderlisten opregner et saadant stort Broderskab, tør man ikke erklære denne Liste for en Kuriositet eller forkaste den som betydningsløs.

Vi tage et andet ligeledes uoplyst Forhold for os: **Worthel.**

---

[1]) Si quis impetitus fuerit a rege super crimine lese maiestatis, duo de illa sysel, qui melioris sunt opinionis, residentes in qua acusatus residet, quindecim de withirlagh nominabunt, qui impetitum super premissis defendant per iuramentum eorum vel conuincant, iurando et non tacendo.

Det Aktstykke, som giver os bedst Underretning derom, er Frdg. af 1276, hvor det hedder, at den, som anklages for at pønse paa Kongens Liv, skal rense sig med 12 Nævninger, saaledes at 3 skal tages af hvert Worthel, eller ogsaa hans Person være i Kongens Vold saavel som hans Hovedlod. Fremdeles skal den, som ikke aabenbarer Kongen, at der paatænkes et Giftermaal mellem fyrstelige Personer, som kan blive til Skade, rense sig med 12 Nævninger, som skal tages af hans Worthel, eller bøde 100 ℔ Sølv, og ligesaa skal han forsvare sig med 12 Nævninger af sin Worthel, om han uden sin Herres Villie er traadt i Forbund med en anden Herre, eller miste sin Hovedlod; om han paa nogen Maade har lagt Hindringer for sin Herres Fordel, skal han godtgjøre Skaden[1]. Af Dommen af 1285 i Tvistigheden mellem Kongen og Hertugen af Sønderjylland fremgaar, at Worthælnævn var en for hele Riget fælles Institution, thi det hedder deri, at Tvisten skulde afgjøres »ved Ed af 12 gode og forstandige Mænd af

[1] Si quis accusatus fuerit, quod ponat insidias vel machinatus fuerit in mortem domini sui, si factum negaverit, debet se purgare cum duodecim hominibus nominatis, ita quod tres assumantur de quolibet worthæl, et si conuictus fuerit, porcio sua capitalis et persona erunt in potestate regis. si vero purgabitur pro causa sibi imposita, liber erit. Item quicunque procuraverit vel sciverit, quod inter prolem aliqvorum principum matrimonium contrahatur, et euidens sit, quod ex hujusmodi contractu grave dampnum vel periculum poterit provenire, et hoc a domino suo celaverit, si super hoc accusatus fuerit et factum negaverit, purget se cum duodecim hominibus per regem de suo worthæl nominandis. et si convictus fuerit. solvat domino regi centum marchas argenti. si vero purgabitur, liber erit etc. etc. Quod autem supradictum est, scilicet quod rex quasi actor nominaret purgatores supradictos, nullis placuit de regno exceptis paucis, qui tunc dicto concilio interfuerunt; sed affirmarunt, quod reus debeat eos nominare. — Forordningen findes kun optegnet i ét Haandskrift, nemlig Kodex C. 37 i det kgl. Bibliothek i Stockholm, og gjengives her efter dette, da Udgaven i Kofod-Anchers Lovhistorie II. 532—533 (hvilken senere er optrykt i Geh. Ark. Aarsberetninger V. 15) ikke er helt korrekt.

Danmarks Rige, hvilken Art Ed kaldes Worthæld«[1]). Sager, som vedrøre hele Landet, skulle afgjøres af denne Nævn fra alle Rigets Dele; men paa den anden Side har i Følge den ovenanførte Forordning hver Anklaget sin Worthel; han er knyttet bestemt til en særegen Del af disse Nævninger. Dette er Alt, hvad man kjender til Worthelnævn, der saaledes atter synes en uoplyst Forbindelse mellem Rigets bedste Mænd i Lighed med det foran omtalte »Withirlagh«[2]).

Endelig fortjener det at erindres, hvilken Betydning Slægtskab havde som Grundlag for Gilder og Broderskaber. — I sine Slægtninge havde den Private jo efter Middelalderens Anskuelser sine naturlige Forsvarere saavel i Fejde som i Rettergang; Kjønsnævn bleve saaledes udtagne af Ætten, for saa vidt den sad indenfor Syslet og saa at tredie Led udgjorde Slægtskabsgrænsen. Hvor naturligt Slægtskab manglede, søgte man ved indgaaet Forbindelse at skaffe sig en lignende Beskyttelse, og her spillede nu Gilderne deres store Rolle. Flere Gilder og flere sociale Broderskaber optoge imidlertid det naturlige Slægtskab som første Grundlag. De dithmarkiske »Schlachten« og »Kluften« vare oprindeligt netop saadanne Forbindelser mellem de i samme Egn boende Familier, hvori efterhaanden Nytilkomne bleve optagne som »Fætre« og saa stor social og politisk Betydning havde disse Foreninger, at det

---

[1]) Suhm X. 1024: taliter extitit ordinatum legaliter et provisum, quod juramento duodecim virorum discretorum de regno Dacie, cujusmodi juramentum Worthæld vulgariter nuncupatur, decerneretur et probaretur, ad quem dicta terra et bona deberent de jure pertinere.

[2]) At vor Broderskab har optaget saa mange Gejstlige, minder om, hvorledes Kalendegilderne her i Danmark og andetsteds udviklede sig og afvege fra deres tidligste Form. Efter at de havde begyndt som selskabelige Samfund af Præster, optoge de efterhaanden verdslige og navnlig rige Stormænd, hvis Midler kunde komme Selskabet til gode, og snart udgjorde de verdslig Mægtige endog en betydelig Bestanddel af et saadant Gilde. Jfr. Wilda, Gildenwesen im Mittelalter. S. 358 ff.

var nødvendigt for Enhver, som vilde være fuldkommen retsbeskyttet, at optages til Medlem af dette Samfund[1]). Paa Femern opstode de saakaldte Fætterskaber, der vare Forbindelser hovedsagelig mellem Slægtninge til fælles Hjælp og Beskyttelse[2]). I det 15de Aarhundrede bestod der i Vardesyssel et Frændegilde oprettet af de tvende i dette Syssel meget udbredte Familier Lange og Munk, hvis Medlemmer ofte indtoge de højeste gejstlige Stillinger; i Følge en Fundats af 1440 skal der saaledes holdes i Ribe Domkirke »een daffligh mæssæ for allæ lewindæ och dødæ ther af then frændher gildhæ och samfwndh, som nu holdæs indhen Wardsysæl«, men om dets Virksomhed kjendes i øvrigt saa godt som Intet[3]). —

192. Tillæg. Efter at vi nu omhyggeligt og saa grundigt, vi have kunnet, have gjennemgaaet den hele Jordebog og paa hvert eneste Punkt fundet enten ypperlig Mening eller dog, at hvad der endnu maatte være uklart, efter al Sandsynlighed har sin Mening, som med Tiden vil blive fundet, turde det være overflødigt endnu engang at fremhæve Urimeligheden af Professor Pal.-Müllers Opfattelse, at Bogen kun er en Skjønskriftsbog. Naar Professoren paa sin Afhandlings sidste Side (S. 259) har som Resultat af sin Undersøgelse opgivet dette, at Jordebogsbladenes Værd alene bestaar i »det Lys, de i Forbindelse med andre historiske Mindesmærker kaste over nogle Partier af Landboforholdene i Middelalderen«, og derved reduceret Jordebogen til et Arbejde af en forsvindende Betydning, haaber jeg ved mine foregaaende Undersøgelser at have vist, at Jordebogen tværtimod har en overordentlig Værdi og indeholder uendelig mange, fuldt paalidelige Oplysninger til Landets indre Historie paa Valdemarernes Tid.

---

[1]) Wilda S. 59.

[2]) Hanssen, historisch-statistische Darstellung der Insel Fehmarn, S. 286 ff.

[3]) Kinch, Ribe Bys Historie, S. 308—312.

Under Studierne af Jordebogen og de øvrige Bestanddele af Kodex A. 41 har det Spørgsmaal naturligvis ofte paatrængt sig mig, fra hvem dette hele mærkelige Haandskrift hidrører. Jeg skal nu her til Slutning fremsætte, hvilke Tanker jeg har gjort mig om Jordebogens første Ejermand.

Jordebogens Skjæbne i de følgende Aarhundreder synes ikke at kunne give nogen Oplysning. Man tør maaske antage, at Bogen har været ejet af den yngre Stephanius; i al Fald besad denne en Membran fra 1221 (hvilket da maatte være Trykfejl for 1231), der indeholdt Oplysninger om Indtægterne af alle Lande og Herreder i Danmark samt en kort Beskrivelse af disse tillige med andre Antikviteter[1]). Det bag i Haandskriftet skrevne Testamente synes endvidere at vise, at Bogen har nogen Tid været i Fyen. — Hvad vi kjende af Haandskriftets Historie yder saaledes næppe nogen Underretning om dets Oprindelse. Det vil være sikrere at holde os til, hvad dets indre Indhold maatte udsige. I den Henseende paatrænger Kalenderen sig da først vor Opmærksomhed. Dens historiske Optegnelser begynde med Valdemar I's Død (1182) og ende med Valdemar III's (1231). Optegnelserne om nye Helgener, der synes at skrive sig fra samme Tid, gaa ikke længere ned end til 1238, da Abbed Vilhelms Lig skrinlagdes; i Tiden mellem 1231 og 1238 falder ej heller noget Dødsfald i den kongelige Familie, som man kunde have ventet optaget. Derimod finde vi ikke Kong Valdemars og hans Sønners Dødsdag nævnte. Den, som har optegnet disse Dage, eller hvis man skal tænke sig, at tvende, Fader og Søn, have gjort Optegnelserne, da den yngste af disse, er altsaa efter

---

[1]) Stephanius, de regno Daniæ et Norwegiæ, Lugd. Bat. 1629, Fortalen: penes me est codex membraneus circa annum MCCXXI descriptus: qui annuos proventus omnium præfecturarum et provinciarum totius Daniæ cum brevi earundem descriptione et aliis Antiquitatibus complectitur.

al Rimelighed død i Tiden mellem 16. Juni 1238 og 28. Marts 1241. Min Mening er naturligvis ikke, at netop den, som har skrevet Kalenderen i vort foreliggende Haandskrift, er død i denne Tid, men Kalenderen er en Afskrift af en anden, i hvilken Optegnelserne ere gjorte af en Person, der sikkert døde i Løbet af de anførte Aar. Skriveren af Kalenderen i Kodex A. 41, som er samme Mand, der har skrevet flere af Jordebogens yngre Bestanddele, har ikke kjendt de følgende Kongers Dødsdage — det er jo kun Dødsdage, Kalenderen optegner — og derfoı ladet Kalenderen være uforandret, som den var.

Det er saaledes et naturligt og rimeligt Spørgsmaal: Hvilken var den Mand, der interesserede sig saa meget for det kongelige Hus og for hvem kongelige Prinsers og disses Hustruers Skjæbne var saa nøje kjendt, at han kunde nedskrive deres Dødsdage — og som døde i den nævnte Tid mellem 1238—1241? I disse Aar afled blandt Andre en Stormand, hvis Død flere af Annalerne optegne, nemlig Johannes, en Søn af Jakob Sunesøn og Brodersøn af Anders Sunesøn. Hans Død indtraf 10. Febr. 1240 og er optegnet i Petri Olai Annaler (Scr. I. 184. II. 261), de esromske Annaler (I. 244) og Krøniken, der gaar til 1263 (II. 168). Han omtales i den soranske Gavebog, thi hans Fader skjænkede, for at efterkomme hvad hans Søn Johannes havde udtalt paa sit Dødsleje, Gaarden Estrethorp til dette Kloster (IV. 516). Hans Død findes endelig bemærket i det hamborgske Nekrologium (V. 390); rimeligvis have han og Faderen vist Kirken dér Godgjørenhed.

Medens jeg altsaa ved Kalenderen drages hen paa Johannes, tale Jordebogens talrige om Administrationen i Danmark oplysende Aktstykker for, at det har været en Regjeringen nær staaende Mand, der har ladet Bogen skrive, og Jakob Sunesøn var »den første verdslige Stormand næst Kongeslægten« og forlenet med Møen; hans Søn har rimeligvis ogsaa havt Embede.

Saa vidt naaede vi ved Hjælp af Kalenderen. Hovedstykkets Jordegodsliste, som maa anses som et af Grundlagene for det Skifte, der fandt Sted mellem Kong Valdemars Børn, har vel — saaledes har jeg i al Fald tænkt mig Sagen — været i et af hans Børns Eje, og det vilde bestyrke den foran ytrede Gisning om, hvo der har skrevet Kalenderen, om det viste sig, at den Familie, vi førtes hen til ved Hjælp af Optegnelserne i Kalenderen, havde staaet i nøje Forhold til en af Kong Valdemars Arvinger. Saaledes er det nu i Virkeligheden ogsaa. Johannes, Jakob Sunesøns ovennævnte Søn, havde en Datter Cecilie, som var gift med Niels, Greve af Halland, en Søn af Valdemar Sejrs i Aaret 1219 døde Søn Niels, der ligeledes var Greve af Halland. De nøje Oplysninger, som Jordebogen har om dette Landskab, forklares herved ogsaa godt[1]). Nu døde vel den yngre Grev Niels allerede 1251 og Jordebogen har et Aktstykke vedrørende Halland fra 1254, men Enken kan jo meget vel have vedblevet at staa i Forhold til den hallandske Regjering eller til andre Kilder, hvorfra Oplysninger om Landet kunde hentes. — Efter Grev Niels's Død giftede Cecilie sig med Andreas, som var Skjænk og en Søn af Olavus Skjænk, og atter her træder altsaa en af Kongens høje Embedsmænd i Forbindelse med denne Slægt; der har for en Mand af denne med Interesse for Oplysninger om Kongernes Indtægter, om Danmarks indre Forhold, Statistik og Økonomi været rig Tilgang til at kunne faa saadanne. At Slægten havde Interesse for boglig Syssel, turde fremgaa af Optegnelsen i det ham-

[1]) Af Suhm IX. 660: »Hvitfeldt beretter, at Brødrene ved Aaskloster i Halland havde en Bog de kaldte Valdemars Bog« kunde man lokkes til at tro at Jordebogen havde tilhørt Aas Kloster, men hos Huitfeldt (I. 162) lyder det saaledes: Dette Kloster hafver Marsk Stig, Greffve Jacob, oc fleere aff de Huider begaffvit oc doterit, findis oc udi Klosters Jordebøger endnu en Leg aff Bønder, der heder Valdemars Leg, oc skal gierne Erckebisp Eskild, Bisp Valdemar oc Greffve Jacob aff Halland, huer andre med Slect haffve været forvante.

borgske Necrologium, at Jakob af Møen havde ladet flere Bøger afskrive paa sin Bekostning (Scr. V. 411).

Spørger man mig nu bestemtere, hvem af denne Slægt jeg da antager for den egentlige Ejer af Jordebogen, og lader jeg mit Øje glide hen over Navnene paa Cecilies Børn: Nicolaus, Andreas, Atlet, Jacobus og Cecilie, gift med Tucho Torstensøn (Scr. IV. 548), fæster mit Blik sig særlig ved Atlet. Ikke fordi jeg kjender denne Mand andetsteds fra, thi, tværtimod, jeg har ikke truffet hverken ham eller nogen Anden med dette Navn i samtidige Kilder, men fordi jeg kommer til at mindes et lille mærkeligt Vers, der er optegnet i Kalenderen neden under Februar Maaned: Fortis es Athleta duro certamine gaude. I Professor Paludan-Müllers Beskrivelse af Kalenderen er Verset nævnt (S. 166) som et Exempel paa Haandskriftets Besynderligheder; han gjør det til en Pennepröve uden nogensomhelst Forbindelse med Sidens øvrige Indhold. Uden at tale om dette besynderlige i at en Pennepröve skrives paa en under Siden slaaet Linie og udstyres med rød Initial — er det jo dog umuligt, at Verset ingen Betydning skulde have; Skriveren maa have forbundet en eller anden Tanke dermed. Muligt er det hans Valgsprog, muligt skulde alle Maanederne have været forsynede med saadanne Vers, medens han ikke har naaet at faa skrevet et Vers andetsteds end ved Februar. — Men er det urimeligt at antage, at den nævnte Atlet, Cecilies Søn og Valdemar Sejrs Sønnesønssøn, har havt dette Vers til Valgsprog og derfor har skrevet det et Sted i den ham tilhørende Bog, med Villie maaske under Februar Maaned, fordi hans Fødselsdag faldt i denne? Atlets formodede Alder, at slutte fra hans Brødres, passer meget vel med Jordebogens Affattelsestid. I et Brev af 2. Aug. 1271 stadfæster Atlets Broder Jakob, den senere Greve af Halland et Testamente, som var oprettet af den anden i samme Aar afdøde Broder Niels, hvorved var skjænket Gods i Skallæruth til Esrom Kloster; ogsaa den tredie Broder Andreas forsegler Brevet. — Af den Rækkefølge, hvori Brødrene nævnes, maa man antage

Atlet for den næstyngste og Jakob for den yngste Broder, der ogsaa synes at have levet længst af disse[1]).

Det er langt fra at jeg vil paastaa, at jeg ved denne Undersøgelse har bevist, hvem Jordebogens Ejer var, men det vil dog maaske indrømmes, at jeg har vakt en Del Formodning for min Antagelses Rigtighed. Jeg har foran fremdraget endnu flere mærkelige Data, der kunne give Oplysning om Forfatteren, og forhaabentligt vil det af dem og nyere Oplysninger lykkes andre Forskere at skaffe os fuld Klarhed om dette Punkt.

---

[1]) Om Familien kan efterses Breve i Diplomatariet udstedte 12. Okt. 1257, 15. Juli 1260, 2. Aug. 1271. D. A. M. I. 217. — Det maa komme paa Suhms Kappe (Suhm X 184) og Morten Pedersens (Biskop Absalons Herkomst S. 15—16), at de af Atlet have gjort en Datter Alhed. Scr. IV. 548 med Tavle 4 samt den Arnæ-Magnæanske Afskrift af Absalons Genealogi i Universitetsbibliotheket have tydeligt nok Atlet.

Fortegnelse over Privilegier

givne inden Aar 1400 af Konger og verdslige Fyrster til a. Byer, b. Bispesæder, c. Kapitler, d. Klostre, e. Kirker, Hospitaler og Stiftelser

samt

over Privilegier, givne inden Erik Menveds Død 1319 til udenlandske Byer.

---

a. Privilegier for Byer.

Aahus 1299, Suhm XI. 311; 1326, Dipl. Svec. III. 731; 1327 (tvende), Dipl. Svec. IV. 26, 29; 1344, Dipl. Svec. V. 292.

Bogense 1327, Suhm XII. 150.

Broktorp, se Halmstad.

Faaborg 1251, Suhm X. 969; 1269, Suhm X. 997; 1288, 1288 (Hertug Valdemar), 1297, Aktstykker til Opl. om Danmarks indre Forhold, udg. af Fyens Stifts Selskab, I. 123 ff; 1302⁴/₇ (?), Dipl.; 1313, 1320, 1325, 1388, Aktstykker I. 125 ff.

Flensborg 1284, Seidelin, Dipl. Flensb. I. 14; 1314, I. 18; 1320, I. 19; 1321, I. 20; 1325 (tvende) I. 20—22; 1337, I. 28; 1354, I. 50; 1398, I. 141. Alle (undt. Priv. 1320) udstedte af sønderjydske Hertuger.

Halmstad 1307, 1322, 1327, Hallands Fornminnes-Förenings Årskrift 1869. Handlingar, S. 34, 45, 53; 1327

Huitfeldt I. 437; 1361, Richardson, Hallandia, S. 126; 1390, S. 129. De tre første udstedte af Hallandske Hertuger.

Herrestad 1258, 1270, 1288, 1320, 1327, 1353, Hist. Tidsskrift IV. 602 ff.

Hjørring 1243, Danske Atlas V. 204.

Kjøbenhavn 1294, 1319, 1341, 1348, Kjøbenhavns Diplomatarium, I. 61, 66, 78, 87.

Kjøge 1288 $^{4}/_{7}$, Diplom.; 1293 $^{14}/_{8}$ og $^{17}/_{4}$, Diplom.; 1299, Suhm XI. 310; 1302 (Valdemar, Erik Menveds Broder), Suhm XI. 400; 1314, Suhm X. 25, jfr. foran S. 451—452; 1321 $^{28}/_{5}$, Dipl.; 1329, Suhm XII. 180; 1329 $^{18}/_{6}$, Dipl.; 1348, Suhm XIII. 186.

Kolding 1321 ($^{28}/_{1}$), Diplom.; 1327, Rosenvinge, Love V. 301.

Lund 1361, Rosenvinge, Love V. 64.

Malmø 1338, Dipl. Svec. IV. 637; 1360, Rosenvinge, Love V. 70.

Nakskov 1266, 1274, Suhm X. 988, 1005; 1288 $^{14}/_{6}$, Diplom.; 1293, 1294, 1300, 1307, Suhm XI. 134, 170, 360, 538; 1320, Suhm XII. 15; 1386, Suhm XIV. 166.

Nyborg 1290, 1299, 1313, Suhm XI. 79, 310, 695; 1320 $^{27}/_{6}$ (tvende), Suhm XII. 17.

Odense 1335 (Grev Gert), Saml. til Fyens Historie og Topographie II. 327. Valdemar IV's Priv. se Rosenvinge, Love V. 205.

Randers 1302, 1311, 1321, 1356, 1391, Stadfeldt, Randers S. 21 ff.

Rendsborg 1339 (Grev Gert med Flere), Westphalen IV. 3220.

Reval 1248, 1255, D. A. M. I. 306, 309; 1257, Bunge, Quellen des Revaler Stadtrechts I. 1—39; 1266, Suhm X. 988; 1273 (tvende), Bunge l. c. S. 93, 94; 1279, Suhm X. 1009; 1282 (tvende); Bunge Urkb. I. 592—595; 1297, S. 706.

Ribe 1202 (?), 1242, 1251, 1252, 1266, 1271 (tvende), 1282, Terpager, Ripæ Cimbricæ, S. 685 ff.; 1283, Suhm X. 863; 1283, 1289, 1292, 1315, 1323, 1324, 1326 (tvende), Terpager S. 689 ff.; 1368, Suhm XIII. 856.

Rudkjøbing 1296, Hofman, Fundationer VI. 210; 1355, Suhm XIII. 316.

Saxkjøbing 1306, Suhm XI. 513; 1320 $^{27}/_{7}$, Dipl.; 1337, Suhm XII. 400.

Skive 1326, Suhm XII. 367.

Slagelse 1348, Suhm XIII. 185.

Slangerup 1302, Suhm XI. 399.

Slesvig 1242, 1252, Noodt, Beyträge I. 163, 164; 1256, Diplom.; 1261, 1264, 1272, Noodt I. 165—167; 1284 ($^{25}/_{1}$) Diplom.; 1286, 1289, Noodt I. 168, 170; 1289 ($^{24}/_{5}$) Dipl.; 1291, Schl.-Holst.-Lauenb. Urksamml. I. 518; 1325, 1326, 1327, 1332, 1336, 1338, Noodt I. 171—175; 1338, Suhm XII. 297; 1343, 1351, 1390, 1395, Noodt I., 175—180. Privilegierne ere alle udstedte af sønderjydske Hertuger med Undtagelse af Privv. af 1242, 1251, 1272, 1289, 1326.

Stege 1268, Suhm X. 993.

Stubbekjøbing 1354, Rosenvinge, Love V. 576; 1386, Danske Mag. I. 35.

Svenborg 1253, 1288 (Hertug Valdemar), 1305, Aktstykker udg. af Fyens Stifts Selskab I. 86 ff.

Tønder 1243, Suhm X. 27; 1354, 1386, Westphalen IV. 3222—3224. Alle udstedte af sønderjydske Hertuger.

Vejle 1327 $^{16}/_{8}$, Dipl.; 1355 $^{8}/_{8}$, Dipl.

Væ 1250 (Hertug Abel), Dipl. Svec. I. 698, 1253 (jfr. Dipl. Svec. IV. 641); 1260, Suhm X. 401; 1293, Suhm XI. 132; 1338, Dipl. Svec. IV. 641; 1361, Suhm XIII. 439.

Æbeltoft 1301, 1310, 1317, Suhm XI. 381, 633, 796; 1356, Suhm XIII. 321.

b. Privilegier for Bispesæder.

(Hermed maa jævnføres Privilegierne for Domkapitlerne og Domkirkerne.)

Aarhus 1289, Scr. VI. 397; 1298, Pontoppidan, Annales I. 781; 1306, Scr. VI. 400.

Ribe c. 1151, Oldemoder S. 28; 1196, Oldem. S. 1; 1240, 1241

1288, Oldem. S. 9, 10, 23; 1303, 1313, Terpager 182, 183; 1341, Huitfeldt, Bispekrønike 26.

Roeskilde 1341, 16/1, Diplom.

Slesvig 1187, D. A. M. I. 58; 1310 (Hertug Valdemar), Westphalen IV. 3115.

c. Privilegier for Domkapitler.

Aarhus 1244, 1268, 1289, 1291, 1297, 1306, Scr. VI. 397—400.

Odense 1286, Pontopp. Annales I. 758.

Ribe 1206, Oldemoder 28; 1242, Terpager 178; 1246, 1252, Oldemoder 29—30; 1273, 1297, Scr. VII. 330, 331, jfr. Terpager 181; 1299, Suhm XI. 310; 1309, Scr. VII. 330; 1320, 1326, 1327, Scr. VII. 330, 331, jfr. Terpager 184.

Roeskilde 1225, 1241, D. A. M. I. 100, 134; 1268, Suhm X. 613; 1308, Geh. Ark. Aarsb. III. Tillæg, 4; 1321 10/4, Diplom.; 1341 17/1, Diplom.

Slesvig 1261 (Hertug Erik), Suhm X. 977; 1313 (Hertug Erik), 1326, Westphalen IV. 3116.

Viborg 1250, Danske Magazin V. 35.

d. Privilegier for Klostre.

Aalborg, Vor Frue Kloster 1252, Æ. A. R. III. 21.

Antvorskov Kloster; i et utrykt Register over Antvorskov Klosters Breve i Gehejmearkivet findes Oplysninger om Privilegier af 1216, 1231 (Valdemar II), 1231 (Valdemar III), 1241, 1244, 1251, 1253, 1281, 1288, 1326, 1327, 1375.

Esrom Kloster 1148, 1194, D. A. M. I. 12, 67; 1203, Dipl. Svec. I. 148; 1237, D. A. M. I. 127; 1249 (tvende, givne af Kong Erik og Hertug Abel), 1250, 1252 (tvende), D. A. M. I. 169, 173, 185, 190—191; 1259, Codex Esromensis fol. 50; 1265, Suhm X. 984; 1268, Cod. Esr. fol. 49; 1273, fol. 51; 1289 (tvende), fol. 56, 57; 1300 fol. 12; 1301 fol. 134; 1307, fol. 53; 1308, fol. 53; 1310 (tvende), fol. 54, Pontopp. Ann. II. 101; 1320, Cod. Esr. fol. 56; 1343,

Pont. Ann. II. 167; 1348, Cod. Esr. fol. 59; 1353, Pont. Ann. II. 201; 1358, 1359, Kierulf, Esrom Klosters Historie, S. 62, 63.

Lygom Kloster 1212, Scr. VIII. 15; 1240, S. 181; 1246, S. 178; 1249, S. 182; 1251, S. 182; 1252, Scr. VII. 325; 1257, S. 326; 1259, Scr. VIII. 113; 1269, Scr. VII. 326; 1288, Scr. VIII. 181; 1313, S. 177; 1315, S. 177; 1317, S. 181; 1334, S. 180; 1360, S. 180; 1383, S. 178. — Udstedte af sønderjydske Hertuger med Undtagelse af 1212, 1246, 1251, 1252, 1257, 1269.

Odense St. Knuds Kloster 1107, D. A. M. I. 243; 1117, S. 2; 1141, S. 246; 1180, S. 261; 1183, S. 269; 1203, S. 286; 1240, S. 136; 1241, Suhm X. 962; 1242, D. A. M. I. 135; 1261 (Hertug Erik) Scr. I. 291; 1288 18/11 (tvende), Diplom.; 1288 28/11, Diplom.

Ringsted Kloster 1135, 1148, 1164, D. A. M. I. 4, 11, 20; 1170, Danske Mag. I. 70; 1177, Scr. I. 279.

Roeskilde Klostre. I. St. Agnetes. 1308, Suhm XI. 566; 1320, 1327, Suhm XII. 15, 152; 1330, Register over St. Agnetes Klosters Breve i Gehejmearkivet. — II. St. Clares 1272, Suhm X. 670; 1288, blandt Arne-Magnæanske Optegnelser; 1304, 1306, 1308, Suhm XI. 467, 518, 566; 1327, Suhm XII. 151; 1341 29/7, Diplom. — III. St. Maries 1250, D. A. M. I. 186; 1268, Suhm X. 993.

Ry Kloster 1237 (Hertug Abel), Scr. I. 167; 1299, Scr. VII. 325.

Skovkloster (Næstved Kloster) 1140, 1209, 1239, D. A. M. I. 9, 88, 128; 1249, 1265, 1289, 1290, 1291, 1307, se Scr. IV. 337 ff., hvor tillige flere udaterede Privilegier nævnes; 1348, Pontopp. Annales II. 173; 1353, Scr. IV. 341.

Slangerup Kloster 1310 26/12, 1344 8/2, Diplom.

Slesvig St. Johannes Kloster 1251, 1253, 1260, 1264, 1328, Westphalen III. 359—364. Alle (undt. Priv. 1253) udstedte af sønderjydske Hertuger.

Sorø Kloster. Om de ældste Priv. se D. A. M. I. 75. — 1234, D. A. M. I. 117; 1252, Scr. IV. 565; 1269 (s. d.) Diplom.; 1269 9/8, Dipl.; 1327 12/11, Dipl.; 1328 14/3, Dipl.; 1328, Suhm XII. 370. Jfr. i øvrigt Scr. IV. 495, 529, 565.

Tommerup Kloster 1161, Suhm VII. 95; 1321, Dipl. Svec. III. 509; 1328, 1333, Dipl. Svec. IV. 64, 325; 1348 4/4, Dipl.; 1349, Suhm XIII. 218; 1358 16/1, Dipl.; 1377, Suhm XIV. 43.

Tvis Kloster 1308, 1314, Danske Saml. IV. 352, 353 jfr. 349.

Vestervig Kloster se Æ. A. R. III. 135, 137

Vidskøl Kloster 1158, Dän. Bibliothek VI. 136; 1236, S. 156; 1250, S. 155; 1252, Suhm X. 220; 1252, Dän. Bibl. VI. 146; 1253, S. 140; 1264, S. 143; 1269, S. 149; 1289, S. 144; 1320, S. 160; 1340, S. 150.

Æbelholt (Eskilsø) Kloster 1212, Scr. VI. 147; 1251, S. 158; 1258, S. 162; 1268, S. 163; 1288, S. 165; 1308, S. 167; 1320, S. 169; 1327, S. 170; 1385, S. 173.

Klostret paa Øland 1272, Ny kirkeh. Saml. II. 330; 1279, Pontopp. I. 751; 1289, Suhm XI. 57; 1327 12/12, Diplom.

Øm Kloster, tidligere i Sabro, Veng, Kalvø, c. 1158, 1267. (Hertug Erik), Scr. V. 240, 297 jfr. i øvrigt 262.

e. Privilegier for Kirker, Hospitaler og Stiftelser[1]).

Hospitalet i Aahus 1252, Dipl. Svec. I. 359.

Domkirken i Aarhus 1204, 1216, Scr. VI. 395—396.

Hellig Aands Hus i Flensborg 1325, 1330, 1337, Dipl. Flensb. I. 23, 24, 30, alle af sønderjydske Hertuger.

---

[1]) Hertil kan føjes følgende Privilegier (af almindeligere Natur: for Gejstligheden paa Laaland 1330, Huitfeldt I. 452; for Gejstligheden i Odense Stift 1360, Pontoppidan II. 207; for Gejstligheden i Roeskilde Stift 1341 16/1, Diplom.; for Gejstligheden i Ribe Stift 1297, Terpager 181 1313 27/9, Diplom.; 1330 (Hertug Valdemar), Terpager 186.

Hospitalet i Kallundborg 1327, Suhm XII. 151; 1361, Pontopp. II. 209.

Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn (St. Cecilies Alter) 1285 $^{18}/_{7}$, Diplom.

Hospitalet i Lund 1333, Dipl. Svec. IV. 326; 1361 $^{1}/_{8}$, Dipl.

Løderup Kirke 1293, Dipl. Svec. II. 155.

St. Knuds Kirke i Odense, se St. Knuds Kloster i Odense.

Emmerlev Kirke i Ribe Stift 1343 $^{28}/_{6}$, (Hertug Valdemar), Diplom.

Puggaard i Ribe 1304, 1326, 1347, Terpager 471, 472; (jfr. Kinch, Ribe, 194).

Treenighedskirken i Slesvig 1295, Schl. Holst. Lauenb. Urksmlg. I. 141; 1354, Noodt, Beyträge I. 5. Begge udstedte af sønderjydske Hertuger.

f. Privilegier for udenlandske Byer.

Bremen 1265 (Hertug Erik), Michelsen Schl. Holst. Lauenb. Urksmlg. I. 88; 1284 (Hertug Valdemar), Cassel, Samml. ungedr. Urk. 6.

Deventer 1316, Dipl. Svec. III. 255 Anm.

Greifswalde 1280, Dipl. Svec. I. 729; 1309 (Hertug Valdemar), Suhm XI. 604.

Hamborg 1241 (Hertug Abel), Sartorius II. 45; 1250, 1282, Schubak, de jure littoris, 270, 272; 1283, Dipl. Svec. I. 628; 1312, Sartorius II. 262.

Harderwick 1316, Dipl. Svec. III. 254.

Kampen 1298 $^{16}/_{6}$, Diplom.; 1307 $^{8}/_{9}$ og $^{22}/_{9}$, Diplom. jfr. Suhm XI. 543.

Kiel 1260 (Hertug Erik), 1283, 1291, 1294, Schl. Holst. Lauenb. Urksmlg. I. 477—481.

Køln 1232, Sartorius II. 43.

Lybek 1203, Lüb. Urkb. I. 16; 1204, S. 16; 1203—1209, S. 20; 1220, S. 25; efter 1221, S. 27; 1250 (tvende), S. 148; 1252, S. 175; 1259, S. 228; 1264, S. 265; 1267,

S. 282; 1268, S. 291; 1277, II. 35; 1278, I. 363; 1280, S. 367; 1282, S. 389; 1283, S. 412; 1287, S. 458; 1287 (Hertug Valdemar), S. 467; 1288, S. 475; 1307, II. 192; 1316--1319, S. 316.

Lyneborg 1228, D. A. M. I. 104.

Rostok 1251, Meklenburg. Urkb. II. 7; 1313, 1315, Rostock. wochentliche Nachrichten, 1753, S. 86, 93; 1315, Dipl. Svec. III. 236.

Soest 1232, Sartorius II. 43.

Stralsund 1276, 1277, 1293 (tvende), Sartorius II. 108, 109, 172, 173; 1307 (Hertug Valdemar) Sartorius II. 238; 1309, Sartorius II. 246; 1316 (Hertug Kristoffer), Dipl. Svec. III. 265; 1318 22/5, Diplom.

Wismar 1251, 1253, 1267, 1290, Meklenb. Urkb. II. 10, 38, 330, III. 375.

Zutphen 1316, Dipl. Svec. III. 255 Anm. —

Følgende Privilegier ere givne Hanseforbundets Byer Almindelighed:

1278, Lüb. Urkb. I. 362; 1280, II. 38; 1283, Lüb. Urkb. I. 409; 1284 (trende), Sartorius II. 136—138; 1284 S. 139; 1305, se Regesta 1630, 1631.

Tilføjelser og Rettelser.

Side 33 L. 6 ff. f. o. Bemærkningen om, at Biskop Herman skulde have gjort Krigstjeneste hos Erik Emun og af denne derfor faaet Jordegods til Skjænk, udgaar som beroende paa en Misforstaaelse af Stedet hos Suhm (V. 542). Se om denne Bisp i øvrigt Prof. Thorsens Afhandling i Danske Mag. 4 R. II. 335 ff.

— 40 Til Rækken af Marsker kunne føjes Johannes Lelcke 1305 (Meklb. Urkb. V. 229) og Lago Akysun 1310, 1312 (l. c. S. 514, 616).

— 42 L. 14 f. n. Nicolaus Herlughson nævnes ogsaa 10/4 1310 (Meklb. Urkb. V. 514).

— 43 I Rækken af Kantslere tilføjes efter Karulus: Andreas Sunesøn 1195, 1196 (Scr. VI. 59, 69, 144; VII. 324). — Nicolaus, Biskop i Slesvig 1253—1267 rettes til Biskop i Viborg.

— 45 Til Rækken af skaanske Præfecter føjes Martinus Due 1312 (Meklb. Urkb. V. 616).

— 53 L. 4 f. n. solidus, læs: modius.

— 84 L. 6 f. n. Skjæppe, læs: Ørtug.

— 136 ff. Paa et omtrykt Blad i Aarbøger f. N. Oldk. og Hist. 1872 (S. 309b) har A. D. Jørgensen modificeret nogle Enkeltheder i den her imødegaaede Afhandling om ældre Kjøbstadforhold.

— 175 L. 9—10 f. o. læs: findes — som det synes — ikke angivet nogen Indtægt.

— 175 L. 15 f. o. Den Arv, Erik Valdemarsøn fordrede, tilkom ham vist rettere efter hans Moder, Erik Plovpennings Datter Jutta, end efter hendes Søster og hans Faders Hustru, den svenske Dronning Sophie.

— 192 Anm. 1. Om de slesvigske Herreders Sammenfalden med Skipænene se endvidere Cypræi Annales 289—290.

— 202 L. 6 ff. f. o. Saafremt man opgiver i Saxos »seniores, quibus pro rostris dicendi mos erat« (S. 736) at se en Oversættelse af et dansk Ord, maa Udtrykket vel forklares ved Hjælp af den klassiske Talebrug »pro rostris dicere«, at tale fra Talerstolen; men Saxo har da anvendt et paa danske Forhold lidet passende Udtryk.

— 235 L. 14 f. n. Emun, læs: Lam.

Side 236 Anm. 1. Hovedlistens Opgivelse om Indtægten af Odense (S. 24): »De exactione 30 ℔ puri. De ipsa ciuitate 20 ℔ puri uel 150 ℔ den.« fortolkes af Dr. O. Nielsen (S. 166) saaledes, at de 150 ℔ Penge ere Ækvivalent for de 30 + 20 ℔ Sølv; ved at forstaa Stedet paa denne Maade opnaas i hvert Fald Overensstemmelse med den sædvanlige Angivelse af Kursforholdet mellem Sølv og Penge.

— 261 L. 11 f. n. Menved, læs: Glipping.

— 273 »Nålstol« synes ikke optaget i nogen dansk eller svensk Ordbog; men Ordet anvendes dog endnu i Almuesproget baade i Sverrig og Danmark (f. Ex. ved Gammelstrand) som Betegnelse for den Skammel, hvorfra Naale og alskens Smaasager sælges.

— 299 L. 5 f. o. læs: anden Side, og paa og efter denne.

— 299 L. 6 f. n. læs: ophøre med Blad 41 a (Antiquités Russes 42 a).

— 309 L. 2 f. n. Da Aaret efter Datidens Beregning gik fra Paaske til Paaske, er Jordebogsfortegnelsen dog maaske optaget i Datidens Aar 1231 ɔ: inden Paaske 1232 efter vor Tidsregning.

— 377 L. 9 f. o. fra den, læs: og den.

— 381 Anm. 1 henføres til Sidens 2den (ikke 19de) Linie f. o.

— 382 L. 20 f. o. carone, læs: corone.

— 387 L. 2 f. n. Gætting, læs: Gælting.

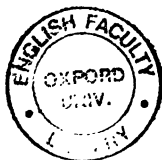
— 398 L. 1 f. o. epter, læs: efter.

Ved at Forfatteren har opholdt sig i Udlandet under Trykningen af Anden Afdeling er der i denne indløbet nogle faa andre Trykfejl end de ovenanførte, hvilke dog let ville bemærkes og herved bedes undskyldte.

Da dette Arbejde er skrevet til forskjellige Tider og under forskjellige Forhold, bemærkes det herved, at Første Afdeling udkom i Maj 1873 forinden Dr. Nielsens Udgave af Jordebogen forelaa, og at Anden Afdeling, der har lagt denne kort efter udkomne Udgave til Grund, er skrevet i Stockholm i Efteraaret 1873 og er færdig fra Trykkeriet i Maj Maaned 1874.

London, den 15de Maj 1874.

Register.

ENGLISH FACULTY
OXFORD
UNIV.

ENGLISH FACULTY
OXFORD